

48998

48998

პირველი გამოცემის წინასიტყვაობა

ზოგადი ფსიქოლოგიის მოკლე კურსი შედგენილია უნივერსიტეტის არაფსიქოლოგიური სპეციალობების ფაკულტეტებისათვის.

ამჟამად ფსიქოლოგიის მოკლე კურსი უნივერსიტეტში იკითხება ისტორიის, ფილოლოგიის, დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის, აღმოსავლეთმცოდნეობის, ბიოლოგიისა და გეოგრაფიის ფაკულტეტებზე.

ამ ფაკულტეტებისათვის ფსიქოლოგიის სპეციალური სახელმძღვანელოს შედგენის საჭიროება ფსიქოლოგიის კათედრას დიდი ხანია გათვალისწინებული ჰქონდა, მაგრამ ეს აქამდე ვერ მოხერხდა; უნივერსიტეტის არაფსიქოლოგიური სპეციალობებისათვის ფსიქოლოგიის სახელმძღვანელო დღემდე არ არსებობს.

წინამდებარე წიგნი გათვალისწინებულია მეითხეელისათვის, რომელსაც ფსიქოლოგიის დარგში ელემენტარული ცოდნაც არ გააჩნია. ამასთან იგი იძლევა ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში დადგენილ ისეთ კანონზომიერებათა გათვალისწინებას, რომელსაც არა ეიწრო სპეციალური, არამედ ზოგად-საგანმანათლებლო და მომავალი პედაგოგისათვის თირებული მნიშვნელობა აქვს.

გარდა ამისა, რამდენადაც არაფსიქოლოგიური სპეციალობებზე ფსიქოლოგია ისწავლება, როგორც მომავალი პედაგოგებისათვის საჭირო დისციპლინა, მიზანშეწონილად

ჩვეთვალეთ ზოგადი ფსიქოლოგიის მოკლე
კურსის დალაგების შემდეგ მოგვეცა დამა-
ტებითი თავი ფსიქიკის განვითარე-
ბის შესახებ ბავშვობის პერი-
ოდში, როგორც ამას გულისხმობს ფსიქო-
ლოგიის პროგრამა სათანადო დარგებისათვის.

მადლობელი ვიქნებით, თუ მკითხველები,
განსაკუთრებით უმაღლესი სკოლის ფსიქო-
ლოგიის მასწავლებლები, მოგვაწვდიან შენი-
შვნებს იმ ხარვეზთა თუ ნაკლთა შესახებ, რაც
გააჩნია ამ წიგნს.

თავი პირველი

ფსიქოლოგიის ზოგადი საშუალებები

§ 1. ფსიქოლოგიის საგანი

რას უწოდებენ ფსიქოლოგიას

(ფსიქოლოგია არის მეცნიერება ფსიქიკის
შესახებ. ამ მეცნიერების საგანს ფსიქიკა შეადგენს. ფსი-
ქოლოგია ფსიქიკური ცხოვრების კანონზომიერებებს შეისწავლის.
მისი ამოცანაა ფსიქიკურ მოვლენათა აღწერა და ახსნა, მათი ანალი-
ზი და მათი მიმდინარეობის კანონზომიერებათა დადგენა. ფსიქო-
ლოგია შეისწავლის შეგრძნებებსა და გრძნობებს, მეხსიერებასა და
ყურადღებას, აზროვნებასა და ნებისყოფას, აღქმასა და წარმოდგე-
ნებს და მათ მიმდინარეობას და ა. შ.

მაგრამ ფსიქიკური პროცესები და საზოგადოდ ფსიქიკა დამო-
უკიდებლად კი არ არსებობენ, არამედ კონკრეტული, ცოცხალი
ადამიანის, მთლიანი პიროვნების გამოვლენას წარმოადგენენ, ამი-
ტომ მათი თავისებურებები დამოკიდებულია პიროვნების თავისე-
ბურებებზე. მის ფსიქიკურ თავისებებზე და მის შინაგან მდგომარე-
ობაზე. ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში მოქმედებს პიროვნება,
კონკრეტული ადამიანი ამ პროცესთა ამოქმედების გზით.

აქედან გასაგებია, რომ ფსიქიკური პროცესების გაგება მათი მა-
ტარებელი ადამიანისაგან მოწყვეტილად, მისი პიროვნების თავისე-
ბურებათა და მის შინაგან მდგომარეობათა გათვალისწინების გა-
რეშე შეუძლებელია. (ამიტომ ფსიქოლოგია შეუძლებელია
არა მხოლოდ ფსიქიკურ პროცესებს, არამედ
ადამიანის, პიროვნების ფსიქიკურ თავისებუ-
ბებსა და მის ხასიათსა და ტემპერამენტს, მის უნარებსა და ინტერე-
სებს, მის მიდრეკილებებს და ა. შ.

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ ფსიქიკური პროცესები ადამიანის
მოქმედების სახით ვლინდებიან. ადამიანის მოქმედება, ანუ

ქცევა, მხოლოდ ფიზიკურ პროცესს როდღე წარმოადგენს მას ფიზიკური და ფსიქიკური მხარე გაიჩნია ადამიანის აქტიურობა ფსიქოლოგიური მოქმედების სახით ვლინდება. მოქმედების განხორციელებაში არსებით როლს ფსიქიკური პროცესები ასრულებენ საგნის ან მოვლენის აღქმა თუ გეგმა, მსჯელობა, გადაწყვეტილების გამოტანა, განზრახვა, მოქმედების მიზნის დასახვა, თუ მისი წარმოადგენა, სურვილი, მისწრაფება და ა. შ. ადამიანის მოქმედებას ან გარკვეული მოქმედების განუერგულ, არსებით მომენტებს წარმოადგენენ. ამ მომენტების გათვალისწინების გარეშე ადამიანის მოქმედების გაგება შეუძლებელია. მეორე მხრივ, ამ ფსიქიკური პროცესების გაგება, მათი შესწავლა სათანადო მოქმედების გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია.

(ერთი მხრივ, ფსიქიკური პროცესები ყოველთვის წარმოადგენენ ადამიანის მოქმედებას ან მის არსებით მხარეს, თუ მომენტს. მეორე მხრივ, ადამიანი მოქმედების პროცესში არა მხოლოდ გარემოს ცვლის, არამედ თვითონაც იცვლება. მოქმედების პროცესში ყალიბდება პიროვნება და მისი თვისებები: ხასიათი, ნებისყოფა, ინტერესები, მიდრეკილებანი, აზროვნების, მეხსიერების, თუ ყურადღების თავისებურებები.

აქედან ცხადია, რომ ფსიქოლოგიამ ფსიქიკა უნდა შეისწავლოს ადამიანის მოქმედებასთან კავშირში, როგორც ადამიანის აქტიურობის გამოვლენა.

დამალოს, ფსიქიკა არ წარმოადგენს თავისთავად არსებულ, დამოუკიდებელ რეალობას; მას მატერიალური საფუძველი აქვს იგი, ლენინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „განსაკუთრებული სახით ორგანიზებული მატერიის თვისებაა“; სახელდობრ, „ტვინის პროდუქტია“. მას გარკვეული ფიზიოლოგიური პროცესები — ტვინის ფიზიოლოგიური მოქმედება უდევს საფუძვლად. აქედან ცხადია, რომ ფსიქოლოგია თავის საგნის შესწავლისას ფართოდ უნდა იყენებდეს ფიზიოლოგიის მონაცემებს ტვინის მოქმედების შესახებ. ტვინის მოქმედების ფიზიოლოგიური კანონზომიერებანი ფსიქოლოგიის „სახეზე“ მის მეთვლელო საფუძვლად უნდა წარმოადგენდნენ. საბჭოთა მეცნიერების განვითარების დღევანდელ ეტაპზე ეს კანონზომიერებები გაშუქებულია უმთავრესად მოძღვრებაში „უმალღესი ნერვული მოქმედების“ შესახებ, რომელიც დამუშავეს ი. პ. პავლოვმა და მისმა თანამშრომლებმა.

(ამრიგად, თანამედროვე ფსიქოლოგიამ უნდა შეისწავლოს ფსიქიკა, როგორც მთლიანი პიროვნების მოქმედება.)

ფსიქოლოგიის საგანს ფსიქიკა შეადგენს. ასეთია ფაქტობრივი მდგომარეობა. მაგრამ იმისდა მიხედვით, თუ როგორ არის გაგებული ფსიქიკის რაობა, ფსიქოლოგიის საგანიც განსხვავებულია გაგებული.

კერძოდ, ამ მეცნიერების ისტორიული განვითარების პროცესში ფსიქოლოგიის საგნის ჩამოყალიბებაში ასხვავებენ ოთხ ძირითად ეტაპს:

1. როდესაც ფსიქიკური პროცესები გულუბრყვილად ესვოდათ, როგორც რაღაც ზეზუნებრივი, „სინამდვილის გადაღმა“ არსებული, მეტაფიზიკური არსის — „სულის“ — გამოვლინებები, მაშინ ფსიქოლოგიის ამოცანასაც ამ „სულის“ გაგებაში ხედავდნენ. ფსიქოლოგია სულის შესახებ მეცნიერებად ითვლებოდა, რასაც მისი სახელწოდებაც გამოსახატავს¹. რადგანაც სული ემპირიულ სინამდვილეში, ე. ი. ადამიანის გამოცდილებისათვის მისაწვდომ სინამდვილეში, არ არსებობს და მისი უშუალო შესწავლა შეუძლებელია, ამიტომ ამ ეტაპზე, ე. წ. „მეტაფიზიკური ფსიქოლოგიის“ ეტაპზე, ფსიქიკურ მოვლენებს შეისწავლიდნენ მხოლოდ როგორც საშუალებას მთავარი მიზნის მისაღწევად, სახელდობრ, „სულის“ შესასწავლად. ფსიქიკურ მოვლენებს შესწავლიდნენ იმისათვის, რომ გაეგოთ „სულის“ თვისებები და უნარები.

ფსიქოლოგიის საგნის ასეთი პრიმიტიული, არამეცნიერული გაგება კვლევის მეთოდსაც განსაზღვრავდა. ნაცვლად რეალური ფსიქიკური პროცესების დაკვირვებისა და ანალიზისა, ავტორები ძირითადად მიმართავდნენ „აზრით განჭვრეტის“, ანუ „სპეკულატიური აზროვნების“ გზით ფსიქიკურ პროცესთა მიღმა ნაგულისხმევი „სულის“ თვისებათა შესახებ მსჯელობას. ეს „განჭვრეტის“ მეთოდი, რა თქმა უნდა, მეცნიერულ მეთოდს არ წარმოადგენს. ამ ეტაპზე ფსიქოლოგია ცოდნის დამოუკიდებელ დარგს ჯერ არ შეადგენდა; იგი ფილოსოფიის წილში ვითარდებოდა — ფილოსოფიის დარგს წარმოადგენდა და საკუთარი მეცნიერული მეთოდებიც არ გააჩნდა.

ამრიგად, განვითარების ამ პირველ, გულუბრყვილო ეტაპზე ფსიქოლოგის ჯერ ვერ მიუღწევია მეცნიერულ დონემდე. ამას შე-

¹ „ფსიქე“ ბერძნულად სულს ნიშნავს. ეს სახელწოდება — „ფსიქოლოგია“ — შენარჩუნებულია მე-17 საუკუნიდან.

უძლებლად ხდიდა მეცნიერების საგნად სულის აღიარება (მეცნიერების საგანი მხოლოდ სინამდვილეში არსებული რამ შეიძლება იყოს) და შესწავლის მეთოდად აზრობი განჭვრეტის გამოყენება. ამიტომ ეს ხანგრძლივი ეტაპი, რომელიც ძირითად ფორმებში ძველი საბერძნეთიდან მოყოლებული ახალ დრომდე გრძელდებოდა, საბოლოოადა ითვლება წინამდებარე ეტაპად. მას ხშირად „მეტაფიზიკური ფსიქოლოგია“ უწოდებენ.

2. ახალ დროში, ბურჟუაზიის აღმავლობის პერიოდში, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ინტენსიურმა განვითარებამ გავლენა მოახდინა ფსიქოლოგიაზე და, კერძოდ, ფსიქიკის გაგებაზე და სულის ცნება განიღვება მეცნიერებიდან და ფსიქოლოგიის საგნად აღიარებულ იქნა „ფსიქიკური მოვლენები“ ანუ „ფსიქიკური პროცესები“. ხოლო რამდენადაც ფსიქიკური მოვლენები რეალურს, ე. ი. აღმავლის გამოცდილებაში მოცემულს — „ემპირიულ“ მოვლენებს წარმოადგენენ (ყოველი აღმავლის განიცდის — გრძნობს, წარმოადგენს, აზროვნებს და ა. შ.), ამდენად ფსიქოლოგიის განვითარების ეს ეტაპი ცნობილია „ემპირიული ფსიქოლოგიის“ სახელწოდებით. ამ სახელწოდებით ფსიქოლოგიის ეს მიმართულება უპირისპირდება „მეტაფიზიკური“ ფსიქოლოგიის ეტაპს, როგორც „უსულთ ფსიქოლოგია“, რომელიც მეტაფიზიკური სულის ნაცვლად ემპირიულ ფსიქიკურ მოვლენებს შეისწავლის.

ამ ეტაპიდან უკვე იწყება ფსიქოლოგიის, როგორც მეცნიერების განვითარება; ეს უკვე **მეცნიერული** ფსიქოლოგიის განვითარების დასაწყისია. მაგრამ, მიუხედავად იმ დიდი წინსვლისა, რომელსაც წარმოადგენდა ემპირიული ფსიქოლოგია, ამ მიმართულებისათვის დამახასიათებელი გაგება ფსიქიკისა თანამედროვე მარქსისტული მეცნიერების თვალსაზრისით მიუღებელია, მცდარია, და ამ მიმართულების მიერ მოცემული ფსიქოლოგიის საგნის გაგებაც მიუღებელია.¹

ფსიქიკის იდეალისტურმა, სახელდობრ, „ფსიქიკური დუალიზმის“² დამახასიათებელმა გაგებამ განაპირობა „ემპირიული ფსიქოლოგიისათვის“ საბედისწერო შეცდომა, (ფსიქიკური პროცესები და საზოგადოდ ფსიქიკა ამ კონცეფციის თანახმად, ძირითადად, გაგებულია, როგორც მატერიალურ სამყაროდან

მოწყვეტილი, მისგან დამოუკიდებელი, თავის თავში დახშული სინამდვილე) და მოუკიდებელი ფსიქიკური-სამყარო.³

ფსიქიკის ასეთი შემცდარი გაგების შედეგად, ემპირიული ფსიქოლოგია ფსიქიკურ მოვლენებს შეისწავლიდა მათი განმსაზღვრელი მატერიალური პროცესებისაგან დამოუკიდებლად; სახელდობრ, როგორც ფსიქიკური პროცესების საფუძვლად მდებარე ფიზიოლოგიური პროცესებისაგან დამოუკიდებლად, ისე აღმავლის ფსიქიკურ თავისებურებათა განმსაზღვრელი საზოგადოებრივი მოვლენებისაგანაც მოწყვეტილად მასთან ერთად ეს ცალკეული ფსიქიკური მოვლენები შეისწავლებოდა მათი მატარებლის — ცოცხალი ორგანიზმის, მთლიანი პიროვნებისაგან დამოუკიდებლად. გამოდიოდა, რომ ეს პროცესები ორგანიზმის, მთლიანი პიროვნების გამოვლენას კი არ წარმოადგენენ, არამედ მის გარეშე მიმდინარეობენ. სულ ეს ცნებასთან ერთად ფსიქიკური მოვლენებიდან და მატერიალური მოვლენებისაგან განსხვავების ცნებაც.

მანკიერი იყო ემპირიული ფსიქოლოგიის კვლევის მეთოდიც. ამ მიმართულებისათვის დამახასიათებელი იყო ფსიქიკის როგორც წმინდა სუბიექტურის, როგორც მხოლოდ განცდითი მოვლენის გაგება; ამდენად ითვლებოდა, რომ ფსიქიკური პროცესების დაკვირვება მხოლოდ თვით სუბიექტს, ამ პროცესების განმცდელს შეუძლია და ამიტომ ფსიქოლოგიის ძირითად, და ხშირად ერთადერთ მეთოდად აღიარებული იყო თვითდაკვირვების მეთოდი, რომელიც ხშირად სუბიექტივისტური ხასიათის შეცდომების წყაროს წარმოადგენს (იხ. შემდეგი პარაგრაფი), ამიტომ ემპირიულ ფსიქოლოგიას უსაყვედურებენ ხოლმე **სუბიექტივიზმს**.

ზემოაღნიშნულის გამო, ემპირიულმა ფსიქოლოგიამ ვერ შეძლო აღმავლის (პიროვნების) ფსიქოლოგიის მეცნიერული გაშუქება. ამის ნაცვლად იგი იძლეოდა აბსტრაქტულად აღებულ, ცალკეულ ფსიქიკურ პროცესთა (შეგრძნებების, შეხსენებებისა და ა. შ.) აღწერას და ანალიზს, რასაც ცოცხალი, მთლიანი ორგანიზმის ფსიქოლოგიის გაგებისათვის მეტად მცირე მნიშვნელობა აქვს. ამიტომ ემპირიულმა ფსიქოლოგიამ ვერ გაამართლა ის იმედები, რასაც მეცნიერულ ფსიქოლოგიაზე მეცნიერებისა და საზოგადოდ კულტურის სხვა დარგები ამყარებდნენ. კომუნისტური სწორდებით აღმავლის გაგება ემპირიულმა ფსიქოლოგიამ ვერ გაუწია შესაძენევი დიხმარება ამ დარგებს.

¹ ასე ეწოდება ფილოსოფიურ კონცეფციას, რომელიც გულისხმობს, რომ სამყარო ორ განსხვავებულ დამოუკიდებელ სინამდვილეს — სულიერსა და მატერიალურ სინამდვილეს შეიცავს.

² დიჭერ. იხ.: დ. უნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940.

3. მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან, უმთავრესად ამერიკაში და რუსეთში, აღმოცენდა ახალი მიმართულება ფსიქოლოგიაში, რომელიც ამ შეცნობების განვითარების მესამე ეტაპად ითვლება. ეს არის ევგენიკოდებული ქცევათმცენიერება, ანუ ბიპევიორიზმი (ბიპევიორ ინგლისურად ქცევას ნიშნავს).¹

ეს მიმართულება აღმოცენდა ემპირიული ფსიქოლოგიის სუბიექტივიზმთან ბრძოლის პროცესში, მაგრამ იგი მეორე უკიდურესობაში გადავარდა, ამიტომ ფსიქოლოგიის საგანი ბიპევიორიზმს არა ნაკლებად დამახინჯებულად ესმის, ვიდრე ემპირიული ფსიქოლოგიას. ქცევათმცენიერებამ სრულიად უარყო თვითდაკვირვების შესაძლებლობა და აქედან საზოგადოდ ფსიქიკის შესწავლა შეუძლებლად შიინა; მან სულ აიღო ხელი ფსიქიკურ პროცესთა შესწავლაზე და ფსიქოლოგიის საგნად ადამიანისა და ცხოველის ქცევა აღიარა: იმისათვის, რომ გავიგოთ ადამიანი ან ცხოველი, უნდა შევისწავლოთ მისი ქცევა. სახელდობრ, უნდა ვიცოდეთ რა სტიმულს (გამღიზიანებელს) რა მოძრაობით (რეაქციით) უპასუხებს ადამიანი. ეს რომ გვეცოდინება, ადამიანის ქცევის პროგნოზიც შესაძლებელი გახდება; ეს კი ადამიანის გაგებას ნიშნავს.

ასეთი კონცეფცია შემცდარია თავის ფილოსოფიურ ამოსავალ დებულებებშიც და პრაქტიკულადაც შეუძლებელს ხდის ადამიანის გაგებას.

ამ მიმართულებასაც სამყარო დუალისტურად ესმის — ფსიქიკური სამყარო მატერიალურიდან სრულიად დამოუკიდებელ, მეორე სინამდვილედაა მიჩნეული. თუ ემპირიული ფსიქოლოგია ერთი სინამდვილის, სახელდობრ, ფსიქიკურის, შესწავლას ისახავდა მიზნად, ქცევათმცენიერება სწავლობს მეორე მხარეს — მოძრაობებს, ე. ი. მატერიალურ სინამდვილეს. ცხადია, რომ ორივე მიმართულება ერთმანეთის საპირისპირო, ცალმხრივ მიდგომას წარმოადგენს ადამიანის შესწავლაში.

ბიპევიორიზმის ერთ-ერთი შტო უარყოფს ფსიქიკის შესწავლის არა მხოლოდ შესაძლებლობას, არამედ საჭიროებასაც, რადგანაც თვლის, რომ ფსიქიკას არაერთგვაროვანი რეალური მნიშვნელობა არა აქვს ადამიანის მოქმედებაში და საზოგადოდ ობიექტურ სამყაროში, რადგანაც სინამდვილე მხოლოდ მატერიალურია, და ამ მატერიალურ სინამდვილეში ფსიქიკას, ამ გაგების თანახმად, არაერთგვაროვანი მნიშვნელობა არა აქვს. ასეთი მსოფლმხედველობა კულტურულ, პოლიტიკურ მონიშვნებს წარმოადგენს; იგივერ ასახავს საქმის ნამდვილ ვითარებას, კლასიკური რეალური მნიშვნელობა აქვს, დღევანდელია. ფსიქიკური მხარის გაჩეშე შეუძლებელია როგორც ცალკე ადამიანის მოქმედების განხორციელება, ისე თვით კულტურის ფაქტის არსებობა.

ბიპევიორიზმის შემცდარი პოზიცია ფსიქიკის შესწავლის მიმართ განაპირობებს ამ მიმართულების სრულ უძლეულებას ფსიქოლოგიის ძირითადი ამოცანის წინაშე: ადამიანის გაგება მხოლოდ მისი მოძრაობებისა და მათი გავლენიანებლების აღწერით სრულიად შეუძლებელია. ადამიანის ქცევა მის მოქმედებას წარმოადგენს, ხოლო ადამიანის მოქმედებას გარკვეული აზრი (смысл) გააჩნია, მას გარკვეული მოტივები განსაზღვრავენ და იგი გარკვეული მიზნისაკენ არის მიმართული; მოქმედების არსებით მხარეს ფსიქიკური მხარე შეადგენს, რომლის გათვალისწინების გარეშე მოქმედების გაგება შეუძლებელია. მოქმედების გაიგოება მოძრაობებთან შეცდომას წარმოადგენს. ერთი და იგივე მოძრაობები შეიძლება შეადგენდეს არსებითად განსხვავებულ მოქმედებას იმის მიხედვით, თუ რა მოტივით და რა მიზნით სრულდება ეს მოძრაობები. ასევე, ერთი და იგივე მოქმედება შეიძლება განხორციელდეს სხვადასხვა მოძრაობებით. მხოლოდ მოძრაობათა აღწერა ვერ გავაგებინებს ადამიანის მოქმედებას, თუ არ გვეცოდინება ამ მოქმედების აზრი, ის მოტივები და მიზნები, რომელიც ამოძრავებდა ადამიანს.

ბუნებრივია, რომ ბიპევიორიზმმა კიდევ უფრო ნაკლებ შედეგს მიიღწია ადამიანის გაგებაში, ვიდრე ემპირიულმა ფსიქოლოგიამ. 4. უკანასკნელ — მეოთხე ეტაპს ფსიქოლოგიის საგნის გაგების ისტორიაში წარმოადგენს თანამედროვე მარქსისტული ფსიქოლოგია. ფსიქიკის რაობის გაგებაში იგი ამოღობს დიალექტიკურ მატერიალიზმის მოძღვრებიდან ფსიქიკის შესახებ.

ამ მოძღვრების თანახმად სამყარო ერთიანია, მატერიალურია, მაგრამ ამ მატერიალურ სამყაროში ადგილი აქვს ფსიქიკასაც. ფსიქიკის საკვებით რეალური მნიშვნელობა აქვს, კერძოდ, ადამიანის ქცევაში, მის მოქმედებაში, მაგრამ ფსიქიკა ცალკე, დამოუკიდებელ

¹ ქართულად ამ ტერმინით — მოქმედება — ფსიქოლოგიაში აღნიშნავენ როგორც მოქმედების ცალკეულ აქტს (რუს. действие), ისე მოქმედების რთულ პროცესს (რუს. деятельность).

სამყაროს კი არ წარმოადგენს, როგორც ამის ფსიქოლოგიური დუალიზმი გულისხმობს (იხ. ზემოთ), არამედ იგი **მატერიის თვისებაა**, ფსიქიკა ტვინის გარეშე არ არსებობს.) „შეუძლებელია აზროვნების გამოთქმა მატერიისაგან, რომელიც აზროვნებს“ (ენგელსი).

ეს თვისება — ფსიქიკა — მატერიის მხოლოდ მაღალ განვითარებულ ფორმას გააჩნია, სახელდობრ, იმ „განსაკუთრებულად ორგანიზებული მატერიის“ (ლენინი) ფორმას, რომელსაც **ტვინი** წარმოადგენს.

„აზროვნება და შეგნება ტვინის პროდუქტია“, წერს ენგელსი. მატერიის ორგანიზაციის უფრო დაბალ ფორმებს — მაგალითად, უმდაბლეს ორგანიზმებს, **ფიზიკურ-თვისებათა გარდა ბიოლოგიური თვისებები გააჩნიათ** (ნივთიერებათა ცვლა, გალიზიანებაზე რეაგირების უნარი, რასაც გალიზიანებადობა ეწოდება და ა. შ.). მაგრამ **მათ ფსიქიკა არა აქვთ არაორგანულ მატერიას ზომარე ბიოლოგიური თვისებები გააჩნია, შას მხოლოდ ფიზიკური და ქიმიური ბუნების თვისებები ახასიათებს.**

რა მნიშვნელობა აქვს ამ თვისებას — ფსიქიკას, რა ფუნქციას ასრულებს იგი?

ასახვის ლენინური თეორიის მიხედვით, **ფსიქიკის არსი მდგომარეობს ჩვენგან დამოუკიდებლად, ობიექტურად არსებული მატერიალური სინამდვილის ასახვაში: ობიექტური სამყარო შეგრძნებათა ორგანოების მეშვეობით ზემოქმედებს ადამიანის ტვინზე და იწვევს ფსიქიკურ პროცესებს, რომელნიც ამ ორგანიზმზე მოქმედ საგანთა (მოვლენათა) ასახვას წარმოადგენენ.** ამ აზრით ამბობენ, რომ მატერია პირველადია, ხოლო ფსიქიკა — მეორადი. მატერია არის წყარო შეგრძნებებისა და სხვა ფსიქიკური პროცესებისა.

ობიექტური სინამდვილის ასახვის ფორმები ორგანიზმა განვითარების საფეხურების მიხედვით განსხვავებულია: ფსიქიკა — დამყარებული დამალი ცხოველების მხოლოდ შეხების შეგრძნებიდან და ადამიანის მეცნიერული აზროვნებით დამთავრებული — ობიექტური სინამდვილის ასახვის ფუნქციას ასრულებს. ამაშია მისი არსი: ყოველი ფსიქიკური მოვლენა, ყოველი განცდა რაიმეს განცდაა, იგი აუცილებლად რაიმე საგანს (მოვლენას) გულისხმობს, — ამა თუ იმ სახით ასახავს მას, ჩვენი შეგრძნებები და აღქმები ობიექტური მოვლენების „სუბიექტურ ხატებს“ (ვ. ი. ლენინი) წარმოადგენენ.

მაგრამ ეს ასახვა პასუხი, „სარკისებური“ ასახვა როდის ასახვა ხორციელდება — ადამიანის ოქტიური მოქმედების პროცესში, სახელდობრ, გარემოზე ადამიანის ზემოქმედებისა და მისი გარდაქმნის პროცესში. ასახვის სისწორის კრიტერიუმს ადამიანის პრაქტიკა, ვ. ი. მოქმედება წარმოადგენს. მოქმედება, რომელიც ხორციელდება მოცემულ მოვლენათა არასწორი, შემცდარი გაგების საფუძველზე, ვერ აღწევს მიზანს — მარცხით მთავრდება.

ადამიანის მოქმედება ფსიქოფიზიკური მთლიანობაა: მას ფიზიკური და ფსიქიკური მხარეებიც გააჩნია.

ფსიქიკის ასეთი კონცეფციის საფუძველზე მარქსისტული ფსიქოლოგია ფსიქიკას შეისწავლის არა როგორც თავის თავში დახშულს, დამოუკიდებელ სინამდვილეს, როგორც ეს ემპირიული ფსიქოლოგიისათვის იყო დამახასიათებელი, არამედ როგორც ობიექტურად — ადამიანის მოქმედების სახით მოცემულს. ემპირიული ფსიქოლოგიის საწინააღმდეგოდ თანამედროვე ფსიქოლოგია თვითდაკვირვების მეთოდით კი არ შემოიფარგლება, არამედ ფართოდ იყენებს სხვისი ქცევის დაკვირვების მეთოდსაც (იხ. ქვემოთ § 2). მაგრამ სხვისი მოქმედების შესწავლისას, იგი ქცევას მოძრაობათა ჯამზე კი არ დაიყვანს და ფსიქიკის შესწავლაზე კი არ იტყვის უარს, როგორც ეს ბიჰევიორიზმისათვის არის დამახასიათებელი, არამედ, პირიქით, ადამიანის მოქმედებაში მის ფსიქიკურ მხარეს მიაქცევს განსაკუთრებულ ყურადღებას.

ფსიქიკურ პროცესებს და ადამიანის მოქმედებას თანამედროვე ფსიქოლოგია იხილავს არა მოწყვეტილად ადამიანის პიროვნებისაგან, არა როგორც თავისთავად, დამოუკიდებლად მოცემულ პროცესებს, არამედ, როგორც მთლიანი კონკრეტული ადამიანის ოქტიურობის გამოვლენებს, პიროვნების ფსიქიკურ თავისებურებებთან განუყოფელ კავშირში.

§ 2. ფსიქოლოგიის მეთოდები

ეპსპერიმენტი

თანამედროვე ფსიქოლოგია **ექსპერიმენტული** მეცნიერებაა: მისი კვლევა-ძიების ძირითად მეთოდს შეადგენს ცდა (ექსპერიმენტი). ექსპერიმენტის ანუ ექსპერიმენტული დაკვირვების ძირითადი თავისებურება ისაა, რომ მკვლევარი ხელოვნურად შექმნი-

ლი პირობებით, თავის ნებთ (ხშირად აპარატურის გამოყენებით) გამოიწვევს შესასწავლ მოვლენას და ისე შეისწავლის მას. ექსპერიმენტი შესაძლებლობას იძლევა შესასწავლი მოვლენა პრაქტიკულ ინტენსივობაზე, განცალკევებული სხვა მოვლენებისგან და გამოვლენილი სხვადასხვა ფაქტორით. უმისი პირობების ვარიაციის მეშვეობით. ამიტომ ეს მეთოდი ჩვეულებრივ უფრო ზუსტი და ინტენსიური კვლევის შესაძლებლობას იძლევა, ვიდრე ბუნებრივი დაკვირვების მეთოდი.

ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტის დროს სუბიექტს (ცდისპირს) აყენებენ ისეთ პირობებში, ისეთ ამოცანებში და დავალებებში აძლევენ, რომელიც გამოიწვევს მისში იმ ფსიქიკურ პროცესს, იმ მოქმედებას, რომლის შესწავლააქვს განზრახული მკვლევარს. კვლევა ხშირად სათანადო აპარატურის გამოყენებით წარმოებს. მაგალითად, მესხიერების შესასწავლად სპეციალურად შედგენილი მეთოდებით აწვდიან ცდისპირს დასახსომებლად სათანადოდ შერჩეულ მასალას; აზროვნების შესასწავლად სპეციალურ, სავანგებოდ შერჩეულ ამოცანებს, კითხვებს აძლევენ, გარკვეულ სიტუაციაში აყენებენ, რომლიდანაც გამოვლიან გარკვეული სახის აზროვნებას მოითხოვს. გრძნობების შესასწავლად ადამიანზე სათანადო ზემოქმედებას ახდენენ, სათანადო გრძნობების გამოწვევს სიტუაციაში აყენებენ; ნებისყოფის შესასწავლად სუბიექტს ისეთ სიტუაციაში აყენებენ, რომელიც გადაწყვეტილების გამოტანასა და შემდეგ გადაწყვეტილების შესასრულებლად გარკვეულ დამტკიცებათა გადაღებას მოითხოვს და ა. შ.

ექსპერიმენტულად გამოწვეულ მოვლენათა შესწავლა ორი გზით ხდება: ერთი, თვით ცდისპირის მიერ მისში გამოწვეულ განცდილ თვითდაკვირვების (იხ. ქვემოთ), მათი აღწერის გზით, რასაც ექსპერიმენტალურ თვითდაკვირვებას უწოდებენ. მეორე — ცდის ბელმძღვანელის მიერ ცდისპირის მოქმედებათა და მის მიერ ამოცანის (გადაწყვეტის) ობიექტურ მონაცემთა დაკვირვებისა და შესწავლის გზით, რომელიც მეორე სახის შესწავლისას ხშირად იყენებენ სხვადასხვა ტექნიკურ საშუალებებს, ბელსაწყოებს. მაგალითად, ცდისპირის მაჩასეების, სუნთქვის, სისხლის წნევის ან ტემპში წარმოშობილი ბიოლენების რეგისტრაციისათვის იყენებენ სათანადო აპარატურას. ანდა გაღვივანებაზე საპასუხო მოქმედების სისწრაფის დიდი სიზუსტით გასაზომად სარგებლობენ სპეციალური ბელსაწყოთა და ა. შ.

თვითდაკვირვება

ექსპერიმენტთან ერთად ფსიქოლოგიაში ფართოდ იყენებენ დაკვირვების მეთოდს. მაგრამ რამდენადაც ფსიქოლოგია ფსიქიკურ პროცესებს და, კერძოდ, ადამიანის განცდებსაც შეისწავლის, მას უხდება არა მხოლოდ სხვათა ქცევის, სხვათა მოქმედების დაკვირვება, არამედ თვითდაკვირვების, ანუ ინტროსპექციის¹ გამოყენებაც. მკვლევარი თვითონ, ან მისი დავალებით სხვა პირი, აკვირდება თავის თავს, მასში მიმდინარე ფსიქიკურ პროცესებს, თავის განცდებს, გაანალიზებს ამ განცდებს და აგვიწერს.

მაგრამ თვითდაკვირვების მეთოდს დიდი სიძნელებები ახლავს და სერიოზული ნაელიც ახასიათებს.

ჯერ ერთი, თვითდაკვირვების წარმოება ყველას არ შეუძლია: ეს მეთოდი მისაწვდომია მხოლოდ ზრდადამთავრებული კულტურული ადამიანისათვის და ამიტომ ამ მეთოდით მხოლოდ ზრდადამთავრებული კულტურული ადამიანის განცდათა შესწავლა შეიძლება.

მაგრამ აქაც მას ახლავს სიძნელებები. ზრდადამთავრებული ადამიანისათვისაც ბუნებრივია ყურადღების წარმართვა გარეთ — ობიექტურ სინამდვილისაკენ და არა შიგნით, საკუთარ განცდებისაკენ. ამიტომ ღრითდაკვირვება სპეციალურ მიჩვევას, სათანადო გაფარჯიშებას მოითხოვს.²

მაგრამ ამ უკანასკნელ შემთხვევაშიც ამ მეთოდს თან ახლავს პრინციპული ხასიათის სიძნელე, რომელიც თვითდაკვირვების მთავარ სიძნელეს წარმოადგენს. განცდა მასზე დაკვირვების გამო იცვლება, სუსტდება და სულაც ქრება. საქმე ის არის, რომ განცდაზე ყურადღების წარმართვის გამო სუბიექტის ყურადღების გარეშე რჩება ის მოვლენა, რამაც ეს განცდა გამოიწვია (ყურადღების ერთდროული წარმართვა ერთი საწინააღმდეგო მიმართულებით — გარეთაც და შიგნითაც — შეუძლებელია), ამიტომ ეს განცდა აღიკვეთება ან შესუსტდება და მისი დაკვირვება შეუძლებელი ხდება.

ამ სიძნელიდან ერთი გამოსავალი არსებობს. ეს არის ე. წ. „რეტროსპექტული“³ თვითდაკვირვება, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ სუბიექტი აკვირდება არა თვით განცდას მისი მიმდინარეობის დროს, არამედ უშუალოდ მის შემდეგ იმ კვალს, რომელსაც განცდა ტოვებს ცნობიერებაში.

¹ „ინტროსპექცია“ ლათინურად სიტყვასიტყვით „შიგნით ცქერის“ ნიშნავს.

² ლათინურად — „ექსტრემალი“.

შავალითად, აღამიანმა რომ შოინდომის გაფაგრების ან გაკვირვების თუ ესთეტიკური განცდის დროს დააყვირდეს ამ განცდას, იგი უმაღლესე შეიკვლება, შესუსტდება და შეიძლება სულიც გატყდეს, რადგანაც ახლა სუბიექტის ცნობიერების საგანს თვით განცდა შეადგენს და არა ის, რამაც იგი გამოიწვია: ის რამაც გაკვირვება ან ესთეტიკური განცდა გამოიწვია ცნობიერების გარეშე რჩება და ამიტომ ვეღარ იწვევს ამ განცდას. მაგრამ განცდის შემდეგ აღამიანში რჩება მისი თავისებური კვალი, რომლის დაკვირვება შესაძლებელია. ამგვარი კვალის დაკვირვება განცდას ვეღარ შეეცვლის, რადგან კვალის დაკვირვებისას განცდა აღარ არის, აღარ მიმდინარეობს.

ამ სახით თვითდაკვირვება საკმაოდ ფართოდ გამოიყენება თანამედროვე ზოგად ფსიქოლოგიაში.

მაგრამ ამ სახის თვითდაკვირვებასაც მნიშვნელოვანი სიძნელეები გააჩნია. ვერძოდ, აღსანიშნავია დაკვირვების საგნის — განცდის — სიტყვიერი აღწერის, სხვისთვის გასაგებ ფორმაში გადმოცემის სიძნელე. განცდათა ფაქტიზი ნიუანსების აღმნიშვნელი სიტყვები ენაში ნაკლებად მოიპოვება.

ამ მხრივ, ისევე როგორც განცდის სწორი, ობიექტური დაკვირვების სიძნელის მხრივ, უნდა განვასხვავოთ სხვადასხვა სახის ფსიქიკური პროცესები. რაც უფრო ღრმა და ინტიმურია პიროვნებისათვის განცდა, რაც უფრო პიროვნებისთვისაა, იგი, მით უფრო ნაკლებ მისაწვდომია თვითდაკვირვებისათვის და სიტყვიერი აღწერისათვის. ასეთია პირველ რიგში გრძნობები, ემოციური განცდები და ნებისყოფის აქტები. რაც უფრო „პერსონალურია“ პიროვნებისათვის ფსიქიკური პროცესი, რაც უფრო „გამოყოფილია“ იგი პიროვნებისაგან, მით უფრო ადვილია მისი დაკვირვება და აღწერა. ამ მხრივ ყველაზე უფრო ადვილია აღქმის პროცესების დაკვირვება; აღქმა განიცდება როგორც ჩვენს გარეთ, ობიექტურად მოცემული საგანი. თვითდაკვირვების სიძნელის მხრივ აღქმისა და გრძნობებს შორის ინტელექტუალური ხასიათის პროცესები — წარმოდგენები, აზრები და ა. შ. — დგას.

სხვათა დაკვირვება

რამდენადაც ფსიქიკა არა მხოლოდ სუბიექტურად განიცდება თვით განმცდელი სუბიექტის მიერ, არამედ „ობიექტურადაც“ გვეჩვენება სხვა აღამიანის ქცევის, მისი მოქმედების სახით, ამდენად ფსი-

ქიკის შესწავლა სხვათა დაკვირვების საშუალებითაც ხერხდება. აღამიანის ფსიქიკური ცხოვრების შექცევა სხვა აღამიანთა მოქმედების დაკვირვების გზითაც ხორციელდება. კ. მარქსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, აღამიანის მოქმედება... „ჩვენთვის გრძნობად“ მოცემული აღამიანის ფსიქიკაა. აღამიანის მოქმედების, მისი საქციელის, მისი ნაღაპარაქვის, მისი ნამოქმედარის დაკვირვებით ბევრ რამეს ვგებულობთ მისი მოქმედებისა და მისი პიროვნების ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა, მისი ცნობიერების, მისი შინაგანი ცხოვრების შესახებ.

განსაკუთრებით დიდია სხვათა დაკვირვების მეთოდის მნიშვნელობა ფსიქოლოგიის იმ დარგებისათვის, სადაც თვითდაკვირვების გამოყენება შეუძლებელია — ბავშვის ფსიქოლოგიისათვის, ზოოფსიქოლოგიისათვის და ა. შ. მაგალითად, ბავშვის მეტყველების, მისი თამაშის, სწავლის, სხვადასხვა დავალებათა შესრულებისა და საზოგადოდ მისი ქცევის სისტემატური დაკვირვება სხვადასხვა პირობებში, მდიდარ მასალას იძლევა მისი აზროვნების, ფანტაზიის, ნებისყოფის, გრძნობების, მისი ხასიათის, ტემპერამენტის, მისი ინტერესების, მის უნართა და სხვათა შესახებ. მეცნიერულად ღირებულ ფსიქოლოგიურ დაკვირვებათა წარმოება სპეციალურ მომზადებასა და სათანადო გაწერას მოითხოვს.

ამ მეთოდის ნაყოფიერი გამოყენების შესაძლებლობას ამტკიცებს ჩვენს საუკუნეში ბავშვის ფსიქოლოგიის არაჩვეულებრივად ინტენსიური განვითარება, რაც მიღწეული იყო თვითდაკვირვების გამოყენების გარეშე, ბუნებრივი და ექსპერიმენტული დაკვირვების გზით.

ფ. ა. ფსიქოლოგიის დარგები

თანამედროვე ფსიქოლოგიური მეცნიერება შეიცავს რიგ დარგებს — ცალკეულ ფსიქოლოგიურ დისციპლინებს.

ზოგადი ფსიქოლოგია

ზოგადი ფსიქოლოგია ფსიქოლოგიური მეცნიერების ძირითადი დარგია. იგი შეისწავლის ზრდადამთავრებული, ნორმალური, კულტურის თანამედროვე საფეხურზე მდგომი აღამიანის ფსიქოლოგიის

¹ გრძნობადი ამ შემთხვევაში თვალსაჩინოს, აღქმის, „შეგრძნების“ ნიშნებს.

ზოგად კანონზომიერებებს. ბავშვისა თუ მოზარდის, ან არანორმალური, ფსიქიკურად დაავადებული, ანდა პრიმიტიული, არაცივილიზებული ადამიანის ფსიქიკური თავისებურებები ზოგადი ფსიქოლოგიის საგანს არ შეადგენენ. იგი შეისწავლის ფსიქიკურ მოვლენებს იმდენად, რამდენადაც ეს მოვლენები საზოგადოდ ნორმალურ ზრდადამთავრებულ ცივილიზებულ ადამიანთათვის არის დამახასიათებელი.

ადამიანთა შორის არსებული ინდივიდუალური, ტიპობრივი, ასაკობრივი და სხვა ფსიქოლოგიური სხვაობები ზოგადი ფსიქოლოგიის კვლევა-ძიების გარეთ რჩება. ამ თავისებურებებს ფსიქოლოგიის სხვა დარგი შეისწავლის.

დემიანთიკური ფსიქოლოგია

ადამიანთა შორის ფსიქოლოგიურ სხვაობებს ფსიქოლოგიური მეცნიერების სპეციალური დარგი — დემიანთიკური ფსიქოლოგია — შეისწავლის. იგი შეისწავლის იმ ფსიქიკურ თავისებურებებს, რომელიც ახასიათებს სხვადასხვა ტიპის, ასაკის სქესის, პროფესიის ადამიანებს და ზოგჯერ ცალკეული ადამიანის კონკრეტული პიროვნების, თავისებურებებსაც. მაგალითად, რა და რა ტიპის მენსიერება ან ყურადღება, თუ აზროვნება არსებობს, ან ხასიათის რა და რა ტიპები არსებობს; რაში მდგომარეობს ქალისა და ვაჟის, ანდა მოხუცისა და ახალგაზრდის ფსიქოლოგიური თავისებურებანი და ა. შ. დემიანთიკური ფსიქოლოგიას უხდება ცალკეულ შემთხვევაში კონკრეტული ადამიანის ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა შესწავლა. მაგალითად, გამოჩენილი პიროვნების, ანდა ჩვეულებრივი რიგით ადამიანისა, რომელსაც უნდა ისეთ დარგში მუშაობა, სადაც წარმატება მომუშაოისაგან გარკვეულ ფსიქიკურ თავისებურებებს მოითხოვს და ა. შ.

გენეტიკური ფსიქოლოგია

ფსიქოლოგიური მეცნიერების ეს დარგი ფსიქიკის განვითარებას შეისწავლის. იგი, თავის მხრივ, რამდენიმე ფსიქოლოგიურ დისციპლინას შეიცავს:

ბავშვის ფსიქოლოგია შეისწავლის ფსიქიკის განვითარებას ონტოგენეზში — ბავშვობის ასაკში — დაბადებიდან ზრდის დამთავრებამდე.

შედარებითი ფსიქოლოგია შეისწავლის ფსიქიკის განვითარებას ფილოგენეზში — ცხოველთა განვითარების საფეხურებზე. ფსიქიკის განვითარების ეს დამალი ფორმები ადამიანის ფსიქიკის ფორმებთან შედარების თვალსაზრისით განიხილება, მათი განვითარების ასპექტით.

გენეტიკური ფსიქოლოგიის მონაცემებს ზოგადფსიქოლოგიური მნიშვნელობა ეკისრება, რადგანაც ფსიქიკურ მოვლენათა გენეზისის შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ მოვლენათა ბუნების გასაგებების წინაშე ზრდადამთავრებული ადამიანის საფეხურზედაც.

სოციალური ფსიქოლოგია

ადამიანი სოციალური საზოგადოებრივი არსებაა. მისი ფსიქოლოგია არა მარტო ისტორიულად ჩამოყალიბდა სხვა ადამიანებთან ურთიერთობის, საზოგადოებრივი ცხოვრების პროცესში, არამედ დღესაც მისი პიროვნების თავისებურებები მისი მოქმედების, მისი ქცევის, მისი განცდების თავისებურებები გაპირობებულია სხვა ადამიანებთან ურთიერთობით, მისი, როგორც მცირე საზოგადოებრივი ქსოფების (ოჯახი, მეგობართა წრე, კოლექტივი რომელშიც მუშაობს...), ისე ფართო სოციალური სისტემის (სოციალური ფენა, სამშობლო სახელმწიფო) წევრობით.

სოციალური ფსიქოლოგია თანამედროვე ფსიქოლოგიის დარგია, რომელიც შეისწავლის ადამიანს როგორც სოციალურ არსებას: იცვლის იმ გავლენებს, რასაც ახდენს ადამიანის პიროვნებაზე, მის ხასიათზე, მის შეხედულებებზე, მის მსოფლმხედველობაზე, მის აზროვნებაზე, ნებისყოფაზე, ემოციებზე მის ქცევაზე სხვა ადამიანებთან და კოლექტივთან სხვადასხვა სახის ურთიერთქმედება; რა გავლენას ახდენს მის ფსიქიკაზე ის როლი, რომელსაც ის ასრულებს, თავის კოლექტივში, თავის პროფესიაში, თავის ქვეყნის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და ა. შ. და აგრეთვე თუ როგორ ელინდება სხვადასხვა ტიპის პიროვნების თავისებური მის ქცევაში კოლექტივისა და მისი წევრების მიმართ.

პათოფსიქოლოგია

პათოფსიქოლოგია შეისწავლის ფსიქიკის არანორმალურ, პათოლოგიურად შეცვლილ ფორმებს, რომელნიც თავს იჩენენ ფსიქიკურ დაავადებათა შემთხვევაში.

პათოფსიქოლოგიის მონაცემებს ზოგადფსიქოლოგიური მნიშვნელობა აქვს: ფსიქიკურ მოვლენათა პათოლოგიურად შეცვლილ

ფორმათა დაპირისპირება ამ მოვლენათა ნორმალურ ფორმებთან ამ უკანასკნელთა ბუნების გამოვლენას ესმარება.

პელაგოგიური ფსიქოლოგია

პელაგოგიური ფსიქოლოგია გამოყენებითი ფსიქოლოგიის დარგია; იგი პრაქტიკულ ფსიქოლოგიურ საკითხებს იკვლევს. სახელდობრ, შეისწავლის აღზრდისა და სწავლების პროცესს ფსიქოლოგიურ საფუძვლებს ამ პროცესის რაციონალიზაციის მიზნით აღზრდისა, და კერძოდ, სწავლების პროცესს იგი ბავშვის ასაკობრივ ფსიქოლოგიურ თავისებურებებთან დაკავშირებით იკვლევს. მაგალითად, შეისწავლის, სწავლების რა მეთოდები უნდა იყოს გამოყენებული სხვადასხვა სასკოლო საფეხურზე, ამ საფეხურების შესატყვისი ასაკის ბავშვთა ფსიქოლოგიურ თავისებურებებთან მიხედვით. რა შინაარსის ცნებებში მისაწვდომი სხვადასხვა ასაკის ბავშვთათვის და, ამასთან დაკავშირებით, როგორ უნდა განაწილდეს სხვადასხვა სასწავლო საგნის პროგრამით გათვალისწინებული მასალა სხვადასხვა კლასში, როგორი უნდა იყოს გაკვეთილებისა და დასვენებების ხანგრძლიობა, გაკვეთილების რაოდენობა, მათი განრიგება და ა. შ. სხვადასხვა სასკოლო კლასში მოწაფეთა ასაკობრივი თავისებურებებისა და, კერძოდ, მათი დაღლადობის მიხედვით. რამდენად უნდა დაიტვირთოს სხვადასხვა ასაკის ბავშვი საშინაო დავალებებით და ა. შ.

შრომისა და საინჟინრო ფსიქოლოგია

შრომისა და საინჟინრო ფსიქოლოგია პრაქტიკული, გამოყენებითი ფსიქოლოგიის დარგია, იგი შეისწავლის საწარმოო შრომის პროცესთა ფსიქოლოგიურ საფუძვლებს შრომის პროცესის რაციონალიზაციის მიზნით.

შრომის ფსიქოლოგიის შთაქარ ამოცანას შეადგენს ადამიანთა მიზანშეწონილი განაწილება სხვადასხვა სახის პროფესიებზე, ადამიანთა ფსიქიკურ თავისებურებათა, მათ უნართა და შესაძლებლობათა მიხედვით; პროფესიათა ფსიქოლოგიური ანალიზის შედეგად დგინდება სხვადასხვა პროფესიონალური მუშაობის წარმატებით შესრულებისათვის საჭირო ფსიქიკური თვისებები. მაგალითად, რა სახის ყურადღებას, მეხსიერებას, აზროვნებას, რა ტიპის ხასიოს, ტემპერამენტს და ა. შ. მოითხოვს ეს პროფესია და შემდეგ კონკრეტულ ადამიანთა ექსპერიმენტულ-ფსიქოლოგიური შესწავლით დგინდება, თუ რომელი პროფესიისათვის არის შესაფერისი ეს ადამიანი. ამ საფუძველზე წარმოებს პროფესიონალური კონსულტაცია

(ადამიანთა სათანადო პროფესიებზე განაწილება, პროფესიონალური შერჩევა; თითოეული პროფესიისათვის შესაფერ კანდიდატთა არჩევა მათი ფსიქოლოგიური მონაცემების მიხედვით) და დახმარება ახალგაზრდობისათვის მათი ფსიქოლოგიური მონაცემების მიხედვით შესაფერი პროფესიის შესარჩევად, რასაც პროფორიენტაცია ეწოდება. გარდა ამისა შრომის ფსიქოლოგია იკვლევს პროფესიული სწავლების საკითხებს, იმუშავებს პროფესიული სწავლების მეთოდებს.

შრომის ფსიქოლოგია შეისწავლის შრომის პროცესს, როგორც ადამიანის მოქმედების, მისი ქცევის ერთ-ერთ ფორმას. მისი ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანაა შრომის პროცესთა მეთოდების, და საზოგადოდ შრომის პირობების რაციონალიზაცია. კერძოდ, მათი შეგუება ადამიანის ფსიქოლოგიურ თავისებურებებთან. ამის ფსიქოფიზიკურ შესაძლებლობებთან და ამ გზით შრომის პროცესის გაადვილება და ნაყოფიერების გაზრდა და იმავე დროს მომუშავეს ჯანმრთელობისათვის მაქსიმალურად ხელსაყრელი პირობების შექმნა.

მართვის რთულ ავტომატიზირებულ სისტემათა განვითარება განსაკუთრებით მოითხოვს ამ ავტომატიზირებულ მართვის სისტემათა შეგუებას, ოპერატორის („ადამიანი — ოპერატორის“) ფსიქიკურ და ფსიქოფიზიოლოგიურ თავისებურებებთან, — ამას ემსახურება შრომის ფსიქოლოგიის სპეციალური ახალი დარგი „საინჟინრო ფსიქოლოგია“.

§ 4. უმაღლესი ნერვული მოგვადების საფუძვლები

ნერვული სისტემა

1. ადამიანის ყოველ მოძრაობას ნერვული სისტემა განაგებს. ეს ეხება როგორც ორგანიზმის მოძრაობებს გარემოში, ისე შინაგან ორგანოთა მოქმედებასაც. ორგანიზმის ურთიერთობას გარემოსთან ნერვული სისტემა აწესრიგებს; მისი საშუალებით იღებს ორგანიზმი გარემოს ზეგავლენებს — გალიზიანებებს და მისივე საშუალებით უპასუხებს ამ გალიზიანებებს სათანადო რეაქციით. გარემოს გამლიზიანებლებზე სწრაფი, ზუსტი და კოორდინირებული მოძრაობებით რეაგირების შედეგად, რაც ძირითადად რეფლექსური მოქმედებით ხორციელდება, ორგანიზმი ახერხებს გარემოს ცვლილებასთან ზუსტ და სწრაფ შეგუებას. ამ რთულ, ერთმანეთთან და გამლიზიანებელთა კომპლექსებთან შეგუებულ რეფლექსურ მოძრაობებს ეწერაღური ნერვული სისტემა მართავს.

მაგრამ გარემოსთან ასეთი შეგუებული, ზუსტად კოორდინირე-

ბული მოქმედება მხოლოდ ერთიან, მთლიან ორგანიზმს — მთლიან ინდივიდს შეუძლია. ორგანიზმის გაერთიანებასაც ნერვული სისტემა ახორციელებს. ორგანიზმი რომ ერთიან ინდივიდს, მთლიან ერთეულს წარმოადგენს და არა უამრავ ცალკეულ ორგანოთა კრებადობას, ძირითადად ნერვული სისტემის მოქმედების შედეგია. როგორც ვთქვით, ცენტრალური ნერვული სისტემა ყველა მოძრაობის კოორდინაციას ახდენს, მაგრამ, ორგანიზმის ცალკე ორგანოთა და ორგანოების სისტემათა გაერთიანების განხორციელებაში განსაკუთრებულ როლს ე. წ. **ვეგეტატიური** ნერვული სისტემა ასრულებს: ვეგეტატიური ნერვული სისტემის ქსელი მოიცავს და აერთიანებს მთელ ორგანიზმს, ყველა შინაგან ორგანოს; ამ სისტემის მეშვეობით ხდება ყველა შინაგანი ორგანოს და მათი სისტემების მოქმედების რეგულაცია: ვეგეტატიური ნერვული სისტემა გავლენას ახდენს ამ შინაგან ორგანოთა ფიზიოლოგიურ (ფუნქციონალურ) მდგომარეობაზეც. იგი აწესრიგებს გულისცემის, სუნთქვის, საჭმლის მომწელებელი სისტემისა და სხვა შინაგან ორგანოთა მოქმედებას, ევროძოდ, გარკვეულ გავლენას ახდენს თვით შინაგანი სეკრეციის ჭირკვლების მოქმედებაზე, რომელთა სისტემა ორგანიზმის ზრდა-განვითარების პროცესს და ორგანიზმის, როგორც მთელის, აგებულებას განაზღვრავს.

ნახ. 1. ადამიანის თავის ტვინი: ზემოთ — გარედან; ქვემოთ — ერთი ჰემისფერო შენიდან.

2. ორგანიზმის მოძრაობათა მართვის ცენტრალური ნერვული სისტემა პერიფერიული ნერვული სისტემის მეშვეობით აწარმოებს. პერიფერიული ნერვული სისტემა შედგება მგრძნობიარე და მამოძრავებელი ნერვებისაგან, მგრძნობიარე, აფერენტული ნერვები აკავშირებენ გაღიზიანების მიმღებ ნერვულ დაბოლოებებს — რეცეპტორებს, ცენტრალური ნერვული სისტემის სათანადო ნაწილებთან ისე, რომ რეცეპტორის გაღიზიანების გამო წარმოქმნილი

აგზნების პროცესი მგრძნობიარე ნერვის საშუალებით ცენტრალურ ნერვულ სისტემაში აღწევს. მამოძრავებელი ანუ ეფერენტული ნერვების მეშვეობით კი ცენტრალური ნერვული სისტემა უკავშირდება იმ ორგანოებს (კუნთებს, ჭირკვლებს), რომელთა მეშვეობით ხორციელდება გაღიზიანებაზე საპასუხო მოქმედება. სახელდობრ ცენტრალურ ნერვულ სისტემაში წარმოშობილი საპასუხო მოქმედების იმპულსი (სათანადო აგზნება) მამოძრავებელი ნერვის მეშვეობით გადადის მამოძრავებელ ორგანოში — მაგალითად, კუნთში ან ჭირკვალში — და საპასუხო მოქმედების სახით ვლინდება.

3. ადამიანის ცენტრალური ნერვული სისტემის შემადგენელი მთავარი ნაწილები შემდეგია: 1) **ზურგის ტვინი**, მდებარეობს ხერხემალში (მაღების შიგნით); 2) **ტვინის ღერო**; ის თავის მხრივ, სამი ნაწილისაგან შედგება: **მოგრძო ტვინისაგან**, რომელიც ზურგის ტვინის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს, **შუა ტვინისაგან**, რომელიც მოგრძო ტვინის ზემოთ მდებარეობს, და **შუამდებარე ტვინისაგან**; 3) **ნათხეში** („პატარა ტვინი“), რომელიც შუა ტვინის უკან, კედელში მდებარეობს; 4) **დიდი ანუ წინა ტვინი**, რომელიც ორი ნახევარსფეროსაგან შედგება. მათ დიდი ტვინის ნახევარსფეროები ანუ ჰემისფეროები ეწოდებათ (იხ. ნახ. № 1).

დიდი ტვინის ზედაპირულ ნაწილს, ე. წ. ქერქი შეადგენს ქერქი წარმოადგენს შრეებად განლაგებულ ნერვულ უჯრედთა ფენას, იგი რუხი ფერისაა; მის ნივთიერებას ტვინის რუხ ნივთიერებას უწოდებენ. ქერქის ქვეშ ტვინის მასა თეთრი ნივთიერებისაგან (ნერვული გამტარი ბოჭკოებისაგან) შედგება, მაგრამ მის სიღრმეში ისევ ნერვული უჯრედების შეჭრუფებებია — „ნერვული კვანძები“ (განგლიები). ამ ნერვულ კვანძებს, ე. წ. „მხედველობის ბოროცთან“ ერთად, რომელიც შუამდებარე ტვინის შემადგენლობაში შედის, **ქერქისქვეშა** კვანძებს უწოდებენ.

ცხოველთა სამყაროს ევოლუციის პროცესში ტვინის სხვადასხვა ნაწილი სხვადასხვა საფეხურზე განვითარდა. ყველაზე გვიან განვითარდა ტვინის ქერქი. ამიტომ მას „ახალ ტვინს“ უწოდებენ. ბოლო ცენტრალური ნერვული სისტემის დანარჩენ ნაწილებს — „ძველ ტვინს“. დიდი ტვინის ნახევარსფეროები პირველად ჩნდება ამფიბიებთან — წყალ-ხმელეთის ცხოველებთან (მაგ. ბაყაყი) და ისიც მხოლოდ ჩანასახოვან ფორმაში. ნამდვილი ქერქის გამოყოფა დიდ ტვინში პირველად ქვეწარმავალთა საფეხურზე იწვება. შედარებით მნიშვნელოვან განვითარებას ქერქი აღწევს მხოლოდ უმაღლეს ხერ-

ხემალიანებთან. ამ საფეხურზე ცენტრალური ნერვული სისტემის განვითარება უმთავრესად „ახალი ტვინის“ განვითარებაში მდგომარეობს. უკვე ფრინველების საფეხურზე ახალი ტვინი ისეთ სიდიდეს აღწევს, რომ ფარავს „ძველ ტვინს“. ამის შემდეგ ცხოველის ქცევის მართვაში ქერქი სულ უფრო წამყვან ფუნქციას ასრულებს. ქერქის მასა მატულობს: იწყება (მალი, კატა) მისი დაღარვა-დანაოცება. რის შედეგადაც ქერქის ფართობი მატულობს. რთულდება ქერქის მიკროსკოპული უჯრედოვანი („ციტოარქიტექტონური“) აგებულება.

1

2

3

4

ნახ. 2. თევზის ტვინის ევოლუცია შეფერად აღნიშნულია დიდი ტვინი: — 1 — ზეგვირის, 2 — ხელოის, — 3 — ბაჟიასი და 4 — ადამიანის.

ადამიანის საფეხურზე ქერქის განვითარება შეუდარებლად უფრო მაღალ საფეხურს აღწევს და სავსებით ფარავს ცენტრალური ნერვული სისტემის დანარჩენ ნაწილებს. ახალი ტვინი უკვე შეუდარებლად უფრო დიდია, ვიდრე „ძველი ტვინი“ (იხ. ხაზ. № 2).

დიდი ტვინისა და განსაკუთრებით ქერქის ფუნქცია, მისი მნიშვნელობა, ცხოველთა ფილოგენეტიკურ განვითარებასთან ერთად მატულობს და ადამიანის საფეხურზე მისი მოქმედება, გარკვეულ ფარგლებში, უკვე „ძველი ტვინის“ მოქმედებასაც განაპირობებს.

ასე, მაგალითად, ბაყაყთან დიდი ტვინის ფუნქცია იმდენად უმნიშვნელოა, რომ დიდი ტვინის ამოჭრის შემდეგ ბაყაყის ქცევა თითქმის არ იცვლება (მას ბუზის დაქერაც კი შეუძლია). მაღალ საფეხურზე კი დიდი ტვინი მთელ უმაღლეს ნერვულ მოქმედებას განაგებს. უმაღლეს ხერხემალიანთა საფეხურზე ძველი ტვინი განაგებს მხოლოდ თანდაყოლილ მოძრაობებს (რეფლექსებს, ინსტინქტებს). ხოლო „ახალი ტვინი“ — ყოველგვარ ინდივიდუალურად შეძენილ მოქმედებას.

გამომუშისა და ადამიანის საფეხურზე ქერქი ქერქქვეშა კვანძებთან ერთად) ყოველგვარ ფსიქიკურ პროცესებს განაგებს. მას ჩვეულებრივ „ფსიქიკის ორგანოს“ უწოდებენ. ქერქქვეშა კვანძები ქმნიან იმ ტონუსს, რომელიც აუცილებელია ქერქის ნორმალური მოქმედებისათვის. „ძველი ტვინის“ ნაწილები განაგებენ მარტივ თანდაყოლილ მოქმედებებს, უმთავრესად თანდაყოლილ (უპირობო) რეფლექსებს და ინსტინქტებს. ასე, მაგალითად, ყველაზე მარტივ რეფლექსებს ტანის სათანადო სეგმენტებში განაგებს ხერხემალის ტვინი — ეს არის კიდეუბებისა და ჩონჩხის კუნთებისა და რიგ შინაგან ორგანოთა რეფლექსური მოძრაობები. მოგვრძო ტვინი განაგებს ნერწყვის გამოყოფის, ყლაპვის, ხელებისა და სხვა ასეთ რეფლექსებს და, რაც მთავარია, ახდენს ისეთი სასიცოცხლო ფუნქციების შემსრულებელ მოძრაობათა რეგულაციას, როგორიცაა სუნთქვისა და გულ-სისხლძარღვთა სისტემის მოქმედება და ა. შ.

განსაკუთრებით რთულ, უპირობო, თანდაყოლილ რეფლექსურ და ინსტინქტურ მოქმედებას ქერქქვეშა კვანძები ასრულებენ.

თან ერთად) ყოველგვარ ფსიქიკურ პროცესებს განაგებს. მას ჩვეულებრივ „ფსიქიკის ორგანოს“ უწოდებენ. ქერქქვეშა კვანძები ქმნიან იმ ტონუსს, რომელიც აუცილებელია ქერქის ნორმალური მოქმედებისათვის. „ძველი ტვინის“ ნაწილები განაგებენ მარტივ თანდაყოლილ მოქმედებებს, უმთავრესად თანდაყოლილ (უპირობო) რეფლექსებს და ინსტინქტებს. ასე, მაგალითად, ყველაზე მარტივ რეფლექსებს ტანის სათანადო სეგმენტებში განაგებს ხერხემალის ტვინი — ეს არის კიდეუბებისა და ჩონჩხის კუნთებისა და რიგ შინაგან ორგანოთა რეფლექსური მოძრაობები. მოგვრძო ტვინი განაგებს ნერწყვის გამოყოფის, ყლაპვის, ხელებისა და სხვა ასეთ რეფლექსებს და, რაც მთავარია, ახდენს ისეთი სასიცოცხლო ფუნქციების შემსრულებელ მოძრაობათა რეგულაციას, როგორიცაა სუნთქვისა და გულ-სისხლძარღვთა სისტემის მოქმედება და ა. შ.

განსაკუთრებით რთულ, უპირობო, თანდაყოლილ რეფლექსურ და ინსტინქტურ მოქმედებას ქერქქვეშა კვანძები ასრულებენ.

უმაღლესი ნერვული მოქმედება

1. ადამიანის (და უმაღლეს ხერხემალიან ცხოველთა) საფეხურზე, როგორც ვთქვით, ყველა ინდივიდუალურად შეძენილ მოქმედებას ახალი ტვინი განაგებს. ამ საფეხურზე ქერქის მნიშვნელობა იმდენად დიდია, რომ გარკვეულ ფარგლებში, იგი თვით „ძველი ტვინის“ მოქმედებას განსაზღვრავს და, ქერქქვეშა ცენტრების მეშვეობით, ორგანიზმის გარემოსთან შეგუების მოძრაობებსაც განაგებს.

ცენტრალური ნერვული სისტემის მოქმედების ფიზიოლოგიურად შესწავლილი ძირითადი ფორმა რეფლექსური, გალიზიანებაზე საფუძველი მოქმედებაა.

რეფლექსები ორგანოა — თანდაყოლილი, ანუ „უპირობო“ და ინდივიდუალური, ცხოვრებაში შეძენილი, ანუ „პირობითი“.

უპირობო რეფლექსებს ორგანიზმში ცხოვრების განმავლობაში კი არ იძენს, არამედ მემკვიდრეობით იღებს, როგორც ქცევის თანდაყოლილ მექანიზმს. უპირობო რეფლექსები შედარებით უცვლილ, შებლონურ ფორმაში ვლინდებიან; ისინი გარემო პირობების ძლიერი შეცვლის შემთხვევაში სათანადოდ ვერ იცვლებიან და ამიტომ ვერ ვგუვებიან ამ შეცვლილ გარემოს.

2. პირობითი რეფლექსი, პირიქით, თითოეული ინდივიდი ცხოვრების განმავლობაში იძენს, იმუშავენს მოცემულ პირობებთან შეფარდებით.

უპირობო რეფლექსებს, როგორც ვთქვით, ძველი ტვინის სხვა-

დასხვე განყოფილება, ე. ი. ცენტრალური ნერვული სისტემის ქერქის ქვევით მდებარე ნაწილები განიგებენ. რეფლექსი ხორციელდება ე. წ. „რეფლექსური რკალის“ მეშვეობით; სახელდობრ, რეცეფტორის, მისი შესატყვისი იფერენტული, ანუ მგრძნობიარე ნერვის, შესატყვისი ცენტრისა და მისგან გამოსული მამოძრავებელი, ანუ ეფერენტული ნერვის მეშვეობით. რეფლექტორ რკალში 3 ნაწილს არჩევენ: პირველ ნაწილს შეადგენს რეცეფტორი, რომელიც იღებს გაღიზიანებას, აფერენტული ნერვი, რომელიც გადასცემს რეცეფტორში აღმოცენებულ აგზნებას ცენტრალური ნერვული სისტემის სათანადო ცენტრს, და მისი დაბოლოება. სამივეს ერთად რეფლექსური რკალის გამტარ¹ ნაწილს უწოდებენ. მეორე ნაწილს შეადგენს ნერვული სისტემის იმ ნერვულ უჯრედთა ცენტრალური ჯგუფი, რომელსაც გადაეცემა რკალის გამტარი ნაწილიდან მოსული აგზნება, — ეს არის რეფლექტორული რკალის ცენტრალური ნაწილი. მესამე ნაწილს შეადგენს ის ნერვული უჯრედი, რომლიდანაც მოდის საპასუხო აგზნება და სათანადო მამოძრავებელი, ანუ ეფერენტული ნერვი, რომელიც შესატყვის კუნთში ან ჯირკვალში მთავრდება. რკალის ამ მესამე ნაწილს „ამძრავ“² ნაწილს უწოდებენ.

პირობითი რეფლექსის შეფუთვა

1. მას შემდეგ, რაც აღამიანმა გარეული ცხოველების მოშინაულება, ე. ი. მათი გაწვრთნა დაიწყო, ცხოველის უნარი ახალ მოქმედებათა — ჩვეუთა — შეძენისა ყველასათვის ცნობილი გახდა. მაგრამ ამ მოვლენის ფიზიოლოგიური მექანიზმი მხოლოდ ჩვენს საუკუნეში იქნა გაშუქებული პირობითი რეფლექსების ფიზიოლოგიური მექანიზმის სახით. ამ შორსმწვდომი მნიშვნელობის საჭმეში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ე. პ. პავლოვს. მან გაამდიდრა მეცნიერება პირობითი რეფლექსის ცნებით და აღმოაჩინა ორგანიზმის ამგვარი მოქმედების ფიზიოლოგიური მექანიზმი.

რას წარმოადგენს პირობითი რეფლექსი?

როდესაც ცხოველი ან აღამიანი იგრძნობს საჭმლის სუნს, მას ნერწყვი მოსდის პირში, მიუხედავად იმისა, რომ საჭმელი პირის ღრუს არ აღიზიანებს. დაბადების შემდეგ კი პირველ ზანებში ნერწყ-

ვის გამოყოფას იწვევს მხოლოდ პირის ღრუს გაღიზიანება საჭმლით და არა სუნით; ეს უპირობო, თანდაყოლილი რეფლექსია, ხოლო სუნზე ნერწყვის გამოყოფა შეძენილი, უნებლოეს, გაღიზიანებაზე საპასუხო მოქმედებას — პირობითი რეფლექსის წარმოადგენს.

როდესაც ქუჩის ძაღლის წინ უცხად დაეკუთვნით, იგი შეზტება, შეიძლება დაიწყოს ტუნის კადეც. ესეც შეძენილი, ანუ პირობითი რეფლექსია; პატარა ლეკვი მხოლოდ გარტყმაზე, მაგალითად, ქვის მოხვედრაზე, შეზტება; აღამიანის დაეკუთვნა ასეთ რეაქციას მასში არ იწვევს. როდესაც სახედარს გვერდიდან საზრეს მოუქნევენ, იგი სწორედ ისე შეიკუმშება და აჩქარებული ნაბიჯით გან-განზე წავა, როგორც მაშინ, როდესაც მას მართლაც დაარტყამენ საზრეს იმავე მხრიდან. ესეც შეძენილი რეფლექსია: ცხოველი, რომელსაც არასდროს არ მოხვედრია ჭოხი, არც გაინძრევა საზრის მხოლოდ გაქნევაზე.

ასეთი შეძენილი, ანუ პირობითი რეფლექსები ყოველ წამს იწენ თავს აღამიანისა და ცხოველის ცხოვრებაში.

2. რაში მღვამარეობს პირობითი რეფლექსის მექანიზმი, როგორ ხდება მისი შემუშავება? განვიხილოთ პავლოვის კლასიკური ცდა.

ძაღლს ერთ-ერთ ლოყაში გაკეთებული იქვს ფისტული (ნახერეტი) და სანერწყვე ჭირკვლის საღინარი გამოყოფილია გარეთ ისე, რომ ჭირკვლიდან გამოყოფილი ნერწყვი გარეთ გამოდის და კოლბაში ჭროვდება. ცხოველს აყენებენ დაზგაზე და აძლევენ პირში საჭმელს. საჭმლის მიწოდებასთან ერთდროულად ძაღლის წინ ითება წითელი სინათლე. ეს ერთდროულად მიცემა ან, როგორც ამბობენ, „შეუღლება“ ორი გამღიზიანებლისა (საჭმლისა და სინათლისა) მრავალჯერ მეორდება სისტემატურად რამდენიმე დღის განმავლობაში. შემდეგ წითელი სინათლე ითება საჭმლის მიწოდების გარეშე: სინათლე ითება, მაგრამ საჭმელი ძაღლს არ ეძლევა. მიუხედავად უკანასკნელი გარემოებისა, ძაღლს გამოეყოფა ნერწყვი იმავე რაოდენობით და იმავე შემადგენლობით, როგორც ეს წინა ცდებში ხდება საჭმლის მიწოდების დროს. ამრიგად, ცდის შედეგად წითელი სინათლე ნერწყვის გამოყოფას იწვევს.

მამასადავად, ძაღლს ცდაში შეუშუშავდა ახალი, ე. ი. პირობითი რეფლექსი: წითელ სინათლეზე ნერწყვის გამოყოფის რეფლექსი. რაშია ამ რეფლექსის სიახლე? ყოველ ძაღლს გააჩნია უპირობო, თანდაყოლილი რეფლექსი ნერწყვის გამოყოფისა საჭმლის მიღებაზე; მაგრამ არც ერთ ძაღლთან წითელი სინათლე თანდაყოლილად ნერწყვის გამოყოფას არ იწვევს. ეს ხდება მხოლოდ

¹ „რუს. Приводящая часть“.

² „რუს. Отводящая часть“.

ცდის პირობების გამო: სახელდობრ, წითელი სინათლის. ე. ი. „პირობითი გამლიზიანებლის“ თანდაყოლილი რეფლექსის გამომწვევ გამლიზიანებელთან ერთდროული მიწოდების მრავალგზისი განმეორების შედეგად ეს პირობითი გამლიზიანებელი (წითელი სინათლე) უკვე იწვევს საკმლის მიწოდების შესატყვის რეფლექსს — ნერწყვის გამოყოფას. ამგვარად, პირობითი რეფლექსი მდგომარეობს „პირობითი გამლიზიანებელზე“ იმ რეფლექსური მოქმედების გამოწვევაში, რომელიც თანდაყოლილ, უპირობო რეფლექსს ახასიათებს, ე. ი. პირობითი რეფლექსი წარმოადგენს პირობითი გალიზიანების ისეთ შეერთებას უპირობო, თანდაყოლილ რეფლექსთან, რომლის გამო პირობითი გამლიზიანებელი უშუალოდ იწვევს თანდაყოლილ რეფლექსის ამოქმედებას მისი შესატყვისი გამლიზიანებლის გარეშე. პირობითი რეფლექსი თანდაყოლილი რეფლექსის საფუძველზე აიგება.

პირობითი გამლიზიანებლად შეიძლება ავიღოთ ყოველგვარი გამლიზიანებელი; მაგალითად, პავლოვის ცდაში წითელი სინათლის ნაცვალ იყენებენ კანის ჩხელეტას — ამ შემთხვევაში ჩხელეტი იწვევს ნერწყვის გამოყოფას; იყენებენ მუსკულურ ბგერას, რომელიც ასევე იწვევს ნერწყვის გამოყოფას და ა. შ.

ყოველი გამლიზიანებელი, რომელიც მრავალჯერ იქნება გამეორებული რომელიმე თანდაყოლილი რეფლექსის გამლიზიანებელთან ერთდროულად, გადაიქცევა პირობითი გამლიზიანებლად, ე. ი. პირობითი რეფლექსის გამომწვევად.

ავიღოთ კიდევ ერთი მაგალითი, აკადემიკოს ბერიტაშვილის¹ ერთ-ერთი ცდა. ძალს აყენებენ დაზავებულ, მას მოამჯერებენ ისე, რომ ადიგლის გადანაცვლება არ შეეძლოს, ერთ-ერთ წინა თათზე მიაფარებენ ელექტროდებს. ცდა შემდეგში მდგომარეობს. დროგამოშვებით ძალს სპეციალური ზღასაწეოს საშუალებით აძლევენ ზუსტად განსაზღვრულ ბგერას (გარკვეულ ნოტას) და თანაც ძლიერი ელექტროდებით მტკივნეულად უღიზიანებენ თათს. ბგერა გრძელდება იმდენ ხანს, რამდენხანსაც ელექტროგალიზიანებათათვის მტკივნეული გალიზიანება ბუნებრივად (თანდაყოლილი რეფლექსის საბით) იწვევს თათს შალა აწევას.

¹ პირობითი რეფლექსების კვლევა-ძიებაში თელსაშინი ცვაწლი მიუძღვის აკადემიკოს ფ. ბერიტაშვილს.

თათს ეს მოძრაობა სპეციალური მოწყობილობის საშუალებით ზუსტად იზაზება ქაღალდის განტრულ ლენტზე. ეს ორი უზადროული გალიზიანება — ბგერით და მტკივნეული ელექტროგალიზიანებით — მრავალჯერ მეორდება რამდენიმე დღის განმავლობაში (დღეში რამდენჯერმე). შემდეგ ძალს აძლევენ მხოლოდ ბგერითს გამლიზიანებელს, ელექტროდებს აღარ ჩართავენ. მიუხედავად ამისა, ძალს თათს ზუსტად ისე აწვევს, როგორც ელექტროგალიზიანების დროს, და აწეული ჩხელე, სიამაღის ბგერა, თათის მოძრაობის მიხედვით სრულიად შეუძლებელია ამის შეტყობა, გაუღიზიანეს თუ არა ძალს თათი, ჩართეს თუ არა ელექტროდენი.

აღწერილ ცდაში ძალს შეუმუშავდა გარკვეულ ბგერაზე თათის აწევის პირობითი რეფლექსი. პირობითი გამლიზიანებელი, სახელდობრ, ბგერა თათის აწევას, ე. ი. მტკივნეული გალიზიანების შესატყვის, თანდაყოლილ რეფლექსურ მოძრაობას იწვევს.

პირობითი რეფლექსის იმიტომ ეწოდება პირობითი, რომ მისი აღმოცენება და არსებობა გარკვეულ პირობებზე და მოკიდებული, სახელდობრ, პირობითი გამლიზიანებლის რომელიმე თანდაყოლილ რეფლექსის გამლიზიანებელთან შეუღლებაზე, ე. ი. ამ ორი გალიზიანების ერთდროულ გამეორებაზე.

პირობითი რეფლექსის შემუშავებისას გამლიზიანებელი, რომელიც უწინ ორგანიზმისათვის ინდიფერენტული იყო (მაგალითად, წითელი სინათლე ძალისათვის), გადაიქცევა მეორე, — ორგანიზმისათვის ბიოლოგიური მნიშვნელობის მქონე, — გამლიზიანებლის სიგნალად, მაგალითად საკმლის ან ორგანიზმის დამაზიანებელ, მტკივნეულ გამლიზიანებლის სიგნალად და ა. შ. როგორც ამბობენ, პირობითი რეფლექსის შემუშავების გამო ინდიფერენტული გამლიზიანებელი „სასიგნალო ფუნქციას“ იძენს. პირობითი რეფლექსის გამლიზიანებელს, ე. ი. სასიგნალო გამლიზიანებელს პირობითი გამლიზიანებელი ეწოდება, ხოლო უპირობო რეფლექსის გამომწვევ გამლიზიანებელს — უპირობო გამლიზიანებელი.

პირობითი გამლიზიანებლის ეს შეუღლება თანდაყოლილ უპირობო რეფლექსთან პირობითი რეფლექსების არსს შეადგენს.

საკმლის სუნთ, მაგალითად, იმიტომ იწვევს ნერწყვს, რომ ამ სუნთ ინდივიდი პეტერკერ განიცდიდა საკმლის შილბის დროს, ხოლო საკმლის შილბაზე ნერწყვის გამოყოფა შეტყუდრობით, თანდაყოლილს, ანუ უპირობო რეფლექსს წარმოადგენს. მაშასადამე, სუნთ წარმოადგენს პირობითი გამლიზიანებელს, რომელიც უკავშირდება საკმელზე ნერწყვის გამოყოფის თანდაყოლილ რეფლექსს.

სახეობრივ იმიტომ შეიღებება დი აარკავებს ნაბიჯებს საბრის გაქნებაზე, რომ მის ცხოვრებაში საბრის ისეთ გაქნევას ჩვეულებრივ სდევდა მტკივნეული გალიზიანება სითანადო მხარეზე, რასაც ტანის შეღმშვისა და გან-განზე აჩქარებული სელოს თანდაყოლილი რეფლექსური მოძრაობა მოჰყვება ხოლმე; ძალდი იმიტომ

შეხვედრა ბიჭის დაეხმარებოდა, რომ ამ დავისთვის აღქმის ბევრჯერ უკავშირდებოდა მტკიცებულებას დაიხმარებოდა ქვის მოხვედრის გამო და ა. შ.

უოცელგვარი გაწვრთნა ცხოველებსა შეუჩინებლობით თუ ცირკში, პირობითი რეფლექსების შექანის შესაძლებლობა.

3. რას წარმოადგენს პირობითი რეფლექსის ფიზიოლოგიური მექანიზმი? რატომ უკავშირდება ერთდროული მიწოდების გამო უწინ, ინდიფერენტული გამღიზიანებელი უპირობო რეფლექსის გამღიზიანებელს?

ძირითადი ფიზიოლოგიური კანონის თანახმად, დიდი ტვინის ქერქში ორი პუნქტის ერთდროული აგზნების გამოვლენის გამო, ანუ როგორც ამბობენ, ორი კერის აგზნების გამო, ამ ორ კერას შორის თანდათანობით გაიკაფება ფიზიოლოგიური გზა, ე. ი. განმტკიცდება ფიზიოლოგიური კავშირი, რომლის გამო ერთი კერის აგზნება (გარეგანი გამღიზიანებელი) გადადის მეორე კერაში, ხოლო ამ მეორე კერაში აგზნების გადასვლა ბუნებრივად იწვევს ამ უკანასკნელ კერასთან თანდაყოლილად დიკავშირებული რეფლექსური მოძრაობის ამოქმედებას. მაგალითად, თუ ბევრჯერ მოხდა წითელი სინათლის შესატყვისი კერისა და საჭმლის მიღების შესატყვისი კერის ერთდროული აგზნება, ამ ორ კერას შორის მყარდება ფიზიოლოგიური კავშირი, ე. წ. „ფორმირება კავშირის“, რომლის მეშვეობით წითელი სინათლის შესატყვისი კერიდან აგზნება (სინათლის გაღიზიანებით გამოწვეული) გადადის საჭმლის მიღების შესატყვის კერაში და ამოქმედდება მასთან თანდაყოლილად დიკავშირებულ ნერწყვის გამოყოფას, მიუხედავად იმისა, რომ საჭმელი მიწოდებული არ ყოფილა.

ამრიგად, პირობითი რეფლექსის ფიზიოლოგიური საფუძველი, მისი ფიზიოლოგიური მექანიზმი აგზნების ქერებს შორის დროებითი კავშირების დამყარებაში მდგომარეობს. ამ დროებითი კავშირების მეშვეობით პირობითი გაღიზიანება უკავშირდება თანდაყოლილ რეფლექსს, ხოლო რადგანაც დროებითი კავშირი მყარდება ორი კერის აგზნების მხოლოდ ერთდროულობის გამო, ამიტომ პირობითი რეფლექსის სახით შესაძლებელია უოცელი გამღიზიანებლის დიკავშირება თანდაყოლილ რეფლექსთან.

პირობითი რეფლექსის შესამუშავებლად იმ გამღიზიანებლის ზემოქმედება, რომელზედაც მუშავდება პირობითი რეფლექსი, ცოტათი წინ უნდა უსწრებდეს ან ერთდროულად უნდა ხდებოდეს იმ

უპირობო რეფლექსის გამღიზიანებლის მოქმედებასთან, რომლის საფუძველზე მუშავდება პირობითი რეფლექსი.

ხაზი უნდა გაესვას ზემოთ აღნიშნულ გარემოებას, რომ უმეტესს ხერხებთან ცხოველებთან და ადამიანთან დროებითი კავშირების დამყარება დიდი ტვინის ქერქში ხდება, ისე, რომ უპირობო რეფლექსის საწინააღმდეგოდ პირობით რეფლექსს ქერქი განავებს.

პირობითი გამღიზიანებელს შეიძლება წარმოადგენდეს ორგანიზმის შინაგანი ორგანოებიდან მომდინარე გაღიზიანება (მაგალითად, კუჭ-ნაწლავის ან გულისა და ვაზომოტორული სისტემის ცვლილებები და ა. შ.); ასეთ გამღიზიანებელს შეიძლება წარმოადგენდეს დროის გარკვეული მონაკვეთი (მაგალითად, გარკვეულ დროს ან გარკვეული დროის პერიოდებში საჭმლის მიწოდებაზე შეზღუდვებული რეფლექსი) და ა. შ.

ორგანიზმის გარემოსთან შეგუების თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ პირობითი რეფლექსი შეიძლება შემუშავდეს არა მხოლოდ ცალკე გამღიზიანებლებზე, არამედ მათ მიმართებაზეც, პირობითი სიგნალს შეიძლება წარმოადგენდეს გამღიზიანებელთა მიმართება (მაგალითად, მუქი და ბაცი ფერის მიმართება მიუხედავად იმისა, როგორია ამ ფერების აბსოლუტური სიმუქე, ან ბგერათა სიმაღლის მიმართება, მიუხედავად იმისა, როგორია ამ ბგერების აბსოლუტური სიმაღლე და ა. შ.). პირობითი სიგნალს შეიძლება წარმოადგენდეს გამღიზიანებელთა მთელი სისტემა ერთად აღებული (იხ. ქვემოთ ტვინის მოქმედების სისტემურობის შესახებ).

პავლოვის მიხედვით ადამიანთან პირობითი გამღიზიანებელს შეიძლება წარმოადგენდეს სიტყვა. მან ასეთ გამღიზიანებელს „სიგნალთა სიგნალი“ უწოდა, რადგანაც გულისხმობდა, რომ სიტყვა უკავშირდება საგანს (გამღიზიანებელს), რომელიც დიკავშირებულია რეფლექსურ მოძრაობასთან, რის შედეგადაც სიტყვა იწვევს ისეთ რეაქციას, როგორც თვით ამ საგნის აღქმა, რომლის სახელსაც ეს სიტყვა წარმოადგენს. პავლოვის მოძღვრების თანახმად სიტყვები, სიტყვათა შეკავშირებები — ფრაზები და საზოგადოდ მეტყველება „მეორე სასიგნალო სისტემას“ წარმოადგენს, რომელიც მხოლოდ ადამიანის სპეციფიკას შეადგენს. რაც შეეხება უშუალოდ (სიტყვებით გაშუალების გარეშე) მოქმედ სიგნალებს ე. ი. პირობითი გამღიზიანებლებს, ისინი „პირველ სასიგნალო სისტემას“ შეადგენენ, რომელიც საერთოა ადამიანისა და ცხოველისათვის.

1. დროებითი კავშირების დამყარება, პავლოვის მოძღვრების თანახმად, უშავალღესი ნერვულ მოქმედების ძირითად პრინციპს წარმოადგენს.

დროებითი კავშირის გაკაფვა, პავლოვის მიხედვით, ტვინის „სინთეზური მოქმედების“ საფუძველს წარმოადგენს; იგი სხვადასხვა გამლიზიანებულთა დაცავიერებისა და რეაქციითა გაერთიანების შესაძლებლობას იძლევა, მეორე მხრივ, ამ პროცესს თან ახლავს ტვინის „ანალიტური“ მოქმედებაც, რამდენადაც პირობითი რეფლექსის შემუშავება იმ გამლიზიანებლის გარეშო დან გამოყოფის გულისხმობს, რომელზედაც მუშავდება ეს რეფლექსი.

2. დიდი ტვინის მოქმედება აგზნების პროცესების გარდა, მათი საწინააღმდეგო პროცესების — შეკაფების¹ პროცესების სახით ვლინდება. ამ პროცესის შედეგად აგზნებული ნერვული უჯრედის მოქმედება ჩერდება — უჯრედი შეკაფებას განიცდის. აგზნებისა და შეკაფების პროცესთა შორის რთული ურთიერთგამოქმედება ხდება. ამ ურთიერთობის ძირითად ზოგად კანონზომიერებას, პავლოვის მიხედვით, ნერვულ პროცესთა „ურთიერთ ინდუქციის“ კანონი წარმოადგენს. ამ კანონის თანახმად აგზნების პროცესის მიმდინარეობა ქერქის რომელიმე არეში იწვევს მის გარშემო არეებში შეკაფებას, რასაც პავლოვმა „უარყოფითი ინდუქცია“ უწოდა. გარკვეულ არეში მიმდინარე შეკაფების პროცესი, პირიქით მის გარშემო არეებში აგზნების აღმოცენებას იწვევს. ამ კანონზომიერებას პავლოვმა „დადებითი ინდუქციის კანონი“ უწოდა.

3. არსებობს სხვადასხვა სახის შეკაფების პროცესი. ამ სახეებს აქ ვერ განვიხილავთ, საკმარისია აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ შეკაფების პროცესთა შედეგად პირობითი რეფლექსის მოქმედება მრავალმხრივ არის შეზღუდული, რაც რეაქციითა მრავალნაირი კომბინაციის შესაძლებლობას იძლევა. ჯერ ერთი, თუ ორგანიზმზე მრავალჯერ მოქმედებს მხოლოდ პირობითი გამლიზიანებელი, უპირობო გამლიზიანებლის გარეშე, ეს იწვევს პირობითი რეფლექსის „ჩაქრობას“, ე. ი. პირობითი გამლიზიანებელი ვეღარ იწვევს პირობით რეაქციას. პავლოვის მოძღვრების თანახმად, ეს დროებითი კავშირის მოსპობის შედეგი კი არ არის, არამედ მისი ხანგრძლივი შეკაფების შედეგია („ჩაქრობის შეკაფება“), რაც იქიდან ჩანს, რომ საკმარისია პირობითი გამლიზიანებლის სულ რამდე-

ნიმე „შეუღლება“ უპირობოსთან, რომ „ჩამქრალი“ პირობითი რეფლექსი აღდგეს, ზოგჯერ კი იგი თავისით აღდგება, ამ დამატებითი „შეუღლების“ გარეშე.

პირობითი გამლიზიანებლის ზომაზე მეტად ინტენსიური ან მეტად ხანგრძლივი ზემოქმედება ორგანიზმზე იწვევს შეკაფებას („ოპოზიციური შეკაფება“), რის გამოც პირობითი რეფლექსის მოქმედება წყდება.

როდესაც ქერქის უჯრედები დაღლილ მდგომარეობაშია და იქმნება მათი გამოფიტვის საშიშროება, უჯრედებში აღმოცენდება შეკაფება, რომელიც მთელ ქერქზე ვრცელდება, რაც ძილის მდგომარეობას წარმოადგენს; ფსიქიკური პროცესები „გამოთიშება“. აღამიანი არაფერს არ გრძნობს, არ ფიქრობს, არ განიცდის... მას სძინავს.

ძლიერი უცხო გამლიზიანებლებიც აწერებს პირობითი რეფლექსის მოქმედებას, მისი ცენტრის შეკაფების შედეგად, რასაც ამ უცხო გამლიზიანებლის შესატყვისი კერის ძლიერი აგზნება იწვევს.

4. შეკაფების პროცესები დიდ როლს ასრულებენ უშავალღესი ნერვული მოქმედების კიდევ ორ მეტად მნიშვნელოვან კანონზომიერებაში. ეს არის პირობითი რეფლექსის გენერალიზაციისა და დიფერენციაციის მოვლენები. პირველი იმაში მდგომარეობს, რომ პირობითი რეფლექსის შემუშავებისას დასაწყისში ცხოველი იძლევა სათანადო პირობით რეაქციას არა მხოლოდ პირობით სიგნალზე, არამედ იმავე სახის ყველა მსგავს მოვლენაზე (მაგალითად, ბერიტაშვილის ზემოთ აღწერილ ცდაში, დასაწყისში ძაღლის ფეხი იწვევს არა მარტო მოცემულ ტონზე, არამედ ყოველგვარ ტონზე).

პირობითი რეფლექსის დიფერენციაცია იმაში მდგომარეობს, რომ პირობითი გამლიზიანებლის მრავალჯერი გამეორების პროცესში იგი გამოდიფერენცირდება სხვა მსგავს გამლიზიანებელთაგან, ისე რომ ცხოველი მხოლოდ ერთ გამოყოფილ სიგნალზე იძლევა პირობით რეაქციას (მაგალითად, ბერიტაშვილის ცდაში ძაღლი მხოლოდ ერთ ნოტაზე იძლევა პირობით რეფლექსს — ნოტის ერთი მეოთხედით განსხვავებული სიმაღლის ბგერაც კი არ იწვევს რეაქციას). ეს მიიწვევა ამ ერთი გამლიზიანებლის შესატყვისი კერის გარდა ყველა სხვა კერის შეკაფების შედეგად („მადიფერენცირებელი შეკაფება“).

5. სხვადასხვა შეკაფების პროცესებს დიდი მნიშვნელობა აქვს ცოცხალი არსების მიზანშეწონილი მოქმედების რეგულაციისათვის გარემოში, სახელდობრ, შეკაფების წყალობით ყოველი გამლიზიანებული ყოველთვის კი არ იწვევს რეფლექსს, რომელიც მასთან

¹ რუსულად ამ პროცესს Торможение-ს უწოდებენ.

არის დაკავშირებული, არამედ იმის მიხედვით, თუ როგორია, ერთი მხრივ, გარე სიტუაცია (რად და რა გამოიწიანებლები მოქმედებენ ერთდროულად და ა. შ.) და, მეორე მხრივ, როგორი მდგომარეობაა შექმნილი თვით ტვინის ქერქში დროებით კავშირებს შორის და როგორია განაწილებული აგზნებისა და შეკავების კერები ტვინის კერებს შორის და ა. შ. ქერქის მოქმედების ასეთი „სისტემური ხასიათი“ განსაზღვრავს ორგანიზმის რეაქციების არაქაოსურ, „სისტემურ“ და მთლიანობით ხასიათს, და ამიტომ გადამწყვეტ როლს თამაშობს ჩვევითა და ცოდნათა შექმნაში.

6. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია კანონზომიერება, რომელსაც „დინამიური სტერეოტიპი“ ეწოდება: თუ გამოიწიანებელთა სტერეოტიპული თანმიმდევრობით განაწილება მრავალჯერ შეორდება, გამოიწიანებელთა ამ სტერეოტიპული გამეორებით გამოწვეულ პირობით რეფლექსთა თანმიმდევრობაც განმტკიცდება. ამას შემდეგ მოცემული გამოიწიანებლები კიდევ რომ შეიცვალოს, ან მათი თანმიმდევრობა რომ დაირღვეს, ანდა რამდენიმე გამოიწიანებელი გამოტოვებულიც რომ იყოს, პირობითი რეფლექსების განმტკიცებული სისტემა მაინც უცვლელად, სტერეოტიპულად იმოქმედებს. მაშასადამე, რეფლექსთა ასეთი განმტკიცებული მოქმედების შემთხვევაში თითოეული რეფლექსი ცალკე კი არ მოქმედებს, არამედ მისი მოქმედება დამოკიდებულია სტერეოტიპულ მოქმედებათა მთელ სისტემაზე.

7. ადამიანის დიდი ტვინის ქერქისათვის დამახასიათებელია სპეციფიკურ კანონზომიერებათა რიგი.

ამ მხრივ, პირველ რიგში, აღსანიშნავია, რომ ფიზიოლოგიურ მოქმედებაში იხსიება ის გარემოება, რომ ადამიანი განიცდის და პასუხობს არა მხოლოდ ფიზიკური გარემოს უშუალო გამოიწიანებელთა მოქმედებას — შეხების, ტემპერატურის, მხედველობის, სუნისა და სხვა გამოიწიანებლებს, არამედ იგი განიცდის სხვა ადამიანთა მენტუალების ზეგავლენებს, რაზედაც თვითონაც რეაგირებს აზროვნებისა და მენტუალების პროცესებით. ადამიანი რეაგირებს არა მხოლოდ ფიზიკურ საგანთა და მოვლენათა აღქმაც, არამედ იმ სიტყვებზედაც, რომლითაც აღინიშნება ეს საგნები და მოვლენები. კაცობრიობის საზოგადოებრივ-ისტორიული განვითარების პროცესში ადამიანის დიდ ტვინში განვითარდა გარდა იმ პირველი „სასიგნალო სისტემისა“, რომელიც მას საერთო აქვს ცხოველებთან (რაზედაც ჩვენ ზემოთ გვქონდა საუბარი), „მეორე სასიგნალო სისტემა“. ადამიანისათვის „სიგნალის“ როლს ასრულებენ არა მხოლოდ ცალკეული საგნები, მათი ფიზიკური თვისე-

ბები ან მათი კომბინაციები, არამედ, სიტყვები (მოქმედი თუ დაწერილი), ფრაზები და ა. შ. სწორედ ეს უკანასკნელი „სიგნალები“, პაელოვის ტერმინოლოგიით, „მეორე სასიგნალო სისტემა“ წარმოადგენენ, რომელიც, როგორც ზემოთ ითქვა, ადამიანის სპეციფიკას შეადგენს.

მეორე სასიგნალო სისტემის მოქმედება განუყრელადაა დაკავშირებული პირველი სასიგნალო სისტემის მოქმედებასთან. ორივე ეს სისტემა მოქმედებს ერთმანეთზე.

არსებობის საზოგადოებრივ პირობათა გავლენა ადამიანზე, პაელოვის თანახმად, მეორე სასიგნალო სისტემის მეშვეობით ხორციელდება. მაგალითად, იგულისხმება, რომ ინსტინქტურ მოქმედებათა არსებითი შეცვლა ადამიანის საფეხურზე, რაც საზოგადოებრივ-ისტორიული განვითარების შედეგად ხდება, მეორე სასიგნალო სისტემის გავლენის შედეგია პირველ სისტემაზე.

დიდი ტვინის მოქმედების სტრუქტურული გეგმა

ადამიანის დიდი ტვინის ქერქის აგებულება უკიდურესად რთულია. იგი შედგება, როგორც ზემოთაც ითქვა, ნერვული უჯრედებისაგან, რომელთა რიცხვი ათ მილიარდს აღემატება. უჯრედები ქერქში ექვს ფენას შეადგენენ. ქერქის უჯრედები სხვადასხვა აგებულებისაა. ადამიანის ტვინის ქერქში შესწავლილია სამოცზე მეტი განსხვავებული უჯრედოვანი აგებულების („ციტოარქიტექტონური“) არე.

ტვინის ქერქი როდი წარმოადგენს ერთგვარ, ჰომოგენურ მასას, დიდი ტვინის ზედაპირზე ასხვავებენ, უპირველეს ყოვლისა, რამდენიმე დიდ ნაწილს — არეს, ანუ „წილს“, რომელთა უფუქცია განსხვავებულია. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია არეები, რომელნიც სხვადასხვა შეგარების ორგანოებიდან ღებულობენ აგზნებას. ასე, მაგალითად, მხედველობითი გამოიწიანებლის მიშლზე არეს კუთხის არე წარმოადგენს, სმენისას — საფეთქლის წილები, შეხებისას — თხემის არის წინა ნაწილი და ა. შ. არსებობს აგრეთვე განსაკუთრებული მამოძრავებელი არეები, რომელნიც მოძრაობის იმპულსებს იძლევიან. ტვინის დიდი არეები განსხვავდებიან თავისი უჯრედოვანი მიკროსკოპული აგებულებით, უჯრედების ფენების სიდიდით, თვით უჯრედებს ფორმით და მათი განაწილებით. ირაკვევ, რომ ქერქის განსხვავებული აგებულების არეები გარკვეულ ფარგლებში განსხვავებული რითმისა და ამპლიტუდის ბიოელექტროდენს იძლევიან.

გარდა ამისა, დადგენილია, რომ ქერქის გარკვეული ადგილების დაზიანება იწვევს გარკვეულ ფუნქციითა და რღვევას, მაგალითად, მეტყველების გაგების ფუნქციისა (სენსორული აფაზია), სიტყვების წარმოთქმისა (მოტორული აფაზია) და ა.შ. ამგვარი მონაცემების შედეგად დადგენილია სხვადასხვა მოძრაობათა ცენტრები. მაგალითად, ტუჩების, ენის, თვალების, ხელისა და ფეხის სხვადასხვა ნაწილის მოძრაობის ცენტრები და ა.შ.

უნდა ითქვას, რომ რაც უფრო რთულ, „მაღალ“ ფუნქციასთან გვაქვს საქმე, მით უფრო ნაკლებია მათი ლოკალიზაცია ტვინში. უმაღლეს ფსიქიკურ ფუნქციათა ლოკალიზაციას სპეციალური ცენტრების სახით ადგილი არა აქვს; ეს ფუნქციები უმთავრესად შუბლის არესთან არიან დაკავშირებული.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ძველი შეხედულება („ლოკალიზაციის თეორიის“ სახელით ცნობილი), თითქმის ტვინი შედგება დამოუკიდებელი ცენტრებიდან, რომელთაგანაც თვითელი ქმნის და დამოუკიდებლად განაგებს სპეციალურ ფუნქციას, ეწინააღმდეგება საქმის ნამდვილ ვითარებას.

დიდი ტვინი დამოუკიდებელი ცენტრების „კონას“ კი არ წარმოადგენს, არამედ მთლიან ორგანოს, ოღონდ არა ჰომოგენურ, ერთგვაროვან მთლიანს, არამედ განაწიერებულ, დიფერენცირებულ მთლიანს, რომელსაც აგებულებითაც ფუნქციითაც განსხვავებული ნაწილები (და არა მთელისაგან და ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ცენტრები) გააჩნია, ქერქის ეს მთლიანობითი ბუნება გასაგებს ხდის შემდეგ კანონზომიერებებს:

ალმონდა, რომ ერთი და იგივე რთული, მაღალი ფუნქცია ირღვევა ტვინის არა მხოლოდ ერთი გარკვეული ადგილის დაზიანებისას, არამედ, მეტად თუ ნაკლებად, ირღვევა რამდენიმე განსხვავებული ადგილის დაზიანების დროს.

ალმონდა აგრეთვე, რომ ერთი და იმავე ადგილის შეტანაკლები დაზიანება იწვევს ფუნქციითა სხვადასხვა რაოდენობის და რღვევას: გარკვეული ადგილის სუსტმა დაზიანებამ შეიძლება ერთი ფუნქცია დაარღვიოს, მაგრამ იმავე ადგილის ძლიერი დაზიანება რამდენიმე ფუნქციის დაარღვევას იწვევს.

დადასტურდა და რღვეული ფუნქციის სხვა ცენტრების მიერ აღდგენის ფაქტიც; სახელდობრ, აღმოჩნდა, რომ რომელიმე ფუნქციის ცენტრის სრული აპოკვეთის შემდეგ, რამდენიმე ხანში დაკარგული ფუნქცია აღდგება სხვა, მოხალერე ცენტრების მეოხებით.

რაც შეეხება იმ გარემოებას, რომ ზოგი ცალკე ცენტრის დაზიანება რომელიმე ფუნქციის დაარღვევას იწვევს, ეს ისევე არ ამტკიცებს იმას, რომ დაარღვეულ ფუნქციას მხოლოდ ეს ერთი ცენტრი ქმნის, როგორც საათის ერთი ბორბლის გაფუჭების გამო საათის მუშაობის შეწყვეტა ვერ ამტკიცებს იმას, რომ საათის მუშაობას მხოლოდ ეს ერთი ბორბალი ახორციელებს.

§ 5. ფსიქიკის განვითარება ფილოგენეზში

ფსიქიკის ალმოცანება

როგორც ეს ზემოთ იყო აღნიშნული, ფსიქიკა მხოლოდ „განსაკუთრებულად ორგანიზებული მატერიის“ თვისებას წარმოადგენს. უმარტივესი ორგანიზმების საფეხურზე ცოცხალ არსებებს მხოლოდ ბიოლოგიურ თვისებათა რიგი ახასიათებს, რომელთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია **გამლიზიანებლობა** — სხვადასხვა გამლიზიანებელზე განსხვავებულ საპასუხო მოძრაობათა უნარი; ფსიქიკა მათ არ გააჩნიათ.

უკვე უმაღლეს საფეხურზე მდგომი უმარტივესი ორგანიზაციის ცოცხალი არსება — ერთუჯრედოვანი ორგანიზმი — სათანადო მოძრაობით პასუხობს შეხების, ტემპერატურის, ქიმიურ და ელექტრულ გამლიზიანებელზე. ნორმალურ პირობებში მათი რეაქცია გამლიზიანებელზე გარემოსთან შეგუების ხასიათს ატარებს. მიუხედავად ამისა, მათ არ გააჩნიათ ამ გამლიზიანებელთა შეგრძნებისა და საზოგადოდ არაერთგვაროვანი უნარი, მათ ჯერ არა აქვთ ფსიქიკა. ფსიქიკა ორგანიზმთა ხანგრძლივი ფილოგენეტიკური განვითარების პროდუქტს წარმოადგენს¹.

გამლიზიანებლობა, გარე სინამდვილის მოვლენათა შეგრძნების გარეშე, გარემოსთან შეგუების მეტად შეზღუდულ შესაძლებლობას იძლევა.

გარემოსთან შეგუების განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე გამლიზიანებლობისა და სხვა ბიოლოგიურ თვისებათა გარდა ორგანიზმს უჩნდება **გრძნობიერება**, ეს არის გამლიზიანებლის უმარტივესი, დიფუზური შეგრძნების უნარი. ეს არის ფსიქიკის პირველი ჩანასახი — ობიექტური სინამდვილის ასახვის უმარტივესი ფორმა.

¹ ახ. გ. კენზუაშვილი, ექსპერიმენტი და ილუსტრაციი ფსიქოლოგიის კურსში, 1962, გვ. 6 — 9.

განვითარების ამ საფეხურიდან გარემოსთან შეგუების პროცესში ორგანიზმის განვითარებასთან ერთად ვითარდება ფსიქიკაც! რამდენადაც გარემო ორგანიზმზე სხვადასხვა დიფერენცირებული გამლიზიანებლების სახით მოქმედებს, გასაგებია, რომ ამ მრავალფეროვან გარემოსთან შეგუების პროცესში ორგანიზმებს თანდათან უჩნდებათ ამ დიფერენცირებულ გამლიზიანებელთა შეგრძნების ორგანოები — სხვადასხვა რეცეპტორები — ტკივილის, შეხების, ყნოსვის, გემოს და ა. შ. რეცეპტორთა დიფერენციაციასთან დაკავშირებულია ზრდობიერების დიფერენციაცია: ცხოველი უკვე განსხვავებულად შეიგრძნობს გარე გამლიზიანებლებს მათი ბუნების მიხედვით; შეხების, ტაქტილური და სხვა შეგრძნებებთან ერთად, ცხოველს უჩნდება კიბრის საგნის დანახვის, ბგერის გაგონებისა და ა. შ.

უმარტივესი ფორმის ნერვული სისტემა პირველად აღმოცენდება ღრუნაწლავიანთა საფეხურზე. ამ საფეხურიდან ქცევის ფორმების განვითარება უკვე გაპირობებულია ნერვული სისტემის განვითარებით. ცხოველის შეგუება გარემოსთან უკვე მისი ქცევის ფორმების განვითარებაში იქნეს თავს. ცხოველის ქცევა მით უფრო კარგად ეგუება გარე პირობებს, რაც უფრო განვითარებულია ამ ქცევის ფორმები და რაც უფრო განვითარებულია ცხოველის ფსიქიკა, რაც, თავის შვრივ, ცხადია, ნერვული სისტემის განვითარებას გულისხმობს.

ნერვული სისტემის განვითარება პირველ რიგში მის ცენტრალიზაციაში იქნეს თავს: ნერვული სისტემის დიფერენციაციასთან ერთად ხდება ნერვული უჯრედების კვანძები — განგლიების ჩამოყალიბება და შემდეგ განგლიური უჯრედების ცენტრალიზაცია. ასე იქმნება ცენტრები, რომლებსაც ექვემდებარებიან ნერვული სისტემის ნაწილები. შემდგომი განვითარების პროცესში ნერვული ცენტრი თავსდება უმაღლესად თავში.

ხერხემლიანთა საფეხურზე ნერვული სისტემა უკვე მკაფიოდ იყოფა ცენტრალურ (ტვინი) და პერიფერიულ ნერვულ სისტემებად. ნერვული სისტემის დიფერენციაციას დიდი მნიშვნელობა აქვს ქცევის დიფერენციაციისათვის, რადგან, განსხვავებულ გამლიზიანებლებზე (გარემოს განსხვავებულ მოვლენებზე) დიფერენცირებული რეაქციის მოცემის უნარის განვითარებისათვის. დაბალ საფეხურზე

მდგომი ცხოველებისათვის დამახასიათებელია ყოველ გამლიზიანებაზე მთელი ორგანიზმით დიფერენცირებული, მთლიანი სპასუხი მოქმედება, ხოლო დიფერენცირებული ნერვული სისტემის მქონე ორგანიზმები გამლიზიანებლის თავისებურების მიხედვით პასუხობს უკვე სხეულის ცალკე ნაწილების გამლიზიანებლის შესატყვისი სპეციფიკური რეაქციით.

ხერხემლიანთა საფეხურზე ვითარდება უმაღლესად თავის დიდი ტვინი მისი ქერქით.

ძუძუმწოვართა ნერვული სისტემის განვითარების პროცესში მთავარია ტვინის ქერქის განვითარება. განვითარების მაღალ საფეხურზე, დიდი ტვინის ქერქი, როგორც ზემოთ ითქვა, უმაღლესი მარეგულირებელი ხდება ორგანიზმის ურთიერთობისა გარემოსთან.

ცხოველთა მთავარი განვითარება ფსიქიკურად

1. ქცევის თანდაყოლილი ფორმები

ცხოველთა ქცევის განვითარებაში ასხვავებენ შემდეგ ძირითად საფეხურებს:

ცხოველთა განვითარების დაბალი საფეხურისთვის ძირითადი დამახასიათებელი ის არის, რომ მათი მოქმედება ამოიწურება ქცევის თანდაყოლილი, უცვლელი ფორმებით — ინსტინქტებით და უპირობო, ანუ თანდაყოლილი რეფლექსებით (იხ. § 3). ქცევის ეს ფორმები ცალკეული ცხოველის ინდივიდუალურ სიცოცხლეში კი არ შემუშავდებიან, არამედ მზომარეული მექანიზმის სახით გადმოდიან მემკვიდრეობით: ასეთი მოქმედების ჩამოყალიბება ფილოგენეზის პროცესში მოხდა, რის შემდეგაც ეს მოქმედება უკვე ცხოველთა მთელი გვარისათვის დამახასიათებელ მოქმედებას წარმოადგენს. ასეთი მავალითა, ახალგაზრდა იხვის ცურაობა წყალში, მერცხლის მიერ ხუდის გაქეობა და ა. შ. ოთახის პირობებში გაზრდილი მერცხლები, რომელთაც არ უნახავთ ხუდის აშენება, ზუსტად ისევე აშენებენ ხუდს, როგორც სხვა მერცხლები. მერცხალი ისევე არის წიკლობი ხუდის აშენებას, როგორც ახალგაზრდა იხვი ცურვას.

¹ იხ. გ. კეჩუაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9 და შემდ.

¹ იხ. გ. კეჩუაშვილი, დასახ. ნაშრომი, § 2.

უამრავ თაობათა მანძილზე გარემოსთან შეგუების პროცესში ჩამოყალიბებული ქცევის თანდაყოლილი ფორმები საოცრად მიზანშეწონილი არიან უცვლელი გარემოს პირობებში. მოვიგონოთ, მაგალითად, ფუტკრების მიერ ფიჭვის აგება, მისი აგება თაფლით და შემდეგ სანთლით შეღესვა, ობობას მიერ აბლაბუდას გაკეთება, მერცხლის მიერ ბუდის აშენება, ციყვის მიერ ნაყოფის შენახვა ზამთრისათვის და ა.შ.

მაგრამ რამდენადაც მიზანშეწონილია ინსტინქტური მოქმედება გარემოს უცვლელ პირობებში, იმდენად მიზანშეუწონელია და უაზრობა იგი ამ პირობების შეცვლის შემთხვევაში, რადგანაც თავისი სტერეოტიპული შებენიერობის გამო ქცევის ეს ფორმა უცხად ვერ იცვლება, ვერ ეგუება ახალ პირობებს. ამასთან დაყოლილი ქცევის უდიდესი სისუსტე. როდესაც, მაგალითად, მკვლელობა გამოუშვა თაფლი გარეული ფუტკრის ახალშეგვსებულ ფიჭვიან ფუტკარმა მაინც შელესა ფიჭა სანთლით, რადგანაც თაფლით მის შეესებას ინსტინქტური ქცევაში სტერეოტიპულად მოსდევს ფიჭის გაღვსვა. ინსტინქტი ძნელად, მხოლოდ მრავალ თაობათა მანძილზე იცვლება გარემოს თანდათანობითი შეცვლის კვალობაზე.

2. ქცევის შეძენილი ფორმები

ინსტინქტები და უპირობო რეფლექსები უმაღლეს ცხოველსაც და ადამიანსაც გააჩნია, მაგრამ საქმის არის, რომ განვითარების დამალ საფეხურზე ცხოველთა ქცევა ძირითადად თანდაყოლილია. მათ არ ახასიათებთ ახალი ქცევის შეძენის უნარი. სულ სხვა მდგომარეობაა განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე. აქ უკვე უფრო დამახასიათებელია ქცევის ცვალებადი ფორმები, გარემოს ცვლილებებთან სწრაფად შეგუებადი ქცევა, რასაც ქცევის ინდივიდუალურად შეძენილი ფორმები წარმოადგენენ. ცხოველი გარემოსთან შეგუების პროცესში შედარებით იდვილად შეიმუშავებს ახალ მოქმედებებს, შეიძენს ახალ ჩვევებს.

ქცევის განვითარების ამ მეორე საფეხურის უდიდესი უპირატესობა წინა საფეხურთან შედარებით იმაშია, რომ ამ საფეხურზე მდგომი ცხოველი გარემო პირობების შეცვლისას კი არ იღუპება იმის გამო, რომ მისი ქცევის თანდაყოლილი ფორმები მიზანშეუწონელი აღმოჩნდება, არამედ თანდათან შეიმუშავებს ამ ახალი პირობების შესატყვის მოქმედებებს — ახალ პირობით რეფლექსებს შეიძენს, ქცევის განვითარების ეს მეორე საფეხური პირობითი

რეფლექსის შემუშავების ფიზიოლოგიურ მექანიზმს ეყრდნობა (იხ. ზემოთ § 4).

პირობითი რეფლექსის შემუშავების უდიდესი ბიოლოგიური მნიშვნელობა ისაა, რომ მისი საშუალებით ცხოველი ახერხებს გარემოს შეცვლილ პირობებთან შეგუებას, ახალი ქცევის შეძენას: უწინ შემუშავებული პირობითი რეფლექსები ჩაქრება და შემუშავდება ახალი, ამ შეცვლილ პირობებთან შეგუებული პირობითი რეფლექსები.

3. გონიერი ქცევის საფეხური

როგორც დავინახეთ, ქცევის ეს-ეს არის განხილული საფეხურისათვის დამახასიათებელია ქცევის თანდათანობითი შეცვლის უნარი ობიექტური სიტუაციის შეცვლის შემთხვევაში, სათანადო პირობითი რეფლექსებისა და ჩვევების თანდათანობითი შემუშავების გზით, გარკვეულ მოძრაობათა მრავალჯეროვანი გაშეორების შედეგად.

მაგრამ არსებობს ქცევის უფრო მაღალი ფორმა — გონიერი ქცევა, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ახალ სიტუაციასთან, მის შესატყვის მოქმედებათა გაშეორების გარეშე, სწრაფად შეგუებადობა და ახალი ამოცანის გადაწყვეტის უნარი.

ქცევის ეს ფორმა — გონიერი ქცევა, ბევრად უფრო მაღალ საფეხურს წარმოადგენს. ჯერ ერთი, როგორც ითქვა, ჩვევის შემუშავებისაგან განსხვავებით, სუბიექტი ახალი სიტუაციის შესატყვის მოქმედებას მოიგნებს ამ მოქმედებაში ყოველგვარი გაშეორებისა და წინასწარი გაჯარჯის გარეშე, მაგალითად, ვალიაში მყოფი ადამიანისმაგვარი მაიმუნი (ანთროპოიდი) — შიმპანზე, შორს დადებული საქმლის ხელში ჩასაგდებად გამოიყენებს შორიხლოს მდებარე ჭოხს, თუმცა მას არასოდეს ჭოხი ამ მიზნისათვის არ უხმარია; ან მაღლა კალათით დაკიდებული საქმლის მისაწვდომად შიმპანზე მოიტანს და ერთმანეთზე დაიდგამს შორიხლოს დაგდებულ ცარიელ ყუთებს, ავა ზედ და მიწვდება საქმელს, თუმცა ამისმაგვარი ქცევის გამოცდილება მას არასდროს არ ჰქონია და ა.შ.

დიდი მნიშვნელობისაა გონიერი ქცევის მეორე განსხვავება ჩვევის სახით შეძენილ ქცევისაგან. ეს არის ერთგვარი პრაქტიკული განზოგადება: ახალი ამოცანის ერთი გადაწყვეტა საქმარისი, რომ სუბიექტი ამ მოქმედებას „ერთხელ და სამუდამოდ“ დაუფ-

ლოს. არავითარი გაწვრთნა, ამ მოქმედებათა გამეორება ამისთვის არაა საჭირო, რადგანაც მოქმედება გონიერია: თუკი, მაგალითად, შიშვანზე ერთხელ შესძლებს უუთების გამოყენებას, მაღლა დაკიდული მიზნის მისაღწევად, იგი სხვა ანალოგიურ სიტუაციაშიც უმაღლეს გამოიყენებს ამ საშუალებას¹...

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ, თუკი იმგვარი გონიერი ქცევა შრავალჯერაა ექსპერიმენტულად დადგენილი ადამიანისმაგვარ მაიმუნებთან (ანთროპოიდებთან). მაგრამ იგი არ არის მათთვის ჩვეულებრივი, ტიპობრივი ქცევა; ასეთი ქცევა შიშვანესთან, როგორც წესი, ვლინდება საგანგებოდ შექმნილ ექსპერიმენტულ სიტუაციაში, ე. ი. მხოლოდ ობტიმალურ პირობებში.

გარდა ამისა, ხაზი უნდა გავსვას იმ გარემოებას, რომ შიშვანესთან მიღწეული გონიერი ქცევა ნამდვილი გონიერი ქცევის მხოლოდ ჩანასახოვან ფორმას წარმოადგენს, რადგანაც წინასწარი მსჯელობის გარეშე შეზოცილებულია, და ამიტომ აზროვნების გამოვლენად ვერ ჩაითვლება². ეს არის გენეტიკურად უფრო დაბალი ფორმის „გონიერი“ მოქმედება, ვიდრე ადამიანისათვის დამახასიათებელი ნამდვილი გონიერი ქცევა. ანთროპოიდებთან დადასტურებული „გონიერი“ მოქმედება გარდამავალ ფორმას წარმოადგენს ქცევის უფრო დაბალ ფორმასა და აზროვნების საფუძველზე წარმართულ ქცევის შორის.

ადამიანის საფეხურზე, სადაც აღვილი აქვს ნამდვილ გონიერ, ინტელექტუალურ მოქმედებას, გონიერი ქცევა ახალი სიტუაციის აზრობრივ შეფასებას, წინასწარ მსჯელობას გულისხმობს (იხ. ქვემოთ ფსიქიკის განვითარების შემდეგი ფორმა — ცნობიერების განვითარება).

ადამიანის ცნობიერების განვითარება

1. ფსიქიკის განვითარებისათვის ადამიანის საფეხურზე ძირითადი დამახასიათებელია ცნობიერების ჩამოყალიბება. ცნობიერება („შეგნება“) ფსიქიკის განვითარების უმაღლეს ფორმას წარმოადგენს. ადამიანი, ცხოველისგან განსხვავებით, არა მხოლოდ

¹ ქცევის ამ ფორმის შესახებ იხ. თავი VII, § 4.

² ანთროპოიდის საფეხურზე მიღწეული გონიერი ქცევის სპეციფიკურობათა შესახებ იხ. თავი VII, § 4.

მოქმედებს, არამედ **აცნობიერებს** თავის მოქმედებას. იცის იმის შესახებ, რასაც აკეთებს; ადამიანი არა მხოლოდ განიცდის, არამედ **აცნობიერებს** თავის განცდას — იცის რომ განიცდის და რას განიცდის, იცის თავისი მისწრაფებისა და მოთხოვნების, თავისი აზრებისა და გრძნობების შესახებ. მის ახასიათებს **შეგნებული** მოქმედების უნარი; იგი შეგნებულად ისახავს მოქმედების მიზანს და ცნობიერად ირჩევს მოქმედების ხერხებს.

ცნობიერების ჩამოყალიბება ძირითადად შრომის პროცესისა და მეტყველების განვითარების შედეგს წარმოადგენს.

შრომის საშუალებით ბუნების გარდაქმნის პროცესში ადამიანი დაუპირისპირდა ბუნებას როგორც სუბიექტი ობიექტს. გამოჰყო თავისი თავი („მე“) ბუნებიდან და გააცნობიერა, დაკვირვებისა და აზროვნების საგნად გადააქცია როგორც ბუნება, ისე თავისი მოქმედება და თავისი თავი.

შრომა აუცილებლად მოითხოვს მოქმედების მიზნისა და ამ მიზნის მისაღწევი მოქმედების გაცნობიერებას! მან ცნობიერების ჩამოყალიბების ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორის როლი შეასრულა.

ასე ქმნიან ფსიქიკის ახალ ფორმებს აზროვნების ახალი ფორმები. შრომის პროცესში ადამიანი არა მარტო ბუნებას გარდაქმნის, არამედ თვითონაც გარდაიქმნება. „შრომამ შექმნა ადამიანი“ (ენგელსი).

ბუნებასთან ბრძოლის, შრომის პროცესში ადამიანთა შორის ურთიერთობის აუცილებელ საჭიროებასთან დაკავშირებით აღმოცენებულმა **მეტყველებამაც** არაბაკლები როლი შეასრულა ცნობიერების ჩამოყალიბებაში და მის განვითარებაში. ენის წარმოშობასთან არსებითად დაკავშირებულია ადამიანთა საზოგადოებრივი არსებობა. ენა, კონკრეტული ადამიანების მეტყველების სახით, შრომასთან ერთად, ცნობიერების განვითარების ძირითად ფაქტორს წარმოადგენს.

სიტყვა ემსახურება ამ სიტყვით აღნიშნული მოვლენის (საგნის) გაცნობიერებას. ის, რაც აღინიშნება სიტყვით, უკვე ამით გადაიქცევა ობიექტად, ე. ი. სუბიექტისათვის გაცნობიერებულ საგნად.

ასე, შრომისა და მეტყველებით ურთიერთობის პირობებში, ადამიანთა საზოგადოებრივი განვითარების პროცესში ყალიბდება და ვითარდება ცნობიერება. „ცნობიერება იმთავითვე უკვე საზო-

გადგომები პარალელურად და ასეთად რჩებიან, სანამ საერთოდ აღამიანი არსებობს“¹.

2. ადამიანის საფეხურზე ქცევისათვის ძირითადი დამახასიათებელი ხდება **შეგნებულობა და მიზანდასახულობა**.

ადამიანისათვის დამახასიათებელია უნარი ახალი სიტუაციის გაგებისა და მისი გათვალისწინების საფუძველზე მიზანდასახული მოქმედებისა; ახალ ამოცანათა გადაწყვეტა წინასწარი გაწვრთნის გარეშე ხდება. ამაში ქცევის ამ უმაღლესი ფორმის უდიდესი უპირატესობა ცხოველისათვის დამახასიათებელი ქცევის ფორმებთან შედარებით. ადამიანი ჯერ გონებაში გაითვალისწინებს ახალ სიტუაციას, გააზრდებს მის წინაშე მდგარ ახალ ამოცანას და ზედმეტი, მიზანშეუწონელი მოძრაობების წარმოების გარეშე, გააზრებული თანახმად მოქმედებს. კ. მარქსის სიტყვებით რომ ვთქვათ: „... ადამიანი, ვიდრე ფიჭის უჯრედს გააცოცხლებს, ჯერ თავის თავში გააცოცხლებს“.

3. ცხადია, რომ ფსიქიკის უმაღლესი ფორმის — ცნობიერების განვითარება შეუძლებელია „ფსიქიკის ორგანოს“, ე. ი. დიდი ტვინის ქერქის სათანადო განვითარების გარეშე.

შრომის, იარაღის გამოყენებისა და მეტყველების განვითარების პროცესში ჩამოყალიბდა ადამიანი. განვითარდა მისი ფსიქიკა, ჩამოყალიბდა ცნობიერება და, ცხადია, განვითარდა მისი ტვინი. დიდი ტვინის ქერქის განვითარების გარეშე, ცნობიერების განვითარება შეუძლებელი იქნებოდა.

ენგელსი წერდა: „ჯერ შრომა, შემდეგ კი და მის გვერდით დანაწევრებული მეტყველება იყო ყველაზე მთავარი სტიმულები, რომელთა გავლენით მიმოქცევის ტვინის შექცეული თანდათან გარდაქმნილიყო ადამიანის ტვინად, რომელიც მიუხედავად ძირითადი სტრუქტურის სრული მსგავსებისა, აღემატება პირველს სიდიდით და სრულქმნილობით“.

მართლაც, დიდი ტვინის მასის შეფარდება „ძველ ტვინთან“ და სხეულის წონასთანაც ადამიანთან გაცილებით მეტია, ვიდრე ცხოველებთან; ტვინის უჯრედოვანი აგებულებაც ადამიანთან ბევრად უფრო დიფერენცირებულია და განვითარებული. ადამიანს ანატომიურად გაცილებით უფრო განვითარებული აქვს ტვინის **შუბლის წილიც**, რომელიც უმაღლესი ფსიქიკური პროცესების ორგანოდ ითვლება (იხ. ნ 4); დიდი ტვინის **ზედაპირის დარღვევა-დანაკლებაც** ადამიანთან შეუდარებლად მეტია, რის გამოც ქერქის ფართობიც

გაცილებით მეტია და ა.შ. ცხადია, რომ ტვინის ანატომიურ განვითარებასთან ერთად, იგი ვითარდება ფიზიოლოგიურადც, ე. ი. ფუნქციონალურად (იხ. წინა თავი).

შრომის პროცესში ადამიანი გარდაქმნის „გაადამიანებს“ ბუნებას თავის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, მაგრამ ეს „გაადამიანებული“ ბუნება, თავის მხრივ, ცვლის ადამიანს, რამდენადაც მისი განვითარების ახალ ფაქტორს წარმოადგენს, ხოლო განვითარების ამ პროცესში იცვლება, ცხადია, ადამიანის ტვინიც; ტვინის განვითარება კი, თავის მხრივ, შემდგომი ფსიქიკური განვითარების შესაძლებლობას იძლევა. ამრიგად, ერთი მხრივ, ადამიანის ცნობიერების განვითარების აუცილებელ პირობას ტვინის განვითარება შეადგენს, ხოლო, მეორე მხრივ, ტვინის განვითარება გააძვირებს ადამიანის საშო-გადობრივ-ისტორიულ განვითარებით: ტვინის ხომ დამოუკიდებელი არსებობა არა აქვს; იგი ადამიანის ორგანოა და ისიც მოქმედების პროცესში მთელ ორგანიზმთან ერთად ვითარდება.

4. ადამიანის განვითარების უდიდეს ფაქტორს მისი გამთავ-დილები შემდგომადობა (ответственности) წარმოადგენს: კაცობრიობის მიერ მიღწეული განვითარების დონე, მის მიერ შეძენილი გამოცდილება, არ იკარგება: საწარმოო იარაღების, კულტურის ნაწარმოებისა და მეტყველების საშუალებით იგი შემდეგ თაობებს გადაეცემა. ისე რომ, ახალი თაობები თავის განვითარებას ცარიელი ადგილიდან კი არ იწყებენ, არამედ აგრძელებენ წინა თაობათა მიერ მიღწეულს, იყენებენ წინა თაობათა გამოცდილებას. კაცობრიობის მიერ „გაადამიანებული ბუნების“ შეცვლილ პირობებში მცხოვრები ახალი თაობები კიდევ უფრო ღრმად შეცვლიან, გარდაქმნიან ბუნებას და ა.შ. ასე იქმნება და ვითარდება კულტურა, რაც გამოცდილების შემდგომადობის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა.

გ 6. ადამიანის ფსიქიკის ზოგადი დახასიათება

ფსიქიკის ძირითადი თვისებები

ადამიანის ფსიქიკის შესწავლის შედეგად დადგენილია ფსიქიკის შემდეგი ძირითადი თვისებები:

1. ფსიქიკის ძირითადი ფუნქცია, როგორც დავინახეთ (იხ. ზე-

¹ კ. მარქსი, ენგელსი, ჯერმანული იდეოლოგიიდან, 1948, გვ. 31.

მთ, § 1), ობიექტური სინამდვილის ასახვაში მდგომარეობს. ფსიქიკის აღმოცენებაც და შემდეგი განვითარებაც ობიექტური სინამდვილის ასახვის საჭიროებითაა გაპირობებული: ფსიქიკა გარემოსთან შეგუების პროცესში აღმოცენდა და განვითარდა, როგორც ამ გარემოს ასახვის უნარი (იხ. ზემოთ, § 5).

აქედან გამომდინარე, რომ ფსიქიკის ერთ-ერთი ძირითადი თავისებურებაა ის გარემოება, რომ ყოველი ფსიქიკური პროცესი აუცილებლად საგანზეა¹ მიმართული, საგანს გულისხმობს: ყოველი განცდა არა მხოლოდ თვითონ არსებობს, როგორც განცდა, არამედ თავის გარეშე გულისხმობს იმ საგანს, რომელსაც ასახავს ან რომელთანაც სუბიექტის დამოკიდებულებას გამოსახავს.

აღქმა, მაგალითად, რაიმეს აღქმა, ისე როგორც წარმოდგენა რაიმეს (ობიექტის) წარმოდგენა, აზრი რაიმეს შესახებ აზრია, გრძნობა რაიმეს ან ვინმეს მიმართ გრძნობაა და ა.შ. არაფრის აღქმა ისევე შეუძლებელია, როგორც არაფრის შესახებ აზრი.

2. ფსიქიკურის ერთ-ერთ ძირითად თავისებურებას მისი პიროვნებისეული ხასიათი შეადგენს. ფიზიკურ საგანთა საპირისპიროდ ფსიქიკური მოვლენები თავისთავად კი არ არსებობენ, არამედ აუცილებლად პიროვნების, კონკრეტული ადამიანის გამოვლენას წარმოადგენენ. ლენინის თქმით: „ყველამ იცის რა არის ადამიანის შეგრძნება, მაგრამ უაღაშიანოდ ან ადამიანამდე არსებული შეგრძნება სისულელე, მკვდარი აბსტრაქცია, იდეალისტური ობიექტულობაა“². ანალოგიური აზრი გრძნობათა პიპოტაზირების, ე. ი. დამოუკიდებელ არსად აღიარების წინააღმდეგ გამოთქმული აქვთ კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს სიყვარულის გრძნობის მაგალითზე³.

ყოველი ფსიქიკური მოვლენა ვინმე კონკრეტული ადამიანის ფსიქიკის გამოვლენაა. ადამიანის გარეშე იგი არ არსებობს: აღქმა, მაგალითად, ვინმე კონკრეტული პიროვნების აღქმა, წარმოდგენაც ასეა — იმის გარეშე. ვინც წარმოიდგენს, იგი არ არსებობს, ისევე, როგორც არ არსებობს გრძნობა იმის გარეშე, ვინც მას განიცდის და ა.შ. აქედან გამომდინარე, რომ ყოველ ფსიქიკურ მოვლენათა შესწავლა საჭიროა

¹ საგანი აქ და შემდეგაც ნახშირია ამ სიტყვის დართო მნიშვნელობით, იგი გულისხმობს საზოგადოდ ობიექტს — როგორც საგანს, ისე მოვლენას, პროცესს, რომელიც ობიექტურ სინამდვილეში არსებობს.

² ე. ი. ლენინი, ობზ., ტ. 14, 1950, გვ. 285.

³ K. Маркс и Ф. Энгельс, Сов., т. III, 1929.

პიროვნების თვისებათა და მის შინაგან მდგომარეობათა გათვალისწინებით.

ფსიქიკური პროცესები იცვლებიან იმის მიხედვით, თუ რა მდგომარეობაშია პიროვნება, ის ადამიანი, რომელშიც მიმდინარეობს ეს პროცესები. აღელვებულია თუ დამშვიდებულია ადამიანი, განიცდის ის რაიმე მოთხოვნილებას თუ არა, რა მოთხოვნილებას განიცდის, როგორ არის განწყობილი და ა.შ., ეს ყველაფერი გარკვეულ ფარგლებში თავისებურად ცვლის განცდებს, ფსიქიკურ პროცესებს — აღქმის, ყურადღების, მეხსიერებისა და სხვა პროცესები განსხვავებულად მიმდინარეობენ სუბიექტის ამ განსხვავებული შინაგანი მდგომარეობის მიხედვით.

3. ფსიქიკის პიროვნებისეულობასთან დაუშორებელია ფსიქიკის მთლიანობითი ბუნებაც. ადამიანის ფსიქიკა ცალკე ფსიქიკურ ფუნქციათა¹ კონას, დამოუკიდებელ ფსიქიკურ ფუნქციათა ჯამს კი არ წარმოადგენს, არამედ — მთლიანობას. ცალკე ფსიქიკურ ფუნქციებზე მსჯელობა გარკვეული აბსტრაქციის შედეგია. ცალკე დამოუკიდებელი ფუნქციები არც არსებობენ, არც მოქმედებენ. მოქმედებს ყოველთვის მთლიანი პიროვნება სხვადასხვა ფუნქციითა როგორც თავის ორგანოების ამოქმედების გზით, მაგალითად, აღქმა კი არ აღიქვამს საგანს, არამედ პიროვნება აღიქვამს, მეხსიერება კი არ იხსრმებს, არამედ ადამიანი, პიროვნება იხსრმებს მეხსიერების ამოქმედების გზით და ა.შ. მოქმედების შედეგად ფუნქციები კი არ იღლებიან, ადამიანი იღლება. მაგალითად, დიდი მასალის დაზეპირების შედეგად იღლება ადამიანი და არა მეხსიერება და ეს დაღლა სხვა ფუნქციათა (ყურადღების, აზროვნებისა და ა.შ.) მოქმედებაშიც შედგება.

არ არსებობს ისეთი მოქმედება, რომელიც ერთი რომელიმე ფუნქციის მოქმედების გზით ხორციელდებოდეს.

მაგალითად, ლექციის დროს კონსპექტის წერა რომ ავიღოთ, მისი განხორციელება შესაძლებელია მხოლოდ ფუნქციათა რიგის კომპლექსური ამოქმედების გზით: კონსპექტს ვერ დაწერ ვერც აღქმის, ვერც ყურადღების, ვერც მეხსიერების თუ აზროვნების, ანდა ნებისყოფის მონაწილეობის გარეშე.

მეტეც უნდა ითქვას, თითოეული ფუნქციის მოქმედებაშიც

¹ ფსიქიკურ ფუნქციებს უწოდებენ ისეთ ძირითად ფსიქიკურ აქტებს: როგორცაა აღქმა, ყურადღება, მეხსიერება, აზროვნება, წარმოსახვა, გრძნობები და ნებისყოფა.

გარკვეული ხარისხით სხვა ფუნქციები ზონაწილეობენ. მაგალითად, ადამიანის ალქმაში მონაწილეობს ყურადღება — იგი ალქმის განხორციელების ოპერაზე პირობას წარმოადგენს, მეხსიერება, რამდენადღაც ალქმაზე გავლენას სუბიექტის გამოცდილება ახდენს, აზროვნება, რამდენადღაც ალქმა აზრიან, შინაარსულ ხასიათს ატარებს და ა.შ. ისე, რომ ფუნქციათა სრული გათიშვა კონკრეტულ ფსიქიკურ პროცესებში შეუძლებელია.

4. ფსიქიკა მთლიანია, მაგრამ არაერთგვაროვანი, „გათქვეფილი“, არა დიფუზური მთლიანია, ამ მთლიანში თავს იჩენს განსხვავებული ფსიქიკური პროცესები და, პირველ რიგში, არსებითად განსხვავებული ფსიქიკური ფუნქციები — ალქმა, ყურადღება, მეხსიერება, აზროვნება, ფანტაზია, ანუ წარმოსახვა, გრძნობები და ნებისყოფა. ასეთ მთლიანს, რომელიც განსხვავებულ, არადაშლადი მონეტებს შეიცავს — **განაწევრებულ, ანუ დიფერენცირებულ მთლიანს** უწოდებენ (შეადარე ზემოთ — ტვინის ქერქის დიფერენცირებული მთლიანობა). ფსიქიკა დანაწევრებულ, ანუ დიფერენცირებულ მთლიანობას წარმოადგენს.

5. ფსიქიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან თვისებას მისი **დინამიკურობა**, ან როგორც ამბობენ, „**ნაკადისებურობა**“ წარმოადგენს. ადამიანის ცნობიერების შინაარსი მუდამ მოძრაობაშია. სხვადასხვა ფსიქიკური შინაარსები მუდამ ცვლიან ერთმანეთს: წარმოდგენას მოჰყვება სხვა წარმოდგენა, ამ უკანასკნელს — აზრი, აზრს — მეორე აზრი, ის კი გრძნობას გამოიწვევს, რომელიც რაღაცას მოგვაგონებს, ეს მოგონება სხვა მოგონებას გამოიწვევს და ა. შ.

ეს თვისება, დინამიკურობა, კიდევ უფრო აშკარად ჩანს მიზანდასახული მოქმედების შემთხვევაში, მაგალითად, რაიმე ამოცანის გადაწყვეტისას, რაიმე საკითხზე ფიქრისას და ა.შ. ზაზვასასმელია, რომ ფსიქიკური შინაარსების ასეთი დინების მიუხედავად სუბიექტის ცნობიერება როგორც მთელი იგივე რჩება, ფსიქიკის სუბიექტი იმავე პიროვნებად რჩება, როგორც იგივე რჩება მდინარე, თუმცა მასში გამდინარე წყალი განუწყვეტლივ იცვლება.

ფსიქიკურ პროცესთა კლასიფიკაცია

ფსიქიკურ პროცესთა მრავალნაირობაში შესამჩნევია სხვადასხვა ხასიათის სხვადასხვა ფსიქოლოგიური ბუნების მოვლენები, რაც საჭიროდ ხდის ამ მოვლენათა კლასიფიკაციას.

აქ მოგვყავს მეცნიერებაში არსებულ კლასიფიკაციებიდან ყველაზე უფრო გავრცელებული და მარტივი კლასიფიკაცია.

ამ კლასიფიკაციის საფუძველს ფაქტურად სუბიექტისა და გარემოს შორის ურთიერთობის პრინციპი წარმოადგენს: ფსიქიკური პროცესები იმისდა მიხედვით, თუ რა ფუნქციას ასრულებენ სუბიექტსა და გარემოს შორის ურთიერთობაში, 3 ძირითად კლასად იყოფა:

1) **შემცენებელი პროცესები**. ამ ჯგუფს მიეკუთვნება ის პროცესები, რომლებიც ობიექტური სინამდვილის შემცენებას ემსახურებიან, — საგნებისა და მათ შორის მიმართებების ასახვას ახორციელებენ. პირველ რიგში, ეს არის ალქმა, რომელიც აქ და ამჟამად მოცემულ ფიზიკურ საგანთა თვალსაჩინო ასახვას იძლევა, მეხსიერება, რომელიც უწინ აღქმულს ასახავს, აზროვნება, რომლის მეშვეობით ობიექტური სინამდვილის გაგება ხორციელდება.

2) **„ცნობიერების მდგომარეობანი“**, ანუ ემოციური ბუნების პროცესები. ეს პროცესები სუბიექტის იმ შინაგან მდგომარეობას წარმოადგენენ, რომელიც მის დამოკიდებულებას გამოხატავს სინამდვილის მოვლენათა მიმართ; მოსწონს, არ მოსწონს, უყვარს თუ სძულს, ახარებს თუ აწუხებს და ა.შ. ამ კლასს სხვადასხვა ხასიათის გრძნობები და ემოციები ეკუთვნიან.

3) **ნებელობითი („კოლუტატური“) პროცესები**. ეს ის ფსიქიკური პროცესებია, რომლებიც ახორციელებენ ადამიანის აქტიურ მოქმედებას, ობიექტურ სინამდვილეზე ზემოქმედებას და ა.შ. ამ კლასს ეკუთვნის ნებისყოფის, გადაწყვეტილების მიღებისა და მისი განხორციელების პროცესები, მისწრაფებები, ლტოლვები, მოქმედების ტენდენციები და ა.შ.

თავი მეორე

შეგრძნება

§ 1. შეგრძნებათა ზოგადი დახასიათება

შეგრძნებათა აღმის შინაარსი შეადგენს

ობიექტური სინამდვილის ასახვა ადამიანის ფსიქიკაში, პირველ რიგში, აღქმის სახით ხდება. ობიექტური საგნის უშუალო განცდა ამ საგნის აღქმის წარმოადგენს.

ჩვენ აღვიქვამთ საგნებს, მათ მოძრაობას, მათ ხმაურს, მათი ზედაპირის სიმაგრეს, თუ სირბილეს, მათ ფერს, სუნს და ა. შ. საგნის ან მისი ცალკე თვისებებს, როგორც ობიექტურად ჩვენს გარეთ არსებულის განცდას — აღქმა ეწოდება.

მაგრამ ცნობათვის, რომ აღქმა განსორციელდეს, რომ დაგინახოთ საგანი, გავიგონოთ მისი ხმა, განვიცადოთ მისი ზედაპირის სიგლუვე, ან მისი სირბილე თუ სიმაგრე, ვიგრძნოთ მისი სუნი და ა. შ., ამ საგანმა სათანადო ნერვების დაბოლოებების (რეცეფტორების) გაღიზიანების მეშვეობით უნდა წარმოშვას ჩვენში სათანადო შეგრძნებები.

შეგრძნებების აღმოცენების გარეშე, ობიექტური სინამდვილის საგანთა¹ აღქმა შეუძლებელია. როგორც ამბობს ვ. ლენინი, „თუ არ შეგრძნების შემწეობით, ჩვენ არაფრის ცოდნა არ შეგვიძლია არც ნივთიერების რაიმე ფორმებზე, არც მოძრაობის რაიმე ფორმებზე“².

შეგრძნებები წარმოადგენენ იმ მასალას, რომელიც აღქმის „შინაარსს“ შეადგენს; ეს მასალა, ნორმალურ პირობებში, საგნების ან მათი თვისებების აღქმის სახით ორგანიზირ-

¹ ცნებას „საგანი“ ყველგან უხმარობთ ფართო მნიშვნელობით, მასში იგულისხმება როგორც საკუთრივ საგანი, ისე მოვლენა, პროცესი, რომელიც ობიექტურ სინამდვილეში არსებობს.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 14, გვ. 383.

ფება (ჩვეულებრივ, ნორმალურ პირობებში შეგრძნებები განიცდება არა აღქმისაგან დამოუკიდებლად, არამედ აღქმის შინაარსის სახით) ე. ი. როგორც ჩვენს გარეთ, ობიექტურად მოცემული საგნის ფერი, მისი სუნი, მისი სიგლუვე და ა. შ. და არა საგნობრიობას მოკლებული „სინათლე“ თუ „სიმწვანე“, სიგლუვა და ა. შ. (მხოლოდ იშვიათ არაჩვეულებრივ პირობებში იჩენს ხოლმე თავს შემთხვევები, როდესაც შეგრძნება განიცდება როგორც ასეთი, აღქმის გარეშე) (იხ. შემდეგი თავი).

მაგრამ რადგანაც აღქმა შეგრძნებების მასალაზე იფუძვლება, ამიტომ აღქმის პროცესის მეცნიერული შესწავლა აუცილებლად გულისხმობს შეგრძნების შედარებით უფრო მარტივი პროცესის გათვალისწინებას. თუმცა ობიექტური სინამდვილის რეალსაჩინო ასახვა აღქმის ეროიან, მთლიან პროცესს წარმოადგენს, რომელშიაც შეგრძნება არ არის გამოყოფილი, მაგრამ თანაბრადვე მეცნიერულ ფსიქოლოგიაში ამ ერთიანი პროცესის შესწავლის შედეგად ორი ცნება ჩამოყალიბდა — აღქმისა და შეგრძნების ცნება. მართალია, ფაქტურად შეგრძნება შეისწავლება საგნის ნაწილობრივი თვისებების (ფერის, ბგერის, გემოსა და ა. შ.) აღქმის პროცესში, მაგრამ ამ გზითაც მოხერხდა შეგრძნებების კანონზომიერებათა დეტალური შესწავლა.

ჩვენც, სანამ შევუდგებოდეთ საკუთრივ აღქმის განხილვას, დროებით მოვახდინოთ შეგრძნების განყენება აღქმისაგან და გავცნოთ წერ შეგრძნებათა სახეებს და მათ ძირითად კანონზომიერებებს.

შეგრძნების აღმოცენება

ცნობათვის, რომ აღმოცენდეს შეგრძნება, აუცილებელია რამდენიმე მომენტი; წერ ერთი, რაიმე ფიზიკურმა მოვლენამ ისე უნდა იმოქმედოს სპეციფიკურად აგებულ ნერვულ დაბოლოებაზე — რეცეფტორზე¹, რომ გამოიწვიოს ნერვში აგზნების ფიზიკოლოგიური პროცესი. ფიზიკური მოვლენის ასეთ ზემოქმედებას გაღიზიანებას ეწოდებენ, ხოლო თვით მოვლენას, რომელიც გაღიზიანებას იწვევს — გამღიზიანებელს.)

შემდეგ გაღიზიანებით გამოწვეული აგზნება უნდა გავრცელდეს მკერძობიარე, ანუ აფერენტული ნერვით დიდი ტვინის ქერქის სა-

¹ რეცეფტორი („მომღებ“) ეწოდება მკერძობიარე ნერვების სპეციფიკური აგზნების დაბოლოებებს, რომლებიც სპეციფიკური ფიზიკური გამღიზიანებებით ლიზიანდებიან (იხ. თავი 1, § 4).

თანადო პუნქტის ნერვულ უჭრედებზე. შეგრძნება აღმოცენდება ამ უჭრედების აგზნების შედეგად. მათი აგზნება უკვე განიცდება შეგრძნების სახით. ამ პროცესს გულისხმობდა ე. ი. ლენინი, როდესაც წერდა: „მატერია არის ის, რაც მოქმედებს ჩვენს გრძნობათა ორგანოებზე და იწვევს შეგრძნებას“¹.

[ამრიგად, ფიზიკური მოვლენა (გამლიზიანებელი) რეცეფტორის გალიზიანების შედეგად იწვევს აგზნების ფიზიოლოგიურ პროცესს, რომელიც დიდი ტვინის ქერქის სათანადო უჭრედებში გადასვლისას იწვევს შეგრძნებას — ფსიქიკურ პროცესს.]

ი. პ. პავლოვისა და მისი სკოლის კვლევა-ძიების შედეგად გამოიჩინა, რომ რეცეფტორი, სათანადო აფერენტული ხერვი და ცენტრის სათანადო არის ნერვულ უჭრედთა ჯგუფი არსებითად ერთ რთულ ორგანოს წარმოადგენს, რომელსაც პავლოვმა „ანალიზატორი“ უწოდა. ანალიზატორი აწარმოებს რეფლექტორულ მოქმედებას, რომელიც ხელს უწყობს გამლიზიანებლის შეგრძნებას: მაგალითად, თვალის გუგის რეფლექსის სინათლის წარისხის შესატყვისად, ან თავის მობრუნებას ბგერის აღსაქმელად და ა. შ.

ანალიზატორის პერიფერიული ნაწილი — რეცეფტორი, სხვადასხვა აგებულებისაა იმისდა მიხედვით, თუ რომელი სახის გამლიზიანებელს ღებულობს იგი: როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სხვადასხვა სახის შეგრძნებებს — მხედველობის, სმენის, ყნოსვის, გემოს, შეხებისა და ა. შ. — სხვადასხვა აგებულების რეცეფტორები ემსახურება.

საბოლოო შეგრძნების ორგანოთა „სპეციფიკური ენერგიის“ შესახებ

როგორც აღნიშნული იყო, სხვადასხვა სახის, სხვადასხვა აგებულების რეცეფტორთა გალიზიანება სხვადასხვა სახის შეგრძნებებს გვაძლევს. ჯერ კიდევ წარსულ საუკუნეში ექსპერიმენტულად აღიგნა, რომ ყოველი სახის რეცეფტორს („შეგრძნების ორგანოს“), რითაც არ უნდა გალიზიანდეს იგი, უნარი აქვს მხოლოდ მისთვის სპეციფიკური სახის შეგრძნების მოცემისა — მაგალითად, რითაც არ უნდა გალიზიანდეს მხედველობის რეცეფტორი (დარტყმით, ელექტროდენით, ქიმიური ნივთიერებით და ა. შ.), თუკი გალიზიანდება იგი, მხოლოდ სინათლის შეგრძნებას, ე. ი. მხედველობის შეგრძნებას იძლევა; სმენის რეცეფტორი, რითაც არ უნდა გალიზიანდეს იგი, თუნდაც იმავე

¹ ე. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 14, გვ. 126, გამოც. IV.

დარტყმით ან ელექტროდენით, ბგერის შეგრძნებას გვაძლევს; გემოს რეცეფტორის გალიზიანება ელექტრობით — გემოს შეგრძნებას გვაძლევს და ა. შ. ფსიქოლოგმა ი. მიულერმა ამ კანონზომიერებას „გრძნობის“ ორგანოთა სპეციფიკური ენერგიის კანონი“ უწოდა.

მაგრამ ი. მიულერი არ დაემაყოფილა ფაქტობრივ კანონზომიერების განხილვით: მან ამ კანონს სრულიად ყალბი სუბიექტური ფიქლისტური ინტერპრეტაცია მისცა; სახელდობრ, მან დაასკვნა, რომ შეგრძნება განისაზღვრება არა ობიექტური გამლიზიანებლის დასაცემურებით, არამედ თვით „გრძნობის ორგანოს“ აგებულებით, ე. ი. შეგრძნებები ობიექტური მოვლენების თავისებურებებს ემართება, არამედ სუბიექტის ორგანოს თავისებურებას².

ეს დასკვნა არ შეეფერება სინამდვილეს; „სპეციფიკური ენერგია“ ფაქტებიდან საწინააღმდეგო დასკვნა გამოძინარეობს: თითოეული სახის რეცეფტორს იმიტომ შეუძლია მხოლოდ მისი შესატყვისი სახის (მოდალობის) შეგრძნების მოცემა, რომ რეცეფტორების აგებულება შეესატყვისება სათანადო სახის ფიზიკურ გამლიზიანებლებს, რადგანაც რეცეფტორის აგებულება ჩამოყალიბდა გარკვეული ფიზიკური მოვლენების (სინათლის, ბგერის და ა. შ.) მიმართ შეგუების პროცესში. ამ შესატყვისი გამლიზიანებლის მიმართ რეცეფტორებს აქვთ მკრთალ მაღალი მგრძნობიარობა, ხოლო სხვა სახის გამლიზიანებლებთან ეს რეცეფტორები, როგორც წესი ვერ ღიზიანდებიან; სმენის რეცეფტორი ვერ ღიზიანდება სინათლით ან სუნით, მხედველობის რეცეფტორი — ბგერით (ბგერის რხევით) ან სუნით, სუნის რეცეფტორი — სინათლით ან ბგერით და ა. შ. ეს ბუნებრივიც არის, რადგანაც რეცეფტორების აგებულება ჩამოყალიბდა ფილოგენეზში გარემოს სათანადო ფიზიკურ გამლიზიანებლებთან შეგუების პროცესში. ამიტომაც, რომ, მაგალითად, იმ ცოცხალ არსებას, რომელიც უსინათლო გარემოში ცხოვრობს, მხედველობის რეცეფტორი არ გააჩნია.

არაიდევანტური გამლიზიანებელი მხოლოდ იშვიათ, არაბუნებრივ პირობებში აღიზიანებს რეცეფტორს (მაგალითად, მხედველობის

¹ ტრადიციულად ფილოსოფიურ და ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში „გრძნობადი“ იხმარება შეგრძნებითის მნიშვნელობით, ლათინური ტერმინიდან sensus, რაც გრძნობასაც ნიშნავს და შეგრძნებასაც.

² ეს ფიზიკური იდეალიზმისათვის ტიპური კონცეფცია გავრცელებული იქნა ე. ი. ლენინს შრომაში „მატერიალიზმი და ემპირიოკრიტიციზმი“.

რეცეფტორს — ელექტროდენი, ან დაწოლისა და ქიმიური გამ-
ლიზიანებელი) და მაშინაც იწვევს ხოლმე მხოლოდ ერთ-ერთი
თვისების დიდფუზურ შეგრძნებას. შესატყვის და არაშესატყვის
გამლიზიანებლებზე შეგრძნების ორგანო სულ სხვადასხვაგვარად
რეაგირებს: აღექვატური გამლიზიანებლის მიმართ ეს ორგანო შიი-
მარბება საორიენტაციო რეფლექსის სახით (შეგალითად, სინათლის
ვალზიანებაზე თვალი გაიღება), ხოლო არააღქვატურ გამლიზი-
ანებელს თავდაცვის რეაქციით უპასუხებს (მაგალითად, თვალი
ახუჭება).

შეგრძნების ორგანოთა მგრძნობიარება (შეგრძნების ზღვრები)

ყოველი ინტენსივობის გამლიზიანებელს როდი შეუძლია შეგრძ-
ნების გამოწვევა.

ქვედა ზღურბლი. იმისათვის, რომ აღმოცენდეს უსუსტესი შეგრ-
ძნება, გამლიზიანებელში უნდა მიაღწიოს ინტენსივობის გარკვეულ
ღონეს. გამლიზიანებლის იმ ინტენსივობას, რომ-
ელიც იწვევს უსუსტეს შეგრძნებას, „შეგრ-
ძნების ქვედა, ანუ მინიმალური ზღურბლი“ ეწო-
დება.

მაგალითად, ჩვენ ვერ შევიგრძნობთ მტვრის ნაწილაკების შე-
ხებას კანზე, ვინაიდან ამ გამლიზიანებლის ინტენსივობა ვერ აღ-
წევს შეხების შეგრძნების ქვედა ზღურბლს, იგი „ზღურბლქვედაა“.
იმისათვის, რომ შევიგრძნოთ შეხება, მისმა ინტენსივობამ უნდა
მიაღწიოს გარკვეულ ღონეს) სახელდობრ, ერგის¹ ერთ მეათათა-
სედს $\left(\frac{1}{10.000}\right)$. ეს არის შეხების შეგრძნების ქვედა ზღურბლი.

ყოველი მოდლობის შეგრძნებას თავისი მინიმალური ზღურბ-
ლი გააჩნია. მაგალითად, სპექტრის შუა ადგილის (მწვანე ფერის)
შესატყვისი სინათლის შეგრძნების ქვედა ზღურბლი უდრის ერგის
ერთ მეასმილიონედს $\left(\frac{1}{100.000.000}\right)$. საშუალო სიმაღლის ჰვე-
რის (ტონის) შეგრძნების ქვედა ზღურბლი ერგის ერთ მეათმილი-
ონედს $\left(\frac{1}{10.000.000}\right)$ უდრის და ა. შ.

¹ ერგი ფიზიკური ენერგიის იმ ოდენობის პირობითი საზომია, რომელიც
საჭიროა ერთი გრამი სიმძიმის ასაწევად ერთ სეკუნდში ერთი სანტიმეტრის
სიმაღლეზე.

უტრიალება უნდა მიექცეს შემდეგ გარემოებას. რამდენადაც სმენის შეგრძ-
ნება იწვევს ჰერის რხევას, რომლის სიხშირე ჰერის სიმაღლეს განსაზღვრავს,
ხოლო მხედველობის შეგრძნებას იწვევს გარკვეული სიხშირის ელექტრომაგნი-
ტური რხევა, ამდენად ამ შეგრძნებათა გამოწვევა დამოკიდებულია აღნიშნული
რხევების სიხშირეზედაც. მაგალითად, იმისათვის, რომ აღმაჩნა შეიგრძნოს
უმაღლესი ჰერია, ჰერის რხევის სიხშირემ უნდა მიაღწიოს 16-ს სეკუნდში. 16
რხევა სეკუნდში ჰერის სიმაღლის ქვედა ზღურბლია და არა ინტენსივო-
ბის ზღურბლია არსებობს ამაზე ნაკლები სიხშირის ჰერის რხევა, მაგრამ აღ-
მაჩნის სმენისათვის იგი არ არსებობს. იგი „ზღურბლქვედაა“.

ელექტრომაგნიტური რხევის ყველაზე ნაკლები სიხშირე, რომელიც იწვევს
მხედველობის (წითელი ფერის) შეგრძნებას, 760 მილიმეტრის სიგრძის ტალ-
ღებს წარმოადგენს. ზღურბლში არსებობს ამაზე ნაკლები სიხშირის (ტალღების
მეტე სიგრძის) ელექტრომაგნიტური რხევები (ინფრაწითელი სხივები და სხვ.),
მაგრამ აღმაჩნა მხედველობის შეგრძნებას ისინი ვერ იწვევენ, რადგანაც ვერ
აღწევენ ზღურბლს.

შეგრძნების ქვედა ზღურბლი მოცემული სა-
ხის („მოდლობის“) შეგრძნების ორგანოს
შეგრძნობიერების მანვენებელია (რაც უფრო და-
ბალია ზღურბლი, მით უფრო შეგრძნობიარეა შეგრძნება.)

ზედა ზღურბლი. ქვედა ზღურბლზე მეტი ინტენსივობის გამლი-
ზიანებელს ე.ი. „ზღურბლზედა“ გამლიზიანებლებს (ჩვენ მით უფ-
რო ძლიერად შევიგრძნობთ, რაც უფრო ინტენსიური გამლიზი-
ანებელი, მაგრამ ამ მიმართულებითაც არსებობს საზღვარი. ეს არის
შეგრძნების „ზედა ანუ მაქსიმალური ზღურბლი“. ასე ეწოდება
გამლიზიანებლის იმ ინტენსივობას, რომლის
შეგრძნება შეგრძნების ინტენსივობას აღარ
ზრდის.

ზედა ზღურბლს შეგრძნების მაქსიმალური ინტენსივობა შეესა-
ტყვისება. ამაზე მეტი ინტენსივობის შეგრძნების გამოწვევა შეუძ-
ლებელია.)

ამრიგად შეგრძნების ქვედა და ზედა ზღურბლი საზ-
ღვრავს გამლიზიანებლის იმ ინტენსივობათა
დიაპაზონს, რომელთა შორის თავსდება შეგრძ-
ნების ინტენსივობათა ყველა გრადუსიცა. ამი-
ტომ ამ ორ ზღურბლს — ქვედასა და ზედას — ზოგი ავტორი „გზ-
რეგან ზღურბლებს“ უწოდებს.

(სხვაობის ზღურბლი. გამლიზიანებლის ინტენსივობის ცვლილე-
ბათა მიმართ შეგრძნების მგრძნობიერების მარვენებელია, ე.წ.
„სხვაობის ზღურბლი“.

ეს არის გამლიზიანებლის ორ ინტენსივობა-

თა შორის ის მინიმალური სხვაობა, რომელსაც ჩვენ შევიტანეთ.

აღმდანი როდი შეიგრძნობს გამლიზიანებლის ინტენსივობის ყოველ ოდნავ ცვლილებას (მომატებას ან დაკლებას). იმისათვის, რომ შევიგრძნოთ ასეთი ცვლილება, ინტენსივობათა შორის სხვაობამ გარკვეულ ოდენობას უნდა მიაღწიოს — ეს არის „საზღურბლე“ სხვაობა, რომელიც მოცემული სახის შეგრძნებისათვის „სხვაობის ზღურბლს“ წარმოადგენს. ამ ზღურბლს, ზემოთ აღწერილ „გარეგან ზღურბლებთან“ დაპირისპირებით, „შინაგან ზღურბლს“ უწოდებენ. სხვადასხვა სახის შეგრძნებას სხვადასხვა სხვაობის ზღურბლი ახასიათებს. მაგალითად, საშუალო ინტენსივობათა სინათლისათვის

იგი დაახლოებით $\frac{1}{100}$ -ს უდრის, ე. ი. იმისათვის რომ შევამჩნიოთ რომელიმე ინტენსივობის სინათლის დაკლება ან მომატება, არსებული ინტენსივობას უნდა მივმატოთ ან დააკლდეს $\frac{1}{100}$. საშუალო ინტენსივობათა ზეგრებისათვის სხვაობის ზღურბლი დაახლოებით $\frac{1}{10}$ -ს უდრის, სიმძიმისათვის — $\frac{1}{30}$ -ს და ა. შ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ რიცხვებს, როგორც საზოგადოდ სხვაობის ზღურბლების გამოხატველ რიცხვებს, მხოლოდ დაახლოებითი მნიშვნელობა აქვთ, რადგანაც სხვაობის ზღურბლი არსებითად იცვლება რიგ პირობათა გამო, განსაკუთრებით კი გამლიზიანებლის აბსოლუტურ ინტენსივობათა ცვლილებებთან დაკავშირებით: უკიდურესად სუსტი და უკიდურესად ძლიერი გამლიზიანებლების მიმართ სხვაობის ზღურბლი დიდად განსხვავდება გამლიზიანებელთა საშუალო ინტენსივობათა მიმართ სხვაობის ზღურბლისაგან.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ შეგრძნების მგრძნობიერება და, მაშასადამე, ზღურბლებიც მნიშვნელოვნად იცვლება როგორც თავით რეცეფტორის ფუნქციონალური მდგომარეობის, ისე გალიზიანების პირობებისა და თავით აღამიანის შინაგანი მდგომარეობის მიხედვით.

(ასე, მაგალითად, გალიზიანების ფართობის მომატება (შეხების, მხედველობისა და სხვ. შეგრძნებებში) ზღურბლის დაწევას, ე. ი. მგრძნობიერების მომატებას იწვევს. მნიშვნელობა აქვს გალიზიანების ტანგრძლივობასაც. ზღურბლზე დიდ გავლენას ახდენს რე-

ცეპტორის წინარე გალიზიანება: ზღურბლი მით უფრო მაღალია, რაც უფრო ინტენსიურად ღიზიანდებოდა რეცეფტორი იმავე მინიმალულებით მანამდე, სანამ შეამოწმებდით მის მგრძნობიერებას. დღის სინათლეზე ყოფნისას სინათლის შეგრძნების ზღურბლი ბევრად უფრო მაღალია, ვიდრე სიბნელეში ყოფნისას და ა. შ.

სხვაობის ზღურბლი კლებულობს სათანადო მიმართულებით სასტემატური ვარჯიშის შედეგად (მაგალითად, მუსიკალური ტონების სიმაღლის მიმართ, გემოს გარჩევის მიმართ და ა. შ.). გარდა ამისა, შეგრძნების მგრძნობიერებაზე გავლენას ახდენს აღამიანის დამოკიდებულება გამლიზიანებლის მიმართ, ის სიტუაცია, რომელშიც ხდება გამლიზიანებლის აღკვეთა. რაც უფრო დამაბუღად ესწრაფვის აღამიანი მოცემული გამლიზიანების შემწევის, რაც უფრო მნიშვნელოვნად ვანიცდება მოცემულ პირობებში გამლიზიანებლის შემწევი, მით უფრო დაბლდება ზღურბლი და ა. შ.)

შეგრძნების ზღურბლთა დადებითი მნიშვნელობა

ის გარემოება, რომ შეგრძნებათა ორგანოების გრძნობიერება შეზღუდულია გარეგანი და შინაგანი ზღურბლებით, გარკვეულ ბიოლოგიურ მიზანშეწონილობას წარმოადგენს.

1) შეგრძნების ქვედა და ზედა ზღურბლი ძირითადად შიდა საზღვრავს ინდივიდისათვის აქტუალური მნიშვნელობის მქონე ინტენსივობის გამლიზიანებლებს. ცოცხალი არსება შეიგრძნობს იმ ინტენსივობის გამლიზიანებლებს, რომლებსაც ნორმალურ პირობებში მისი გვარისათვის პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვთ.

გამლიზიანებლის ინტენსივობათა ეს საზღვრები ხანგრძლივი ფილოგენეტიკური განვითარების პროცესში გარემოსთან ურთიერთობაში ჩამოყალიბდა. ამიტომაც სხვადასხვა გარემო-პირობებში მცხოვრებ არსებებს შეგრძნების ზღურბლებიც სხვადასხვა აქვთ. ე. ი. შეგრძნებისათვის მისაწვდომ გამლიზიანებელთა წრე განსხვავებულია.

მაგალითად, ღამის ცხოველებს სინათლის შეგრძნებათა დიპაზონი (გარეგანი ზღურბლები) სულ სხვა აქვთ, ვიდრე დღის ცხო-

¹ საივე ზღურბლის შესახებ იხ. გ. კენჯუაშვილის ღამისა და ღამისა, გვ. 83—92.

ველებს და, კერძოდ, ადამიანს. ოკეანის დიდ სიღრმეებში მცხოვრებ ორგანიზმებს სულ სხვა მგრძნობიერება აქვთ, ვიდრე, მაგალითად, ადამიანს როგორც სინათლის, ისე „ატმოსფერული“ წნევის მიმართაც, რადგანაც მათ გარემოში სინათლის ხარისხი სულ სხვაა, ვიდრე ადამიანის გარემოში და წყლის წნევა, რომელშიაც ისინი ცხოვრობენ, მრავალჯერ აღემატება ზედასაზღვრულ ატმოსფერულ წნევას და ა. შ.

გამლიზიანების ინტენსივობათა ცვლილების მიმართაც მგრძნობიერება, ე.ი. სხვაობის ზღურბლიც ამ სხვაობის პრაქტიკულ მნიშვნელობასთანაა დაკავშირებული. ცოცხალ არსებათა გვარს უფროთარდება გამლიზიანების იმ ინტენსივობათა გარჩევის უნარი, რომელსაც მისთვის პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს მის გარემოსთან ურთიერთობის პროცესში. საზღურბლუ სხვაობაზე ნაკლები სხვაობები მოკლებულია მისთვის ბიოლოგიურ, პრაქტიკულ მნიშვნელობას და ამიტომ მათ მიმართ მგრძნობიერებაც ვერ განვითარდა (წარმოვიდგინოთ, მაგალითად, რა ხელშეშლელი იქნებოდა ადამიანისათვის, რომ ჩვეულებრივი საწერი ქაღალდის გამოყენებისას იგი ხედავდეს მის ყველა უსწორმასწორობას, ზოგჯერ ნომბას, ბოჭკოებს და სხვ. ისე, როგორც ეს მიკროსკოპში ჩანს!).

სხვაობის ზღურბლის პრაქტიკული მნიშვნელობით ვაპირობებულობას თვალსაჩინოდ ადისტურებს ზემოაღნიშნულ ფაქტი: სახელდობრ, ის გარემოება, რომ სხვაობის ზღურბლი მაღლდება (ე.ი. ინტენსივობის სხვაობათა მიმართ მგრძნობიერება კლებულობს) **შეგრძნების ინტენსივობათა კიდეებთან** (ზედა და ქვედა ზღურბლთან) მიახლოებისას: სხვაობის ზღურბლის დონე დაბალია (ე.ი. მგრძნობიერება მაღალია) გამლიზიანებულთა ინტენსივობის შეგრძნების შუა დიაპაზონით მიმართ, რომელსაც ყველაზე მეტი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს ადამიანისათვის.

რაც შეეხება იმ გარემოებას, რომ კაცობრიობის კულტურულ განვითარებასთან ერთად საჭირო ხდება საზღურბლუ ინტენსივობებზე შეუღებულად უფრო მაღალი და დაბალი ინტენსივობის გამლიზიანებულების აღქმაც (მაგალითად, საგნის უჩრდლოვანი აგებულების დანახვა, ასტრონომიული სხეულის დაკვირვება, სეკუნდის მეათასედების შემჩნევა და ა. შ.), ამას ადამიანი აღწევს უკვე არა რეცეფტორთა ბიოლოგიური განვითარებით, რაც შეუძლებელიცაა, არამედ ინტექტის განვითარების შედეგად: იგი ქმნის ისეთ ხელსაწყოებს, რომლებიც მისი რეცეფტორები-

სათვის საცხებით მისაწვდომ ფორმაში აწვდის მას ცნობას ამ, ცოცხალი ორგანიზმის რეცეფტორთათვის მიუწვდომელ, მოკლენათა შესახებ (მიკროსკოპი, ტელესკოპი, ქრონომეტრები და ა. შ.).

1. მგრძნობიერება ზოგადი თვისებები ანუ მხარეები

ყველა შეგრძნებას გააჩნია შემდეგი მხარეები, ანუ ზოგადი თვისებები, რომელთა ნაირობის მიხედვით შეგრძნებები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან:

შეგრძნების მოდალობა¹. ძირითად სხვაობას შეგრძნებათა შორის შეგრძნების მოდალობები შეადგენენ. მოდალობებს უწოდებენ შეგრძნებათა იმ სახეობებს, რომლებიც დაკავშირებულია შეგრძნების ორგანოების (რეცეფტორების) სახეობებთან. მხედველობის შეგრძნებები ერთ მოდალობას წარმოადგენს, სმენისა — მჟორეს, ყნოსვისა — კიდეც სხვას და ა. შ. (იხ. ქვემოთ შეგრძნებათა მოდალობების კლასიფიკაცია). თითოეული მოდალობის შეგრძნებას იწვევს სპეციფიკური აგებულების რეცეფტორთა გალიზიანება სპეციფიკური ფიზიკური გამლიზიანებით: სინათლის მოდალობას, მაგალითად, მხედველობის სპეციფიკურ რეცეფტორთა (იხ. ქვემოთ მხედველობის შეგრძნებები) გალიზიანება სინათლით, ე.ი. გარემოში სიხშირის ელექტრომაგნიტური რხევით, სმენის შეგრძნებას — შინაგან ყურში განლაგებული სპეციფიკური აგებულების რეცეფტორის გალიზიანება გარეგანი სიხშირის ჰაერის ტალღებით და ა. შ.

ინტრამოდალური თვისებრიობა. ასე ეწოდება ერთი მოდალობის ფარგლებში მოცემულ სხვაობებს² (მაგალითად, მხედველობითი მოდალობის შეგრძნებები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან იმის მიხედვით, თუ რა ფერს შევიგრძნობთ) (წითელი, ყვითელი, მწვანე, ლურჯი და ა. შ.). ეს სხვაობა ინტრამოდალურ სხვაობას წარმოადგენს. გემოს მოდალობის შეგრძნებები განსხვავდებიან სხვადასხვა გემოს ნაირობით — მწარე, ტკბილი, მკაფი და ა. შ. ესეც ინტრამოდალური თვისებებია და ა. შ.

ალსანიშნავია, რომ უშუალო განცდაში ინტერმოდალური³ სხვაობები (მაგალითად, სხვაობა ფერის შეგრძნებასა და გემოს

¹ ლათინ. „მოდუსი“ ნიშნავს სახეს ან სახეობას.

² „ინტრა“ ლათინურიდან ნიშნავს „შეგნით“.

³ „ინტერ“ ლათინურიდან ნიშნავს „შორის“.

შეგრძნებას შორის) სხვაგვარად განიცდება, ვიდრე ინტრამოდალური სხვაობა (მაგალითად, სხვაობა წითელსა და ლურჯ ფერს შორის, ანდა სხვაობა მკაფი და ტკბილ გემოს შორის და ა. შ.). უკანასკნელს, სხვაობის განცდის მიუხედავად, რაღაც ერთიანობის განცდაც ახლავს თან. მაგალითად, რა ვინდ განსხვავებული იყოს ფერები, ყველა მათ განცდის აერთიანებს „ფერობის“ რაღაც სპეციფიკური თვისება.

ინტენსივობა. ერთი და იმავე მოვალეობისა და ინტრამოდალური თვისების შეგრძნებები (მაგალითად, ორი წითელი ფერი ან ორი შედევი გემო, ანდა ერთი სიმაღლის ორი ტონი) შეიძლება აშკარად განსხვავდებოდნენ თავისი ინტენსივობის (სიძლიერის) ხარისხის მიხედვით (მაგალითად, მკაფი გემოს მეტ-ნაკლები სიმკაფი, ერთი სიმაღლის ტონის მეტ-ნაკლები სიძლიერე და ა. შ.). ყოველ შეგრძნებას გარკვეული მოვალეობის და ინტრამოდალური თვისების გარდა ახასიათებს ინტენსივობის გარკვეული ხარისხი.

სამრიგად, ყველა შეგრძნებას საზოგადოდ სამი მხარე, ანუ სამი ზოგადი თვისება გააჩნია: მოვალეობა, ინტრამოდალური თვისება და ინტენსივობა.

შეგრძნებათა მოვალეობის კლასიფიკაცია

ყოველდღიურ ცხოვრებაში ითვლება, რომ ადამიანს 5 მოვალეობა, „ხუთი გრძნობა“ გააჩნია. ეს ძველი ფსიქოლოგიის ვადმონაშთია. სინამდვილეში მოვალეობათა რიცხვი ბევრად მეტია.

თანამედროვე მეცნიერების მონაცემთა მიხედვით ადამიანს გააჩნია შეგრძნებათა შემდეგი მოვალეობები:

სიხედველობითი, ანუ ოპტიკური ანდა ეიზუალური შეგრძნებები. მათი რეცეფტორები განლაგებულია თვალის ბადურაზე. **სმენის,** ანუ აკუსტიკური შეგრძნებები, მათი რეცეფტორები განლაგებულია შინაგან ყურში. **ყნისვის** შეგრძნებები, მათი რეცეფტორი განლაგებულია ცხვირის ღრუს ზედა ნაწილში. **გემოს** შეგრძნებები, მათი რეცეფტორები განლაგებულია ენის ზედაპირზე და ნაწილობრივ რბილ სასახეზე. **შეხების** შეგრძნებები, მათი რეცეფტორები კანშია განლაგებული. **ტემპერატურის** შეგრძნებები, ამ მოვალეობის რეცეფტორებიც სხეულის ზედაპირზე — კანში და ლორწოვან გარსებშია განლაგებული. მაგრამ ტემპერატურისა და შეხების რეცეფტორები განსხვავებული აგებულებისაა და განსხვავებული გამღიზიანებლებით ღიზიანდებიან. ამ ორ მოვალეობას ჩვეულებრივ ერთ-

ად ზოგადი მოვალეობის, სახედლობრ, „ტაქტილური“¹ შეგრძნებების ორ ქვესახედ თვლიან. **წიბრაციის** შეგრძნებებიც ეს არის სწრაფი რხევის სპეციფიკური შეგრძნებები, რომლებიც ვერ დაიყვანება შეხების მოვალეობაზე. **კინესთეტიკური** შეგრძნებები. შეგრძნებების ამ მოვალეობაში ორ სახეს არჩევენ: სხეულის ნაწილების მოძრაობისა და მდგომარეობის, ერთი მხრივ, და კუნთური და ძაბულოვანი შეგრძნებებს, მეორე მხრივ; ბირჯელის რეცეფტორები განლაგებულია უმთავრესად სახსრებში, მეორისა კი კუნთებში. **წონასწორობის,** ანუ სტატიკური შეგრძნებები. ეს არის ჩვენი სხეულის სივრცეში მდგომარეობის შეგრძნება. რეცეფტორი განლაგებულია შინაგან ყურში. ტრადიციულად სტატიკურ შეგრძნებებს კინესთეტიკურ შეგრძნებათა მოვალეობის ერთ-ერთ სახედ თვლიან (დაბოლოს, ორგანიზმში შეგრძნებათა მოვალეობა, რომელიც შეიცავს საერთო ჩვენი ორგანიზმისა და მის ცალკე ორგანოთა მდგომარეობის მრავალმხრივ შეგრძნებებს. მათი რეცეფტორები შინაგან ორგანოებშია განლაგებული. **უკანასკნელ** ხანებში სულ უფრო ვრცელდება შეხედულება, რომლის თანახმად ტკივილის შეგრძნებაც ამ მოვალეობას მიეკუთვნება (იხ. ქვემოთ, ორგანიზმული შეგრძნებები).)

(შეგრძნებათა შესასწავლად საჭიროა მათი კლასიფიკაცია ცნობილია შეგრძნებათა სხვადასხვა კლასიფიკაცია) აქ განვიხილავთ თანამედროვე მეცნიერებაში ყველაზე უფრო გავრცელებულ კლასიფიკაციას, რომელიც ფიზიოლოგ პერინგტონის მიერ შემოღებულ რეცეფტორთა კლასიფიკაციას ეყრდნობა.

ყველა მოვალეობები ჩვეულებრივ სამად იშლება: მკაფი, თუ არის შეგრძნებას წარმოადგენენ ისინი: ორგანიზმზე გარედან მოქმედი გამღიზიანებლების, ე. ი. ჩვენს გარემოში მოცემულის შეგრძნებებს, საერთო ორგანიზმის შინაგან მდგომარეობათა შეგრძნებებს, თუ საკუთარ მოძრაობათა შეგრძნებებს.

პირველს უწოდებენ **ექსტროცეფტულ** შეგრძნებებს, მათი რეცეფტორები ორგანიზმის ზედაპირზეა განლაგებული, მეორეს — **ინტროცეფტულს**, მათი რეცეფტორები შინაგან ორგანოებში მდებარეობენ, და მესამეს „**პროპრიოცეფტული**“ ეწოდება, მათი რეცეფტორები კუნთებში, მკეცებსა და სახსრებს შიგნითაა განლაგებული.

ექსტროცეფტულ შეგრძნებებს იწვევს რეცეფტორთა გაღიზიანება გარემოდან მომდინარე გამღიზიანებლებით — სინათლით

¹ ტაქტილური — შეხებითი.

(ელექტრომაგნიტური რხევით), ჰაერის რხევით, სუნით, საჭმლით, საგნის შეხებით და ა. შ. ამ ჯგუფს ეკუთვნის მხედველობის, სმენის, ყნოსვის, გემოს, შეხების, ტემპერატურის, ვიბრაციის შეგრძნებები.

[ინტეროცეფტულ შეგრძნებებს იწვევს მათი რეცეფტორების გაღიზიანება შინაგან ორგანოებში მიმდინარე პროცესებით. ამ ჯგუფს ყველა ორგანული შეგრძნება ეკუთვნის.]

[პროპრიოცეფტულ შეგრძნებებს იწვევს მათი რეცეფტორების გაღიზიანება იმ პროცესებით, რომლებიც კუნთებში, მყესებში და სახსრებში აღმოცენდება სუბიექტის მოძრაობის დრო (სახსრების ხახუნი, კუნთისა და მყესების ბოჭკოების დაჭიმვა და ა. შ.). ამ ჯგუფში კინესთეტიკური შეგრძნებები შედის.]

(რაც შეეხება მოღალატათა პირველ ჯგუფს — ექსტეროცეფტულს, ამ ჯგუფის მოღალატები, თავის მხრივ, იყოფა ორად იმისდა მიხედვით, თუ როგორ ხდება რეცეფტორის გაღიზიანება — საგნის უშუალო შეხებით, რეცეფტორთან კონტაქტით, თუ მანძილიდან, „დისტანციიდან“, საგნთან უშუალო კონტაქტის გარეშე, რაიმე შუამავლის მეშვეობით. პირველს უწოდებენ „კონტაქტურ“ შეგრძნებებს, მეორეს — „დისტანტურს“. უკანასკნელისათვის ტიპურია მხედველობა და სმენა, პირველისთვის — შეხება, გემო; ვიბრაციის შეგრძნების რეცეფტორები ორივე სახით ღიზიანდება — კონტაქტითაც და მანძილიდანაც ჰაერის მეშვეობით (იხ. ქვემოთ ვიბრაციის შეგრძნება), ამიტომ მას განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მოღალატათა ორ ჯგუფს შორის. რაც შეეხება ყნოსვას, თუმცა არსებითად იგი კონტაქტურია, რადგანაც რეცეფტორების გაღიზიანება ნივთიერების მფრინავი ნაწილაკების რეცეფტორებთან კონტაქტით ხდება, მაგრამ პრაქტიკულად დისტანტურია, რამდენადაც საგნის სუნს მასთან უშუალო კონტაქტის გარეშე განვიცდით (ამ საგნის მფრინავი ნაწილაკების მეშვეობით).)

§ 2. შეგრძნებათა ცალკე მოღალატეები

მხედველობის შეგრძნება

გამღიზიანებელი

მხედველობის შეგრძნებების, ე. ი. სინათლისა და ფერების შეგრძნებების ფიზიკური გამომწვევია „სინათლე“, ე. ი. გარკვეული სიხშირისა და სიძლიერის ელექტრომაგნიტური რხევა. საბუნ-
ლობა, ადამიანის მხედველობის შეგრძნებებს იწვევს რხევის

12

ღიაპაზონი 360 — 396 მილიმიკრონის¹ სიგრძის ტალღიდან 760 მილიმიკრონის სიგრძის ტალღამდე (განსაკუთრებით ხელსაყრელ პირობებში ეს ღიაპაზონი მეტია).

სპექტრის სხვადასხვა ფერის შეგრძნებას იწვევს განსხვავებული სიგრძის ტალღები, სახელდობრ, უგრძესი ტალღა (760 მილიმიკ.) წითელი ფერის შეგრძნებას იწვევს, უმოკლესი (360 მილიმიკ.) — ვისფრისას. დანარჩენი 5 ფერი ამ ორ კიდეს შორის თავსდება. თუ გვქონდა სპექტრული ფერის გამომწვევი ტალღები ერთდროულად ამოკმედებენ თვალებზე, ეს იწვევს ჩვეულებრივი უფერო სინათლის შეგრძნებას.

მხედველობის შეგრძნების გამომწვევი ტალღები განსხვავდებიან აგრეთვე სიძლიერით (ამპლიტუდით) და, ფორმით, რაც ფერის შეგრძნების გარკვეულ თვისებებს განსაზღვრავს.

რეცეფტორი

მხედველობის შეგრძნებათა რეცეფტორები განლაგებულია თვალის ბადურაზე. რეცეფტორები ორგვარია — ჩხირები და კოლები ასე ეწოდები. ისინი განსხვავდებიან აგებულებითაც და ფუნქციითაც. სახელდობრ, საყოველთაოდ მიღებული თეორიის თანახმად, ჩხირები გვიძლევენ მხოლოდ სინათლის შეგრძნებებს, კულები კი, სინათლის გარდა, ფერებზე შეგრძნებებსაც. ჩხირები უფრო მგრძნობიარე არიან და ამიტომ სუსტი განათების პირობებში მხოლოდ ისინი ღიზიანდებიან. ამიტომაც, რომ ბინდისას ფერებს ვერ ვხედავთ. დღის სინათლეზე დიდ როლს კოლები ასრულებენ. ჩხირების სიგრძე თითქმის ორჯერ მეტია კოლების სიგრძეზე (0,06 მმ და 0,035 მმ). სამაგიეროდ კოლები სამჯერ უფრო მსხვილია (ღერძის დიამეტრი 0,002 მმ და 0,006 მმ). ჩხირები განფენილია მთელ ბადურაზე (მათი რაოდენობა უდრის დაახლოებით 130 მილიონს), კოლები კი ბადურის მხოლოდ ცენტრალურ არეზეა (მათი რაოდენობა დაახლოებით 7 მილიონია).

ბადურის ცენტრალურ არეზე განიხილავს ადგილი, რომელსაც „ყვირთვ ლექს“ უწოდებენ; ამ ადგილას კოლები ისე მჭიდროდაა შეჯგუფებული, რომ ყვირთვ ლექსის შიდაპერფერი ტოვებენ. რადგან თვითონ ეს რეცეფტორები მხოლოდ ფერისა არიან, ეს ადგილი განსაკუთრებით მგრძნობიარეა ღერუ-
ხას მამათ.

¹ მილიმეტრის მეცილონედი.

ილსინიშნავია თვალის ბადურის კიდეც ერთი პუნქტი: იმ ადგილზე, სადაც ბადურაზე გამოდის მხედველობის ნერვი, რეცეპტორები არ არის, ამიტომ ეს პუნქტი ვერ ღიზიანდება სინათლით, მას „ბრმა წერტილი“ უწოდებენ. თვალის ბადურაზე გამოხატული სურათის ის ადგილი, რომელიც ბრმა წერტილზე მოდის, სულ არ შეივარძლება. თუმცა ბრმა წერტილის დიამეტრი მხოლოდ 0.3 მმ-ია, ისე რომ ცალი თვალის მხედველობის ველში მისი პროექცია 6 გრადუსიან კუთხეს ქმნის, ჩვენ ამ დიდ ხარვეზს მხედველობის ველში ვაშჩნევთ. ბინოკულარული ზედვის დროს მხედველობის ველში ხარვეზი არც არის, იმიტომ, რომ ორი თვალის მხედველობის ველთა ბრმა წერტილის შესატყვისი ადგილები არ ემთხვევა ერთმანეთს. გარდა ამისა, თვალის განუწყვეტელ უწყველ მოძრაობათა გამო ერთ მომენტში ბრმა წერტილზე მოხვედრილი სავსის ანარეკლი მხოლოდ მომენტში სხვა საგანზე გადაინაცლებს¹.

სინათლის, ანუ ნეიტრალური ფერის შეგრძნებები

მხედველობის შეგრძნებებში არჩევენ შეგრძნებათა ორ სახეს, ორ დიდ კლასს — სინათლის შეგრძნებებს და ფერების შეგრძნებებს. პირველს უწოდებენ „ნეიტრალური ფერების“ ან „აქრომატიული ფერების“ შეგრძნებებს. მეორეს — სპექტრალური ანუ ქრომატიული ფერების შეგრძნებებს.

სინათლის, ანუ ნეიტრალური ფერების შეგრძნებები წარმოადგენენ სინათლის ხარისხების შეგრძნებათა რიგს, დაწყებული მკვეთრად ნათელიდან, ე. ი. თეთრიდან, და დამთავრებული სინათლის მინიმალური ხარისხით, ე. ი. შავით. სხვათადაც რომ ვთქვათ, ეს არის სხვადასხვა სიმუქის რუხი ფერის შეგრძნებები თეთრისა და შავი ფერის ჩათვლით. ეს ის ფერებია, რომელსაც ჩვეულებრივ, არაფერად კინოფილმში ვხედავთ ხოლმე.

ქმინდა ნეიტრალურ ფერებს ერთი თვისება გააჩნიათ — სინათლის ხარისხი. ისე, რომ ეს ფერები ერთმანეთისაგან მხოლოდ ამ ერთი თვისებით განსხვავდებიან; ერთი უფრო ნათელია, მეორე უფრო ბნელი. როგორც ამბობენ, მათ „ერთი განზომილება“ აქვთ. მაგრამ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ფსიქოლოგიურად

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ მონოკულარული (ცალი თვალით) ცქერის დროსაც ჩვენ ვაშჩნევთ ხარვეზს მხედველობის ველში, რადგანაც „ბრმა წერტილი“ სულ ვერაფერს ვერ ვხედავთ, ეს ადვილად მტკიცდება შემდეგი მარტივი ცდით: ქალაქზე აღნიშნული წერის მარჯვნივ თვალთ ფიქსაციისას ვერ დაინახავთ წერტილს, რომელიც ამ ქვრიდან მარჯვნივ 10 — 12 სმ-ის მანძილზეა მოთავსებული და ვერც შეინიშნავთ ხარვეზს; გერეწებათ, რომ ქალაქის მოთხედვით ხედავთ.

² აქრომატიული სიტყვასიტყვით უფროს ნიშნავს.

³ ქრომატიული, ე. ი. ფერადი; აქრომოს — ბერძნულად ფერს ნიშნავს.

ეს ფერები თვისობრივადაც განსხვავებულიდ განიცდებიან. მაგალითად, შავი და თეთრი თვისობრივად ისევე განსხვავებულიდ „გომოიულებია“, როგორც განსხვავებული სპექტრალური ფერები (მაგალითად, წითელი და მწვანე). ოღონდ, რადგანაც ნეიტრალური ფერების ეს თვისებებზეა ზუსტად ემთხვევა ობიექტურად გამოვლენილ სინათლის ხარისხებს, ამიტომ ითვლება, რომ ნეიტრალურ ფერებს ერთი თვისება — სინათლის ხარისხი — გააჩნიათ.

სპექტრალური ფერების შეგრძნებები

1. წმინდა სახით სპექტრალური ფერები სპექტრში გვეძლევა, ეს არის წითელი, წარინჯი, ყვითელი, მწვანე, ცისფერი, ლურჯი და იისფერი ფერები. სპექტრში მათი თანამიმდევრობა უცვლელია — თითოეული წელი თანდათანობით გადადის მომდევნოში გარკვეული გარდამავალი ელფერების სახით. უკანასკნელიც, ე. ი. იისფერი თანდათან გადადის პირველში, სახელდობრ, ძოწეული ფერის გარდამავალი ელფერებით გადადის წითელში. ჩამოთვლილი ფერებიდან თითოეული მრავალი ელფერის სახით განიცდება. სულ ადამიანის თვალი არჩევს 180-მდე ელფერს. ფერების გარჩევაზე გულაჩიშებული თვალი კი მეტს. სპექტრალურ ფერებს შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს 4 ფერს: წითელს, ყვითელს, მწვანეს და ლურჯს. ამ მთავარი ფერების სხვადასხვა კომბინაციაში შერევით შესაძლებელია ყველა სპექტრალური ფერის შეგრძნების მიღება.

12. სპექტრალურ ფერებს 3 ძირითადი თვისება გააჩნიათ. ეს არის ფერის ტონი, ანუ თვისობრიობა („რომელობა“), სინათლის ხარისხი და ფერის სიმაძღრე.

ფერის ტონი ანუ თვისობრიობა ეწოდება სპექტრალური ფერის იმ თვისებას, რასაც ყოველდღიურ მეტყველებაში ფერის სახელს ვუწოდებთ: წითელი ერთი ტონია, ყვითელი — მეორე, მწვანე კიდევ სხვა ტონია და ა. შ. ნეიტრალურ ფერებს ეს თვისება არ გააჩნიათ.

სპექტრალური ფერები განსხვავდებიან იგრეთვე მეტ-ნაკლები სიმუქით ანუ სინათლის ხარისხით: ერთი და იმავე ფერის ტონი, მაგალითად, წითელი, მეტ-ნაკლებად მუქი და ბაცი შეიძლება იყოს. ჩვეულებრივ პირობებში სპექტრის ფერებს შორის განსაკუთრებით ნათელია ყვითელი, სხვებზე ნაკლებ ნათელია იისფერი.

ფერის სიმაძღრე ეწოდება სპექტრალური ფერის მთავისებურებას, რითაც იგი განსხვავდება

ამავე ხინათლის ხარისხის ნეიტრალური ფერისაა. ფერი მით უფრო მადლარია, რაც მეტია ეს განსხვავება. ჩვეულებრივად რომ ვთქვათ, ეს არის სპექტრალური ფერის სიმწმინდე, მისი ფერობის ხარისხი. სავსებით მადლარია, ე. ი. მწიდა სპექტრალურია სპექტრში მიღებული ფერები.

ფერი მით ნაკლებ მადლარია, რაც უფრო უახლოვდება იმავე სინათლის ხარისხის მქონე ნეიტრალურ (რუხ) ფერს. მაგალითად, ლურჯი ფერის კოსტუმის ან პალტოს ფერი მით ნაკლებ მადლარია, რაც უფრო უახლოვდება ეს ლურჯი შავს ან რუხს, ე. ი. ნეიტრალურ ფერს.

ამ სამი ძირითადი თვისების გარდა ფერები განსხვავებულ სახეს იღებენ ჩვენს აღქმაში, პირველ რიგში, იმის მიხედვით, ზედაპირის ფერად გამოიყურებიან ისინი (მაგალითად, კედლის ფერი). თუ საღებავის შთაბეჭდილებას ტოვებენ (მაგალითად, ცის ღაფიჭაფის ფერი). პირველს „ზედაპირის ფერს“ უწოდებენ, მეორეს კი — „პატარას ფერს“.

განსხვავებულად გამოიყურება ერთი და იმავე ძირითადი თვისებების მქონე ფერები აგრეთვე იმის მიხედვითაც, ზრცუვადია ეს ფერი თუ მკრთალი; იმის მიხედვითაც, გამჭვირვალეა თუ არა, ფეროვანია თუ არა, ე. ი. თვითონ გამოასხივებს ფერად სინათლეს, თუ მხოლოდ განათებულია და ა. შ.

ფერთა შერევა

1) ფერის შეგრძნება დამოკიდებულია არა მხოლოდ ცალკე აღებულ ფერზე, არამედ ფერთა შერევაზეც. როდესაც თვალზე ერთდროულად მოქმედებს რამდენიმე ფერი, ე. ი. ფაქტიურად ხდება ფერთა შერევა, თვალს შეიგრძნობს ახალ ფერს, განსხვავებულს ცალკე აღებულ იმავე ფერებისაგან.

2) არსებობს ფერთა შერევის 3 ძირითადი კანონი.

1) ყოველი სპექტრალური ფერისათვის მოიპოვება „შემავესებელი“ სპექტრალური ფერი, ე. ი. ისეთი ფერი, რომელთანაც შერევის შედეგად თვალს შეიგრძნობს ნეიტრალურ ფერს. 1

2) მაგალითად, გარკვეული ელფერის წითლისა და მწვანის შერევა გვაძლავს რუხი ფერის შეგრძნებას. წითელი და მწვანე ფერები ერთმანეთის მამართ შემავესებელი ფერები არიან. 1 ყუითელი ფერის შემავესებელია გარკვეული ელფერის ლურჯი ფერი და ა. შ. ყოველ ფერს მოეპოვება სპექტრში მისი შემავესებელი ფერი.

3) სპექტრში შემავესებელ ფერებზე უფრო

ახლო მდებარე ყოველი ორი სპექტრალური ფერის შერევა გვაძლევს მათ შუა მდებარე ფერის შეგრძნებას. 1

თუ ეს შერეული ფერები არ წარმოადგენენ ერთმანეთის მიმართ შემავესებელ ფერებს, მათი შერევით ყოველთვის მივიღებთ ამ ფერის შეგრძნებას, რომელიც სპექტრში მათ შორის ზუსტად შუა ადგილას მდებარეობს. მაგალითად, წითლისა და ყუითლის შერევით ნაირიხს შევიგრძნობთ, მწვანისა და ლურჯის შერევით — კისფერს („აქვამარინის“) და ა. შ.

3) ფერთა შერევის შედეგად მიღებული ფერის შეგრძნება არ განსხვავდება ცალკე აღებულ იმავე ფერის შეგრძნებისაგან. ეს ამაში ნიშნავს, რომ ნარევი ფერები ფსიქოლოგიურად (განცხადებით) არ განსხვავდებიან ცალკე აღებულ ფერებისაგან — ისევე მარტივ ფერად განიცდებიან, როგორც ცალკე აღებულ ფერები. მაგალითად, რუხი ფერი ერთნაირად განიცდება, მიუხედავად იმისა, ცალკე აღებულ რუხს შევიგრძნობთ, თუ წითელისა და მწვანის, ან ლურჯისა და ყუითლის შერევის შედეგად მიღებულს.

ფერთა კონტრასტის მოვლენა

ფერთა შეგრძნებაზე გავლენას ახდენს არა მხოლოდ შერევა, არამედ ფერთა სივრცითი მეზობლობაც და განსაკუთრებით იმ ფონის ფერი, რომელზედაც აღიქმება მოცემული ფერი. კერძოდ, ამ მხრივ აღსანიშნავია ფერთა კონტრასტის მოვლენა ფონის ფერი ცელის მასზე მოცემულ ფერს თავის საწინააღმდეგო (კონტრასტული) მიმართულებით.

მაგალითად, ერთი და იგივე რუხი ფერის ქაღალდის პატარა ზოგადი შავ ფონზე — ბაცად, თითქმის თეთრად გამოიყურება, ხოლო თეთრ ფონზე — მუქად, თითქმის შავად. იგივე რუხი ნავთზე წითელ ფონზე — მომწვანოდ, მწვანე ფონზე — მოწითალოდ, ყუითელზე — მოლურჯოდ. ლურჯზე — მოყვითალოდ გამოიყურება და ა. შ.

ოპტიკური თანმიმდევარი კვალის

მხედველობითი გამლიზიანების რამდენიმე ხნის განმავლობაში მოქმედების შემდეგ მცირე ხნით თავს იჩენს ამ გამლიზიანების შემდეგმოქმედება, მას ოპტიკურ თანმიმდევარი კვალს უწოდებენ.

ეს კვალი ორი სახით ვლინდება: ნეგატიური (უარყოფითი) და პოზიტიური (დადებითი) კვალის სახით.

ნეგატიური კვალის ანუ თანმიმდევარი კონტრასტის მოვლენა შემდეგში მდგომარეობს. ორიოდუ ათეული სვეტის განმავლობაში უბრალო თვალბილ გარკვეული ფერის ფიქსაციის შემდეგ ადამიანს უჩნდება საწინააღმდეგო (კონტრასტული) ფერის შეგრძნება, მაგალითად, წითლის ყურების შემდეგ მწვანე ფერის შეგრძნება, მწვანის შემდეგ — წითლისა, ყვითლის შემდეგ — ლურჯისა და ა. შ.

ამ მოვლენას **თ ა ს მ ი მ დ ე ე ა რ კ ო ნ ტ რ ა ს ტ ს ა ც უ რ დ ე ბ ე ნ**, ეწოდან ოპტიკური კვალი, რომელსაც სტოვებს გარკვეული ფერის გამღიზიანებელი, კონტრასტული ამ ფერის მიმართ.

პოზიტიური კვალი. გარკვეულ პირობებში, მეტადრე, თუ ფერადი, რომლის მხედველობით ფიქსაციას ვახდენთ, ინტენსიურ გამღიზიანებელს წარმოადგენს, მხედველობითი კვალი დაახლოებით იმავე ფერისა რჩება, როგორიც იყო ფიქსირებული ფერი. მაგალითად, შუის ან ვოლტას რვალის, ანდა ძლიერი ელექტრონათურის უბრალო ცქერის შემდეგ ადამიანი შეიგრძნობს დაახლოებით იმავე ფერის ლაქებს (მაგალითად, მოწითალო-მოყვითალოს, შუის შეუიარაღებელი თვალით ცქერის შემდეგ და ა. შ.).

ა დ ა ფ ტ ა ც ი ა

მხედველობით შეგრძნებებს ახასიათებს როგორც სინათლის, ისე ფერისადმი ადაფტაცია, ე. ი. რეცეფტორის შეგუება გამღიზიანებლის მიმართ.

ს ი ნ ა თ ლ ი ს ა დ მ ი ა დ ა ფ ტ ა ც ი ა მდგომარეობს სინათლის გარკვეული ხარისხის მიმართ რეცეფტორის შეგუებაში, რის გამოც განათების ხარისხის ერთბაშად ძლიერი შეცვლა პირველ ხანებში იწვევს ამ შეცვლილი განათების პირობებში ხედვის უნარის დაკარგვას. ეს უნარი სწრაფი თანდათანობით აღდგება ისევე ადაფტაციის შემდეგ, ე. ი. განათების ახალი პირობებისადმი რეცეფტორის სწრაფი შეგუების შემდეგ. მაგალითად, ინტენსიურად განათებული ოთახიდან ღამე თუ გახვალთ გარეთ — ვერაფერს ვერ დინახავთ, შემდეგ კი აღმოჩნდება, რომ ღამე არც ისე ბნელი ყოფილა; თანდათან სულ უკეთ ხედავთ (სიბნელისადმი ადაფტაცია); ან პირიქით ბნელ არეში ყოფნის შემდეგ ძლიერი განათების პირობებში დასაწყისში ცუდად ხედავთ, მაგრამ მალე თვალი ეგუება ძლიერ განათებას და ნორმალურად ხედავთ (სინათლისადმი ადაფტაცია).

ამ მოვლენას საფუძვლად უდევს უმთავრესად რეცეფტორების სპეციფიკური ნივთიერების — როდოფსინის¹ კონცენტრაციის ხარისხის შეცვლა — დაშლა ძლიერი სინათლის გავლენით, რის გამოც სუსტდება სინათლისადმი მგრძნობიერება და მისი კონცენტრაციის აღდგენა სუსტი განათების პირობებში, რის შემდეგადაც სინათლისადმი მგრძნობიერება მატულობს.

თვალის ადაფტაცია სუსტი სინათლისადმი (მაგალითად, ბნელ ოთახში ან უმთავრო ღრუბლიან ღამეში გარეთ ყოფნისას) ინტენსიურად მიმდინარეობს უმთავრესად პირველი ნახევარი საათის განმავლობაში, მაგრამ შემდეგაც გრძელდება 2-3 საათის განმავლობაში (თუ განათების პირობები არ შეიცვალა), ოდონდ პირველი საათის შემდეგ პრაქტიკულად უმნიშვნელო ხარისხით. საინტერესოა, რომ სუსტი განათებისადმი (სიბნელისადმი) ადაფტაცია იმდენად დაშვწნელოვან ხარისხს აღწევს, რომ რეცეფტორის მგრძნობიერება მატულობს 200.000-ჯერ, თუ შევადარებთ მას ამ მგრძნობიერებას, რომელსაც ძლიერ სინათლეზე ყოფნის დროს ჰქონდა აღდგალი.

ფერისადმი ადაფტაცია. ერთი რომელიმე ფერის ფერადი ველის ხანგრძლივი უწყვეტი ფიქსაციის შემდეგ რეცეფტორის ადაფტაცია ამ ფერისადმი იწვევს მისი შეგრძნების შესუსტებას და რეცეფტორის შემთხვევაში, აღკვეთას: ადამიანი ამ ფერადი ველის ფერს კვლავ შეიგრძნობს, სანამ ამ ფერის ზემოქმედების შეწყვეტის შემდეგ არ აღდგება მისი შეგრძნების უნარი.

მაგალითად, წითელი განათების პირობებში ყოფნისას, განათების წითელი ფერის შეგრძნება სუსტდება და ბოლოს ქრება, ადამიანი წითელ ფერს ვერ შეიგრძნობს.

ბინდის მხედველობა

სუსტი განათების პირობებში, კერძოდ, ბინდისას, ადამიანი ვერაფერს შეიგრძნობს სპექტრალურ ფერებს. ფერების რეცეფტორების — კოლბების — გასაღიზიანებლად ბინდის სუსტი სინათლე არ ეძლევა, ღიზიანდებიან მხოლოდ ჩხირები, რომლებიც მხოლოდ სინათლის (ნეიტრალური ფერების) შეგრძნებას გვაძლევენ.

ბინდის პირობებში მაქსიმალური სინათლის ადგილი სპექტრში ისე გადაინაცვლებს, რომ ყველაზე ნათელი ხდება მწვანე-ლურჯი ფერების ზონა, ხოლო ყველაზე ბნელი — წითელ-ნარინჯის

¹ პოგენტის ერთ-ერთი სახეა.

ზონა... ამ მოვლენას პურკინიეს მოვლენა ეწოდება. ამ კანონზომიერების გამო, დამინდებისას შწვანე-ცისფერი ფერები უფრო დიდხანს ინარჩუნებენ თავის ფერს, ვიდრე წითელი და ნარინჯი: წითელი ვარდი, მაგალითად, ბინდისას უფრო ადრე „გაშავდება“, ვიდრე მისი შწვანე ფოთლები („პურკინიეს ფენომენი“).

არაპირდაპირი ანუ გვერდითი მხედველობა

სპექტრალურ ფერებს ადამიანი მხედველობის ველის მხოლოდ ცენტრალურ ზონაში, ე. ი. მხოლოდ „პირდაპირ მხედველობაში“ ხედავს, ხოლო მხედველობის ველის პერიფერიაზე, ე. ი. „გვერდითს მხედველობაში“ ყველა ფერი შევად ან მოშავო რუხად გამოიყურება.

ეს აიხსნება, იმით, რომ მხედველობითი კოლმები, როგორც ზემოთაც ითქვა, თავისი ბადურის მხოლოდ ცენტრალურ არეზეა განლაგებული.

მხედველობის შეგრძნებათა დარღვევები

ჰემერალოფია ანუ „ქათმის სიბრმავე“. მხედველობის რეცეპტორთა სინათლისადმი მგრძნობიარობის დაკლების შედეგად ზოგი ადამიანი სუსტი განათების პირობებში, მაგალითად ბინდისას, ვერ ხედავს. ამ მოვლენას „ქათმის სიბრმავეს“ ანუ ჰემერალოფიას ეწოდებენ.

ჰემერალოფიის ყველაზე ხშირი მიზეზია ნერვული სისტემის გამოფიტვა, რაც შეიძლება იყოს გამოწვეული გადატანცივით, უძილობით, ავტაბინოზით, ცუდი კვებით და ა. შ.

სრული ფერთა სიბრმავე. ზოგი ადამიანი მოკლებულია სპექტრალური ფერების შეგრძნების უნარს. მთელ მრავალფეროვან სინათლეზე იგი მხოლოდ ნეიტრალურ ფერებში ხედავს. ამ ანომალიას სრული ფერთა სიბრმავე ეწოდება, რადგანაც სუბიექტი ვერც ერთ სპექტრალურ ფერს ვერ ხედავს.

ნაწილობრივი ფერთა სიბრმავე. შეგრძნების ეს ანომალია უფრო ხშირია, ვიდრე სრული ფერთა სიბრმავე. იგი იმაში მდგომარეობს, რომ ადამიანი ზოგიერთ სპექტრალურ ფერებს ვერ შეიგრძნობს.

ყველაზე უფრო გავრცელებულია, მეტადრე მამაკაცთა შორის,

ამ ანომალიის ის სახე, რომელსაც დალტონიზმი¹ ეწოდება: ადამიანი ვერ არჩევს ერთმანეთისაგან წითელ და შწვანე ფერებს, ანუ ამ ფერების გარკვეულ ელფერებს. ამ დეფექტს დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს, რადგანაც წითელი და შწვანე ფერა წამოვების სხვადასხვა დარგებში გამოყენებულია, როგორც ერთმანეთის საპირისპირო ნიშანი (რკინიგზის, საჰაერო და ავტოტრანსპორტზე და ა. შ.).

არსებობს ფერთა „ნაწილობრივი სიბრმავის“ სახე სახეც. რომლისთვისაც დამახასიათებელია მოლურჯო-მწვანისა და მოყვითალო-მწვანე ფერის ვერგარჩევა ერთმანეთისაგან, მაგრამ ეს ანომალია იშვიათია.

ფერთა შეგრძნების შესუსტება. არსებობს ყველა სპექტრალური ფერის შეგრძნების დარღვევის სუსტი ფორმებიც, რომლებიც ამ ფერების შეგრძნების შესუსტებაში ვლინდებიან. ამ დარღვევისათვის დამახასიათებელია, რომ ადამიანი ვერ შეიგრძნობს სპექტრალურ ფერებს რაიმეს მხრივ გაძნელებულ პირობებში: ან შედარებითი სუსტი განათების პირობებში, ან თუ თვით ფერები სუსტი სიმაძღრისა არიან, ანდა ფერის ფართობის სიმაღლის შემთხვევაში: შედარებით დიდი ზომის ფერადი ფართობის ფერს ასეთი ადამიანი ხედავს, მაგრამ, თუ იგივე ფერს ძალიან პატარა სიბრტყე უჭირავს, ვერ შეიგრძნობს მას.

ფერის შეგრძნების ზემოქმედება ადამიანზე

ქერ კიდევ გოეთეს ჰქონდა შემჩნეული და თავის თავზე ექსპერიმენტულად შესწავლილი სპექტრალურ ფერთა ილქმის გავლენა ადამიანის გუნებაზე. სხვადასხვა ფერის შინაში ცქერის პროცესში გოეთემ შეისწავლა განათების ფერის გავლენა ადამიანის ემოციურ მდგომარეობაზე. სხვათა შორის, ამ საკითხის შესწავლის შედეგად მანვე შემოიღო „თბილი“ და „ცივი“ ფერების სახელწოდება, რომელიც დღეს უკვე ტერმინადაა გადაქცეული. გოეთემ პირველმა დაადგინა, რომ თბილი ფერები, ე. ი. წითელი, ნარინჯი, ყვითელი ფერები ადამიანზე ამაგზნებლად, გამაცოცხლებლად, გამამხნევებლად მოქმედებენ, ლურჯი და-ისფერი ფერები კი, მისივე მონაცემებით, მსუბუქ-ნაღვლიან, ოდნავ მწუხარე გუნებაზე აყენებენ ადამიანს. ხოლო ფერთა ამ ორ ჯგუფს შორის სპექტრში მდებარე ფერები — მწვანე და ცისფერი — დამამშვიდებლად მოქმედებენ.

¹ დალტონი ინგლისელი ქიმიკოსის გვარია (XVII—XVIII სს.), რომელმაც პირველად თავის თავზე შეისწავლა ეს მოვლენა.

გოეთეს ეს დაცვირება ძირითადად დადასტურდა საკითხის უფრო ფართო და სისტემატური შესწავლის შედეგად ლაბორატორიებში და კლინიკებში.

კერძოდ, ვ. ვუნდტის ლაბორატორიის მონაცემების მიხედვით თბილი ფერები ამაგზნებლად მოქმედებენ ადამიანებზე, ხოლო ცივი ფერები (მწვანე, ცისფერი, ლურჯი, იისფერი), პირიქით, — აგზნების დამაქვეითებლად, დამამშვიდებლად.

საინტერესოა, რომ ეს კანონზომიერება გამოყენებულია ფსიქიატრიულ პრაქტიკაში: კარგად დაყენებულ კლინიკებში შეღანი-ქოლიურად გაწყობილ, დეპრესიულ მდგომარეობაში მყოფ ავად-მყოფებს ნარინჯისფერ განათებას უქმნიან ოთახში, ხოლო მეტად აგზნებულ მდგომარეობაში მყოფ ავადმყოფებს, პირიქით, ცისფერი განათების პირობებში ათავსებენ.

განათების ფერის გავლენა ინდივიდზე ემოციებით როდი შემო-იფარგლება. ექსპერიმენტულად დადასტურებულია მისი გავლენა ადამიანის მოქმედების ბუნებრივ ტემპზე, სახელ-დობრ, მოძრაობის ბუნებრივი ტემპი უფრო სწრაფია წითელი განათების დროს, ვიდრე ლურჯი განათებისას.

ანალოგიური შედეგი მიღებულია ფრინველების ქცევაზე წითელი და ლურჯი სინათლის გავლენის შესწავლისას.

არსებობს ექსპერიმენტული მონაცემები განათების ფერის გავლენის შესახებ ადამიანის კუნთურ ძალაზე; დინამომეტრიის მაჩვენებლები უფრო მაღალია თბილი ფერების განათების პირობებში, ვიდრე ცივი ფერებით განათებისას და ა. შ.

სმენის შეგრძნებები

რეცეფტორი

სმენის შეგრძნების გამომწვევად წარმოადგენს ჰაერის რხევა, ე. ი. ჰაერის ტალღები, რასაც მეღერის საგანი იწვევს.

რეცეფტორი მდებარეობს შინაგან ყურში — ლოკოკინაში. მას კორტის ორგანო ეწოდება. მის მთავარ ნაწილს წარმოადგენს „ძირითადი მემბრანა“, რომელიც შედგება 24.000 პარალელურად განლაგებული ბოჭკოსაგან. ბოჭკოების სიგრძე თანდათან მატულობს ლოკოკინის მწვერვალის მხარისაკენ. კორტის ორგანო ღიზიანდება რხევით, რომელიც გადაეცემა ძირითადი მემბრანის ბოჭკოებს იმ

სიხის მიხედვით, რომელიც ავსებს ლოკოკინას. საყოველთაოდ გავრცელებული, ჭერ კიდევ ბელმპოლცის მიერ შემუშავებული ჰუკოჩის („რეზონანსის თეორია“) თანახმად, თითოეული ბოჭკო, მისი სიგრძის მიხედვით, ღიზიანდება მხოლოდ გარკვეული. მისი შესატყვისი სიხშირის რხევით (რეზონანსის პრინციპით). მართლაც, კორტის ორგანოს გარკვეული ნაწილის ღიზიანების შემთხვევაში ადამიანი კარგავს სმენას მხოლოდ ამ ნაწილის ბოჭკოების შესატყვისი სიხის ბგერების მიმართ.

ხმაური და ტონი

ბგერის შეგრძნებები ორი სახისაა: ხმაური და ტონი. ტონებს იწვევს ჰაერის პერიოდული რხევა, ხმაურებს კი — აპერიოდული. ტონებს აქვთ ზუსტად გარკვეული სიმაღლე, რომლის მიხედვითაც ისინი ერთი სისტემის (მუსიკალური ნოტების) სახით ლაგდებიან. ხმაურებს გარკვეული სიმაღლე არა აქვთ და, გარდა ამისა, ისინი იმდენად მრავალფეროვანი და ხშირად ინდივიდუალურად თავისებურნი არიან, რომ მათი დალაგება ერთი სისტემის სახით ვერ ხერხდება.

ხმაურის შეგრძნებები გაცილებით ნაკლებია შესწავლილი, ვიდრე ტონებისა, მიუხედავად იმისა, რომ ხმაურებს გაცილებით მეტი ალგოი უჭირავთ ადამიანის ცხოვრებაში, ვიდრე ტონებს. ადამიანის მთელი საქმიანობა, ყველა წარმოებითი პროცესი და თვით ადამიანის მეტყველება სპეციფიკურ ხმაურებთანაა დაკავშირებული. ტონები კი ბგერათა საერთო სიმრავლეში მცირე ჯგუფს შეადგენენ.

ტონთა თვისებები

ტონები ბასიანდებიან რიგი თვისებებით, რომელთაგან ძირითადს შემდეგი სამი თვისება შეადგენს:

ტონის სიმაღლე. ტონის სიმაღლე დამოკიდებულია ჰაერის რხევის სიხშირეზე: რაც მეტია სიხშირე, მით უფრო მაღალია ტონი. ადამიანის სმენისათვის მისაწვდომ უმაღლესს ბგერას იწვევს 16 რხევა სეკუნდში, უმაღლესს ბგერას კი — 20.000 რხევა სეკუნდში. 16 რხევაზე ნაკლები სიხშირის ჰაერის რხევას „ინფრაბგერას“ უწოდებენ, ხოლო 20.000 მეტი სიხშირისას — „ულტრაბგერას“ ადამი-

¹ ხმაურთა შესახებ იხ. ვ. კეჩუაშვილის დასახ. ნაშრომი, გვ. 68 და შემდ.

მიანისათვის რხევის ეს სიხშირეები ბგერას არ წარმოადგენენ — ბგერის შეგრძნებას ვერ იწვევენ. ზოგიერთი ცხოველი შეიგრძნობს ბგერად უფრო მაღალი სიხშირის ბგერებსაც (მაგალითად, მწერები 80.000 რხევის სიხშირის ბგერებს, ძაღლი — 45.000 სიხშირისას).

ტონის სიძლიერე. ტონის სიძლიერე დამოკიდებულია ჰაერის ტალღის სიძლიერეზე, მის ამპლიტუდაზე. ზღურბლქვედა სიძლიერის ჰაერის რხევის, რა გინდ სიხშირისა იყოს იგი, ჩვენ ვერ შევიგრძნობთ (იხ. ზემოთ ზღურბლი).

ტონის ტემბრი. ტემბრი წარმოადგენს ტონის იმ სპეციფიკურ ელფერს, რომლითაც ვცნობთ ელერად აპარატს — ინსტრუმენტს თუ ადამიანის ინდივიდუალურ ხმას. მაგალითად, ერთი და იგივე სიმაღლისა და სიძლიერის ორი ტონი აშკარად განსხვავდება ტემბრით, თუ ეს ტონები სხვადასხვა საკრავზეა აღებული (მაგალითად, ვიოლინოზე და როიალზე).

ტემბრს ქმნის ის ნაწილობრივი ტალღები, რომელსაც იძლევიან ელერადი საგნის (მაგალითად, სიმის) ნაწილები და რომელნიც ძირითადი რხევის ტალღებს სპეციფიკურ სტრუქტურას აძლევენ. ეს ტალღები კი დამოკიდებულია ელერადი საგნის აგებულებაზე. კერძოდ, ადამიანის ხმის ტემბრი დამოკიდებულია მისი ხმის ორგანოების მოყვანილობაზე.

ამ სამი ძირითადი თვისების გარდა, ტონების შეგრძნებები შემდეგი თვისებებით განსხვავდებიან:

ტონის ვოკალობა. მცირე ღიაპაზონის (250-დან — 2500-მდე რხევის ღიაპაზონის) მარტივ ტონებს, მაგალითად, კამერტონზე აღებული ტონებს, ადამიანის ხმის ხმოვანი ბგერის ხასიათი აქვს. ასე, მაგალითად, გარკვეული სიმაღლის (263 — 325 რხევის ფარგლებში) ტონი უ-ს მაგვარად განიცდება, ერთი ოქტავით უფრო მაღალი — ო-ს, კიდევ უფრო მაღალი — ა-ს, შემდეგ — ე-ს და ბოლოს ი-ს მაგვარად. ამ თვისებას (ვ. კელერის შემდეგ) ვოკალობა¹ უწოდეს.

უ-ს ვოკალობის ბგერაზე დაბალი ტონები ნახევრად ხმოვანი ბგერის მ-ს (ან ნ-ს) მაგვარად აღიქმებიან, ხოლო ი-ს ვოკალობის ბგერაზე მაღალი ბგერები — ნახევრად ხმოვანი ბგერა ს-ს მაგვარად, უფრო მაღალი კი ჯ (რუსულ ტ-ს) მაგვარად აღიქმება.

ტონის „თვისობრიობა“. ასე უწოდეს ტონის იმ თავისებურ თვისებას, რომლითაც ემსგავსებიან ერთმანეთს ერთი ოქტავით დაშორებული სიმაღლის ტონები. ეს თვისება სიერათო აქვთ სხვადასხვა

ოქტავის ერთი და იმავე ნოტიო აღნიშნულ ბგერებს. ამ თვისებით ადამიანი ცნობს, მაგალითად, ნოტა re-ს ყველა ოქტავებში, თუმცა სიმაღლით ეს ბგერები ძალიან განსხვავებული არიან.

ამრიგად, თუ ვოკალობა ასხვავებს ერთმანეთისაგან სხვადასხვა ოქტავის ბგერებს, თვისობრიობა, პირიქით, ამსგავსებს სხვადასხვა ოქტავის გარკვეულ ბგერებს.

სხვა თვისებები. ტონები განსხვავდებიან სხვა თვისებებითაც. რომელნიც ვერ სისტემატურად არ არიან შესწავლილი, ასე, მაგალითად, ადამიანის შეტყვევება ასხვავებს „ნათელ“ და „ბნელ“ ტონებს; უფრო მასიურ (მასჩხვობით) და ნაკლებ მასიურ ტონებს, „მახვილ“ ტონებს, „სავსეს“ და ა. შ.

ტონთა შერევა

ტონის შეგრძნება დამოკიდებულია არა მხოლოდ ცალკე აღებული ტონზე, არამედ ერთდროულად მქდერი ტონების კომბინაციებზეც, მათ შერევაზე.

ძირითადად არჩევენ ტონთა შერევის 3 საბეს.

ტონთა შერწყმა ანუ უნიზონი. როდესაც ერთდროულად ეღერს რამდენიმე ზუსტად ერთი სიმაღლის ტონი, ეს ტონები შეირწყმებიან, ე. ი. ჩვენ შევიგრძნობთ ერთ ტონს, რომლის სიმაღლე იგივეა რჩება, როგორც შემადგენელი ტონების სიმაღლე, ხოლო სიძლიერე მატულობს.

ამ მოვლენას საფუძვლად უდევს ცალკე ტონების ტალღათა სრული შეერთება, რის გამოც შეერთებული რხევის სიხშირე არ იცვლება, ხოლო ტალღის სიძლიერე მატულობს.

ბგერის ანუ ცემის მოვლენა. ორი მცირედ განსხვავებული სიმაღლის ტონთა ერთდროული ეღერა იძლევა „ბგერის“ მოვლენას: ჩვენ გვესმის ერთი ტონი, რომელიც „ბგერა“, ე. ი. პერიოდულად ხშირ-ხშირად ძლიერდება და სუსტდება. ბგერას ქმნის ორი ტონის ტალღათა პერიოდული შეერთება და დაშორება. ტალღების დამთხვევის მომენტში ტონი ძლიერდება, დაშორების მომენტში სუსტდება.

კომბინაციური ტონები. იმ შემთხვევაში, როდესაც ერთდროულად ეღერს დიდად განსხვავებული სიმაღლის ტონები, თუ კარგად დავაკვირდებით, გავიგონებთ ორივე მქდერი ტონის გარდა „კომბინაციურ“ ტონებსაც, ე. ი. იმ ტონებს, რომელსაც ქმნის ორი ძირითადი ტონის ტალღათა ხშირი დამთხვევა და დაცილება. ამ შემთხვევაში ტალღათა დამთხვევა და დაცილება იმდენად ხშირია, რომ

¹ ვოკუს — ლათინურად ცოცხალი არსების ხმის ნიშნავს.

თვითონ მათ მიერ შექმნილი ზმირი რბევა ახალ ტონებს — კომპინაციურ ტონებს ქმნის. ეს რბევა იმდენად ზმირია, რომ იგი ერთი ტონის ძველის შთაბეჭდილებას კი არ იწვევს, არამედ ახალ ბგერას ქმნის.

ყ ნ ო ხ ჯ ა

სუნის შეგრძნებას იწვევს საგნის მფრინავი ნაწილაკების ქიმიური ზემოქმედება ყნოსვის რეცეფტორებზე. რეცეფტორები მდებარეობენ ცხვირის ღრუს ზედა ნაწილში, ლორწოვან გარსში. გაბლიზიანებულები, ნივთიერების მფრინავი ნაწილაკების სახით, პაერთან ერთად შედიან ცხვირის ღრუში და ეხებიან რეცეფტორებს. რეცეფტორების მგრძნობიერება ძალიან მაღალია: ძლიერ სურნელოვანი ნივთიერების (მაგალითად, მუსკუსის ან ვანილის) მილიგრამის შემოღობიდან დაშლა ერთ კუბიკურ სანტიმეტრის მოცულობის პაერში საკმარისია, რომ აღამიანმა შეიგრძნოს მისი სუნი. ზოგი ცხოველის (მელიას, მეძებარი ძაღლის) ყნოსვა შეუდარებლად უფრო მგრძნობიარეა, ვიდრე ადამიანისა.

სუნის შეგრძნება საკმაოდ „სუბიექტურად“ განიცდება იმ აზრით, რომ სუნი განიცდება არა როგორც ჩვენგან დამოუკიდებელი ობიექტი (როგორც, მაგალითად, ფერი), არამედ თითქმის ჩვენში (ჩვენს ორგანიზმში) შემოტანილი რამ და, ამასთან დაკავშირებით ემოციურად განიცდება ზოლმე. არსებობს „აუტანელი“ სუნი, რომელიც გულისრევასაც კი იწვევს, ასეთ სუნს ადამიანი „ცივად“, ინდიფერენტულად ვერ განიცდის; არსებობს „წაბრაცი“ ხასიათის სიამოვნების ემოციის გამომწვევი სუნი (კარგი სასუნებელი, ზოგიერთი ყვავილის სუნი).

სუნის ამ სუბიექტურ ელფერთანაა ალბათ დაკავშირებული ის გარემოებები, რომ არც ერთ ენაში არ არსებობს სუნის სახეთა აღსანიშნავი სახელები, როგორც ფერთა და გემოთა სახელები (წითელი, მწვანე, მწარე და ა. შ.). სუნს იმ საგნების მიხედვით აღნიშნავენ, რომელსაც ეს სუნი გააჩნია (თივის სუნი, ნავთის სუნი და ა. შ.).

სუნის შეგრძნებას ძლიერი ადფტაცია ახასიათებს: ერთი და იმავე სუნის ხანგრძლივი მოქმედების შედეგად მგრძნობიერება მის მიმართ ეცემა და დროებით ქრება კიდევაც: ამ სუნს სულ ვეღარა ვგრძნობთ.

რამდენიმე სუნის ერთდროული ზემოქმედების შედეგად ადგილი აქვს როგორც სუნთა შერევას, ისე ერთი სუნის მიერ მეორის დახშობას.

სუნთა შერევა ფერთა შერევის ანალოგიურად ორგვარ ეფექტს იძლევა: ზოგ შემთხვევაში შერევის შედეგად ადამიანი ახალ სუნს შეიგრძნობს, რომელიც კომპონენტებს არ გააჩნია, ზოგ შემთხვევაში კი ხდება სუნთა ნეიტრალიზაცია — შენაერთში კომპონენტების სუნი გაქრება.

1 გემოს შეგრძნება

1 გემოს შეგრძნების გამომწვევას ნივთიერების ქიმიური თვისებები წარმოადგენენ, რომელიც მოქმედებენ რეცეფტორზე მაშინ, როდესაც ეს ნივთიერება იშლება სითხეში (ნერწყვში, წყალში...). მზრალ ენაზე მავარი საკმლის შეხება გემოს შეგრძნებას ვერ იწვევს, რადგანაც გემოს „კვირტის“ (რეცეფტორის) გაბლიზიანებლად გამომწვევადელი (ნივთიერება) რეცეფტორის ვიწრო პრეზიში უნდა შევიდეს.

რეცეფტორები — გემოს კვირტები, განლაგებულია ენის ზედაპირზე და ნაწილობრივ რბილ სასაზე; რეცეფტორები 4 სახისაა — ტკბილის, მწარის, მჟავისა და მლაშისა. მავრამ გემოს შეგრძნებათა მრავალსახიანობა დაუბოლოებელია. ყოველი გემოს შეგრძნების თავისებურება, პირველ რიგში, დამოკიდებულია ამ განსხვავებული რეცეფტორების გაბლიზიანების კომბინაციაზე. მათ პროპორციაზე. საკმლის ერთი და იმავე კომპონენტების მართკუთხედით შეცვლით ადამიანი ნაირ-ნაირ გემოს შეიგრძნობს. საკმლის, როგორც მთელის, გემო განსხვავებულია, ახალია მისი კომპონენტთა გემოებთან შედარებით. კლასიკური მაგალითი ყავის გემო ერთია, რძის — მეორე, შაქრისა — მესამე, მავრამ დაშატულო რძიანი ყავის გემო მეოთხეა — სხვა, განსხვავებულია რძის, შაქრისა და შავი ყავის გემოსაგან ცალ-ცალკე.

გემოს შეგრძნება ყოველთვის „რთულია“, ვერ ერთი, იმ მხრივ, რომ, როგორც აღვნიშნეთ, იგი გემოს მარტივ გამომწვევებულთა (საკმლის კომპონენტთა) ზემოქმედების შერევის შედეგს წარმოადგენს. გარდა ამისა, იგი ნაწილობრივ ინტერმოდალური ხასიათისაა, ე. ი. რამდენიმე მოდალობის შეგრძნებათა მონაწილეობის შედეგს წარმოადგენს. მართლაც, გემოს შეგრძნებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს საკმლის სუნი და, გარკვეულ ფარგლებში, საკმლის ტემპერატურისა და შეხებითი თვისებები (სიმაგრე, სიბილე, ფხვიერება, სიმშრალე და ა. შ.). შეგრძნება: განსხვავებული სუნის მქონე ერთსა და იმავე საკმელს გახსნა-გაყვებული გემოც აქვს; ძლიერი სურდოს გამო ყნოსვის დაკარგვის

შედგად გემოსაც სუსტად შევიგრძნობთ. ერთი და იგივე საჭმელს განსხვავებული გემო აქვს იმის მიხედვით, ცხელია იგი თუ ცივი. ან მაგარი თუ რბილი. ნედლია თუ ზმელი და ა. შ.

გემოს შეგრძნებაზე გარკვეულ გავლენას ახდენს საზრდოს მოთხოვნილებების მდგომარეობა: გარკვეულ ფარგლებში გემოს განცდა იცვლება იმის მიხედვით, შიდადამიანს თუ არა და რამდენად შიდა. განსაკუთრებით დიდია ამ ფაქტორის (მოთხოვნების) გავლენა გემოს შეგრძნებასთან დაკავშირებულ ემოციურ განცდაზე. ეს უკანასკნელი გემოს შეგრძნებასთან ერთიანობაში გაერთიანდება. მეტადრე უარყოფითი ემოციის გამოწვევები გემოს განცდას (მაგალითად, ზოგიერთი წამლის უკიდურესად უსიამოვნო — ზიზღის გრძნობის გამოწვევები გემოს).

გემოს შეგრძნებაში იდგილი აქვს ადაფტაციის და კიდევ უფრო გამოყვეთილი სახით კონტრასტის მოვლენას. მაგალითად, სოლიანი ხსნარით პირის გამოვლების შემდეგ ჩვეულებრივი წყალი პირველ მომენტში ტკბილად გვეჩვენება. შუაგის შემდეგ ოდნავ მოტკბო საჭმელი ძალიან ტკბილად გვეჩვენება და ა. შ.

შეხების შეგრძნება

1 შეხების რეცეფტორები, ე. წ. „შეხების წერტილები“, მდებარეობენ სხეულის ზედაპირზე — კანში და ლორწოვან გარსებში. მაგრამ მხოლოდ ამ რეცეფტორების გაღიზიანებით გამოწვეული შეგრძნებები მეტად ლარიზია — ეს არის მხოლოდ შეხებისა და ინტენსიური გაღიზიანების შემთხვევაში, წნევის, ანუ დაწოლის განცდა. საშუალოდ სხვა მოდალობათა რეცეფტორების გაღიზიანებასთან ერთად აღმოცენდება ფართო მნიშვნელობით შეხების („ტაქტილური“) მრავალსახოვანი შეგრძნებები, როგორცაა: სიმაგრე, სირბილე, ელასტიკურობა, ფხვიერება, წებოვანობა, სიმძვლე, სიბლავე, სინესტე, სისველე, სიმშრალე და ა. შ. ყველა ამ შეგრძნებას არსებითად ინტერმოდალური ბასიათ აქვს, ე. ი. მათი გამოწვევა ზდება რამდენიმე სახის რეცეფტორთა გაღიზიანებით, ისინი აღმოცენდებიან საკუთრივ შეხების შეგრძნებასა და ჩვენი ორგანიზმის მოძრაობის კონსტრუქტურ და ტემპერატურის შეგრძნებების შერწყმისას ერთად. ძალიანი შთაბეჭდილების (სიმაგრის, სინესტესა და ა. შ.) სახით.

მაგალითად, სიმაგრის თუ სირბილის შეგრძნებაში დიდ როლს ასრულებს საგანზე ხელის დაწოვასთან განცდილი, მეტ-ნაკლები წინააღმდეგობის კონსტრუქტური შეგრძნება, ან სინესტისა

და სისველის შეგრძნებაში შეხების შეგრძნებასთან ერთად, დიდ როლს ასრულებს სიცხის შეგრძნება.

ისეთი შეხებითი თვისების შეგრძნებაშიც კი, როგორცაა ზედაპირის სისადივის, თუ ხორკლიანობის შეგრძნება, დიდ როლს ასრულებს ხელის ან თითის მოძრაობა ზედაპირის მოსინჯვისას და ა. შ. *

შეხების შეგრძნებას ახასიათებს ე. წ. „ელთკალური ნიშანაკ“ ე. ი. შეხების იდგილის ზუსტი ლოკალიზაცია: იმ ადგილის განცდა, სადაც ზდება შეხება. ამ თვისებას დიდი მნიშვნელობა აქვს შეხების მეშვეობით საგნის სივრცითი თვისებების აღქმისათვის: საგნის შეხებით ჩვენ მის ფორმასა და სიდიდესაც აღვიქვამთ, რადგანაც მისი შეხების ყოველი წერტილის ლოკალიზაციას ვახდენთ.

შეხების შეგრძნება იდგილად ვარჯიშებადია. ძალიან ძალად მგრძნობიერებას და სიზუსტეს ეს შეგრძნება აღწევს დაბადებიდან უსინათლო აღამიანებთან იმის გამო, რომ მზედველობას მოკლებულ აღამიანს გარემოს აღქმის პროცესში შეხების ფართოდ გამოყენება უხდება.

შეხების შეგრძნებას ძლიერი ადაფტაცია ახასიათებს. უცალკეოდ მოქმედი შეხებითი გამღიზიანებლის მიმართ ადაფტაცია ძალიან მალე და ძალადი ხარისხით ვლინდება: ჩვენ ვერ ვგრძნობთ ხელზე სიათს, თუ არ ავამოძრავებ ხელი, ვერ ვგრძნობთ ჩველს თითზე და ა. შ.

საინტერესოა, რომ აღამიანს, რომლის ერთ-ერთ ძირითად საეკოფიკურობას, როგორც ცნობილია, იარაღის გამოყენება შეადგენს ზრუნავდა უნარი საგნის შეხებითი თვისებების აღქმისა იარაღის მეშვეობით. ჩვენ ისე ალვიკამით ვობით, ჩანგლით, თუ ფანქრით საგნის სიმაგრეს, სირბილეს, სისწორეს, ფორმას, სიდიდეს, თითქოს ეს იარაღი მართლაც ჩვენი ხელის გაგრძელებას წარმოადგენდეს, თითქოს ჩვენი რეცეფტორები იარაღის, მაგალითად, ჯობის ბოლოზე მოექცა. რომლითაც ვსინჯავთ სიმძვლეში კიბეს, რომელზედაც უნდა ავიდეთ: ჩვენ ამ კიბის სიფხურზე წარმოადგენი გვიჩნდება და სულ არ ვაქცევთ ყურადღებას იმ შეხებით შეგრძნებებს, რომლებიც ხელის გულზე ჯობის ტარის შეხებით აღმოცენდებიან. ამრიგად, თუმცა შეხება სივრცით კონტაქტური შეგრძნებაა, მაგრამ იარაღის მეშვეობით აღამიანი ატრახებს საგნის შეხებითი თვისებების აღქმისაკ, მასთან უშუალო კონტაქტის გარეშე. ამაში დიდ როლს ასრულებს კინესთეტიკური შეგრძნებების მონაწილეობა.

1 ისევე, როგორც შეხების, სითბო-სიცივის რეცეფტორებიც განლაგებულია სხეულის ზედაპირზე — კანში და ლორწოვან გარსებში.

სითბოსა და სიცივის შეგრძნებას იწვევს თერმული გაცვლა-გამოცვლა ჩვენი სხეულის ზედაპირისა და საგანს შორის: რაც უფრო სწრაფად გადადის სითბო ჩვენი კანიდან საგანში, მით უფრო ცივად გვეჩვენება ეს საგანი და, პირიქით, რაც უფრო სწრაფად გადმოდის სითბო საგნიდან ჩვენს კანში, მით უფრო თბილად გვეჩვენება ეს საგანი.

ეს კანონზომიერება გასაგებს ხდის, რომ სითბოსა და სიცივის შეგრძნებას ორი ფაქტორი განსაზღვრავს: ჩვენი სხეულის ზედაპირისა და საგნის ტემპერატურათა სხვაობის ხარისხი და საგნის თბოგამტარობა.

საგულისხმოა, რომ ფიზიკური გამლიზიანების, ე. ი. სითბოს ფიზიკური მოვლენის ხარისხობრივი სხვაობები განიცდებიან არა მხოლოდ ხარისხობრივად, არაქედ თვისობრივად განსხვავებულად: ცხელის, თბილის, გრილისა და ცივის შეგრძნებები ზომ თვისობრივად განსხვავებულია. გარდა ამისა, იმ შემთხვევაში, როდესაც საგნისა და ჩვენი სხეულის ზედაპირის ტემპერატურა ერთი და იგივეა, ტემპერატურის განცდას სულ არა აქვს ადგილი. ამ მოვლენას „ტემპერატურის სუბიექტური ნოლს“ უწოდებენ.

საინტერესოა, რომ ორი უკიდურესად განსხვავებული ინტენსივობის ფიზიკური გამლიზიანებელი — უკიდურესად ცხელი და უკიდურესად ცივი, იწვევს არა პოლარული ხასიათის შეგრძნებებს, არამედ, პირიქით, წვის ტკივილისებურ შეგრძნებებს, რომლებიც ძალიან უახლოვდებიან ერთმანეთს.

ტემპერატურის შეგრძნებას მკაფიოდ გამოხატული ადაფტაციისა და კონტრასტის მოვლენა ახასიათებს.

მაგალითად, პირველად აუტანლად ცხელი წყალი, რომელშიც ჩაპყოფთ ხელს, მალე ნელთბილად გეჩვენებათ. თუ ერთ ხელს ცხელ წყალში გააჩერებთ და მეორეს კი ცივში, ხოლო შემდეგ ორივეს ჩაპყოფთ თბილ წყალში — პირველი ხელი შეიგრძნობს მას როგორც ცივს, მეორე კი — როგორც ცხელს.

ბშირი რიტმული რხევის — ვიბრაციის — შეგრძნება, შეგრძნებათა სპეციფიკურ სახეს წარმოადგენს. ვიბრაციის შეგრძნების გამოწვევი გალიზიანება შეიძლება იტარებდეს როგორც კონტაქტურს, ისე დისტანციურ ხასიათსაც. მაგალითად, სასულე ორკესტრის დაკრის ვიბრაციის შორიდან მთელი სხეულით შევიგრძნობთ მანერის მეშვეობით, მეორე მხრივ, ტროლეიბუსის მოტორის მუშაობით გამოწვეულ ვიბრაციას ტროლეიბუსში ყოფნისას უშუალო კონტაქტით შევიგრძნობთ.

ის გარემოება, რომ ვიბრაციის შეგრძნებას დისტანტური ხასიათიც აქვს, ამ მოდალობას შეტად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს დისტანტურ მოდალობებს მოკლებულ (უსინათლო და ყრუ) ადამიანებისათვის. მართლაც, თუ ნორმალური, ე. ი. შეგრძნებათა ყველა მოდალობით დაჯილდოებული ადამიანისათვის ვიბრაციის შეგრძნების მნიშვნელობა მინიმალურია (ამიტომაც ამ მოდალობის აღმოჩენა მხოლოდ ჩვენს საუკუნეში მოხდა — საუკუნეთა მანძილზე ამ განცდის სპეციფიკურობას მკვლევრები ვერ ამჩნევდნენ), უსინათლო ან ყრუ, განსაკუთრებით კი ერთდროულად უსინათლო და ყრუ ადამიანისათვის შეგრძნებების ეს სახე დიდი მნიშვნელობის მატარებელია: თითქმის დაბადებიდან ბრმა და ყრუ-მუნჯი ელვს ყელური ვიბრაციის შეგრძნების მეშვეობით სცნობდა მუსიკალურ ნაწარმოებებს და ტკბებოდა მუსიკით, ვიბრაციით გებულობდა ადამიანის „ფეხის ხმას“ და ა. შ. აღრე ბავშვობაში დაბრმავებული და დაურუებული სკოროზოდოვა კარზე დაკაცუნებას ვიბრაციის შეგრძნებით გებულობს და ა. შ.

საყურადღებოა, რომ დაბადებიდან ყრუ ადამიანისათვის ვიბრაციის შეგრძნება ეს თეტიკური ტკბობის გამოწვევიც შეიძლება იყოს. მუსიკალური ნაწარმოების ვიბრაციის მეშვეობით აღქმის შემთხვევაში.

{კინესთეტიკური შეგრძნებები}

ადამიანი ზუსტად შეიგრძნობს თავისი სხეულის ნაწილების მოძრაობასა და მდგომარეობას და იმასაც შეიგრძნობს, თუ რა დამახელოებით უბდება მოძრაობის შესრულება, მაგალითად, სიმძიმის აწევის დროს. ამ შეგრძნებებს, ე. ი. ჩვენი სხეულისა და მისი ნაწილების მდგომარეობისა და მოძრაობის შეგრძნებებს კინესთეტიკური ანუ მოტორული, ე. ი.

მოძრაობის შეგრძნებები ეწოდება. შეგრძნებათა ამ მოძრაობაში ასხეივებენ შეგრძნებათა ორ ჯგუფს — ჩვენი სხეულის ნაწილების (ხელო, ფეხი, თავი და ა. შ.) მოძრაობისა და მდგომარეობის შეგრძნებებს და დამატებულობის შეგრძნებებს. პირველის რეცეფტორები ანუ პრპრიოცეფტორები¹ მდებარეობს სახსრებში, მათი გაღიზიანება ხდება მოძრაობის დროს სახსრების ხახუნით, ამ შეგრძნებებს სახსრების შეგრძნებებსაც უწოდებენ.

დამატებულობის შეგრძნების რეცეფტორები მდებარეობს კუნთების ბოჭკოებში, — მათი გაღიზიანება ხდება ბოჭკოს დაჭიმვით კუნთის შეკუმშვის დროს, ამ შეგრძნებებს კუნთურ შეგრძნებებსაც უწოდებენ.

ცხადია, რომ კინესთეტიკურ შეგრძნებებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვთ საკუთარი სხეულის მოძრაობათა დაუფლებისათვის. კერძოდ, ამ მოძრაობათა შესრულების, მათი რეგულაციის სიზუსტე უმთავრესად ამ შეგრძნებათა მგრძნობიარობაზეა დამოკიდებული. კინესთეტიკურ შეგრძნებათა გარეშე რაიმე გარკვეული მოძრაობის ნებისმიერი შესრულება შეუძლებელია.

კერძოდ, მეტყველებითი მოძრაობების შესრულებაც, რომელიც ძალიან დიდ სიზუსტესა და მოძრაობათა ფაქიზ დიფერენციაციის მოთხოვნას, სავსებით ეყრდნობა სათანადო კინესთეტიკურ შეგრძნებებს, თუმცა, ცხადია, ეს შეგრძნებები მეტყველების პროცესში ყურადღების საგანს არ წარმოადგენენ.

ხაზგასასმელია, რომ ამ მოძრაობის შეგრძნებათა მნიშვნელობა აღნიშნულით არ ამოიწურება, ისინი დიდ როლს ასრულებენ აგრეთვე ობიექტური გარემოს რიგ თვისებებით აღქმაში.

როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, საგნის შეხებითი თვისებების აღქმაშიც მნიშვნელოვან კომპონენტს კინესთეტიკური შეგრძნებები წარმოადგენენ — საგნის სივსტუფე, სისადავე თუ ზორკლიანობა, სიბილე თუ სიმეგრე, ელასტიკურობა, წებოიანობა თუ ფხვიერება და ა. შ. კინესთეტიკური შეგრძნებების გარეშე ვერ აღიქმება.

კიდევ მეტი ამ შეგრძნებათა როლი სივრცის აღქმაში (იხ. თავი III, § 3). კერძოდ, სივრცის ობიექტური აღქმაც თვალების მოძრაობის (კონვერგენციის) კინესთეტიკურ შეგრძნებებსაც ეყრდნობა (იხ. იქვე).

¹ კინესთეტიკური შეგრძნებების რეცეფტორებს უწოდებენ პრპრიოცეფტორებს, რადგანაც მათი გაღიზიანება სუბიექტის საკუთარი („პრპრიო“ — ლათინ.) მოძრაობებით ხდება.

საგნის სიდიდის, მისი ფორმის, მისი დაშორებულობის აღქმის გამოწვევებზეა ძირითადად კინესთეტიკურ შეგრძნებებს ეყრდნობა. თუ საგნისათვის ხელის მოკიდებისას, მისი მოსინჯვისას აღიქმის გამოწვევებზეა ამ საგნის თვისებათა აღსაქმელად, ის ამ დროს აღიქმებულ კინესთეტიკურ შეგრძნებებს განიცდის არა როგორც თავისი ხელის და თითების ამო და ამ სახის მოძრაობას და მდგომარეობის, არამედ როგორც საგნის შესატყვის თვისებებს.

მაგალითად, საგნის ზედაპირის მოსინჯვისას შესრულებულ წრის სწრაფ მოძრაობას განიცდით არა როგორც ხელის მოძრაობას, არამედ როგორც საგნის მრგვალ ზედაპირს და ა. შ.

რუ, პირიქით, აღიქმის გამოწვევებზეა თვით მოძრაობათა შესასრულებლად (მაგალითად, ტანვარჯიშის დროს), მაშინ მოძრაობის დროს აღმოცენებული კინესთეტიკური შეგრძნებებიც განიცდის საკუთარი სხეულის მოძრაობათა სახით.

საკუთრადღებოა, რომ იარაღის საშუალებით, (ჯოხი, ჩანგალი, ფიქარი) საგნის აღქმისას კინესთეტიკური შეგრძნებების მონაცემებს, შეხების შეგრძნებებთან ერთად, აღიქმის განიცდის როგორც საგნის შესატყვის თვისებებს. მაგალითად, თუშვა საგანს ჯოხის წვერით ეხება ან ჩანგლით, იგი მაინც სწორად შეიგრძნობს ამ საგნის ფორმას, მის სიმკვრივეს თუ სიბილეს და ა. შ. (შეილ. ზემოთ — შეხების შეგრძნება, გვ. 76 — 78).

წონასწორობის შეგრძნება

აღიქმის ზუსტად შეიგრძნობს თავისი სხეულის მდგომარეობას სივრცეში, მეტადვე ვერტიკალური მდგომარეობის დარღვევის შემთხვევაში, ამ შეგრძნებებს წონასწორობის ანუ სტატიკურ შეგრძნებებს უწოდებენ.

წონასწორობის რეცეფტორი მდებარეობს შინაგან ყურში — უბიკრიტიში. ეს არის ეესტიბულარული ორგანო, რომელიც ორი სწილისაგან შედგება — სამ ნახევარწრისებრივ არხიდან¹ და „კამაბქედან“.

ნახევარწრისებრივი არხები წარმოადგენენ სხეულის მიმართულებით განლაგებულ სამ მილს (იხ. სურ. №3), რომელშიც გარკვეულ დონეზე დგას სითხე — ენდოლიმფა, ეს სითხე მოძრაობის ძეგტიის კანონის თანახმად, ჩვენი სხეულის მოტრიალებისა და წინსვლითი მოძრაობის დროს საწინააღმდეგო მიმართულებით გადა-

იწვეს არხებში და არხების კედლებში განლაგებული ბუსუსების შემთხვევით აღიზიანებს მგრძნობიარე უჭრედებს, ხოლო დაბრის შემთხვევაში ენდოლიმფა სათანადო მიმართულებით გადაინაცვლებს არხებში. მოძრაობის მიმართულების, სისწრაფისა და აღამიანის დაბრის ხარისხის მიხედვით, ენდოლიმფა აღიზიანებს არხების სხვადასხვა ადგილზე განლაგებულ ბუსუსებს.

არხების დაზიანების შემთხვევაში აღამიანი კარგავს წონასწორობის დაცვის უნარს: თვალდახუჭული ვერ შეივარძნოს თავის მდგომარეობას სიერცეში.

კარბებში, აკისებურ „პარკუტებში“ თავისუფლადია მოთავსებული უწყრილესი კრისტალები — ოტოლითები, რომლებიც აღამიანის ამა თუ იმ მიმართულებით დაბრის შემთხვევაში სათანადო მიმართულებით გადაინაცვლებიან და აღიზიანებენ სათანადო მგრძნობიარე უჭრედებს პარკუტის ერთ-ერთ კედელში და ამ გზით გეგარძნობინებენ ჩვენი სხეულის გადახრას გარკვეული მიმართულებით.

ნ.ბ. 3.

რამდენადაც ვესტიბულარული ორგანო მოთავსებულია თავში, მისი გაღიზიანება ხდება არა მხოლოდ მთელი სხეულის სათანადო გადაინაცვლებით სიერცეში, არამედ მარტო თავის მოძრაობითაც. იმისათვის, რომ აღამიანმა სწორად და ზუსტიად შეივარძნოს მარტო თავის მოძრაობა ხდება, თუ მთელი სხეულისა, იუცილებელია ვესტიბულარული ორგანოს გაღიზიანებით გამოწვეულ შეგრძნებებთან ერთად ტანის მიმართ თავის მოძრაობისა და მდგომარეობის ზუსტი შეგრძნება, ე. ი. სათანადო კინესთეტიკური შეგრძნებები.

ამრიგად, წონასწორობის შეგრძნება კინესთეტიკურ შეგრძნებებთან ერთად გვაძლევს მთელი ჩვენი სხეულისა და მისი ნაწილების მდგომარეობისა და მოძრაობის შეგრძნებებს. თუმცა მათი რეცეპტორები, როგორც ვნახეთ, სულ სხვადასხვაია, ამ ორი სახის შეგრძნებებს ჩვეულებრივ იხილავენ, როგორც ერთი წგუფის შეგრძნებებს, სახელდობრ, როგორც საკუთარ მოძრაობათა შეგრძნებების ორ ქვესახეს.

ორგანული შეგრძნებები

ორგანულ შეგრძნებათა ზოგადი დახასიათება. ორგანულ შეგრძნებათა მოთალობაში შედის ორგანიზმისა და მის შინაგან ორგანოთა მდგომარეობის მრავალრიცხოვანი შეგრძნებები. ყველა ამ ჩვეულებრივ შეგრძნებას აერთიანებს ის, რომ ისინი „ინტეროცეპტუალური“ ბუნებისა არიან, ე. ი. ჩვენი საკუთარი ორგანიზმის მდგომარეობის და აჩაგარემოს მოვლენების შეგრძნებები. ორგანულ შეგრძნებებს ეკუთვნის როგორც მაღალი ორგანიზმის საერთო მდგომარეობის განცდა — თვითგრძნობა (როდესაც აღამიანი კარგად ან სუსტად, თუ შეუძლოდ კარგად თვს), ისე ორგანიზმის შინაგან ორგანოთა სისტემებთან დაკავშირებული ორგანოთა მდგომარეობასთან დაკავშირებული შეგრძნებები: მაგალითად, საჭმლის მომნელებელ სისტემასთან დაკავშირებული შეგრძნებები (შიშნის, გაძღმის, წყურვილის, გულისჩაქვს და ა. შ.), სისხლის მიმოქცევის სისტემასთან, სქესობრივ სისტემასთან დაკავშირებული შეგრძნებები, ორგანიზმის მოქმედებასთან დაკავშირებული შეგრძნებები (დილილიობის, დასვენების შეგრძნებები), ცალკე ორგანოთა ტკივილის შეგრძნებები და ა. შ.

ორგანული შეგრძნებების საერთო მნიშვნელოვან თავისებურებებს წარმოადგენს მათი მჭიდრო კავშირი ორგანიზმის ბიოლოგიურ მოთხოვნილებებთან. ორგანულ შეგრძნებათა უმრავლესობა დაკავშირებულია მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებასთან ან, პირიქით, მათ აღმოცენებასთან, თუ გამწვანებასთან. ორგანული შეგრძნებების რიგი აღმოცენდება მხოლოდ სათანადო მოთხოვნილების აღმოცენების შემთხვევაში, ე. ი. როდესაც დაირღვევა წონასწორობა ორგანიზმისა და გარემოს შორის. მაგალითად, სუნთქვის შეფერხება, რომელიც იწვევს ძლიერ ვიტალურ მოთხოვნილებას, ინტენსიურ ორგანულ შეგრძნებასაც იწვევს, მაგრამ სუნთქვის ნორმალურ მომდინარეობა ჩვეულებრივ არც შეივარძნობა. წყურვილის, შიმშილის, გაძღმის და სხვა ორგანული შეგრძნებები იუცილებელ არიან დაკავშირებული სათანადო მოთხოვნილებებთან.

ორგანულ შეგრძნებათა ამ თავისებურებიდან, ე. ი. მოთხოვნილებებთან მათი დაკავშირებიდან გამომდინარეობს მეორე მნიშვნელოვანი თავისებურება: ამ შეგრძნებებს, ჩვეულებრივ, თან ახლავს სათანადო მიმართულებით სწრაფვის, გარკვეული მოქმედების აღმოსაშენების მომენტის წყურვილის

შეგრძნება დაცემიერებულია წყლის დაღვწისადმი სწრაფვასთან, შიმშილისა — საჭმლის მიღებისადმი სწრაფვასთან და ა. შ.

ორგანულ შეგრძნებათა ერთ-ერთ თავისებურებას შეადგენს მათი მჭიდრო კავშირი, შერწყმულობა ემოციურ განცდებთან; სიამოვნება-უსიამოვნების ელფერი, როგორც წესი, ორგანულ შეგრძნებათა მჭიდრო თანმხლებია. ხშირად ორგანული შეგრძნება ძნელი განსასხვავებელია მასთან ერთად მოცემული ემოციური განცდისაგან (იხ. ქვემოთ, თ. X, § 1 — ჯემს-ლანგეს თეორია).

შიმშილის შეგრძნება. შიმშილის შეგრძნებას იწვევს ორი მთავარი გამომწვევანი — კუჭის სიციარილე და ამით გამოწვეული კუჭის კედლების პერისტალტიკა და ე. წ. „მშიერი სისხლი“, ე. ი. სისხლის შემადგენლობის ის ცვლილებები, რაც ორგანიზმში საკვების დაკლებასთანაა დაცემიერებული. მშიერი სისხლიც რეფლექტორულად კუჭის კედლების მოძრაობას იწვევს.

წყურვილის შეგრძნება. წყურვილის შეგრძნებასაც ორი ერთმანეთთან მჭიდროდ დაცემიერებული ფაქტორი იწვევს — პერიფერიული და ცენტრალური. ეს არის, ერთი მხრივ, პირის ღრუს, ხორხისა და საფლავი მილის ზედა ნაწილის ლორწოვანი გარსების სიმშრალე და, მეორე მხრივ, საზოგადოდ სითხის ნაკლებობა ორგანიზმში.

ტკივილის შეგრძნება. რადგანაც ტკივილის რეცეფტორთა დიდი რაოდენობა ორგანიზმის ზედაპირზე — კანშია განლაგებული, ტკივილის შეგრძნებას უფრო ხშირად იხილავენ შეხებისა და ტემპერატურის შეგრძნებებთან ერთად, როგორც „კანის შეგრძნებების“ მოდულობას. ამით ანგარიშს არ უწყევენ იმ გარემოებას, რომ ტკივილის რეცეფტორები შინაგან ორგანოებშიცაა განლაგებული.

ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით უფრო მოზანშეწონილია ტკივილის მიკუთვნება ორგანული შეგრძნებებისადმი, როგორც ამას ბოლო ხანებში ზოგი ავტორი აცხადებს. საკმე ისაა, რომ ტკივილის სახით ჩვენ განვიცდით არა ობიექტური საგნის თვისებას, არამედ ჩვენი ორგანიზმის მდგომარეობას; მეტკივა და არა ნემსის წვერია მტკივნეული, რომლის ჩხულებამ გამოიწვია ეს ტკივილი. ძლიერი ტკივილის დროს გამომწვევანების თვისებას ხშირად სულაც არ განვიცდით გარდა ამისა, ტკივილი ხშირად განიცდება გარეგანიზმების გარეშეც, როგორც შინაგანი ორგანოების მდგომარეობა (ღვიძლის ტკივილი, კუჭის ტკივილი, ძლის ტკივილი და ა. შ.).

ტკივილის შეგრძნებას საზოგადოდ ორგანული შეგრძნებებისათვის დამახასიათებელი თავისებურებები ახასიათებს: ტკივილი

მოქმედებისადმი სწრაფვით და ემოციასთან მჭიდრო კავშირით ხასიათდება. მას იმდენად აუცილებლად ახლავს მწვავე უსიამოვნების ემოციური ტონი, რომ ზოგჯერ მას უმართებულოდ მეცნიერულ (უმთავრესად ფიზიოლოგიურ) ლიტერატურაშიც იხილავენ როგორც გრძნობას, რომელსაც „ტკივილის გრძნობას“ უწოდებენ.

ტკივილის შეგრძნებას სპეციფიკური ბიოლოგიური მნიშვნელობა აქვს. იგი თავდაცვის რეაქციის გამო მწვეთაა ტკივილი უბიძგებს ცოცხალ არსებას მოიშოროს სათანადო გამომწვევანი ან თვითონ მოშორდეს მას.

ტკივილის აღნიშნული ბიოლოგიური მნიშვნელობიდან გასაგებია ამ შეგრძნების შემდეგი თავისებურებაც: სხვა მოდალობებისაგან განსხვავებით მას არ გააჩნია სპეციფიკური სახის გამომწვევანი (სხვა მოდალობებისათვის სპეციფიკური სახის გამომწვევანებელიც კი), თუ იგი მაღალს, ორგანიზმისათვის დამაზიანებელ ან ტენსივობას მიიღწევს, მაგალითად, ძლიერი სინათლის მოქმედება თვალზე, ძლიერი ჰაერის ტალღა (აფეთქებისას), მწვავე სუნით თუ გემო და ა. შ.

§ 3. შეგრძნებათა მოდალობების ურთიერთკავშირი

1. მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა მოდალობათა შეგრძნებები არსებითად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მათ შორის მაინც არსებობს საერთო რამ, ერთგვარი მონათესაობა, რაც ვლინდება მათ განცდაში და ცალკე მოდალობათა რეალურ ურთიერთ-შემოქმედებაშიც.

ეს ბუნებრივად არის, რადგანაც, ერთი მხრივ, ცალკე მოდალობები ფილოგენეტიკური განვითარების პროცესში ჩამოყალიბდა ერთი საერთო დიფუზური მგრძნობელობის თანდათანობითი დიფერენციაციის გზით და, მეორე მხრივ, ყველა მოდალობის შეგრძნებათა ორგანოებს ერთი მთლიანი პიროვნება, მთლიანი ინდივიდი იყენებს გარემოს საგნითა და მათ თვისებათა აღსაქმელად. ბუნებრივია, რომ ამ განსხვავებულ მოდალობათა თანამშრომლობის პროცესში, მთლიანი საგნის თვისებებით ერთიანი აღქმის სახით ასახვის პროცესში, ამ მოდალობათა მონაწილე

შეზღუდვის გაერთიანება ხდება ერთ მთლიან განკუთვნილ — საგნის ერთიან აღქმად. მთლიანი, ერთიანი ინდივიდი სხვადასხვა მოდალობებს როგორც „ორგანოებს“ იყენებს ობიექტის თვისებათა (ხშირად ერთი თვისების) აღსაქმელად. საგნის ზოგიერთი თვისება მხოლოდ ერთი მოდალობისათვის მიუწოდომელი რჩება. მისი აღქმა მხოლოდ რამდენიმე მოდალობის შეგრძნებათა მონაწილეობით ხერხდება: როგორც ზემოთ დავინახეთ, საგნის თვისებათა შეგრძნება უფრო ხშირად ინტერმოდალურ ხასიათს ატარებს (იხ. ზემოთ — გემოს ან შეხების შეგრძნებათა ინტერმოდალური ბუნების შესახებ); სხვადასხვა მოდალობათა მონაცემები ერთიანდება ერთი მთლიანი სენსორული შთაბეჭდილების სახით (მაგალითად, სიმაგრე, სიბრძნე, სიწველე, წებოვანობა, ფხვიერება და ა. შ. მხოლოდ რამდენიმე მოდალობის მონაცემთა საფუძველზე შეიგრძნობა; იხ. ზემოთ).

ამრიგად, შეგრძნებათა მოდალობის გენეტიკური ძირებიც და ინდივიდის გამოცდილება აპირობებს მათ შორის ვაჟშირს.

2. მოდალობათა შორის არსებული ნათესაობა ძირითადად შემდეგი სახით ვლინდება.

ჯერ ერთი, განსხვავებულ მოდალობათა შეგრძნებების განცდის საერთოობაში, რასაც საუკეთესოდ ადასტურებს ის ფაქტი, რომ ყველა ენაში არსებობს გამოთქმები, რომელშიც ერთი მოდალობის თვისებით ხასიათდება სულ სხვა მოდალობის შეგრძნებისა — განმიღებული შთაბეჭდილება: „ტბილი ხმა“, „რბილი ხმა“, „ხავერდოვანი ხმა“, „ბგერის ელფერი“, „შალაღი“ და „დაბალი“ ტონები, „ნათელი ტონები“, „ცივი“ და „თბილი“ ფერები, „მყვინთა ფერები“, „რბილი ფერები“, „მკავე სუნი“, „ტბილი სუნი“ და ა. შ.

რამდენადაც ასეთი გამოთქმები საყოველთაოდ გავრცელებულია და გასაგებიც არის მსმენელისათვის, ცხადია, რომ ერთი მოდალობის თვისების შთაბეჭდილება მონათესავეთ განიცდება მეორე მოდალობის გარკვეულ შთაბეჭდილებასთან (მაგალითად, ტბილი გემოს ან ხავერდოვნობის შეხებითი შთაბეჭდილება და გარკვეული ელფერის ბგერის სმენითი შთაბეჭდილება, ანდა სითბოს შეგრძნებისა და გარკვეული ელფერის ოპტიკური შეგრძნების შთაბეჭდილება და ა. შ.).

3. მოდალობათა ერთიანობა ვლინდება აგრეთვე ერთი მოდალობის გამიზიანების ფუნქციონალურ ზემოქმედებაში მეორე

მოდალობაზე. არსებობს უამრავი ექსპერიმენტული ფაქტები, რომელშიც შედგენილია ერთი მოდალობის გამიზიანების გავლენა მეორე მოდალობის შეგრძნებაზე. ასე, მაგალითად, ერთი მოდალობის გაღიზიანებით გამოიწვევა მეორე მოდალობის ზღურბლას დაწევა — მგრძნობიერების მომატება. მაგალითად, თვალზე ფერადი სიბრტყის მოქმედებით მიღებულია სმენის ზღურბლის დაწევა, დადგენილია ბგერისა და სუნის გამიზიანების გავლენა მხედველობის ზღურბლზე და ა. შ. გარკვეულ პირობებში, პირიქით, ერთი მოდალობის გაღიზიანება მეორე მოდალობის მგრძნობიერების დაკლებას იწვევს.

4. მოდალობათა ნათესაობას ადასტურებს აგრეთვე მოქმედების ბრუნვის მოდალობათა შენაცვლების ფაქტები: რომელიმე მოდალობის აღქმის გამოყენების შეუძლებლობის გამო საგნის სათანადო თვისების აღქმას მეორე მოდალობა ემსახურება.

განსაკუთრებით შორსმწვდომ შენაცვლებას აქვს იდგილი რომელიმე მოდალობას მოკლებულ ადამიანებთან (სიყრუეის ან სიბრწყინის შემთხვევაში), მეტადრე, თუ ეს დეფექტი დაბადებიდან ან ზავშობიდან დაწყება ადამიანს.

ასე, მაგალითად, დაბადებიდან უსინათლო აღიქვამს მანძილს, ფორმას, სიდიდეს, პროპორციას, მიმართულებას და სხვა სივრცით მიმართებებს, ოღონდ არა ოპტიკური მოდალობის მეოხებით, როგორც თვალხილული, არამედ სხვა მოდალობათა საშუალებით — შეხებითი-კინესთეტიკური, ვიბრაციისა და სმენის მეშვეობით, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, სმენას მოკლებული ადამიანი ვიბრაციის საშუალებით აღიქვამს რიგ ბგერით გამიზიანებლებს, კერძოდ, მუსიკალურ ნაწარმოებებსაც კი და ა. შ.

მოდალობათა ასეთი შენაცვლების შესაძლებლობას ევრდნობა უსინათლო და ყრუ-მუნჯთა სწავლება სპეციალურ სკოლებში: ყრუ-მუნჯებს, მაგალითად, მეტყველების გაგებას ასწავლიან მოლაპარაკე ადამიანის ტუჩების მოძრაობათა მხედველობითი აღქმით, და შესანიშნავ შედეგებს აღწევენ; აბსოლუტურად ყრუ ზავში ეხერხება მოსაუბრის ტუჩებს და ყოველ სიტყვას გავლობს.

უსინათლოებს პირობითი ნიშნებით (წერტილების კომბინაციებით) ასწავლიან დახატვითი ფერსებებიდან შეხებით კითხვას. ამ წესით ბრძანისათვის შედგენილია სპეციალური ლიტერატურა, რომელსაც ისინი თითონ შეხებით კითხულობენ.

5. სინესთეზია, არიან ადამიანები, რომლებთანაც ერთი მოდალობის რეცეპტორის გაღიზიანება (მაგალითად, ბგერითი), ამ გაღიზიანების შესატყვისი შეგრძნების გარდა, იწვევს მეორე მოდალობის (მაგალითად, ფერის) შეგრძნებასაც. ეს, შედარებით

იშვიათი მოვლენა სინესთეზიის სახელითაა ცნობილი, რამდენადაც სინესთეზიისათვის დამახასიათებელია ერთი მოდულობის შეგრძნებით მეორე მოდულობის შეგრძნების გამოწვევა, ამ მოვლენას ინტერმოდალური ნათესაობის ერთ-ერთ გამოვლინებად თვლიან.

სინესთეზიის სხვადასხვა სახე არსებობს. ყველაზე უფრო გავრცელებულია ე. წ. „ფერადი სმენა“, ანუ „ფონოფსია“, რომელიც ცნობილია აგრეთვე „ფოტოზმეზის“ სახელით. ამ თვისების მქონე ადამიანს ბგერების მოსმენისას მისდა უნებურად უჩნდება სხვადასხვა ფერების შეგრძნებების ბუჩქი განცდა (ასე გამოწვეულ შეგრძნებებს „მეორად შეგრძნებებს“ უწოდებენ). მაგალითად, ადამიანი მუსიკის მოსმენისას მასთან ერთად სხვადასხვა ფერებს და მათ შენაცვლებას ხედავს, ანდა ადამიანის მიერ წარმოთქმულ ზოგიერთ ბგერათა გაგონებისას გარკვეულ ფერებსაც „ხედავს“ და ა. შ.

სინესთეზიის სხვა სახეებს შორის აღსანიშნავია „ფონოზმის“ მოვლენა, რომელიც ფონოფსიის შებრუნებულ გამოვლინებას წარმოადგენს. გარკვეული ფერების დანახვა გარკვეული ბგერების შეგრძნების ბუჩქი განცდას იწვევს.

დადასტურებულია სინესთეზური დაკავშირებები სხვა მოდულობათა შორისაც. სხვათა შორის, სინესთეზიის გამოვლინებად ითვლება შემდეგი გავრცელებული მოვლენაც: უსიამოვნო ჭრიკალი (საეცობის გაჭრით ან დანის თეფშზე წასმით გამოწვეული) იწვევს ქრუანტელის მაგვარ შეგრძნებას და კანის თავისებურ რეაქციას, რასაც გერმანულად და რუსულად „ბატის კანს“ უწოდებენ.

სინესთეზიის მოვლენის ბუნება დღემდე სადავოდაა მიჩნეული, მის ასახსნელად წამოყენებულია სხვადასხვა სახის თეორიები¹. ბოლო ხანებში სულ უფრო ვრცელდება ამ მოვლენის აღიარება წმინდა ფიზიოლოგიურ მოვლენად.

¹ იხ., მაგალითად, რ. ნათაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1965, გვ. 110 და შემდეგ.

თავი მესამე

აღქმა

§ 1. აღქმის ძირითადი თვისებები

აღქმა და შეგრძნება

აღქმა რეცეფტორებზე მოქმედ კონკრეტულ საგანთან ან მათ თვისებებთან თვალსაჩინო, ხატოვანი¹ ასახვაა.

ადამიანი გარემოს ცალკე გამლიზიანებელთა და მათი კომპლექსების სახით კი არ განიცდის, ე. ი. გამლიზიანებლებს კი არ შეიგრძნობს, არამედ ობიექტურად, მისგან დამოუკიდებლად მოცემულ საგანთან სახით აღიქვამს; სინამდვილე ადამიანის ცნობიერებაში საგანთა (ობიექტურ მოვლენათა) სახით აისახება და არა საგნობრიობას მოკლებულ, საგნის გარეშე მოცემულ სენსორულ (შეგრძნებით) თვისებათა (ფერი, გემო და ა. შ.) სახით. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ყოველდღიურ, ნორმალურ პირობებში გარემოს რეალური შემოქმედება ჩვენ რეცეფტორებზე სხვადასხვა მოდულობისა და ინტენსივობის შეგრძნებების სახით კი არ განიცდება, არამედ ჩვენს გარეშე მოცემული ობიექტური საგნების სახით; გარემოს კი არ შევიგრძნობთ — აღვიქვამთ.

თუმცა მასალას გარემოს აღსაქმელად მხოლოდ შეგრძნებები იძლევიან (იხ. თავი 2, § 1) — სხვა გზა საგანთა და მათ თვისებთა აღსაქმელად არ არსებობს — მაგრამ ჩვეულებრივ პირობებში შეგრძნებას ადამიანი აღქმის გარეშე

¹ „ხატოვანი“ აქ და ქვემოთ (თავი VII, § 7) იხმარება საგნის თვალსაჩინო წარმოდგენის — ხატის (образ) მნიშვნელობით.

არც განიცდის. რეალურად ისინი ერთმანეთი-
საგან მოუწყვეტლად, აღქმის ერთიანი პრო-
ცესის საბით არსებობენ. შეგრძნებათა მასალიდან იმა-
ვიღვე იქნება საგნის ან საგნის თვისებათა აღქმა. შეგრძნებები
ჩვენს ცნობიერებას, ჩვეულებრივ პირობებში, იმავედღე აღქმის
სახით ორგანიზებული ეძლევა. ცოცხალი არსება ურთიერთობას
ამყარებს მის გარემოში მოცემულ კონკრეტულ საგნებთან და ამ
საგნების თვისებებთან და არა უსაგნო სენსორულ თვისებებთან,
ამიტომ ვასაგებია, რომ გარემოსთან შეგუების პროცესში მას განუ-
ვითარდა აღქმის ფუნქცია, ე. ი. უნარი კონკრეტულ საგანთა თვალ-
საჩინო განცდისა და არა ცალკე უსაგნო თვისებათა შეგრძნებისა.

მაგრამ რას ნიშნავს საგნის აღქმა, თუ არა მის თვისებათა შეგრძ-
ნებას? რა არის აღქმა, თუ არა შეგრძნებათა კრებულობა?

ყოველდღიურ მეტყველებაში, ისევე როგორც არაფსიქო-
ლოგიურ მეცნიერულ ლიტერატურაშიც, სიტყვებს — შეგრძნე-
ბა და აღქმა ჩვეულებრივ ერთი მნიშვნელობით ხმარობენ. „მე შე-
ვიგრძნობ“ ფერს თუ ბგერას, ამბობენ იმავე მნიშვნელობით, რო-
გორც „მე აღვიქვამ“ ფერს ან ბგერას. მაგრამ, როგორც მეცნიე-
რული ფსიქოლოგიის ცნებები, ისინი არსებო-
ბად განსხვავდებიან.

მაშ, რითი განსხვავდება აღქმა შეგრძნებისაგან? ქვემოთ ჩვენ
შეგჩერდებით აღქმის იმ მთავარ თვისებებზე, რომელნიც მას ძი-
რითადად განასხვავებენ შეგრძნებისაგან.

აღქმის საზნოარისობა

აღქმის შეგრძნებისაგან მთავარ განმასხვავებელ ნიშანს საზნო-
არისობა წარმოადგენს: აღქმა განიცდებდა არა როგორც
სუბიექტში აღმოცენებული ან სუბიექტში
მიმდინარე პროცესი, არამედ როგორც სუბიექ-
ტის გარეშე, მისგან დამოუკიდებლად არსებუ-
ლი ობიექტი, მიუხედავად იმისა, იქნება ეს მთელი საგნის
აღქმა, თუ მისი რომელიმე თვისებისა (ფერის, მისგან მომდინარე
ბგერის და ა. შ.).

მაგალითად, ამ სამელნეს რომ ვუყურებ, მე ჩემს გარეთ არსე-
ბულ საგანს — სამელნეს ვხედავ და არა ამ სამელნის შემოქმედე-
ბით აღძრულ, ჩემში მიმდინარე პროცესს განვიცდი. ან მის მო-
ლურჯო ფერს რომ აღვიქვამ — ჩემში აღმოცენებული სილურჯის
შეგრძნებას კი არ განვიცდი, არამედ ჩემს გარეშე, გარკვეულ მან-

ძალზე, ჩემგან სრულიად დამოუკიდებლად არსებული საგნის ფერს
ხედავ. როდესაც ქუჩაში გავლილი მანქანის საყვირის ხმა ჩემი
სმენის რეცეფტორს გაღიზიანებს, მე ჩემში აღძრულ სმენის
შეგრძნებას კი არ განვიცდი, არამედ გარედან, გარკვეული მიმარ-
თულებით მოსულ ბგერას — მანქანის სიგნალს. ყველა ამ შემთხვე-
ვაში საქმე გვაქვს აღქმასთან, რომლის შინაარსს სათანადო შეგრძ-
ნებები ქმნიან. მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ეს შეგრძნებები აღქმის
გარეშე არ განიცდებიან.

ამ ძირითად განსხვავებას შეგრძნებებსა და აღქმას შორის ნა-
თუღს ხდის ის იშვიათი შემთხვევები, როდესაც გარკვეული პირო-
ბების გამო, სუბიექტი ერთ მომენტში გაღიზიანებულით გამოწვე-
ულ შეგრძნებას განიცდის, რომელიც მალე საგნის სათანადო თვი-
სების აღქმად გადაიქცევა.

ერთი ასეთი შემთხვევა ჩვენ გვქონდა ვანდლი. ვალეიების მომენტში
„სიმწვანის“ უცნაური განცდა აღმოცენდა, ეს მწვანე ფერი არ იყო ლაკო-
ზებული; თიფქოს თვალში იყოს „სიმწვანით“, მაგრამ მის მიმართ ურადლე-
ბის გამახვილებისას ეს მწვანე უმაღლე დაიძრა და გადაინაცვლა ხის მიმართუ-
ლებით, რომელიც ეზოში იყო და ამ ხის მწვანე ფერად გადაიქცა. უდავოა, რომ
პირველ მომენტში თვალის გახელისას ხის მწვანე ფერით შედეგობის რეცე-
ფტორთა გაღიზიანების შედეგად ქერ პასიურ მდგომარეობაში მყოფ ცნობიერ-
ებაში აღმოცენდა მწვანე ფერის შეგრძნება, საზნოარისობის მოცულობის
„სიმწვანის“ განცდა, რომელიც უმაღლე მწვანე ფერის აღქმად (ხის მწვანე ფე-
რად) გადაიქცა.

ანალოგიური დავიკრება არსებობს ბგერათა მიმართიც.

აღქმის კატეგორიალობა ანუ აზრიანობა

საგნის თვალსაჩინო ხატთან ერთად აღქმაში მოცემულია იმ
საგნის გულისხმობა, რომლის თვალსაჩინო ასახვას იძლევა იგი. ეს
საგანი, როგორც საგანთა გარკვეული კატეგო-
რიის წარმომადგენელი, განიცდება. აღქმის ამ თვისებას
„კატეგორიალობას“ უწოდებენ, ხოლო, რამდენადაც აღქმული საგ-
ნის გარკვეული კატეგორიის საგნად გულისხმობა იმავე დროს,
გარკვეულ ფარგლებში, ასახულის გააზრებას, მის გაგებას
წარმოადგენს, ამდენად აღქმის ამ თვისებას საბჭოთა ფსიქოლო-
გიაში აღქმის აზრიანობასაც უწოდებენ.

ამრიგად, აღქმას კატეგორიალობა, ანუ აზრიანობა ახასიათებს.
მართალია, აღქმის ერთ-ერთი დამახასიათებელი თვისება ისიც
არის, რომ იგი ყოველთვის ერთეული, ცალკეული საგნის ასახვას
იძლევა, მაგრამ ეს ჯერემოება სრულებით არ ეწინააღმდეგება აღ-
ქმის კატეგორიალობას; თვალსაჩინოდ ასახულ ამ კერძო, ცალ-

კეულ საგანს სუბიექტი განიცდის როგორც საგანთა გარკვეული ჯგუფის, თუ კლასის, ან კატეგორიის წარმომადგენელს. ეს დასკვნის ან მსჯელობის სახით კი არ ხდება, არამედ იმთავითვე ამ საგნის აღქმის პროცესში ხორციელდება. საგანი თავიდანვე აღიქმება როგორც ამ კატეგორიის წარმომადგენელი. როდესაც ჩვენ შევხვდებით სკამს — ეს ჩვენთვის იმთავითვე „საზოგადოებრივი სკამია“. ე. ი. „სკამობის“ კატეგორიის წარმომადგენელია და არა მხოლოდ ესა და ეს ინდივიდუალური საგანი. როდესაც თქვენ წერთ ლაფაზს, ეს ცარცი თქვენთვის არა მხოლოდ ინდივიდუალური საგანია, რომელსაც ესა და ეს ფორმა და სიდიდე აქვს, არამედ „ცარცია საზოგადოებრივი“.

რასაკვირველია, აღქმის ეს თვისება, ე. ი. კერძოში ზოგადის გულისხმობა, აღქმაში აზროვნების მონაწილეობის შედეგია. მაგრამ აზროვნების ასეთი მონაწილეობა აღქმის, როგორც რეალური პროცესის, აუცილებელი თვისებაა. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული (იხ. ფსიქიკის დიხსიათება), ფსიქიკურ ფუნქციითა სრული დაშორება ერთმანეთისაგან შეუძლებელია. მათი ცალ-ცალკე განხილვა შემეცნების საპირობითი გამოწვეული აბსტრაქციის შედეგია. კერძოდ, აღქმის პროცესის ერთიანობიდან ვერ ამოირიცხება ვერც აზროვნების და ვერც მეხსიერების გარკვეული სახით მონაწილეობა: აღქმაში ასახულს ჩვენ ვცნობთ როგორც საგანთა გარკვეული კატეგორიის წარმომადგენელს.

აღქმის კატეგორიალობის ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტ როლს ასრულებს ადამიანის გაშლადილება — მისი პრაქტიკული დამოკიდებულება საგნებთან და სათანადო სიტყვის (საგნის სახელის) ხმარება. ჩვეულებრივ ერთ კატეგორიად ჩამოყალიბდება ის საგნები, რომელთაც ერთი საერთო სახელი ეწოდება.

ამ მხრივ საინტერესო დავკვირება არსებობს ბავშვის მიერ ფერების აღქმის დაუფლებაზე. ერთი ფერის (მაგალითად, წითლის) ელფერებს ბავშვი ჩვეულებრივ სხვადასხვა ფერებად განიცდის, არ აერთიანებს ერთ ჯგუფში, სანამ არ ისწავლის ამ ფერის სახელს, რომელიც აერთიანებს ამ ელფერებს ერთ კატეგორიად (მაგალითად, წითელ ფერად). მხოლოდ ამის შემდეგ ამ ფერის (წითლის) ყველა ელფერი (მუქი, ბაცი, მეტნაკლებად მამღარი და ა. შ.) ამ ერთი ფერის ელფერებად, ე. ი. ფერთა სათანადო კატეგორიის (წითლის) წარმომადგენლად განიცდება.

კატეგორიალური აღქმის თვალსაზრისით მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს ფონემის განცდის ფაქტი: ერთი და იმავე ასოთი

აღნიშნული ბგერები ერთსა და იმავე ბგერად აღიქმება, თუმცა სხვადასხვა სიტყვის კონტექსტში ეს ბგერები ხშირად განსხვავებულიად აღიქმებიან. მაგალითად, პირველი და მეორე სიტყვაში „ლოლი“ ან იგივე ფონემა სიტყვებში „ლობიო“ და „ნალი“ განსხვავებულიად აღიქმებიან, მაგრამ ერთ და იმავე ბგერად (ლ ბგერად) აღიქმება.

ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ აღქმა მხოლოდ სენსორული (შეგრძნებითი) ბუნების პროცესი როდია, იგი უკვე შემეცნებითი ბუნების პროცესია: იგი საგნის შემეცნების თვალსაზრისით ფორმად და არა გაღიზიანების შემგძნებისა.

ადამიანის სტრუქტურული მთლიანობა

მთლიანობის ცნება. ძველ ფსიქოლოგიაში იგულისხმებოდა, რომ აღქმა შეგრძნებათა უბრალო კრებულობას — მათ ჯამს ანუ მათ „კონას“ წარმოადგენს და, მაშასადამე, მათ შორის სხვაობა ესმოდით როგორც რაოდენობრივ ხასიათის განსხვავება. მაგალითად, ვაშლის აღქმა ამ ტრადიციული მექანიკური გაგების თანახმად, ვაშლის ცალ-ცალკე თვისებების (ფერების, სუნისა და ა. შ.) შეგრძნებათა შეკრებას ანუ მათ „კონას“ წარმოადგენს.

თანამედროვე ფსიქოლოგიაში აღქმის ექსპერიმენტული შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ აღქმა ცალკე შეგრძნებების ჯამი კი არ არის, არამედ გარკვეული სტრუქტურის მქონე მთლიანობა, და ეს მისი თვისება — სტრუქტურული მთლიანობა — აღქმის ერთ-ერთ არსებით ნიშანს შეადგენს.

მაგრამ რით განსხვავდება მთლიანობა ჯამისაგან, რა ნიშნებით ხასიათდება მთლიანობა?

მთლიანის მთავარ თვისებურებას წარმოადგენს სპეციფიკური დამოკიდებულება მთელსა და მის ნაწილებს შორის: მთლიანს, მის ნაწილებთან შედარებით, ახალი თვისებები გააჩნია. თვისებები, რომელიც არც ნაწილებს გააჩნია ცალ-ცალკე და არც მათ ჯამს. არა მხოლოდ მთელია დამოკიდებული მის ნაწილებზე, არამედ, პირიქითაც, გარკვეულ ფარგლებში, მთელი განსაზღვრავს მისი ნაწილების თვისებებურებას: ერთი და იგივე ელემენტი სხვადასხვა მთლიანობაში შესული განსხვავებულია ამ მთელთა თავისებურების მიხედვით.

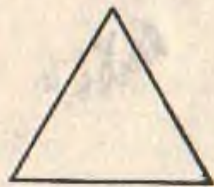
მაგალითად, წყალი (H_2O) მის ელემენტებთან შედარებით ახალ

თვისებათა მატარებელია — იგი სიბრტყეა და არა გაზი და არც წვას უწყობს ხელს როგორც ჟანგბადი, და არც იწყვის, როგორც წყალბადი. წყალბადიც და ჟანგბადიც ამ მთლიანობაში, ე. ი. როგორც წყლის ელემენტები, ამ დამოუკიდებელ თვისებებს კარგავენ.

სულ სხვა კანონზომიერება ახასიათებს ჯამს: ჯამის „ელემენტები“, ე. ი. ერთეულები არ იცვლებიან იმის მიხედვით, რომელ მთელში შედიან ისინი.

აღქმას მთლიანობის ყველა ნიშანი ახასიათებს.

აღქმას, როგორც მთელს, მის ნაწილებთან შედარებით, ახალი თვისება გააჩნია. მაგალითად, როდესაც ჩვენ ვუყურებთ სამი სწორი ხაზიდან შედგენილ ფიგურას, ჩვენ აღვიქვამთ არა სამ ხაზს, არამედ მთლიან ფიგურას, რომელსაც გარკვეული ფორმა აქვს: ერთ შემთხვევაში (ნახ. 4) სამკუთხედს, მეორე შემთხვევაში (ნახ. 5) ვარსკვლავისებურ ფიგურას და ა. შ. ელემენტებს (ხაზებს)

ნახ. 4

ნახ. 5

არაფერი გააჩნიათ სამკუთხედობისა. ფიგურის თვისება მთლიანის თვისებაა, რომელიც ელემენტებს არ გააჩნიათ.

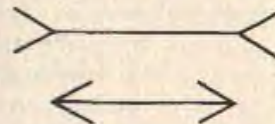
იმის მიხედვით, რა საგნის აღქმასთან გვაქვს საქმე, ელემენტები შეიძლება უფრო გამოყოფილად განიკლებოდეს ან ნაქლებ გამოყოფილად, მაგრამ მთელის ახალი თვისება, ე. ი. მთლიანის თა-

ნახ. 6

ვისებურება, ყველა შემთხვევაში მელაგნდება. მაგალითად, მე-ნახაზში ჩვენ ვხედავთ ორ ფიგურას, რომელთაგან თითოეული გამოყოფილი ხუთ-ხუთი წერტილისაგან შედგება, მაგრამ ამ წერტილების განლაგების მიხედვით ჩვენ განსხვავებულ ფორმას, განსხვავებულ მთლიან ფიგურას აღვიქვამთ.

აღქმის მთელი გავლენას ახდენს თავის ნაწილებზე. ერთი და იგივე ელემენტი სხვადასხვა მთელში შესული, განსხვავებულად აღიქმება მაგალითად. რომ ავიღოთ 2 ტოლი ხაზი და თითოეულს სხვადასხვა მიმართულებით მივიხაზოთ ისრები (ნახ. 7), ეს ხაზები აღარ

ნახ. 7

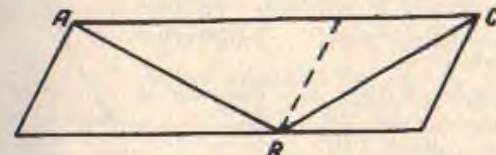
აღიქმებიან ტოლად: თითოეული ხაზი აღიქმება როგორც განსხვავებული მთლიანის წევრი — პირველი პატარა, „შეკუმშული“ მთელის ნაწილია და ამის შესატყვისად პატარად მოჩანს, მეორე კი დი-

ნახ. 8

დი — „გაწეული“ მთელის ნაწილია და ამიტომ დიდად გამოიყურება.

ეს ილუზია კიდევ უფრო ძლიერია, როდესაც ეს ტოლი ხაზები სათანადო სიღიძის საგნების სურათის ელემენტებს წარმოადგენენ (ნახ. 8).

ნახ. 9

ამავე კანონზომიერების კიდევ უფრო დემონსტრაციულ მაგალითს იძლევა ნახ. 9 („ზანდერის ილუზია“) და 10 (ლიპსის ილუზია). პირველ ნახაზში სწორი ხაზი AB ობიექტურად უდრის BC-ს, მაგრამ პირველი აღიქმება ბევრად უფრო დიდად, რადგანაც უფრო

დიდი მთელის (მარცხენა ფიგურის) ნაწილს (დიაგონალს) წარმოადგენს, მეორე კი — უფრო პატარა მთელის ნაწილს.

მე-10 ნახაზში მარჯვენა რიგში განლაგებული ტეხილი ხაზების შუა მონაკვეთები ობიექტურად ზუსტად იმავე პარალელურ ხაზებს წარმოადგენენ, რაც მარცხენა რიგშია მოცემული, მაგრამ არ ჩანან პარალელურად, ეს იმიტომ, რომ მას შემდეგ, რაც პარალელურ ხაზებს მიეხაზათ სხვადასხვა მიმართულებით წარმართული ბოლოები, თითოეული ხაზი ალქმის მთლიანობის გამო მთლიან ტეხილ ხაზად გადაიქცა, ხოლო რადგანაც მთლიანი (ტეხილი) ხაზები სხვადასხვა მიმართულებითაა განლაგებული, მათ შუა მონაკვეთებიც სხვადასხვა მიმართულებით განლაგებულად აღიქმებიან, სანამ არ დაფარავთ მათ ბოლოებს.

ნახ. 10

კური განცდა, რომელიც გვიჩნდება ხოლმე, როდესაც აღვიქვამთ დაუმთავრებელ ფიგურას ან შეწყვეტილ მელიოდის.

როდესაც ვისმენთ რაიმე მელიოდის ან თუნდაც კაკუნით შექმნილ უბრალო რითმს, და ეს რითმი ან მელიოდი შეწყდება, ჩვენ გვიჩნდება დაუმთავრებლობის განცდა, — სპეციფიკური შინაგანი დაძაბულობის განცდა, ისევე, როგორც მე-11 ნახაზში მოცემული ფიგურის განცდისას გვიჩნდება დაუმთავრებელი სამკუთხედის შთაბეჭდილება.

მაგრამ დაუმთავრებელი ხომ მხოლოდ ის შეიძლება იყოს, რაც მთლიანია, რასაც სტრუქტურა გააჩნია.

ალქმის სტრუქტურის ტრანსპოზიცია. ალქმის მთლიანობითი, სტრუქტურული ბუნების თვალსაჩინო გამოვლენებას წარმოადგენს ალქმის ერთი და იმავე სტრუქტურის უცვლელად გადატანა სხვადასხვა სენსორულ მასალაზე, ამ მოვლენას ალქმის ტრანსპოზიცია უწოდებენ.

ნახ. 11

მაგალითად, ჩვენ უცვლელად აღვიქვამთ ერთსა და იმავე ფორმას, მიუხედავად იმისა, თუ რა ფერით არის ეს ფორმა დახატული. ასევე უცვლელად აღიქმება ერთი და იგივე მელიოდი, მიუხედავად იმისა, მაღალ ტონებზე სრულდება იგი თუ დაბალზე, თუკი, ცხადია, ტონებს შორის შეფარდება იგივე დარჩა.

ადამიანის ალქმა განაწევრებულ მთლიანობას წარმოადგენს. ადამიანის ალქმა განაწევრებული ანუ დიფერენცირებული მთლიანობაა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ალქმის მთლიანობას თავისი სტრუქტურა, თავისი აღნაგობა გააჩნია, რომ მთელთან ერთად ჩვენ მთელის ნაწილებსაც ვარჩევთ (მაგალითად, სამკუთხედის ფორმის აღნაგობაში კუთხეებსაც და ხაზებსაც ვხედავთ).

გარდა ამისა, ადამიანის ალქმისათვის დამახასიათებელია, რომ მას საგანი გარემოდანაც გამოყოფილად აღიქმება, ე. ი. რომ ალქმაში ყოველთვისაა მოცემული ფიგურაც და ფონიც, რომელზედაც გვეძლევა ეს ფიგურა. ალქმა აუცილებლად შეიცავს ფიგურას და ფონს.

მაგალითად, მე-12 ნახაზში ჩვენ ვხედავთ ადამიანის სახის პროფილს, თეთრი სივრცე მათ შორის ფონად აღიქმება. მაგრამ საკმაოდ დაყინახოთ შუაში თეთრი ვაზა, რომ ორივე პროფილი „ჩაეარდეს“ — უკანა პლანზე გადაიწიოს, ფონად გადაიქცეს. რამდენიც არ უნდა ვეცადოთ ერთდროულად ორივე დაყინახოთ ფიგურად — ვაზაც და პროფილებიც, ეს არ გამოვა — დაიწყება ფარული ხან ვაზა „ჩაეარდება“ — ფონად გადაიქცევა, ხან პროფილები, ეს იმიტომ ხდება, რომ ალქმა აუცილებლად შეიცავს ფიგურას და ფონს. ფიგურის მოცემულობა ფონსაც გულისხმობს.

ამრიგად, ადამიანის ალქმა შიგნით განაწევრებული და გარედან გამოყოფილ მთლიანობას წარმოადგენს. ასეთ მთლიანობას თანამედროვე ფსიქოლოგიაში „გეშტალტს“ უწოდებენ¹.

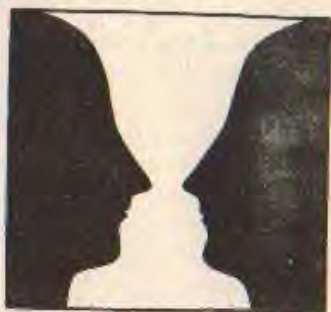
ალქმის აღნაგობა

საგანთა ალქმის ობიექტური პირობები მუდამ იცვლებიან: განათების ხარისხი, მისი ფერი, მანძილი, რომლიდანაც აღიქვამთ საგანს, კუთხე, რომლითაც ვუყურებთ საგანს და ა. შ. ამ ფიგურის ცვლილებების მიხედვით მნიშვნელოვნად იცვლება შეგრძნების უშუალო ფიზიოლოგიური საფუძველი და ამიტომ შეგრძნე-

¹ გერმანული სიტყვიდან Gestalt, რაც ფორმას ნიშნავს.

ბაც უნდა იცვლებოდეს. მაგალითად, სუსტი განათების პირობებში თეთრი საგანი ნაკლებ სინათლეს არეკლავს, ვიდრე მზით განათებული შავი საგანი, ამიტომ სუსტი განათების პირობებში თეთრი საგანი უფრო მუქი რუხი ფერის შეგრძნებას უნდა იწვევდეს, ვიდრე მზით განათებული შავი საგანი.

ნახ. 12

საგნის გამოხატულების სიდიდე თვალის ბადურაზე ოპტიკის კანონის მიხედვით უკუპროპორციულია საგნის დაშორებისა თვალთან, მაშასადამე, საგანი მით უფრო პატარად უნდა გამოიყურებოდეს, რაც უფრო შორს არის ის ჩვენგან.

საგნის გამოხატულების სურათი თვალის ბადურაზე არსებითად იცვლება იმის მიხედვით, თუ რომელი მხრიდან, რა კუთხით ვუყურებთ ამ საგანს და ა. შ.

მიუხედავად ყველა ამ არსებითი ცვლილებისა, საგნის აღქმა, გარკვეულ ფარგლებში კონსტანტური, ე. ი. უცვლელი რჩება. ცარცი გათენებისას, ან ჩრდილში მოთავსებული, თეთრად ჩანს არეკვლილი სინათლის დაბალი ხარისხის მიუხედავად, ნახშირი მზის შუქზე შავად აღიქმება, მიუხედავად იმისა, რომ გაცილებით მეტ სინათლეს არეკლავს, ვიდრე ცარცი ზინდისას, ანდა ჩრდილში. უკანასკნელი მერხი აუდიტორიაში იმავე სიდიდისა აღიქმება, როგორც პირველი, თუმცა რამდენჯერმე უფრო პატარად იხატება თვალის ბადურაზე. სკამი მაინც სკამად, ე. ი. უცვლელი ფორმისად აღიქმება, თუმცა ჩვენ მას სხვადასხვა მხრიდან ვუყურებთ და, მაშასადამე, ბადურაზე მისი არსებითად ცვალებადი სურათი იხატება და ა. შ.

აღქმის ამ მნიშვნელოვან თვისებას აღქმის კონსტანტობას უწოდებენ.

განსაკუთრებით კარგადაა შესწავლილი ფერის, სიდიდისა და ფორმის აღქმის კონსტანტობა, რის მაგალითებიც ჩვენ ზემოთ გვექნა მოყვანილი.

მართალია, აღქმის კონსტანტობა არ არის აბსოლუტური: დიდ მანძილზე საგნის სიდიდე მაინც შეცვლილად აღიქმება (თუმცა ნაკლებ შეცვლილად, ვიდრე იცვლება მისი გამოხატულების სიდიდე ბადურაზე), დაზრდილი საგანი (მაგალითად, თეთრი ჭერის ნაწილი) ნაკლებ თეთრად გამოიყურება, ვიდრე განათებული, თუმცა ჩვენ ვიცით, რომ მისი ფერი ერთი და ა. შ. მაგრამ მიუხედავად ამისა, აღქმის კონსტანტობას დიდი მნიშვნელობა აქვს საგანთა სწორი აღქმისათვის, მათი ცნობისათვის აღქმის მუდამ ცვალებად პირობებში. სიდიდის, ფორმისა და ფერის აღქმა რომ არ ყოფილიყო კონსტანტური, ადამიანი და ცხოველი ხშირად ვერ დაამყარებდა საგნებთან პრაქტიკულ ურთიერთობას. ვერ იცნობდა საგნებს, რადგანაც საგნების ჩვენგან დაშორების მანძილი, მათი განათების ხარისხი და რაკურსი — ზედიზე კუთხე, რომლითაც ვუყურებთ ამ საგნებს, ყოველდღიურ ცხოვრებაში მუდამ იცვლება.

ზაზვასმით უნდა აღინიშნოს, რომ აღქმის კონსტანტობა დიდად გამოკლებულია სუბიექტის გამოცდილებაზე (ბავშვებს რთვის ასაკიდან თანდათან უვითარდებათ აღქმის კონსტანტობა), მაგრამ აგრ წარმოადგენს საგანთა ინტელექტუალური შეფასების შედეგს. კონსტანტობა უშუალო ხასიათს ატარებს.

ამას საუკეთესოდ ამტკიცებს ის გარემოება, რომ აღქმის კონსტანტობა ექსპერიმენტულად დადასტურდა ცხოველებთან და მათ შორის განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომ ცხოველებთანაც; არა მხოლოდ მაიმუნებთან, არამედ ქათმებთან, ქათმის წიწილებთან (3 თვის) და ზოგიერთი ჯიშის თევზებთან.

საინტერესოა, რომ თევზებთან ფერის აღქმის კონსტანტობა მეტი ხარისხისა აღმოჩნდა, ვიდრე ადამიანთან, საქმე ის არის, რომ წყლის პირობებში საგნის დაშორება განათების ფერის უფრო სწრაფ ცვლილებებს იწვევს და ამიტომ თევზი საგნის ფერის უფრო დიდი ცვლილებების პირობებში ცხოვრობს, ვიდრე ადამიანი. ამ პირობების შესატყვისად თევზებს ფერის აღქმის კონსტანტობა უფრო განვითარებული ჰქონიათ.

საზოგადოდ აღქმის ეს თვისება ცოცხალ არსებათა გარემო პირობებთან შეგუების შედეგს წარმოადგენს.

აღქმის აქტიურობა ხასიათი. აღქმა არა მხოლოდ საგნის ხატია, არამედ კონკრეტული აღამიანის მოქმედებაცაა — მოქმედება, რომელიც მიმართულია ობიექტური საგნის აღსაქმე-
ლად სხვადასხვა მოდულობის შეგრძნების ორგანოთა გამოყენებით. აღამიანი მოიპართება, მობილიზდება, როგორც ამბობენ, განე-
წყობა სათანადო საგნის აღსაქმელად და ეს მისი განწყობა გარკვეულ გავლენას ახდენს მიღებულ აღქმაზე. ჩვენ არა მხოლოდ ვხედავთ, არამედ ვუწყობთ, არა მხოლოდ გვესმის, არამედ ვისმენთ.

აღქმა აღამიანის შემეცნებითი აქტიურობის გამოვლინებაა, ამიტომ როგორც ყველა სხვა მოქმედებაში, აღქმაშიც თვით აღმქმელი პიროვნების შინაგანი მდგომარეობა, მისი გამოცდილება, მისი მისწრაფებები, მისი მოთხოვნები და ინტერესები ვლინდება და გარკვეულ დონეზე აისახება აღქმას. აღქმა არ არის საგნის „სარკისებური“, პასიური და სრულიად ობიექტური, უცვლელი ასახვა; გარკვეულ ფარგლებში იგი პიროვნებისეულ ხასიათს ატარებს.

ერთსა და იმავე მოვლენას აღამიანი, გარკვეულ ფარგლებში, განსხვავებულად აღიქვამს ამის მიხედვით, თუ როგორია მისი გამოცდილება ამ მოვლენის მიმართ, რა იცის მან ამ მოვლენის შესახებ, რა ინტერესებს მას ამ მოვლენაში, როგორ არის ის ამ მოვლენაში განწყობილი. ყველა ამის მიხედვით იცვლება თვალსაზრისი, რომლითაც აღიქმება მოვლენა, იცვლება პიროვნების პოზიცია მის მიმართ. ამის გამო მოვლენის სხვადასხვა მხარეები წამოიწევის წინ, სხვადასხვა მომენტები, პირიქით, იჩრდილება, ხოლო ზოგი მომენტი სხვადასხვაგვარად გამოიყურება და ა. შ.

ძველი გამოცდილების გავლენით ოპტიკურად აღქმულ საგანში მის ასეთ თვისებებსაც ვწვდებით, რომელიც თვალთა დასანახი არაა, რომელიც უწინ სხვა მოდულობის აღქმის მეშვეობით გვეჩვენა და მიღებული მავალითა, ქვის ან რკინის მხედველობით აღქმისას თითქმის ვანეიკდით მის სიმძიმეს, სიმკვრივესა და სიბრტყის დანახვაზე თითქმის მის სირბილესაც ვგრძნობთ და ა. შ.

მაგალითად, არქეოლოგი და ოქრომჭედელი სხვადასხვაგვარად აღიქვამს გამოქვაბულში აღმოჩენილ თქრთს ნივთს, პირველს ამ საგნის სხვა ნიშნები ეცემა თვალი, მეორეს კი — სხვა.

ანდა, მაგალითად, მოგვარავე გარკვეულ ფარგლებში სხვადასხვად აღიქვამს „შვენიერ“ და „დიად“ ავღარს, ვიდრე ადგილობრივი მეურნე, რომლის ცნობიერებაში ეს ავღარი, პირველ რიგში, ჭირნახულისათვის მისი მნიშვნელობის აუღსაზრისო აღიბეჭდება და არა ესთეტიკური თვალსაზრისით. სულ სხვა-ნაირად აღიქვამს იმავე მოვლენას (ავღარს) კულტურის დაბალ დონეზე მდგომარ აღამიანი, რომელიც ქუჩა-ქუჩაში და ელვაში ზეზუნებრივი ძალების გამოვლინებას ხედავს და ა. შ.

როდესაც აღამიანი წინასწარ მტკიცედ არის განწყობილი გარკვეული მოვლენის ან საგნის მიმართ, მაგალითად, მტკიცედ მოელოს რაიმე მოვლენას, ასეთი განწყობის ზეგავლენით მან შეიძლება დამახინჯებულად, არასწორად, „ილუზიურად“ აღიქვას მოცემული მოვლენა, თუკი იგი არ დაემთხვა მოსალოდნელს. შემცდარ აღქმით ანუ აღქმის ილუზიითა (იხ. ქვემოთ) დიდი ნაწილი ასეთი წინასწარ შემუშავებული განწყობის შედეგს წარმოადგენს.

როდესაც აღამიანს ბინდიას უხდება იმ ტყეში გავლა, სადაც მოსალოდნელა შეელო, მან შეიძლება რომელიმე ჭირვე ან ზურჭი, პირველ მომენტში წინ, მგლად აღიქვას.

ლიტერატურაში აღწერილია შემთხვევა, როდესაც გარკვეულ ღორზე ჩასაფრებულმა მონადირემ ტყიდან გამოსული ბავშვი ღორად აღიქვა და ესროლა მას.

პიროვნების შინაგანი მდგომარეობისა და მისი წარსული გამოცდილების შესატყვის აღქმის დამახინჯებებს ხშირად აქვს ადგილი ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

მძიმე საგნების აწევის შემდეგ მსუბუქი საგანი უფრო მსუბუქად გვეჩვენება, ვიდრე სინამდვილეშია, ხოლო მასზე უფრო მსუბუქი საგნების აწევის შემდეგ ეს საგანი ბევრად უფრო მძიმედ გვეჩვენება და ა. შ.

ჩვენ ხშირად ვერ ვამჩნევთ წიგნში კორექტურულ შეცდომებს — გამოტოვებულ და შეცვლილ ასოებს და ა. შ. და სიტყვას ისე კითხულობთ, როგორც უნდა იყოს და არა ისე, როგორც არის და ბეჭდილი.

როდესაც ცდაში აზრიანი სიტყვების წასაკითხად განწყობილ ცდისპირს ახარტში (ტაქსტოსკოპში) ჩამდენივე სიტყვის სისწრაფით ურევნებენ უბრალო წარწერას (მაგალითად, პროფიკრში), ის ამას როგორც აზრიანი სიტყვას წაიკითხავს (პროფიკრში ან პროფესორი და ა. შ.).

განწყობა. ტრადიციულ ფსიქოლოგიაში განსაკუთრებით ყუ-
რადლება ემყარება სუბიექტის გამოცდილების გავლენას აღქმაზე, —

იმ გარემოებას, რომ სხვადასხვა სუბიექტი თავის გამოცდილების თავისებურების მიხედვით ობიექტურად ერთსა და იმავე მოვლენას განსხვავებულად აღიქვამს. ამ მოვლენას აპერცეფცია უწოდეს...

ეს ტერმინი გამოვიდა ფსიქოლოგიური მეცნიერების ფარგლებიდან და დღესაც ფართოდ გამოიყენება კულტურის სხვადასხვა დარგებში. ამიტომ ორიოდ სიტყვით უნდა შევჩერდეთ ამ ცნებაზე. ტრადიციულ ფსიქოლოგიაში გავრცელებული შეხედულებით აპერცეფციის მოვლენა წარმოადგენს სუბიექტის წარსულ გამოცდილებაში მიღებულ და არაცნობიერი სახით „შენახულ“ წარმოდგენათა გავლენას ახალ „შეგრძნებებზე“. ალქმა განიცდის ამ ძველ „წარმოდგენათა მასების“ მხრივ ასიმირაციას, იგი ემსგავსება ამ წარმოდგენებს და ამიტომ სუბიექტის გამოცდილების მიხედვით იცვლება.

თანამედროვე მეცნიერების თვალსაზრისით, ასეთი ახსნა მიუღებელია. ამ პროცესის როგორც ძველ წარმოდგენათა მოქმედების მექანიზმის გაგება შეუწყნარებელია. დღეს სულ უფრო ვრცელდება „აპერცეფციის“ მოვლენის გაგება როგორც მთლიანი პიროვნების, სუბიექტის შინაგანი მდგომარეობის, სუბიექტის „მომართვის“, მისი „მზაობის“, მისი „განწყობის“ გავლენა ალქმაზე.

სპეციალურ ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ბოლო ხანებში ხშირად გაურბიან ბოლშე ტერმინის „აპერცეფცია“ ხმარებას, რადგანაც აპერცეფციის ცნებას წარმოადგენს მთელი მექანიზმის ზემოთ მოყვანილ თეორიას უკავშირებენ.

განსაკუთრებით საგულისხმოა ამ მხრივ ის გარემოება, რომ ხშირად ერთი და იგივე ადამიანი ერთსა და იმავე საგანს განსხვავებულად აღიქვამს, იმის მიხედვით, თუ როგორ არის ეს ადამიანი განწყობილი, თუმცა ცხადია, მისი გამოცდილება ერთი და იგივე რჩება!

ამ კანონზომიერების საინტერესო ილუსტრაციას წარმოადგენს ე. წ. ორაზროვანი სურათები — ნახატები, რომელიც სხვადასხვაგვარად შეიძლება იყოს აღქმული. ასეთ სურათს ერთი და იგივე ადამიანი სხვადასხვა საგნის გამოსახულებად დაინახავს იმის მიხედვით, თუ რა განწყობით აღიქვამს ამ სურათს.

მაგალითად, ამ სურათზე (ნახ. 13) ჩვეულებრივ ხედავენ ახალგაზრდა ქალს, რომელსაც საზე მიბრუნებული აქვს მარჯვენა მხარისაკენ, ისე რომ ძლიერ მოჩანს ცხვირის ბოლო და მარცხენა წამწამი. ყელზე გაკეთებული აქვს შავი სამკაული. მაგრამ საკმარისია ამავე სურათს შეხედოთ სხვა განწყობით (სათანადო ინსტრუქციის მიღების შედეგად), რომ დაინახოთ ღრმად მოხუცი ქალის პროფი-

ლი, რომლის ტუჩებზე დადიქცევა პირველად დანახული ქალის სამკაული, ნიკაბად გადაიქცევა პირველი ქალის დეკოლტე, თვალად — პირველი ქალის ყური და უშველებელ მოყავულ ცხვირად პირველი ქალის ლოყისა და ნიკაპის კონტური.

ნახ. 13

ამის შემდეგ თქვენ ნებისმიერად დაინახავთ სურათში ხან ახალგაზრდის მარჯვნივ მიბრუნებულ სახეს, ხან ბებრის პროფილს იმის მიხედვით, თუ რა განწყობით შეხედავთ მას. ოღონდ ორივეს ერთდროულად ვერაფრით ვერ დაინახავთ, რადგანაც ორი განსხვავებული განწყობის ერთდროული აღმოცენება შეუძლებელია, ვინაიდან განწყობა მთლიანი ადამიანის მდგომარეობაა.

საკითხი განწყობის გავლენის შესახებ ალქმაზე განსაკუთრებით ფართოდ და სისტემატურად როგორც ექსპერიმენტულად, ისე თეორიულად დამუშავებული ჰქონდა დ. უზნაძეს თავის თანამშრომლებთან. მისი კონცეფციის დიდ უპირატესობას განწყობის სხვა კონცეფციებთან შედარებით შეადგენს ის გარემოება, რომ მას განწყობის ცნება მეცნიერული ცნების დონემდე აქვს აყვანილი, სახელდობრ, განწყობის თვისებათა რიგი და მისი გამოვლენის კანონზომიერებათა რიგი ექსპერიმენტულად აქვს დადგენილი (იხ. ქვემოთ).

ამ კვლევა-ძიების შედეგად განწყობის სახით შესწავლილ იქნა

ადამიანის მოქმედების მეტად მნიშვნელოვანი მთლიან-პიროვნებისეული ფაქტორი, რომელიც არა მხოლოდ ილქმაში მქონედება, არამედ საზოგადოდ ადამიანის ყოველგვარი მოქმედების უშუალო საფუძველს წარმოადგენს: პიროვნების, როგორც მთელის ყოველგვარი მოქმედების შესასრულებლად აუცილებელია ადამიანის როგორც მთელის სათანადო შინაგანი მზაობა. შინაგანი ძალების სათანადოდ „აწყობა“, ე. ი. სათანადო განწყობის აღმოცენება. ყოველგვარ მოქმედებას ასრულებს ადამიანი. პიროვნება როგორც მთელი და არა მისი ცალკე უნარები, ცალკე ფსიქიკური ფუნქციები (იხ. ზემოთ თავი 1, § 6). გარკვეული მოქმედების შესასრულებლად საჭირო ძალების სათანადოდ ასამოქმედებლად სუბიექტი სათანადოდ უნდა განწყობს.

აღმოცენებული განწყობის რაგვარობა მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ადამიანში მიმდინარე ფსიქიკურ პროცესთა ხასიათს, როგორც მაშინ, როდესაც ამ პროცესთა მიმდინარეობა უნებლიე ხასიათს ატარებს¹, ისე მაშინაც, როდესაც მათ მიზანდასახული ნებისმიერი ხასიათი აქვთ (მაგალითად, გადაწყვეტილების საფუძველზე მოქმედებისას).

კერძოდ, „აპერცეფციის“ ყველა ზემოთ მოყვანილი მოვლენები (მოლოდინის, გამოცდილების, თვალსაზრისისა და სხვ. მომენტების გავლენა ალქმაზე) სათანადო განწყობის აღმოცენებით არის გაშუალებული. ერთი და იმავე ობიექტის ალქმას ასე თუ ისე შეცვლის ის განწყობა, რომლითაც აღიქვამს სუბიექტი მოცემულ საგანს, სავსებით სწორი ობიექტური ალქმაც ხორციელდება მოცემული სიტუაციის მიმართ სათანადო, ე. ი. ამ სიტუაციის შესატყვისი განწყობის საფუძველზე. აღმოცენებული განწყობის რაგვარობას სუბიექტის მოთხოვნილებასთან ერთად ობიექტური სიტუაცია განსაზღვრავს.

მაგალითად, როდესაც ადამიანი ერთნაირად ფლობს ორ ენას — ვთქვათ ქართულსა და რუსულს, ის უცნობ ადამიანს დაელაპარაკება მისი გარეგნობის შესატყვის ენაზე, მაშინაც, თუ შეგნებულად არც უფიქრია იმაზე, თუ რა ენაზე დაელაპარაკოს. საგულისხმოა, რომ მის ცნობიერებაში მხოლოდ შესატყვისი ენის სიტყვები და ენობრივი ფორმები ამოტივტივდებიან, თუმცა ის შეგნებულად ამ სიტყვებს არ ეძებს. ცნობიერების შინაარსთა ამ მიმდინარეობას

სათანადო ენაზე მეტყველების განწყობა განსაზღვრავს: დალაპარაკების მოთხოვნილების საფუძველზე სუბიექტი განწყობა იმ ენაზე სალაპარაკოდ, რომელიც მოცემული სიტუაციის ალქმას შეესატყვისებოდა.

§ 2. ალქმის ილუზიები

როგორც ზემოთ დავინახეთ, ალქმა ყოველთვის როდი იძლევა საგნის ობიექტურად სწორ, უტყუარ ასახვას.

გარკვეულ პირობებში, იდეალს აქვს საგნის არასწორ, დამახინჯებულ ალქმას ანუ ილუზიის.

ილუზიას უწოდებენ მცდარ ალქმას, რომელიც არ შეესატყვისება ინტელექტუალურ კრიტიკიულ შეფასებებს და ფუძნებულ ცოდნას ალქმული მოვლენის შესახებ.

მაგალითად, თეთრი ფერის საგანი, ჩვეულებრივ, უფრო დიდად გვეჩვენება, ვიდრე იმავე სიდიდის მუქი ფერის საგანი. საგნის სიდიდის გაზომვით, ე. ი. ინტელექტუალური ხასიათის კრიტერიუმის გამოყენებით ჩვენ შეგვიძლია ამ ალქმის მცდარობა გამოვალინოთ, ანდა მზე ზღვაში ჩასულად აღიქმება; ალქმის ამ მცდარობას ადვილად ვაველით კაცობრიობის მიერ მოპოვებული ცოდნის საფუძველზე. ეს არის ალქმის ილუზიები: საგანი უშუალოდ ალქმება დამახინჯებულად — დამახინჯებულია საგნის ალქმადი სურათი, და არა ცოდნა, არა აზრი საგნის შესახებ¹.

ალქმის ილუზიები ყოველთვის როდია გამოწვეული ფსიქოლოგიური მიზეზებით. ილუზიების გამომწვევი მიზეზების მიხედვით ძირითადად ილუზიითა 3 სახეს ასხვავებენ.

უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია ე. წ. „ფიზიკური ილუზიები“. ეს ის ილუზიებია, რომელსაც იწვევს საგნის მოცემულობის ფიზიკური პირობები. წყალში ჩაშვებული წიხი ან ჩაიან ჭიქაში ჩაშვებული კოვზი გარდატეხილად აღიქმება. ამის მიზეზი ფიზიკური მოვლენაა: სინათლის სხივების განსხვავებული გარდატეხა გამჭვირვალე სითხეში და მის გარეთ.

ილუზიითა მეორე სახეს „ფიზიოლოგიური ილუზიები“ წარმოადგენს. ალქმის ეს ილუზიები გამოწვეულია წმინდა

¹ იხ., მაგალითად, ასოციაციის თანამედროვე გიგანა (თავი V, § 2).

¹ ილუზიების მაგალითები, იხ. გ. კერხუაშვილის დასახ. ნაშრომი, გვ. 113 — 117.

ფიზიოლოგიური მოვლენით. ასეთია, მაგალითად, ზემოთ აღწერილი (თ. II — მხედველ. შეგრძნ.) ოპტიკური კვალის მოვლენები და სხვ.

დამოლოს, ილუზიათა მესამე ჯგუფს ფსიქოლოგიური ილუზიები შეადგენს. ეს ის ილუზიებია, რომელნიც ფსიქიკური ფაქტორებითაა გაპირობებული. ამ ჯგუფს ეკუთვნის ძლიერი აფექტით (მაგალითად, შეშინებით), ძლიერი სურვილით, მტკიცე რწმენით, დაძაბული მთვლიანობით, ძლიერი მოთხოვნით, მტკიცე განწყობით, ან სხვისი სიტყვების შთაფრებით, ალქმის სტრუქტურით და სხვა ფსიქიკური ფაქტორებით გამოწვეული ილუზიები.

ადამიანმა ბინდისას ტყეში ჭირკვი ან ბუჩქი იმით აღიქვა მგლად, რომ შიშის გამო იგი მტკიცედ იყო განწყობილი მგლის დანახვაზე (ეშინოდა მგელი არ შემხედვს). იგივე ადამიანი სხვა პირობებში იმავე ჭირკვს და იმავე ბუჩქს მგლად არ აღიქვამს. თუ ადამიანი სრულიად დარწმუნებულია, რომ მას აღუვყენ ოდევლონით დასველებულ ბამბას, აღვილად შეიძლება აღიქვას სინამდვილეში წყლით დასველებული ბამბის „ოდევლონის“ სუნის და ა. შ. რადგანაც ამ სუნის აღსაქმელად მტკიცედ იყო განწყობილი.

ფსიქოლოგიურ ილუზიათა შესწავლაში დიდი წვლილი შეიტანა დ. უზნაძის ხელმძღვანელობით თბილისში წარმოებულმა ექსპერიმენტულმა კვლევამ. ამ კვლევა-ძიებით დამტკიცდა, რომ ილუზიათა რიგს, რომელიც მანამდე შეგრძნების ორგანოს მოქმედების ეფექტად ითვლებოდა, საფუძვლად უდევს სუბიექტის მთლიანი მდგომარეობა — განწყობა, სახელმძღვანელო, „ფიქსირებული განწყობა“: თუკი წინასწარ განმტკიცდა, გაფიქსირდა გარკვეულ ობიექტთა ალქმის განწყობა, შემდეგ მცირედ განსხვავებულ საგანთა ალქმისას ამ ფიქსირებული განწყობის გავლენით ეს საგნები არასწორად, სხვა საგნის მიმართ განმტკიცებული განწყობის შესატყვისად აღიქმებიან.

მაგალითად, თუ ადამიანმა 10—15-წერ ზედიზედ აღიქვა ერთ მხარეს (მაგალითად, მარჯვნივ) დიდი საგანი და მეორე მხარეს (მაგალითად, მარცხნივ) — პატარა, შემდეგ მოცემულ ტოლ საგნებს იგი ილუზიურად — არატოლად აღიქვამს, რადგანაც პირველი 10 — 15 ალქმის განმავლობაში გაფიქსირებულმა „მარჯვნივ დიდი“ საგნის ალქმის განწყობამ დაამახინჯა შემდეგ მოცემული ტოლი საგნების ალქმა.

საქართველოში დ. უზნაძის ხელმძღვანელობით წარმოებულ

კვლევა-ძიების შედეგად ირკვევა, რომ ფსიქოლოგიურ ილუზიათა დიდ ნაწილს განწყობის ფაქტორი განსაზღვრავს¹.

§ 8. სივრცისა და დროის აღქმა

სივრცის აღქმის ზოგადი ახასიათება

1. ყოველივე რაც აღიქმება, სივრცეში აღიქმება. სივრცითი თვისებების ასახვის გარეშე ალქმა შეუძლებელია. „ყოველი ყოფის ძირითადი ფორმებია სივრცე და დრო — წერდა ენგელსი, — ყოფა დროის გარეშე ისეთივე უაზრობაა, როგორც ყოფა სივრცის გარეშე“. ალქმა ზომ საგნის თვალსაჩინო განცდაა, საგანი კი სივრცითი თვისებების გარეშე არ შეიძლება იყოს მოცემული: მას უჭირავს ადგილი, იგი განფენილია, მას აქვს გარკვეული სიდიდე, ფორმა და მდგომარეობა; სუბიექტისაგანაც იგი გარკვეული მიმართულებით და გარკვეულ მანძილზე მდებარეობს — ყველა ეს მომენტი საგნის ალქმაში აისახება, ყველა ისინი — განფენილობა, სიდიდე, ფორმა, მდებარეობა, მიმართულება, დაშორებულობა ხაერის ალქმის მომენტებს წარმოადგენენ.

2. რომელი რეცეფტორების მეშვეობით ხორციელდება სივრცის ალქმა? ცალკე სპეციფიკური რეცეფტორები სივრცითი თვისებების აღსაქმელად არ არსებობს! სივრცის ალქმა არსებითად ინტეგრაციულად აღიქმება. იგი სხვადასხვა მოდალობათა შეთანხმებული მოქმედების შედეგად ვითარდება აღრეული ბაეშვიზიდან. ადამიანი სივრცით თვისებებს განსაკუთრებით მკაფიოდ და ზუსტად აღიქვამს ოპტიკურად და შეხებით-კინესთეტიკურად. სხვა მოდალობების ალქმებშიც აისახება ისეთი სივრცითი თვისებები, როგორიცაა მიმართულებისა და მანძილის ალქმა: მაგალითად, ბგერის ან სუნის ალქმისას ჩვენ უშუალოდ განვიცდიდით იმ მიმართულებას და ნაწილობრივ მანძილსაც, საიდანაც მოდის ეს გამღიზიანებელი.

სივრცის ორი განზომილების, ე. ი. განფენილობის (სიბრტყის) ალქმა იმთავითვე ახლავს ყოველ ოპტიკურ თუ შეხებით შთაბეჭდილებას, ე. ი. უკვე შეგრძნების მასალაშია მოცემული (ფერის ან შეხებითი თვისების წარმოდგენაც შეუძლებელია განფენილობის გარეშე). პირვე-

¹ აღწერილობითი დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, „ფსიქოლოგია“, ტ. VI, 1949.

ლივე მხედველობითი შთაბეჭდილება, რომელსაც იღებს დაბადებიდან ბრმა, როდესაც იგი ოპერაციის შემდეგ გახელს თვალებს. უკვე განფენილობის მქონეა. მაგრამ რაც შეეხება მეტაბოლურ პროცესებს — სიღრმის, ანუ სუბიექტიდან დაშორების მიმართულებას — საგნის რელიეფს, ამის აღქმა მხოლოდ თანდათან ვითარდება, ობიექტურ საგნებთან პრაქტიკული ურთიერთობის პროცესში სხვადასხვა მოდლობათა თანამშრომლობის შედეგად.

ამრიგად, სივრცის აღქმის პირველი საფუძვლები მოცემულია იმთავითვე მარტივ სენსორულ შთაბეჭდილებებში, განსაკუთრებით მხედველობით მოდლობაში, მაგრამ სივრცის აღქმის ჩამოყალიბება ხდება სუბიექტის სათანადო ინტერმოდალური გამოცდილების მიღებასთან ერთად.

სივრცის აღქმა ძირითადად სამი მოდლობის შეთანხმებულ მონაცემთა საფუძველზე აიგება, სახელდობრ, მხედველობის, კინესთეტიკური და შეხებითი. საგნებთან პრაქტიკული ურთიერთობის პროცესში აღნიშნული კოორდინირებული მოძრაობების ასრულებს და მათთან ერთად ოპტიკურად აღიქვამს საგნის: საგნთან მისვლა, მასთან დახრა, ხელის მოკიდება, საგნის შეხება, ორივე ხელის ერთდროული მოკიდება, საგნის აღება, მისი გადანაცვლება და ა. შ. სათანადო ოპტიკურ შთაბეჭდილებებთან ერთად ხდება და სწორედ ეს ინტერმოდალური შთაბეჭდილებათა კოორდინირებულად მიღება აყალიბებს სივრცის, განსაკუთრებით კომისი მესამე განზომილების (რელიეფის, სიღრმის) აღქმას. უნდა აღინიშნოს, რომ თვით ოპტიკურ აღქმაშიც აღვილი აქვს ინტერმოდალური მოქმედება. საქმე ისაა, რომ შესაძლებელია ოპტიკური აღქმა მხოლოდ რეტინის გაღიზიანებებს კი არ ეყრდნობა, არამედ ორივე თვალის კოორდინირებულ მოძრაობას — კონვერგენციას და თვალის ბოლის სააკომოდაციო მოძრაობებს — აკომოდაციას¹. ორივე ეს მოძრაობა კი სათანადო წვრილი კუნთების შეკუმშვით ხდება და, მაშასადამე, სათანადო კინესთეტიკურ შთაბეჭდილებებთანაა დაკავშირებული. ამრიგად, სივრცის ოპტიკური აღქმაც არსებითად არაა წმინ-

და ოპტიკური — ისიც ინტერმოდალურია, რამდენადაც თვალების კოორდინაციის და თვალის ბოლის ამოზნექილობის ცვლილებებში კინესთეტიკურ შთაბეჭდილებებთანაა დაკავშირებული.

გამოცდილების როლს სივრცის აღქმის ჩამოყალიბებაში თვალსაჩინოდ ავლენს სტრატონის გონებასახვილური ცდა². მან გაიკეთა სათვალე, რომლის ლინზებში სინათლე ისე გარდატყდებოდა, როგორც თვალის ბოლში: ობიექტის გამოხატულება 180°-ით გადაბრუნდა. ამის შედეგად მეცნიერი პირველ ხანებში მთელ ხელულ სამყაროს 180°-ით გადაბრუნებულად (თავდაყირა) ხედავდა, მაგალითად, ოთახის ქერი ქვევით იყო, იატაკი ზევით და ა. შ., მაგრამ მას სათვალე არ მოუხსნია მდღე-ღამის განმავლობაში. და, თუ ამ ხნის განმავლობაში გარემოს საგნებთან პრაქტიკული ურთიერთობის პროცესში ახალი ოპტიკური შთაბეჭდილებების სათანადო კინესთეტიკურ შთაბეჭდილებებთან კოორდინაციის შედეგად თანდათან მოხდა ახალ პირობებთან შეგუება — ყველაფერი „თავის ადგილას“ დადგა. მერვე დღეს სათვალეებით სტრატონი ისევ სწორად ხედავდა ყველაფერს, როგორც სათვალეების გაცეთხამდე. სათვალის მოხსნის შემდეგ პირველ ხანებში მან უსათვალოდ ისევ შებრუნებულად აღიქვა ყველაფერი, მაგრამ მალე ისევ შეეგუა მდგომარეობას და ნორმალურად ხედავდა³.

სივრცის აღქმის ძირითადი ფაქტორები

იმ ფაქტორთა შორის, რასაც ეყრდნობა სივრცის აღქმა, არჩევენ პირველადსა და მეორადს.

პირველადი ფაქტორები

ბინოკულარული მხედველობა. სივრცის მესამე განზომილების აღქმისათვის წამყვანი მნიშვნელობა აქვს ბინოკულარულ ხედვას. თითოეული თვალის ბადურაზე მოიპოვება ორივე თვალის შესატყვისი წერტილები, ე. წ. **იდეალური წერტილები**. ეს ის წერტილებია, რომელთა ერთდროული გაღიზიანება ორივე თვალში იწ-

¹ ბროლი მით უფრო ბრტყელდება, რაც უფრო შორს არის საგანი, რომელსაც ვუყურებთ და, პირაქით, მით უფრო ამოზნექილება, რაც უფრო ახლოა საგანი.

¹ ცდის შიზანი იყო გამოყვანილი საკითხი. თანდაყოლილად თუ გამოცდილების შედეგად ხდება აღნიშნული საგნის სწორად (წალბა), თუცა თვალის ბოლში სხივების გადატეხის შედეგად საგნის გამოხატულება თვალის ბადურაზე შებრუნებულია — თავდაყირა.

² უფრო დაწვრილებით იხ. რ. ნათაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1956, 83-170 და შემდეგ.

ვევს ერთი ობიექტის, ერთი გამოხატულების დანახვას. მაგრამ თვალების ერთმანეთისაგან დაშორებულობის გამო ორი თვალთ ცქერისას ობიექტი თითოეული თვალის ბადურაზე ცოტათი განსხვავებული მხრიდან აღიბეჭდება და, მაშასადამე, იდენტურ წერტილებზედაც ერთი საგნის ცოტათი განსხვავებული სურათი აღიბეჭდება. სწორედ ეს გარემოება, ე. ი. ერთი საგნის ორი მხრიდან ხედვა, ქმნის ამ საგნის რელიეფურ ბიზუიტულ შთაბეჭდილებას, პრეტელი საგანი იმიტომ გამოიყურება პრეტელად, რომ იდენტურ წერტილებზე მისი ზუსტად ერთი და იგივე სურათი იხატება.

კონვერგენცია. საგნის მკაფიოდ დანახვისათვის ორივე თვალი კოორდინირებულად შებრუნდება ისე, რომ ორივე თვალის ღერძების შიშართულება შეერთდება ფიქსაციის წერტილში — ასეთ მდგომარეობაში საგანი ორივე თვალში იდენტურ წერტილებზე იხატება. თვალების ამ კოორდინირებულ შებრუნებას შიგნით კონვერგენცია ეწოდება. კონვერგენციის ხარისხი დამოკიდებულია საგნის დაშორების მანძილზე: რაც უფრო ახლოსაა საფიქსაციო საგანი, მით უფრო მეტადაა თვალები შებრუნებული შიგნით, რაც უფრო შორსაა საგანი, მით უფრო უახლოვდება მათი მდგომარეობა პარალელურს. კონვერგენციის მოძრაობას სათანადო კუნთები აწარმოებენ, ამიტომ ამ მოძრაობას ადამიანი კინესთეტიკური შთაბეჭდილების სახით განიცდის, სივრცის აღქმის ჩამოყალიბების პროცესში თვალების კონვერგენციის ეს კინესთეტიკური შთაბეჭდილება სხვა შეგრძნებებს უერთდება (საგანთან ხელის გაწევისა, მასთან მისვლისა და ა. შ.) და სათანადო გამოცდილების მიღების შემდეგ კი უკვე ამ დამატებითი შთაბეჭდილების გარეშეც წარმოადგენს საგნის დაშორების მანძილის აღქმის ერთ-ერთ საფუძველს.

რეტინალური გამოსახულება. ერთი და იგივე საგნის გამოხატულების სიდიდე თვალის ბადურაზე უკუპროპორციულია იმ მანძილისა, რომლითაც დაშორებულია საგანი თვალიდან. ამიტომ საგნის გამოხატულების სიდიდე რეტინაზე მნიშვნელოვან დასაყრდენს წარმოადგენს მანძილის აღქმისათვის, რასაკვირველია სიდიდის აღქმის კონსტანტობის პირობებში (იხ. ზემოთ, ე. ი. თუ რეტინალური გამოსახულების გადიდება-დაპატარავება, საგნის გადიდება-დაპატარავებად არ განიცდება).

თვალის ბროლის აკომოდაცია. კონვერგენციის ანალოგიურად, ოლონდ გაცილებით ნაკლებ დიფერენცირებულ კინესთეტიკურ შთაბეჭდილებას გვაძლევს თვალის ბროლის ამოხვევა-გაბრტყევა-

მის მოძრაობები, რომელიც აგრეთვე საგნის დაშორების მანძილთან არის დაკავშირებული.

პერსპექტიული გადახრა. რეტინალური გამოხატულების ზემოთ აღნიშნული კანონის მიხედვით საგნის ჩვენგან დაშორებული მხარე მით უფრო პატარად იხატება თვალის ბადურაზე, რაც უფრო დაშორებულია იგი, ამიტომ თვალის ბადურაზე გამოხატული საგნის სურათი პერსპექტიულ გადახრას განიცდის. მაგალითად, მაგლის ჩვენგან ახლო მდებარე მხარე ვანიერად იხატება ბადურაზე, დაშორებული მხარე კი — ვიწროდ, მარჯვენა და მარცხენა მხარეების კონტურის ხაზები თანდათან უახლოვდებიან ერთმანეთს — მაგლის სიბრტყე თანდათან ვიწროვდება; კუთხეებიც სათანადოდ გადახრილია და ა. შ. ისე, როგორც სურათზე რომ დავხატოთ ეს საგანი.

რეტინალური გამოხატულების ასეთი პერსპექტიული გადახრა მესამე განზომილებისაა, კერძოდ, საგნის რელიეფურობის აღქმის ერთ-ერთ ფაქტორს წარმოადგენს¹.

მეორადი ფაქტორები

პერსპექტივა. ჩვენგან დიდი მანძილით დაშორებულ საგნთან აღქმისას, ამ დაშორებულობის აღქმის ერთ-ერთ ფაქტორს საგნის გამოხატულების გამოკვეთილობა ან ბუნდოვანება წარმოადგენს. რაც უფრო დიდადაა დაშორებული ჩვენგან საგანი, მით ნაკლებ გამოკვეთილად, უფრო ბუნდოვნად გამოიხატება იგი ბადურაზე იმ პერსპექტივის მასის გამო, რომელიც ჩვენსა და საგანს შორის არის. ამიტომაც, სხვათა შორის, რომ ბურუსში საგნები უფრო დაშორებულად გამოიყურებიან (და ამიტომ უფრო დიდადაც გვეჩვენებიან, რადგანაც მათი რეტინალური გამოხატულების სიდიდე არ შეესატყვისება იმ მანძილს, რომელზედაც გვეჩვენება ჩვენ ბურუსის გამო საგანი).

საგანთა ნაწილობრივი დაფარვა. დიდად დაშორებული საგნების (მოტივ პორიზონტზე, ხეები ან სახლები დიდ მანძილზე ჩვენგან) შედარებითი დაშორებულობის აღქმისათვის მნიშვნელობა აქვს ერთი საგნის მეორით ნაწილობრივ დაფარვას: უფრო დაშორებულად აღიქმება ის საგანი, რომელსაც ნაწილობრივ ეფარება მეორე და პირიქით.

¹ ფაქტორების შესახებ დამატებით იხ. გ. კეჩუაშვილის დსახ. შრომა, § 16.

სივრცის შევსებულობა. საგნებით შევსებული სივრცის აღქმა ვაცილებით უფრო ზუსტია, ვიდრე ცარიელი, შეუვსებელი სივრცისა: წვლის ზედაპირზე (ტბა, ზღვა) ან ტრიალ მინდორში მანძილის შეფასებისას დიდ შეცდომებს ვუშვებთ, რადგანაც იძულებული ვართ დავეყრდნოთ მხოლოდ უშუალო შთაბეჭდილებას (უმთავრესად კონვერგენციისა და აკომოდაციის), ხოლო სივრცის საგნებით შევსებულობის შემთხვევაში ეყრდნობით იმ მცირე მანძილების აღქმასაც, რაც ერთმანეთთან ახლო მდებარე საგნებს შორის არის, და მათ მიმართებასაც ერთმანეთთან.

დროის აღქმა

1. „ყოფა დროის გარეშე ისეთივე უაზრობაა, როგორც ყოფა სივრცის გარეშე“ (ენგელსი). ყოველი მოვლენა ხომ დროში მიმდინარეობს და ყოველი მოვლენის აღქმისას, როგორც საზოგადოდ ყოველი განცდისას, ადამიანი დროის მიმდინარეობასაც განიცდის, მას დროის აღქმა გააჩნია. იგი ყველაფერს დროის პერსპექტივაში ჩართულად განიცდის; უშუალოდ განიცდის აწმყოს, ნამყოს, მომავალს და დროის მიმდინარეობას, როგორც ამ დროის პერსპექტივას მომენტებს. აწყო, ნამყო და მომავალი ერთმანეთში უწყვეტ გადასვლაში განიცდება: ადამიანის დროის უწყვეტი მიმდინარეობის, უწყვეტი თანმიმდევრობის, ხანგრძლივების უშუალო განცდა აქვს. მომავლის განცდა (მოლოდინის საგანი) უწყვეტად გადადის აწმყოს განცდაში და ეს უკანასკნელი წარსულის განცდაში. დროის მიმდინარეობის, ხანგრძლივების განცდა მუდამ ახლავს თან ადამიანის ცნობიერების პროცესთა მიმდინარეობას.

დროის აღქმა კიდევ უფრო ინტერმოდალური ბუნებისაა, ვიდრე სივრცის აღქმა. მას რომელიმე ცალკე მოვლენის შეშველით როდი განვიცდით; დროის რეცეფტორი აპარატები მგზავნი უნდა ითქვას, დროის განცდა არ არის აუცილებლად დაქვემდებარებული რომელიმე აღქმად პროცესთან. დროის მთელი პიროვნება განიცდის თავის საკუთარი მეს განცდისაგან დაუშორებელ მთლიანობაში, დროის განცდა არა მხოლოდ ყოველი მოვლენის შინაარსების აღქმას ახლავს თან, არამედ საზოგადოდ ყოველ განცდას. მატარებლის მონოტონურ ხმაურს უსმენთ, თუ მუსიკას, მდინარის წყლის დინებას უცქერით თუ ცაში ღრუბლების მოძრაობას, წყურვილი გაწუ-

ხვთ, თუ ტყვილი, ტვირთი მიგაქვთ შორეულ მანძილზე, თუ სუპრნობით, აზროვნებით რაიმე საკითხზე, თუ სწუხხარით, მოხსენების აკეთებით, თუ შეშას ხერხავთ, წარსულს იგონებთ, თუ მომავალზე ფიქრობთ — სულ ერთია, ყველა ამ პროცესთა განცდაში დროის მიმდინარეობაც განიცდება. ყველაზე ზუსტად დრო აღიქმება რიტმის აღქმისას, მაგრამ რიტმის აღქმა ხომ სხვადასხვა მოვლენაში შეიძლება იყოს მოცემული — სმენის, კინესთეტიკურ, შესახის თუ მხედველობის მოვლენაში.

შეშველია, რომ დროის განცდა მნიშვნელოვნად ეყრდნობა სტრუქტურის შინაგან სასიცოცხლო პროცესთა მიმდინარეობის განცდას (გულის ცემა და სხვ.), ამიტომ ზოგი ავტორი ფიქრობს, რომ დროის განცდის უმთავრესად ორგანიზმის სასიცოცხლო პროცესების ორგანიზებული შეგრძნებები უდევს საფუძვლად: დადსტურებულია, რომ ავადმყოფს, რომელიც მოკლებულია ორგანიზულ შეგრძნებებს, დროის აღქმაც დარღვეული აქვს. მაგრამ ეს, ცხადია, არ გამოირჩევა შეგრძნებათა სხვა მოვლენების და საზოგადოდ სხვა განცდების მნიშვნელობასაც დროის განცდისათვის. უკანასკნელ ხანებში სულ უფრო ვრცელდება შეხედულება, რომ დროის განცდა შეგრძნებათა მთელი მოვლენათა და კერძო ცალკეულ ფიზიოლოგიურ პროცესებთან კი არ არის დაკავშირებული, არამედ მთლიან პიროვნებაში მთელ გამოვლინებას წარმოადგენს.

ეს გარემოება, რომ განცდათა მიმდინარეობა დროის განცდის საფუძველს წარმოადგენს, შემდეგი კანონზომიერებითაც დასტურდება. დროის მიმდინარეობის ხანგრძლივება განსხვავებულად განიცდება ამის მიხედვით, რამდენად „სავსეა“ დროის მონაკვეთი განცდებით და თვით ამ განცდათა ხასიათის მიხედვით. გამოირკვა, რომ დრო მით უფრო სწრაფად მიმდინარეობს განიცდება, ხოლო მოგონებაში სათანადო დროის მონაკვეთი მით უფრო დიდად გვეჩვენება, რაც უფრო სავსე იყო იგი სხვადასხვა განცდებით და პირობით — მით უფრო ნელა მიმდინარეობს განიცდება და მოგონებაში დროის მონაკვეთი მით უფრო მცირედ გვეჩვენება, რაც უფრო „ცარიელი“ იყო ჩვენი ცნობიერება, რაც უფრო ნაკლებ შთაბეჭდილებებს ჰქონდა აღვილი. ამ კანონს „სავსე დროის კანონი“ ეწოდება.

მნიშვნელობა აქვს განცდების ხასიათსაც. განსაკუთრებით ემოციური ბუნების განცდებს. გამოირკვა, რომ სასიამოვნო ემოციური ელფერის განცდებისას დრო უფრო „ჩქარა გარბის“, ხოლო

უსიამოვნო ელფერის განცდებისას ნელა მიდის. ეს მოვლენა „დროის ემოციონალური დეტერმინაციის კანონის“ გამოვლინებად ითვლება.

განსაკუთრებით „ინელუბს“ დროის მიმდინარეობას, ე. ი. დროის მონაკვეთის გადაფასებას იწვევს, რაიმე სასიამოვნოს მოლოდინი.

§ 4. ალქმის ფიზიოლოგიური საფუძვლები

უქანასკნელ ხანებში უმაღლესი ნერვული მოქმედების პავლოვის სკოლის მიერ წარმოებული კვლევის შედეგად აღმოჩნდა, რომ ალქმის პროცესში ადგილი აქვს არა მხოლოდ აგზნების და შეკავების მართვით პროცესებს, რომელიც, როგორც ზემოთ ითქვა, შეგარძნების საფუძველს წარმოადგენს, არამედ პირობით რეფლექსური ხასიათის მოქმედებასაც, სახელობრ, ალქმის დროს იმ დროებითი კავშირების (იხ. ზემოთ) ამოქმედება ხდება, რომელნიც ინდივიდის წარსულში სათანადო საგანთა და მათ თვისებათა მიმართ გამოცდილების შედეგად პროცესში აღმოცენდნენ. როდესაც, მაგალითად, საგნის ოპტიკური ალქმის პროცესში ჩვენ საგნის არა ოპტიკურ თვისებასაც (სიმძიმეს, სიმკვრივეს და ა. შ.) „ვეგრძნობთ“ (იხ. ზემოთ, გვ. 101), ანდა ვცნობთ ალქმულ საგანს, — გვესმის რა არის ეს, ამ მოვლენის ფიზიოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს ინდივიდის წარსულ გამოცდილებაში აღმოცენებული დროებითი კავშირების ამოქმედება. მაგალითად, რკინის ოპტიკურ ალქმასთან წარსულ გამოცდილებაში (როდესაც ვეხებოდით რკინას ხელით, ვწევდით მას და ა. შ.) დროებითი კავშირების სახით დაკავშირებული იყო სიმკვრივისა და სიმძიმის კინესთეტიკურ-შეხებითი შთაბეჭდილება, ხოლო ბუმბულის მხედველობით ალქმასთან ასევე იყო დაკავშირებული სიმსუბუქისა და სირბილის კინესთეტიკურ-შეხებითი შთაბეჭდილება და ა. შ. ამის შემდეგ თითოეული ამ საგნის თუნდაც მხოლოდ მხედველობითი ალქმა აღნიშნული დროებითი კავშირების ამოქმედების შედეგად გვაძლევს მის სრულ ალქმას, სახელობრ, განაახლებს სათანადო კინესთეტიკურ შეხებით შთაბეჭდილებასაც.

მავე კანონზომიერების საფუძველზე, ე. ი. წარსულში შემუშავებული დროებითი კავშირების ამოქმედების შედეგად საგნის ალქმულ ხატთან ერთად მისი მნიშვნელობის აქტუალიზაციაც ხდება, რადგანაც წარსულში ამ საგნის ალქმისას მისი რაობის შესახებ ცოდნასაც განვიცდიდით.

§ 5. დაკვირვება

მოვლენათა და მათ შორის დამოკიდებულებათა ნებისმიერი, აქტიური და სისტემატური ალქმის წარმოებას, წინასწარ დასახული მიზნით და წინასწარ შემუშავებული თვალსაზრისით, დაკვირვებას უწოდებენ. დაკვირვებისას ჩვენ არა მხოლოდ ვხედავთ ჩვენს თვალწინ მიმდინარე მოვლენას, არამედ საკანგებოდ აქტიურად ვუყურებთ მას გარკვეულად წარმატებული ინტერესით და მის გარკვეულ მხარეთა შემჩნევის განზრახვით; სპეციალურად ვაქცევთ ყურადღებას მოცემული მოვლენის ჩვენ მიზნებისათვის საგულისხმო მხარეებს და დეტალებს, ვადატოვებთ მას სხვა მოვლენებს და ა. შ.

დაკვირვება გაცილებით უფრო რთული პროცესია, ვიდრე ალქმა. ალქმა დაკვირვებაში დაქვემდებარებულ, დამოკიდებულ როლს ასრულებს. დაკვირვება ალქმის გამოყენებით წარმოებული სპეციფიკური პროცესია. ამ პროცესში დიდ როლს ასრულებს აზროვნება: დაკვირვების მიმართულების განსაზღვრა, მოვლენათა და მათი მხარეების შედარება, დასაკვირვებელი მოვლენის გაგება და აღწერა, ცხადია, პირველ რიგში აზროვნების საქმეა. დიდ როლს ასრულებს დაკვირვების განხორციელებაში ყურადღება. მაგრამ დაკვირვება მაინც სპეციფიკური მოქმედებაა, რომელიც თავისებურ უნარს — დაკვირვებლობის უნარს გულისხმობს.

ყურადღება

§ 1. ყურადღების ზოგადი დახასიათება

შთაბეჭდილებათა სინათლე, ჩვეულებრივ პირობებში აღამიანზე (მის თვალის ბაღურაზე და შეგრძნების სხვა ორგანოებზე) ყოველ მომენტში მრავალი გამლიზიანებული, მრავალი საგანი მოქმედებს, მაგრამ ყველა ამ საგანს ერთდროულად აღამიანი ვერასოდეს ვერ აღიქვამს; ყოველ მომენტში იგი მხოლოდ ზოგ საგანს, უფრო ხშირად კი ერთ საგანს აღიქვამს. რომელს? იმას, რომელსაც ყურადღება აქცევს.

ყურადღება ნათელი აღქმის აუცილებელი პირობაა. ყურადღება წარმოადგენს ჩვენს ცნობიერებას გარეგნული მიმართულებით და ამით შესაძლებელს ხდის საგნის ნათელ აღქმას.

მაგრამ ყურადღება არა მხოლოდ აღქმის პირობაა, იგი საზოგადოდ ცნობიერების ყოველი შინაარსის ნათლად განცდის პირობაა: ამიტომ ყურადღებას ხშირად როგორც შთაბეჭდილებათა ცხადყოფის უუნქციას განსაზღვრებენ. ყურადღების მოთვარ ფუნქციას შთაბეჭდილებათა ნათელყოფაშია ზედგენ. ამ მხრივ ყურადღებას აღარებენ ნათურის მოქმედებას სიბნელეში — საიდან წარმოადგენს ნათურის შუქს, იქ გამოჩნდება საგნები, დანარჩენი სიბნელეში რჩება.

ცნობიერების შეფარება სინათლის ფუნქციასთან ერთად ხაზს უსვამს ყურადღების მოქმედებას მეორე მომენტს, რომელიც დაუშორებელია პირველსაგან და მის პირობასაც წარმოადგენს. ეს არის ცნობიერების „შეფარება“ — მისი კონცენტრაცია. გაერკვლებულ შეხედულებით ყურადღების მოქმედება მდგომარეობს ცნობიერების შეფარებაში და ამ სახით ობიექტზე მის წარმართვაში, რის შედეგად

გადაც მიიღწევა ამ ობიექტის ნათლად განცდა, ანუ ობიექტის „სუბიექტური სინათლე“.

ყურადღება მოქმედების პირობაა, თანამედროვე ფსიქოლოგიის მონაცემებით ყურადღება არა მხოლოდ შთაბეჭდილებათა სინათლის, არა მხოლოდ შეშეცნებითი პროცესების, არამედ საზოგადოდ ადამიანის მოქმედების აუცილებელი პირობაა; ყოველი მოქმედება (თუ იგი არაა ავტომატიზებული) ადამიანისაგან ყურადღების დაძაბვას, მის კონცენტრაციას მოითხოვს. ყურადღება უშუალო პირობას წარმოადგენს სუბიექტის მოქმედების შესასრულებლად. ამიტომ, რომ ყოველი მოქმედება წყდება, რა წამს ყურადღება სხვა რამეს მიექცევა. მაგალითად, საუბრობთ ვართული აღამიანები ქუჩაზე გადასვლისას უნებურად წყვეტენ საუბარს, რადგანაც ამ დროს ქუჩის მოძრაობას მიექცევენ ყურადღებას.

ყოველი ძნელად შესასრულებელი მოქმედება აუცილებლად მოითხოვს ინტენსიურ ყურადღებას; ასეთ მოქმედებას ყურადღების მაქსიმალური დაძაბვით ასრულებენ, მიუხედავად იმისა, რა სახისაა ეს მოქმედება — მაგალითად, შეშეცნებითი პროცესია, თუ მოტორულად ძნელი შესასრულებელი მოძრაობა და ა. შ. აკრობატი, ჟონგლიორი, თუ სპორტსმენი სტარტზე ყურადღების მაქსიმალური დაძაბვით ასრულებენ თავიანთ მოქმედებას, რომელიც საზოგადოდ ძაღვების მაქსიმალურ დაძაბვას მოითხოვს; ასევე ყურადღების დაძაბვით მოქმედებს ბავშვი, რომელსაც უჭირს უსახაზოდ სწორი ხაზის გაღება; ყურადღების კონცენტრაციის გარეშე ვერ გადაისხამთ სითხეს წვრილყელიან ჭურჭელში და ა. შ. რაც უფრო ძნელად გასაგებ ადვილს კითხულობთ წიგნში, ან რაც უფრო ძნელ ამოცანას წყვეტთ, მით უფრო დაძაბულია თქვენი ყურადღება. ეს გარემოება იმაშიც შედგენილია, რომ ადამიანის დადლილობის ყველაზე მაგრძნობიარე სიმპტომის ყურადღების დაქვეითება წარმოადგენს. გონებრივი თუ ფიზიკური მუშაობით გამოწვეული დადლილობა, როგორც ეს ექსპერიმენტულად დადგინდა, განსაკუთრებით მკვეთრად იჩენს თავს ყურადღების დაქვეითებაში.

ყურადღების დინამიურობა. ყურადღების ბუნების გათვალისწინებისას არ არის საკმარისი შთაბეჭდილების სინათლის, ცნობიერების შინაარსის ნათელი მოცემულობის გათვალისწინება. ეს მომენტი — შთაბეჭდილების ნათელი მოცემულობა — გარკვეული ახრით „სტატყური“ ხასიათისაა. ზოგი ავტორი მის ყურადღების

სტატკურ კომპონენტს უწოდებს. მაგრამ ყურადღებისათვის არა
ნაკლები დამახასიათებელია მისი დინამიკური ბუნება — ყურადღე-
ბა პერმანენტული წარმართვა ამ მომენტში აღუქმელის, ახლის
გასაშუქებლად. ყურადღების მოქმედებაში მოცემულია სწრაფვა ახა-
ლი საგნისაკენ, საგნის ახალი მხარისაკენ, იმისაკენ, რაც ამჟამად
არაა ნათლად მოცემული ცნობიერებაში; ყურადღება — სუბიექ-
ტის მოქმედებაა, აქტია.

საგულისხმოა, რომ ყურადღების მოქმედებაში ორივე ეს მო-
მენტი ყოველთვის ერთიანობაშია მოცემული: მაქსიმალურად ნა-
თელი შინაარსის მოცემულობის დროსაც ყურადღება არ კარგავს
თავის დაძაბულობას; ამ ნათელ შინაარსთან ერთად მოცემულია გა-
დასვლა შემდეგი მომენტის „გასაშუქებლად“. მაგალითად, კითხვის
პროცესში ყოველ მომენტში დიდი სინათლით გაცდილ სიტყვას-
თან ერთად მოცემულია შემდეგ მომენტზე (მაგალითად, მორიგ
სიტყვებზე) გადასვლა — სწრაფვა ამ შემდეგი სიტყვების გასა-
ცნობიერებლად, მათ გასაშუქებლად. ასევე ვლინდება ორივე ეს მო-
მენტი რაიმე საგნის (სურათის, ბეიზაფის) დათვალეირების დროს.
რაიმე პროცესის დაკვირვების დროს და ა. შ.

მიუხედავად იმისა, რომ ეს ორი მომენტი ყურადღების პროცეს-
ში ერთიანობაშია მოცემული, მათი როლი ყოველ მოქმედებაში
როდია ერთნაირი. არსებობს ისეთი სახის მოქმედებები, სადაც
დომინირებს პირველი — „სტატკური“ მომენტი — ნათელი
შინაარსის მოცემულობა; არსებობს მოქმედებები, სადაც, პირიქით,
დომინირებს მეორე — დინამიკური მომენტი. აქტიური წარ-
მართვა, სწრაფვა იმის გასაცნობიერებლად, იმის აღსაქმელად, რაც
ჯერ არ არის მოცემული.

პირველი სახის მოქმედებას წარმოადგენს მოცემულობის დაკვირ-
ვება, დათვალეირება, მეორეს — ძიება, ძიების მოქმედება: ძიე-
ბის ან მთლად იმის აქტში ყურადღება დაძაბუ-
ლია, თუმცა, საგანი, ყურადღების ობიექტი
ჯერ არ არის მოცემული; ყურადღება „ეძებს“ თავის სა-
განს, ცდილობს „გაანათოს“ ის, რაც ჯერ არ არის.

ბნელ ღამეში საგუშაგოზე, ანდა დაზვერვაში ადამიანი „უყუ-
რებს“ და „უსმენს“ იმას, რაც არაა და რის შესახებაც მან არ იცის,
რომელ მხარეს გამოჩნდება, რა გამოჩნდება და ისიც კი არ იცის,
გამოჩნდება თუ არა რაიმე. ობიექტი ჯერ არაა, მაგრამ ყურადღება
ინტენსიურაა.

ამ ორი ტიპის მოქმედების ფსიქოლოგიურად განსხვავებულ ბუ-
ნებას ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ, როგორც გამოიჩევა, ამ

ორი ტიპის მოქმედების — დაკვირვებისა და ძიების — უნართა შო-
ბის სრული კორელაცია არ არის: დაკვირვების უნარის მაღა-
ლი დონე ჯერ არ გულისხმობს აუცილებლად ძიების უნარის
მაღალ დონესაც და პირიქით. შრომის ფსიქოლოგიაში ამ ორი უნა-
რის შესამოწმებლად განსხვავებულ მეთოდებს იყუ-
ნებენ; ერთს „დამკვირვებლობის“, მეორეს „ძიე-
ბის ყურადღების“ შემოწმების მეთოდს უწოდებენ.

ყურადღების უარყოფითი მხარე. რამდენადაც ყურადღება ენერ-
გიის გარკვეული მიმართულებით კონცენტრაციას წარმოადგენს,
ბუნებრივია, რომ ყურადღების მოქმედება აუცილებლად შეიცავს
მეორე მხარესაც, საბეღობარ, ენერგიის დაქვეითებას, უმოქმედო-
ბას ყველა დანარჩენი მიმართულებით.

რაც უფრო ინტენსიურია ყურადღება ერთი მიმართულებით,
მით უფრო „გაფანტულია“, მით უფრო უყურადღებოა ადამიანი
სხვა მიმართულებებით. მაგალითად, ჩაფიქრებული ადამიანი ქუჩა-
ში ნაცნობს ვერ ამჩნევს, თუმცა შეხედავს მას; რაც უფრო მეტი
ყურადღებით კითხულობთ წიგნს, მით ნაკლებად ამჩნევთ იმას, რაც
თქვენს გარშემო ხდება და ა. შ.

ყურადღების კულმინაციის მომენტში სუნთქვის შეჩერებაც კი
ხდება, თუმცა სუნთქვა სრულიად ავტომატური მოქმედებაა.

ძალიან ინტენსიური ყურადღების შემთხვევაში სხვა მიმართუ-
ლებით უყურადღებოა იქამდეც მიდის, რომ ადამიანი ინტენსი-
ურ გამოღვიანებულებსაც ვერ ამჩნევს. მაგალითად, ამაღლებული
დებეშის დაძაბული ყურადღებით კითხვისას შეიძლება ძლიერი და-
კაჟუნება ვერ გაიგონოთ. ყურადღებას მისი ამ მეორე — ნეგატი-
ური მხარის გამო, ზოგი „ნაწილობრივ ძილის“ უწოდებს.

ამ სახის უყურადღებობიდან ასხევევენ „გაფანტულობის“ ან
უყურადღებობის მეორე სახეს, რომელიც უკვე ძლიერი ყურად-
ღების თანმხლები შედეგი კი არ არის, როგორც პირველი, არამედ,
პირიქით, საზოგადოდ ყურადღების სისუსტეს, საერთო
გაფანტულობას წარმოადგენს.

§ 2. ყურადღების ძირითადი თვისებები

ყურადღების მოცულობა

ადამიანმა ერთი მომენტით რომ შეხედოს დაფას, სადაც ოციო-
დე ციფრი სწერია, ყველა ამ ციფრს ვერ დინახავს, მიუხედავად
იმისა, რომ ყველა ეს ციფრი აღიბეჭდება მისი თვალის ბადურაზე,
რადგანაც მხედველობის ველში მოექცევა.

რატომ ვერ ხერხდება ბადურაზე აღბეჭდილი ყველა გამლიზიანების ერთდროული აღქმა? იმიტომ, რომ ყურადღების მოცულობა განსაზღვრულია.

ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად გამოიკვეთა, რომ ყურადღების მოცულობა ჩვეულებრივ უდრის 5—6 მარტივ შთაბეჭდილებას: თუ ხელსაწყოში — ტაქსტოსკოპში — სექუნდის მეთოდის ან მეოთხედის სისწრაფით აღამიანს უჩვენებენ შრავალ წერტილს, იგი ერთდროულად, ე. ი. ერთ მომენტში, ექვსზე მეტს ვერ დაინახავს. თუ ასევე აჩვენებენ ასოებს ან ციფრებს, ან საგნების პატარა-პატარა სურათებს, ჩვეულებრივ ხუთზე მეტს აღამიანი ერთ მომენტში ვერ აღიქვამს. ყურადღების მოცულობა ვერ მოიცავს მთელ იმ მასალას, რაც თვალის ბადურაზე აღიბეჭდება¹.

ცნობიერების არე

ყურადღების საგანს ჩვენ ნათლად, გამოკვეთილად აღვიქვამთ. მაგრამ ჩვენი ცნობიერების შინაარსი როდია ამოიწურება გამოკვეთილად აღქმულით, ე. ი. ყურადღების ობიექტით. ამის გარდა, ჩვენ სხვასაც ვამჩნევთ, ოღონდ არა ნათლად, არამედ ბუნდოვნად. მაგალითად, როდესაც ყურადღებით გვითხულობთ წიგნს, ჩვენ მაინც გვესმის, რომ ჩვენს ირგვლივ ლაპარაკობენ, თუმცა რას ლაპარაკობენ, ამას ვერ აღვიქვამთ. ანდა როდესაც დაფაზე დახატულ ფიგურას მივაპყრობთ ყურადღებას, ამ დროს იმასაც ვხედავთ, რომ ნახაზის გარშემო სიტყვები სწერია. თუმცა ამ სიტყვებს იმ მომენტში ვერ წაეყითხავთ და ა. შ.

ამრიგად, ცნობიერების არეში შედის მეტი, ვიდრე ყურადღება მოიცავს. ცნობიერების ველი უფრო ფართოა, ვიდრე ყურადღების მოცულობა. ყურადღების საგანი, როგორც ამოვბენ, ცნობიერების „ცენტრში“ შედის, ხოლო სხვა ობიექტები, რომლებიც ნათლად არ განიცდებიან, ცნობიერების „პერიფერიაში“ ანუ მის „ბუნდოვან ველში“ შედიან. ყურადღებისა და ცნობიერების მოცულობის დამოკიდებულებას სიმბოლურად ორი კონცენტრული წრის სახით გამოხატავენ: ყურადღების მოცულობა ცნობიერების ველის ცენტრს შეადგენს.

¹ ყურადღების მოცულობის კვლევის მეთოდების შესახებ იხ. გ. კეჩხუაშვილის დსახ. ნაშრომი, § 17.

ყურადღების ინტენსივობა

ყურადღების მოქმედება მეტ-ნაკლები ინტენსივობით ხასიათდება. ყურადღების ინტენსივობის მეტ-ნაკლებობა, დანარჩენ პირობათა ერთგვარობის შემთხვევაში, ყურადღების საგნის განცდის მეტ-ნაკლებ სინათლეში ირჩენს თავს: თუ სხვა ობიექტური (განათება, მანძილი და ა. შ.) და სუბიექტური (რეცეფტორის ნორმალური ფუნქციონირება და ა. შ.) პირობები ობიექტის ნათელი აღქმის შესაძლებლობას იძლევიან, მისი აღქმის სინათლის ხარისხი ყურადღების ინტენსივობის ხარისხზეა დამოკიდებული.

თუ ყურადღების კონცენტრაცია რაიმე ძნელად შესასრულებელ მოქმედების პირობის წარმოადგენს, მაშინ ყურადღების ინტენსივობა ამ მოქმედების შესრულების ხარისხს განსაზღვრავს (რატომაც უნდა, დანარჩენ პირობათა თანაბრობის შემთხვევაში). მაგალითად, წეროლეულიან ტურქელში სიტხის გადასხმა, დანარჩენ პირობათა ერთგვარობის შემთხვევაში, ყურადღების კონცენტრაციის ინტენსივობის მიხედვით მეტ-ნაკლები წარმატებით შესრულდება¹.

ყურადღების რამდენობა

ყურადღების მოქმედების ინტენსივობა ჩვეულებრივ პირობებში პერიოდულად ირჩევია — ძლიერდება და სუსტდება. ეს რჩევა განსაკუთრებით აკლავსაზიოდ ვლინდება სუსტი გამლიზიანებულების აღქმისას. მაგალითად, როდესაც თვალდაბუქულ აღამიანს ოდნავ ესმის საათის წიკ-წიკი, მას გრძნდება, რომ საათის ხმა ხან ძლიერდება, ხან სუსტდება. ობიექტურად საათის წიკ-წიკი სრულიად თანაბარია, მისი პერიოდულად მეტ-ნაკლები ინტენსივობით აღქმა ყურადღების ინტენსივობის რჩევის შედეგია: ყურადღების ინტენსივობის მომატებისას სუსტი გამლიზიანებელი (ამ შემთხვევაში სმენითი) უფრო მკაფიოდ აღიქმება, ხოლო ყურადღების ინტენსივობის შესუსტებისას — ნაკლებ მკაფიოდ.

ყურადღების ინტენსივობის რჩევა სხვადასხვა პირობებში განსხვავებული ტემპით ხდება. ჩვეულებრივ რჩევის პერიოდი რამდენიმე სეკუნდს უდრის.

აღსანიშნავია, რომ შინაარსის მჭიდრო მოვლენის აღქმისას, როდესაც ეს შინაარსი დინამიურია, ე. ი. თანდათან იშლება, ეთარ-

¹ ინტენსივობის კვლევის მეთოდების შესახებ იხ. გ. კეჩხუაშვილის დსახ. ნაშრომი, § 18.

დება (მაგალითად, საინტერესო წიგნის კითხვისას, კინოფილმის თუ სპორტული შეჯიბრის ყურებისას), ყურადღების რბევა ერთი და იმავე ტემპით, პერიოდულად კი არ მიმდინარეობს, არამედ სუბიექტის ინტერესის გაძლიერება-შესუსტებას მიჰყვება.

ალსანიშნავია, რომ შესაძლებელია ყურადღების რბევის ტემპის ნებისმიერი შეცვლა.

ყურადღების შეგუება

იმისათვის, რომ ყურადღებამ საგნის ნათელი აღქმა უზრუნველყოს, იგი უნდა „შეეგუოს“ ამ ობიექტს, ასე ვთქვათ, მოერგოს მას. როდესაც ჩვენზე მოულოდნელად იმოქმედებს გამლიზიანებული (დაირეკება ზარი, გამოჩნდება საგანი), ჩვენ გვეჩვენება, რომ უმაღლე ნათლად აღვიქვამთ მას. სინამდვილეში გამლიზიანებულის ნათელი განცდა მაშინ მოხდება, როდესაც მას ყურადღება მიექცევა, ამას კი აღვნიშნავთ ექნება მაშინ, როდესაც ყურადღება „შეეგუება“ მას, რაც გარკვეულ დროს მოითხოვს, და მით უფრო მეტ დროს, რაც უფრო მოულოდნელია გამლიზიანებული. გამლიზიანებულის მოლოდინის შემთხვევაში ეს დრო მინიმალურია.

ყურადღების შეგუების დავირეგება კომპლიკაციის აპარატის მეშვეობით შეიძლება. დიდ ციფერბლატზე, რომელსაც 100 დანაყოფი აქვს, თანაბარი სისწრაფით მოძრაობს ერთი ისარი. ცდისპირს ევალება ისარის დავირეგება და შემჩნევა — რომელ დანაყოფზე დაირეკება ზარი. ზარი ირეკება ნებისმიერად ექსპერიმენტატორის მიერ. ირეკება, რომ სანამ ცდისპირი შენიშნავდეს ზარს, ისარი მეტ-ნაკლებად გადაინაცვლებს ციფერბლატზე ისე, რომ ცდისპირი ასახელებს უფრო შორეულ დანაყოფს, რომელზედაც ისარი ზარის შემდეგ გადაინაცვლა.

ყურადღების გადანაცვლება

რამდენად შესაძლებელია ერთი მიმართულებით წარმართული ყურადღების სწრაფი გადატანა მეორე მიმართულებით, ე. ი. დაწყებული მოქმედების შეწყვეტა და ყურადღების სხვა მოქმედებაზე სწრაფი გადატანა? ასეთი ამოცანა ხშირად დგას ადამიანის წინაშე ყოველდღიურ ცხოვრებაში და, კერძოდ, პროფესიონალურ მოქმედებაში.

ყურადღების მიმართულების ასეთ სწრაფ შეცვლას, ყურადღების გადატანას ან გადაინაცვლებას უწოდებენ.

გადანაცვლება მით უფრო ძნელია, რაც უფრო ღრმადია ჩართულობის ბარათებზე მოცემული მიმართულებით მოქმედებაში.

არსებობს ექსპერიმენტული მონაცემები, რომლის თანახმად ყურადღების ერთი სენსორული (თვალისაღწერა) მასალიდან მეორეზე გადატანის მაქსიმალური სისწრაფე სექუნდის მესამედს (0,30—0,33) უდრის.

გამოიკვია, რომ ყურადღების გადანაცვლების სიიდევილე თუ სიმძნელე ინტერინდივიდუალურად მეტად განსხვავებულია.

ყურადღების განაწილება

მთელ რიგ პროფესიებში არსებობს ისეთი სამუშაო, რომელიც მოითხოვს ერთდროულად ინტენსიური ყურადღებით რამდენიმე განსხვავებული მოქმედების შესრულებას და, მაშასადამე, ყურადღების განაწილებას ერთდროულად რამდენიმე მიმართულებით.

შესაძლებელია თუ არა ყურადღების ასეთი განაწილება?

1) ჯერ ერთი, მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ ყოველი ორი მოქმედების ერთდროული შესრულება როდის მოითხოვს ყურადღების განაწილებას. ვარჯიშის შედეგად მოქმედებათა რიგი ერთი მოქმედების სახით ერთიანდება და ამიტომ მათი შესრულება აღარ მოითხოვს ყურადღების განაწილებას (მაგალითად, ორი ხელით როიალზე დაკვრა, ხელებისა და ფეხების მოძრაობები ცეკვის დროს ან ცურვის დროს და ა. შ.).

მაგრამ რამდენად შეიძლება ყურადღების განაწილება ერთდროულად ისეთი ორი (ან რამდენიმე) მოქმედების შესრულებისას, რომელნიც არ ერთდებიან და ყურადღების სხვადასხვა მიმართულებას მოითხოვენ?

ამ შემთხვევაშიც უნდა განვასხვავოთ ყურადღების მოქმედების ორი სახის პირობა.

2) ერთ შემთხვევაში ყურადღების მიმართულება ძირითადად ერთი რჩება, ოდონდ მასში ორი (ან რამდენიმე) „ფოკუსი“ იქმნება. ასეთ შემთხვევაში ლაპარაკობენ „ორფოკუსიან“ ან რამდენიმეფოკუსიან („ბიფოკულარულ“ ან „მულტიფოკულარულ“) ყურადღებაზე.

მაგალითად, შოფრის მხედველობის ველში წინ გზაზე ორი ობი-
ექტი გამოჩნდა — ურემი და ბაეშეი, თითოეული მათგანი ყურად-
ღებას მოითხოვს (მათი მოძრაობა განსხვავებულია), მაგრამ ორივე
ყურადღების ერთ ველში შექმნილ ორ ფოკუსს
წარმოადგენს. ასეთივე ზუნებისაა ორი ხელით დაკვრა ფორტეპი-
ანოზე, სანამ ეს მოქმედება ერთი სტრუქტურის მოქმედებად გა-
დაიქცეოდეს: თითოეული ხელის მოძრაობა მოითხოვს ყურადღებას,
მაგრამ ყურადღების ნამდვილი განაწილება — მისი გახლეჩა აქ არ
ხდება ორივე ხელის მოძრაობით იქმნება ერთი რამ — ერთი მე-
ლოდია. ამ შემთხვევაში ორივე ფოკუსი გაერთიანებულია სუბიექ-
ტის მოქმედებაში, როგორც ერთი ამოცანის ორი მომენტი.

3) სულ სხვაგვარია ყურადღების მოქმედება, როდესაც ერთ-
დროულად უნდა შესრულდეს ორი დამოუკიდებელი
ამოცანა — მაგალითად, ერთდროულად ლექციის მოსმენა და წიგ-
ნის კითხვა, ანდა მათემატიკური ანგარიში და ლექსის მოსმენა და
ა. შ. აი ასეთი ორი, სრულიად დამოუკიდებელი
მოქმედების, დამოუკიდებელი ამოცანის ერთ-
დროული შესრულება, მართლაც მოითხოვს ყუ-
რადღების გახლეჩას, მის ნამდვილ განაწილებას. შე-
საძლებელია თუ არა ასეთი რამ?

პირველი საბის ორი მოქმედების შესრულება ხშირია. მასაც
ჩვეულებრივ ყურადღების განაწილებად თვლიან. მაგრამ ცხადია,
რომ არსებითად ამ შემთხვევაში ყურადღების ნამდვილ განაწილე-
ბას — ორი დამოუკიდებელი მიმართულებით მის წარმართვას, ად-
გილი არა აქვს. მაგრამ შესაძლებელია თუ არა ყურადღების ნამდვი-
ლი განაწილება, მისი, ასე ვთქვათ, გახლეჩა? შესაძლებელია თუ
არა მეორე ტიპის ორი დამოუკიდებელი მოქმედების ერთდროული
შესრულება? ამ საკითხის ექსპერიმენტულ გამოკვლევითა უმრავ-
ლესობა იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ყურადღების სრული განაწი-
ლება, მისი გახლეჩის მნიშვნელობით — შეუძლებელია. მარ-
თალია, რიგი განსხვავებული, დისპარატული მოქმედებებისა ფაქ-
ტიურად სრულდება, მაგრამ მაინც ისეთ პირობებში, როდესაც ყუ-
რადღების გახლეჩას მათი შესრულება არ მოითხოვს.

ჩერ ერთი, დადასტურებულია, ერთდროული შესრულება ისე-
თი მოქმედებებისა, რომლიდანაც ერთი ინტენსიურ ყურადღებას
მოითხოვს, მეორე კი სუსტს. მაგალითად, ანგარიში და სუპორტით
მუშაობა.

მეორე შესაძლებლობა: ორი განსხვავებული მოქმედება სრულ-
დება ყურადღების სწრაფი გადანაცვლებით გა-
დანაცვლებით.

მოქმედების გზით. ასე სრულდება ისეთი ორი დამოუკი-
დებელი მოქმედება, რომელთაგან თითოეულის შესრულება ყუ-
რადღების უწყვეტ მოქმედებას არ მოითხოვს და ამიტომ ორი-
ვე წარმოებს ყურადღების სწრაფი გადასვლით ერთიდან მეორეზე.

მესამე შესაძლებლობა: ერთდროულად სრულდება ორი ისეთი
მოქმედება, რომელთაგანაც თითოეულის შესრუ-
ლება მოითხოვს ყურადღების ტალღისებურ
მოქმედებას — ყურადღების ინტენსივობის გა-
მაცვილება-შესუსტებას. თუ ამ ორი მოქმედებიდან ერ-
ოდის მიმართ ყურადღების ტალღის აწევა ემთხვევა დროში მეორის
ჩამართ ტალღის დაწევას, ეს ორი დისპარატული მოქმედება ერთ-
დროულად სრულდება. მაგალითად, ასე ხორციელდება ტელეფო-
ნით ლაპარაკი და წერა ან ლექციის მოსმენა და კონსპექტის წერა.
არც ლექციის მოსმენა, არც კონსპექტის წერა ცალ-ცალკე არ მო-
ითხოვს განუწყვეტლივ ყურადღების მაქსიმალურ დაძაბვას; ასეთი
დაძაბვა „კრიტიკულ“ მომენტებში ხდება, შემდეგ კრიტიკულ მო-
მენტთა შუა, ყურადღების ინტენსივობა ნაკლებია, ასეთი პარალე-
ლურა მოქმედების განხორციელება მხოლოდ იმ შემთხვევაში შე-
ძლებელია, თუ „კრიტიკული“ მომენტები, რომლებიც ყურადღების
ძლიერ დაძაბვას მოითხოვენ, ამ ორ მოქმედებაში არ ემთხვე-
ვა ერთმანეთს დროში, თუ ერთ მოქმედებაში ყურადღე-
ბას „მწვერვალს“ მეორე მოქმედებაში ყურადღების „დაბლობი“
ემთხვევა. ლექციის დროს კონსპექტის წერას ყურადღების გამაზვი-
ებების მომენტების ასეთი რეგულაციით ვახერხებთ¹.

ყურადღების გამართვა ანუ საბილობა

ყურადღების სტაბილობას, კონსტანტობას ან
სიმტკიცეს, ანდა გამძლეობას უწოდებენ ყურა-
დღების ხანგრძლივ წარმართვას ერთი და
მეორე მიმართულებით ერთ და იმავე ობიექტზე.
ყურადღების ეს მნიშვნელოვანი გამოვლინება არსებითად იც-
ვება მთელი რიგი ფაქტორების გავლენით: ინტერესის, ემოციო-
ნალური მდგომარეობის, დაღლილობისა და სხვა შინაგან და გარე-
გან პირობათა მიხედვით.

¹ ყურადღების განაწილების კვლევის შედეგების შესახებ იხ. ჯ. კერხუ-
შვილის დასახ. ნაშრომი, ნ 21.

დიდი აღმოჩნდა ამ მხრივ აღამიანთა შორის სხვაობებიც (იხ. ქვემოთ ყურადღების ტიპები). სუსტი გამძლეობის ყურადღებას, რომლის მოქმედებისათვის აუცილებელია ობიექტის ხშირ-ხშირი შეცვლა, ლაბილურს ან დინამიკურ ყურადღებას უწოდებენ. ხოლო დიდი გამძლეობის მქონე ყურადღებას, რომელსაც ერთი მიმართულებით დიდი ხნის განმავლობაში უწყვეტი წარმართვის შესაძლებლობა ახასიათებს, სტაბილურს ან სტატიკურ ყურადღებას უწოდებენ.

პურადღების სიმყარე ანუ გადამხრადობა

ყურადღების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან თვისებას მისი მიმართულებისათვის უცხო, ხელშეშლელ გამღიზიანებელთა თვის მეთნაკლები წინააღმდეგობის გაწევის, ამ გამღიზიანებელთა მიმართ მეთნაკლები გადაუხრადობის თვისება წარმოადგენს, რასაც ყურადღების სიმყარეს (ზოგჯერ სიმტკიცესაც) ან გადაუხრადობას უწოდებენ. ეს თვისება მეტად ცვალებადობს სხვადასხვა პირობების მიხედვით — ყურადღების საგნის მიმართ ინტერესის, აღამიანის დაღლილობის, თვით ყურადღების ინტენსივობის მიხედვით და ა. შ.

კერძოდ, ექსპერიმენტულად დადგინდა, რომ გადახრადობა განსხვავებულია ძირითადი მოქმედების ბუნების მიხედვით: აზროვნების პროცესის დროს, მაგალითად, ყურადღების გადახრა უფრო ადვილად ხდება, ვიდრე აღქმის დროს. მნიშვნელობა აქვს ხელშეშმული გამღიზიანებლის ბუნებასაც: ემოციის აღმძვრელი გამღიზიანებლები უფრო ინტენსიურად გადახრიან ყურადღებას, ვიდრე ინდიფერენტული. წმინდა სენსორულ გამღიზიანებლებს შორის, ცხადია, უფრო ხელშეშლელია ინტენსიური გამღიზიანებლები.

გამორკვეა, რომ ყურადღების საგანთან ერთი სახის (მაგალითად, იმავე მოდალობის) გამღიზიანებლები უფრო ხელშეშლელია, ვიდრე განსხვავებული სახისა და ა. შ.

§ 3. პურადღების ძირითადი სახეები ანუ ფორმები

აღამიანის ყურადღების მოქმედება განსხვავებულ ფორმებში ელინდება. ძირითადად არჩევენ ორ ფორმას¹.

¹ სხვადასხვა თვალსაზრისით არჩევენ ყურადღების სხვა ფორმებსაც. იხ. მაგალითად, რ. ნათაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1956, გვ. 215 და შემდ.

ამას მიხედვით, ნებისმიერად, განზრახვის თანახმად წარმოთქმულ სუბიექტი ყურადღებას თუ უნებურად, განზრახვის გარეშე, არჩევენ ყურადღების ორ ძირითად სახეს — ნებისმიერს ან აქტიურს და უნებლიეს ანუ პასიურს.

მაგალითად, მოსწავლე კითხულობს წიგნს გაკეთილის მომზადების განზრახვით, მაგრამ მის ყურადღებას ამ დროს რადიოთი გაქროცემული საინტერესო მოთხრობა გაიტაცებს — ყურადღება უნებურად წარმართება ბავშვისათვის საინტერესო რადიოგადაცემასაც. ეს უნებლიე ყურადღების გამოვლინებაა. თუ, პირიქით, იმავე პირობებში ყმაწვილმა შესძლო ყურადღების წარმართვა განზრახული მიმართულებით, ეს ნებისმიერი, აქტიური ყურადღების გამოვლენა იქნება.

ნებისმიერი ყურადღების ძირითადი დამახასიათებელი ის არის, რომ სუბიექტი ყურადღებას შეგნებულად, ნებისმიერად ააშოქმევს და მის რეგულაციას ახდენს.

ყოველ ნორმალურ აღამიანს ახასიათებს როგორც ნებისმიერი, ასე უნებლიე ყურადღება. ყოველდღიურ ცხოვრებაში ყურადღების მოქმედება ხშირად უნებურ ხასიათს ატარებს, მაგრამ აღამიანის სპეციფიკურად, მის ცხოველისაგან განსხვავებულ ერთ-ერთ ნიშანს, ნებისმიერი ყურადღების უნარი წარმოადგენს. ყოველი შრომის პროცესი აუცილებლად ამ უნარს გულისხმობს, ყურადღების შეგნებულ რეგულაციის გარეშე შრომა შეუძლებელია.

სწავლის პროცესიც, ცხადია, ნებისმიერ ყურადღებას ეყრდნობა. მეცადინეობა აუცილებლად გულისხმობს ყურადღების კონცენტრაციის უნარს შეგნებული განზრახვისა და მოვალეობის შეგნების საფუძველზე. იგი გულისხმობს უნარს ყურადღების კონცენტრაციისა ისეთ მასალაზე, რომელიც უშუალოდ არ აინტერესებს სუბიექტს და ისეთ დროსაც, როდესაც სუბიექტს ამის მიდრეკილება შეიძლება არ ჰქონდეს.

რაც შეეხება უნებლიე ყურადღებას, ამ ფორმაში ყურადღების შემდეგი, არსებითად განსხვავებული ბუნების მოქმედება შედის: ეს არის, ერთი მხრივ, სრულიად მარტივი რეფლექსური ხასიათის მოქმედება, რომელიც საორიენტაციო რეფლექსის ხასიათს ატარებს; გამღიზიანებელი სრულიად უნებლიედ, რეფლექსურად მიიზიდავს სუბიექტის ყურადღებას, უფრო ადრე, ვიდრე ის დაინტერესდებოდეს გამღიზიანებლით. მაგალითად, მოულოდნელი ძლიერი ზგერა, მხედველობის ველში უცბად შემოჭრილი საგანი და ა. შ., ჩვეულებ-

რიც მისკენ მომართვის საორიენტაციო რეფლექსს იწვევს. ყურადღების ეს ფორმა განვითარების თვალსაზრისით უმდაბლესია, იგი ახალდაბადებულ ბავშვსაც და ცხოველსაც ახასიათებს.

მეორე მხრივ, უნებლიე ყურადღება ელინდება სუბიექტის ინტერესით ან საზოგადოდ ემოციით წარმართული ყურადღების სახით: ყურადღება უნებლიედ, მაგრამ სათანადო მოვლენით დაინტერესების გამო წარმოადგენს. მაგალითად, საინტერესო რომანი შეიძლება იზიდავდეს ყმაწვილის ყურადღებას და ის დიდხანს ვერ მოწყდეს მის კითხვას, თუმცა იცოდეს, რომ უკვე ძილის დროა და ა. შ. ყურადღების ეს სახე პიროვნების მეტ აქტივობას გულისხმობს, ვიდრე, რეფლექსური ყურადღება და გენეტიკური თვალსაზრისით მასზე უფრო მაღალ ფორმას წარმოადგენს.

§ 4. ყურადღების ტიპები

ყურადღების ფორმები ანუ სახეები ერთ და იმავე პიროვნებაში თავსდება და, ამდენად, ადამიანთა შორის სხვაობებს არ წარმოადგენენ.

ყურადღების რიც თვისებათა მხრივ კი ადამიანები მკვეთრად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. როგორც გამოიყვე, რიგი ამ თვისებებისა ადამიანთა ტიპოლოგიურ თავისებურებებს წარმოადგენს, ადამიანთა შორის ტიპოლოგიურ სხვაობებს ქმნიან. ამ თვისებათა ინტერინდივიდუალური სხვაობების კვლევის შედეგად დადგინდა ყურადღების შემდეგი ძირითადი ტიპები:

შეზღუდული განვითარებული და კონსერვატიული ტიპი

დადასტურდა, რომ არსებობენ ადამიანები, რომელნიც ადვილად ახერხებენ ერთდროულად ორი ან რამდენიმე ისეთი მოქმედების შესრულებას, რომელიც ყურადღებას მოითხოვს. ასეთ ტიპს ყურადღების განაწილებული ანუ დისტრიბუციული ტიპი უწოდეს.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, ასეთი მოქმედების ფსიქოლოგიური ბუნება სადავოა, მაგრამ რის ხარჯზეც არ უნდა ახერხებდეს ამ ტიპის ადამიანი ყურადღებით ორი მოქმედების შესრულებას—ყურადღების სწრაფი გადანაცვლებით, მისი განაწილებით თუ სხვაგვარად, ფაქტია, რომ ასეთი მოქმედების უნარი ტიპოლოგიურ თავისებურებას წარმოადგენს. პრაქტიკული მიზნებისათვის ამ ტიპის არსებობის ფაქტს მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს. არსებობს პროფესიათა რიგი, სადაც წარმატებით მუშაობა აუცილებლად მო-

ითხოვს ერთდროულად ყურადღებით მოქმედებას რამდენიმე მიმართულებით. ამიტომ შრომის ფსიქოლოგიაში ყურადღების ამ ტიპის განვითარებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ეძლევა.

ამის საწინააღმდეგო ტიპის ყურადღების ადამიანს, რომელსაც ყურადღების მხოლოდ ერთი მიმართულებით წარმოადგენს შეუძლია—კონსერტირებული ყურადღების ტიპს უწოდებენ. პროფესიათა რიგი ამ ტიპის ყურადღებას საჭიროებს.

ყურადღების ადვილი და ანალიზური განვითარების ტიპები

ყურადღების ერთი მიმართულებიდან მეორეზე სწრაფი გადასვლის უნარი, ისევე როგორც, პირიქით, ყურადღების ასეთი გადატანის უნარმოკლებულობა, ყურადღების ტიპოლოგიურ თვისებას წარმოადგენს.

არსებობენ ადამიანები, რომელთაც ეძნელებათ, ანდა სულაც ვერ ახერხებენ ყურადღების სწრაფ გადატანას მეორე მიმართულებით, მათი ყურადღება თითქმის ეწეება იმ საგანს, რაზედაც იგი უკვე მიმართულია. მათ ეძნელებათ ერთი მოქმედებიდან სხვა მოქმედებაზე გადასვლა. ასეთ ტიპს ყურადღების ძნელი გადანაცვლები ტიპი უწოდებენ. ასეთად ითვლება ნიუტონი, რომელიც ყოველდღიურ ცხოვრებაში დიდ ვაფანტულობას იჩენდა ზოლზე, იმის გამო, რომ მისი ყურადღება სხვა საკითხებზე (მეცნიერულ პრობლემებზე) იყო ფიქსირებული, ზოლო გადანაცვლება ეძნელებოდა.

პირიქით, არსებობს ყურადღების ადვილი გადანაცვლების ტიპის ადამიანები, რომელთათვის არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს ყურადღების სწრაფი გადატანა სხვადასხვა მიმართულებით, ერთი საქმიდან სწრაფი გადასვლა მეორეზე და ა. შ.

ამ ტიპოლოგიურ თავისებურებებსაც დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს რიგი პროფესიებისათვის შესაფერი კადრების შერჩევის თვალსაზრისით, რადგანაც არსებობს პროფესიათა რიგი, სადაც ყურადღების სწრაფი და ზოგან მომენტური გადანაცვლება საჭირო ახალი მიმართულებით (მფრინავი, შოფერი, ცნობათა ბიუროს თანამშრომელი და ა. შ.) და, პირიქით, არის პროფესიები, სადაც მუშაობის მუშაობის ერთ-ერთ პირობას ყურადღების ერთი მიმართულებით შეუწყვეტელი მოქმედება („მიწებება“) წარმოადგენს (მეცნიერული მუშაობა, მონაგარიშის მუშაობა და სხვ.).

ყურადღების სწრაფი და ნელი შეზღუდვის ტიპები

ყურადღების ახალ გამომიზიანებულთან „შეგულების“ სისწრაფეც (ან, ზემოთ) ტიპოლოგიურ თავისებურებას წარმოადგენს. გამოირ-

ევა, რომ არსებობს ყურადღების ხწრაფი და ნელი შეფუთვის ტიპები, პირველი ტიპის ადამიანი უმალვე ამჩნევს ახალ აღმოცენებულ გამლიზიანებელს, მეორეს კი ამისათვის შეტ-ნაკლებად დიდი დრო უნდა.

ამ ტიპოლოგიურ სხვაობასაც ზოგიერთი პროფესიისათვის კადრების შერჩევის თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა აქვს. არსებობს პროფესიითა მთელი რიგი, სადაც მოულოდნელად აღმოცენებული გამლიზიანებლის შემჩნევას და მასზე რეაქციას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს წარმატებითი მუშაობისათვის.

სტაბილური და ლაბილური შუარაღმების ტიპი

ტიპოლოგიურად განსხვავებულს და პრაქტიკული თვალსაზრისით მნიშვნელოვან თავისებურებას წარმოადგენს ყურადღების სტაბილობა და ლაბილობა. არსებობს ადამიანის ტიპი, რომელსაც არ შეუძლია დიდი ხნის განმავლობაში ყურადღების წარმართვა ერთი მიმართულებით; იშისათვის, რომ ყურადღების მოქმედება ინტენსიური იყოს, მისთვის აუცილებელია ხშირ-ხშირი გადანაცვლება სხვა მიმართულებით. ეს არის ყურადღების ლაბილური ანუ „ადინამიური“ ტიპი. პირიქით, ყურადღების სტაბილური ანუ „სტატიკური“ ტიპისათვის დამახასიათებელია ყურადღების ერთი მიმართულებით ხანგრძლივი მოქმედების უნარი. ამ ტიპის ადამიანისათვის ყურადღების ხშირი გადანაცვლების საჭიროება, პირიქით, ყურადღების ინტენსივობისათვის ხელშემშლელ ფაქტორს წარმოადგენს.

რიგ პროფესიებში (მაგალითად, ცნობათა ბიუროში) უკანასკნელი ტიპის ადამიანი წარმატებით ვერ იმუშავეს. ზოგ პროფესიებში კი, სადაც ეფექტის მიღებისათვის აუცილებელია დიდი ხნის განმავლობაში უწყვეტად ერთი მიმართულებით შედარებით მონოტონური მუშაობა, სწორედ ეს უკანასკნელი ტიპი იმუშავეს წარმატებით, პირველი კი — შეუფერებელი აღმოჩნდება.

შუარაღმების მხარი და გადახრადი ტიპი

არსებობს ისეთი ტიპის ყურადღების ადამიანები, რომელთაც ხელშემშლელ გამლიზიანებელთა პირობებში ყურადღების კონცენტრაცია და, მაშასადამე, ინტენსიური ყურადღებით მუშაობა არ შეუძლიათ; ეს არის გადახრადი ანუ არამყარი ყურადღების ტიპი.

პირიქით, მყარი ანუ გადაუხრადი ყურადღების ტიპისათვის და-

მასათაბელია უნარი ყურადღების ინტენსიური მოქმედებისა, ფაქტია, ხელშემშლელ გამლიზიანებელთა (ხმაური, ლაპარაკი და ა. შ.) პირობებშიც; ეს უცხო გამლიზიანებლები დიდად ვერ უშლიან ხელს ყურადღების კონცენტრაციას.

ყურადღების ეს თვისება — სიმყარე — შედარებით აღვილად გამოიშვადილა. ადამიანი თანდათან ეჩვევა ხელშემშლელ გამლიზიანებელთა პირობებში მუშაობას. მაგრამ ეს გარემოება ტიპოლოგიურ სხვაობას მაინც არ აბათილებს. გავარჯიშების ერთნაირ პირობებში გადახრადი ტიპი მაინც ნაკლებ სიმყარეს გამოიჩენს, ვიდრე გადაუხრადი.

გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ ყურადღების სიმყარისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ყურადღების ინტენსივობას, — ინტენსიური ყურადღება, დანაირენ პირობათა ერთგვარობის შემთხვევაში, ნაკლებ გადახრადია, ვიდრე ხელსე ინტენსივობის ყურადღება, მაგრამ გადახრადობა თუ გადაუხრადობა მაინც ყურადღების სხვა, სპეციფიკურ თვისებას წარმოადგენს, — იგი ვერ დამოუკიდებია ინტენსივობის თვისებაზე.

გადახრადი ყურადღების ტიპისათვის, მაგალითად, დამახასიათებელია შედარებით აღვილი გადახრადობა თვით ინტენსიური ყურადღების დროსაც. უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ასეთი ტიპი ხელშემშლელ გამლიზიანებელთა პირობებში ვეღარ ახორციელებს ყურადღების ინტენსიურ მოქმედებას, რადგანაც ეს უცხო გამლიზიანებლები მიიქცევენ ყურადღებას. პირიქით, მყარი ყურადღების ტიპისათვის დამახასიათებელია ყურადღების გადაუხრადობა სუსტი ინტენსივობის ყურადღების დროსაც, თუმცა, ცხადია, ამ შემთხვევაში ეს სიმყარე ნაკლებია, ვიდრე მაშინ, როდესაც ყურადღება ინტენსიურია.

§ 5. შუარაღმების ფაქტორები

შუარაღმების გამომწვევ ფაქტორთა კლასიფიკაცია

ყურადღების გამომწვევ ფაქტორთა შორის ასხვავებენ ობიექტურს და სუბიექტურს ანუ შინაგან ფაქტორებს. პირველ ჯგუფს აკუთვნებენ ყურადღების გამომწვევ იმ პირობებს, რომლებიც გარემოში მოცემული ობიექტის თვისებებს წარმოადგენს. ხოლო სუბიექტურ ფაქტორებად თვლიან ყურადღების იმ პირობებს, რომლებიც თვით სუბიექტში, მისი შინაგან-

ნი მდგომარეობის სახითაა მოცემული. ეს ტრადიციული დაყოფა არ არის ბოლომდე თანმიმდევრადი — ერთი ჯგუფის თითოეული ამ ფაქტორთაგანის გამოვლინება ხშირად გაპირობებულია მეორე ჯგუფის ფაქტორით: თვით ერთი და იგივე ობიექტური ფაქტორი (მაგალითად, გამლიზიანების ინტენსივობა ან სხვადასხვა მოდილობის გამლიზიანებელი) ყურადღების განსხვავებულ სტიმულაციას იძლევა იმის მიხედვით, როგორია შინაგანი მდგომარეობა სუბიექტისა, რა გუნებაზეა ის, რა მოთხოვნილებას განიცდის მოცემულ მომენტში, რითია დაინტერესებული და ა. შ. ეს დაყოფა მეტად პირობითია.

ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებასაც, რომ ჩვეულებრივ პირობებში ადგილი აქვს მრავალ ფაქტორთა ერთდროულ მოქმედებას, ისე რომ ფაქტორთა შორის, ასე ეთქვას, კონკურენცია ხდება — ერთი ფაქტორი ჩრდილავს მეორეს. ამიტომ მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ თითოეული ფაქტორი, რომელსაც ქვემოთ გავეცნობით, მხოლოდ დანარჩენ პირობათა ერთგვარობის შემთხვევაში წარმოადგენს მოქმედ ფაქტორს. თითოეული ამ ფაქტორის მოქმედება შეიძლება დაიჩრდილოს სხვა ფაქტორით.

თავიპირადი შეატყობინება

გამლიზიანების ინტენსივობა. სხვა პირობათა ერთგვარობის შემთხვევაში ძლიერი გამლიზიანებულები (ძლიერი შუქი, ძლიერი ბგერა, ელვა, ქუხილი, გასროლის ხმა, ძლიერი სუნის და ა. შ.) ჩვენდა უნებურად იზიდავენ ყურადღებას.

ამ ფაქტორის მოქმედებაზეა აგებული ყოველგვარი ყურადღების გამომწვევი საშუალებები — რეკლამები (ძლიერი შუქი), სიგნალები (ტრანსპორტზე, წარმოებაში) და ა. შ.; ადამიანიც ყურადღების მისაქცევად ხმის ამალვებას, დაკავუნებას მიმართავს და ა. შ.

მნიშვნელობა აქვს გამლიზიანების შედარებით სიძლიერესაც: სიჩუმეში სუსტი ბგერაც მიიქცევს ყურადღებას, ძლიერი ხმაურის პირობებში კი საკმაოდ ძლიერი ბგერაც შეუმჩნეველი დარჩება, თუ მისი სიძლიერე შეეუთრად არ აღემატება სხვა ბგერების სიძლიერეს.

გამლიზიანების ხანგრძლიობა. ყურადღებას იზიდავს გამლიზიანებელი, რომელიც დიდხანს ვრძელდება. მაგალითად, ორთქლმავლის ან ავტომანქანის სიგნალი რომ არაჩვეულებრივად გავრძელდება, ეს აუცილებლად მიიპყრობს ხოლმე ყურადღებას. 7

საგნის სიდიდე. დამტკიცებულია, რომ თანაბარ პირობებში დიდი საგნები უფრო იზიდავენ ყურადღებას, ვიდრე პატარა ან საშუალო ზომის საგნები. უცნობ ოთახში თვალში გეცემა დიდი ფანჯარა, დიდი ზომის ნივთი. ქალაქს რომ გადახედოთ მთიდან, თვალში გეცემათ განსაკუთრებით დიდი ზომის შენობები.

ამ ფაქტორსაც ფართოდ იყენებენ რეკლამებში. გაზეთშიც დიდი ასოებით დამტკიცებული სათაური იზიდავს ყურადღებას და ა. შ.

ამ ფაქტორსაც, როგორც ყველა სხვას, რასაც იყენებენ, შედარებით მნიშვნელობა აქვს. მაგალითად, დიდ საგნებს შორის ერთი პატარა რომ იყოს, სწორედ ეს პატარა მიიზიდავს ყურადღებას (მაგალითად, დიდ ადამიანთა აუდიტორიაში რომ პატარა ბავშვი აღმოჩნდეს — ეს უკანასკნელი მიიზიდავს ჩვენს ყურადღებას). მაგრამ ეს უკვე სხვა ფაქტორის — კონტრასტის ფაქტორის (იხ. ქვემოთ) გამოვლინებაა.

საგნის სიახლოვე. ჩვენთან ახლო მდებარე საგნები, დანარჩენ პირობათა ერთგვარობის შემთხვევაში, უფრო მიიქცევენ ჩვენს ყურადღებას, ვიდრე უფრო შორის მდებარე საგნები. ქუჩაში ჩვენთან ახლოს გავლილს მეტ ყურადღებას ვაქცევთ, ვიდრე შორს გავლილს, აუდიტორიაში ახლო მქდომს ძალაუვნებურად მეტ ყურადღებას აქცევთ და ა. შ.

საგნის განცალკევება. სხვა საგნებიდან იზოლირებულად, განცალკევებულად მოცემული საგანი ადვილად იზიდავს ჩვენს ყურადღებას: ტყის პირას განცალკევებულ ხეს ყველა ამჩნევს, მაგრამ ტყეში ასეთივე ხეები სულ ვერ იზიდავენ ჩვენს ყურადღებას. ან, მაგალითად, ალღუმის დროს რიგებიდან გამოსულ ადამიანს ყველა ზიარკობს ხოლმე ყურადღებას.

კონტრასტის ფაქტორი. ყოველი კონტრასტულად განცდილი დიდი სხვაობა გამლიზიანებელთა შორის იზიდავს ხოლმე ადამიანის ყურადღებას: დიდი და პატარა ერთიმეორის გვერდით, ფერადი საკანი რუხ საგნებს შორის და ა. შ.

მოძრაობა. მოძრაი საგანი ძალიან ადვილად იზიდავს ყურადღებას (განსაკუთრებით თუ უძრავი საგანი ამოძრავდა ჩვენი მხედველობის ველში). უძრავი საგნები, პირიქით, უფრო შეუმჩნეველი რჩებიან, საინტერესოა, რომ ეს ფაქტორი ცხოველთა სამყაროში დიდ როლს თამაშობს სიცოცხლისათვის ბრძოლაში. ინსტინქტურად გაშვებულ სუსტ ცხოველს ეს უძრავობა გადაარჩენს ხოლმე მტაცებლისაგან. გაუნძრევლად გაჩერებული მტაცებელიც შეუმჩნეველი რჩება თავისი მსხვერპლისათვის.

ცვლილება. აღნიშნის ყურადღების ერთ-ერთ განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ფაქტორს ცვლილების ფაქტორი წარმოადგენს. იმის მიმართ, რაც დიდხანს უცვლელი რჩება, ჩვენი ყურადღება სუსტდება, ჩლუნდება; უცვლელი შეუმჩნეველი რჩება. პირიქით, დიდი ხნის უცვლელის შეცვლა ძლიერად იზიდავს ყურადღებას. თვით გამლიზიანებლის შეწყვეტაც კი, თუკი ეს გამლიზიანებული მანამდის ზანგრძლივად უცვლელად მოქმედებდა, აღძრავს ჩვენს ყურადღებას; ჩვენს ოთახში კედლის საათის წიკ-წიკს ვეღარ ვამჩნევთ, მაგრამ საკმარისია საათი გაჩერდეს, რომ უმაღლეს მივაქციოთ მას ყურადღება. წისქვილის ბმაურში მძინარე მეწისქვილეს ამ ბმაურის შეწყვეტა, ე. ი. ცვლილება აღვიძებს და ა. შ.

სიახლე. ყურადღების ამ უმნიშვნელოვანესი ფაქტორის ფარგლებში შეიძლება შეტანილ იქნეს ცვლილებისა და მოძრაობის ფაქტორიც. საქმე ის არის, რომ ყურადღებას იზიდავს ყოველივე, რაც სუბიექტისათვის ახალია, უჩვეულოა, მოულოდნელია და, მაშასადამე, ისიც, რაც შეცვლილია, რაც მოძრაობს; ხოლო ის, რაც მუდამ უცვლელია, ჩვეულოა, ყოველდღიურია, იგი აჩლუნგებს, აღუნებს ყურადღებას. ახალი სივანი, ახალი ამბავი, ახალი ფაქტი, ახალი აღმნიანი, შეცვლილი გარემო იპყრობს ჩვენს ყურადღებას.

ამ პრინციპს დიდი პედაგოგიური ღირებულება აქვს. იგი იძლევა მოსწავლეთა ყურადღების (ინტერესთან ერთად) სტიმულაციის ადვილ შესაძლებლობას.

უნდა ითქვას, რომ სიახლის ფაქტორი უკვე აღარ არის საე-სეებით ობიექტური ფაქტორი, რადგანაც ობიექტის სიახლე თვით სუბიექტის გამოცდილებაზეა დამოკიდებული: ის, რაც ერთისათვის, ახალია, მეორისათვის ძველია და ჩვეულოა.

ნაცნობობისა და ჩვეულებრივობის ფაქტორი. როდესაც სუბიექტი უცნობ, ახალ სიტუაციაში იმყოფება, მაშინ ყურადღების გამომწვევ ფაქტორს სიახლე კი არა, პირიქით ნაცნობობა და ჩვეულებრივობა წარმოადგენს. ის, რაც უცნობ სიტუაციაში, უცნობ ახალ საგანთა შორის ნაცნობი, ჩვეულებრივი აღმოჩნდება, მიიზიდავს ჩვენს ყურადღებას.

ახალ სურათთა გამოყენებაზე თვალში გვეცემა ჩვენთვის კარგად ნაცნობი სურათი; უცნობ, ჩვენითვის ახალ მუსიკალურ ნაწარმოებში ადვილად მიიპყრობს ყურადღებას ნაცნობი მელოდია, უცნობ აუდიტორიაში ადვილად შეამჩნევთ ნაცნობ სახეს და ა. შ.

ცხადია, რომ ნაცნობობის ფაქტორიც არანაკლებ სუბიექტურია, ვიდრე სიახლის ფაქტორი.

მოთხოვნილება. ყურადღება პირველ რიგში სუბიექტის მოთხოვნილების შესატყვისად, მოთხოვნილების საფუძველზე წარმართება. მოთხოვნილება ისევე წარმოადგენს ყურადღების წარმართველ ფაქტორს, როგორც საზოგადოდ ცოცხალი არსების აქტივობის მთავარ ფაქტორს შეადგენს.

მშვიერის ყურადღება ადვილად წარმართება საჭმელთან დაკავშირებული მოვლენებისაკენ — იგი უმაღლეს ვენიშნავს საჭმლის სუნს და ა. შ. დალილს „თვალში ეცემა“ დასაჯდომი ადგილი და ა. შ.

ინტერესი. ფართო მნიშვნელობით მოთხოვნილების კერძო გამოვლინებას ინტერესი წარმოადგენს.

ინტერესი ყურადღების უშუალოდ წამყვან ფაქტორად ითვლება. იქ, სადაც ინტერესია, ყურადღებაც არის. ის რაც გვინტერესებს, აუცილებლად ყურადღებასაც იწვევს.

ძლიერი ინტერესის ფაქტორი ხშირად სძლევს სხვა ფაქტორებს. წერტილი შრიფტით დაწერილ წიგნსაც დიდი ყურადღებით ვკითხულობთ, თუკი ეს წიგნი ინტერესს იწვევს. ხმაურის, სიმღერისა და სხვადასხვა ლაპარაკის პირობებში ინტენსიური ყურადღებით ვისმეც დიდი ხნის უნახავი მეგობრის თავგადასავლის ამბავს, თუმცა ის სულ ჩუმი ხმით გველაპარაკება და ა. შ.

ინტერესის ფაქტორის უდიდესი მნიშვნელობა მეტად შევეთრად ელოდება სწავლის პროცესში საინტერესო მასალის მიმართ ყურადღების ადვილ მიპყრობაში: საინტერესოს ადვილად ვისმენთ, ადვილად ვკითხულობთ და ა. შ.

განწყობა. ყურადღების წარმართვის ძლიერ უშუალო ფაქტორს განწყობის ფაქტორი წარმოადგენს. იმ მიმართულებით ყურადღების წარმართვა, რა მიმართულებითაც განწყობილია სამოქმედოდ აღმნიანი, თავისთავად, უნებურად ხდება.

ეს ფაქტორი განსაკუთრებით დემონსტრაციულად იჩენს თავს ისეთ მდგომარეობაში, როდესაც გამოირიცხებულია ყურადღების ცნობიერი, შეგნებული წარმართვა, მაგალითად, ძილის დროს: ცნობილია, რომ, როდესაც დალილს დედის ღრმად სძინავს, ისე რომ ძლიერი გამლიზიანებლებიც ვერ აღვიძებენ მას, საკმარისია მისმა ბავშვმა დაიკენოს ძილში, ან დაახველოს, ცხვირი დააცემინოს, რომ დედამ უმაღლეს გაიღვიძოს. ეს გამლიზიანებელი იმიტომ იპყრობს დედის ყურადღებას, რომ მას სძინავს ბავშვის მიმართ სიღვინის განწყობით, ხოლო ამ განწყობის შეუსატყვისი ძლიერი გამლიზიან-

ნებელიც კი (ზარის დარეკვა, სინათლის ანთება) ვერ აღვიქვამს ამ ადამიანს, ვერ იპყრობს მის ყურადღებას.

მოლოდინი. ყურადღების ერთ-ერთ შინაგან ფაქტორად მოლოდინის ფაქტორი ითვლება. მართლაც, ყურადღება არახვეულებრივად აღვივალ წარმართება იმ ობიექტზე, რომლის გამოჩენაც მოლოდინის მიმართულებას შეესატყვისება, ე. ი. იმ მიმართულებას, საიდანაც ჩვენ რაღაცას მოველოთ. ვფიქრობთ, რომ ამ შემთხვევაშიც არსებითად საქმე გვაქვს ისევე განწყობის კერძო გამოვლინებასთან, რადგანაც გარკვეული მიმართულებით რაიმეს მოლოდინი ადამიანის ამ მიმართულებით „მომართვას“, მობილიზებას, მის „აწყობას“, ე. ი. სათანადო განწყობის აღმოცენებას გულისხმობს. ამიტომ, ჩვენი აზრით, მოლოდინის ფაქტორის ცალკე გამოყოფა არ არის გამართლებული.

ნებისყოფის ფაქტორი. აქამდე განხილული ფაქტორები უმთავრესად უნებლიე ყურადღების წარმართველ ფაქტორებს წარმოადგენენ.

მაგრამ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ადამიანის სპეციფიკას სწორედ ნებისმიერი ყურადღება შეადგენს. ნებისმიერი ყურადღების გამოძრავებელს კი ნებისყოფა წარმოადგენს. ნებისმიერი, აქტიური ყურადღების მოქმედებას საფუძვლად ნებისყოფის ფაქტორი უდევს. ყურადღებას ამ შემთხვევაში ადამიანის ნებისყოფა წარმოართვს. ეს ფაქტორი წამყვანია ყურადღების ყოველი მიზანდასახული, შეგნებული მოქმედების შემთხვევაში.

ამ ფაქტორის საფუძველზე ადამიანს შეუძლია ყურადღების წარმართვა იმ მიმართულებით, რომელიც არ შეადგენს მისი უშუალო ინტერესის საგანს, რომელიც მას უშუალოდ არ იზიდავს, თუკი მას შეგნებულად ესმის ამის საჭიროება.

შუბრადღების ნებაბიური ფაქტორები

ყურადღების დამაქვეითებელ, შემასუსტებელ ფაქტორთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია მობეზრებას, მოწყენის და მოუტიკების განცდა. ინტერესის დაკარგვის და მობეზრების განცდის შედეგად ყურადღება მკვეთრად სუსტდება, უნებლიე ყურადღება სულაც ქრება.

სპეციფიკურად მოქმედებს აფექტი: ერთი მხრივ, როგორც ემოცია საზოგადოდ, აფექტი იწვევს ყურადღების ინტენსიურ მოქმედებას თავის გამომწვევი ობიექტის მიმართ; მისი გამომწვევი სა-

გამოწვევით აღადგინოს ცნობიერებაში, მაგრამ, მეორე მხრივ, აფექტი მღვამირეობა იწვევს ცნობიერების შევიწროებასთან ერთად ყურადღების მოცულობის შეზღუდვას. აფექტის გამოწვევით საგნის გარდა გარემოს სხვა გამოლიზიანებლები აფექტით შეპყრობილობისათვის შეუმჩნეველი რჩება — მას არ ესმის რას ელამარავენ და ა. შ.

ყურადღებაზე, როგორც საზოგადოდ ფსიქიკურ აქტივობაზე, შემადგენელად მოქმედებს ფიზიოლოგიური ფაქტორთა რიგი.

პირველ რიგში ამ მხრივ აღსანიშნავია დაღლილობა. თუმცა დაღლილობა საზოგადოდ ასუსტებს ყოველგვარ ფსიქიკურ მოქმედებას — მეხსიერებას, აზროვნებას და ა. შ., მაგრამ ყურადღებას ინტენსივობა ამ მხრივ განსაკუთრებით მკაცრად იზიარება. როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, ადამიანის დაღლილობა, მოუხედავად იმისა, კუნთური მუშაობის შედეგია თუ ვონებრივის, პირველ რიგში ყურადღების შესუსტებაში ელინდება.

ყურადღებას ასუსტებს ის ანტიპიგიურული ბირობები (გადამუშავებული პიერით სუნთქვა და ა. შ.) და ის ქიმიკალები და ფარმაკოლოგიური საშუალებანი, რომლებიც საზოგადოდ აქვეითებენ ადამიანის ფსიქიკურ აქტივობას, რადგანაც შემთავებლად მოქმედებენ დიდი ტვინის ქერქზე ან საზოგადოდ ნერვული სისტემის აგზნებას აქვეითებენ (იხ. V თავი — მეხსიერების ფაქტორები).

წ. შუბრადღების ფიზიოლოგიური საფუძვლები და პათოლოგიური დავაბინება

შუბრადღების ფიზიოლოგიური საფუძვლები

ყურადღების ფიზიოლოგიური საფუძვლების შესახებ თეორიითა როგორც არსებობს. შედარებით უფრო დასაბუთებულია ყურადღების მოვლენათა ის ფიზიოლოგიური ახსნა, რომელიც ი. პავლოვის მოძღვრებას ეყრდნობა „ოპტიმალური აგზნების ცენტრების“ შესახებ. თანახმად ი. პავლოვის მიერ დადგენილ „ნერვულ პროცესთა ინდუქციის კანონისა“, დიდი ტვინის ქერქის ერთ-ერთი ბრის — ცენტრების ერთ-ერთი ჯგუფის — აგზნება იწვევს დანარჩენი ბრების შეკეობას, ე. ი. მათი მოქმედების შეჩერებას (იხ. ზემოთ, თავი 1, § 4); ამ კანონზომიერების თანახმად აგზნება ყოველ მოცემულ

მომენტში ერთ-ერთ არეში იყრის თავს და აღარ ვრცელდება მთელ ტვინზე. სახელობრ, აგზნების ასეთი კონცენტრაცია ხდება იმ არეში, რომელსაც საამისოდ ოპტიმალური პირობები გააჩნია (ამ პირობებზე აქ ვერ შეგვირდებით). სწორედ ამ აგზნების კონცენტრაციისათვის ოპტიმალური პირობების შექმნა არის, ე. ი. მოცემულ მომენტში აგზნებულ არეს, ყოველთვის შეესატყვისება ყურადღების ობიექტი: ამ არეების შესატყვის ობიექტს ჩვენ ოპტიმალური სინათლით განვიცდით. სხვა ობიექტებს ამ მომენტში ვერ განვიცდით, რადგანაც მათი შესატყვისი არეები, ინდუქციის კანონის თანახმად, შეგავებულა — ვერ აიგზნებიან. რაც უფრო მეტია ყურადღების შესატყვისი არის აგზნება, მით უფრო შეგავებულია სხვა არეები, მით უფრო ინტენსიურია ყურადღება აგზნებული არის შესატყვისი მიმართულებით და მით ნაკლებად ამჩნევს აღმაინი სხვა გამლიზიანებლებს. ტვინის სხვა არეებზე (ცენტრებზე) აგზნების გადასვლასთან ერთად იცვლება ყურადღების ობიექტიც.

ყურადღების პათოლოგიური დაჰვეითება

ყურადღების პათოლოგიური დარღვევები თავს იჩენენ ყველა იმ მიმართულებით, რომელშიაც იჩენს თავს ყურადღების მოქმედება.

პირველ რიგში აღსანიშნავია ყურადღების ძირითადი ფუნქციის — შთაბეჭდილებათა სინათლისა და საზოგადოდ ცნობიერების დონის დაქვეითება, დაბუნდოვნება, რომელიც „ცნობიერების ამღვრევისა“ და „დაბინდებული ცნობიერების“ სახელით აღინიშნება, ამ მიმართულებით დაღვნილია საფეხურების მთელი რიგი ცნობიერების სრულ დაკარგვამდე.

ზოგიერთი დაავადების დროს მნიშვნელოვნად ვიწროვდება ყურადღების მოცულობა. უკიდურეს შემთხვევაში ყურადღების მოცულობა ერთ შთაბეჭდილებამდე დადის: ავადმყოფი ერთად მოთავსებული საგნებიდან ერთდროულად ერთზე მეტს ვერ ხედავს, თუმცა მხედველობა მას დარღვეული არა აქვს. მაგალითად, ერთმანეთისაგან 5 სმ-ის მანძილზე მოთავსებულ ფანქრისა და ანთებული სანთლის ერთად დანახვა არ შეუძლია — ხან ერთს ხედავს, ხან მეორეს.

დადასტურებულია ყურადღების შეგუების სისწრაფის პათოლოგიური დაჰვეითება: ავადმყოფი ძალიან დიდი დავიანებით იძლევა რეაქციას შეკითხვაზე ან მასზე მოქმედ ფიზიკურ გამლიზიანებლებზე.

ზოგიერთი დაავადების დროს პათოლოგიურად ჰვეითდება საზოგადოდ გამლიზიანებლებზე რეაგირების უნარი: აღმაინის ყურადღების გამოწვევა ძალიან ძნელი ხდება. ამ მიმართულებით დაღვნილია დარღვევითა საფეხურები. უკიდურეს საფეხურზე ყურადღებას ვერ იწვევს ვერც ძლიერი ფიზიკური გამლიზიანებელი, ვერც ხშირად სიტყვიერი მომართვა.

ყურადღების პათოლოგიური დაჰვეითება ყურადღების სტაბილობის მიმართულებითაც ხდება. ამ შემთხვევაში ავადმყოფს პათოლოგიურად დინამიურია — როგორც ამბობენ „პაიერდინამიური“ ყურადღება აქვს: მისი ყურადღება ერთ საგანზე პატარა ხანსაც ვერ ჩერდება — წამდაუწუმ სულ ახალ-ახალ საგანზე გადახტება. ეს ვხვება იქმასაც და აზროვნების თუ ოცნების საგანსაც.

თავი მეხუთე

მეხსიერება

§ 1. მეხსიერების ცნება

მეხსიერება ფართო მნიშვნელობით

ადამიანის ფსიქიკაში აისახება არა მხოლოდ ამჟამად მოცემული გარემო, — ის საგნები, რომელიც ამჟამად ფიზიკურად ზემოქმედებენ მასზე, არამედ წარსულში განცდილიც, წარსულში აღქმული, გავებული, გაიზრებული და ა. შ. (ადამიანის აწყო მოქმედება გაპირობებულია არა მხოლოდ ამჟამად მოცემული გარემოთი, არამედ წარსულში განცდილითაც — წარსულში მიღებული გამოცდილებით, ცოდნით, წარსულში განცდილის წარმოდგენით, მისი მოგონებით და ა. შ. უოველი წარსულში განცდილი როდი იკარგება პიროვნებისათვის უკვალოდ. პიროვნება დროში უწყვეტად არსებობს. წარსული სხვადასხვა სახით ახდენს გავლენას ადამიანის აწყო ფსიქიკურ ცხოვრებაზე, ანარეკლს მპოვებს მასში. **მეხსიერების მიერ წარსულში განცდილის ამა თუ იმ სახით ასახვა მის ფსიქიკაში მეხსიერებას გამოვლინებას წარმოადგენს.**

1 ხაზს ვუსვამთ, რომ მეხსიერება გულისხმობს წარსულის სხვადასახვა სახით ასახვას ადამიანის ფსიქიკაში და არა აუცილებლად წარსულში აღქმულის წარმოდგენას, როგორც ამას მეხსიერების საკმაოდ გავრცელებული განსაზღვრება გულისხმობს. საქმე ის არის, რომ მეხსიერება წარსულის მხოლოდ წარმოდგენის სახით როდი ვლინდება — იგი იჩენს თავს აღქმის, აზროვნების, გრძნობებისა და სხვა პროცესებშიც, რამდენადაც წარსულში განცდილის ზეგავლენით იცვლება თვით ადამიანი: იცვლება მისი გამოცდილება, მისი შეხედულებები, ინტერესები, მისწრაფებები, ახალ მოთხოვნილებებსაც კი იძენს ადამიანი წარსულის გავლენით, და სხვაგვარად გაიწყობა სხვადასხვა მოვლენის მიმართ.

ზეერ რამეს წარსულში განცდილიდან ადამიანი წარმოდგენის სახით ვერ გაიხსენებს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ წარსულში განცდილი დაკარგულია მისთვის; ამ მოვლენის არეკვლამ ფსიქიკაში შეიძლება იჩინოს თავი მისი განმეორებითი აღქმის დროს ისა ცნობის სახით, ანდა გარკვეულ მოვლენათა მიმართ სხვაგვარი დამოკიდებულების სახით, იმ გამოცდილების საფუძველზე, როცა ადამიანმა შეიძინა, ან ამ მოვლენის გამეორებისას მისი უფრო ადრეული დახსოვნების სახით და ა. შ.

2 ადამიანის ფსიქიკური თავისებურებებში ატარებენ მისი პიროვნების ისტორიის დაღს, წარსულში განცდილი ამბებისა და განცდების არა მხოლოდ მოგონების (წარმოდგენისა) ან მათ შესახებ ცოდნის სახით, არამედ იმ ცვლილებების სახით, რაც თვით პიროვნებაში, მისუნარებაში, ინტერესებში, მიდრეკილებებში ხდება წარსულში განცდილის გავლენით. ასე, მაგალითად, საშუალო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ ბევრ ადამიანს თავის პროფესიის მიხედვით აღარ სჭირდება ალგებრის თუ ტრიგონომეტრიის ცოდნა და ბევრი სხვა სპეციალური ცოდნაც, რაც მათ სკოლაში შეიძინეს და ეს ცოდნა ამ ადამიანებს არც შერჩებათ — შესწავლილი აღარ ახსოვთ. მაგრამ ეს როდი ნიშნავს იმას, რომ ალგებრის თუ სხვა ადგილზე სწავლის საგნის სწავლას მათთვის ამოდ ჩაუვლია. არა, ამ სწავლის გავლენით შეიცვალა ამ ადამიანთა პიროვნება, შეიცვალა, აღიზარდა მათი აზროვნების თვისებათა რიგი და ა. შ. მათ გარკვეული გამოცდილება მიიღეს, თუმცა აღარ ახსოვთ ის კონკრეტული შინაარსი, რაც ისწავლეს.

მეტიც უნდა ითქვას — ადამიანთა ფსიქიკაში ხშირად აისახება გარემოს ისეთი მომენტების გავლენა, რაც თვითონ სუბიექტს ვერ გაუცნობიერებია. მაგალითად, ის წრე, რომელშიაც უხდება ადამიანს ზრდა და ცხოვრება, თვითონ სუბიექტისათვის შეუმჩნეველად ახდენს გავლენას მის მსოფლმხედველობაზე, ჩვეულებებზე, გემოვნებაზე, მის ხასიათზე, მის ქცევაზე, მის მეტყველებაზე და ემოციებზე და ა. შ., თუმცა მან თვითონ შეიძლება ვერც გაიხსენოს ის კონკრეტული ფაქტები, ის ამბები და შთაბეჭდილებები, რომელთა გავლენა ამგვარად აისახა მის ფსიქიკაში.

3 მეხსიერება, ამ ცნების ფართო მნიშვნელობით, წარსულში განცდილის ასეთ გავლენასაც შეიცავს, რადგანაც წარსულის ასეთი გაუცნობიერებელი გავლენაც ადამიანის ფსიქიკაში აისახება.

მეხსიერების ამ ფართო გაგებით ნაგულისხმევ ყველა მოვლენას ხშირად „მწეპური მოვლენების“ სახელით აღნიშნავენ.

მეხსიერების ცნებას ხშირად ხმარობენ უფრო ვიწრო მნიშვნელობით, ასეთი გაგებით მეხსიერების ცნება აღარ შეიცავს წარსულის გაუცნობიერებელ გავლენას აღაშინებ. მეხსიერება ვიწრო გაგებით გულისხმობს ძირითადად წარსულში განცდილის რეპროდუქციას, ე. ი. მის აღდგენას ცნობიერებაში აღქმის გარეშე და მის ცნობას გამეორებითი აღქმის შემთხვევაში.

„მწეპე“

ზემოთ ხაზი გაესვა იმ გარემოებას, რომ მეხსიერება გულისხმობს წარსულის გავლენას ინდივიდის ფსიქიკაზე. რაც შეეხება ორგანიზმზე წარსულის გავლენებს, რომელიც ბიოლოგიურ ცვლილებებში გამოიხატება, მაგრამ ფსიქიკაში არ აისახება, მათ მეხსიერებას აღარ უწოდებენ.

ახალ ბიოლოგიურ თვისებათა შეძენა, ახალ მოძრაობათა შეძენა და ა. შ., რაც ახალ, შეცვლილ გარემოსთან შეგუების პროცესში ხდება, მაგრამ რაც ფსიქიკაში არ აისახება, სპეციალური ცნებით — „მწეპე“ ანდა „ფიზიოლოგიური მეხსიერების“ ცნებით აღინიშნება. ეს მოვლენა ინდივიდის წარსულის ფიქსაციას გულისხმობს, მაგრამ არ გულისხმობს მის ფსიქიკურ ასახვას.

მაგალითად, აღაშინება ადრე ბავშვობაში ზღვის პირას ცხოვრებისას ისწავლა ცურვა, შემდეგ რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე იგი ზღვის პირიდან შორს ცხოვრობდა და არა მარტო ცურვა არ უხდებოდა, არამედ ისიც აღარ ახსოვდა, რომ ცურვა იცოდა. მაგრამ, როდესაც ოცდაათი წლის ასაკში ზღვის პირას მოხვდა და დააპირა ცურვის სწავლა — მოულოდნელად გაიკურა. თუმცა წარსულში შეძენილი მოძრაობითი ჩვევა შენარჩუნებული აღმოჩნდა, ამ მოვლენას ნამდვილ მეხსიერებად ვერ ჩავთვლით, რადგანაც ეს წარსულში მიღებული ჩვევა სუბიექტის ფსიქიკაში არ აისახა; ეს არის „მწეპე“ ანუ „ფიზიოლოგიური მეხსიერების“ მოვლენა.

ეს მოვლენა ფილოგენეზში ბევრად წინ უსწრებს მეხსიერების აღმოცენებას; იგი მთელ ორგანიზმს (მცენარესაც კი) აბასიაფებს. მწეპე მოვლენები თავს იჩენენ ისეთ დაბალ საფეხურზეც, სადაც ფსიქიკა არ არსებობს და ამიტომ მეხსიერების არსებობაც გამორიცხებულია. ასე, მაგალითად, მწეპე თავს იჩენს მცენარის მიერ

¹ ძველ ბერძნულად მწეპე მეხსიერებას ნიშნავს.

ახალ ბიოლოგიურ თვისებათა შეძენის სახით ახალ მეტეოროლოგიურ პირობებთან შეგუებისას, ჭიკეულასა თუ ლოკიანის მიერ ახალ მოძრაობათა შეძენის სახით, რაც გარემოს შეცვლილ პირობებთან შეგუებითაა გამოწვეული და ა. შ.

† § 2. მეხსიერების სახეები ანუ ფორმები

ჩვენ აქ არ შევეხებით მეხსიერების იმ პრიმიტიულ გამოვლინებს, რომელიც მის ან გაუცნობიერებელ გამოვლენას (იხ. ზემოთ) ან აღქმასა და მეხსიერებას შორის გარდამავალ ფორმას წარმოადგენს. განვიხილავთ მეხსიერების მხოლოდ ძირითად ფორმებს.

მეხსიერების ფორმებს სხვადასხვა თვალსაზრისით გამოჰყოფენ. საკმაოდ ვავრცელებულია მათი გამოყოფა იმ საგნის (ობიექტის) თვალსაზრისით, რისი დახსოვებაც ხდება, მაგალითად: მეხსიერება საკუთარი მოძრაობების მიმართ („მოტორული“ მეხსიერება), თვალსაზრისით შინაარსების მიმართ („ხატოვანი“ მეხსიერება), აზრების მიმართ („ლოგიკური“ მეხსიერება), ემოციების მიმართ („ემოციური“ მეხსიერება). ასეთი ტიპის კლასიფიკაციას აქ არ განვიხილავთ მისი პრინციპის უმართებულობის გამო.

ფაქტურად ამ ტიპის კლასიფიკაციებში მეხსიერების როგორც ფუნქციის განსხვავებულ გამოვლენათა, მისი მოქმედების სპეციფიკურობათა მიხედვით დაჯგუფება კი არ ხდება, არამედ იმ ობიექტთა კლასიფიკაცია ხდება, რომელზედაც მიმართულია მეხსიერება.

ჩვენ აქ გადმოვიცემთ იმ კლასიფიკაციას, რომელიც თვით მეხსიერების, როგორც ფუნქციის გამოვლენათა სპეციფიკურობის გათვალისწინებაზეა აგებული.

† უშუალო ანუ ხანმოკლე მეხსიერება („მეხსიერების უნარიანობა“)

მეხსიერების უშუალო ანუ ხანმოკლე ფორმას „შემჩნევის უნარიანობასაც“ („Заметчивость“)¹ უწოდებენ, რადგანაც იგი აღქმულის ღიდი ხნით დახსოვებას კი არ გულისხმობს, არამედ მცირე

¹ ამ ფორმის შესახებ იხ. რ. ნათაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1956, გვ. 232 — 237.

² ამ ტიპის კლასიფიკაციები იხ. მაგ. Тейлорის სახელმძღვანელოში — Учение о психическом и А. А. Смирновის რედაქციით გამოსულ სახელმძღვანელოში Психология, 1956.

³ გერმანულად „Merksähigkeit“.

ხნით ცნობიერებაში იმის შენარჩუნებას, რაც ეს-ეს არის იყო აღქმული. გამლიზიანებლის ან გამლიზიანებელთა რიგის ერთხელობრივი აღქმის შემდეგ სუბიექტი უშუალოდ, დროის ინტერვალისა და სხვა შინაარსზე გადაანაცვლების გარეშე, მცირე ხნით ახლენ ამ აღქმის რეპროდუქციას. მაგალითად, მოისმენს რა წინადადებას, უშუალოდ დაწერს მას კარნახის დროს ან გაიმეორებს მოსმენილ წინადადებას, თუ რიცხვების რიგს და ა. შ., მას შემდეგ, რაც ობიექტის ფიზიკური მოქმედება აღმიაწვდის შეწყდა, მისი აღქმა, ასე ვთქვათ, გადადის ამ გამლიზიანებლის წარმოდგენაში, რომელიც მცირე ხნით რჩება ცნობიერებაში.

უშუალო მეხსიერების ძირითადი დამახასიათებელია ე. წ. „ფარული პერიოდი“ ანუ არსებობა: აღქმის რეპროდუქცია უშუალოდ აღქმის შემდეგ ხდება აღქმაში მოცემული საგნის გაცდა ჯერ არ გასულა ცნობიერებიდან, რომ უკვე ხდება მისი რეპროდუქცია წარმოდგენის სახით. უშუალო მეხსიერების საპირისპიროდ მეხსიერების სხვა ფორმებისათვის („ხანგრძლივი“ მეხსიერებისათვის) პირიქით, დამახასიათებელია ფარული პერიოდი, ე. ი. მეტი თუ ნაკლები დროის ინტერვალის აღქმის შემდეგ მის რეპროდუქციამდე. ეს ფარული პერიოდი შეიძლება წლების მანძილზე გაგრძელდეს (შეიძლება აღამიანში პირველიდ მოხუცებულობაში გაიხსენოს რაღაც ამბავი თავისი ბავშვობიდან), შეიძლება რამდენიმე წუთის მხოლოდ, მაგრამ თუკი მოხდა აღქმის შემდეგ სუბიექტის ცნობიერების გადაანაცვლება სხვა მიმართულებით — სხვა შინაარსზე და მერე ხდება აღქმულის რეპროდუქცია, ეს უკვე აღარაა უშუალო მეხსიერება.

2. უშუალო მეხსიერება დიდ როლს თამაშობს თანმიმდევარ („სუქცესიურ“) მოვლენათა დროში გაშლილი რიგის აღქმისას. მაგალითად, წინადადებათა გაგება სხვისი შეტყვევების ან რადიოგადაცემის მოსმენისას, ანდა კითხვის დროს, უშუალო მეხსიერებას ეყრდნობა: წინადადების უკანასკნელი სიტყვების აღქმისას ჩვენს ცნობიერებაში კიდევ კოცხლობს (უშუალო მეხსიერების წყალობით) ამ წინადადების პირველი სიტყვები, რის გარეშეც წინადადების გაგება შეუძლებელი იქნებოდა.

არსებობს პროფესიები, რომელშიც უშუალო მეხსიერება წამყვან როლს ასრულებს. ასეთია პროფესიონალური მოქმედებები. რომელშიც სწრაფადაა აღსადგენი ერთხელობრივ აღქმათა რიგი.

ხილი აღქმულის ხანგრძლივი დახსოვება არაა საჭირო: სტენოგრაფისტმა, მანქანაზე მბეჭდავის, ასოთამწყობის (მეტადრე ლინოტიპისტის) შემთხვევაში უმთავრესად უშუალო მეხსიერებას ეყრდნობა.

4. ცნობის მეხსიერება

1. ცნობა. ცნობის მეხსიერება თავს იჩენს გამოვლინებით აღქმულის ცნობაში. როდესაც აღამიანი რაიმე მოვლენას (უცხო სიტყვას, ფაქტის სახეს, ფორმულას, ამბავს და ა. შ.) იმდენად ვერ დაიხსოვება, რომ მისი მოგონება (წარმოდგენა) შეძლოს, მაგრამ იმავე მოვლენის აღქმისას იცნობს მას, საქმე გვაქვს ცნობის მეხსიერებასთან.

მეხსიერების ამ ფორმის გამოვლინება, როგორც ვხედავთ, შეუძლებელია აღქმით; მისი ძირითადი სპეციფიკურობა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი თავს იჩენს უწინ აღქმული ობიექტის ცნობაში მისი განმეორებითი აღქმისას და ამატაროდუქციის, არა წარმოდგენის სახით. თუკი მოხდა განმეორებითი აღქმა, სუბიექტი მას ცნობს, ე. ი. აიტივებს უწინ აღქმულთან.

მაგალითად, რამდენიმე თვის ბავშვი ვერ იგონებს (ვერ წარმოდგენს) ქალაქიდან რამდენიმე დღით გასულს თავის მომვლელს (ეს მისი ქვეყიდან ჩანს), მაგრამ მომვლელის დაბრუნებისას იგი „იცნობს“ მას — დიდ სიხარულს ამჟღავნებს. ცნობის მეხსიერება ხშირად ვლინდება უცხო ენის სიტყვების მიმართ; უცხო ენის სიტყვით „პასიური მარაგი“ ბევრად აღემატება „აქტიურ მარაგს“; ბევრ სიტყვას ვერ ვიგონებთ (დღეაენიდან ვერ ვთარგმნით), მაგრამ როდესაც შეგვხვდება ეს სიტყვები, „იცნობთ“ მათ, ე. ი. მათი მნიშვნელობა გვაგონდება.

2. ცნობის საფეხურები. ცნობის მეხსიერების გამოვლინებაში არჩევენ რამდენიმე საფეხურს:

მისი გამოვლინების უმაღლეს ფორმას სრული ცნობა წარმოადგენს, რაც აღქმული საგნის წარსულში აღქმულთან გაიგებას („იდენტიფიკაციას“) და როგორც წარსულში აღქმულის გაცნობიერებას გულისხმობს.

არსებობს ცნობის უფრო დაბალი საფეხურები, განსაკუთრებით აღსანიშნავია „ჩვეულებრიობის განცდისა“ და „ნაცნობობის გრძნობის“ საფეხური.

„ჩვეულებრიობის განცდა“ თავს იჩენს დიფუზიური, გამოუყვე-წყლო, ხშირად სიამოვნების ელფერის მქონე გრძნობის ტონის სა-

ხით, როდესაც ადამიანს მოხედება ისეთ სიტუაციაში, ანდა აღიქვამს ისეთ საფასს, რომელიც უწინ ბევრჯერ ჰქონდა აღქმული: ეს სიტუაცია, ეს საფასი განიცდება როგორც სუბიექტის პიროვნებასთან, „მე“-სთან დაცემიერებული, როგორც რაღაცა ჩვეული რამ. ეს განცდა შევეთრად იჩენს თავს, მაგალითად, იმ სახლში ან იმ მიღამოში დაბრუნებისას, სადაც ადამიანს ბავშვობა გაუტარებია ან სადაც დიდი ხნის წინ ხშირად ყოფილა, ანდა ბავშვობის დროიდან დიდი ხნის უნახავი ნივთის (მაგალითად, სათამაშოს) აღქმისას და ა. შ. ჩვეულებრიობის ეს განცდა განსაკუთრებით შესამჩნევია მისი დაპირისპირებისას „უცნობობის“ და „უცხოობის“ განცდასთან, რომელიც შევეთრად იჩენს ხოლმე თავს, როდესაც ნაცნობ წრეში ან ნაცნობ ადგილას მოხედურის მაგივრად, მოულოდნელად უცნობ ხალხში ან უცნობ ადგილას აღმოჩნდებით.

ჩვეულებრიობის განცდა მაშინ წარმოადგენს ცნობის დაბალ საფეხურს, როდესაც მას არ ახლავს აღქმული სრული ცნობა, ე. ი. წარსულში აღქმულთან გაიგივება.

ცნობის ცოტათი უფრო გამოკვეთილ გამოვლინებას წარმოადგენს „ნაცნობობის გრძნობა“. აღქმულს ადამიანი განიცდის გარკვეულად ნაცნობად, ობიექტი გარკვეულად ნაცნობის შთაბეჭდილებას იწვევს, მაგრამ მის გაიგივებას უწინ აღქმულთან მაინც ვერ ვახდენთ, ე. ი. საბოლოოდ მაინც ვერ ვცნობთ. მაგალითად, ვხედავთ ქუჩაში ძალიან „ნაცნობ“ სახეს, მაგრამ არ ვიცით ვინაა, საიდან ვიცნობთ. გვხვდება ძალიან ნაცნობი უცხო სიტყვა ან ტერმინი, მაგრამ ვერ მოვიგონებთ, რა სიტყვაა ეს, ე. ი. მისი მნიშვნელობა ვერ გვახსენდება და ა. შ.

ფიქრობენ, რომ ცნობის ამ საფეხურზე ნაცნობობის შთაბეჭდილებას იწვევს სუბიექტის იმ შინაგანი მდგომარეობის ან იმ გრძნობის იგივეობა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ამავე მოვლენის ან ამავე სიტუაციის განცდისას უწინ. დ. უზნაძე ამ შემთხვევაში სუბიექტის განწყობის იგივეობას ვულისხმობს: განმეორებით აღქმული იწვევს იმავე განწყობას, რაც უწინ იმავე ობიექტის აღქმისას აღმოცენდებოდა ხოლმე.

როგორც ვხედავთ, ცნობის ეს დაბალი საფეხურები უფრო ემოციონალური ხასიათის, ე. ი. გრძნობაში გამოვლინებულ ცნობას წარმოადგენენ, ეიდრე ინტელექტუალურ პროცესს, რომელიც ნამდვილად, სრული ცნობის შემთხვევაში წარსულში აღქმულთან გაიგივების სახით იჩენს თავს.

3. ცნობის ილუზიები. ნაცნობობის გრძნობის ან ჩვეულებრივობის განცდის აღმოცენება ყოველთვის როდია უტყუარი მაჩვენებელი იმისა, რომ ობიექტურადაც ნაცნობი, მართლაც უწინ აღქმული მოვლენა აღიქმება. ხანდახან ეს განცდა არ შეეფერება საქმის ნამდვილ ვითარებას — უცნობს, პირველად აღქმულს განვიცდით როგორც ნაცნობს, როგორც „უკვე ნახულს“. ეს შეიძლება იყოს ადამიანი, რომელიც პირველად ვნახეთ, ან რაიმე ნივთი, თუ პეიზაჟი, სახლი თუ ქუჩა, რომელსაც პირველად ვხედავთ, ანდა ამავე, რომლის მოწმე ვახდა ადამიანი ქუჩაში, თუ წაეთხული ნაწყვეტი, ანდა პირველად გაგონილი ამავე და ა. შ.

ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ცნობის ილუზიასთან. ცნობის ილუზია სხვადასხვა სახით იჩენს თავს, მაგრამ მის ძირითად ფორმას უცნობის, პირველად აღქმულის ნაცნობად განცდა წარმოადგენს, რასაც სპეციალურ ლიტერატურაში „შემდარ ცნობას“ (fausse reconnaissance) ან „უკვე ნახულის“ (déjà vu) მოვლენას უწოდებენ.

გაერცლებული აზრით ამ მოვლენას საფუძვლად უდევს იმ ქლუქის ემოციური განცდის გამოწვევა ახალაღქმული ობიექტისა თუ სიტუაციის მიერ, რომელიც უწინ აღქმული იყო სხვა სიტუაციით ან სხვა ობიექტით: იგულისხმება, რომ ემოციური განცდის ეს იგივეობა ნაცნობობის შთაბეჭდილებას ქმნის. დ. უზნაძე ფიქრობდა, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს იმავე განწყობის გამოწვევასთან ახალი ობიექტის აღქმისას, რაც უწინ სხვა ობიექტს გამოუწვევია და სწორედ ამ განწყობის იგივეობა იწვევს ნაცნობობის გრძნობას.

პერსპექტივა

პერსპექტივა ეწოდება წარმოდგენის თავისთავადსა და აქვიატებულ ამოტივტივებას ცნობიერებაში.

მეხსიერების ეს ფორმა ვლინდება, მაგალითად, მოსმენილ ან წაითხულ რაიმე ტერმინის თუ უცხო სიტყვის ან გვარის, ანდა მელოდიის ან ლექსის ნაწყვეტისა თუ სხვა რაიმე აღქმული შინაარსის მოულოდნელ აკვიატებულ ამოტივტივებაში ჩვენს ცნობიერებაში, ყოველგვარი განზრახვისა და საზოგადოდ შესამჩნევი საბაზის გარეშე.

პერსპექტივა სამართლიანად ითვლება მეხსიერების დაბალ

ფორმად, რამდენადაც წარმოდგენის რეპროდუქცია ამ შემთხვევაში ატარებს სრულიად შემთხვევითს, არამიზანდისასხულ ხასიათს. მაგ. რამ, მეორე მხრივ, საყოველთაოა, რომ პერსპექტივა თავს იჩენს უწინ აღქმულის წარმოდგენის სახით, ე. ი. აღქმის რეპროდუქციის სახით, რაც მეხსიერების შედარებით მაღალი ფორმებისათვის არის დამახასიათებელი. მართლაც, მეხსიერების მოქმედება ზემოთ განხილულ ფორმებში აღქმით არის შეზოჭილი: აღქმიდან მოწყვეტას ამ ფორმებში მეხსიერების მოქმედება ვერ აღწევს. უშუალო მეხსიერების ფარული პერიოდი არ გააჩნია — აღქმა უშუალოდ გადადის წარმოდგენაში, ხოლო ცნობის მეხსიერება კი აღქმაში ვლინდება მისი ცნობის სახით. პერსპექტივა კი ვლინდება უწინ აღქმულის რეპროდუქციაში წარმოდგენის სახით, ფარული პერიოდის შემდეგ

ასოციაციური ნახსენება

1. ზოგადი დანახილება

ასოციაციური მეხსიერება წარმოდგენათა ასოციაციის სახით ვლინდება. სიტყვა ასოციაცია შეყავშირებას ნიშნავს, ხოლო წარმოდგენათა ასოციაცია ეწოდება ისეთ კავშირს წარმოდგენათა შორის, რომლის გამოვლენა წარმოდგენას (ან აღქმას) უნებურად მოჰყვება ცნობიერებაში მეორე წარმოდგენა.

მაგალითად, თივის სუნის აღქმამ ჩემმა უნებურად გამოახსენა სოფელი. მატარებლის საყვირის გაგონებას მოჰყვა ორთქლმაულის ან მატარებლის, ან სადგურის წარმოდგენა.

წარმოდგენათა ასოციაცია შეიძლება „ჭაჭურით“ იყოს; ასე უწოდებენ წარმოდგენათა რიგის ასოციაციურ ამოტივტოვებს ცნობიერებაში: მაგალითად, ისევე მატარებლის საყვირის აღქმის შემდეგ მოჰყვება წარმოდგენათა გრძელი რიგი: ჭერ მატარებლის წარმოდგენა, შემდეგ ერთ-ერთი ექსკურსიის წარმოდგენა, ამას მოჰყვა მუზეუმის წარმოდგენა, რომელიც დათვალიერეთ იმ ექსკურსიის დროს, ექსკურსიის ერთ-ერთი მონაწილის მოგონება და ა. შ.

ასოციაციური მეხსიერება მეხსიერების პასიური ფორმაა. წარმოდგენათა ასოციაცია უნებურად, სუბიექტის ნების და განზრახვის გარეშე ჩორციელდება.

მეხსიერების ამ სახისათვის გამსაკუთრებით დამახასიათებელია ღრვი მოქმედი, ერთი მხრივ, ის უპრემოება, რომ იგი უწინ აღქმულის წარმოდგენის სახით ვლინდება: წარსულში აღქმულის რეპროდუქ-

ცია ხდება წარმოდგენის ან აზრის სახით. როგორც ზემოთ აღინიშნა, უწინ განცდილი აღქმის რეპროდუქცია მეხსიერების მაღალგანვითარებული ფორმებისთვისაა დამახასიათებელი. ამ გამოვლინებაში მეხსიერება თავისუფლდება აღქმასთან მიჯნულობისაგან: ობიექტურად უკვე განვლილის რეპროდუქცია, მისი წარმოდგენა აქლევს სუბიექტს შესაძლებლობას „ამეამად განიცადოს ის, რაც ამეამად აღარ არის“, რასაც შორსმწედლობა მნიშვნელობა აქვს პიროვნებისათვის.

მეორე მხრივ, მეხსიერების ამ ფორმის სპეციფიკურობას ის შეადგენს, რომ აღქმულის რეპროდუქცია, ე. ი. წარმოდგენის ამოტივტოვება ცნობიერებაში ასოციაციისა და, მაშასადამე, რომელიმე სხვა საგნის აღქმის ან წარმოდგენის ზეგავლენით ხდება. წარსულში განცდილის წარმოდგენა ჩნდება არა სპონტანურად, არა ჩვენი ნებით, არც თავისთავად, როგორც პერსპექტივისა, არამედ სხვა ობიექტის აღქმასთან დაკავშირებით. ექსკურსიის მოგონება მატარებლის საყვირის აღქმამ გამოიწვია, სოფლის წარმოდგენა — თივის სუნმა და ა. შ.

სანამ შევჩერდებით ამ უკანასკნელ თემაზე, სანამ გრეხილივდეთ საკითხს ასოციაციურ დაკავშირებათა ბუნების შესახებ, ჯერ შევჩერდეთ პირველ მომენტზე — აღქმის რეპროდუქციაზე წარმოდგენის სახით, ხოლო შემდეგ მეორეზე — ასოციაციური დაკავშირების ბუნებაზე.

2. წარმოდგენა

წარმოდგენა, ისევე როგორც აღქმა, საგნობრივი განცდაა. ერთიც და მეორეც საგნის თვალაჩინო ასახვას წარმოადგენს ჩვენს ცნობიერებაში. ერთი და იგივე საგანი აღქმულიც შეიძლება იყოს და წარმოდგენილიც. რა განსხვავებაა მათ შორის?

აღქმა პირველადია, წარმოდგენა მეორადია იმ აზრით, რომ წარმოდგენა შეიძლება აღმოცენდეს მხოლოდ აღქმის საფუძველზე. წარმოდგენა — როგორც მეხსიერების გამოვლენა, აღქმის რეპროდუქციაა შესატყვისი გამომიზიანების გარეშე¹. ამ გარემოების ზეგავლენით ძველ ფსიქოლოგიაში ითვლებოდა, რომ წარმოდგენები

¹ აღქმულის წარმოდგენის შესახებ ჟანტაის მოქმედების ის ქვემოთ, თავი IX.

ილქმის „ასლებია“ (დ. იუმი). მათ შორის მხოლოდ სინათლის ხარისხულ სხვაობას ხედავდნენ: თითქოს ერთდერითი სხვაობა მათ შორის ის არის, რომ ალქმა უფრო ნათელია, წარმოდგენა კი შედარებით უფრო მკრთალია, ბუნდოვანია. მაგრამ ეს ძველი შეხედულება არ გამართლდა. კვლევა-ძიებამ გამოარკვია, რომ სინამდვილეში მათ შორის თვისობრივი სხვაობაც არის.

გარკვეულ პირობებში (შორეული მანძილი, სუსტი განათება და ა. შ.) ალქმაც შეიძლება ძალიან მკრთალი იყოს (მაგალითად, ოდნავ გასაგონი ბგერა, ნისლში ან ბინდში დანახული საგანი). ზოგჯერ უფრო მკრთალიც, ვიდრე საგნის ნათელი წარმოდგენა. მაგრამ ნორმალურ მდგომარეობაში მყოფი ადამიანი არ აღრევს უმკრთალეს ალქმასაც წარმოდგენასთან, სწორედ იმიტომ, რომ მათ შორის ძირითად სხვაობას არა სინათლის ხარისხი ქმნის.

მთავარი განსხვავება იმაშია, რომ წარმოდგენა განიცდება როგორც ჩემში — ჩემ „თავში“, შინაგანად მოცემული ხატი საგნისა, ხოლო ალქმა კი როგორც ჩემს გარეთ, ობიექტურად მოცემული რეალური საგანი — როგორც თვითონ საგანი და არა როგორც მისი ხატი, არა როგორც ჩემი განცდა საგნისა. ალქმის ამ თვისებას მის საგნობრივობას ან სენსორულობას უწოდებენ ხოლმე. ამ უკანასკნელი ტერმინის გამოყენებით ზემოთ აღნიშნული სხვაობა ასე გამოიხატება: ალქმა სენსორული ბუნების განცდაა, წარმოდგენა კი არა. წარმოდგენა ვაცილებით ნაკლებ „გამოყოფილია“ პიროვნებისაგან, იგი განიცდება როგორც ჩემში (სუბიექტში) მიმდინარე პროცესი, იგი უფრო ინტიმურია, უფრო შინაგანია.

მეორე დიდი მნიშვნელობის განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ წარმოდგენა შედარებით უფრო ზოგადია, ვიდრე ალქმა. ეს მისი თვისება დაკავშირებულია ალქმასთან შედარებით წარმოდგენის მეტ ბუნდოვნობასთან, მის ხარვეზოვნებასთან. წარმოდგენა არასოდეს არ ასახავს საგანს ყველა მის დეტალში და ყველა მისი სენსორული თვისების გარკვეულობით, როგორც ალქმა. ეს თვისება ხელს უწყობს წარმოდგენის მნიშვნელობის მეტ ზოგადობას. სახელობრ, წარმოდგენაში უფრო ადვილად, ვიდრე ალქმაში აისახება მოცემული საგანი საზოგადოდ და არა ერთი რომელიმე მხრიდან. გარდა ამისა, მისი ხარვეზოვნებისა და ბუნდოვნების გამო წარმოდგენას უფრო ადვილად ეძლევა ზოგადი (საგანთა კლასის, საგანთა კატეგორიის) მნიშვნელობა. მისი მნიშვნელობის გონებრივი გადა-

სხვავება (ინტელექტუალიზაცია)¹ ადვილად ხერხდება. მართლაც, ზოგადი წარმოდგენის არსებობა (მაგალითად, „ცხოველის“ წარმოდგენა; „პურკლის“ „აყვას“ და ა. შ.) ფაქტია. ინტელექტუალური გადასვლა წარმოდგენის (ინტელექტუალიზაციის) შედეგად თვალსაჩინო წარმოდგენა ხშირად ზოგადი აზრის სიმბოლურ მატარებლადაც გადაიქცევა.

II. „ასოციაციის კანონები“ ძველ ფსიქოლოგიაში

1. რა კანონზომიერებას ემორჩილება წარმოდგენათა ასოციაცია, რას მიხედვით ხდება გარკვეულ წარმოდგენათა დაკავშირება ასოციაციის სახით?

წარმოდგენათა ასოციაციის ფაქტი გაანალიზებული ჰქონდა ჯერ კიდევ ძველი დროის ფილოსოფოსებს (თუმცა ტერმინი ახალ დროს ეკუთვნის) და იმ დროიდან შე-19 საუკუნემდე ითვლებოდა, რომ წარმოდგენათა ასოციაცია 4 კანონს ემორჩილება, რომ არსებობს ასოციაციის 4 სახე, რასაც, ჩვეულებრივ, ასოციაციის არისტოტელისეულ კანონებს უწოდებენ.

დროის, ანუ დროში მოხაზღვრების ასოციაცია. ასოციაცია მყარდება ერთდროულად (ან თანამიმდევრობით) განცდილ წარმოდგენათა შორის. ორთქლმავლის საყვირის გაგონებამ იმიტომ გამოიწვია საღვურის (ან მატარებლის) წარმოდგენა, რომ ეს ორი რამ ბევრჯერ ერთდროულად იყო აღქმული.

სივრცითი მოხაზღვრების ასოციაცია. ასოციაცია მყარდება იმ საგანთა წარმოდგენებს შორის, რომელნიც სივრცეში მოხაზღვრედ იყვნენ აღქმული.

მაგალითად, ქალაქში ხბოს დანახვაზე ადამიანს სოფელი გაახსენდა, იმიტომ, რომ ხბო, ჩვეულებრივ, სოფელში უნახავს.

მსგავსების ასოციაცია. წარმოდგენა (ან ალქმა) იწვევს მსგავსის წარმოდგენას.

დიდი ტბის დანახვამ ზღვა მოგვაგონა, ფოტოსურათის დანახვამ — გადაღებული საგანი და ა. შ.

კონტრასტის ასოციაცია. წარმოდგენა (ან ალქმა) იწვევს თავის საწინააღმდეგო (კონტრასტული) წარმოდგენის ამოტივტივებას ცნო-

¹ წარმოდგენათა ზოგადობის ზარისხებისა და ინტელექტუალიზაციის პროცესში ზოგად აზრში თანდათანობით გადასვლის შესახებ დაწერილებით იხ. რ. ნათაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1956, გვ. 329—343.

ბიერებაში. ძალიან დაბალი ტანის ადამიანის დანახვაზე შეიძლება მოგვაგონდეს ძალიან მაღალი ტანის ადამიანი. როდესაც მოვისმენთ ძალიან უზნეო ადამიანის შესახებ, შეიძლება გავგახსენდეს ძალიან სათნო ადამიანი და ა. შ.

2. მე-19 საუკუნის ბოლოს და მე-20 ს. დასაწყისში ეს 4 კანონი დაიყვანეს ერთ კანონზე, დროის ასოციაციაზე. ამ შეხედულებით წარმოდგენათა ასოციაციის ნამდვილ „მექანიზმს“ შეადგენს წარმოდგენათა დაკავშირება მათი დროში დამთხვევის გამო.

ასოციაციის ყველა სახის დაყვანა დროის ასოციაციაზე ზოგჯერ (მეტადრე მსგავსების ასოციაციისა) საკმაოდ ხელოვნურ ხასიათს ატარებდა.

სიერცეში მოსაზღვრედ აღქმული, იმავე დროს, დროში დაკავშირებულად აღქმულს წარმოადგენს და მაშასადამე, სიერციით მოსაზღვრეობის ასოციაციის გამოყოფა გულებობას წარმოადგენდა (ეს უდავოდ ასეა).

კონტრასტი ზოგმა ავტორმა ლოგიკური ხასიათის არგუმენტის საფუძველზე მსგავსების კერძო სხედ იგულისხმია, რადგანაც კონტრასტული მხოლოდ ერთი და იმავე კატეგორიის მოვლენებია და, მაშასადამე, მსგავსი მოვლენებია (მაგალითად, შევის კონტრასტული თეთრია, თრევე წერტილური ფერია, შალის — დამალია, ე. ი. ერთი და იმავე თვისების — სიმაღლის — უკიდურესი გამოვლინებებია და ა. შ.).

მსგავსების ასოციაცია კი დაიყვანეს დროის ასოციაციაზე შემდეგი ფორმალური ხასიათის მსჯელობით, რომელიც არაერთი ანგარიშს არ უწყის მოვლენის რეალურ ფსიქოლოგიურ ბუნებას; ორი მოვლენის მსგავსება ნიშნავს ზოგადად ელემენტის (ეფულოთ მათ მ) იგივეობას ორივე მოვლენაში და დანიშნულებას სხვაობას. ზოლო თითოეული მოვლენის მეორისაგან განსხვავებული ელემენტები სხვათა ელემენტთან (მ-სთან) ერთდროულობით არიან დაკავშირებული, რადგანაც თითოეული მოვლენის აღქმისას ისინი (ყველა ელემენტი) ერთად იყვნენ აღქმული. მაშასადამე, ერთი მოვლენის აღქმისას მეორე (მსგავსი) მოვლენა რომ გვაგონდება, ეს იმას ნიშნავს, რომ მეორესთან სიერციით ელემენტის (მ) აღქმას მოჰყვა მეორე მოვლენის იმ დანარჩენ ელემენტთან რეპროდუქცია, რომლებიც ერთდროულად აღქმულ იყვნენ დაკავშირებული სხვათა ელემენტთან (მ-სთან) ამ მეორე მოვლენის აღქმისას.

წარმოდგენათა ასოციაციის დაყვანა დროის ფაქტორზე ასოციაციური კავშირის უკიდურესად მექანიკურ გაგებას წარმოადგენს წარმოდგენათა დაკავშირება მათი მხოლოდ დროში მოხაზულობის გამო წმინდა გარეგანი, მექანიკური, შემთხვევითი, „ბრმა“ დაკავშირება; ერთდროულად შეიძლება აღქმული იყოს შინაარსეულად სრულიად დაუკავშირებელი, შემთხვევით ერთად მოხვედრილი საგნები (მაგალითად, გარკვეული ლიტერატურული ნაწარმოები და მის გვერდით მაგიდაზე დაფიქრებული ლურსმანი).

154

4. ასოციაციის თანამედროვე გაგება

1. ასოციაციის ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად დამტკიცდა, რომ წარმოდგენათა ასოციაცია არ არის ისეთი მექანიკური, წმინდა გარეგანი ბუნების დაკავშირება, როგორც ამას „დროის ასოციაციის“ ცნება გულისხმობს. ერთი მხრივ, წარმოდგენათა განცდის მხოლოდ ერთდროულობა არ არის საკმარისი პირობა წარმოდგენათა შორის ასოციაციის დასამყარებლად. ზოლო, მეორე მხრივ, ასოციაციური კავშირი არ არის საკმარისი პირობა იმისათვის, რომ ასოციაცია განხორციელდეს, ე. ი. რომ ერთ წარმოდგენას (ან აღქმას) მეორე — მისთან ასოციაციურად დაკავშირებული — წარმოდგენა მოჰყვეს.

ორივე შემთხვევაში, ე. ი. როგორც ასოციაციის შესაქმნელად ისე მის განსახორციელებლად მნიშვნელოვან ფაქტორს თვით სუბიექტის — ცოცხალი ადამიანის, მთლიანი პიროვნების შინაგანი მდგომარეობა წარმოადგენს. ასოციაცია თუმცა უნებლიეს, მაგრამ მაინც პიროვნებისეულ პროცესს წარმოადგენს და არა თვით წარმოდგენათა „მექანიზმს“, როგორც ამას ასოციაციის ტრადიციული გაგება გულისხმობდა.

2. მართლაც, ზოგიერთი ობიექტის ერთხელობრივი ერთდროულ აღქმად საკმარისია, რომ ამ საგანთა წარმოდგენებს შორის მტკიცე ასოციაცია დამყარდეს. ზოგ საგნებს კი უთვალავჯერ უოველდლოდ ერთად აღვიქვამთ, მაგრამ მათ წარმოდგენათა შორის ასოციაცია არ მყარდება.

როგორც ირკვევა, ასოციაცია ადვილად შეარდება იმ ერთდროულად განცდილ წარმოდგენათა შორის, რომელთა დაკავშირება რაიმე მხრივ პიროვნებისეულად მნიშვნელოვანი იყო — თუ წარმოდგენილი ობიექტებიდან ან სტრუქტურულადაა დაკავშირებული (მაგალითად, ერთ სტრუქტურას ქმნის, ერთი სტრუქტურის ნაწილებს წარმოადგენს), ანდა თუ რაღაც პირობების გამო მათი დაკავშირება პიროვნებაში აღიბეჭდა.

ასე, მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ ადამიანი პიანინოს მუდამ კედელთან მოსაზღვრედ ხედავს, ირკვევა, რომ ამ მოსაზღვრედ აღქმულ საგანთა წარმოდგენებს შორის ასოციაცია არ მყარდება, თუმცა ამ საგანთა ერთდროული აღქმა უთვალავჯერ მეორ-

დება ყოველდღიურად¹. სახელდობრ, სიტყვა პიანინოს გაგონება ასოციაციურად იწვევს ხოლმე პიანინოს შავი ფერის, ნოტების, ნაკნობი დამკვრელის, პიანინოსთან მიმდგარი მრგვალი სკამის, როილის და სხვა პიანინოსთან სტრუქტურულად ან აზრობრივად დაკავშირებულ საგანთა წარმოდგენას, მაგრამ არასოდეს არ მოგაგონებთ კედელს, ისევე, როგორც სიტყვა „კედელი“-ს აღქმა არ იწვევს პიანინოს წარმოდგენას. კედელი და პიანინო მოსაზღვრეთ უთვალაფერ აღქმული, პიროვნებისეულად არ დაკავშირდება; პიანინო ერთ სტრუქტურაში შედის, ხოლო კედელი — მეორეში, მაგალითად, ოთახის თუ შენობის სტრუქტურაში და ა. შ.

მაგრამ საკმარისია რაიმე პირობათა გამო პიანინო და კედელი პიროვნებისათვის მნიშვნელოვნად დაკავშირდეს (ეთქვას, ჩამოგრეულმა კედელმა პიანინო გაუტეხოს ადამიანს), რომ მათ წარმოდგენათა შორის მტკიცე ასოციაცია აღვიღოთ დამყარდეს.

ასოციაცია აღვიღოთ მყარდება იმ მოვლენათა წარმოდგენებს შორის, რომელნიც პიროვნების განცდაში რამენაირად დაკავშირდნენ, რომელთა კავშირი პიროვნების მოთხოვნილებათა და ინტერესთა სფეროში შეიქრა, ან ემოციურად დაუკავშირდნენ ერთმანეთს ადამიანის განცდაში.

მაგალითად, თუ იასამნის სუნი ადამიანში ემოციურად ერთ მოღიანობაში განიცადა კავასიონის ქედის წარმტაც პეიზაჟთან, რომელსაც ბაღში ყოფნისას უმზერდა, შემდეგში იასამნის სუნმა ოთახშიც შეიძლება გამოიწვიოს კავასიონის ქედის წარმოდგენა. მიუხედავად იმისა, რომ ობიექტურად („ლოგიკურად“) იასამნის სუნსა და კავასიონის შორის არავითარი კავშირი არ არის. ასეთი დაკავშირება იმ შემთხვევაშიც შეიძლება მოხდეს, თუ სუბიექტს არც მიუტკევიდა ყურადღება იასამნის სუნისათვის, არ გაუცნობიერებია ეს სუნი, როდესაც კავასიონის მზერით ტკებოდა და იასამნის სასიამოვნო სუნი ამ ესთეტიკური სიამოვნების განცდის მოღიანობაში გამოუყოფლად შედიოდა.

ის ერთდროულად აღქმული ობიექტები (საგნები, მოვლენები, აზრები და ა. შ.), რომელთა მიმართ სუბიექტი ინდიფერენტული იყო, ვაცილებით უფრო ძნელად დაკავშირდებიან ასოციაციურად, ვიდრე ის ობიექტები, რომელთა დაკავშირებამ რაიმე მხრივ

¹ ჩვენ ეს შემოწმებული გვაქვს წლების მანძილზე რამდენიმე ოთახ ადამიანზე — ქილაქის მკხოვრებზე.

დაარღვია სუბიექტის შინაგანი წონასწორობა. ყურადღება მიიქცია, გააკვირვა, შეაშინა, აღტაცება გამოიწვია თუ წინააღმდეგობა. თუ ეს კავშირი აზრობრივი, „ლოგიკური“ იყო, ან პირობითი — უცნაურად, უაზროდ ან კომიკურად მოგვჩვენა სუბიექტს.

ამავე დამყარებული ასოციაციის განხორციელებაც — ე. ი. ასოციაციურად დაკავშირებული წარმოდგენის რეპროდუქციაც და მოკლებულია სუბიექტის სათანადო შინაგან მდგომარეობაზე, სათანადო განწყობაზე.

გვსპერსონებულად დამტკიცებულია (კ. ლევინი), რომ უაზრო მარცვალთა რიგის გაზეპირების შემდეგ, როდესაც ცდისპირს უმტკიცესი ასოციაცია აქვს შექმნილი ამ მარცვალთა შორის, ამ რიგთან აღებული ცალკე მარცვლის აღქმა სხვა მარცვალთა რიგში არ იწვევს პირველი რიგის დანარჩენ მარცვალთა რეპროდუქციას, თუ ცდისპირი არ არის სათანადოდ განწყობილი, ხოლო თუ ცდისპირი განწყობილია (სათანადო ინსტრუქციის მიღების შედეგად), პირველი რიგის მარცვალთა გასახსენებლად წითელი მარცვლის აღქმა უმაღლეს იწვევს მთელი რიგის უმეტესობა გახსენებას.

ამასვე ადასტურებს ფსიქოლოგ ვ. კელერის გონებამაზილური დაკავრება: ყოველ ადამიანს ბავშვობიდანვე უმტკიცესი ასოციაცია აქვს შექმნილი ყოველდღიურ საგანთა წარმოდგენასა და ამ საგანთა სახელებს შორის (მაგალითად, მაგიდის წარმოდგენასა და სიტყვა „მაგიდას“, ან ფანქრის წარმოდგენასა და სიტყვა „ფანქარს“ შორის და ა. შ.).

მიუხედავად ამისა, ჩვენ სულ არ გვგონდება ამ საგანთა სახელები, თუმცა თითოეულ მათგანს ოთხჯერ აღვიქვამთ ყოველდღიურად. მაშასადამე, ეს უმტკიცესი ასოციაცია არ ხორციელდება — ასოციაციის მეორე წევრი (სიტყვის წარმოდგენა) არ ამოტივტივდება ცნობიერებაში პირველი წევრის (საგნის) აღქმისას. მაგრამ საკმარისია გაჩნდეს ეს საჭიროება — საკმარისია განვეწყოთ ამ საგანთა დასახელებლად, რომ უმაღლეს ამოტივტივდეს ცნობიერებაში მათი სახელები.

4. ასოციაციითა მიმართულებასაც სუბიექტის განწყობა განსაზღვრავს: ერთ და იმავე ადამიანთან ერთი და იმავე ობიექტის აღქმა განსხვავებულ ასოციაციებს იწვევს იმის მიხედვით, თუ როგორ არის იგი განწყობილი მოცემულ მომენტში. ამ კანონზომიერებას, სხვათა შორის, ფსიქოლოგ კარმიქელის ცდა ადასტურებს.

ცდისპირები გაყოფილია ორ ჯგუფად. ორივე ჯგუფს უჩვენებენ

ერთსა და იმავე ნახაზს — თეთრ ქაღალდზე დახატულ ორ ერთმანეთთან დაკავშირებულ ერთნაირ წრეს. ინსტრუქციაც ორივე ჯგუფს ერთნაირი ეძლევათ. რამდენიმე ხნის შემდეგ მათ ევალებათ ნახვენი ნახაზის რეპროდუქცია. ამ ორ ცდას შორის განსხვავება ის იყო, რომ ერთ ჯგუფს ნახაზის ჩვენებაში დე წაუკითხეს ოპტიკური ბელსაწყობის სია, ხოლო მეორე ჯგუფს — სატანვარჭიშო იარაღთა სია. შედეგად განსხვავებული აღმოჩნდა: პირველი ჯგუფის ცდისპირთა უმრავლესობა ნახაზის რეპროდუქციისას სათვალისებურ ნახაზს ხატავდა, ხოლო მეორე ჯგუფის უმრავლესობა — საფარჭიშო რგოლების მაგვიარს. ცხადია, რომ თითოეული ჯგუფის ცდისპირების წარმოდგენათა რეპროდუქციის მიმართულება განსაზღვრა მოვლენათა გარკვეულ სფეროსადმი შემუშავებული მანკაწყობამ, რომელიც აღმოცენდა ნახაზების ჩვენებად სათანადო სიტყვების მოსმენისას.

ასოციაციითა მიმართულებას და ხასიათს განსაზღვრავს ადამიანის გამოცდილების თავისებურებანი. ასე, მაგალითად, სხეილისზე ასაკის ანდა სხეიდასზე პროფესიის ადამიანს ერთი და იმავე სიტყვის მოსმენაზე განსხვავებული ასოციაციები უჩნდება ხოლმე: ჭაბუკი და მოხუცი, მელნაური და ასოთამწყობი, მფრინავი და მებაღე, ერთი და იმავე სიტყვაზე ზშირად განსხვავებული სფეროდან აღებული წარმოდგენათა რეპროდუქციით პასუხობენ¹.

ექსპერიმენტულად მრავალგზის დამტკიცებულია, რომ როდესაც ადამიანს რაიმე ღრმად აღუღვებს, ძლიერ აწუხებს და საზოგადოდ რაიმე ღრმა განცდები აქვს, მაშინ ყოველი სიტყვა, რომელიც რაიმენაირად, თუნდაც შორეულად უკავშირდება ამ განცდების მოზეს, იწვევს სწორედ ამ განცდებთან, მათ მიზეზებთან დაკავშირებულ ასოციაციებს. ეს კანონზომიერება ფართოდ არის გამოყენებული ფსიქიატრიულ პრაქტიკაში ავადმყოფის ფსიქიკური ტრავმის საფუძვლების გამოსავლინებლად: ჩაქუერ ასოციაციათა უნებური მსვლელობა ადვილად ამოატივტივებს ხოლმე ავადმყოფის ცნობიერებაში იმ ფაქტებს, რომელიც მისი ფსიქიკური ტრავმის მიზეზი იყო.

ნ. ასოციაციის ფიზიოლოგიური საფუძველი

ი. პავლოვმა აღმოაჩინა ის ფიზიოლოგიური კანონზომიერება, რომელიც ასოციაციის ზოგად ფიზიოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს. ეს არის „დროებითი კავშირის“ დამყარება ერთდროულად

¹ ასოციაციის კვლევის მეთოდების შესახებ იხ. გ. კანტაშვილის, ლახი, ნაშრომი, № 26

აღსრულებულ კერათა შორის (იხ. ზემოთ 1 თავის § 4 — პირობითი რეფლექსი). როგორც პირობითი რეფლექსის შემუშავებისას, ისე ასოციაციის დამყარების შემთხვევაშიც დიდი ტენიის ორი კერის (ორი ავზნების ცენტრის) ერთდროული გალიზიანების გამეორების შედეგად, ამ კერებს შორის აღმოცენდება „დროებითი კავშირი“, ე. ი. გაიკავდება ნერვული გზა, რომლითაც ავზნება ერთ-ერთი ამ კერის გალიზიანების შემთხვევაში მეორე კერაში გადადის და აავზნებს მასაც.

ი. პავლოვი ამ მოვლენის შესახებ წერდა: „დროებითი ნერვული კავშირი უნივერსალური ფიზიოლოგიური მოვლენაა ცხოველთა სპეციალშიც და ჩვენშიც. ამასთან ერთად იგი ფსიქიკურიცაა — მანკა ჩასაც ფსიქოლოგიაში ასოციაციის უწოდებენ. იქნება ეს კავშირების შემუშავება ყოველნაირ მოქმედებათა თუ შთაბეჭდილებათა, ასოებისა, სიტყვებისა თუ აზრების შორის“.

ფიზიოლოგიის განვითარების თანამედროვე დონეზე ასოციაციური მექანიზმების ყველა თავისებურების და, კერძოდ, მისი პიროვნებისეული ხასიათის ფიზიოლოგიური საფუძვლის გამოვლინება, ზოგჯერ არ არის მიღწეული, მაგრამ ამ მიმართულებითაც გადმავლულია პირველი ნაბიჯები. პავლოვის კვლევა-ძიებით დამტკიცდა, რომ დროებითი კავშირები მით უფრო აღდგომად მყარდება და მით უფრო მტკიცე ხასიათისაა, რაც უფრო მეტია მათი ბიოლოგიური დარებად და ცხოველისათვის, კერძოდ, პირობითი რეფლექსი, მით უფრო ძნელად მუშავდება ცხოველში და მით უფრო ადვილად ქრება, რაც ნაკლებია ძირითადი გამლიზიანების ბიოლოგიური მნიშვნელობა. მაგალითად, გამაძლარ ცხოველზე პირობითი გალიზიანების დაკავშირება ნერწყვის გამოყოფის რეფლექსთან შეტად გაძნელებულია. მაშასადამე, დროებითი კავშირის შემუშავების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს სათანადო მოთხოვნის მონაცემულობა, ე. ი. ინდივიდის, როგორც მთელის და ჩაკეტილი შინაგანი მდგომარეობა წარმოადგენს. ეს გარემოება შეესატყვისება ასოციაციის დამყარების პიროვნებისეულ ბუნებას.

+ ნაზისიმიური მისიმიზმის ზოგადი დახასიათება

ასოციაციური მექანიზმებისათვის, როგორც დავინახეთ, განსაკუთრებით დამახასიათებელია მისი უნებლიე, პასიური ხასიათი — არც ასოციაციის დამყარება, არც ასოციაციური რეპროდუქცია

არაა დამოკიდებული ჩვენ ნებაზე. მაგრამ ადამიანის მესხიერებისათვის განსაკუთრებით სპეციფიკურია მიზანდასახული ნებისმიერი დახსოვნება და ნებისმიერი, მოზანდისახული გახსენება. ჩვენ გვაქვს უნარი ნებისმიერად დავიხსოვოთ, დავისწავლოთ ის, რაც გვჭირდება, რის დახსოვნასაც საჭიროდ ვთვლით, მიუხედავად იმისა, გვანტერესებს ჩვენ ეს მასალა თუ არა, და ნებისმიერად გავიხსენოთ სწორედ ის, რაც მოცემულ მომენტში გვჭირდება — საჭირო ამბავი, თეორია, ფორმულა, სახელწოდება, თარიღი, რიცხვი და ა. შ.

ცხადია, რომ ყოველგვარი სწავლის პროცესი მესხიერების ამ სახეს ეყრდნობა ისევე, როგორც ყოველგვარი შრომა, რამდენადაც იგი მესხიერების გამოვლინებას გულისხმობს, სწორედ ნებისმიერ მესხიერებას ეყრდნობა.

მესხიერების ეს ფორმა ყველა ფორმითაა შორის ყველაზე უფრო მაღალგანვითარებულ სახეს წარმოადგენს. ამიტომაც, რომ ბავშვობის ასაკშიც ყველაზე უფრო გვიან ნებისმიერი მესხიერება ეითარდება.

ნებისმიერი მესხიერების ყველაზე უფრო დამახასიათებელ გამოვლინებას დასწავლა წარმოადგენს. დასწავლისათვის კი დამახასიათებელია ალქმის მიზანდასახული გამეორება დახსოვნების განზრახვით.

მაგრამ გამეორება როდია ყოველთვის აუცილებელი ცოდნის ნებისმიერი მიღებისათვის. ჯერ ერთი მოცემული მასალის (ამბის, ლიტერატურული ნაწარმოების, თეორიის, აღწერის და ა. შ.) ძირითადი შინაარსის დახსოვნა, თუმცა ჩვეულებრივ ნებისმიერ ხასიათს ატარებს, მაგრამ არ მოითხოვს გამეორებას და არ წარმოადგენს დასწავლას ამ სიტყვის ზუსტი მნიშვნელობით.

გარდა ამისა, ზუსტი „სიტყვა-სიტყვით“ დახსოვნაც ყოველთვის არ მოითხოვს გამეორებას, მეტადრე, თუ დახსოვნა შედარებით მცირე ხნით ხდება. ძალიან ხშირად ჩვენ ზუსტად ვიხსოვებით ტელეფონის ნომერს, გვარს, ტერმინს, უცხო სახელწოდებას, თარიღს, ფორმულას, სახლის თუ სასტუმროს ნომერს და ა. შ. ერთხელობრივი ალქმის შემდეგ, თუ ამის დახსოვნა აქტუალურ საჭიროებას წარმოადგენდა: გითხრეს ტელეფონის ნომერი, რომელიც ძალიან გჭირდება, სასტუმროში ჩასახლებისას გითხრეს ოთახის ნომერი და ზუსტად დაიხსოვებ მას დასწავლის გარეშე.

საინტერესოა, რომ ასეთი დახსოვნა ჩვეულებრივ სიტუაციურ ხასიათს ატარებს, ე. ი. თავს იჩენს გარკვეულ სიტუაციაში, როდესაც ამ დახსოვნის საჭიროება მოცემული სიტუაციითაა გა-

ბამებული. შეიცვლება სიტუაცია, გადავიღის ამ ცოდნის აქტუალური საჭიროება და მოთხოვნილება და ცოდნაც დაიკარგება — დახსოვნებული ნომერი, თარიღი თუ უცხო სახელწოდება თავადიწყდება!

მათლაც, საჭიარისია გახვიდე ქალაქიდან, სადაც სასტუმროში ცხოვრობდი, რომ უკვე ოთახის ნომერი დაგავიწყდეს, საჭიარისია გაოჯდეს მეცადინეობა, რომ ლექციების ცხრილი ამოვარდეს ცნობიერებიდან, დამთავრდეს იმ ორგანიზაციასთან საქმიანობა, რომლის ტელეფონის ნომერი გახსოვდა, რომ ეს ნომერი დაგავიწყდეს და ა. შ.

გამონაკლისის სახით ასე, ერთხელობრივი აღქმითაც შეძენილი ზუსტი ცოდნა ხანგრძლივ ხასიათს ატარებს: მტკიცედ ახსოვდება ადამიანს ჩვეულებრივ ის შინაარსები, რომელთა ცოდნის მოთხოვნა სიტუაციური კი არა, არამედ მუდმივად აქტუალური რჩება. მაგალითად, მეცნიერი მუშაი სამუდამოდ იხსოვებს ერთხელ ამოცოხტულს, მაგრამ მისი სპეციალობისათვის აქტუალური მნიშვნელობის მქონე ფორმულას, ტერმინს თუ დებულებას.

ზუსტი („სიტყვა-სიტყვით“), მტკიცე დახსოვნა, როგორც წესი, ძალიან დასწავლის შედეგად მიიღწევა და საგანგებო სპეციფიკურ დამახასიათებელია ნებისყოფას მოითხოვს (იხ. ქვემოთ). საგულისხმოა, რომ ნებისმიერი გახსენებაც ხშირად მოითხოვს სპეციფიკურ დამახასიათებელს, პიროვნების ენერგიის სათანადო კონცენტრაციას, რის შედეგადაც ხშირად გავიხსენებთ ისეთ შინაარსს, რომლის რეპროდუქციას ამ დამახასიათებელს ვერ ვახდენთ.

საგანგებო დამახასიათებელს მოითხოვს ხოლმე ამ ცოდნის აქტივაცია, რამელიც არ შეესატყვისება მოცემულ სიტუაციას და ამიტომ თავის მიმართულებით სუბიექტის გადანაცვლებას მოითხოვს. მაგალითად, როდესაც ერთი საგნის ჩაბარებისას დაისმება კითხვა, რომელი სხვა საგნის კონტექსტში აქვს შეთვისებული გამოსაცდელს, მას ექირს ხოლმე ამ სხვა საგნის სტრუქტურაში შეთვისებული ცოდნის რეპროდუქცია, იგი საგანგებო დამახასიათებელს მოითხოვს ხოლმე.

§ 8. დასწავლის ფაქტორები

ცნობილია, რომ დასწავლის ეფექტი არსებითად განსხვავებულია არა მარტო სხვადასხვა ადამიანთან, არამედ ერთ და იმავე ადამიანთან სხვადასხვა დროს. ზოგჯერ დახსოვნა აღვილად ხდება და მტკიცე ხასიათს ატარებს, ზოგჯერ იგივე ადამიანი ძნელად იხსოვებს და დახსოვნებულს მალე ივიწყებს. რა ფაქტორები განსაზღვრავენ ნებისმიერი დახსოვნების განსხვავებულ ეფექტს?

1. უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია, რომ დღემდე და საზოგადოდ ნებისმიერი მიზანდასახული დახსოვნება **აქტიურ პრაქტიკას** წარმოადგენს, რომელიც სათანადო მიმართულებით, სახელდობრ, მასალის დახსოვნების მიმართულებით, ნებისყოფის წარმართვას გულისხმობს. გამეორება თავისთავად არ არის საქმარისი პირობა დახსოვნებისათვის. ეფექტის მიღებისათვის გამეორება უნდა ხდებოდეს დახსოვნების, მასალის დაუფლების განსაზღვრით, დახსოვნების მოთხოვნის მიხედვით. გამეორებისას დახსოვნება თავისთავად როდის ხდება. ვინაობა შე, აქტიური პიროვნება სათანადოდ წარმართული ნებისყოფის შედეგად. ფორმალური გამეორება დახსოვნების განზრახვის გარეშე — ფუქცია, იგი ეფექტის ვერ იძლევა.

ამ კანონზომიერებას მეტად დემონსტრაციულად ამტკიცებს ფსიქოლოგ როდოსავლევიჩის ერთ-ერთი ცდა: იგი ცდებს აყენებდა სტუდენტებზე, აძლევდა მათ დასასწავლად უაზრო მარცვალთა რიგს, რომელიც ათი მარცვლიდან შედგებოდა. საშუალოდ სტუდენტები ამ მასალას სწორად იხსოვებდნენ 5—6 წაკითხვის შემდეგ, მაგრამ ერთმა სტუდენტმა ვერ დიხსნომა მარცვალთა რიგი 46 წაკითხვის შემდეგაც, რადგანაც, ვერ გაიგო, რომ მას მარცვალთა დახსოვნა ევალებოდა, ვინაიდან, როგორც მერე გამოირკვა, კარგად არ იცოდა ის ენა (გერმანული), რომელზედაც ეძლეოდა ინსტრუქცია ცდისპირებს. ხოლო მას შემდეგ, რაც მან გაიგო ამოცანა, მარცვალთა რიგს 5 წაკითხვის შემდეგ იხსოვებდა.

ამრიგად, (დასწავლის ერთ-ერთ ძირითად ფაქტორს ნებისყოფა წარმოადგენს: დასწავლა აქტიური ნებისმიერი პროცესია.)

2. აღსანიშნავია, რომ დასწავლის სიმტკიცეც მნიშვნელოვნად დადამოკიდებული ნებისყოფის ფაქტორზე, სახელდობრ იმ განზრახვის ხასიათზე, რომლითაც ხდება მასლის დასწავლა. თუ დასწავლა ხდება პატარა ხნით დახსოვების განზრახვით, მაგალითად, დასწავლილის მალე „ჩაბარების“ მიზნით მხოლოდ, მაშინ დახსოვებაც ხანმოკლეა, დასწავლილი მალე ავიწყდება ადამიანს პირიქით, როდესაც დასწავლა ხდება მასალის დაუფლების, მისი სამუდამოდ დახსოვების განზრახვით, დახსოვებაც მტკიცე, ხანგრძლივ ხასიათს ატარებს.

ამ, უოველდღიური დაკვირვებიდანაც ცნობილ კანონზომიერებას ექსპერიმენტულად ადასტურებს ფსიქოლოგ აალოის ცდა. მან სკო-

ბავშვებზე კლასში ჩაატარა ორი ცდა: ორივე შემთხვევაში
შესწავლა დასასწავლად მისცა თანაბარი მასალა, დროც, რომლის გან-
მავლობაში წარმოებდა დასწავლა, ორივე ცდაში ერთი და იგივე
იყო, განსხვავებული იყო მხოლოდ ის ინსტრუქცია, რომლითაც მიე-
ცა მოწაფეებს დასასწაველი მასალა. ერთ ცდაში ბავშვებს უთხრეს,
რომ დასწავლილს მეორე დღეს ჰქოთხავენ, მეორე შემთხვევაში კი
უთხრეს, რომ ერთი კვირის შემდეგ ჰქოთხავენ. ამრიგად დასწავლის
დღისა ობიექტური პირობა ზუსტად ერთი და იგივე იყო, გან-
სხვავებული იყო მხოლოდ ის განზრახვა, რომ
დასწავლა სწავლობდნენ ბავშვები ერთსა და
მეორეს მასალას — ერთ შემთხვევაში სწავლობდნენ ზანმოკლე
მოთხაფის (ხედავისათვის), მეორე შემთხვევაში კი შედარებით
სუსტ დროისათვის.

მომხმარებელს უნდა ჰქონდეს შესაძლებლობა დაელოდოს თავის მოთხოვნებს, რათა დაეხმაროს მათ, ვინც უნდა დაეხმაროს. ამისათვის უნდა იქნას შექმნილი შესაბამისი პირობები, რათა დაეხმაროს მათ, ვინც უნდა დაეხმაროს.

பக்கம் ௧௦௭, ௧௦௮

უზნა აღინიშნოს, რომ სუბიექტის აქტიუობა საზოგადოდ დამახ-
სოვნებას და არა მხოლოდ ნებისმიერი შეხსიერების მნიშვნელოვან
ფაქტორს წარმოადგენს; დახსოვების ფაქტორს წარმოადგენს არა
მხოლოდ დახსოვებაზე წარმართული ნებისყოფა, არამედ საზო-
გადოდ ბიოგენების აქტიუობა. შედარებით ადვილად
და მტკიცედ ხდება იმ მასალის დახსოვება, რომლის მიმართ სუ-
ბიექტს დიდი აქტიუობის გამოვლენა მოუხდება.)

ეს განზომიერება დადგინეს ა. ა. სმირნოვმა, პ. ი. ზინჩენკომ და სხვ. თვით უნებური დახსოვნების პროცესში, მაგალითად, როდესაც კლასიკური შენარტულებს, დავალების თანახმად, მოცემული ფრაზების ელასტიფიკაციას, ირვევდა, რომ ის კარგად იხსოვებს ამ ფრაზებს, თუკი მათი დახსოვნა მის არ ევალუბოდა და სულაც არ სწავლა განზრახული!

¹ ამ დანერგულებით გ. ა. ნ. ხ. მ. შ. ე. ლ. ი. ს. უსახა ნაშრომში, გ. 28.

ინტელექტუალური უპირატესობა

ექსპერიმენტულად მრავალჯერ დადასტურდა, რომ დასწავლის და, საზოგადოდ, დახსოვნების ერთ-ერთ მეტად მნიშვნელოვან ფაქტორს მასალის გააზრების, მისი გონებრივი გადამუშავებისა და გაგების ფაქტორი წარმოადგენს, სხვა თანაბარ პირობებში მასალის დახსოვნა მით უფრო ადვილად, სწრაფად და მტკიცედ ხდება, რაც უფრო კარგად და ღრმად არის ეს მასალა გაგებული და გააზრებული¹.

ინტერესის უპირატესობა

თანაბარ პირობებში ახალ მასალას მით უფრო ადვილად ვიხსოვებით, რაც უფრო საინტერესოა ჩვენთვის ამ მასალის შინაარსი; არასაინტერესო შინაარსის ტექსტის დახსოვნა შედარებით ძნელია. ეს კანონზომიერება დიდი ხანია დადასტურდა ყოველდღიური დაკვირვებითაც და ექსპერიმენტულადაც.

მართლაც, ინტერესს იწვევს ის, რაც პიროვნების მოთხოვნილებათა სისტემაში ჩაერთვის, რაც, ასე ვთქვათ, „გამოხმაურებას“ პოულობს პიროვნებაში, რაც, გარკვეული ასრით, მნიშვნელოვნად განიცდება მოცემულ მომენტში, ხოლო ასე განცდილი მეტაყურადღებითაც აღიქმება და უფრო ღრმად ჩაინერგება და „დაიღვრება“ პიროვნებაში, ვიდრე ის, რის მიმართაც სუბიექტი ინდიფერენტული რჩება.

მაგრამ დახსოვნების ფაქტორს წარმოადგენს არა მხოლოდ უშუალო ინტერესი მასალის შინაარსის მიმართ, რასაც „პირდაპირი ინტერესი“ ფაქტორს უწოდებენ, არამედ ეგრეთ წოდებული **არაპირდაპირი ინტერესიც**: ადამიანი შედარებით ადვილად და კარგად იხსოვებს ხოლმე ისეთ მასალასაც, რომლის შინაარსი პირდაპირ ინტერესს არ იწვევს, მაგრამ რომლის დახსოვნების ამოცანა პიროვნების საერთო ინტერესების მიმართ უღებებს შეესატყვისება. რომლის დასწავლის მნიშვნელობა შორეულ მიზანთა მისაღწევად შეგნებული აქვს სუბიექტს. ასე, მაგალითად, ახალგაზრდა, რომლის მთავარ მიზანია გახდეს მკურნალი, ექიმი, წარმატებით დაისწავლის ინსტიტუტში სწავლისას ფარმაცოლოგიის, თუ რეცეპტურას, რომლის შინაარსი სულ არ ეჩვენება მას საინტერესოდ. ეს წარმა-

¹ ინტელექტუალური ფაქტორის კვლევის შესახებ იხ. ვ. კეჩუაშვილის წახ. ნაშრომი, გვ. 174—180.

ტეს გაპირობებულია არაპირდაპირი ინტერესით: ახალგაზრდას შეგნებული აქვს, რომ ამ საგნის კარგი ცოდნა აუცილებელია იმისათვის, რომ კარგი ექიმი გახდეს, რომ შიალღიოს თავის მიზანს.

გამოცდილების უპირატესობა

რაც უფრო მეტი გამოცდილება და ცოდნა აქვს იმ სფეროში, რომელსაც ეკუთვნის დასახსოვებელი მასალა, მით უფრო ადვილად და მტკიცედ ხდება ამ მასალის დახსოვნა; რაც უფრო მეტ შინაარსებს დაუკავშირდება ჩვენს ცნობიერებაში ახალი მასალა, მით უფრო მტკიცედ და ადვილად ხდება მისი დახსოვნა. წაკითხული ან მოსმენილი თეორიების, ფაქტების, აზრების ან კანონზომიერებათა გარკვეულ ნაცნობ მოვლენებთან დაკავშირება ანალოგიების, პარალელების გატარება, გარკვეული ნაცნობი მოვლენებისადმი მიკუთვნება, ნაცნობ მოვლენებთან დაპირისპირება და ა. შ., არაჩვეულებრივად აადვილებს დახსოვნას და განამტკიცებს ახალ აღქმულ მასალას ჩვენს მეხსიერებაში.

მაგრამ „გამოცდილების ფაქტორი“ არა მხოლოდ ცოდნის მატარებელია მნიშვნელობას გულისხმობს, მასალის დასწავლა ადვილად დასწავლის, როგორც სპეციფიკური მოქმედების გამოცდილების ძლიერად აღამიანს. როგორც ამბობენ, „სწავლით სწავლას ვსწავლობთ“. რაც უფრო მეტი გამოცდილება აქვს ადამიანს დასწავლაში, მით უფრო აადვილება მას ახალი მასალის დასწავლა.

ექსპერიმენტულად დამტკიცებულია, რომ დასწავლაში სისტემატური ვარჯიშის შედეგად დასწავლის უნარი საკმაოდ სწრაფად და მნიშვნელოვნად ვითარდება. საქმე მხოლოდ ის არ არის, რომ მეხსიერება მისი მოქმედების გამო ძლიერდება, ვარჯიშდება როგორც „ძალა“, როგორც ფუნქცია, არამედ იმაშიც, რომ დასწავლის პროცესში ადამიანი მართლაც „სწავლას სწავლობს“, ე. ი. იმეორებს დასწავლის რაღაც ხერხებს, რომელიც მართლაც არცაა გაცნობიერებული, იქნეს მასალის სპეციფიკური გამოცდილების ჩვევებს კითხვისა და გამეორების პროცესში, მაგალითად, გარკვეული, დახსოვნების დასაყრდენი მომენტების გამოყოფა, წინა პლანზე წამოწევა, მთავარის გამოყოფა და ა. შ.

სტრუქტურის უპირატესობა

სხვა თანაბარ პირობებში ბევრად უფრო დიდი მასალის უფრო ადვილად და მტკიცედ დახსოვნა ხდება მაშინ, თუ დასახსოვებელი მასალა გარკვეული სისტემის, ერთი მთლიანი სტრუქტურისაა.

რის სახითაა გაერთიანებული, როდესაც ცალკე შინაარსები ერთიანდებიან უფრო დიდ მთლიანობაში, ვიდრე თავის საც დასახსომებელი მასალა არ არის გაერთიანებული.

ეს ეხება როგორც შედარებით მარტივ შინაარსებს, ისე უფრო რთული, დიდი მოცულობის შინაარსებსაც.

მაგალითად, განცალკევებულად მოცემული ასოების ან ციფრების დახსომება გაცილებით უფრო ძნელია, ვიდრე იმავე რაოდენობის ასოებისა ან ციფრებისა, როდესაც ასოები გაერთიანებულია მარცვლებში, ხოლო ციფრები — ორნიშნა ან სამიშნა რიცხვებში. მარცვლების დახსომება კი უფრო ეფექტურია, როდესაც ასოები გაერთიანებული არიან რითმულ სტრუქტურებში. აზრიანი სიტყვების დახსომება გაცილებით უფრო ადვილია, როდესაც ისინი გაერთიანებული არიან ფრაზებში და ა. შ.

ელემენტები, რომელნიც შეადგენენ უფრო დიდ მთლიანობას, აღარ წარმოადგენენ სუბიექტისათვის სიმრავლეს. მაგალითად, 3 ასოდან შედგენილი მარცვალი (მაგალითად, „ზაშა“) სუბიექტისათვის ისევ ერთეულს — ერთ მთლიანობას წარმოადგენს და არა სამს.

საზოგადოდ კარგად სტრუქტურირებული მასალის, ე. ი. ერთიანი და თანაც დანაწევრებული მასალის დახსომება გაცილებით უფრო ადვილია, ვიდრე მასალისა, რომელსაც არა აქვს მკაფიოდ გამოხატული სტრუქტურა. ამიტომაც ლექსის დაზეპირება გაცილებით უფრო ადვილი, ვიდრე პროზაული ტექსტისა. უფრო მასალაც კი, თუკი მას ლექსის წყობა აქვს (რიტმი და რითმები), ადვილად დაისწავლება ზეპირად.

ფიზიოლოგიური ფაქტორები

დახსომების ეფექტურობა (დამოკიდებულია აგრეთვე ორგანიზმის ფიზიოლოგიურ მდგომარეობაზე).

(დადლილობა.) პირველ რიგში აღსანიშნავია დადლილობის უარყოფითი ფაქტორი: ექსპერიმენტულად დადგენილია, რომ გონებრივი თუ ფიზიკური მუშაობით დაღლილი ადამიანის მეხსიერების ეფექტურობა მნიშვნელოვნად იკლებს.

(დღის დრო.) მეხსიერების ეფექტურობა ცვალებადობს აგრეთვე დღის დროის ფაქტორის გავლენით. ეს საკითხი ზეერჯერ გამოიკვლიეს ექსპერიმენტულად. ირკვევა, რომ თუმცა ამ მხრივ არსებობს ინტერინდივიდუალური სხვაობები — ზოგის მეხსიერება უკეთ მუ-

შობს საღამოს, ზოგისა — დილას, მაგრამ, როგორც წესი, თანაბარ პირობებში დასწავლის სისწრაფე თანაბარია დილის საათებში, ხოლო დასწავლის სიმტკიცე — საღამოს საათებში (თუ სუბიექტი არაა დაღლილი); ყველაზე დაბალია ნაყოფიერების პერიოდი კიანაშფაღდღების საათებში — ორი, სამი საათიდან — ზუთ-ექვს საათამდე.

საღამოს საათებში დასწავლის სიმტკიცეს, როგორც ჩანს, ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ მასალის დასწავლის შემდეგ ადამიანი ჩვეულებრივ და სხვა ახალი შთაბეჭდილებების მიღება არ უშლის ხელს დასწავლილი შინაარსის განმტკიცებას. ამ მოსაზრების სასარგებლოდ ფართოდ ცნობილი დაკვირვება ლაპარაკობს: ხშირად საღამოს სუსტად დასწავლილი დილას კარგად გვახსოვს, თუმცა მასალა არ გავვიმეორებია.

(ფარმაკოლოგიური ფაქტორი.) მეხსიერებაზე გავლენას ახდენს ფარმაკოლოგიური ნივთიერებანიც. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ მხრივ ალკოჰოლისა და კიდევ უფრო ისეთი ნარკოტიკების შეტად უარყოფითი გავლენა, როგორიცაა მორფი, აპომორფი, კოკაინი და ა. შ. ალკოჰოლის დიდი დოზები არა მხოლოდ სიმპტომატურად პათოლოგიურად აქვეითებენ მეხსიერებას, არამედ, სისტემატური ხმარების შედეგად, საზოგადოდ ფუნქციონალურად აღადგენს მას, ხოლო ძლიერი ნარკოტიკების სისტემატური ხმარება პირდაპირ ანადგურებს მეხსიერებას.

შეზღუდვის მოდალობის ფაქტორი ზმ

შეზღუდვის ბიები

ფართოდ ცნობილია, რომ დახსომების ეფექტურობა განსხვავებულია იმის მიხედვით, თუ რომელი მოდალობის მასალაა დასახსომებელი. ეს საკითხი განსაკუთრებით კარგადაა შესწავლილი მხედველობის, სმენისა და მოტორულ (კინესთეტიკურ) მოდალობათა მიმართ. თუმცა ირკვევა, რომ თანამედროვე ადამიანთა უმრავლესობის მეხსიერება შედარებით მეტ ეფექტურობას იძლევა მხედველობითი მასალის მიმართ (უმრავლესობას, მაგალითად, თავისი ყოველი წაკითხული უფრო კარგად ახსომდება, ვიდრე მოსმენილი). მაგრამ ძირითადად ამ თუ იმ მოდალობის უპირატესობა დახსომების პროცესში ადამიანთა ინდივიდუალურ, ტიპოლოგიურ თავისებურებებზეა დამოკიდებული.

სახელდობრ, დიდი ხანია ტრადიციულად მიღებულია ამ ნიშნის მიხედვით, მეხსიერების 3 ტიპის გამოყოფა: იმის მიხედვით,

მხედველობით, სმენით, თუ კინესთეტიკურად აღქმულს უკეთ იხსოვებს ადამიანი, არჩევან მეხსიერების მხედველობით ანუ ოპტიკურს, სმენით ანუ აკუსტიკურს და მოძრაობით ანუ მოტორულ ტიპს.

პირველი ტიპის მეხსიერების ადამიანისათვის დამახასიათებელია არა მხოლოდ უკეთესი დახსოვება ოპტიკურად აღქმულისა, არამედ მეხსიერებისა და აზროვნების პროცესებში ოპტიკური წარმოდგენების დომინირება. მეორისათვის დამახასიათებელია არა მხოლოდ უკეთესი დახსოვება სმენით აღქმულისა, არამედ სმენითი წარმოდგენების დომინირება.

ასე, მაგალითად, თუ ორი ასეთი ტიპის ადამიანი ვინმეს მოიგონებს, პირველი წარმოიდგენს უმთავრესად მის აღქმულ გარეგნობას, — წარმოიდგენს სახეს, ტანსაცმელს და ა. შ., მეორე კი პირველ რიგში მის ხმას გაიხსენებს და ა. შ.

მესამე — მოტორული ტიპის ადამიანი, განსაკუთრებით კარგად იხსოვებს ისეთ მასალას, რომლის აღქმაში კინესთეტიკური შეგრძნებები მონაწილეობენ — საკუთარ მოძრაობას, მოტორულ ჩვევას, სატანვარჯიშო მოძრაობას, ცეკვას და ა. შ., ხოლო წაკითხულს ან მოსმენილ შინაარსებს განსაკუთრებით კარგად იხსოვებს მაშინ, თუ მათი აღქმა დაუკავშირდა მის საკუთარ მოძრაობებს: მაგალითად, თუ დაწერა დასახსოვებელი მასალა ან მისი კითხვისა და მოსმენის დროს თვითონ, თუნდაც ხმაოვრულად, სათანადოდ აამოძრავა მეტყველების ორგანოები ამ მოსმენილი სიტყვების გამოსათქმელად, ამ ტიპის ადამიანის მოგონებებში ქარბობს მოძრაობითი (კინესთეტიკური) წარმოდგენები.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ წმინდა სახით აღწერილი ტიპები შედარებით იშვიათია, ადამიანთა უმრავლესობა „ნარეკ“ ტიპს წარმოადგენს, ოღონდ ერთ-ერთი ტიპისავე მეტ-ნაკლები გადახრით — მაგალითად, „აკუსტიკურ-მოტორულს“ ან „აკუსტიკურ-ოპტიკურს“ და ა. შ.

აღსანიშნავია, რომ მეხსიერების ტიპის ჩამოყალიბებაზე მეტნაკლებ გავლენას ახდენენ ცხოვრების პირობები, განსაკუთრებით პროფესია, ბავშვობიდანვე მიღებული ჩვევები, მეცადინეობის ხასიათი და ა. შ.

რაც შეეხება მეხსიერების ამ ტიპების მეტ-ნაკლებ ღირებულებას, იგი იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა საქმეს აკეთებს ადამიანი, რა პროფესიით უხდება მუშაობა.

§ 4. დასწავლის წესები და კანონზომიერებანი

დასწავლის კანონზომიერებანი შესწავლილია ექსპერიმენტულად, დადგენილია რაციონალური დასწავლის წესების რიგი.

„გლობალური დასწავლის“ წესი

საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ სწობია მასალის (მაგალითად, ტექსტის) დაზეპირება — მთელი მასალის თავიდან ბოლომდე კითხვით ანუ გლობალურად, თუ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად — „ფრაგმენტალურად“, ბევრჯერ შეადგენდა ექსპერიმენტული კვლევის საგანს. დადგინდა, რომ გლობალური დასწავლა უფრო ნაყოფიერია, განსაკუთრებით დახსოვების სიმტკიცის მხრივ, ოღონდ, რა თქმა უნდა, თუ დასაზეპირებელი მასალა არ არის ძალიან დიდი (მაგალითად, მთელი პოემის დაზეპირება, მისი თავიდან ბოლომდე კითხვით, არაა მიზანშეწონილი). უკანასკნელ შემთხვევაში დიდი ტექსტი უნდა დაიყოს მთლიანი ხასიათის შედარებით უფრო მცირე ნაწილებად, რომელსაც თავისი დასრულებული სტრუქტურა გააჩნია (მაგალითად, „ვეფხისტყაოსანში“ შედარებით ვრცელ მთლიან ნაწილებს სტროფები შეადგენენ), ხოლო თითოეული ასეთი ნაწილის დასწავლა უნდა ხდებოდეს მაინც გლობალური წესის მიხედვით.

მთლიანად დასწავლის წესის უპირატესობას, ძირითადად, ორი ფაქტორი განსაზღვრავს. ასეთი წესით დასწავლისას, ცხადია, უფრო მოქმედებს დასწავლის ინტელექტუალური ფაქტორი (იხ. ზემოთ); ფრაგმენტული დასწავლის დროს აზრი წყდება.

ამას გარდა, ფრაგმენტული დასწავლისას ზედმეტი, ხელშეშლელი ასოციაციები მყარდება ყოველი ცალკე დასწავლილი ნაწყვეტის უკანასკნელსა და პირველ სიტყვას შორის, რადგანაც ნაწყვეტის გამოვლინებისას სუბიექტი ნაწყვეტის უკანასკნელი სიტყვიდან ისევ ძირველ სიტყვაზე გადადის. ასეთი ასოციაციები, ცხადია, ხელს უშლის ტექსტის სწორ რეპროდუქციას. გლობალური დასწავლა ამ ნაკლისაგან თავისუფალია.

მაგრამ გლობალურ დასწავლას სხვა ნაკლი გააჩნია — ტექსტის ყოველ ლეტალს ვერ ექცევა საკმაოდ ინტენსიური ყურადღება.

„პროგრესული დასწავლის“ წესი

ფსიქოლოგმა რიდმა ექსპერიმენტულად დაადგინა, რომ არსებობს ზეპირად დასწავლის კიდევ უფრო რაციონალური წესი, რომელიც აერთიანებს როგორც გლობალური, ისე ფრაგმენტული წე-

სის უბრაატესობებს. ეს არის „პროგრესული დასწავლა“. ეს წესი შემდეგში მდგომარეობს: მასალას ჰყოფენ ნაწილებად (მაგალითად, ლექსს სტროფებად), მაგრამ თითოეულ ნაწილს სულ ცალ-ცალკე როდი სწავლობენ; ჯერ, არა სავსებით, დაისწავლიან პირველ ნაწილს, მერე მეორეს, მერე ორივეს ერთად იმეორებენ, შემდეგ მესამეს, მერე სამივეს ერთად და ა. შ. „პროგრესული“ წესით.

ასეთი წესით დასწავლის შედეგად, ერთი მხრივ, დასწავლას პროცესში ცნობიერებაში ყალიბდება მთლიანი მასალა, ხოლო, მეორე მხრივ, დეტალებსაც ექცევა ყურადღება.

მასალის მოცულობის გაზიარება დასწავლის სისწრაფით

გლობალური დასწავლის წესი, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, მაშინ არის ნაყოფიერი, თუ გასამეორებლად აღებული ტექსტი არ არის დიდი. მართლაც, საკითხის ექსპერიმენტული შესწავლით გამოირკვა, რომ ზეპირად დასასწავლი მასალის დიდი მოცულობა მეტად უარყოფითად მოქმედებს დასწავლაზე: მოცულობის ზრდა იწვევს დასაზიარებლად საჭირო გამეორებათა შეუდარებლად უფრო დიდ ზრდას.

მაგალითად, სამეგრეო ან ოთხჯერ გაზრდილი დასაზიარებელი მასალა მოითხოვს მის დასასწავლად გაცილებით უფრო მეტად გაზრდილ დროს ან გამეორებათა რიცხვს. დასწავლის ამ კანონზომიერებას დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. დიდი მოცულობის მასალის დაზიარება აუცილებლად მოითხოვს მის დაყოფას; ეს იძლევა დროის დიდ ეკონომიას.

გამეორებათა შორის ინტერვალი

დაზიარების პროცესში გამეორებათა შორის ინტერვალის ხანგრძლიობა მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს დასწავლის სისწრაფეს ან, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, დასაზიარებლად საჭირო გამეორებათა რიცხვს. სახელდობრ, გამეორებათა შორის საკმაოდ დიდი ინტერვალის დაცვის შემთხვევაში დაზიარება ხორციელდება ნაკლებ გამეორებათა შემდეგ.

ასე მაგალითად, ფსიქოლოგ ფოსტის ელში ედისპირებს 20 ციფრის დასაზიარებლად სჭირდებათ 11 გამეორება, როცა ინტერვალი გამეორებათა შორის უდრიდა $1\frac{1}{2}$ წუთს, ხოლო ინტერვალის ვიზრდასთან ერთად, ისევ 20 ციფრის დასასწავლად სულ უფრო ნაკლები გამეორება ზღბოდა საჭიროის, სანამ ის.

ტერვალმა არ მიადწია 20 წუთს; აცწუთიანი ინტერვალთა 20 ციფრის დაზიარება სწავლიდა მხოლოდ 4 $\frac{1}{2}$ გამეორებას მოითხოვდა. ინტერვალის შემდეგი გაზრდა იწვევდა გამეორებათა რიცხვის შემცირებას, ხოლო ინტერვალის გადმოება 24 სათზე ზევით უკვე უარყოფითად მოქმედებდა, ე. ი. უკვე იძლეოდა დასაზიარებლად საჭირო გამეორებათა რიცხვს.

როგორც ვთქვით, ინტერვალის დადებითი მნიშვნელობა ნაწილობრივ ვრცელდება დახსოვების სიმტკიცეზე და ც; სახელდობრ, გამოირკვა, რომ სწრაფად, ე. ი. მოკლე დროში დასწავლად სწრაფადვე გვაგიწუდება, ხოლო დასწავლის განაწილება ხანგრძლივ პერიოდზე, მტკიცე დახსოვებას იძლევა.

ინტერვალის თანამართლობითი გაღიზიანება

ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად გამოირკვა, რომ გამეორებათა შორის ინტერვალი არ უნდა იყოს ერთი და იგივე: მასალის დასწავლის პროცესში ინტერვალის თანდათან უნდა იზრდებოდეს; დასაწყისში საჭიროა შედარებით ხშირ-ხშირი გამეორება, მაგრამ შემდეგ, მასალის ჩვენს მეხსიერებაში სულ უფრო მეტ განმტკიცებასთან ერთად, ინტერვალი უნდა დაიღებოდეს, ისე რომ უკანასკნელი გამეორებები, რომელიც მაშინ წარმოებს, როდესაც მასალა ძირითადად უკვე გვახსოვს ზეპირად, უნდა განაწილდეს რამდენიმე დღეზე; ზედიზედ მოყოლებული რამდენიმე გამეორება თითქმის არაფერს მოუმატებს ძირითადად უკვე დასაზიარებულ მასალის ცოდნას, ხოლო იმავე რაოდენობით გამეორების მწეზური ეფექტი დიდი იქნება, განსაკუთრებით დასაზიარების სიმტკიცის მხრივ, თუ ეს გამეორება განაწილდება უახლოეს ორ-სამ დღეზე.

გამეორების რიგითი პოზიციის აანონი

ექსპერიმენტულად გამოირკველია, რომ დაზიარების პროცესში გამეორებათა მწეზური ღირებულება განსხვავებულია; სახელდობრ, ამ მიმართულებით შემდეგი ზოგადი წესი არსებობს: ყველაზე დიდი მწეზური ღირებულება აქვს პირველ გამეორებას, შემდეგ თითოეული გამეორების მწეზური მნიშვნელობა თანდათან კლებულობს, ისე რომ თანაბარ პირობებში თითოეული მომდევნო გამეორება სულ ნაკლებს იძლევა დაზიარებისათვის, ასე ვთქვათ, სულ ნაკლებს უმატებს დახსოვებას, თუმცა, ცხადია, რაღაც ეფექტს ყოველი გამეორება იძლევა, თუკი იგი სათანადო განზრახვით და ყურადღებით წარმოებს.

მთავრობის განცხადება

მტკიცე დახმარება აუცილებლად მოითხოვს მასალის გამოყენებას მას შემდეგაც, რაც იგი პირველად სწორად იყო აღდგენილი ზეპირად ასეთ გამოყენებას მასალის დახმარების შემდეგ. „პარბს“, გადამეტებულ განმტკიცებას — „პიპერფიქსაციას“ უწოდებენ. ასეთი განმტკიცების გარეშე ზეპირად დახმარებული მასალა მალე გვაიწყდება.

მასალის აღდგენისათვის კანონი

დანარჩენ თანაბარ პირობებში ზეპირად დასაწაველი მასალის რიგიდან შედარებით უფრო სწრაფად და საზოგადოდ უკეთესად გვახსოვდება ხოლმე პირველი და უკანასკნელი ელემენტები, მაგალითად, მარცვალთა, რიცხვთა, სიტყვათა, სურათთა და ა. შ. რიგიდან ერთი წაკითხვით ჩვეულებრივ პირველი და უკანასკნელი ერთეულები (სიტყვები, რიცხვები და ა. შ.) გვახსოვდება ხოლმე.

მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მასალის აღდგენისათვის ეს კანონი აზრიანი მასალის შემთხვევაში ხშირად იმართება სხვა ფაქტორებით, განსაკუთრებით კი სუბიექტის ინტერესის ფაქტორით: ის სიტყვა, სურათი თუ რიცხვი, რომელიც ძველად გამოცდილებისათვის თუ სხვა რაიმე გარემოების გამო, შედარებით უფრო აღიბეჭდება ემოციურად, სუბიექტს უფრო კარგად დაახსოვდება ხოლმე, მიუხედავად იმისა, რა რიგითი ადგილი ჰქონდა მას დასაწაველ მასალაში, მაგრამ თანაბარ პირობებში, რიგითი ადგილი მდებარეობის კანონი მტკიცედ ვლინდება ხოლმე.

ითვლება, რომ ამ კანონის ერთ-ერთი საფუძველია ის გარემოება, რომ რიგის პირველი ერთეულის აღქმა განსაკუთრებული ხაზგასმით, განსაკუთრებული აქცენტით ხდება, რადგანაც იგი დახსოვნის პირველი იმპულსით აღიქმება, ხოლო უკანასკნელი იმიტომ აღიბეჭდება ცნობიერებაში, რომ მის შემდეგ სხვა მასალის აღქმა აღარ ხდება და არაფერი უშლის ხელს შთაბეჭდილების გაღრმავებას.

მასალის გაერთიანების წესი

როგორც ზემოთ დავინახეთ, დახსოვნის ერთ-ერთ ფაქტორს მასალის სტრუქტურა წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე, რომ დასწავლისას დროისა და ენერგიის დიდ ეკონომიას იძლევა დასაწაველი ელემენტების გაერთიანება უფრო დიდ ერთეულებში, მათი

სტრუქტურაშია უფრო დიდი მთლიანობის სახით. ასეთი გაერთიანების შედეგად დასაწაველი ერთეულების რაოდენობა სუბიექტისათვის კლებულობს (მაგალითად — ალქმის მთლიანობა, 111 თავი), თუმცა მასალის მოცულობა იგივე რჩება. ასე, მაგალითად, 8 ასოს დახსოვნას იმდენივე ენერგია სჭირდება, რამდენიც 8 მარცვლის დახსოვნას, თუმცა უკანასკნელი სამჯერ მეტ ასოს შეიცავს. დასაწაველი ციფრების გაერთიანება ორ-სამი რიცხვებში, დასაწაველი სიტყვების გაერთიანება წინადადებებში და ა. შ. მნიშვნელოვნად ზრდის ერთი და იმავე დროის მოკლეობას დასწავლისას.

ამოცანების განმარტება წესი

დაზებირება უფრო სწრაფად ხდება და უფრო მყარი ხასიათისაა, თუ სუბიექტი გამოყენებათა პროცესში აღრე გადადის „აქტიურ“ გამოყენებებზე, ე. ი. თავს ანებებს კითხვას და ცდილობს მასალის რეპროდუქციას მოახდინოს, — წიგნში მხოლოდ მაშინ ჩახედოს, როდესაც რომელიმე ადგილი ვერ აგონდება.

დასწავლის ასეთი წესი იმიტომ ზრდის დახსოვნის ეფექტს, რომ მასალის დაუფლება ამ წესით უფრო აქტიურ ფორმას ატარებს, ხოლო სუბიექტის აქტივობა დახსოვნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია (იხ. ზემოთ), გარდა ამისა, ასეთი წესით დასწავლისას სუბიექტი ძალაუფლებურად მეტ ყურადღებას აქცევს იმ ადგილებს, რომელიც ძნელად ახსოვდება, ე. ი. რომელსაც ვერ გაიხსენებს მასალის წარმოთქმისას.

„ბუნებრივი ტემპით“ კითხვის წესი

როგორ ვიკითხოთ ტექსტი დაზებირების მიზნით — ჩქარა თუ ნელა? ეს საკითხი ექსპერიმენტულად იყო შესწავლილი და გამოჩნდა, რომ ყველაზე უფრო რაციონალურია დასწავლის თვალსაზრისით იმ ტემპით კითხვა, რომელიც კითხვის ბუნებრივ ტემპს წარმოადგენს მოცემული სუბიექტისათვის. კითხვის არც აჩქარება, არც შენელება დაზებირებისათვის არ არის მიზანშეწონილი.

მოკლედების ბუნებრივი ტემპი ეწოდება მოკლედების იმ ტემპს, რომელიც ახსიათებს თითოეულ კონკრეტულ სუბიექტს. ამ მხრივ აღმნიშვნელი განსხვავებებიან ერთმანეთისაგან. არსებობენ მეტ-ნაკლებად ჩქარი ტემპის ადამიანები, მათთვის ბუნებრივია ყოველგვარი მოკლედების ჩქარი ტემპით შესრულება, ისინი ჩქარა დადიან, ჩქარა

ლაბარაკობენ, ჩქარა ჭამენ, ჩქარა მუშაობენ და ა. შ. არსებობენ ნელი ტემპის ადამიანები, ისინი ყოველ მოქმედებას ნელი ტემპით ასრულებენ. მათთვის ეს ისეთივე ბუნებრივია, როგორც პირველთათვის ჩქარა მოქმედება. თითოეული ადამიანის მუშაობა და ყოველგვარი მოქმედება უფრო პროდუქტიულია, თუ ის მისთვის ბუნებრივი ტემპით მოქმედებს. როგორც აღვნიშნეთ, გამოირკვა, რომ მასალის დახსომება უფრო ეფექტურია, თუ მისი აღქმის (კითხვის) პროცესს ყოველი სუბიექტისათვის ბუნებრივი ტემპით წარმოებს.

დასწავლის უნარის განვითარება დასწავლის უნარზე

როგორც დავინახეთ, დახსომების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს საზოგადოდ გამოცდილების ფაქტორი და, კერძოდ, დასწავლის, დაზებირების ფაქტორი წარმოადგენს. როგორც ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად მრავალჯერ გამოირკვა, მეხსიერება ძალიან ვარჯიშებადი ფუნქციაა: დასწავლის უნარი სწრაფად და მნიშვნელოვანი ხარისხით ვითარდება დასწავლაში ვარჯიშის შედეგად. მნიშვნელობა აქვს იმასაც, რომ დასწავლის პროცესში ადამიანი შეიძლება ხოლმე დასწავლის ხელსაყრელ ბერხს (იხ. ზემოთ — გამოცდილების ფაქტორი).

3. დავიწყება

დავიწყების მნიშვნელობა

ამბობენ: „როგორც არ არსებობს ადამიანი, რომელიც არაფერს არ იხსომებს, ისე არ არსებობს ადამიანი, რომელიც არაფერს არ დავიწყებს.“ დავიწყება მეხსიერების აუცილებელი მეორე მხარეა.

დავიწყების უარყოფითი მნიშვნელობა თავისთავად ცხადია: იდამიანი კარგავს იმ ცოდნას, რაც მას სჭირდება. მაგრამ დავიწყებას დადებითი მნიშვნელობაც აქვს: მეხსიერების მოცულობა არაა უსაზღვრო. ყველაფრის დახსომება შეუძლებელია. აქედან ვსაბუთებთ, რომ მეხსიერება შერჩევით ხასიათს ატარებს. დავიწყება, თუკი იგი სათანადო შინაარსებს ეხება, ზელს უწყობს იმ შინაარსების შენარჩუნებას მეხსიერებაში, რომელიც პიროვნებისათვის უფრო მნიშვნელოვანია. გარკვეული ხასიათის შინაარსების დავიწყების წყალობით ადამიანი თავისუფლდება მისთვის ზედმეტი შთაბეჭდილებებისაგან და თავისუფლდება ცნობიერებას უფრო მნიშვნელოვანისათვის.

დავიწყების ასეთი დადებითი მნიშვნელობის ავალსაჩინო მაგა-

ლად წარმოადგენენ „სიტუაციური მეხსიერების“ ზემოთ მოყვანილი ფაქტები (ნომერის, მისამართის, ცხრილის და ა. შ. დავიწყება, როდესაც მათი ცოდნა აღარ სჭირდება სუბიექტს).

ამასვე აღასტურებს იმ მოვლენათა წრის არსებითი შეცვლა, რომელსაც განსაკუთრებით აღვიღად ივიწყებს პიროვნება თავის განცდილების ეტაპების მიხედვით აღრე ბავშვობიდან სიბერემდე სუბიექტის ინტერესთა სფეროს შეცვლისთან დაკავშირებით.

დავიწყების განვითარება

დავიწყება შეძენილი შინაარსის მხოლოდ სრულ დაკარგვას როდი გულისხმობს. იგი ვლინდება მთელ რიგ სიმპტომებში. აი, დავიწყების ძირითადი გამოვლინებები:

1) დახსომებულ შინაარსს სინათლის ან გარკვეულ ობიექტებს დაკარგვა. ნათლად დახსომებულ შინაარსს მკრთალდება, თვალსაჩინო წარმოდგენები ბუნდოვანი ხდება. შინაარსის ცოდნა ქვეითდება, ღირბდება. როგორც ვხედავთ, დავიწყება ამ შემთხვევაში თვით დახსომებულ შინაარსებს და არა მათ შორის კავშირებს ეხება.

ზოგი ავტორი ამას „სტატიკური მეხსიერების“ შესუსტებას უწოდებს.

2) ვაკეშირების დაკარგვა. დახსომებულ შინაარსებს შორის კავშირები სუსტდება და ბოლოს წყდება, რის გამოც დახსომებული მასალის მთლიანობა ირღვევა. ადამიანს ახსოვს ცალკე მომენტები, მაგრამ მთლიანი შინაარსი (ამბავი, თეორია და ა. შ.) აღარ ახსოვს.

ზოგი ავტორი ამას „დინამიკური მეხსიერების“ შესუსტებას უწოდებს.

3) ვაკეშირების, ანუ დასწავლის ეფექტის დაკარგვა. როდესაც მასალის დასწავლის შემდეგ იგი იმდენად არ ახსოვს, რომ ჩვენი აღვიდგინოთ, მაგრამ დასწავლის ეფექტი იმდენად მაინც შენარჩუნებულია, რომ საკმარისია ზელახლა ვადავლითოთ ეს მასალა, რომ აღვადგინოთ იგი ზეპირად, ამის შემდეგ დავიწყების პროცესის გაღრმავება იმაში ვლინდება, რომ მასალის სულ მეტი და მეტი გამეორება გვჭირდება მის აღსადგენად. ამრიგად დავიწყება ვლინდება დასწავლის ეფექტის სულ უფრო და უფრო მეტ დაკარგვაში. მისი ჩამოყალიბება დასწავლილი მასალის მეხსიერებაში აღსადგენად საჭირო გამეორებათა რიცხვი.

4) სიმტკიცის დაკარგვა დაფიქსებულია გასახსნებად ლად სულ მეტი დაბაზა, მეტი ძალისხევა სჭირდება სუბიექტს. ამ რიგად, დაფიქსება გასახსნების ხიფნელში ელინდება.

დავითიშვიტის გარდაცვალებური ფურცლი

მომავალ დიქარგული არ ყოფილა, თუმცა ცნობიერად იგი მოცემული

ამ მოვლენის ასახსნელი შეცნირებაში წამოყენებული სხვადასხვა ჰიპო-
თეზა ბოლოვლი საშუაოთი ფსიქოლოგის დ. უზნარის კონცეფციის მიხედვით
დგინაში ამ შინაარსის ასახვა, რომელიც არ არის მოცემული ცნობიერად, გან-
ყობისხელ ასახვას წარმოადგენს, ე. ი. აღნიშნა ამ შინაარსის შესატყვისი გან-
ცხადი აქვს შინაარსებულად და ამიტომ, თქმეა ეს იგივე ცნობიერად არ ასრუეს,
ფაქტად კვლევი სხვა შინაარსის მიმართ იგი უგანზობის, რომ ეს სხვა არის,
და რომ ის არ შეესატყვისება შენარჩუნებულ განწყო-
ბას სრული დაეიწყება მაშინ ხდება, როდესაც დაეი-
წყებულს შეესატყვისა განწყობაჲ გაქრება, აღიკვეთი-
ბა, თუკი ამ თეორიის კლდე ბევრი არ არება ასახსნელი და სერიოზული სიბ-
რევე აქვს გილისაბაფი, მაგრამ თანამედროვე ფსიქოლოგიურ შეცნირებაში აღ-
სკრული მილენის უფრო დამარწმუნებელი ახსნა არ არსებობს

დავითაშვილის გიგანტური მუშაობა

ტემაში კლერულობს და ბოლოს დახსოვებულის რაღაცა კვალი ძალიან დიდხანს ან საბოლოოდ რჩება, ისე რომ აბსოლუტური დავიწყება ან ძალიან გვიან ან სულაც არ იჩენს თავს. ყოველ შემთხვევაში, დიდი დროის შემდეგაც დავიწყებული მასალის აღდგენა უფრო ადვილია ვიდრე მისი დასწავლა თავიდან.

ასეთი დავიწყების მიმდინარეობის ზოგადი ტენდენცია სხვადასხვა სახისა და შინაარსის მასალის დავიწყების მიმდინარეობა ვარაუდობს ფარგლებში განსხვავებულია.

რემინისცენიის მოვლენა. დიდი ხანია დადასტურებულია შემთხვევები დავიწყების უცნაური მიმდინარეობისა, როდესაც მასალის აღქმის (მოსმენის, წაკითხვის) შემდეგ პირველ ხანებში (2—3 დღის მანძილზე) ნაცვალად სწრაფი დავიწყებისა ადვილი აქვს პირაქით უკეთეს დახსოვებას და მხოლოდ შემდეგ იწყება დავიწყების ჩვეულებრივი პროცესი. ამ მოვლენას რემინისცენიის მოვლენა უწოდეს. იგი, როგორც წესი, თავს იჩენს აზრიანი, შინაარსის მქონე მასალის მიმართ და უმთავრესად სუბიექტისათვის ძნელად გასაგებია ადგილებას მიმართ. როგორც ჩანს, რემინისცენიის მოვლენა აიხსნება იმით, რომ პირველი ორი დღის მანძილზე ხდება ძნელადგასაგები მასალის „მოწეობა“ — აზრობრივად უკეთესი დაუფლება, თანდათან უფრო ღრმა გაგება და ამიტომ პირველ დღეებში მისი რეპროდუქცია უმჯობესდება, იგი თითქმის ილევა ცნობიერებაში, მერე კი იწყება დავიწყების ჩვეულებრივი მიმდინარეობა. დასწავლის სისწრაფის მნიშვნელობა. ექსპერიმენტულად დადასტურებულია კანონზომიერება, რომელიც გამოიხატება შემდეგი დებულების სახით: „სწრაფად დასწავლის სწრაფად გვაქვს დეზა“. სხვა თანაბარ პირობებში სწრაფად, მოკლე დროში, დასწავლილი უფრო ადრე გვავიწყდება ვიდრე, როდესაც დასწავლა თანდათან დიდი დროის მონაკვეთში ხდება, ამიტომაც, რომ გამოცდის წინ რამდენიმე დღეში შესწავლილი საგანი გამოცდის შემდეგ ძალიან მალე გვავიწყდება.

პიროვნებას განზრახვის მნიშვნელობა. როგორც ზემოთ დავინახეთ (იხ. მეხსიერების ფაქტორები), დავიწყება გვიან იჩენს თავს, როდესაც მასალის დასწავლა ხდება მისი სამუდამო დაუფლების განზრახვით და ძალიან მალე, როდესაც დასწავლა ხდება ხანმოკლე დროისათვის (აღლის კანონი).

დასწავლის წესის მნიშვნელობა. ექსპერიმენტულად დამტკიცებულია, რომ გლობალური წესით დაზეპირებისას

მასალის დავიწყება უფრო გვიან იჩენს თავს, ვიდრე ფრაგმენტალურად დასწავლისას, ხოლო პროგრესული წესით დასწავლისას უფრო გვიან, ვიდრე გლობალური წესით დასწავლისას, თუ ერთი დასწავლის ყველა დანარჩენი როგორც ობიექტური, ისე სუბიექტური პირობები იგივეა.

მასალის შინაარსის მნიშვნელობა. როგორც აქვე დავიწყება დამოკიდებულია მასალის შინაარსზედაც. აზრიანი მასალა შეუდარებლად უფრო გვიან გვავიწყდება, ვიდრე შინაარსის მცდელობით უაზრო მასალა. განყენებული შინაარსის სიტყვიერი მასალა უფრო მალე გვავიწყდება, ვიდრე კონკრეტული შინაარსის მასალა და ა. შ.

მოტორულ ჩვევათა შენარჩუნება. განსაკუთრებული სიმტკიცე ახასიათებს მოტორულ ჩვევებს (ცურვა, ველოსიპედით სიარული და ა. შ.). ასეთი მოქმედების რამდენიმე ათეული წელი შეწყვეტის მიუხედავად მისი შესრულების უნარი ჩვეულებრივ შენარჩუნებულია.

§ 4. მეხსიერების ათოლოგია

მეხსიერების ათოლოგიურ დარღვევათა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია შემდეგი:

1. **ამნეზია.** ამნეზია მეხსიერების ძლიერ დაქვეითებას ეწოდება. ამნეზიის მიმართულების მიხედვით ისხვავებენ რეტროგრადულ, ანტეგრადულ და პერიოდულ ამნეზიას.

რეტროგრადული ამნეზიის დროს მეხსიერების დარღვევა ეხება სუბიექტის წარსულს — წარსული მას დავიწყებული აქვს. ახალი მომენტული ცნობების დახსოვების უნარი კი შენარჩუნებულია.

ანტეგრადული ამნეზიის დროს პირაქით, დარღვეულია ძირითადად ახალ შთაბეჭდილებათა დახსოვების უნარი, განსაკუთრებით უწყველ მეხსიერება. წარსულში შეთვისებული კი ძირითადად შენარჩუნებულია.

პერიოდული ამნეზია (მას სხვაგვარად პიროვნების ან ცნობიერების გაორებასაც — „ალტერნაცია“ — უწოდებენ) იშვიათი და ფიქვია. იგი იჩენს თავს ინდივიდის ცხოვრების გარკვეულ პერიოდებში ამოვარდნაში ცნობიერების და პიროვნებისა და მისი ცნობიერების შეცვლაში, ამ პერიოდების მიხედვით ავადმყოფის ცნობიერებიდან ამოვარდება მისი წარსული

ისე, რომ იგი „ახალ“ ცხოვრებას იწყებს, შემდეგ ეს მეორე პერიოდი ამოვარდება. ცნობიერებიდან და ადამიანი განაგრძობს ისევ პირველი პერიოდის ცხოვრების შინაარსს ისე, თითქოს მეორე პერიოდი არც ყოფილა, შემდეგ ისევ პირველი პერიოდი ამოვარდება ცნობიერებიდან, ავადმყოფი განაგრძობს მეორე პერიოდის არსებობას და ა. შ. მონაცვლეობით. ლიტერატურაში აღწერილია ცალკეული შემთხვევები, როდესაც მონაცვლეობდა არა ორი, არამედ სამი და ოთხი პერიოდიც კი.

2. იმ სფეროს მიხედვით, რაზედაც ვრცელდება ამნეზია, ასხევეებენ შემდეგი სახის ამნეზიებს:

ამნეზიის გავრცელება აღქმაზე. იგი აღქმის პათოლოგიურ დარღვევასაც წარმოადგენს, რამდენადაც ცნობის უნარის დაკარგვაში მდგომარეობს: ნორმალური მხედველობის ადამიანი ვერ ცნობს ყოველდღიურ საგნებს — უყურებს საგანს და არ იცის რა არის ეს. ამ მოვლენას აგნოზიას უწოდებენ. როდესაც ადამიანს დაკარგული აქვს მხედველობით აღქმულ საგანთა ცნობის უნარი, ამას ოპტიკურ აგნოზიას უწოდებენ.

როდესაც აგნოზია ეხება სმენით აღქმას, მას აკუსტიკურ აგნოზიას უწოდებენ.

როდესაც აგნოზია შეხებით აღქმაზე ვრცელდება, მას „ტაქტილურ აგნოზიას“ უწოდებენ.

აგნოზია თავს იჩენს მეტყველების სფეროშიც. ამ შემთხვევაში იგი უკვე მეტყველების დარღვევას წარმოადგენს. მას აფაზიას უწოდებენ. როდესაც ადამიანი ვერ გებულობს ნათქვამ სიტყვებს, თუმცა სმენა არა აქვს დაქვეითებული, ამას სმენითი აფაზია ან „სულიერი სიყრუე“ ეწოდება, ხოლო თუ თვითონ ვერ იგონებს და ვერ ამბობს სიტყვებს, ამას მოტორული აფაზია ეწოდება.

იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანი ვერ ცნობს დაბეჭდილ დაწერილ სიტყვას, ასოებს, თუმცა მხედველობა ნორმალური აქვს და წერა-კითხვა იცოდა, ამას ალექსიას ანუ ოპტიკურ აფაზიას უწოდებენ.

3. ამნეზიას არჩევენ ხარისხის მიხედვითაც. ამნეზიის სუსტ ფორმებს, ე. ი. მეხსიერების შესუსტებას ჰიპოამნეზიას უწოდებენ.

4. პარამნეზია. არსებობს მეხსიერების თავისებური დარღვევა — პარამნეზია რომლისთვისაც დამახასიათებელია სისტემატურად

შეცვლილი, დამახინჯებული დახსოვნება, განსაკუთრებით კი დამახასიათებელია „შემცდარი ცნობის“ მოვლენა (იხ. ზემოთ — ცნობის მეხსიერება).

5. ჰიპერმნეზია. მეხსიერების პათოლოგიის აკუთვნებენ მის პათოლოგიურ გაძლიერებასაც, პათოლოგიურად გამახვილებულ „აგნოზიკურ“ მდგომარეობას. ჰიპერმნეზია ხშირად ელინდება ცალკე მოვლენების მიმართ, ზოგჯერ კი საზოგადოდ არანორმალურად გამახვილებული მეხსიერების სახით იჩენს თავს.

ჩვევები

ჩვევის ზოგადი დახასიათება

ჩვევა ისეთი მოქმედებაა, რომლის შესრულების უნარს ადამიანი იძენს ამ მოქმედების შესრულებაში ვარჯიშის შედეგად. ამ მხრივ ჩვევა ცოდნის შეძენას, ე. ი. მეხსიერების გამოვლინებას უახლოვდება, მაგრამ რადგანაც ჩვევა არ გულისხმობს შედეგად ბულის აუცილებლად სუბიექტის ფსიქიკაში ასახვას, ამიტომ იგი ვიწრო მნიშვნელობით მეხსიერების გამოვლენად ვერ ჩაითვლება. იგი ფართო მნიშვნელობით მეხსიერების მოვლენათა რიგს ეკუთვნის¹.

როგორც უკვეთ, ჩვევას უწოდებენ ვარჯიშის შედეგად შეძენილს, მეტად თუ ნაკლებად ავტომატიზირებულ მოქმედებას (action habit).

მოქმედების ავტომატიზირება იმაში გამოიხატება, რომ ჩვევის შემადგენელი მოძრაობები და მოტორული იმპულსები მიმდინარეობენ ცნობიერების მონაწილეობის გარეშე. ამ ავტომატიზირებულ ხასიათს ჩვევის შემადგენელი მოტორული ოპერაციები მიიღებენ თანდათან, ვარჯიშის პროცესში, ე. ი. მოქმედების მიზანდასახული გამეორების პროცესში; ჩვევა შეძენილი მოქმედებაა და არა თანდაყოლილი.

აღსანიშნავია, რომ მოქმედებათა ის დიდი მთლიანობები, რომელშიც გამოიყენება ამა თუ იმ ჩვევის მოტორული ოპერაციები, როგორც წესი, შეგნებულ, ცნობიერ მოქმედებას წარმოადგენს. მაგალითად, მუსიკალურ ინსტრუმენტზე დაკრა ცნობიერი, შეგნებული, რთული, ნებისმიერი პროცესია, მაგრამ მისი შესრულება შეიძლება მხოლოდ დაკრის ჩვევის შემუშავების შემდეგ; თვით მოძრაობების, მოტორული ოპერაციების შესრულება ავტომატურად.

ჩვევები, ისევე, როგორც წერის პროცესში, რომელიც საკმაოდ ხანგრძლივია, შეგნებულ მოქმედებაა, თვით წერის მოძრაობების შესრულება — ასოებისა და სიტყვების გამოყენება — წერის ჩვევის შემუშავების შემდეგ ავტომატიზირად. ავტომატიზირად მიმდინარეობს, ასოს დაწერა ცნობიერად მიმდინარე მოვლენას არ წარმოადგენს — ხელი ავტომატურად წერს სიტყვებს, რომელთა შემგვობით ცნობიერად ფორმულირდება აზრები.

ზავასისმელია, რომ ჩვევის შეძენა შეიძლება გარკვეული მოქმედების — ვარჯიშის, ე. ი. მიზანდასახული გამეორების შედეგად. ამ მხრივ იგი თანდაყოლილი ავტომატური მოქმედების (ებრიზოზ რეფლექსებისა და ინსტინქტების) ანტიპოდი. ჩვევას ადამიანი (თუ ცხოველი) იძენს; სათანადო მოქმედების სისტემატური გამეორების გარეშე ჩვევის შეძენა არ შეიძლება: ცურვა, ველოსიპედით სიარულს, პალატუხის შეკვრას, წერას ადამიანი სათანადო ვარჯიშის შედეგად იუფლება; ეს მოქმედებები ავტომატიზირდებიან ვარჯიშის პროცესში.

იმ მოქმედებათა შორის, რომლებსაც ყოველდღე ვასრულებთ, ძალიან დიდი ნაწილი წარმოადგენს ჩვევებს, ე. ი. ისეთ, ზოგჯერ მეტად რთულ მოძრაობათა ჯგუფებს, ისეთ ოპერაციებს, რომლებიც თითქმის ყურადღების მონაწილეობის გარეშე, მეტნაკლებად ავტომატიზირებულია. ხორციელდება, ამ ავტომატიზირებულობის წყალობით ეს ცალკეული ოპერაციები ხორციელდება უსტად და დეილად. ჩვენ მათ არ ვაცნობიერებთ, ასევე ჩვენი ყურადღების საგანს აღარ წარმოადგენენ, მაგრამ როგორც კი ასეთი მეტნაკლებად ავტომატიზირებული მოძრაობის მსვლელობაში რაიმე შეფერხება მოხდება, რაიმე დაბრკოლება გაჩნდება, ადამიანის ცნობიერება ხელად ჩაერთვება ამ მოძრაობის შესრულებაში და ეს ოპერაცია ჩვენი ყურადღების საგნად ქცევა.

ველსახვევი შეიძლება იმდენად ავტომატურად, უყურადღებოდ შეიქცაოთ, რომ სულ არ გვახსოვდეს მისი შეკერა და დაუწყეთ მას ძებნა.

ჭამის პროცესში ჩვენ ისე ეხმარობთ დანა-ჩანგალს, როგორც ზაქმობაში გვასწავლეს, მიუხედავად იმისა, რომ საუბარში გარეგანი, სრულებით არ ვაქცევთ ყურადღებას ამ მოძრაობათა შესრულებას. ველოსიპედისტი, რომელიც სწრაფად მოქმედებს შარბ-

¹ იხ. მეხუთე თავი, § 1, „შენე“.

გზაზე და გვერდს უქცევს ყოველ კენჭს და ყოველ უსწორმასწორობას გზის ზედაპირზე, სრულუბნითაც არ აცნობიერებს იმას, თუ როგორ იცავს წონასწორობას, არ აღეცნენ თვალყურს თავის ტანის მოძრაობებს, თავისი ხელების მოძრაობას, რომელთაც საჭე უჭირავთ და ა. შ. ის ზუსტად და შეთანხმებულად ასრულებს ყველა ამ მოძრაობას, თუმცა ამ დროს სულ სხვა რაღაცაზე ფიქრობს, წერის დროს გართულნი ვართ ჩვენი აზრის განვითარებით, საჭირო სიტყვებისა და ფორმულირებების შერჩევით, და არ ეფიქრობთ იმაზე, როგორ გამოვიყენოთ ასოები ან როგორ შევადგინოთ ასოებისაგან სიტყვები. ხელი თითქოს „თავისით წერს“.

როცა ვლაპარაკობთ, ჩვენ არ ეფიქრობთ სიტყვათა გრამატიკულ შეთანხმებაზე (პირში, რიცხვში, ბრუნვაში და ა. შ.); ჩვენი ყურადღება მიმართულია იზრის სიტყვიერი გამოხატვისაკენ და ეს გრამატიკული შეთანხმება თავისით ხდება.

მხოლოდ მაშინ, როცა მოქმედების შესრულებაში რაიმე დაბრკოლება გაჩნდება (შეცდომას დაეუფებთ, თუ სხვაგვარად შეეფერხდებით), ეს მოქმედება გააცნობიერდება, მხოლოდ მაშინ იქცევა იგი ჩვენი ყურადღების საგნად: მაშინ ჩვენ შეგნებულად ვეძებთ სიტყვათა გრამატიკულ შეთანხმებას, შეგნებულად გამოგვყავს ასო, ველოსიპედზე ჯდომისას შეგნებულად ვუწევთ კონტროლს საჭის მოძრაობას, ტანის მდგომარეობას და ა. შ.

როგორც ვთქვით, ჩვევას ადამიანი თანდათან იმუშავებს, თანდათან იძენს ვარჯიშის შედეგად. ჩვევა დაბადებიდან არავის არ დაჰყვება, არავის, სპეციალური წვრთნისა და ხანგრძლივი ვარჯიშის გარეშე, არ შეუძლია დაეუფლოს ცურვის ჩვევას, ველოსიპედით სიარულის ჩვევას, ჩაცმის, კითხვის, წერის. მანქანის ტარების ჩვევას, სპორტულ ჩვევებს და ა. შ. ვარჯიშის შედეგად ეს მოქმედებები სრულდება ზუსტად, სწრაფად, ადვილად და მარადილ, თუმცა სრულდება იმ მოძრაობათა და იმ ოპერაციათა გაცნობიერების გარეშე, რომელთაგანაც ეს მოქმედებები შედგება.

ჩვევათა სახეები

ადამიანს სხვადასხვა სახის ჩვევები გააჩნია: საყოფაცხოვრებო (ჩაცმა-დახურვის, დანა-ჩანგლის ხმარების...), პიგიენური ჩვევები, სასწავლო ჩვევები (წერის, კითხვის, ანგარიშის...), სპორტული ჩვევები, პროფესიონალური და ა. შ.

ახსენებენ **მოტორულ** და **გონებრივ** ჩვევებს: მოტორულს უწო-

ბდვენ მოძრაობის ჩვევას, მაგალითად, ველოსიპედით სიარულის, ცურვის, ღლის შეკერის ჩვევას და ა. შ.

გონებრივს უწოდებენ ისეთ ჩვევებს, რომლებიც ავტომატიზირებულ გონებრივ ოპერაციას წარმოადგენენ: გამრავლების ტაბულას ზეპირი ცოდნა, კითხვის, ანგარიშის ჩვევა და ა. შ. (ცხადია, რომ ავტომატიზაციის შედეგად ასეთი მოქმედება, როგორც ჩვევა, ახსენების პროცესს აღარ წარმოადგენს).

ჩვევათა უმრავლესობას **მოტორული** ჩვევები შეადგენენ. მათ ეფუძვნი ადგილი უჭირავთ **თვითმოქმედებისა** და **ჩივი-გულ** ჩვევათა შორის (ჩაცმა, ლოგინის დაგება, პირის ბაზა, კბილების წმენდა და ა. შ.) და აგრეთვე **პროფესიონალურ**, შრომით ჩვევათა შორის (შრომის იარაღების ხმარება, პროფესიული შრომის პროცესთა შესრულება, მაგალითად, ცულის, შალაშინის, ჩაქუნის ხმარება, მექანიზმების მართვა ქარხანაში, მასქანაზე ბეჭდვა და ა. შ.); მოტორულია ყველა **სპორტული** ჩვევა, აკობატული ჩვევები და ა. შ.

მაგრამ ვარჯიშის პროცესში ფორმდება, მტკიცდება და მეტყველებად ავტომატიზირდება ისეთი მოქმედებებიც, რომელთაც **ახსენებ** მოტორული ხასიათი, რომლებიც მოძრაობებს არ წარმოადგენენ. კითხვაში ვარჯიშის შედეგად, მაგალითად, გამოიშვა-ყვება კითხვის ჩვევა — ადამიანი სწრაფად და უშეცდომოდ კითხვლობს, სწრაფად აღიქვამს სიტყვებსა და სიტყვათა მთელი კრებულის მოხაზულობას, თუმცა კითხვის სწავლისას იგივე ადამიანი ასო-ასო კითხულობდა, თითოეულ ასოს ცალ-ცალკე ცნობდა (ისიც არა უცხად) და ძლიერდროებით აღგენდა სიტყვებს ასოებისაგან.

ან, მაგალითად, ერთნიშნა რიცხვების გადამრავლებაში ვარჯიშის შედეგად ადამიანი სათანადო ჩვევას იძენს: რიცხვების გადამრავლება „გამრავლების ტაბულის“ ფარგლებში იმდენად ავტომატიზირდება, რომ შედეგი თავისთავად, გადამრავლების ოპერაციის ჩატარებლად, ამოტივტივდება ჩვენს ცნობიერებაში. მაგალითად, როცა ჩვენს წინაშე დაისმის ამოცანა: შეიდი გამრავლებული შეილზე („შეიდე რ შეილი“), პასუხი — 49 — უშუალოდ ამოტივტივდება ჩვენს ცნობიერებაში. ამ ნაწილობრივ ავტომატიზირებულ ოპერაციებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ რიგ არითმეტიკულ და, საერთოდ, მათემატიკურ ამოცანათა გადაწყვეტაში. ამგვარ „გონებრივ“ ჩვევებს დიდი ადგილი უჭირავს ე. წ. სასკოლო ანუ სასწავლო ჩვევებში.

რა მნიშვნელობა აქვს ადამიანისათვის ჩვევების გამოშუქება? რა როლს ასრულებენ ჩვევები ადამიანის ცხოვრებაში და საქმიანობაში? შეადარეთ, როგორ იცვამს სკოლამდელი ასაკის ბავშვი, რომელმაც პირველად მოკიდა ხელი ამ საქმეს, და მოზარდი ან მოზრდილი ადამიანი, რომელსაც ჩაუკმის პროცესი ჩვევად აქვს ქცეული. ყოველი ცალკეული მოძრაობა, ყოველი პატარა ოპერაცია, როგორიცაა დილის შეკვრა, ხელების სახელოებში გაწერა, ფეხსაცმლის შებნევა და ა. შ. შთანთქმავს ბავშვის მთელ ყურადღებას და მთელ ძალეებს; მოძრაობები სრულდება დამაბნეო, უხერხულად, ნელა. ბავშვი ბევრ ზედმეტ, არასაჭირო მოძრაობას ასრულებს. მაგრამ, როცა სისტემატური ვარჯიშის შედეგად ეს პროცესი ჩვევად იქცევა, იგი შიმდინარეობს იდვილად, სწრაფად, ზედმეტ მოძრაობათა გარეშე და ოპერაციითა რიგი იმდენად ატომიზირდება, რომ ადამიანის ცნობიერება მათი შესრულებისაგან თავისუფლდება.

ან, მაგალითად, შევადაროთ იმ ადამიანის მოქმედება, რომელიც ახლა სწავლობს ველოსიპედზე ჯდომას, და იმისა, რომელიც უკვე დაუფლებულია ამ ჩვევას. პირველის ცნობიერება მთლიანად დაკავებულია ცალკეულ მოძრაობათა განხორციელებით (ტანის მოძრაობა, ხელ-ფეხის მოძრაობა), ამ მოქმედებათა კოორდინაცია ვერ ხერხდება, იმიტომ რომ თითოეული მათგანი მთელ ყურადღებას მოითხოვს. მოძრაობა არაზუსტია, მოუხეშავი, ხშირად არასწორი. ზედმეტი მოძრაობები ხელს უშლიან ცალკეულ ოპერაციათა სწორ გაფორმებას. მაგრამ, როცა ველოსიპედით სიარული ჩვევად იქცევა, იმავე ადამიანს ადვილად, ძალდაუტანებლად, ზედმეტ მოძრაობათა გარეშე, ზუსტიდ მიჰყავს ველოსიპედი, თანაც ამ დროს მისი ცნობიერება იმდენად თავისუფალია, რომ ველოსიპედით სვლის დროს შეუძლია სულ სხვა რაიმეზე იფიქროს.

ამ მაგალითებიდანაც ცხადია, რომ ჩვევათა გამოშუქება, პირველ რიგში, დროისა და ენერგიის მეტი დიდ ეკონომიას გვაძლევს, თავისუფლებს რა ცნობიერებას და აზროვნებას ჩვევად ქცეულ ოპერაციათა შესრულებისაგან. ხოლო რამდენადაც ჩვევებს ცხოვრებაში ძალიან დიდი ადგილი უჭირავთ, რამდენადაც ისინი ადამიანის ყოველდღიურ მოქმედებათა დიდ ნაწილს შეადგენენ, ადამიანის საქმიანობის თითქმის ყველა სახეში შედიან — ამდენად ამ ეკონომიის მნიშვნელობაც ადამიანის ცხოვრებაში განუზომელია.

მეორე მნიშვნელობა: მოქმედებები, რომლებიც ჩვევად იქცევიან, სრულყოფილი ხდება — შედარებით ადვილად, სწრაფად და სწრაფად სრულდება, დამაბნეისა და ზედმეტი არაპიზანშეწონილი მოძრაობების გარეშე.

შესაბუთ: ჩვევათა დიდი ნაწილი წარმოადგენს ადამიანისათვის ახალ მოქმედებებს, რომელთა შესრულებაც მას წინათ არ შეეძლო: ასეთია წონისწირობის დაცვა ველოსიპედზე, ცურვა, რიგი პროფესიონალური ჩვევებისა (მაგალითად, რთული მექანიზმის მართვა), რიგი სპორტული ჩვევებისა (მაგალითად, ბელყირა ან აღმატრიალი ლერწმე), ეკვილიბრისტისა და აკრობატის მოქმედება და ა. შ. ყველი ამ ახალი მოძრაობის შესრულების უნარის შეტენა ხდება ხანგრძლივი სისტემატური ვარჯიშის შედეგად.

ჩვევების შემუშავება მეტად მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ადამიანის ცხოვრებასა და მოქმედებაში. მოზრდილი ადამიანის ყოველდღიურ მოქმედებათა უდიდესი ნაწილი (ამერიკელი ფსიქოლოგის ჩემისი აზრით, 1000 მოქმედებიდან 999) ჩვევის ხასიათს ატარებს, ე. ი. ავტომატიზირებულ მოქმედებას წარმოადგენს, რომლის შესრულებაც არ მოითხოვს ცნობიერების მონაწილეობას. მთელი რიგი პრობლემური ოპერაციების დამაკმაყოფილებელი შესრულება, ახალ ცოდნათა დაუფლება, სპორტულ მოქმედებათა შესრულება და ა. შ. აუცილებლად მოითხოვს გარკვეულ ჩვევათა დაუფლებას. ამ ჩვევათა დაუფლების გარეშე ამ მოქმედებათა დამაკმაყოფილებელი შესრულება შეუძლებელია.

სათანადო ჩვევათა დაუფლების გარეშე შეუძლებელია მაღალი წარმატების მიღწევა ადამიანის მოქმედების მთელ რიგ დარგებში — შრომაში, ხელოვნებაში ან სპორტში. შეუძლებელია, მაგალითად, თეოთმფრინავის მართვა, თუ არ გაქვს შეშუქებული სათანადო ჩვევები, შეუძლებელია საბარატო დაზავზე კარგი მუშაობა, თუ არ ხარ დაუფლებული სათანადო ჩვევებს, შეუძლებელია წარმატებით ღერგლობა, თუ არ ხარ დაუფლებული ბერძნის, ნაჭახის, შალაშინისა და სხვა იარაღის ხმარების ჩვევას და ა. შ. რაც უფრო რთულია პროფესია, მით უფრო რთულ ჩვევათა დაუფლებას მოითხოვს იგი. გამოჩენილი სპორტსმენი სრულყოფილია და დაუფლებული რიგ სპორტულ ჩვევებს, გამოჩენილი მუსიკოს-შემსრულებელი — მუსიკალურ ინსტრუმენტზე დაკვრის ჩვევებს და ა. შ.

უნდა გვახსოვდეს, რომ ჩვევის დაუფლების ხარისხი, ისევე

როგორც მისი სიმტკიცე, ყველაზე უფრო დამოკიდებულია სისტემატურ ვარჯიშზე ამ ჩვევის შესრულებაში. ჩვევის დღე-ღამეობა აუცილებლად მოითხოვს სისტემატურ მიზანდასახულ ვარჯიშს.

ნათესაობა უფროსებთან

წარმოვიდგინოთ, რომ ბავშვი წერას სწავლობს. ის ჯერ გაკრებიტ ხატავს ასოს ყოველ ცალკე ნაწილს, ცალკე ელემენტს, მას არ ძალუძს ამ ელემენტების ერთ მთლიან ასოდ გაერთიანება, მაგალითად ასოს ფორმის ერთად გამოყვანა. მაგალითად, ასო მ-ს სამი მოკლეხაზიანი ხაზიდან თითოეულის გამოყვანა დამოუკიდებელ, მიზანდასახულ ოპერაციას, დამოუკიდებელ მოქმედებას წარმოადგენს. ეს მოქმედებები დიდი დაძაბვით სრულდება და ბავშვის მთელ ყურადღებას შთანთქმევს. მათ განზოგადებებს ახლავს ზედმეტი მოძრაობები, როგორცაა ენის გამოყოფა, ტუჩების დამანჯვა, კორპუსის მოხრა და სხვ. შემდეგ, სისტემატური ვარჯიშის პროცესში ასოს ცალკეული ელემენტების დაწერა ერთ მთლიან სტრუქტურად, მაგალითად, ასო მ-ს დაწერის ერთიან მოქმედებად ერთდება; ახლა მთელი ასო „ერთი მოსმით“, ერთი იმპულსით, ერთი მთლიანი მოქმედების სახით იწერება. მაგრამ პირველ ხანებში თითოეული ასო ცალკე, დამოუკიდებელ მთლიანად რჩება; თითოეული ასოს დაწერა ცალკე დასრულებული მოქმედებაა, ცალკე დამოუკიდებელი ოპერაციაა. შემდეგ ხდება ასოების გაერთიანება სიტყვად და ერთი იმპულსით იწერება არა ასო, არამედ მთელი სიტყვა და ბოლოს სიტყვათა მთელი ჯგუფები და ფრაზებიც კი. ასოს დაწერა უკვე აღარ წარმოადგენს დამოუკიდებელ მოქმედებას. ზედმეტი მოძრაობების თანდათან იცხრილება, დაძაბულობა კლებულობს და, ბოლოს, მთლად ქრება. წერის პროცესი იმდენად მტკიცდება და ავტომატიზირდება, რომ აზრის დალაგებით გათვლილად აღამაინი „ავტომატურად“, ყურადღების შეუჩერებლად წერს ასოებსა და სიტყვებს, რომლითაც ამ აზრს გამოხატავს.

ამგვარად ჩვევის ფორმირების ერთ-ერთი ყველაზე არსებითი მომენტი არის ცალკეული წვრილი მოძრაობებისა და ოპერაციების გაერთიანება უფრო რთულ „მოძრაობათა ფორმულად“, ან, როგორც ამბობენ, „მოძრაობათა მელოდიადა“, ე. ი. კოორდინირებულ მოძრაობათა

სხვა კომპლექსებად, რომლებიც ერთ მოქმედებას წარმოადგენენ და ერთ იმპულსით სრულდებიან. ვარჯიში ამნაირად გაერთიანებული მოძრაობათა შესრულებაში ხელს უწყობს მათ თანდათანობით ავტომატიზაციას. მაგალითად, რთული სატანვარჯიშო მოძრაობის, ცურვის ან ცეკვის ჩვევის გამომუშავების პროცესში ცალკეულ მოძრაობები, რომლებიც დასაწყისში დამოუკიდებლად სრულდებოდნენ, კოორდინაციას არ ექვემდებარებოდნენ და გაძლიერებული ყურადღებას მოითხოვდნენ, ერთიანდებიან ერთ მთლიანად, ერთ სტრუქტურად და სრულდებიან სულ უფრო და უფრო ადვილად. ზუსტად, მოხერხებულად, ერთი იმპულსით. მათი შესრულება არა მარტო გაძლიერებულ ყურადღებას არ მოითხოვს, არამედ საერთოდ ყურადღების მონაწილეობის გარეშე ხდება. აღამაინის მიერ ჩვევის შემუშავების პროცესში დიდი მნიშვნელობის ფაქტორს წარმოადგენს მოქმედების გაცნობიერება და ვარჯიშის შეგნებულობა. მაზანდასახული ზასიით აღამაინი, გარკვეული აზრით „სწავლობს“ იმ მოქმედებას, რომელიც ჩვევად გადაიქცევა, მოქმედების შექმნილი უკუკავშირის გამოყვანა, მისი დაუფლებისა და გაუმჯობესების განზრახვის გარეშე. სუსტ ეფექტს იძლევა¹.

ექსპერიმენტულად დამტკიცებულია, რომ ყოველი ვარჯიშის ფორს მიღწეული შედეგის ცოდნა ზრდის მიღწევებს, ე. ი. ხელს უწყობს ჩვევის განვითარებას და, პირიქით, ვარჯიშის შედეგების არცოდნა ძალიან აფერხებს ჩვევის სრულყოფის პროცესს. ერთი მეცნიერი გარკვეული საკრძის ხაზის გაღებაში თვალდახუჭული ვარჯიშობდა და ამიტომ არ იცოდა, რა სიგრძისა იყო მის მიერ გავლებული ხაზები, ამის გამო ჩვევა ვერ გაუმჯობესდა მიუხედავად იმისა, რომ მან 20000 ხაზი გაავლო. მაგრამ ეს ექსპერიმენტულადც ბევრჯერ დადასტურებული ფაქტი არ გვაძლევს უფლებას ჩვევა სავსად ცნობიერად, შეგნებულად მიზანდასახულად შექმნილ მოქმედებად ჩაეთვალით, რადგანაც ჩვევას ცხოველებიც იძენენ (მაგალითად, ცხოველები გაწვრთნის შედეგად უფლებებიან ველოსიპედით სარგელს, მელიები ჟონგლირობას და ა. შ.). განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომ ცხოველთათვის ჩვევა მოქ-

¹ ჩვევის შემუშავების შესახებ იხ. გ. კერხუაშვილის დამბ. ნაშრომი, გვ. 219—223.

მედების დამახასიათებელი ფორმაა, ხოლო ცნობიერებას სიზოგადოდ და, კერძოდ, მანდასახული, ცნობიერი ვარჯიშის უნარს ცხოველს ვერ მივაწერთ.

მაგრამ აღმნიშნავს ჩვეების გამომუშავების პროცესში — განსაკუთრებით რთულ, ძნელად შესასრულებელ მოძრაობათა შესრულებას ჩვეების გამომუშავების პროცესში, დიდ როლს ასრულებს ნებისყოფა, გულმოდგინება, მტკიცე მოზანდასახულობა: თუ ახალი მოქმედების შესრულებაში ვარჯიში ფორმალურად ტარდება, ე. ი. სუბიექტი კმაყოფილდება მოძრაობის უბრალო განმეორებით, მისი გაუმჯობესებისადნ სწრაფვის გარეშე, ასეთი ვარჯიში შედეგს თითქმის ვერ აღწევს და, პირიქით, თუ ვარჯიშის ყოველი განმეორებისას ვცდილობთ მოქმედების უფრო კარგად, უფრო ზუსტად, უფრო სწრაფად შესრულებას, ჩვევის ფლობა სწრაფად უმჯობესდება — მოქმედების შესრულება სრულყოფილი ხდება.

„განმეორება სწავლის დედა“ — ეს ძველი ანდაზა, როგორც ზემოთ დავინახეთ (იხ. წინა თავი, § 3), არაა საეცებით სწორად ცოდნის შეძენის მიმართ (დასასწავლის ღრმა გაგება და მისწრაფება ცოდნის შეძენისკენ უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე უბრალო განმეორება). მაგრამ ჩვევის შეძენის მიმართ ეს ანდაზა სრული ჭეშმარიტებაა. სისტემატური ვარჯიში, ანუ მიზანდასახული მოქმედების სისტემატური განმეორება, რომელსაც მოქმედების დაუფლების მისწრაფება ახლავს ჩვევის გამომუშავების აუცილებელი პირობაა. ჩვევა, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სწორედ სისტემატური ვარჯიშის შედეგად გამოიშვა.

როგორც პავლოვის სკოლის კვლევა-ძიების მონაცემებიდან ირკვევა, ჩვევის შემუშავების ძირითად მექანიზმს ახალი დროებითი კავშირების განმტკიცება შეადგენს. მაგრამ ეს არის ზოგადი პრინციპი, ხოლო რაც შეეხება შეძენილი მოქმედების სიახლეს, ამ მომენტის ფიზიოლოგიური საფუძვლების დადგენა შემდგომ კვლევის მოთხოვნას. ჩვევის შემუშავება გულისხმობს არა მხოლოდ ისეთი მოქმედების გაუმჯობესებას და ავტომატიზაციას, რომლის შესრულება სუბიექტს მანამდის ცნობიერად შეეძლო, არამედ ახალი მოქმედების შეძენასაც, რომელსაც ვარჯიშის გარეშე სუბიექტი ზღუდვრ ეუფლებოდა: ეურვა, გიმნასტიკური მოძრაობები, ველოსიპედით სიარული. წერა, კითხვა, ჟონგლირობა და ა. შ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვევა არ წარმოადგენს ცალკე მოძრაობათა უბრალო ჯაჭვს; იგი უფრო რთული ბუნების მთლიანობითი ხასიათის მოქმედებაა. ეს ნათლად შედგენილია თუნდაც იმაში, რომ სიტუაციის შეცვლის შემთხვევაში აღმნიშნავი იყენებს ჩვევას როგორც მთელს, ცალკე მოძრაობათა გამოტოვებით, ანდა სხვა მოძრაობათა შესაყვლებით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ მხრივ წყვილი ორგანოებიდან (ხელები ან ფეხები) ერთ-ერთის გადარჩენებით ჩვევის შეძენისას შესაძლებლობა ამ ჩვევის შესრულებასა მყოფე ორგანოთი. ეს ფაქტი მით უფრო აღსანიშნავია, რომ მარჯვენა ხელის (ან ფეხის) ამოძრავება ხდება დიდი ტენიის მატარებელ პეშისფეროდან, ხოლო მარცხენასი — მარჯვენა პეშისფეროდან. მაგალითი: ამერიკელმა ფსიქოლოგმა ლეშლიმ მაიმუნს შესწავლა მარჯვენა ხელით გასაღების საშუალებით მაგიდის ღერის გაღება. ჩვევა მხოლოდ მარჯვენა ხელით სრულდება, მაგრამ როდესაც შემდეგ მან მაიმუნის მარჯვენა ხელის დახმებით პარეზი¹ გამოიწვია, მაიმუნმა, თუმცა ნაკლებ მარად, მაგრამ მაინც გააღო უჭრა მარცხენა ხელით.

ერთი ხელის (ან ფეხის) გადარჩენის ეფექტი ნაწილობრივ გადამის მიერ ხელზე (ან ფეხზე): იმავე მოქმედების იმავე დონეზე შესრულება მეორე ხელით გაკლებით უფრო ადრე და ნაკლები ვარჯიშით მიიღწევა.

ცნობილია შემთხვევა, როდესაც ჟონგლიორს რთულ საჟონგლო მოსიბუღაციის დასაუფლებლად მარჯვენა ხელით დასჭირდა 11 დღე, ხოლო როდესაც ამის შემდეგ დამწყობ ვარჯიში მარცხენა ხელით, იმავე მანიბუღაციის იმავე დონეზე 4 დღეში დაიდგა.

ჩვევის შესრულება ხშირად ხერხდება არა იმ კუნთების დახმებით, რომელიც მონაწილეობდა მის შემუშავებაში. მაგალითად, წერას ჩვენ ვსწავლობთ ძირითადად მარცხენა ხელით და ნაწილობრივ ხელის მტევნის კუნთებით, მაგრამ თუ დაგვჭირდა დიდი ასოებით დაწერა (მაგალითად, დაფაზე), ადვილად ვასრულებთ ამას მხრისა და წინამხრის კუნთებით, რომელთაც არ მონაწილეობდნენ ჩვევის შემუშავებაში.

უკვე ეს ფაქტი იმის შესახებ მეტყველებს, რომ ჩვევის

¹ ნაწილობრივი დამბლა (პარალიზი).

შემუშავების დაყვანა ცალკე მოძრაობათა შეკავშირებაზე არ შეიძლება, ჩვევა მეტია, ვიდრე შექანიკურად შეკავშირებული მოძრაობები. ჩვევას, როგორც ყოველ მოქმედებას, მთლიანი ადამიანი ეუფლება და არა ცალკე ორგანოებს: ამიტომაც, რომ ადამიანს შეუძლია, თუმცა ნაკლებ ზუსტად და მოხერხებულად, ჩვევის შესრულება არა იმ ხელით, რომლითაც იგი მიეჩნია ამ მოძრაობათა შესრულებას.

ჩვევათა შორის დამოკიდებულება

ჩვევათა შემუშავების პროცესში სხვადასხვა ჩვევები გარკვეულ გავლენას ახდენენ ერთმანეთზე. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ მხრივ ჩვევათა შერევა (ინტერფერენცია) და გადატანა (ტრანსპოზიცია).

1. ინტერფერენციის მოვლენა შემდეგში მდგომარეობს: ერთ-ერთი ჩვევის შეთვისების პროცესში, ანდა უკვე შეთვისებული მიმდინარეობის პროცესში უნებლიედ ერევა სხვა, მანამდე შემუშავებული ჩვევა, რის გამოც ჩვევის ნორმალური შესრულება ფერხდება. მაგალითად, ქართულად მოწიდავე სპორტსმენი კლასიკურ ჭიდაობაზე გადასვლის შემდეგ ჭიდაობის კრიტიკულ მომენტში უნებურად ფეხს გაჰყრავს მოწინააღმდეგეს, ე. ი. აკეთებს კლასიკურ ჭიდაობაში დაუშვებელ მოძრაობას. ყოფილი ფრეზბურთელი ფეხბურთის თამაშში კრიტიკულ მომენტში მისდა უჩვეულად ბურთს გაჰყრავს ხელს. მეორე, უცხო ენის სწავლის პროცესში ჩვენდა უნებურად წარმოვთქვამთ ბირველი უცხო ენის სიტყვას ან დაბოლოებას და ა. შ.

ინტერფერენციის არიდების საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენს რაც შეიძლება უფრო მეტი განმტკიცება თითოეული იმ ჩვევისა ცალ-ცალკე, რომელთა შორისაც მოსალოდნელია ინტერფერენცია და აგრეთვე შეგნებული, ცნობიერი გავარჯიშება და დამირისპირება ერთმანეთთან ამ ადვილად ასარევი ჩვევებისა.

2. ამრიგად, ინტერფერენციის სახით ერთი ჩვევა უარყოფითად მოქმედებს მეორეზე. რაც შეეხება ერთი ჩვევის დადებით გავლენას მეორეზე, იგი თავს იჩენს ე. წ. გადატანის ანუ ტრანსპოზიციის სახით: ზოგიერთი სახის ჩვევათა დაუფლება ხელს უწყობს გარკვეული სხვა სახის ჩვევათა შემუშავებას. მაგალითად, ცნობილია, რომ ღერძზე ვარჯიშის დაუფლება ხელს უწყობს რგო-

ვარჯიშის დაუფლებას, ანდა მოტოციკლეტის მართვის დაუფლება ხელს უწყობს თვითმფრინავის მართვის დაუფლებას და ა. შ. ერთი ევროპული ენის დაუფლება, ჩვეულებრივ, ხელს უწყობს მეორე ევროპული ენის დაუფლებას და ა. შ.¹

ჩვევათა დარღვევა

1. საზოგადოდ ჩვევებს და განსაკუთრებით მოტორულ ჩვევებს საოცარი სიმტკიცე ახასიათებს. მაგალითად, ცურვის ან ველოსიპედით სიარულის ჩვევას ადამიანი არ კარგავს ხოლმე მრავალ ათეული წლის მანძილზე. მაგრამ ეს მაინც არ ნიშნავს იმას, რომ ჩვევები არ ირღვეოდეს და არ ისპობოდეს. გარკვეულ პირობებში, გარკვეულ ფაქტორთა ზეგავლენით ჩვევა ირღვევა: ხდება მისი დეაქტომეტიზაცია და სრული დაკარგვა კი.

ზრუნველია, რომ ყველაზე ადვილად ირღვევა ის ჩვევა, რომელიც არ იყო კარგად განმტკიცებული, ან იყო ბოლომდე აქტომეტრიზებული. გარდა ამისა, რთული ჩვევები უფრო ადვილად ირღვევა, ვიდრე მარტივი; გვიან შექნილი — უფრო ადვილად, ვიდრე დიდი ხნის განმტკიცებული და ა. შ.

ზოგიერთი რთული ჩვევა, როგორცაა, მაგალითად, თვითმფრინავის მართვის ჩვევა, მოითხოვს სისტემატურ ყოველდღიურ ვარჯიშს ასეთი ჩვევის დარღვევის მინიშნელოვან ფაქტორს ვარჯიშის დიდი პერიოდით შეწყვეტა წარმოადგენს.

ჩვევათა დარღვევის ერთ-ერთი მიზეზია ფსიქიკური ტრავმა (ჩვეულებრივ ძლიერი შიშის შედეგი). მაგალითად, ცნობილია, შემთხვევები, როდესაც ადამიანს დაერღვა ცურვის ჩვევა იმის გამო, რომ იგი ერთხელ კინალამ დაიხრჩო და ხიფათის მომენტში ძლიერ შიშში განიცადა. ცნობილია შემთხვევა, როდესაც გარკვეული ხანული და ძნელი აკრომატული ან გიმნასტიკური მოძრაობის შესრულებელმა დაკარგა ამის უნარი ერთხელ, შესრულების მომენტში ძლიერი შიშის განცდის შედეგად: მაგალითად, ორმაგი სალტის კარგმა შემსრულებელმა დაკარგა ამის უნარი მას შემდეგ, რაც მის თვალწინ დაიღუპა მისი პარტნიორი სალტოს გაკეთების დროს.

ჩვევის დარღვევის ერთ-ერთი მიზეზი ინტერფერენციის მოვლენაა.

¹ ჩვევათა გადატანისა და ინტერფერენციის შესახებ იხ. გ. კენზუაშვილის დამატ. შრომა, § 36.

ქნელად შესასრულებელი ჩვევის დარღვევის მიზეზს ზოგჯერ წარმოადგენს ცნობიერი კონტროლი მანამდე ავტომატიზირებული მოძრაობისა, რის შედეგადაც ჩვევის დეავტომატიზაცია ხდება, რასაც ზოგჯერ მოსდევს მოძრაობის შესრულების უნარის დაკარგვაც კი.

2. ვარჯიშის დიდი პერიოდით შეწყვეტა უფრო ხშირად იწვევს ჩვევის არა სრულ დარღვევას, არამედ მხოლოდ მის დეავტომატიზაციას: იგივე ოპერაცია, რომელიც სრულდებოდა ავტომატურად, თითქმის ცნობიერების მონაწილეობის გარეშე, დეავტომატიზაციის შედეგად მხოლოდ ნებისმიერად შეგნებულად და ამიტომ ნაკლებ ხუსტად ნაკლებ მარად და სწორად სრულდება. დეავტომატიზაცია ხშირად წარმოადგენს ფსიქიკური ტრავმის შედეგს — განცდილი შიშისა, ძლიერი სირცხვილისა და ა. შ.

ცნობილია შემთხვევები, როდესაც შეჯიბრებისათვის შესანიშნავად მომზადებული ტანმოვარჯიშე შეჯიბრის დროს ლეღვისაგან ამ მოძრაობებს ავტომატურად ვეღარ ასრულებდა — გადაინაცვლა მოძრაობის ნებისმიერ, „შეგნებულ“ შესრულებაზე, რის შედეგადაც ვერ შეასრულა მოძრაობა „სუფთად“ და „ჩაყარდა“. ახალგაზრდა ქალიშვილი შესანიშნავად ასრულებდა უკვე ავტომატიზირებულ რთულ პლასტიკურ მოძრაობებს მახლობელთა წრეში მაგრამ საჯაროდ გამოსვლისას სცენაზე იგივე მხატვრული ვარჯიში ავტომატურად ვეღარ შეასრულა მორცხვობის გამო.

ჩვეულება

იმ შემთხვევაში, როდესაც გარკვეული მოქმედების მრავალგანმეორების პროცესში სუბიექტს უმუშავდება ამ მოქმედების შესრულების მოთხოვნა, იგი ჩვეულებად გადაიქცევა. ჩვეულება ისეთი მოქმედებაა, რომელშიაც ავტომატიზირებულია არა მხოლოდ მიმდინარეობა, არამედ მოქმედების დაწყება. ჩვეულებად გადაქცეული მოქმედება „ავტომატურად“, სრულიად იმპულსურად იწვება ადამიანს შეუმუშავდა მოთხოვნისა ამ მოქმედების შესრულებისა და ეს ცხოვრებაში შემუშავებული მოთხოვნისა ან მოძრაობის ჩვეულებას, აძლევს მას მოქმედების იმპულსს სუბიექტის განზრახვისა და შეგნებული გადაწყვეტილების გარეშე.

მაგალითად, ვისაც აქვს ჩვეულება პაპიროსის წვეისა, იგი ხშირად განიცდის პაპიროსის მოწვევის მოთხოვნისა და ამ მოთხოვნის საფუძველზე იმპულსურად — წინასწარი გადაწყვეტილებისა და განზრახვის გარეშე, აიღებს პაპიროსს და მოუკიდებს. ვისაც აქვს ჩვეულება დილაობით კბილების გახეხვისა, იგი ადვოკატთანავე ამის მოთხოვნისა განიცდის და ამ მოთხოვნის საფუძველზე მოქმედებს (გახეხავს კბილებს) ისე, რომ შეიძლება ამ დროს სხვა რამეზე ფიქრობდეს. ეს მოქმედება შეიძლება ავტომატურად მიმდინარეობს, რომ შემდეგ შეიძლება ადამიანმა ვერც მოიგონოს, გაიხეხა თუ არა კბილები.

ამრიგად, ჩვეულება გულისხმობს არა მხოლოდ გარკვეული მოქმედების ავტომატიზირებულ შესრულებას, არამედ გარკვეული მოთხოვნის აღმოცენებასაც, რომლის საფუძველზე ადამიანს ეჩვენება სათანადო მოქმედების, სახელდობრ, ჩვეულებად გადაქცეული მოქმედების ავტომატური დაწყების ტენდენცია.

მნიშვნელობის თვალსაზრისით არჩევენ დადებითს (სასარგებლო) ჩვეულებებს და უარყოფითს (მავნებელს ან უხერხულს). მაგალითად, ჰიგიენური ჩვეულებანი ან წესიერების ჩვეულებანი და გულუბრყვიანობა, თამბაქოს წვეის, ფრჩხილების კვნეტის, „სიტყვა-პარაზიტების“ თქმის ჩვეულება — უარყოფითია.

ჩვეულებათა აღზრდის მთავარ ამოცანას შეადგენს დადებითი ჩვეულებების შემუშავება და უარყოფითი ჩვეულებების აღმოფხვრა — გადაჩვევა. დადებითი ჩვეულების შემუშავებისათვის აუცილებელია სათანადო მოქმედების სისტემატური გამეორება, ხოლო უარყოფითი ჩვეულებისაგან გადაჩვევისათვის საჭიროა სისტემატური თავის შეკავება ამ მოქმედებათა შესრულებისაგან. ორივე ამ მიზნის მიღწევა, ცხადია, ნებისყოფას გულისხმობს.

თავი მეხუთე

აზროვნება

§ 1. აზროვნების ზოგადი დახასიათება

პირითა და გარეგანად ფუნქციონირების სხვაობა

შემეცნებით პროცესებს, როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, ალქმასთან და მეხსიერებასთან ერთად აზროვნებაც ეკუთვნის. აზროვნება ალქმასთან და მეხსიერებასთან ერთად სინამდვილის შექმნისას ახორციელებს. მაგრამ ამ ფუნქციითა როლი მეცნიერების პროცესში არსებითად განსხვავებულია; აზროვნების პროცესი ფსიქოლოგიურადაც განსხვავდება როგორც ალქმის, ასე მეხსიერების პროცესებისაგან.

მეხსიერება, როგორც დავინახეთ, უკვე ასახულის შენახვას ემსახურება; ამ აზრით იგი „კონსერვატივი“ ფუნქციას ასრულებს.

ალქმა და აზროვნება, პირიქით, სინამდვილის აქტუალურ ასახვას იძლევიან და არა უკვე ასახულის გამეორებით, რეპროდუქციულ ასახვას, როგორც მეხსიერება. გამეორებითი ალქმის შემთხვევაშიც საგნის ისევ აქტუალური ასახვა ხდება და არა რეპროდუქცია. აზროვნებისათვის დამახასიათებელია სუბიექტისათვის ახალი ამოცანის გადაწყვეტა. მისთვის ახალი საკითხის გადაჭრა, ახალი, უჩვეულო სიტუაციის შესატყვისი მოქმედება, რომლის გამოცდილება სუბიექტს არა აქვს. ამ მხრივ აზროვნების ფუნქცია მეხსიერების ფუნქციის საპირისპიროა. აზროვნების პროცესის სტიმულს სუბიექტის წინაშე წამოჭრილი კითხვა, ან გაცხადება მაინც, შეადგენს: რა არის ეს? როგორ მოვიქცე? და ა. შ. აზროვნების ეს ფუნქცია — ახლის გაგება, ინდივიდსა და გარემოს

შეიძლება დამოკიდებულების თვალსაზრისით, უდიდესი მნიშვნელობისაა (შეადარეთ თ. I, § 5 — ფსიქიკის განვითარება).

ახალკლდეები აზროვნების განსხვავება ალქმისაგან. ობიექტუალური სინამდვილის ასახვის პირველ საფეხურს, მის უშუალო რეპრეზენტაციას ალქმა წარმოადგენს. შემეცნება ალქმით იწყება. ალქმა აქტუალურად ამჟამად მოცემული ფიზიკური საგნის თვალსაჩინო (ხატოვანი) ასახვაა. ალქმა მხოლოდ ალქმასახეს, რაც ფიზიკურად ალიზიანებს ჩვენს რეცეფტორებს. აზროვნება კი, ალქმის (და მეხსიერების) მომადგეშზე დაყრდნობით, გამოდის მხოლოდ თვალსაჩინოს ასახვის ფარგლებიდან და არსებითის წვდომისაკენ, საგნათა შორის არსებულ დამოკიდებულებათა წვდომისაკენ და მოცემულის გაგებისაკენ მიიმართება. აზროვნების პროცესში ალქმის მომადგეშის გონებრივი გადაძლუშავება ხდება — არსებითის გამოყოფა არაარსებობისაგან, მნიშვნელობის გაგება, დამოკიდებულებათა და მიმართებათა წვდომა და ა. შ. ალქმა სინამდვილას პირველადი ასახვაა, აზროვნება კი მეორადი — ალქმის მომადგეშზე დაყრდნობითი ასახვაა. შემეცნება იწყება ალქმიდან და აზროვნებაში გადადის. ვ. ლენინის სიტყვებით „ცოცხალი განქრტვადი, აბსტრაქტულ აზროვნებამდე და მისგან პრაქტიკამდე, აქვთა ჭეშმარიტების შემეცნების, ობიექტური რეალობის შემეცნების დიალექტიკური გზა“¹.

შემაჯავრება ახალი

დავთვა, დავთვა თოვლი. ადამიანი ალიქვამს თოვლის დნობასაც და სიბოროსაც. მაგრამ ამ ორ თვალსაჩინო მოვლენას შორის არსებული მიზეზ-შედეგობრივი დამოკიდებულება, ე. ი. ის გარემოება, რომ თოვლი სიბოროსგან დნება, ვერ ალიქვება, ეს მიმართება ფიზიკური, თვალსაჩინო ალქმადი მოვლენა არ არის; მისი მხოლოდ გაგება შეიძლება, ე. ი. ეს მიმართება მხოლოდ აზროვნებისათვის არის მისაწვდომი. ალქმაში აისახება მხოლოდ გარემოების მიმართებები სენსორულ (შეგრძნებით), თვალსაჩინო თვისებათა შორის, როგორც, მაგალითად, ორი საგნიდან ერთის მეტი სიდიდე, ან მეტი დაშორება ან ერთის მეორეზე მაღლა მოთავსება, ან უფრო მეტი ფერი და ა. შ. ასეთ თვალსაჩინო, ალქმად მიმართება-

¹ იხ. თავი I, § 6 (ფსიქიკურ პროცესთა კლასიფიკაცია).

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. IX, გვ. 88

თა აღქმის შესატყვისად აღამიანმა შეიძლება კიდევაც იმოქმედოს ამ მიმართებათა გააზრებისა და გაცნობიერების გარეშე. მაგალითად, საწერ მაგიდასთან წერის პროცესით გართული აღამიანი თავის მოქმედებით სწორად ასახავს მაგიდაზე დაწყობილ საგნებს შორის სივრცით მიმართებას (მანძილს, მარჯვნივ-მარცხნივ განლაგებას და ა. შ.) ამ მიმართების გააზრებისა და გაცნობიერების გარეშე. მაგალითად, აწებს კალამს სამელნეში, იღებს საშრობს და ა. შ. რაც შეეხება მოცულობათა შორის შინაგან, ან თვალსაჩინო მიმართებებს, ისინი არაა აღქმადი ბუნებასა, მათი წვდომა მხოლოდ აზროვნებით შეიძლება. მიზეზობრიობა, აუცილებლობა თუ შემთხვევითობა, ფუნქციონალური დამოკიდებულება, კერძოსა და ზოგადს შორის მიმართება აღმნიშვნელსა და აღნიშნულს შორის მიმართება, მიზანსა და საშუალებას შორის, საფუძვლსა და შედეგს შორის და სხვა ასეთი არსებითი ბუნების არათვალსაჩინო მიმართებები მხოლოდ აზროვნებისთვისაა მისაწვდომი.

განზოგადება

აზროვნების უდიდესი მნიშვნელობა პიროვნებისათვის იმაშიც მდგომარეობს, რომ იგი განზოგადების შესაძლებლობას იძლევა ერთი კონკრეტული ამოცანის გადაწყვეტა საკმარისია, რომ აღამიანმა მიღებული შედეგი ყველა ანალოგიურ ამოცანაზე გადაიტანოს. როგორც ამბობენ, ამოცანის გადაწყვეტა „ერთხელ და სამუდამოდ ხდება“. განზოგადება ენერგიისა და დროის უდიდეს ეკონომიას იძლევა. ანალოგიურ ამოცანათა შემთხვევაში მათი გადაწყვეტის ხერხის ძიება ხელახლა აღარ არის საჭირო.

აზროვნების პროცესის ბიონომიური და მთლიანობითი ხასიათი

აზროვნების პროცესი პიროვნების აქტიურ, ნებისმიერ, მიზანდასახულ მოქმედებას წარმოადგენს: იგი გარკვეული, სახელდობრ, წამოჭრილი ამოცანით (კითხვით) განსაზღვრული მიმართულებით წარმართება და ამ ამოცანის გადაწყვეტით სრულდება. აზროვნების პროცესის ამ თავისებურებას მის „დახშულობას“ ან მთლიანობას უწოდებენ. აზროვნების პროცესი თავისი ბუნებით აქტიურია: პიროვნება ნებისმიერად აქტიურად წარმართება მოცემული ამოცანის გადასაწყვეტად.

ხოლო როდესაც ჩვენ რაიმე საკითხზე კი არ ვაზროვნებთ, არამედ უნებურად, უმიზნოდ ვეძლევიტ წარმოდგენათა და აზრთა მსჯელობას, მაშინ ჩვენ კი არ ვაზროვნებთ — ვოცნებობთ; წარმოდგენათა და აზრთა ასეთი უნებლიე მიმდინარეობა აზროვნება არაა — ოცნებაა.

2. ლოგიკური აზროვნების ძირითადი ფორმები

უაღადამთავრებელი, კულტურული აღამიანის აზროვნებას, ლოგიკურს, ვერბალურს ან ცნებით აზროვნებას უწოდებენ.

ლოგიკურს იმიტომ, რომ აზროვნების ეს ფორმა ლოგიკის საგანს შეადგენს. შინაარსობრივი თვალსაზრისით, ე. ი. გააზრებული შინაარსის სისწორის თვალსაზრისით, აზროვნებას ლოგიკა სწავლობს.

ვერბალურს (ე. ი. „სიტყვიერს“) მას იმიტომ უწოდებენ, რომ იგი არსებითად დაკავშირებულია მეტყველებასთან: ლოგიკურა აზროვნების ძირითადი ფორმები — ცნება და მსჯელობა — მეტყველების ფორმაში ვერბალურადაა მოცემული.

ცნებით აზროვნებას მას იმიტომ უწოდებენ, რომ მის ერთ-ერთ ძირითად თავისებურებას ცნებებით ოპერირება შეადგენს.

აზროვნების ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი ამოცანაა ლოგიკის მიერ დადგენილი ვერბალური აზროვნების 3 ძირითადი ფორმის — ცნების, მსჯელობისა და დასკვნის — ფსიქოლოგიური ბუნების გაშუქება. ფსიქოლოგია ლოგიკისაგან განსხვავებულია იმის გამო, რომ ის არაა გააზრებულ შინაარსს, მისი სისწორის თვალსაზრისით, არამედ თვით აზროვნების რეალურ პროცესს.

ცნება

ფსიქოლოგიურად ცნება განიცდება როგორც სიტყვის მნიშვნელობა, უსიტყვო ცნება შეუძლებელია, მაგრამ სიტყვის მნიშვნელობის ყოველი განცდა როდია ცნება. ყოველი აზრი არაა ცნება. სიტყვის მნიშვნელობა მაშინ წარმოადგენს ლოგიკურს ანუ მეცნიერულ ცნებას, როდესაც აღამიანი ამ მნიშვნელობაში

ნამდვილი ლოგიკური ცნება ის ცნებაა, რომლის არსებითი ნიშნები დადგენილია მეცნიერებაში; ამიტომ ნამდვილს ანუ ლოგიკურ ცნებებს მეცნიერულ ცნებები წარმოადგენენ.

მოცემული ცნების არსებით ნიშნებს გულისხმობს და, მაშასადამე, შეუძლია ამ ცნების განსაზღვრების მოცემა.

თუ ვინმე სიტყვის — „წრე“ ან „წრებაში“ გააზრებისას მხოლოდ წარმოადგენს რაიმე გარკვეულ წრეს და ვერ გააცნობიერებს ამ ცნების არსებით ნიშნებს („დახშული ხაზი, რომლის ყველა წერტილი თანაბრად დაშორებული ცენტრიდან“), მას წრის ცნება არ მქონია¹.

არსებითად ცნება წარმოადგენს ადამიანის ცნობიერებაში ობიექტური სინამდვილის გარკვეულ მოვლენის ასახვის ერთ-ერთ ფორმას: როდესაც მე ვიტყვი ან დავწერ ცნებას „წრე“ ან „ადამიანი“, და სხვა ვაივებს ამ ცნებას, ჩვენს ცნობიერებაში ისახება გარკვეული მოვლენა — წრე ან ადამიანი. მაგრამ სინამდვილის ასახვის ერთ-ერთ ფორმას წარმოადგენს აგრეთვე აღქმა და მისი რეპროდუქცია — წარმოდგენა, ჩვენ რომ შევხედოთ წრეს ან ადამიანს, ეს მოვლენა აღქმის სახით ისახება. ხოლო თუ მოვიგონებთ აღქმულს, იგივე მოვლენა წარმოადგენს სახით ისახება.

რა განსხვავებაა ასახვის ამ ორ ფორმას შორის, ე. ი. ცნებასა და აღქმას შორის?

1) ცნება ობიექტური სინამდვილის განზოგადებული ასახვაა: აღქმა ასახავს მხოლოდ ცალკეულ საგანს, ცნება კი — საგანთა გარკვეულ კლასს, კატეგორიას; ადამიანის აღქმისას, მაგალითად, ყოველ მოცემულ მომენტში ერთი კონკრეტული ადამიანი ისახება, ან წრის აღქმაში ერთი კონკრეტული წრე — გარკვეული ზომის ფერის, მასალის წრე და ა. შ. მაგრამ ცნებაში „ადამიანი“ ისახება საზოგადოდ ადამიანი — მისი ზოგადი არსი, ცნებაში „წრე“ არა მხოლოდ აღქმული წრეები ისახება, არამედ საზოგადოდ ყოველი შეკრული ხაზი, რომლის ყველა წერტილი თანაბრად დაშორებული მისი ცენტრისაგან.

2) აღქმაში აისახება საგნის მხოლოდ თვალსაჩინო, შეგრძნებითი (სენსორული) გარეგანი თვისებები — ფერი, გემო, სუნის, სიმკვრე, ფორმა და სხვ. აღ-

¹ ყოველდღიურ ცხოვრებაში ჩვენ მეტწილად ვაზრუნებთ არა ნამდვილ, ე. ი. არა ლოგიკურ, არა მეცნიერულ ცნებებით, არამედ ე. წ. „ყოველდღიურ“ ანუ „ბუნებრივი ცნებებით“. ამ შემთხვევაში ისე განვიცდით ზმარებულ სიტყვათა შინაარსს, რომ მათ არსებით ნიშნებს არ ვაცნობიერებთ, და ბევრ შემთხვევაში არც ვიცით, არ შეგვიძლია გავაცნობიეროთ ეს ნიშნები. იხ. რ. ნ. თაძე, „ზოგადი ფსიქოლოგია“, 1956, გვ. 358 და შემდ.

ქმის შინაარსს ხომ შეგვრძნებები შეადგენენ, ამიტომ აღქმაში აისახება საგნის გარეგანი თვისებები, რომლებიც ამჟამად ჩვენს შეგრძნებას ორგანოებზე მოქმედ კონკრეტულ საგანს გააჩნია. ამ თვისებათა შორის ისეთებიცაა, რომლებიც მხოლოდ ამ ინდივიდუალურ, ცალკეულ საგანს გააჩნია, ამიტომ შეიძლება სრულიად შემთხვევითი იყოს და არ იყოს დამახასიათებელი საგანთა მთელი კლასისათვის. ასე, მაგალითად, ადამიანის აღქმაში ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში შედის ის გარკვეული თვისებები, რომლებიც ამ აღქმულ ერთ ადამიანს გააჩნია — მისი თმის ფერი, სახის სხვა ნიშნები, მისი ტანსაცმლის ფერი და ა. შ. წრის აღქმის შემთხვევაში აისახება ის მასალა, რომლისგანაც შედგება ეს აღქმული წრე, მისი სიდიდე ან იმ ხაზის ფერი და სიმკვრე, რომლითაც დახაზულია წრე და ა. შ.

სულ სხვა არის ცნების შინაარსი. ცნებაში შედის საგნის არა თვალსაჩინო, შემთხვევითი და გარეგანი თვისებები, არამედ მხოლოდ ის ნიშნები, რომლებიც საგანთა მთელ კლასისათვის საერთოა, ე. ი. ზოგადი ნიშნები, და რომელიც, იმავე დროს, არსებითია საგანთა ამ კატეგორიისათვის, ნიშნები, რომლებიც მოცემული მოვლენის ან საგნის არსს შეადგენენ.

ასე, მაგალითად, ცნება „ადამიანის“ შინაარსი შემდეგია: ადამიანი არის გონიერი, მეტყველი, იარაღის მკეთებელი, შრომის უნარის მქონე ცოცხალი არსება. გონიერება, მეტყველების, იარაღის დამზადებისა და შრომის უნარი არის ამ ცნებაში შემავალი ძირითადი ნიშნები. ეს ნიშნები „ადამიანის“ ზოგად არსს გამოხატავენ. ამიტომ, ცნების შინაარსი არათვალსაჩინო, არააღქმადი ხასიათისაა. იგი აზრია, ცოდნა საგნების კლასის არსებობისა და ნიშნების შესახებ. ცნებაში საგნის არსი აისახება მისი ძველი თვისებების სახით, რომელთა აღქმა ან თვალსაჩინო წარმოდგენა შეუძლებელია, ვინაიდან ეს თვისებები არათვალსაჩინო, არააღქმადი ბუნებისაა.

ცნების არათვალსაჩინო ბუნების მარქსის საქონლის ღირებულების ცნების მაგალითზე ნათელჰყოფს: „როგორც გინდათ, ისე სინჯეთ ხელში ან ათვლიერეთ თვითნული ცალკე საქონელი, მასი ღირებულება მაინც შეუშინეველი დარჩება“.

3) ცნება სინამდვილის გაშუალებული ასახვაა, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ცნების მეორე ძირითადი განსხვავებაა აღქმისაგან ან წარმოდგენისაგან შეადგენს ის, რომ ცნება საგნის არსს წყდება, საგანთა კატეგორიის არსებით ნიშნებს ასა-

ბავს. მაგრამ რა ვიცით ჩვენ, რა არის არსებითი საგანთა მოცემული კატეგორიისათვის? მაგალითად, ცნება „ადამიანი“ რატომ უნდა შეიცავდეს გონიერების, მეტყველების, იარაღის გამოყენებისა და შრომის უნარის ნიშნებს და არა სხვა რაიმეს? ყველა ადამიანი ეს მხოლოდ ადამიანს, მაგალითად, ზედა ტუჩზე აქვს პატარა ვერტიკალური ღარი, პატარა ჩაღრმავებული ადგილი. არც ერთ სხვა ცოცხალ არსებას ზედა ტუჩის ასეთი ფორმა არა აქვს. რატომ არ შეუძლება ცნებაში „ადამიანი“ ეს ნიშანი? იმიტომ, რომ ცნებაში შედის მხოლოდ ის ნიშნები, რომლებიც მეცნიერების მოცემული დონის მიხედვით არსებობს ითვლება მოცემულ საგანთათვის. ცნებაში ის ნიშნები შედის, რომლებიც კაცობრიობის შემეცნების შედეგად ადამიანებზე მოცემული საგნის არსის გამოხატვლიად და რომელთა შესახებ ცოდნა სკოლიდან, წიგნებიდან და სხვა ამგვარი გზით გვაქვს მიღებული.

ამრიგად, ცნება უშუალოდ, პირდაპირ კი არ ასახავს რეალურ საგანს, არამედ შემეცნების ანუ მეცნიერების მეშვეობით. ცნების შინაარსს ის ცოდნა შეადგენს, რომელიც მოცემული საგნის შემეცნების შედეგია. იმიტომ ამბობენ, რომ ცნება სინამდვილის გაშუალებული ასახვაა, სახელდობრ, შემეცნებით გაშუალებული ასახვა.

აქედან გასაგებია, რომ ცნების შინაარსი მეცნიერების განვითარებასთან ერთად იცვლება, ვითარდება. ასე, მაგალითად, ძველად „ადამიანის“ ცნებაში არ შედიოდა მეტყველებისა და, მით უმეტეს, შრომის უნარის ნიშანი, ხოლო მას შემდეგ, რაც ნათელი გახდა (განსაკუთრებით ენგელსის გამოკვლევის შედეგად) ის არსებითი მნიშვნელობა, რომელიც ჰქონდა შრომას და იარაღის გამოყენებას ცხოველის გადამიანების პროცესში, ეს ნიშანიც შევიდა ამ ცნების შინაარსში. აქ, მაგალითად, ატომის ცნება ძველი საბერძნეთის ფილოსოფოსებსავე ჰქონდათ, მაგრამ მისი შინაარსი არსებითად განსხვავდება ატომის ცნების დღევანდელი შინაარსისაგან: ატომი ივლისსხმებოდა განუყოფელად, ღდეს კი ატომის გაყოფა შესაძლებელი აღმოჩნდა და ა. შ. ერთი სიტყვით, ცნების შინაარსი მცირე რაობის მოცემულ დონეზე და მოკიდებულია.

სულ სხვაგვარად ასახავს სინამდვილეს ალქმა. ალქმა სინამდვილის უშუალო ასახვას წარმოადგენს. ჩვენსა და საგანს შორის არა-

ვაქვს „შუამავალი“ არ არის: საგანი პირდაპირ მოქმედებს ინდივიდზე, მისი შეგრძნების ორგანოებზე, იწვევს ადამიანში შესაფერის ცნებებს და ადამიანი საგანს აღიქვამს ძირითადად ისე, იმ სახით, რა სახითაც იგი ამ მომენტში, მოცემულ პირობებში გამოიხატება. ალქმა საგნის სურათს იძლევა.

ცნება სინამდვილის ასახვის უფრო მაღალი ფორმაა. ალქმა ჩვენს საგნის სურათს, მის ხატს, ხოლო ჩვენს საგნის სურათს, მის ხატს, ჩვენ მეცნიერების მოცემების საფუძველზე ვწვდებით. ამიტომ ცნება სინამდვილის უფრო ღრმა, უფრო შესატყვისი (ადეკვატური), უფრო სწორი ასახვას წარმოადგენს, ვიდრე ალქმა. ლენინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, იშვიათი მეცნიერული (სწორი, სწრაფი და არა სულელური) აბსტრაქცია ბუნებას ასახავს უფრო ღრმად, უფრო სწორად და უფრო სრულად¹.

ალქაში სინამდვილე გვეჩვენა მხოლოდ იმ სახით, რა სახითაც ჩვენ მას ჩვენი შეგრძნების ორგანოების საშუალებით აღვებქდეთ, როგორც „გზიდავთ“ მას, ცალკეული საგნებისა და მათი ფერების, ბგერების, გემოს, სუნისა და სხვა თვისაჩინო ანუ სენსორულ თვისებათა სახით; ხოლო ცნებაში სინამდვილე აისახება ისე, როგორც მას ვგებულობთ მეცნიერების მოცემების საფუძველზე. — საგნების არსის შესახებ ცოდნის სახით.

მაგალითად, ალქმისათვის და წარმოდგენისათვის ბგერა მუდამ იყო და დარჩება გარკვეული შეგრძნებითი, სენსორული ბუნების მონაცემად — სმენის შთაბეჭდილებად. მაგრამ ბგერის ცნებაში მოცემულია მისი ფიზიკური არსი — ცოდნა იმის შესახებ, რომ ბგერა ამა და ამ სახის პაერის ტალღებს წარმოადგენს, რის აღქმაც შეუძლებელია, წარმოდგენის, — ამბობს ლენინი, — არ შეუძლია მოძრაობის დაჭერა მთლიანად, მაგალითად, 300000 კმ-ის სიჩქარის მოძრაობას ერთ წამში ვერ დაიჭერს, აზროვნება კი დაიჭერს და კიდევაც უნდა დაიჭიროს².

ცნების მნიშვნელოვანი თვისებურებაა ის, რომ ცნებები იზოლირებულად, განცალკევებულად კი არ არსებობენ, არამედ ერთ სისტემას ქმნიან ჩვენს ცნობიერებაში: ცნებათა შორის გარკვეული დამოკიდებულებანი არსებობს. ამ დამოკი-

¹ ლენინის კრებული, ტ. IX, გვ. 88.

² იქვე, გვ. 140.

დებულებებს ლოგიკა სწავლობს. ცნებათა სისტემაში ობიექტური სინამდვილის სისტემა იისახება.

მსჯელობა

აზროვნების პროცესში ცნება ჩვეულებრივ განცალკევებულად კი არ იაზრება, არამედ მსჯელობაში, — როგორც მსჯელობაში შემაჯილი: აზროვნების პროცესი მსჯელობებისა და არა ცალკე ცნებების სახით მიმდინარეობს. მაგალითად, ჩვენ გავიზრებთ, რომ „აღამიანი გონიერი ცხოველია“ და არა ამ სამ ცნებას ცალ-ცალკე: „აღამიანი, გონიერება, ცხოველი“. ამიტომ ერთმა ფსიქოლოგმა მსჯელობას „ცნების ბუნებრივი ადგილი“ უწოდა.

რას წარმოადგენს მსჯელობა ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით? ავიღოთ მსჯელობის მაგალითები. „ხის ფოთლები მწვანეა“, „დღეს კარგი ამინდია“, „ძალი ცხოველია“, „ვეშაბი არ არის თევზი“, „სწორი ხაზი უმოკლესი მანძილია ორ წერტილს შორის“...

მსჯელობა, ისევე როგორც ცნება, სინამდვილის ასახვის ერთ-ერთი ფორმაა. მსჯელობა ჩვენთვის ცხადს ხდის იმ მიმართებას, რომელიც ობიექტურ სინამდვილეში არსებობს. მაგალითად, რომ სწორი ხაზი უმოკლესი მანძილია, რომ ვეშაბი არ არის თევზი, რომ ფოთოლი მწვანეა...

მაგრამ, ცნებისაგან განსხვავებით, მსჯელობა აუცილებლად რამდენიმე შინაარსს შორის (ჩვეულებრივ, ცნებებს შორის) მიმართების დამყარებას წარმოადგენს: ფოთოლსა და მწვანე ფერს შორის, ვეშაბსა და თევზს შორის და ა. შ.

ყოველი მსჯელობის აზრი ფსიქოლოგიურად მეტს შეიცავს, ვიდრე მასში შემავალ ცნებათა აზრი: მაგალითად, მსჯელობა „ფოთოლი მწვანეა“ მეტს შეიცავს, ვიდრე ცნებები — „ფოთოლი“ და „მწვანე“. ეს მეტი სწორედ ის მიმართებაა, ის დამოკიდებულებაა, რომელსაც მსჯელობა მასში შემავალ ცნებებს შორის ამყარებს, მაგალითად, რომ ფოთოლი არის მწვანე.

ის გარემოება, რომ მსჯელობა რამდენიმე შინაარსს შორის ამყარებს მიმართებას, მსჯელობის არსს შეადგენს. ერთწევრიანი მსჯელობა შეუძლებელია; ყოველ მსჯელობაში შედის არინაკლებ ორი შინაარსისა, რომელთა შორის მყარდება მიმართება.

სრულ ფორმაში მსჯელობა წინადადებაში გამოიხატება, ისევე როგორც ცნება — სიტყვაში. წინადადებაში გამოხატული მსჯელობა ამყარებს მიმართებას სუბიექტსა (ქვემდებარესს) და პრედიკატს

(შემსმენელს) შორის. ყოველდღიურ ცხოვრებაში მსჯელობა ხშირად არ გამოიხატება სრული წინადადების სახით, რომელიც სუბიექტსაც და პრედიკატსაც შეიცავს. მსჯელობა ხშირად ერთი სატყუთიც გამოიხატება: წვიმს, თოვს, ელვს, პო, არა და სხვ. ზეტო უნდა ითქვას: ცხოვრებაში მსჯელობა ზოგჯერ უსიტყვოდ — თავის დაქნევაში — გამოიხატება. მაგრამ ყველა ამ შემთხვევაში მსჯელობა მაინც გულსხმობს ორ შინაარსს შორის — სუბიექტსა და პრედიკატს შორის — მიმართების დამყარებას: თავის დაქნევით ამ ერთი სიტყვით ჩვენ მაინც ვადასტურებთ გარკვეულ მიმართებას, რომელიც ან სხვის შეკითხვაში იგულისხმება, ან ზმნის უბიძგო ფორმაშია გამოხატული: წვიმს, მაგალითად, ნიშნავს, რომ „წვიმა არის ესა“ ან „აქ მოდის წვიმა“, ე. ი. ეს მსჯელობა შეიცავს მოვლენისა და მის დროსა და ადგილს შორის მიმართებას. ამრიგად, გარკვეულ მიმართებას რამდენიმე შინაარსს შორის ეს შემოკლებული მსჯელობაც გულისხმობს. თავის დაქნევითაც ვადასტურებთ ხოლმე სხვის შეკითხვაში მოცემულ მიმართებას, მაგალითად, გვეკითხებიან „დღეს პარასკევია“ ჩვენც დაგუქნევით თქვა ან გაეჟენვით უარყოფის ნიშნად.

მსჯელობაში ყოველგვარი სახის მიმართებები იისახება. მაგალითად, ეს შეიძლება იყოს დროის ან სივრცის მიმართება („ელვა წინ უსწრებს ქუხილს“ ან „შევი ზღვა თბილისიდან უფრო ახლოა, ვიდრე კასპიის ზღვა“) ან საგნისა და მისი თვისებების მიმართება („თაფლი ტკბილია“, „აღამიანი გონიერი არსებაა“), მთელსა და მისი ნაწილის ან ნაწილთა შორის მიმართება („წიგნის სისქე მისი მისი ნაწილის ან ნაწილთა შორის მიმართება“); მსგავსებისა ან უსრატლების რაოდენობაზე და მოკიდებულები: მსგავსებისა ან განსხვავების მიმართება („ვეშაბს თევზის მოყვანილობის სხეული აქვს“, „თევზი ლაყურებით სუნთქავს, ვეშაბი კი ფილტვებით“); იგივეობის მიმართება („ამ ლექსში იგივე აზრია გატარებული, რაც მოთხრობაში“, „ეს იგივე მოვლენაა“); ტოლობის მიმართება („სამკუთხედის კუთხეთა ჯამი ორ ძ-ს უდრის“); მიზეზ-შედეგის მიმართება („ნიაღვარმა გზა წალეკა“); საფუძვლისა და შედეგის მიმართება („რადგანაც ბავშვს სიცხე აქვს და ყელიც ატკივდა, ვუჩქრობ, რომ მას ანვინა დაემართა“), მიზნისა და საშუალების მიმართება („კოლმეურნეობა მიწას ტრაქტორით ხნავს“); კერძოსა და ზოგადს შორის მიმართება („ხელიკი ქვეწარმავალი ცხოველია“, „წყალბალი გაზია“) და სხვ. და სხვ.

ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით მსჯელობი-

სათვის არა ნაკლებ დამახასიათებელია მეორე მომენტი — გამოთქმულში დარწმუნებულობის მომენტი.

წინადადება, რომელსაც ჩვენ გამოვთქვამთ ისე, რომ არ განვიცდით გამოთქმულის ქვეშ მარტუბას ან სიყალბეს, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით არ არის მსჯელობა. თუთიყუშის მიერ თქმული წინადადება, ვთქვათ, „დღეს კარგი ამინდია“, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით არ წარმოადგენს მსჯელობას, ვინაიდან ეს ფრაზა თუთიყუშის მიერ ბგერების მექანიკურ წაბაძვას წარმოადგენს და თუთიყუში ამ ბგერებით არაფერს არ ამტკიცებს და არავითარ მიმართებას არ ამყარებს.

მეტეც უნდა ითქვას, თუ აღამიანი მხოლოდ იმეორებს მსჯელობას, მაგალითად, თუ ბავშვი ამბობს — „აღამიანი საზოგადოებრივი ცხოველია“, ფსიქოლოგიურად არც ესაა მსჯელობა, ვინაიდან ბავშვი ამ სიტყვებში ნავთლისხმევ მიმართებას კი არ ამყარებს, მის ქვეშარტებას კი არ განიცდის, კი არ ამტკიცებს ამ დებულებას, არამედ მხოლოდ სხვისი მსჯელობის რეპროდუქციას ახდენს.

ამაშია განსხვავება ფსიქოლოგიური თვალსაზრისისა ლოგიკურისაგან. ლოგიკა მსჯელობას იხილავს მხოლოდ მასში მოცემული წინააღმდეგობის მიხედვით და არა სუბიექტის განცდის თვალსაზრისით. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით კი მსჯელობა აუცილებლად გულისხმობს მიმართების დადასტურებას, მის მტკიცებას, მის შეწყნარებას ან უარყოფას აღამიანის მიერ. ფსიქოლოგიურად მსჯელობა იუცოლვებად მეტნაკლები დარწმუნებულობის განცდას გულისხმობს. რასაკვირველია, ყოველი მსჯელობა დარწმუნების ერთსა და იმავე ხარისხს არ გულისხმობს. აბსოლუტური დარწმუნების შემცველი მსჯელობის გარდა, არსებობს მსჯელობა, რომელსაც მხოლოდ „აღმათობის“ ან „თუობის“, „ეგებილობის“ ან „შესაძლებლობის“ ხასიათის მიმართებაში დარწმუნებულობა ახასიათებს: „აღმათ, ხეილიც იწყიმებს“, „შესაძლებელია ხვალ გამოიდაროს“. ის ვინც ასე მსჯელობს, დარწმუნებულია ამის შესაძლებლობაში (და არა აუცილებლობაში). ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, ყოველი მსჯელობა გულისხმობს მასში გამოხატული მიმართების შეფასებას მისი ქვეშარტების თვალსაზრისით, ყოველი მსჯელობა მიმართების შეწყნარებას ან უარყოფას წარმოადგენს.

სმარტივად, მსჯელობის ფსიქოლოგიურ არსს, მიმართების დამყარებასთან ერთად, მისი დადასტურების, მისი მტკიცების ან უარყოფის, მასში დარწმუნებულობის განცდა შეადგენს.

დასკვნა

ლოგიკური აზროვნების მესამე ფორმად დასკვნა ითვლება. დასკვნის შედეგად ჩვენ დანასკვის სახით მოცემულ მსჯელობას ვღებულობთ დანასკვი ისეთი მსჯელობაა, რომელიც რამდენიმე მსჯელობას შორის მიმართების დამყარებას ეყრდნობა.

მაგალითი გვაქვს ორი მსჯელობა: 1) ყველა ლითონი გათბობილია ფართოვდება; 2) ვერცხლისწყალი ლითონია.

ამ ორ მსჯელობას შორის მიმართებიდან გამომდინარეობს დანასკვა: „ვერცხლისწყალი გათბობისაგან ფართოვდება“.

ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით დანასკვი მსჯელობის ერთ-ერთ სახეა. საჭმე ის არის, რომ დანასკვიც მიმართების შეცნობას წარმოადგენს. დანასკვიც სუბიექტსა და პრედიკატს შორის მიმართებას ამყარებს.

მაგრამ დასკვნის თავისებურება ისაა, რომ იგი მსჯელობებს შორის და არაუშუალოდ ობიექტური სიამდვილის მოვლენებს შორის ამყარებს მიმართებას. ამ მიმართების წევრებს ის მსჯელობები შეადგენს, რომელთაც ეყრდნობა დანასკვი.

მსჯელობებს, რომელთაც ემყარება დასკვნა, წანამძღვრებს უწოდებენ. დანასკვი წარმოადგენს მსჯელობას, რომელიც წანამძღვრებს შორის მიმართების დამყარების საფუძველზე აიგება.

ლოგიკის გავლენით ფსიქოლოგიაშიც არჩევენ დასკვნის 3 ძირითად ფორმას: 1) ინდუქცია ან ინდუქციური დასკვნა: კერძო მსჯელობებიდან ზოგადის გამოყვანა; 2) დედუქცია ან დედუქციური დასკვნა: ზოგადი მსჯელობიდან კერძო მსჯელობის გამოყვანა და 3) ანალოგიური დასკვნა: ერთი კერძო მოვლენიდან ანალოგიური (მაგალითი) კერძო მოვლენის შესახებ დასკვნა.

ინდუქციის მაგალითი გვაქვს კერძო მსჯელობათა რიგი სხვადასხვა ლითონის გაფართოების შესახებ: რკინა გათბობისაგან ფართოვდება; სპილენძიც გათბობისაგან ფართოვდება. თუჩიც, ვერცხლიც და ა. შ. ამ კერძო მსჯელობათა საფუძველზე გამოგვეყვას ზოგადი დასკვნა: ყველა ლითონი გათბობისაგან ფართოვდება.

დედუქციის მაგალითი: თუ ჩვენ გვაქვს ზოგადი დებულება (ზოგადი მსჯელობა) „ყველა ლითონი გათბობისაგან ფართოვდება“ და შემდეგ ვგებულობთ, რომ ვერცხლისწყალი ლითონი ყოფილა, ე. ი. გვაქვს მსჯელობა, რომ ვერცხლისწყალი ლითონია, ჩვენ დაეასკენით კერძოდ ამ ლითონის შესახებ, რომ ისიც გათბობისაგან ფართოვდება.

ანალოგიით დასკვნის მაგალითი: მარსზე ცოცხალი ორგანიზმების არსებობის დაშვება დედამიწასთან ანალოგიით ხდება.

დასკვნის უკანასკნელ სახეს (ანალოგიით დასკვნას) არა აქვს ის სანდოობა, რომელიც ინდუქციას, ანდა დედუქციას ახასიათებს. კერძო შემთხვევა არ წარმოადგენს საკმარის საფუძველს მეორე ანალოგიურ შემთხვევაში იმავე კანონზომიერებისათვის, იგი შესაძლებელია, მაგრამ არ არის აუცილებელი. ამიტომაც ანალოგიით დასკვნას ჩვეულებრივ მხოლოდ პიპოთეზის ღირებულება აქვს.

დასკვნის შემეცნებითი ღირებულება მეტად დიდია: იგი აფართოებს ჩვენს ცოდნას ჩვენი გამოცდილების ფარგლებს გარეთ: დასკვნის გზით ისეთ რამეს ვგებულობთ, რაც გამოცდილებაში მოცემული არ გვქონია, რის შესახებაც არ ყოფილა.

მაგალითად, ჩვენ ვიცით, რომ — 1) ყოველი ცხოველი, რომელიც შეიღებს ძუძუთი კვებას, თბილისხლიანია, ძუძუმწოვარია ცხოველია, და ვგებულობთ, რომ 2) ვეშაპი შეიღებს ძუძუთი კვებას. ამ ორ მსჯელობას შორის მიმართების დამყარების საფუძველზე ჩვენ გამოგვეყვას დასკვნა, რომელიც ჩვენთვის შეიძლება სრულიად ახალი იყოს; სახელდობრ, ჩვენ დაეასკენით, რომ ვეშაპი თბილისხლიანია ძუძუმწოვარია ცხოველია და არა თევზი, და ამგვარად ვაფართოვებთ ჩვენს ცოდნას.

§ 4. აზროვნების ძირითადი ოპერაციები

აზროვნების საბით მოცემული შემეცნება, როგორც ზემოთ დავინახეთ, საბოლოო ანგარიშში ეყრდნობა ალქმაში ასახულს. შემეცნება საბოლოო ანგარიშში ალქმადი მასალის გონებრივი გადაქცევის გზით ხორციელდება. თვით უზოგადეს აბსტრაქტულ ცნებათა შემუშავებას აღამიანი, საბოლოო ანგარიშში, ალქმადი,

დაედიხანო მასალის (ალქმულისა და წარმოდგენილის) აზროვნებაში გადაქცევაში ალქმეს. შეეჩერდეთ აზროვნების ძირითადი, ტიპობრივ ოპერაციებზე.

ა ნ ა ლ ი ზ ი

(ჩვენ შეგვეყვას უნარი მაღლიანი შინაარსის — მაგალითად, ალქმულის ან წარმოდგენილის — აზროვნებაში გაანალიზებისა, ე. ი. ცალკე ნაწილების, მხარეებისა და თვისებების გამოყოფის, ნაწილებზე დაშლის უნარი.)

მაგალითად, მოუხედავად იმისა, რომ მოცემული ფერადი მუყაოდან ალქმური სამკუთხედის ალქმა ან წარმოდგენა მთლიანია (იხ. თავი III — ალქმის მთლიანობა), ჩვენ შეგვიძლია აზროვნების პროცესში გამოვეყოთ ამ მთლიანში სამკუთხედის მხარეები, კუთხეები ან მისი ფერი და სიდიდე, და ა. შ., ანდა ბგერის მთლიან ალქმაში გამოვეყოთ მისი სიმაღლე, ინტენსივობა და ტემპრი (იხ. თავი II. სივრცის შეგრძნება), ან კიდევ, სიტყვის გაგების მთლიან განცდაში გამოვეყოთ ცალ-ცალკე სიტყვის ბგერითი მხარე (ბგერათა კომპლექტი) და სემანტიკური მხარე (მნიშვნელობა — სიტყვის შინაარსი) და ა. შ.

ყველა ამ შემთხვევაში ჩვენ აზროვნებით ანალიზს ვაწარმოებთ.

გ ა ნ ა ნ ე ბ ა ა ნ უ ა ბ ს ტ რ ა ქ ი ა

ჩვენ გვაქვს ანუ აბსტრაქცია ეწოდება მთლიანი შინაარსიდან გამოკრული არადამოუკიდებელი მომენტის — თვისების ან მხარის — გამოყოფისა და მთელის გარეშე მის გააზრებას; ეს, მთლიანიდან გამოკრული, მის გარეშე გააზრებული თვისება ან მხარე თვითონ გამოქცევა ჩვენი აზროვნების საგნად.

მაგალითად, თუ მოცემული საგნის, მაგალითად, ფანქრის მხოლოდ ფერის შესახებ ვიაზროვნებთ, ისე რომ თვით ფანქარი აღარ გვაქვს მხედველობაში, ანდა ამ ოთახის სიდიდებზე ვიმსჯელებთ ისე, რომ ოთახის ყველა სხვა თვისებას ყურადღების გარეშე ვტოვებთ, მაშინვე შემთხვევაში ჩვენ მოყვადნენ ფერის, ხოლო მეორე შემთხვევაში — სიდიდის აბსტრაქციას.

(ჩვენ აბსტრაქციის ორ მხარეს: პოზიტიურს (დადებითს) და ნეგატიურს (უარყოფითს)). პოზიტიური აბსტრაქციის საგანი არის ის, რისი გამოყოფაც მოვახდინეთ, რაც აზროვნების საგნის შეადგენს (ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ფერი და სიდიდე),

ბოლო ნეგატიური აბსტრაქციის საგანი არის ის, რისგანაც მოხდა აბსტრაქცია, ე. ი. რაც ფაქტიურად დარჩა საგანში უკლებელყოფილი, რაც ყურადღების გარეშე დავტოვეთ.

2. აბსტრაქციის ოპერაცია არსებითად განსხვავებული შემცვენებითი ღირებულებისაა იმისდა მიხედვით, გამაანალიზებელია თუ განმაზოგადებელი ეს აბსტრაქცია.

განმაზოგადებელი უწოდებენ აბსტრაქციას, რომელიც კონკრეტული, ცალკეული საგნის ერთ-ერთი არადაამოუკიდებელი მომენტის გამოყოფაში მდგომარეობს, როგორც ზემოთ მოყვანილ მაგალითში: ამ კონკრეტული ფანქრის ფერი, გაზრებული ფანქრის გარეშე, ისევე ცალკეულია და კონკრეტული, როგორც თვით ეს ფანქარი. გამაანალიზებელი აბსტრაქცია განზოგადებას არ შეიცავს; იგი კონკრეტულის მხოლოდ ნაწილობრივი შინაარსის გამოყოფაში მდგომარეობს.

განმაზოგადებელი აბსტრაქცია კი გამოყოფასთან ერთად განზოგადებასაც ახდენს, რის შედეგადაც გამოყოფილი განყენებულია ამ ცნების ყოველდღიური მსაზღვრელობითაც.

სახელდობრ, განმაზოგადებელი განყენება ზოგადის განყენების წარმოადგენს. იგი ეყრდნობა საგანთა შორის მიმართებას, რასაც ადამიანი საგანთა შედარების გზით წედება. სუბიექტი საგანთა შედარების გზით წედება საერთოს, ზოგადს და შემდეგ ამ ზოგადს გამოჰყოფს საგნებისა და მათ გარეშე გაიზარებს მას.

განმაზოგადებელი აბსტრაქცია განყენების უამრავ საფეხურებს შეიცავს. რამდენიმე საგანთათვის საერთო თვისებების გამოყოფით დაწესებული და გათავებული უზოგადესი აბსტრაქტული მიმართებების განყენებით, პირველი სახის აბსტრაქციის მაგალითი; სხვადასხვა ჭრელი ფერის საგანთა ფერის გამოყოფა საზოგადოდ „სხატრალური ფერის“ ნიშნის სახით ან სხვადასხვა სიდიდის, ფერისა და სხვა თვისებითა მქონე სამკუთხედი ფერის საგნებიდან საერთო ნიშნის — „სამკუთხედობის“ განყენება და ა. შ. მეორე სახის აბსტრაქციის მაგალითი მიზეზობრიობის, ფუნქციის, იგივეობისა ან საზოგადოდ დამოკიდებულების ზოგადი, განყენებული ცნება თუ იდეა და ა. შ.

3. საერთო ნიშნითა მონახვა და მათი აბსტრაქცია საფუძვლად უდევს საგანთა ყოველგვარ კლასიფიკაციას.

საგანთა, მოვლენათა დიფერენციის. მაგალითად, ზოოლოგიაში ცხოველთა ან ბოტანიკაში მცენარეთა ტიპების — რაზმების, „ოჯახების“ გამოყოფა თითოეული ამ ჯგუფისათვის საერთო ნიშნითა აბსტრაქციის გულისხმობს და ამ აბსტრაქტიზებული ნიშნის მიხედვით მოკლე ახალი ეგზემპლარის გათვალისწინებას და სათანადო ჯგუფისათვის მის მიკუთვნებას ამ ნიშნის მიხედვით.

4. აბსტრაქციის შედარებით რთული ფორმებია გულისხმობენ ისეთი მიმართებებითი არადაამოუკიდებელი ნიშნის გამოყოფას, რომელიც თითოეულ საგანში, ცალკე იღებულში, არც არსებობს. მაგალითად, ცხოველთა საგანთა შორის მიმართებას წარმოადგენს.

მაგალითად, რიცხვით საგანში არ არსებობს, იგი საგნის აღქმის შინაარსს არ წარმოადგენს: ხუთი გემი — ხუთი, ხუთი კაცი — ხუთი. რიცხვის ცნებათა დაუფლება აბსტრაქციის შედეგია, სახელდობრ, სხვადასხვა საგანთა რაოდენობრივი გამოკიდებულებების აბსტრაქციის შედეგია, რასაც ჩვენ ბევრგზიდან ვუფიქსირებთ.

საგანთა შორის მიმართებათა აბსტრაქციის გზით ადამიანი იმუშავებს უზოგადეს, განყენებულ ცნებებს („კატეგორიებს“), ხოლო განყენებულ ცნებათა საშუალებით უფრო ღრმად შეიმეცნებს მოვლენებს, უფრო ღრმად გებულობს იმ კანონზომიერებებს, რასაც ყოველწლიური მოვლენები ემორჩილება.

ასე, მაგალითად, მიზეზობრიობის, იგივეობის, ტოლობის პრაქტიკულობის, ფუნქციისა და სხვა მიმართებითი ბუნების ცნებების შემუშავება ხდება ჯერ კონკრეტულ შემთხვევებში კონკრეტულ მაგალითთა შორის სათანადო მიმართებათა (მიზეზ-შედეგობრივი დამოკიდებულების, ფუნქციონალური დამოკიდებულებისა და ა. შ.) წყვილის გზით და შემდეგ ამ მიმართების აბსტრაქციის გზით, რის შედეგადაც შემუშავებული მიმართებითი ცნებები (მიზეზობრიობისა და სხვ.) ამ კონკრეტული მოვლენების გარეშეც გაიზარება: მიზეზობრიობა საზოგადოდ და არა კონკრეტულ მოვლენათა შორის მიზეზ-შედეგობრივი დამოკიდებულება და ა. შ. ასეთი აბსტრაქტული ცნებები, როგორც ვთქვით, სინამდვილის მოვლენათა უფრო ღრმა გაგების იძლევა. ე. ლენინის სიტყვებით რომ ვთქვათ — „უკვე საყვარელი მარტივი განზოგადება, პირველი და უმარტივესი შედგენა ცნებათა, ნიშნის მსოფლიოს სულ უფრო და უფრო ღრმა ობიექტური კავშირების შემეცნებას ადამიანის მიერ“.

აზროვნების ერთ-ერთი ძირითადი ოპერაცია ანალიზის საწინააღმდეგო პროცესია — სინთეზი. აზროვნებითი სინთეზი წარმოადგენს ცალკე აღებული შინაარსების ელემენტების, ნაწილების ან თვისებების და ა. შ., — გაერთიანებას ერთი მთლიანი შინაარსის სახით (და არა უბრალოდ შეჯამების სახით).

მაგალითად, როდესაც მოსწავლე რთულ მოვლენას გაიგებს მისი ცალკე მხარეების აღწერისა და ახსნის საფუძველზე, ანდა შეცნობიერი ცალკე ფაქტების გაგების და ცალკე მოსაზრებათა საფუძველზე მთლიან თეორიას ააგებს, ამას საფუძველად უდევს აზროვნების სინთეზური მუშაობა.

მარტივ ფორმებში სინთეზური მოქმედება ყოველ ნაბიჯზე ვლინდება. მაგალითად, ყოველდღიურ მეტყველებაში, ღრუბლის შედგენა სიტყვებიდან, გაბმული ზეპირი თუ წერიტი მეტყველების პროცესში ცალკე წინადადებიდან უფრო დიდი გადმოსაცემი შინაარსის მწყობრი ლოგიკური აზრობრივი მთლიანობის სახით დღაგება და ა. შ.

სინთეზის ოპერაცია მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ცნებების დაუფლების პროცესშიც. ლოგიკური ცნება, როგორც ზემოთაღნიშნა, სხვადასხვა არსებით ნიშნებზე აიკვება. მაგრამ ეს ნიშნები ცნების შინაარსში ცალ-ცალკე, ანდა ჯამის სახით კი არ გარჩევილიან, არამედ ერთი მთლიანი შინაარსის სახით სინთეზირებულნი გაიზარებიან. ასეთი მთლიანი შინაარსის შემუშავება ამ ნიშნობა სინთეზირების შედეგია.

§ 4. აზროვნების განვითარების ფასევატი

ბავშვები ანუ თავალსაჩინო აზროვნება

ცნებითი აზროვნება, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ზრდადამთავრებული, კულტურული ადამიანისთვისაა დამახასიათებელი სანამ კაცობრიობის კულტურულ-ისტორიული განვითარების პროცესში ჩამოყალიბდებოდა აზროვნების ეს უმაღლესი ფორმა, ესადა ადამიანისათვის დამახასიათებელი იქნებოდა აზროვნების უფრო დაბალი საფეხური, ისევე როგორც დაბალი ასაკის ბავშვისათვის, სანამ იგი მიაღწევდეს ლოგიკურ აზროვნებას, დამახასიათებელია აზროვნების უფრო დაბალი ფორმები.

პირველყოფილი ადამიანის აზროვნების შესწავლა დღეს, ცხადია, შეუძლებელია, ვინაიდან ასეთი ადამიანი აღარ არსებობს.

მატამ აქა-იქ კიდევ არსებობს, ხოლო XIX საუკუნეში კი საკმაოდ ბევრი იყო კულტურის უკიდურესად დაბალ დონეზე მდგომი, ანუ „პრიმიტიული“ ტომები. ამ უკანასკნელთა აზროვნების შესწავლა შეუძლებელი იყო, ისევე როგორც ბავშვის აზროვნების შესწავლის შეუძლებლობა, გამოვლინდა აზროვნების ისეთი დაბალი ფორმის არსებობა, რომელიც წინ უსწრებს ცნებით აზროვნებას და რომლისთვისაც დამახასიათებელია არა ცნებებით, არამედ თავალსაჩინო წარმოდგენებით აზროვნება.

აზროვნების ამ შედარებით დაბალ ფორმას „ხატოვანი აზროვნება“ ან „თვალსაჩინო აზროვნება“ უწოდებს, ზოგი ავტორი მას „საგნობრივ აზროვნებასაც“ უწოდებს.

ასე უწოდებს იმიტომ, რომ მის ძირითად თავისებურებას თავალსაჩინობა და კონკრეტობა შეადგენს. აზროვნების ეს ფორმა სინამდვილეს ასახავს უშთაბრეცად თავალსაჩინო წარმოდგენების, ანუ ხატების სახით. ხატის სახით კი მხოლოდ კონკრეტული და საგნობრივი აისახება.

როგორც ლოგიკური აზროვნების ძირითად ფორმას ცნება შეადგენს, ისე ხატოვანი აზროვნების ძირითადი ფორმა თავალსაჩინო წარმოდგენაა. ხატოვანი აზროვნება წარმოდგენებით აზროვნებაა, ისე როგორც ლოგიკური აზროვნება ცნებებით აზროვნებაა.

ჩამდენადაც აზროვნების ეს ფორმა სინამდვილეს ასახავს თავალსაჩინო წარმოდგენების სახით, იმდენად მისთვის მიუწვდომელია ზოგადი ცნებები. ვინაიდან თავალსაჩინო წარმოდგენა კონკრეტულ საგანთა სურათიან, ანუ ხატოვან ასახვას წარმოადგენს. ეს კონკრეტული სურათი, ცხადია, ხელს უშლის განზოგადებას, ხელს უშლის მოკლენათა ზოგადი ცნებების შემუშავებას.

პრიმიტიულ ხალხთა აზროვნების კონკრეტული და თავალსაჩინო ხასიათი, უბიწველეს ყოვლისა, მათ მეტყველებაში იჩენს თავს. პრიმიტიული ენების ძირითად ფსიქოლოგიურ თავისებურებას შეადგენს ზოგადი ცნებების უქონლობა და სიტყვების მეტად ვიწრო, კონკრეტული მნიშვნელობა, რაც არაჩვეულებრივად აღიღებს სიტყვათა მარჯვსაგანთა ყოველი კერძო სახეობის, ზოგჯერ თითოეულ ცალკეულ საგანთა აღსანიშნავად კი, ცალკე სახელი, ცალკეული სიტყვა იხმარება, ხოლო ამ საგანთა გაერთიანებელი სიტყვები — ზოგადი ცნებები, ამ ენებში ჩვეულებრივ არ მოიპოვება.

მაგალითად, ლაპლანდიელებს — შორეული ჩრდილოეთის ხალხს, რომელთა მეთრეობა უმოკრესად ირმების მოშენებაში მდგომარეობს, არ მოეპოვებათ სიტყვა ირემი, მაგრამ აქვთ რამდენიმე სიტყვა ირმის კონკრეტულ სახეობათა აღსანიშნავად: სხედასხვა ფერის, სქესისა და ასაკის ირემს სხედასხვა სიტყვით აღნიშნავენ იმავე ხალხს, რომელიც მუდამ თოვლში ცხოვრობს, არა აქვს სიტყვა თოვლი. სამაგიეროდ აქვს 41 განსხვავებული სიტყვა თოვლის 41 განსხვავებული სახის აღსანიშნავად: რამდენაირადაც გამოიყურება თოვლი, იმდენი სიტყვა არსებობს მის აღსანიშნავად. მათსავე ენაში არსებობს 20 სიტყვა სხედასხვა სახის ყინულის აღსანიშნავად, მაგრამ არ არის სიტყვა, რომელიც საზოგადოდ ყინულს აღნიშნავდეს.

ამერიკელ ინდიელებს — ჰერონებს — არა აქვთ სიტყვა „ჰერონი“, იმის მიხედვით, რის ქაში იგულისხმება, იხმარება სხედასხვა სიტყვა: ხორცის ქაში, მაგალითად, ერთი სიტყვით აღნიშნება, თევზის ქაში — შეიარე სიტყვით და ა. შ. მთელ რიგ პრიმიტიულ ენებში არ ყოფილა სიტყვა მთელი; მის ნაცვლად იხმარება რამდენიმე განსხვავებული სიტყვა, რომელიც მოეხერხება სხედასხვა ფერში აღნიშნავს. ამ ხალხებს განსხვავებული სახით აღქმული მთელი (მისი ფერების მიხედვით) სხედასხვა საგნის, ან უფრო სწორედ, სხედასხვა არსების სახით აქვთ ნაგულისხმევი.

არსებობენ იმდენად ჩამორჩენილი ტომები, რომ მათ ენაში ყოველ ხეს, ბუჩქსა და ქვას, რომელიც მოიქცეეს მათ ყურადღებას მათი საცხოვრებელი ადგილის მიდამოებში, საკუთარი სახელი ეწოდება.

ეს ტენდენცია სინამდვილის ხატოვანი ასახვისა, ე. ი. სინამდვილის იმ სახით ასახვისა, რასახითაც იგი ჩვენი აღქმას ეძლევა, თავს იჩენს პრიმიტიული ენების უამრავ ფლექსიებში — ნაწილაკებში, რომლებიც სიტყვათა ბრუნვის უამრავ ფორმებს განსაზღვრავენ. ეს უამრავი ნაწილაკები გამოხატავენ საგნის აღქმად, სურათოვან ცვლილებებს.

მაგალითად, ერთ-ერთი ტომის ენაში ცნება სიარული („მიდის“) გამოიხატება 32 განსხვავებული სიტყვით (განსხვავებული წინსართავით) იმის მიხედვით, თუ როგორია სიარულის თვალსაჩინო სურათი, ე. ი. როგორ მიდის ის ადამიანი, რომელზედაც ლამაზაობენ: მაგალითად, მსხვილი, დიდი ტანის მსუქანი ადამიანის დიდი სიარული, გამხდარი, მოღუნული ადამიანის ჩქარი სიარული დიდი ნაბიჯებით, პატარა ტანის ტალის წერტილ-წერტილი ნაბიჯებით სიარული და ა. შ. აღნიშნება ზმნა „სიარული“-ს განსხვავებული ფორმით — განსხვავებული წინსართავების გამოყენებით.

მთელ რიგ ენებში არ არსებობს სიტყვა ქმა. ეს სიტყვა იხმარება განსხვავებული წინსართავებით იმის მიხედვით, თუ ვისი ქმა იგულისხმება ლამაზაქმა: ზემოთხსენი თუ იმისი და ა. შ.

ამ ენებში მოიპოვება ნაწილაკები — სიტყვის წინსართავები და საბოლოოებები, რომლებიც გამოხატავენ არა მხოლოდ მოქმედების დროს, მოქმედი პირების რაოდენობას, არამედ მათ მდგომარეობასაც — პოზიციას, მათი ყოფნის ადგილს და ა. შ.

ერთი სიტყვით, პრიმიტიული აზროვნება, როგორც ეს პრიმიტიული ენების ანალიზიდან ჩანს, „ხატავს“ სინამდვილეს, ე. ი. სურათოვნად ასახავს მის იმ თვალსაჩინო ფორმასში, როგორიცაა იგი აღიქმება. ხატოვანი აზროვნება სინამდვილის, ასე ვთქვათ, „დებატის“ ფუნქციას ასრულებს.

პრიმიტიული ერთ-ერთი ტომის ადამიანებში, რომლებშიც ისწავლეს ინტელექტური ენა, პიანინოს, მისი სახელის ნაცვლად, მაინც უწოდებდნენ — „ყუთი, ხელს რომ დაარტყამ, ყვირის“.

მაგრამ ხატოვანი აზროვნებაც გარკვეულ ფარგლებში აზოგადებას ხატავს იმდენად აღნიშნავს, რომ მისი კონკრეტულობა შეფარებულია. წარმოდგენა უკვე შეიცავს განზოგადების ერთფეროვნებას მაშინაც კი, როდესაც იგი ერთი ინდივიდუალური საგნის წარმოდგენას: საგანი ყოველ მომენტში სხედასხვა სახით აღიქმება მისი მდგომარეობის მიხედვით. მით უმეტეს შეიცავს განზოგადებას წარმოდგენა, რომელიც სიტყვის შინაშენელობის შესატყვისად ერთი კონკრეტული საგნის წარმოდგენა კი არ არის, არამედ საგანთა ჯგუფის წარმოდგენა, მაგალითად, არა ინდივიდუალური ხის, არამედ გარკვეული სახის მუხის ხეების წარმოდგენა, ანდა გარკვეული სახის (ფერის, ასაკის, სქესის) ირმის წარმოდგენა და არა ცალკეული ინდივიდუალური ირმისა მხოლოდ. პრიმიტიულ ხალხთა აზროვნება ინდივიდუალური ირმისა მხოლოდ. პრიმიტიულ ხალხთა აზროვნება რომ უკვე სიტყვიერი აზროვნებაა, სიტყვა კი უკვე გულისხმობს განზოგადებას. ლენინის თქმით, „ყოველი სიტყვა (მეტყველება) უკვე აზოგადებს“¹. პრიმიტიული ადამიანის სიტყვაც თუმცა საგანთა ვიწრო კატეგორიას, ვიწრო სახეობის აღნიშნავს, მაგრამ მაინც კატეგორიას და არა ერთ ინდივიდუალურ საგანს.

ასე რომ, პრიმიტიულ ხალხთა ხატოვანი აზროვნების კონკრეტობა შედარებითია, — თავისებური ვიწრო განზოგადება მათთვისაც მისაწვდომია.

ხატოვანი აზროვნების თვალსაჩინოებიდან და კონკრეტულობიდან გამომდინარეობს პრიმიტიული აზროვნების თავისებურებათა

მთელი რიგი: მოვლენათა შორის დამოკიდებულებაც, მოვლენათა
არსიც ხატოვან აზროვნებაში თავისებურად იხსახება. ცრუმორჩი-
მუნეობა, გარემოს მისტიკური გაგება — ყოველ ნაბიჯზე იღვწა
ზებუნებრივი ძალების გულისხმობა და ა. შ., დაღს ასევეს ამ სა-
ფხურზე მდგომ ადამიანის მსჯელობას, მის დასკვნებს, მოვლენათა
შორის დამოკიდებულებათა გაგებას და ა. შ.

აზროვნებაზელი „გონიერი მოქმედება“

აზროვნება საზოგადოდ და, კერძოდ, პრიმიტიული ხატოვან
აზროვნება ადამიანის სპეციფიკურობაა. იგი მხოლოდ ადამი-
ანის — მეტყველი არსების, საფხურზე მოიღწევა, მაგ-
რამ აზროვნების უნარსაც თავისი გენეტიკურად წინამორბედი ქე-
ვის ფორმები გააჩნია.

ჩვენს საუბარში ექსპერიმენტულად დადგინდა ქევის სპეცი-
ფიკური ფორმა, რომელიც უკვე ანთროპოიდსა¹ და, მეტყველებს
დაუფლებამდე, ბავშვსაც გააჩნია. ეს არის ჩვენთვის უკვე ცნობილი
„გონიერი ქმედის“ საფხური (იხ. თავი I, § 4.)

პრიმიტიული ხატოვანი აზროვნებისათვის დამახასიათებელია
წარმოდგენებით აზროვნება და აზროვნებისათვის სპეცი-
ფიკური უნარი მსჯელობისა, მოქმედებამდე. მისი მოფიქრებისა და
უკვე მსჯელობისა და მოფიქრების საფუძველზე
მოქმედებისა. ცხოველის გონიერი მოქმედებისათვის ასეთი
რამ სრულიად მიუწევდომელია მსჯელობის უნარი ადამიანს შეუღ-
რებლად მაღლა აყენებს ყველა ცხოველზე და მათ შორის ანთრო-
პოიდებზე.

რამდენადაც ხატოვანი აზროვნება წარმოდგენებით სარ-
გებლობს, იგი ათავისუფლებს ადამიანს ამჟამად
მოცემული სიტუაციით შეზღუდულობისაგან
როგორც ამბობენ „სიტუაციის მონობიდან“, რაც ესოდენ დამახ-
სიათებელია ცხოველისათვის და, კერძოდ, ანთროპოიდის გონიერა
ქევისათვის. პრიმიტიული ადამიანის აზროვნება
უკვე სცილდება „ამჟამად მოცემულის“,
ე. ი. აღქმის ფარგლებს; პრიმიტიულ ადამიანსაც და მეტყველებს
დაუფლებულ ბავშვსაც შეუძლია აზროვნება არა მხოლოდ
თვალწინ მოცემულზე, არამედ იმაზედაც, რაც

¹ ანთროპოიდი — ადამიანისმაგვარი შიმშილი, კერძოდ შიმშილი, რომელიც
ცხოველთა შორის განვითარების ყველაზე მაღალ საფხურზე დგას.

სხვაგან არის, აზროვნება არა მხოლოდ იწყება
მოცემულზე, არამედ წარსულში აღქმულზე და
მომავალში მოსალოდნელზეც. ამიტომაც ადამიანს შე-
უძლია უკვე მოქმედებისათვის საჭირო იარაღის წინასწარი
დაზრახვა და მომავალი საჭიროებისათვის მისი შენახვა, მას
შეუძლია ნამგლის დამზადება მაშინ, როდესაც ყანა არა თუ ამო-
ხურს, დათესილიც არაა, მას შეუძლია კარგ ამინდში სახურავის
შეკრება წვიმის დროს თავის დასაცავად, ზაფხულში საზამთროდ
შემოს დამზადება, საფეხბოლ და სანადიროდ იარაღის დამზადება
და ა. შ. ამაშია აზროვნების უდიდესი მნიშვნელობა.

სულ სხვა არის ანთროპოიდის გონიერი მოქმედება მართალია,
საინადო მარტივ სიტუაციაში ჩაყენებული, იგი ამ ახალი სიტუა-
ციას შესატყვისად, ე. ი. გონიერად მოქმედებს, მაგალითად, გამოი-
ყენებს ჯობს შორს დადებული საჭმლის ხელში ჩასაგდებად, რის
გამოცდილებაც მას არა აქვს; ან გამოიყენებს ყუთს მაღლა დაიდუ-
ხული საჭმლის მისაწვდომად და, მაშასადამე, მისთვის ახალ ამო-
ცანას წყვეტს, რაც გონიერი ქევის ძირითადი დამახასიათე-
ბელი ნიშანია; მაგრამ ეს მოქმედება აზროვნებას მო-
იცე არ წარმოადგენს: უბრაველეს ყოვლისა იმიტომ,
რომ უბრუნებელს არა აქვს მსჯელობის, წინას-
წარი მოფიქრების უნარი, გონიერება თითო პრაქ-
ტიკული მოქმედების პროცესში, ამ მოქმედების
სახით იჩენს თავს. ეს მოქმედება აზროვნების შედეგი კი არ
არის, არამედ თვით ეს მოქმედება არის გონიერი.
ჩვენთა შორის მიმართების დამყარება — მაგალითად, ჯობსა და
ბაღს შორის მიმართების დამყარება, თვით ამ
პრაქტიკული მოქმედების სახით ხდება.

რას ნიშნავს ეს? როგორ უნდა გვესმოდეს ამოცანის გადაწყვეტა
ქარდაპირ მოქმედების გზით, მსჯელობის გარეშე? ჩვენთვის — ლო-
გიკური აზროვნების უნარით დაწვრილებულ ადამიანთათვის — ამის
გაგება ძნელია, რადგანაც ჩვენთან ჩვეულებრივ ყოველი პრაქტიკუ-
ლი ამოცანის გადაწყვეტაშიც მონაწილეობს აზროვნება, მსჯელობა.

მსჯელობის გარეშე გონიერი პრაქტიკული მოქმედების შეს-
რულების შესაძლებლობის მაგალითად გამოდგება გონებრივად
მათემატიკურად დრმად ჩამორჩენილი ადამიანის — იდიოტის —
შეძლება, მრავალგზის დადისტურებული მოქმედება: მას რომ უჩ-
კჩხუბი ორს, აშკარად განსხვავებული სიგრძის ხაზს და შეეკითხე-
ნით, თუ რომელია უფრო დიდი, იგი ამ ამოცანას ვერ გადაწყვეტს —
ას სულ ვერ გვიპასუხებს, ან რომელიმე ერთ ხაზს შემთხვევით მი-

უთითებს. მაგრამ, როდესაც იმავე გონებით ჩამორჩენილს ვაჩვენებთ სივრცის ორ კანტებს აწვდით, იგი შეუცდომლად დიდს ეტანება, დიდს ჰყიდებს ხელს.

როგორ უნდა გავიგოთ ეს ქცევა?

მას არ შესწევს ლოგიკური აზროვნების ის დაბალი დონე, რომელსაც მოითხოვს ორი აღქმული სიდიდის ურთიერთშედარება. მათ შორის სიდიდის მიმართების დამყარება მსჯელობის გზით მას არ შეუძლია. მსჯელობის სახით მას შედარება არ შეუძლია, მაგრამ პრაქტიკული მოქმედების სახით იგი ამ სიდიდეთა შორის მიმართების დამყარებას. ამ პრაქტიკულად დამყარებული მიმართების შესახებ მსჯელობა, მისი გაცნობიერება მსჯელობის სახით, მხოლოდ ვთქვათ, „თეორიული“ გააზრება მას არ შეუძლია.

უნდა ითქვას, რომ გარკვეულ პირობებში ნორმალური ადამიანის ცხოვრებაში იჩენს თავს მხოლოდ პრაქტიკული მოქმედების სახით გამოვლენილი გონიერება. განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როდესაც სასწრაფოდ არის შესასრულებელი რაიმე მარტივი პრაქტიკული ამოცანა, როდესაც საჩქაროდ უნდა მოხდეს რაიმე ფიზიკურ საგანთა შორის მარტივი მიმართების დამყარება.

მაგალითად, როდესაც ჩვენ გვეჩქარება ლურსმნის ჩაჭედება და ჩაჭედების პროცესში ლურსმანი ილუნება, ჩვენ, ხშირად სწრაფად შევუცვლით მას მიმართულებას და ისე ჩავაჭედებთ, რომ არც კი ვმსჯელობთ ამ ჩვენ საქციელზე. წამოჭრილ ამოცანას მოქმედების გზით, მსჯელობის გარეშე გადავწყვეტთ.

იგივე ამოცანა შეიძლება სულ სხვაგვარად გადაწყდეს: როდესაც ლურსმანი დაიწყებს მოღუნვას, ადამიანი იმსჯელებს: „ამ მიმართულებით ლურსმანს დიდი წინააღმდეგობა შეხვდა; სხვა მიმართულებით რომ ჩავჭედო, შეიძლება არ შეხედეს ასეთი წინააღმდეგობა“. ამის შემდეგ ჩავაჭედებთ ლურსმანს თუ არა, სულ ერთია, ამოცანის გადაწყვეტა ახლა ლოგიკური აზროვნების ოპერაციას წარმოადგენს; რომც ჩაიჭედოს შემდეგ ლურსმანი, ამოცანის გადაწყვეტა მაინც მსჯელობით მოხდა, ხოლო პირველ შემთხვევაში ამოცანა პრაქტიკული მოქმედებით, წინასწარი მსჯელობის გარეშე გადაწყდა.

ადამიანის ქცევაში პრაქტიკული გონიერება წმინდა სახით, როგორც ვთქვით, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში ელინდება, როდესაც პრაქტიკული ამოცანა სწრაფად, მოულოდნელადაა შესასრულებელი. მაგალითად, საბიფთო სიტუაციაში — ხანძრის დროს, მატარებლის დაჯახების, გემის ჩაძირვის მომენტში და სხვ.

ასეთ კრიტიკულ სიტუაციაში არა მხოლოდ ბრმა ინსტინქტურ მოქმედებას აქვს ადგილი, არამედ სწრაფ გონიერ მოქმედებაც. რომელიც ლოგიკური მსჯელობის შედეგად კი არ წარმოადგენს, არამედ უშუალოდ მოქმედების სახით ელინდება. სხვადასხვა საგნის გონიერი გამოყენება ელვისებური სისწრაფით ხდება. ვთქვათ, გემის ჩაძირვის დროს სხვადასხვა ხისა და რეზინის საგნების საცურაოდ გამოყენება, მათი შეკვრა საკუთარი სარტყლით ან ტანსაცმლით და სხვ., ჩვეულებრივ, პრაქტიკული გონიერების გამოვლენებს წარმოადგენს, ასე მოულოდნელად წამოჭრილი ამოცანა უშუალო პრაქტიკულ მოქმედებაში პოულობს თავის პრაქტიკულ გადაწყვეტას წინასწარი მსჯელობის გარეშე. საგანთა შორის მიმართება პირდაპირ მოქმედებაში დამყარდება.

„გონიერი ქცევის“ საფუძვრი ხატოვან აზროვნებაზე შეუდარებლად დაბლა დგას იმითაც, რომ ანთროპოიდს არ ძალუძს წარმოადგენებს შორის მიმართებების დამყარება, წარმოადგენებს თუ ოპერირება. მას პირველად ახალი მიმართების დამყარება მხოლოდ იმ ფიზიკურ საგნებს შორის შეუძლია, რომლებიც მის თვალწინაა მოცემული; ამ აზრით ამბობენ, რომ იგი „სიტუაციის მონაა“, რომ მისი გონიერი ქცევა მხოლოდ აქ და ამჟამად მოცემულის მიმართ ელინდება. პირველად შეიძლება მხოლოდ იმ შემთხვევაში გამოყენებს ჭოხს ბანანის მოსათრევად, როდესაც ორივეს ერთ მხედველობის ველში აღიჭვავს, ან მაღლა დაყიდულ კალათაში მოთავსებულ ბანანთა მისაღწევად ყუთს მაშინ მიათრევს, თუ ამ ყუთს კალათთან ერთად აღიჭვავს. ხოლო, თუ ყუთი ან ჭოხი სხვა ოთახშია ან საზოგადოდ მისთვის ამ მომენტში არაა დასაწახი, როდესაც ის ბანანებს ხედავს, ცხოველი ამ „იარაღს“ ვერ გამოიყენებს, სანამ მათი გამოყენება მის გამოცდილებაში არ შევა.

შეიძლება „გონიერი ქცევა“ კიდევ მრავალმხრივ არის უკიდურესად შეზღუდული, მაგრამ ამ დანარჩენ მომენტებზე აქ ვერ შევჩერდებით.

„პონიანი ძიების“ პირველი გამოვლინება ბავშვობაში

ადამიანთა პრაქტიკული გონიერი ქცევის პირველი გამოვლინება გაცილებით უფრო დაბალ ასაკში იჩენს თავს, ვიდრე ლოგიკური, ვერბალური აზროვნება.

გონიერი ქცევის პირველი გამოვლინების ასაკის გამოსარკვევად დააყენეს სპეციალური ცდები: 8 — 10 თვის ბავშვის თვალწინ მარჯვნივ დებენ ნამცხვარს; ნამცხვარი ისეთი მანძილითაა დაშორებული ბავშვისაგან, რომ ხელით იგი მას ვერ მიწვდება. სამაგიეროდ ნამცხვარზე მიბმულია ძაფი, რომლის მეორე ბოლო ბავშვისაგან არის გამოწეული ისე, რომ ადვილი მისაწვდომია მისთვის.

რამდენადაც მიმართება საგანსა და მასზე მიბმულ ძაფს შორის უმარტივეს მიმართებას წარმოადგენს, ამდენად იგულისხმება, რომ ძაფის საშუალებით ნამცხვრის გამოწევის უნარი შეიძლება ჩაითვალოს გონიერი მოქმედების უმდაბლესი ფორმის მოცემულობის სიმპტომად. სახელდობრ, თუ ამის უნარი ბავშვს არ აღმოაჩნდება, შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ მას პრაქტიკული გონიერება ჯერ არ გააჩნია.

აღნიშნული ცდის ამოცანას ბავშვები 9 თვის ასაკამდის ვერ წყვეტენ: 8 თვის ბავშვები ეტანებიან ნამცხვარს, მაგრამ ძაფს ხელს არ ჰკიდებენ; მაშასადამე, მიმართებას საგანსა და მასზე მიბმულ ძაფს შორის ვერ წვდებიან, თუმცა აღიქვამენ ორივე ამ საგანს. 9 თვის ასაკში ბავშვების ნაწილი, ხოლო 10 თვიდან ყველა ბავშვი ამოცანას წყვეტს, სახელდობრ, ნამცხვრის გამოსაწევად ძაფს ჰკიდებს ხელს და ასე ჩაიგდებს ნამცხვარს ხელში.

ამრიგად, 10 თვის ასაკი უნდა ჩაითვალოს პრაქტიკული აზროვნების პირველი გამოვლინების ასაკად.

თავი მეხუთე

§ 1. მეტყველება

მეტყველება და აზროვნება

მეტყველების გარეშე ლოგიკური აზროვნების აღმოცენება და განვითარება შეუძლებელია, ისევე როგორც შეუძლებელია ცნების ჩამოყალიბება სიტყვის გარეშე. იდეები, მარქსის აზრით, ენის გარეშე არ არსებობენ — „აზრის უშუალო სინამდვილეს — ამბობს მარქსი — ენა წარმოადგენს“.

ენა და მეტყველება

ენა და მეტყველება არ არის ერთი და იგივე. მეტყველება კონკრეტული ადამიანის მოქმედებაა, რომელიც კონკრეტულ სიტუაციაში ენის გამოყენებით ხორციელდება.

ენა (მაგალითად, ქართული ენა, რუსული ენა, ინგლისური ენა და ა. შ.) წარმოადგენს საზოგადოებრივი ცხოვრების ობიექტურ პროდუქტს, რომელიც ცალკე ინდივიდის გარეშეც არსებობს. მას ცალკე ინდივიდის მეტყველებისაგან დამოუკიდებელი სტრუქტურა, გარკვეული ფორმები, წესები და კანონები გააჩნია. ეს სტრუქტურა და კანონები არ იცვლება იმის გამო, რომ ვინმე ამ ენაზე არასწორად მეტყველებს. არსებობს ე. წ. მკვდარი ენები, რომელზედაც აღარავინ მეტყველებს. მაგრამ ამ ენებსაც თავისი სტრუქტურა და კანონები აქვთ, რომელსაც ჩვენ დღეს ვსწავლობთ. ენას ცალკე ინდივიდის მეტყველებისაგან დამოუკიდებელი და ამ აზრით, ობიექტური სტრუქტურა გააჩნია.

მეტყველება ინდივიდის მოქმედებაა ენის გამოყენებით. იგი გარკვეულ ფარგლებში იცვლება ადამიანის ინდივიდუალურ თავისებურებამთა, მისი შინაგანი მდგომარეობისა და სიტუაციისა.

ციის მიხედვით. ყოველი ადამიანი გარკვეულ ფარგლებში თავისებურად მეტყველებს და თითოეული ადამიანი სხვადასხვა პირობებშიც, თუმცა ერთ და იმავე ენაზე, მაგრამ განსხვავებული მეტყველებს იმის მიხედვით, მაგალითად, ბავშვს ელაპარაკება ოფტოლს, მახლობელს თუ აუდიტორიის წინაშე გამოდის, ადვოკატულია იგი თუ დამწვევებული და ა. შ.

ფსიქოლოგიას მეტყველება როგორც ადამიანის მოქმედება ერთ-ერთი სახე აინტერესებს.

მეტყველების ფუნქცია

კომუნიკაცია. მეტყველების ძირითადი ფუნქცია ადამიანთა შორის ცნობიერი ურთიერთობის განხორციელებაში მდგომარეობს. მეტყველება ადამიანთა ურთიერთგაგებაში სავალდებულოა; მეტყველების ამ ძირითად ფუნქციას კომუნიკაციის ფუნქცია ეწოდება.

მეტყველების მეშვეობით ადამიანი ბავშვობის ასაკიდანვე ენის დაუფლების პროცესში იქნის თავისი სოციალური წრის გამოცდილებას. მეტყველების მეშვეობით საზოგადოებრივი გამოცდილება, კაცობრიობის მიერ შემუშავებული ცნებები და ა. შ. ცალკე ადამიანის საქუთრებად იქცევა.

ექსპრესია. იმისათვის, რომ შესაძლებელი გახდეს მეტყველების მეოხებით კომუნიკაცია, ცხადია, მას ექსპრესიის ანუ განცდათა გამოხატვის ფუნქცია უნდა ჰქონდეს. განცდა მისი გამოსახვის გარეშე სხვისთვის მიუწვდომელი დარჩება. მაგრამ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ექსპრესიის ფუნქცია არ არის საკმარისი ადამიანთა შორის ცნობიერი კომუნიკაციის შესასრულებლად. გამოხატვის ფუნქციას ცხოველის ბგერებიც და სხვა გამოსახულებითი მოძრაობები ასრულებენ და ეს მოძრაობები (აბურძნვა, ღრენა, კაყანი და ა. შ.) სხვა ცხოველების ქცევაზედაც ახდენენ გავლენას, მაგრამ ცხოველს მეტყველება არა აქვს; მის მიერ გამოცემული ბგერები მეტყველებას არ წარმოადგენს. ცხოველი ცნობიერ, შეგნებულ კომუნიკაციას ვერ ასრულებს.

სიგნალიზაცია. ცხოველის გამოსახულებითი ბგერები, როგორც სხვა გამოსახულებითი მოძრაობები, მისი შინაგანი მდგომარეობის (შიმშილის, წყურვილის, შიშისა თუ გაბრაზების აფექტისა და ა. შ.)

მეტყველებით გამოხატული ინსტიქტური, თანდაყოლილი გამოსახულებია, როგორც უცხად შეშინებული ადამიანის უნებური, უსიტყვო წამოყვირება ან გაფითრება, უნებური გესტი თუ მომკიკა.

ცხოველის ბგერების საინტერესო დაკვირვებას იძლევა ფრანგი ზენიერი ბუტანი. ამ მეცნიერმა წამოიყვანა საფრანგეთში ახალდაბადებული მაიმუნი გიბონის ჯიშისა. როდესაც გიბონი წამოიზარდა, მან დაიწყო სწორედ იმ ბგერების გამოსახულება, რომლებიც მისი ჯიშის მაიმუნებს ახასიათებთ, თუმცა მას ეს ბგერები არ გაუგონია. მოშასაჟამე, ცხადია, რომ მაიმუნის ბგერები თანდაყოლილი, ინსტიქტური მოქმედება წარმოადგენენ. ადამიანი კი იმ ენაზე მეტყველებს, რომელიც მას გარშემო ესმის, მიუხედავად იმისა, თუ რა ეროვნული წარმოშობისაა ეს ადამიანი. დაბადებიდან ყრუ, რომელსაც არ ესმის სხვისი ლაპარაკი, სულაც ვერ სწავლობს ლაპარაკს — მუნჯი რჩება (ყრუ-მუნჯი სიყრუვის გამო არის მუნჯი). აღნიშნული მეტყველებას წაბადვით სწავლობს.

ბუტანის დაკვირვებაში განსაკუთრებით საგულისხმოა შემდეგი მომენტი. აღმოჩნდა, რომ, როდესაც გიბონს ცოტათი შიოდა, იგი საკმლის დანახვაზე გარკვეულ ბგერას გამოსცემდა, მიუხედავად იმისა, თუ რა საშემლს ხედავდა: რძეს დაინახავდა თუ ხილს, პურს თუ შაქარს — სულ ერთია, — სუსტი შიმშილის განცდისას ერთსა და იმავე ბგერას გამოიღებდა. ხოლო როდესაც გიბონს ძალიან შიოდა, იმავე საშემლის დანახვაზე იგი სხვას, მეორენაირ ბგერას გამოიცემდა, ისევე მიუხედავად იმისა, რა საშემლი იყო ეს. მაშასადამე, როდესაც გიბონის შინაგანი მდგომარეობა სხვაგვარი იყო, იმავე საკმლის დანახვაზე იგი მეორენაირ ბგერას გამოსცემდა. ცხოველის ბგერები მის სუბიექტურ მდგომარეობას გამოხატავენ და არ აღნიშნავენ რაიმეს. გიბონი თავის ბგერებით პურს ან ხილს კი არ აღნიშნავდა, არამედ თავის შინაგან მდგომარეობას ამჟღავნებდა. ამ აზრით ამბობენ, რომ ცხოველის ბგერებს არა აქვს ობიექტური მნიშვნელობა. სიტყვა კი რაიმე ობიექტური, მისგან გარეთ არსებული მოვლენის აღნიშვნელია, — ამ საგნის თუ მოვლენის სახელია. ამ აზრით სიტყვას ობიექტური მნიშვნელობა აქვს. ადამიანი პურს ეძახის „პურს“ და რძეს — „რძეს“, მიუხედავად იმისა, თვითონ მას ამ დროს შია თუ შაძლარია.

მტრის მოახლოებით შეშინებული გარეული ბატის სისინი, მაგალითად, მისი შიშის ინსტიქტური გამოსახულებაა და არა ბიფა-

თის აღმნიშვნელი, როგორც ძალის ღრუნა გაბრაზების ურბლად გამოვლენაა და არა რაიმეს აღმნიშვნელი.

ეს ინსტინქტურ-რეფლექსური წამოძახილები ახდენენ გარკვეულ გავლენას სხვა ცხოველების ქცევაზე. მაგრამ ეს გავლენა ინსტინქტურ-რეფლექსური ხასიათისაა.

შეშინებული გარეული ბატის თავისებური სისინი ინსტინქტურად იწვევს ბატების მთელი გუნდის ტბიდან მოწყვეტას და გაუჩინას; კრუხის თავისებური კაცანი ინსტინქტურად იწვევს წაწალების საეცეკად გამოქცევას, ხოლო ქორის ჩრდილით შეშინებული კრუხის სხვაგვარი დაკრუხუნება — წიწილების მისკენ ფრენის ქვეშ დასამალავად გამოქცევას და ა. შ.

სიტყვას იმიტომ შეუძლია შეგნებულობა, რომ მისი აღმნიშვნელობითი ანუ სიგნიფიკაციური ფუნქცია გააჩნია. იგი აღმნიშნავს შინაარსს (საგანს, აზრს), რომელიც თვითონ ის, — თვით ეს ბგერითი კომპლექსი, არ არის, სიტყვა, როგორც აღქმადი ბგერათა კომპლექსი გარკვეულ მნიშვნელობას გულისხმობს, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო ამ ბგერათა კომპლექსთან.

ეს სიგნიფიკაციური ფუნქცია მეტყველებით კომუნიკაციური ფუნქციის მეორე მხარეს წარმოადგენს. ერთი მხრივ, როგორც იტყვა, მეტყველება ვერ შეასრულებს შეგნებულ და ერთმნიშვნელოვან კომუნიკაციას ასეთი აღმნიშვნელობითი ფუნქციის გარეშე, მეორე მხრივ, ამ აღმნიშვნელობითის ფუნქციის სიტყვა მიიღებს, როგორც ახლავე დაინახავ, მხოლოდ კომუნიკაციის პროცესში მისი გამოყენების შედეგად.

აზრდება, სიტყვის აღმნიშვნელობითი ფუნქციის შესრულება აზროვნების სპეციფიკურ ფორმას, ე. წ. სიმბოლურ აზროვნებას ან „ნიშნის ცნობიერებას“ გულისხმობს (იმიტომაც მეტყველება სრულიად მიუწოდებელია ცხოველისათვის). საქმე ის არის, რომ მნიშვნელობის მატარებლობა, რასაც სიტყვად გადაქცეული ბგერათა კომპლექსი ასრულებს, აღქმადი, თვალსაჩინო მოვლენისათვის (ბგერებისათვის) გარკვეული, მისგან განსხვავებული მნიშვნელობის მინიჭებას გულისხმობს. ეს კი აზროვნების სპეციფიკური აქტის, ე. წ. „აზრდების აქტის“, ანუ „მნიშვნელობის მინიჭების“ აქტის შედეგია.

აზროვნების ასეთი აქტის შედეგად, მაგალითად, უცხო ენის სიტყვა, რომელიც მანამდის უაზრო ბგერათა კომპლექსს წარმოად-

გენაა ჩვენთვის, გადაიქცევა აზრიან სიტყვად, ანდა ტელეგრაფის-ტელეფონის მორზეს აპარატის კაცური აზრიან სიტყვებად გადაიქცევა და ა. შ. აზროვნების ეს სპეციფიკური აქტი ექსპერიმენტულად ამის შესწავლილი ცნების დაუფლების კვლევისას. იგი განსაზღვრავს ნათლად ელინდება იმ შემთხვევაში, როდესაც ბავშვის მიერ მატყველების ნორმალური დაუფლების პროცესი შეფერხებულია, მაგალითად, როდესაც დაბადებიდან ყრუ-მუნჯი მოგვიანებით სწავლის მეტყველებას.

ნორმალური ბავშვის განვითარების პროცესში თავის განცდათა ბგერითი გამოხატულებიდან გადასვლა ნამდვილი მეტყველების სტადიაზე, ე. ი. სიტყვების, როგორც საგნის აღმნიშვნელის, როგორც ნიშნის ხმარებაზე გადასვლა, შედარებით შეუმჩნეველად ხდება. მაგრამ ამის მიღწევა ამ შემთხვევაშიც აუცილებლად გულისხმობს აზროვნების განვითარების იმ მაღალ დონეს, იმ სპეციფიკურ ფორმას, რომელსაც აზრდების განხორციელება ეყრდნობა, ე. ი. აღქმადში მისგან განსხვავებული, მის მიმართ ქვეტროგურული შინაარსის ჩადებას გულისხმობს. აზროვნების ამ ფორმას, როგორც ეთქვით, სიმბოლური აზროვნებას ან, უფრო ზუსტად, ნიშნის ცნობიერებას უწოდებენ.

საზგადათ უნდა აღინიშნოს, რომ აზრდების შედეგად მიღწეული ნიშნის ცნობიერება და, კერძოდ, სიტყვის მნიშვნელობის განცდა, სულ სხვა კავშირს გულისხმობს აღქმადსა და მასში ჩადებულ შინაარსს შორის; ეიღრე უბრალოდ ასოციაციური კავშირი არ შინაარსს შორის, რომლის გამო ერთი შინაარსი მოგვიტყვის მეორეს. აზრდების შედეგად ბგერათა კომპლექსი და მისთვის მინიჭებული მნიშვნელობა ერთიანობაში გაიყვანება, როგორც ერთი მთლიანი სიტყვა. ბგერათა კომპლექსს გაბმული მეტყველების პროცესში ჩვენ ვამჩნევთ ხოლმე — თითქმის იგი „გამჭიკაღე“ გახდა — სიტყვას პირდაპირ, როგორც მისი მნიშვნელობას განვიცდი. რომ გვკითხონ, რა არის მაგალითად „რადიო“, „წვიმა“ ან სხვა რამ, ყველა დაიწყებს თვით ამ სიტყვით აღნიშნული მოვლენის რაობის ახსნას და არავის მოეფა აზრიდ თვით ამ ბგერათა კომპლექსზე ილაპარაკოს. არავინ იტყვის, რომ ეს არის ბგერათა კომპლექსი, რომელიც ამას და ამას აღმნიშნავს. უშუალო განცდაში, რაიმე სპეციფიკური საკითხის გარეშე მოსმენილ სიტყვას „წვიმა“ ჩვენ როგორც ბგერათა კომპ-

ლექსს კი არ განვიცდით, რომელიც ამა და ამ მოვლენას აღნიშნავს, არამედ მის მნიშვნელობას — თვით ამ მოვლენას (წვიმას) იმის საფუძველზე.

ექსპერიმენტულად დამტკიცებულია, რომ აზრდება ზოგჯერ დეზაშინი, თუ სუბიექტი მისთვის ახალ სიტყვებს კომუნიკაციის პროცესში — სხვადასხვა ურთიერთგავებით — ბრუნავს. პროცესში, ბმარობს. აქედან გასაგებია მეტყველების კომუნიკაციური და სიგნიფიკატიური ფუნქციების ერთობა.

სიტყვა და აზრი

სიტყვის მოწყვეტა აზრისაგან შეუძლებელია, რადგანაც სიტყვა გარკვეული მნიშვნელობის მატარებელია და, მაშასადამე, აზროვნებას გამოვლინება. თუთიყუშის მიერ ნათქვამი „სიტყვა“ წამას ვის ინსტინქტის მოქმედების შედეგად აღმოცენებული რეფლექსური ბგერებია და არა მეტყველება, რადგანაც ამ ბგერების მნიშვნელობა მას არ ესმის, რადგანაც ამ „სიტყვებს“ აზრობრივი მხარე აკლია. მეტყველება ინტელექტუალური ოპერაციაა.

მეორე მხრივ, სიტყვა აზრის „მატერიალური დასაყრდენია“, აზრი სიტყვებს მეშვეობით უკლებფდება და იქმნება, სიტყვა ფაქტობრივად დამოუკიდებელი რამეა აზრის, რაც ცალ-ცალკე არსებობს და შემდეგ უკავშირდება ერთმანეთს. ა. გარდინერის სიტყვებით რომ ვთქვათ „მეტყველების ბგერები თვითმფრინავები კი არ არიან, რომელიც გამოგონილია იმისათვის, რომ აზრები, როგორც მგზავრები აღამიანიდან აღამიანთან გადაიტანონ“, როგორც ვთქვით, აზრი სიტყვათა და წინადადებათა მეშვეობით იქმნება და ყალიბდება.

აზრი როდის წარმოადგენს ისეთ ერთეულს, როგორც ცალკე სიტყვა. აზრი ჩვეულებრივ წინადადებისა და წინადადებათა რიგის მეშვეობით. გამოითქმის. ზოგჯერ აზრის ნათელსა და დასრულებულ ჩამოყალიბებას მრავალ და მრავალ წინადადებათა შემცველი სიტყვიერი გადმოცემა სჭირდება.

ცალკე სიტყვების მნიშვნელობაც ცვალებადობს იმის მიხედვით, თუ რა აზრობრივ კონტექსტში გამოიყენება ეს სიტყვა, ან რა სიტუაციისაში მეტყველი სუბიექტი. სიტყვის მნიშვნელობა ხშირად მხოლოდ გარკვეულ სიტუაციაში მყოფ აღამიანთათვისაა გასაგებ, ხშირად ჭარული მნიშვნელობითაც იხმარება, ზოგჯერ სიტყვას გადატანითი მნიშვნელობაც აქვს.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ სიტყვებს, წინადადებაებს და უფრო დიდ მეტყველებით კონტექსტს პირდაპირი, სიტყვებით გამოთქმული მნიშვნელობის გარდა, ხშირად სხვა, ფარული, ზოგადი მნიშვნელობა, ზოგადი დედაზრი გააჩნიათ. აზრი, რომელიც ცალკე სიტყვებით არაა აღსანიშნული. ასეთია, მაგალითად, ანდაზის, იგავ-არაკის, თუ სხვა რამე ლიტერატურული ნაწარმოების დედაზრი. ასეთია ის „მეტყველები“, რომელიც იგულისხმება ხშირად აღამიანის ნათქვამი, რომელშიც შედგენდება მოსაუბრის ის მოტივები და ფარული ზრახვები, რომლითაც იყო ნათქვამი მოცემული სიტყვა ან წინადადება, ან მათში ნაგულისხმევი ფარული იუმორი და ა. შ. „კონტექსტი“ ხშირად ისეთი ხასიათისაა, რომ მხოლოდ იმისათვის არის მისაწვდომი, ვინც იცნობს იმ სიტუაციას, რომელიც წინ უსწრებდა ამ საუბარს ან თვით საუბრის სიტუაციას და ა. შ.¹

შინაგანი მეტყველება

მეტყველებისა და აზროვნების ერთიანობაზე ის გარემოებაც მართლაც, რომ თავისთვის აზროვნების პროცესშიც აღამიანი იყენებს ხოლმე სიტყვებს — ხმამაღლა გამოუთქმელად, თავისთვის „მეტყველებს“. ასეთ „გამოუთქმელ“ მეტყველებას „შინაგანი მეტყველება“ უწოდებენ. ამ მეტყველების ერთადერთ ფუნქციას აზროვნების პროცესში მონაწილეობა შეადგენს, შინაგანი მეტყველება აზროვნების იარაღია.

ურთიერთობის ფუნქციის მოკლებულს, გამოუთქმელ მეტყველებას თავისებური სტრუქტურაც გააჩნია: იგი შემოკლებულია და ფრაგმენტალური, ნაწყვეტ-ნაწყვეტია, „პუნქტირისებური“. შინაგანი მეტყველება არასდროს არ მიმდინარეობს დასრულებულ, ჩამოყალიბებულ წინადადებათა სახით. თავისთვის აზროვნების პროცესში აღამიანი სიტყვებს მხოლოდ იმის გაზრებისათვის იყენებს, რაც თვით მისთვის, სუბიექტისათვის უნდა გახდეს ნათელი, ხოლო ის, რაც სუბიექტისათვის თავისთავად ცხადია, იმას შინაგანი მეტყველებაში გამოტოვებს ხოლმე.

¹ უფრო დაწვრილებით იხ. რ. ნათაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1956, გვ. 319 — 379.

ზეპირი, ე. ი. ბგერითი მეტყველებისაგან ასხვავებენ მეტყველების წერით ფორმას — წერით მეტყველებას. მეტყველების ეს ფორმა რიგი თავისებურებებით ხასიათდება, რაც პირველ რიგში იმით არის გაპირობებული, რომ წერითი მეტყველება მოკლებულია ყველა იმ დამხმარე, გამოსახულებით საშუალებას (სახის გამომეტყველება, მიმიკა, ხმის ინტონაცია, ჯესტები და ა. შ.), რაც დიდ როლს თამაშობს ზეპირი მეტყველების დროს. ეს გარემოება როგორც საზოგადოდ მოსაუბრესთან უშუალო კონტაქტის მოკლებულობა, მოსაუბრის სიტყვებზე მსმენელის რეაქციის აღუქმელობა და ა. შ., მოითხოვს წერითი მეტყველებისაგან აზრის უფრო დასრულებულ, ჩამოყალიბებულ, სისტემატურ და თანაც უფრო ლაკონიურ ფორმაში დალაგებას. მეტყველება წერით ფორმაში მოითხოვს ისეთი მომენტების სიტყვიერ ფორმაში გამოთქმას, რაც ზეპირი მეტყველების დროს თავისთავად ხდება გასაგები მოცემულ სიტუაციაში და ამიტომ სიტყვებს არ მოითხოვს.

თავი მეცხრე

ნ ა რ მ ო ს ა ხ ვ ა

§ 1. რა არის წარმოსახვა, ანუ ფანტაზია?

1. აღქმისა და მეხსიერების პროცესში ადამიანი მიისწრაფვის რაც შეიძლება სწორად, უცვლელად ასახოს ობიექტი — საგანი, რომელსაც აღიქვამს ან მოიგონებს (წარმოიდგენს). მაგრამ ადამიანს აქვს უნარი წარმოდგენაში არა მხოლოდ აღქმულის რეპროდუქციისა, არამედ აზლის, აღუქმელისა და არარსებულის, თვალსაჩინო წარმოდგენისა, ამ უნარს წარმოსახვა, ანუ ფანტაზია ეწოდება. ე. ლენინი ფანტაზიის მოქმედებას „სინამდვილიდან აფრენას“ უწოდებს.

ადამიანს ახასიათებს უნარი „პროსპექტული“ მოქმედებისა, ე. ი. მომავალი, ჯერ უნახავი სიტუაციის წარმოდგენისა და ამის შესაძლებისად მოქმედებისა; ადამიანს მოქმედების მიზნის წინასწარი წარმოდგენის უნარი გააჩნია; მაგალითად, ჯერ არარსებული, გასაქმებელი ნივთის წინასწარი წარმოდგენის უნარი. ეს კი მხოლოდ ფანტაზიის მეშვეობით არის შესაძლებელი. კ. მარქსის სიტყვებით — „რაც ყველაზე მდარე ხუროთმოძღვარს იმთავითვე საუკეთესო ფუტკრისაგან განასხვავებს, ეს ის გარემოებაა, რომ ხუროთმოძღვარმა, ვიდრე ფიჭის უჯრედს ააშენებდეს, უკვე თავის თავში ააშენა იგი. შრომის პროცესის დასასრულს ვღებულობთ შედეგს, რომელიც ამ პროცესის დაწყებისას მღუშის წარმოდგენაში, მაშასადამე, იდეალურად უკვე არსებობდა“¹.

მოქმედების მიზნის წინასწარი წარმოდგენა ფანტაზიის გარეშე შეუძლებელია.

ყველა ჩვენი უკვე ბავშვობიდან სწავლის პროცესში უამრავ რამეს წარმოიდგენს, რაც არასდროს არ ჰქონდა აღქმული: გეოგრაფიულ ადგილებს, ისტორიულ ამბებს და პირებს, პლანეტებს, ატომის აგებულებას და ა. შ.

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, 1954, გვ. 228.

უველა ხალხის ფოლკლორი, განსაკუთრებით საზღაბრო ფოლკლორი, კერძოდ ძველი ბერძნების მითოლოგია, სავსეა უჩინო, აზარტებული, გამოგონილი, „ფანტასტიკური“ არსებებითა და მოქმედებებით.

ჩაოდნობის ნოტებისაგან, იმავე ტონებისაგან, რაც ყოველი სხვა მუსიკალური ნაწარმოები, ანდა ის „ჟამა“, რომელსაც ბავშვი, როგორც მუსიკალურ ანბანს სწავლობს. სიახლეს, ორიგინალობას, ეს-ტეტურ ღირებულებას ბეთოვენის სიმფონიას აძლევს ის კომპოზიცია, ის სინთეზი, რომელშიც მოცემულია ეს უველი-ბათის ცნობილი ელემენტარული ტონები.

6. შპს-ს წარმომადგენლის ძირითადი უპასუხებულობა

რა გზით ხდება ილქმიდან მიღებული სენსორული მასალის გა-
წმენდა ახალ წარმოდგენილ შვეიცრის, ე. ი. როგორია ფანტა-
ზიის ბიკითაღი იმერაციები, რომლის შედეგად ამ ილქმული მას-
ალის ახალი წარმოდგენები იქმნება?

თვალსაჩინო ანალიზი და თვალსაჩინო განუჩენება. მთლიან წარ-
მოდგენას (აღქმის რეპროდუქციას) სუბიექტი დაშლის შემე-
თხვეულ თვალსაჩინო ნაწილთა ბრევ შინაიარსე-
ბად, ე. ი. გაიანალიზებს თვალსაჩინო მთლიან პოლიონდ ეს
საბოლოო თვალსაჩინო ხასიათს ატარებს, რამდენადაც ის ნა-
წილობრივი შინაიარსები, ან ელემენტები, რომელზედაც დაიშლება
თვალსაჩინო წარმოდგენა, თვითონაც თვალსაჩინო ბუნებისაა: ეფ-
სა, ფორმა, ბგერა და ა. შ.

თანტაზის მოქმედების სახით წარმოებული განუხეხავი თვალსაჩინო ხასიათს ატარებს სუბიექტი გამოპყოფს მთლიანად საგნის თვალსაჩინო წარმოდგენიდან მის ერთ-ერთ ირადამოქმედებულ თვალსაჩინო ელემენტს და მთლიანად გარეშე წარმოიდგენს მას. მაგალითად, ცოცხალ თავს წარმოიდგენს სხეულის გარეშე (ზღაპრის სიუჟეტიდან) ან ხმის ორგანიზმის გარეშე. გარკვეულ ფერს იმ საგნის გარეშე, რომლის აღქმამაც იყო იგი მოცემული თეა. შ. ცხადია, რომ თანტაზის ეს მოქმედება არ არის საგნებით მოცემული აზროვნების პროცესებისაგან (იხ. ზემოთ. აბსტრაქცია, როგორც აზროვნების პროცესი). ისევე როგორც აზროვნების პროცესში წარმოებული აბსტრაქცია შეუძლებელია წარმოსახვის მონაწილეობის გარეშე. მაგრამ ძირითადი განსხვავება ანალიზისა ან აბსტრაქციისა, როგორც წარმოსახვის მოქმედებისა, აზროვნებისათვის დამახასიათებელი ანალიზის ან აბსტრაქციისაგან, პირველის თვალსაჩინო ბუნებაშია.

თვალსაჩინო სინთეზი, (თვალსაჩინო ელემენტების გაერთიანება
ახალ კომბინაციაში მთლიანო თვალსაჩინო წარმოდგენის სიხლად,
თვალსაჩინო სინთეზის ოპერაციას წარმოადგენს.) ცხადია, რომ

ახალ კომბინაციაში ელემენტების გაერთიანება სუბიექტისათვის ახალ წარმოდგენას ქმნის.

ამ ოპერაციის ძირითადი განსხვავება აზროვნების სინთეზური მოქმედებისაგან (იხ. ზემოთ) ისევ წარმოსახვის სინთეზის თვალსაჩინო ხასიათშია: თვალსაჩინო ელემენტების გაერთიანებით თვალსაჩინო წარმოდგენა იქმნება, თუმცა ცხადია, ამ ოპერაციაში ისევე მონაწილეობს აზროვნების პროცესი, როგორც აზროვნებით სინთეზირებაში ფანტაზია.

ელემენტების თვალსაჩინო სინთეზირება სპეციფიკურ სიმძლავს წარმოადგენს: ამაში ადვილად დაერწმუნებით, თუ შევეცდებით ლიონარდო და ვინჩის მაგალითის მიხედვით წარმოვიდგინოთ ფანტასტიკური ცხოველის სხე პასი ზეც. ღვაკლ ელემენტების თვალსაჩინო წარმოდგენათა სინთეზირებით: ადვილად ამოვსო ლიონარდო — მეცხვარე ჩაღლის თავი, შევერთოთ მას კატის თავი, ბუხს ყურები, მწვეარი ძაღლის ცხელი, ლომის წარბები, ბებრის მამლის საფეხლები და წელის კუს კისერი... რიგ სცადოთ ყველა ამ მომენტის სინთეზირება ცხოველის თავის მთლიანი წარმოდგენის სახით, თქვენ დარწმუნდებით, რომ თუმცა თითოეულ ელემენტს (კატის თავს და ა. შ.) ადვილად წარმოიდგენოთ მაგრამ მთლიანი ხატის წარმოდგენა, ე. ი. თვალსაჩინო სინთეზირება, გიჭირდებათ: ამ სინთეზირების განხორციელება ძლიერ ფანტაზიას მოითხოვს.

აგლუტინაცია. თვალსაჩინო სინთეზირების შედარებით მარტივ ფორმას, რომელიც რამდენიმე მთელი საგნის ან საგნის დიდი ნაწილების ერთი მთლიანის სახით მარტივ შეერთებას წარმოადგენს, აგლუტინაციას უწოდებენ. ფანტაზიის ამგვარი მოქმედების ნაყოფს ხშირად შეხვდებით ზღაპრებში და ანტიკურ მითოლოგიაში. კერძოვრ, რომელიც ცხენის ტანისა და ადამიანის ტანის ზედა ნაწილს შეერთებას წარმოადგენს, ქიშკია, რომელიც ლომის პირის, თაბის ტანისა და გველის ბოლოს შეერთებაა, ალი, რომელიც ქალის ტანსა და ზედა ნაწილისა და თევზის ბოლოს მარტივად შენაერთია და ა. შ. ასეთ კომბინირებულ ფიგურებს, რომლებიც არაიშვითად სიმბოლური მნიშვნელობისაა, ხშირად ნახავთ, მაგალითად, ბარელიეფებში და ა. შ.

თვალსაჩინო განზოგადება. მიუხედავად იმისა, რომ წარმოსახვისათვის დამახასიათებელია თვალსაჩინო ხასიათის აბსტრაქცია და სინთეზი, წარმოსახვის მოქმედებისათვის, განსაკუთრებით მხატვრული შემოქმედების პროცესში, დამახასიათებელია განზოგადება. მაგრამ ეს განზოგადება თვალსაჩინო წარმოდგენის ფორმაში ხორციელდება. საბუღდობრ, იქმნება ხატი (წარმოდგენა), რომელიც ზოგადი იდეის

განსახიერებაა, ან ტიპობრივის, ობიექტთა გარკვეული კატეგორიისათვის საერთო თვისებების მატარებელია. ასე იქმნება, მაგალითად, ლიტერატურული ტიპი, რომელიც კონკრეტული ადამიანის სახით არის განსახიერებული. ამაშია წარმოსახვით მიღწეული განზოგადების მთავარი განსხვავება აზროვნების პროცესში მოცემული განზოგადებისაგან.

მაგალითად, ლუარსაბ-თათქარიძის კონკრეტული პიროვნების ხატის სახით მოცემულია გარკვეული ეპოქის ქართველი თავადაზნაურობის გარკვეული ნაწილისათვის დამახასიათებელი თვისებები, ე. ი. ზოგადი თვისებები. რამდენადაც ეს ზოგადი მოცემულია კონკრეტული ადამიანის საკმარის თვალსაჩინო წარმოდგენის სახით, იმდენად ეს განზოგადება, ძირითადად, წარმოსახვის განმარტადებელი მუშაობის ნაყოფია. თუ იმავე წრისათვის ამავე დამახასიათებელ ზოგად ნიშნით დამახასიათება და აღწერა მოცემული იქნება ცნებებით და არა კონკრეტული ადამიანის ხატის სახით, მაშინ საქმე გვქმნება აზროვნებისათვის დამახასიათებელ განზოგადებასთან. ცხადია, რომ მხატვრული ტიპის შექმნის პროცესშიც ფანტაზიის მუშაობას წარმოადგენს აზროვნების პროცესი, მაგრამ წარმოსახვის გარეშე თვალსაჩინო ხატი ვერ შეიქმნება. ხოლო რამდენადაც ხელოვნების ყოველი ხატი — პოეტის შემოქმედება იქნება ეს, მხატვრისა თუ სხვ. — იუცლებლად გულისხმობს მეტ-ნაკლებ განზოგადებას, ამდენად მხატვრული ხატის შექმნა ყოველთვის გულისხმობს წარმოსახვის განმარტადებელ მოქმედებას, მიუხედავად იმისა, იქნება ეს პეიზაჟის ხატი, ადამიანის ხატი თუ სხვ.

სიმბოლიზაცია. თვალსაჩინო განზოგადება დიდ როლს ასრულებს ზოგადი იდეის სიმბოლურ გამოხატვაში თვალსაჩინო ხატის სახით. რასაც ადვილი აქვს ხელოვნებაში ღიათოდ გამოყენებულ ისეთ ხერხებში, როგორიცაა ალფებობრივი, მეტაფორები და ა. შ. რამდენადაც ამ შემთხვევაში სიმბოლო თვალსაჩინო წარმოდგენის სახითაა მოცემული, სიმბოლიზაციის ოპერაციაც, გარკვეულ ფარგლებში, წარმოსახვის მოქმედებას წარმოადგენს.

აქცენტუალიზაცია. თვალსაჩინო განზოგადებისა და სიმბოლიზაციის პროცესში დიდ როლს ასრულებს გამოკიდობიდან აღებულ წარმოდგენის ცალკე მომენტების, შტრიხების, მხარეებისა და თვისებების ხაზგასმა, წინ წამოწევა, განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ წარმოდგენა და ა. შ. ასეთი მოქმედების შედეგად წარმოდგენა იცვლება, გადამუშავდება და უკვე აღარაა აღქმის უბრალო რეპრო-

დუქცია; იგი უკვე ფანტაზიისა და არა მეხსიერებას წარმოადგენდა იქვეა.

გაზვიადება. ახალი წარმოდგენის შექმნაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ალქმულის ჩვენს წარმოდგენაში გაზვიადება, გადაჭარბება ძალისა თუ სისუსტისა, სიდიდისა თუ სიპატარავის და ა. შ. განსაკუთრებით ხშირია წარმოსახვის ამ ოპერაციის ტლანქ ფორმაში გამოვლინება ზღაპრებში: დევები, ქონდრის კაცები, მრავალთავიანი გველშაბები, ადამიანის ტანზე უფრო დიდი წვერები და ხმლები და ა. შ. მაგრამ წარმოსახვის ეს მოქმედება არაა უცხო არც მხატვრული ლიტერატურისათვის („შეირყა მთა და ქვეყანა ამა ქუჩითა და ამა ქუხილით“. „სადაც დიდებულს მთასა მყინვარსა ორბნო, არწივი ვერ შეპტებინა“ (ი. ჭავჭავაძე). ამ ხერხს, როგორც ცნობილია, ხშირად მიმართავდა ხალხმე მთიანეთისკი.

§ 3. წარმოსახვის ფორმები ანუ სახეები

(პირველ რიგში უნდა განვასხვავოთ ნებისმიერი ანუ აქტიური და უნებლიე ანუ პასიური ფანტაზია.)

პასიური ფანტაზია

(ფანტაზიის მოქმედება ხშირად უნებლიე ხასიათისაა. წარმოსახვის ასეთ გამოვლინებას პასიურ ფანტაზიას უწოდებენ.) მაგალითად, სიზმარში „ნახული“ უჩვეულო ამბები თუ მოვლენები, ე. წ. სუბიექტისათვის ახალი, სინამდვილეში არნახული წარმოდგენები, ცხადია, ფანტაზიის უნებლიე გამოვლინებას წარმოადგენენ, ასეთივე ხასიათისაა, მაგალითად, მოგონების პროცესში ჩვენდა უჩებურად მომხდარი ცვლილებები, დამახინჯებები, ე. ი. შემცდარი მოგონების ფაქტები და ა. შ.

(პასიური ფანტაზიის გამოვლინებაში ასხვავებენ ფანტაზიის თავისუფალ და შეზღუდულ ფორმებს.

უფალზე ფანტაზიის შეზღუდული გამოვლინების ფორმები

(პასიური ფანტაზიის შეზღუდულ გამოვლინებას ანუ „შეზღუდულ ფანტაზიას“ უწოდებენ წარმოსახვის ისეთ უნებლიე მოქმედებას, რომელიც შეზღუდულია რეალური სინამდვილის ასახვით.) ფანტაზია უნებლიედ იჩენს თავს სუბიექტის მიერ ობიექტური სინამდვილის ასახვის პრო-

ცესში — ამ სინამდვილის აღქმის, მისი მოგონების, თუ მომავალი სიტუაციის გააზრების პროცესში და არა დამოუკიდებელი მოქმედების სახით.

ფანტაზიის მოქმედება ალქმის პროცესში. განსაკუთრებით შეზღუდულია ფანტაზიის უნებლიე გამოვლენანი რეალური სინამდვილის ალქმის პროცესში. ალქმაში ფანტაზიის ჩარევა ძირითადად შემდეგი მიმართულებით იჩენს თავს: ხარვეზოვანი, არასრული ალქმის შევსებისა, სიტყვიერ აღწერაში ნაგულისხმევი შინაარსის თვალსაჩინო წარმოდგენის სახით ილუსტრაციისა და ალქმის სუბიექტური დამახინჯების (ილუზიის) მიმართულებით.

როდესაც ალქმის პირობები არაბელსაყრელია (სუსტი განათება, სუსტი, ძნელად აღსაქმელი, ბუნდოვანი გამორჩეიანებული და ა. შ.), ხოლო სუბიექტი განწყობილია გარკვეული შინაარსის აღსაქმელად, ალქმა ამ განწყობის შესატყვისად იცვლება (იხ. თავი III, § 2), სახელდობრ, იცვლება და იუსება ამ განწყობის საფუძველზე ამოქმედებული ფანტაზიის შემწვობით. როდესაც ვითბუვლზე ამოქმედებული ფანტაზიის დაწერილ ტექსტს, ზუსტად ამ ტექსტის მხოლოდ ნაწილს აღვიქვამთ; დანარჩენს ჩვენი ფანტაზია ივსებს. როდესაც ქუჩაში ყურს მოგვრავთ ფრანგის ნაწევრს, მას მაშინვე, ჩვენდა უნებურად, ასე თუ ისე შევავსებთ გარკვეული მიმართულებით და ა. შ.

მხატვრული ნაწარმოების კითხვისას, ჩვენდა უნებურად, მეტნაკლებად თვალსაჩინოდ წარმოვადგენთ მასში აღწერილ პირობებს, მოქმედებებს, სიტუაციის, პერსონაჟს და ა. შ. ცხადია, ეს ფანტაზიის მოქმედების შედეგია, რადგანაც ეს ობიექტები მკითხველს არ უნახავს. განსაკუთრებით დიდია ამ მიმართულებით ფანტაზიის როლი დრამატული ნაწარმოების კითხვისას, რადგანაც მასში არც გმირები და არც სიტუაციები ავტორის მიერ არაა აღწერილი; მათი წარმოდგენა მთლიანად მკითხველის წარმოსახვას ეყრდნობა.

ფანტაზიის მონაწილეობა მეხსიერების პროცესში. მოგონების პროცესში ალქმულის მეტნაკლები შეცვლა ხდება ხოლმე, და ზოგჯერ, მეტადრე შთამბეჭდველი კითხვების ზეგავლენით, ადამიანი იმდენად ცდება, რომ „მოგონებს“ იმას, რაც სინამდვილეში არ ყოფილა, რაც არ ჰქონია ალქმული.¹ ეს უკანასკნელი იმას ნიშნავს, რომ ფანტაზიის უნებლიე ამოქმედების შედეგად აღმოცენებულ წარმოდგენას სუბიექტი მეხსიერების წარმოდგენად,

¹ უფრო დაწერილობით მოგონებისა და მათი დამახინჯებების შესახებ იხილეთ შატ. რ. ნათაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1956, გვ. 261 და შემ.

ე. ი. უწინ აღქმულის მოგონებად მიიღებს. რა მიმართულებით შეცვლის ფანტაზია წარმოდგენას მოგონების პროცესში, პირველ რიგში დამოკიდებულია სუბიექტის შინაგან მდგომარეობაზე — მის განწყობაზე, მის მოთხოვნილებებზე და ა. შ. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ფანტაზიის მოქმედება შეზღუდულია წარსულში აღქმული რეალური სინამდვილის ასახვის პროცესით, რაც მეხსიერების ფუნქციას შეადგენს, ოღონდ, ცხადია, რომ მეხსიერება მოგონების პროცესში ნაყლებად ზღუდავს ფანტაზიის მოქმედებას, მეტ გასაქანს აძლევს მას, ვიდრე აღქმა, რომელიც უშუალოდ ასახავს მოცემულ ობიექტს.

ფანტაზიის მონაწილეობა მომავალი ხიტუაციის გააზრებაში. კიდევ ნაყლებად, ვიდრე წარსულის აღდგენის პროცესში შეზღუდულია ფანტაზიის მოქმედება მომავალზე ფიქრის დროს, ამ შემთხვევაში ფანტაზიის მონაწილეობა აუცილებელია და მისი როლი ძალიან დიდია მომავლის, ე. ი. ჭერ არმოშდარის წარმოდგენა, წარმოდგენა იმისა, რაც ჭერ არ გვქონია აღქმული, ხომ ფანტაზიის ფუნქციას შეადგენს.

ფანტაზია თვალსაჩინოდ გვიხატავს, მეტად თუ ნაყლებად თვალსაჩინოდ ხატებში წარმოვიდგენს მომავალში მოსალოდნელ ამბებს, სიტუაციებს და თვით ჩვენ მომავალ მოქმედებებს, როდესაც ჩვენ ჭერ არ გვაქვს მათ შესახებ ზუსტი და გარკვეული ცოდნა. რაც უფრო ღრმად ეხება ეს მომავალი პირობები ჩვენს ინტერესებს, მათ უფრო ინტენსიურია ამ მიმართულებით ფანტაზიის მოქმედება, როდესაც ჩვენ ვეშალებით ჩვენს ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ნაბიჯის გადასადგმელად, ანდა უბრალოდ რაიმე მნიშვნელოვანი მოქმედებისათვის, — გამოცდისათვის, საჭარო მოხსენებისათვის, ექსპედიციისათვის, სპორტული შეჯიბრებისათვის, თუ ახალ თანამდებობაზე მუშაობის დაწყებისათვის და ა. შ., ანდა ვფიქრობთ ჩვენთვის ამოუღებელი ამბის შესაძლო შედეგებზე — მაგალითად, ჩვენი მახლობლის სერიოზული ავადმყოფობის შედეგებზე და ა. შ., შეუძლებელია ყველა ამ შემთხვევაში ჩვენმა ფანტაზიამ მრავალ და მრავალ ჭერ არ დაგვიხატოს ეს მომავალი, რომელიც მალე ჩვენს აწმყოდ უნდა გადაიქცეს. ხოლო თუ როგორ დაგვიხატავს მას, — ასე ვთქვათ, ოპტიმისტურად თუ პესიმიტურად — ჩვენთვის სასურველად თუ პირიქით, ჩვენს მიზნებს მიუღწევლად წარმოვიდგენს და, მაშასადამე, ჩვენს თავს გამარჯვებულად თუ, პირიქით, დამარცხებულად, ეს უკვე დამოკიდებულია როგორც თვით პიროვნების ფსიქოლოგიურ თავისებურებებზე — მის ხასიათზე, ტემპერამენტზე და ა. შ., ისე, კერძოდ,

მაზე, თუ როგორ არის განწყობილი სუბიექტი ამ მომავლის მიმართ; მაგალითად, იზიდავს მას ის ახალი საქმე, რომლისთვისაც ეწეა, თუ პირიქით, აშინებს ან არ ეამება და ა. შ.

უნდა ითქვას, რომ ფანტაზიის ამ მოქმედებას მომავლის გააზრების პროცესში დიდი როლური მნიშვნელობა აქვს სუბიექტისათვის: იმის მიხედვით, თუ როგორ „ილუსტრაციას“ აძლევს ფანტაზია ამ მომავალს, რა ფერებში დახატავს მას, სუბიექტიც სათანადოდ განწყობა ამ მომავლის მიმართ. მაგალითად, თუ სუბიექტს ეზინია იმ ახალი საქმისა, რასაც ჰქონდა ხელს, ამ განწყობის საფუძველზე მან შეიძლება ისეთი საშინელი ან უადრესად უსიამოვნო, საზარელი სახით წარმოისახოს ეს მომავალი სიტუაცია, რომ მის სულაც ააღებინოს ხელი სუბიექტს ამ ახალ საქმეზე; ან პირიქით, საწინააღმდეგო შემთხვევაში, ფანტაზიამ შეიძლება ისე მომხატვად დაუხატოს სუბიექტს ეს მომავალი საქმე, რომ ძლიერი იმპულსი მისცეს მას ამ ახალ საქმეში ჩასაბმელად.

უწვდომი ფანტაზიის თავისებური გამოვლინება

„შეზღუდული ფანტაზიის“ საპირისპიროდ „თავისუფალ ფანტაზიას“ უწოდებენ უწვდომი ფანტაზიის ისეთ გამოვლინებას, რომელიც სხვა პროცესში (კერძოდ, შემეცნების პროცესში) დამხმარე როლს კი არ ასრულებს, არამედ, პირიქით, დამოუკიდებლად ვლინდება. უწვდომი ფანტაზიის ასეთ თავისუფალ გამოვლენას ადვილი აქვს მაშინ, როდესაც პიროვნება განსაკუთრებით პასიურ მდგომარეობაში იმყოფება, როდესაც მისი აქტიუობა მთლურად შეზღუდულია, როდესაც მის წინაშე არ დგას რაიმე ამოცანა და ა. შ. ასე პასიურია ადამიანი მაშინ, როდესაც ის ძილის ან ნახევრად მოკვებად მდგომარეობაშია. მართლაც, თავისუფალი უწვდომი ფანტაზიის ტიპიურ ფორმას სიზმარი და პასიური ოცნება წარმოადგენს.

სიზმარი. რამდენადაც სიზმარს ადამიანი ძილის მდგომარეობაში ხედავს, როდესაც მისი აქტიუობა სრულიად ილკეტილია, იშდენად სიზმარში გამოვლენილი წარმოსახვის მოქმედება, ცხადია, სრულიად უნებურ ხასიათს ატარებს. ძილის მდგომარეობის გამო ადამიანის ცნობიერება მოწყვეტილია გარემოს და სიზმრის შინაგანი მეტწილად ფანტაზიის მოქმედების ნაყოფს წარმოადგენს.

¹ პასიურ ოცნებას ვუწოდებთ ოცნების იმ სრულად უწვდომი ფორმას, რასაც რუსულად „рассвет“ უწოდებენ.

თუ სიზმარი არ წარმოადგენს სრულიად ფრაგმენტულ, დაქუცმაცებულ ცალკეულ წარმოდგენათა კაოსურ ამოტივტივებას (რაც ძილის დროს შეკავებულ მდგომარეობაში მყოფი ტვინის ქერქის სტედასტა ადგილების შემთხვევით გამოწვეული აგზნების შედეგია¹). თუ სიზმარი გარკვეული შინაარსის გაშლის, რამე ფაბულის განვითარების იერს ატარებს, თუ მას გააშუქლი ხასიათი აქვს, მაშინ იგი ძირითადად უნებლიე ფანტაზიის მოქმედებას წარმოადგენს. მართლაც, ასეთი სიზმრის შინაარსი, როგორც წესი, არ წარმოადგენს სინამდვილეში განცდილის უბრალო გაშვრებას — აღქმულის რეპროდუქციას. ჭერ ერთი, რეალურ სინამდვილეში აღქმული სიზმარში ჩვეულებრივ მეტაფორებს შეეცვლილი, გარდაქმნილი სახითაა მოცემული და, გარდა ამისა, სიზმარში ადამიანი ხშირად რეალურად სრულიად შეუძლებელს, უცნაურ, ფანტასტიკურ რამეს „ხედავს“: ცხოველს, რომელიც ლამაზაობს, თვითონ ელაპარაკება ადამიანს, რომელიც აღარ არის ცოცხალი, თვითონ ფრინველივით დაფრინავს და ა. შ.

საუღლისხმოა, რომ სიზმარში ფანტაზიის გამოვლინებაში, სხვათა შორის, დამატებულია წარმოსახვის მოქმედების ის სპეციფიკური ფორმები, რომლებიც დადასტურებულია, ფანტაზიის გამოვლენაში საზღაპრო ფოლკლორში: უპირველეს ყოვლისა, ამ შხრე აღსანიშნავია წარმოდგენაში თვალსაჩინოდ მოცემული ხატისა და მასში ნაფულისხმევი მნიშვნელობის დამოკლება ერთმანეთისაგან. მაგალითად, სიზმარში დაიწყო „ხედავს“, მაგრამ სულ არ გეშინათ, რადგანაც თქვენ გულისხმობდით მეგობარს — ანა და ამ ადამიანს — გულისხმობთ მასში, ანა სიზმარში მწვანელი მოგაქვთ კალათით, მაგრამ თანაც იცით, რომ, ეს თქვენი სადისერტაციო ნაშრომია. ანალოგიურად, ზღაპრებში მოცემული „გარდაქმნები“ შედეგად მეფის ქალიშვილი დროებით გედის სახითაა წარმოდგენილი, ვაკეცო — მეფის სახით და ა. შ.

სიზმარშიც და ზღაპარშიც ადგილი აქვს ხატის გარდაქმნასაც (მეტამორფოზებს). ზღაპრებში გვხვდება „ჩვენ თვალწინ“ ქალიშვილი. ხოლო მეგლი ვაჟიკად გადაიქცევა, ანალოგიური მოვლენები დადასტურებულია სიზმარშიც, მაგალითად, ტრამეა, რომელშიც შედის ხართ, გადაიქცევა სახლად, ფინია, რომელიც დავვლამა რავათ, ადამიანად გადაიქცევა და ა. შ.

სიზმარშიც და ზღაპარშიც საგნები ზოგჯერ მოვლებულია მათი სპეციფიკური თვისებებს — ყინული თბილია, ცეცხლი არ წვავს წყალი არ ასვლებს და ა. შ.

¹ ი. პაელოვის მოძღვრების თანახმად ძილი დიდი ტვინის ქერქის მოღვაწე შეკავებას წარმოადგენს, ხოლო სიზმარი შეკავებულ მდგომარეობაში მყოფი ქერქის ზოგიერთი იდეების აგზნებას, შეკავებიდან გამოსვლას („рассторжничество“).

238

სიზმრის პროცესში ფანტაზიის მოქმედების საფუძველზე უნებლიე ხასიათი იმაშიც ვლინდება, რომ სუბიექტი სიზმარში წაშორებულ ვოკალურ წარმოდგენას რეალობად, ე. ი. რეალურ საგანთა აღქმად განიცდის — „ხედავს“, რადგანაც, პიროვნების კონტროლის სრული აღკვეთის შედეგად პიროვნება წარმოსახვით შექმნილ სამყაროში „ცხოვრობს“. — რეალობის გრძნობა მას დაეარკვეული აქვს.

ოცნება. ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში ოცნებას უწოდებენ ცნობიერების შინაარსების არამიზანდასახულ, უნებლიე, თავისუფალ მიმდინარეობას, რომელიც, როგორც ზემოთაც ითქვა, ადამიანის პასიურ მდგომარეობაში ყოფნისას იჩენს თავს. მაგალითად, დაღლილი ადამიანის დასვენებისას ან დასაძინებლად დაწოლისას ძილის წინა მდგომარეობაში, ან მთელმხრე მდგომარეობაში და ა. შ. ასეთ მდგომარეობაში ადამიანი აღვიდად გადარის უნებურ ოცნებაზე, როგორც ამბობენ, „ეძლევა ოცნებას“. ეს გამოთქმა კარგად გამოხატავს ოცნების უნებლიე ხასიათს¹.

რამდენადაც ოცნების დროს ადამიანს არ სძინავს, იმდენად, ცხადია, ფანტაზიის მოქმედება ამ შემთხვევაში გაიკლებით ნაკლებთავეს უფალია, ვიდრე სიზმრის შემთხვევაში, რადგანაც სუბიექტს ამ შემთხვევაში რაღაც კონტროლის შესაძლებლობა აქვს. მაგრამ, გარკვეულ ფარგლებში, ოცნება მაინც უახლოვდება სიზმრის მიმდინარეობას. არაა შემთხვევითი, რომ ევროპულ ენებზე სიზმარს და ოცნებას ერთ და იმავე სახელს უწოდებენ². ორივესათვის დამახასიათებელია ფანტაზიის უნებლიე არამიზანდასახული და ძირითადად თავისუფალი გამოვლინება.

ოცნებისათვის დამახასიათებელია, რომ ის, ჩვეულებრივ, მომავალზეა მიმართული — ადამიანი მომავალზე ოცნებობს — და ამიტომ ჭერ აღუქმელს წარმოგვიდგენს, რაც, როგორც ითქვა, ფანტაზიის ძირითად ფუნქციას შეადგენს. უნდა ითქვას, რომ ოცნება ხანდახან წარსულსაც ეხება, მაგრამ წარსული ოცნებაში გადასხვაფერებულად, შეცვლილად განიცდება.

ოცნებას, როგორც ამბობენ, „ეგოცენტრული“ ხასიათი აქვს; ამით აღნიშნავს იმ გარემოებას, რომ ოცნების შინაარსი, როგორც წესი, თვით სუბიექტს ეხება ან, ვოკალურ შემთხვევაში, მასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული.

¹ სხვა სახის ოცნების შესახებ იხ. ქვემოთ, გვ. 245 და შემდგ.

² ფრანგული rêve, ინგლისური dream ორივეს ნიშნავს — სიზმარსაც და ოცნებას, ხოლო გერმანულად ოცნებას ღლის სიზმარს (Traum) უწოდებენ; რუსული снов უწინ სიზმრის მნიშვნელობითაც იხმარებოდა.

როდესაც ადამიანი რაიმე მიზნის მისილწევად, შიგლითადა, გარკვეული იდეის განსაზღვრულად, შეგნებულად, განზრახ მიმართავს წარმოსახვას, განზრახ, მიზანდასახულად ქმნის ახალ ხატს, წარმოდგენისა თუ რეალურად შექმნილი ორიგინალური ნივთის სახით, საქმე გვაქვს ნე ბისმიერ ანუ აქტიურ წარმოსახვასთან. ეს არის წარმოსახვის უფრო მაღალი ფორმა, ვიდრე პასიური ფანტაზია.

წარმოსახვის ეს მაღალი ფორმა ძირითადად შემოქმედებაში, განსაკუთრებით ფართოდ კი მხატვრულ შემოქმედებაში ვლინდება. ამ შემთხვევაში სუბიექტი აღარ კმაყოფილდება სათანადო შინაარსით მხოლოდ წარმოდგენით; იგი მიისწრაფვის ფანტაზიის წარმოდგენის რეალურ ხატობას ანუ ნაგებობას. აქტიური წარმოსახვის რეალურ ხატობას, ანუ ნაგებობას, და ამ სახით თავისი ფანტაზიით შექმნილ წარმოდგენას „გარეთ“ გაიტანს, ობიექტური სინამდვილის რეალურ საგანს შექმნის. ეს საგანი უკვე შორდება მისი ავტორის შინაგან სამყაროს, უკვე ობიექტური სინამდვილის, ავტორის გარეთ არსებულ საგნად გადაიქცევა: ადამიანი დახატავს სურათს, შექმნის მუსიკალურ ნაწარმოებს, ლექსს, ორიგინალური შენობის პროექტს თუ ახალ გამოგონილ მანქანას და ა. შ.

აღსანიშნავია, რომ მხატვრული შემოქმედების პროცესში ფართოდ გამოიყენება ხოლმე წარმოსახვის ზემოთ აღწერილი ძირითადი ოპერაციები, როგორცაა თვალსაჩინო განზოგადება, ტიპობრივის აქცენტუალიზაცია, სიმბოლიზაცია და ა. შ. ეს გასაგებობაა, რამდენადაც მხატვრული შემოქმედების ნაწარმოები, რაგინდ რეალისტურიც იყოს იგი, არასტროს არაა სინამდვილეში აღქმულის უბრალო რეპროდუქცია (ლენინის სიტყვები რომ გამოვიყენოთ — არაა „სარკისებური ასახვა“) — იგი მკორე განზოგადებას მაინც შეიცავს, და საზოგადოდ, სინამდვილიდან მიღებული მასალის გადამუშავებას წარმოადგენს. მხატვრულ ნაწარმოებში ფანტაზიისათვის დამახასიათებელი „სინამდვილიდან აფრენა“ ისე ზღვება (თუ ეს მართლაც მხატვრული ნაწარმოებია), რომ ამ აფრენით იგი კი არ მოწყდება სინამდვილეს, არამედ ასახავს მას, ისიც თვალსაჩინო, ხატოვან ფორმაში.

ესაღი, რომ მხატვრული შემოქმედება მხოლოდ ფანტაზიის მოქმედებაზე ვერ დაიყვანება; უდიდეს როლს მასში ობიექტური სინამდვილის დაკვირვება, დაკვირვების მასალის ინტელექტუალურ

გადამუშავება და, საზოგადოდ, აზროვნების პროცესები ასრულებენ. ამ მხრივ, ე. ი. ფანტაზიისა და სხვაგვარი გონებრივი მუშაობის მონაწილეობის თვალსაზრისით, მხატვრულ შემოქმედებაში არსებენ 3 ძირითად ეტაპს; პირველ ეტაპზე წამყვანია ობიექტური სინამდვილის სათანადო სფეროს დაკვირვება, შთაბეჭდილებათა დაგროვება; მეორე ეტაპზე მოზღვაგებულ შთაბეჭდილებათა საფუძველზე მომავალი ნაწარმოების ძირითადი იდეის გაჩენა, რომელიც სათანადოდ ააღვლებს ავტორს და განაწყობს ამ იდეის განსაზღვრულად და უბიძგებს ამ იდეის ხორცშესხმისაკენ. მესამე ეტაპი ამ იდეის განხორციელების პროცესია, რომელიც ხშირად მკომე გონებრივი მუშაობის ხასიათსაც ატარებს და ხელოვნებას ზოგიერთ დარგში ტექნიკურადაც მკომე შესასრულებელ მუშაობას მოითხოვს (სკულპტორი, მხატვარი და ა. შ.).

ხელოვნების გარდა, აქტიური ფანტაზიის მოქმედების როლი სკმოდ დიდია შემოქმედების ყველა სხვა დარგში, სადაც კი ხდება ახლის, ორიგინალურის შექმნა, არსებულის გარდაქმნა. ვ. ლენინის თქმით: „ტყუილა ფიქრობენ, რომ ფანტაზია მხოლოდ პოეტისათვისაა საჭირო. ეს სულელური ცრუ რწმენაა! მათემატიკაშიც კი საჭიროა იგი, დიფერენციალურ და ინტეგრალურ გამოთვლათა დროსაც კი უფანტაზიოდ შეუძლებელი იქნებოდა. ფანტაზია ყოველსი ღირებულების თვისებაა“.

ყველგან, სადაც მეცნიერულ აზროვნებაში თვალსაჩინო წარმოდგენების გარდაქმნა, ახალ წარმოდგენათა შექმნა და იდეის თვალსაჩინო განსახიერებაა საჭირო, ფანტაზიის როლი დიდია.

განსაკუთრებით ფართოა და მნიშვნელოვანი ფანტაზიის მოქმედება მეცნიერულ აღმოჩენებში და ტექნიკურ გამოგონებებში. მეცნიერულად დამუშავებულ გამოგონებას წინ უსწრებს ამ ახალი გამოგონების ზოგადი, დეტალურ მოკლებული წარმოდგენა, და მხოლოდ შემდეგ იწყება მეცნიერული მუშაობა (გამოგონებები და სხვ.) საზოგადოდ ყველგან, სადაც კი ადამიანი ახალ შინაარსს ქმნის, ფანტაზიის როლი დიდია.

ნებისმიერი წარმოსახვის მონაწილეობის გარეშე შეუძლებელია ცოდნის შექმნა იმ მოვლენათა შესახებ, რომელიც არ გვინახავს. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, თანამედროვე კულტურის პრობლემებში სკოლის მოსწავლეს უამრავ მოვლენებზე წარმოდგენის შეუძლებელი ფანტაზიის მეშვეობით უხდება.

გარდა ამისა, აღსანიშნავია, რომ ყოველი მიზანდასახუ-

1 ვ. ი. ლენინი, ტ. XXII, გვ. 373, გამოც. მეოთხე.

ლი მოქმედება, რომელიც განსაზღვრულია ჯერ აღუქმელი მიზნის წარმოდგენით, წარმოსახვის ევრდნობა (გვიხსენოთ მარქსის სიტყვები არქიტექტორის განხილვის შესახებ ფუტკრისაგან. იხ. ზემოთ). როდესაც მუშა აკეთებს ნივთს, რომელიც მას ჯერ არ უნახავს, როდესაც აღაშინა მუშაობის ნახაზის მიხედვით, იგი თავისი აქტიური ფანტაზიის პროცესში შექმნილი წარმოდგენით ხელმძღვანელობს და ა. შ.

რეპროდუქციული ფანტაზიის ცნების უმარტყაულობა

გაერცელებულია შეხედულება, რომლის თანახმად გასარჩევია წარმოსახვის 2 სახე — შემოქმედებითი, ანუ პრაოდუქტიული და რეპროდუქტიული (აღდგენითი). პირველ სათვის, ამ შეხედულების თანახმად, დამახასიათებელია ახალ წარმოდგენათა შექმნა, რომლის ობიექტი სინამდვილეში არ არსებობს; მეორისათვის კი — იმის წარმოდგენა, რაც თუმცა არ გვქონია აღქმული, მაგრამ რაც ობიექტურად არსებობს. ამ უკანასკნელისათვის დამახასიათებლად თვლიან საგნის წარმოდგენას აღწერის საფუძველზე.

უკანასკნელ ხანებში სულ უფრო ვრცელდება შეხედულება, რომელიც რეპროდუქტიული ფანტაზიის ცნებას უმარტყაულო ცნებად თვლის. საქმე ის არის, რომ ორივე შემთხვევაში წარმოსახვის მოქმედების არსი სუბიექტისათვის ახალი წარმოდგენის შექმნაში — აღუქმელის წარმოდგენაში მდგომარეობს, ხოლო არსებობს თუ არა ობიექტურად ეს, სუბიექტისათვის უნახავი რამდენი ქოლოგიურად არსებითად ვერ ცულის საქმის მდგომარეობას. ორივე შემთხვევაში სუბიექტი წარმოდგენს იმას, რაც მას არ ჰქონდა აღქმული; ამაშია ფანტაზიის არსი; ამ აზრით იგი ყოველთვის „პრაოდუქტიულია“.

რაც შეეხება იმას, რომ ერთ შემთხვევაში სუბიექტი ეყრდნობა რაიმე ცნობებს (აღწერას და ა. შ.) იმ ობიექტის შესახებ, რასაც ის აღუქმელად წარმოიდგენს, ხოლო არის შემთხვევები, როდესაც იქმნება ობიექტის წარმოდგენა, რომლის შესახებ სუბიექტს არც გაუგია, უნდა ითქვას, რომ, ჯერ ერთი, არარსებულის წარმოდგენა (საზღაპრო, მითიურის, რელიგიურის და ა. შ.) ხშირად აღწერას ეყრდნობა. გარდა ამისა, თუმცა პიროვნების ამ ორ მოქმედებას შორის განსხვავება უდავოა (მეორე შემთხვევაში იდგილი აქვს შემოქმედებას, რომელიც სხვათა შორის მხოლოდ ფანტაზიის ოპერაციას როდი წარმოადგენს), მაგრამ ეს არ არის ისეთი ბასიათის

ხეობა, რომელიც გვაძლევდეს უფლებას პირველ შემთხვევაში ფანტაზიის მოქმედებას რეპროდუქტიულის კვალივითაც მივცეთ. აღუქმელი საგნის შესახებ ცნობების საფუძველზე მხოლოდ წარმოდგენა ისევე არ არის რეპროდუქტიული, როგორც არარსებული საგნის წარმოდგენა. „არაფრიდან რაიმეს შექმნა“, როგორც ზემოთ დავინახეთ, არავითარ ფანტაზიას არ შეუძლია. უკიდურესად „ფანტასტიკურია“, არარეალურის წარმოდგენის შემუშავებაჟი ჩვენი გამოცდილებიდან აღებულ მიხალის გადამუშავების გზით ხდება (იხ. ზემოთ). აღუქმელი საგნის წარმოდგენა აღწერის მიხედვით ისევე როგორც კითხვის პროცესში იმის წარმოდგენა, რის შესახებაც ვკითხულობთ (იხ. გვ. 230), ფანტაზიის იმ შეზღუდული გამოვლინების ფორმის ეკუთვნის, რაც ჩვენ ზემოთ გვქონდა განილული (იხ. „ფანტაზიის მოქმედება აღქმის პროცესში“, ხოლო ორიგინალური ახალი ობიექტის წარმოდგენის შემუშავება, რომლის აღწერაც არ მოგვისმენია, თავის უფალი ფანტაზიის-მოქმედებას წარმოადგენს (იხ. ზემოთ).

§ 4. წარმოსახვის უმარტყაულობა სუბიექტზე

1. რა მნიშვნელობა აქვს ფანტაზიის მოქმედებას თვით სუბიექტისათვის, რად სჭირდება მას „სინამდვილიდან აფრენა“, იმის წარმოდგენა, რაც ამ სახით სინამდვილეში არ არსებობს?

ჩვენ არ შევჩერდებით აქ იმ უზომოდ დიდ როლზე, რასაც აქტიური წარმოსახვა ასრულებს ცოდნის შექმნის პროცესში, ყოველგვარი შემოქმედების პროცესში, ძველისა და ტრადიციულის ყოველგვარ გარდაქმნაში, ყოველი ინიციატივის გამოვლინებაში და საზოგადოდ ყოველ მიზანდასახულ ნებისმიერ მოქმედებაში, რომელიც მოქმედების მიზნის წინასწარ წარმოდგენას გულისხმობს, რადგანაც ეს ცხადია ყველა შემოქმედულიდან აქტიური ფანტაზიის შესახებ. როდესაც ნებისმიერი ფანტაზია ობიექტურ სინამდვილეში ქმნის ახალ ობიექტს, ახალ მოვლენას (სურათს, ლექსს, ახალ მანქანას), ანდა როდესაც მისი მეშვეობით თვით სუბიექტი ახალ ცოდნას იძენს, აფართოებს თავის პოზიციონტს მასი აღქმისათვის მიუწვდომელი ობიექტების წარმოდგენის შემუშავებით, ფანტაზიის მოქმედების დიდი ობიექტური ღირებულება აშკარაა.

მაგრამ აქვს თუ არა რაიმე მნიშვნელობა სუბიექტისათვის ფანტაზიის მოქმედებას. მაშინ, როდესაც მისი შედეგი სუბიექტის მოსაგონ სამყაროში რჩება, როდესაც მის პრაოდუქტს მხოლოდ თვით

სუბიექტისათვის მისაწვდომი, ობიექტურად არარეალობებულ წარმოდგენები შეადგენენ, როდესაც ფანტაზია მხოლოდ სუბიექტისათვის მისაწვდომ შინაგან სამყაროს კმნის?

2. ექსპერიმენტულად დამტკიცებულია, რომ ფანტაზიის წარმოდგენები შეიძლება გარკვეულ შემოქმედებას ახდენდნენ თვით სუბიექტზე, მაშინაც, როდესაც სუბიექტმა ქარგად იცის რომ წარმოდგენილი არ შეესატყვისება სინამდვილეს, რომ ეს მისი წარმოდგენაა მხოლოდ. მაგრამ ეს იმ შემთხვევაში ხდება, თუ სუბიექტი ამ წარმოდგენის მიმართ სპეციფიკურ აქტიურ შინაგან დამოკიდებულებას შეიმუშავებს. მხოლოდ წარმოდგენა, მის მიმართ ასეთი აქტიური დამოკიდებულების გარეშე, ამისათვის არ კმარა. კერძოდ ექსპერიმენტულად იყო დამტკიცებული, რომ თავისი წარმოდგენის მიმართ ასეთი აქტიური დამოკიდებულების შეზღუდვაში აღამიანი ადვილად იმუშავებს სათანადოდო განწყობას¹; ეს კი უკვე სუბიექტის მნიშვნელოვან შინაგან ცვლილებას ნიშნავს. ასე, მაგალითად, ცდისპირს უმუშევრმა ისეთივე ფიქსირებული განწყობა განსხვავებული სიდიდის ხაზბურთების ხელში წარმოდგენის შედეგად, როდესაც სინამდვილეში ხელში არაფერი უჭირავს, როგორც ეს დ. უზნაძის ცდებში ხდება რეალური ბურთების ხელში აღებით, ე. ი. აქტუალური აღქმის საფუძველზე (იხ: თავი III, აღქმის ილუზიები), ანდა განსხვავებული სიმძიმის საგნების აწევის მრავალჯერ წარმოდგენით, როდესაც სინამდვილეში ცარიელი ხელში უძრავად უდევს მაგდაზე, აღამიანს უმუშევრდება განსხვავებულ სიმძიმეთა აწევის ფიქსირებული განწყობა, რომლის გავლენით ტოლ სიმძიმეთა რეალური აწევისას სათანადო ილუზია აღმოცენდება² (შეად. თ. III, § 22).

ექსპერიმენტულად დამტკიცებულია, რომ წარმოსახული ფიქტური მუშაობის ზეგავლენით, ნამდვილად უძრავი, აღამიანის ორგანიზმში ზოგიერთი ისეთი ფიზიოლოგიური ცვლილებები ხდება, რასაც ჩვეულებრივ რეალური ფიზიკური მუშაობა იწვევს ცისტის წნევის მომატება, სუნთქვისას გაზთა გაცვლა-გამოცვლის შესატყვისი ცვლილებები, — მაგალითად, მეტი რაოდენობით ჟანგბადის შეთვისება; გულისცემის აჩქარება და ა. შ.³ როდესაც თბილ ოთახში

¹ იხ. რ. ნათაძე, წარმოსახვის განწყობილი მოქმედება, თბილისი, 1938
² იქვე.

³ იხ. უშიერესად — Действие воображаемой физической работы на газообмен и сердечно-сосудистую систему человека. „Бюллетень экспериментальной биологии и медицины“, т. II.

ში მყოფი აღამიანები წარმოიდგენენ, რომ ახლავე გარეთ, ყინვაში უნდა გავიდნენ, სუნთქვის პროცესიც ყინვაში ყოფნისათვის დამახასიათებელი ხდება (გაზთა გაცვლა-გამოცვლა შესაფერად იცვლება), ხოლო სიცივეში მყოფნი რომ წარმოიდგენენ, რომ თბილ ოთახში უნდა შევიდნენ, გაზთა გაცვლა-გამოცვლა საწინააღმდეგო მიმართულებით ეცვლება (პროცესის ცვლილება).

3. მომავალზე ფიქრის პროცესშიც წარმოსახული შინაარსი გარკვეულ გავლენას ახდენს სუბიექტზე, იწვევს გარკვეულ ემოციებს (იხ. თავი X, § 1), ისე, რომ წარმოსახვით მომავალი სიტუაციის ასეთი „ილუსტრაციის“ საფუძველზე აღამიანს დადებითი ან უარყოფითი დამოკიდებულება შეიძლება შეუმუშავდეს ამ მომავლის მიმართ და ამ საფუძველზე იგი შეიძლება მოიქცეს ასე თუ ისე.

4. აქტუალურ საკითხს წარმოადგენს საკითხი ოცნების მნიშვნელობის შესახებ თვით სუბიექტისათვის. ოცნების ფსიქოლოგიური მნიშვნელობა სუბიექტისათვის არსებითად განსხვავებულია იმის მიხედვით, თუ რა სახისაა ეს ოცნება.

ამ თვალსაზრისით შეიძლება განვასხვავოთ ორი სახის ოცნება: პასიური (რასაც რუსულად „реша“ ვწოდებთ), რომელიც უმოქმედობისაა, ე. ი. განაწილებს სუბიექტს და შედარებით აქტიური, ქმედითი ხასიათის ოცნება, რომელიც განაწილებს სუბიექტს მის განსახორციელებლად.

რაც შეეხება პირველს — პასიური ხასიათის ოცნებას, — იგი გარკვეული ტიპის, პასიურად განწყობილი აღამიანისათვის არის დამახასიათებელი ასეთი სუბიექტი თავის ოცნებით შექმნილ სამყაროში ცხოვრობს — გაურბის ობიექტურ სინამდვილეს და ნაცვლად იმისა, რომ შეებრძოლოს რეალური ცხოვრების სიმწიფეს, პირიქით, ეშალება მათ თავის ოცნების „თავშესაფარში“ — ფანტაზიით შექმნილ „სამყაროში“, კმაყოფილება რა სასიამოვნო ემოციებით, რასაც მასში ოცნება აღძრავს. ასეთი ოცნება ადუნებს აღამიანის ნებისყოფას, ასუსტებს მის აქტიურობას, რადგანაც თავისი სურვილები და მოთხოვნები ხელახლებს დაკმაყოფილებას აღამიანი ამ ოცნებაში ნახულ ობიექტს და ამიტომ მას აღარაა აქვს სტიმული ამ სურვილების რეალური დაკმაყოფილებისათვის საბრძოლველად. ასეთი „მოოცნებე“ აღამიანები სუსტი ნებისყოფისა არიან.

მეორე სახის ოცნება — ასე ვთქვათ, ქმედითი ოცნება, პირიქით აქტიური, მოქმედი პიროვნებისათვისაა დამახასიათებელი. ასე-

თი ოცნება სტიმულს წარმოადგენს მასში დასახე-
ლი მიზნებისათვის საბრძოლველად, უღვიძებს ადამიანს
თვალსაჩინოდ დახატული პერსპექტივისაკენ სწრაფვას და
ამ სახის ოცნების შესახებ ვ. ი. ლენინს პისარევის შემდეგი და-
ხასიათება მოჰყავს:

„მას (ოცნებას — რ. ნ.) შეუძლია გაამაგროს და გააძლიეროს
კიდევ მშრომელი ადამიანის ენერგია... ასეთ ოცნებაში ისეთი აზ-
რებია, რასაც შეუძლია შერყვნას ან მოადუნოს სამუშაო ძალა
სრულიად პირიქით, ადამიანი რომ სავსებით მოკლებული იყოს ამ
გვარი ოცნების უნარს, მას რომ არ შეეძლოს ხანდახან წინ გაუსწ-
როს და გონებით წარმოიდგინოს მთლიან და დასრულებულ სუ-
რათებში სწორედ ის ქმნილება, რომელიც ეს-ეს არის ისახება მის
ხელში, მაშინ მე სრულებით არ ძალმიძს წარმოვიდგინო, რა აღმ-
ჩელი მიზეზი აიძულებდა ადამიანს დაეწყოს და დაესრულებინა უღ-
დესი და დამქანცველი სამუშაოები ხელოვნების, მეცნიერების
და პრაქტიკული ცხოვრების სფეროში“.

ამ შემთხვევაში წარმოსახვის აშკარად განმაწყობელ მოქმედ-
ებასთან გვაქვს საქმე. ამ სახის ოცნება თავისი ფსიქოლოგიური ბუნ-
ებით უკვე ვეღარ მიეკუთვნება პასიური ფანტაზიის იმ უნებლიე გა-
მოვლინებას, რაც ჩვენ ზემოთ სიზმრის გვერდით განვიხილეთ, რო-
გორც პასიური ფანტაზიის თავისუფალი გამოვლინება. იგი უფრო
აქტიურ ფანტაზიას წარმოადგენს, რადგანაც მომავალზე აზრო-
ვნების, მომავალ მოქმედებათა შეგნებული დაგეგმვის
პროცესშია აღმოცენებული და ამ მიზანდასახული მოქმედებასა-
ვის განწყობილი პროცესების ფანტაზიის გამოვლინებაა; იგი, ასე
ვთქვათ, ამ მიზანდასახული აქტივობის საშუა-
სტურში გამოვლინებული წარმოსახვაა და არა
წარმოსახვის დამოუკიდებელი პასიური მოქმედება, როგორც პასი-
ური ოცნება“.

თავი მესამე

გ რ ძ ნ ბ ე ბ ი

§ 1. გრძნობის ცნება

აქტის, მეხსიერებისა და აზროვნების პროცესში ადამიანი შეი-
ძენს ობიექტურ სინამდვილეს, მაგრამ ობიექტური სინამდვილე
ადამიანის მხოლოდ შემეცნების საგანს როდი შეადგენს. გარე სი-
ნამდვილე ადამიანში გრძნობებსაც იწვევს, ე. ი. ისეთ
შინაგან მდგომარეობას, რომელიც მის დამოკი-
დებულებას გამოხატავს ამ ობიექტური სი-
ნამდვილის მოვლენათა მიმართ — სიმპათიას თუ
ანტიპათიას, აღტაცებას თუ ზიზღს, სიყვარულს თუ სიძულვილს; ეს
ობიექტური მოვლენები აღძრავენ ადამიანში სიამოვნების თუ უსი-
ამოვნების, სიხარულის თუ მწუხარების თუ სხვა რაიმე სახის ემო-
ციური ბუნების განცდას, რაც მეტად მნიშვნელოვან როლს ასრუ-
ლებს ადამიანის როგორც შინაგან ფსიქიკურ ცხოვრებაში, ისე მის
ქცევაში.

როგორც ზემოთ, ფსიქიკურ პროცესთა კლასიფიკაციის განხილ-
ვისას დავინახეთ, ამ სახის ფსიქიკურ პროცესებს გამოჰყოფენ ხოლ-
მე როგორც ფსიქიკურ პროცესთა ცალკე კლასს, რომელსაც ჩვეუ-
ლებრივ „ცნობიერების მდგომარეობათა“ ან ემოციურ მდგომარეო-
ბათა პროცესებს უწოდებენ.

გრძნობა და შეგრძნება

ყოველდღიურ მეტყველებაში გრძნობასა და შეგრძნებას ხშირად
ურთვეს; ერთის ნაცვლად მეორე სახელწოდებას ხმარობენ (მაგალი-
თად, ეამბობთ, რომ სუნს, გემოს, შეხებას, ტკივილს და ა. შ.
ვგრძნობთ, როდესაც სინამდვილეში ზუსტად რომ ვთქვათ, შევიგრძ-
ნობთ და არა ვგრძნობთ); ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ადამიანი ამ

ორი მოვლენის გაიყვანა მკვეთრად ვერ ასხვავებს. ამიტომ ზუსტად რივად დგება საკითხი შეგრძნებასა და გრძნობას შორის განსხვავების შესახებ.

1) შეგრძნება ასახავს ობიექტურ, ფიზიკურ სივრცის თვისებებს; და ამ აზრით იგი ობიექტურია, იგი შეშეცნების პროცესს წარმოადგენს გრძნობა კი გამოხატავს სუბიექტის შინაგან მდგომარეობას, მის დამოკიდებულებას სივრცეთან; ამ აზრით იგი სუბიექტურია; გრძნობა შეშეცნების პროცესი არა, „ცნობიერების მდგომარეობაა“.

ამგვარად, გრძნობა და შეგრძნება ფსიქიკურ პროცესთა სხვადასხვა კლასს ეკუთვნის.

2) შეგრძნება მხოლოდ რეცეფტორის ფიზიკური გაღიზიანებით გამოწვეული პროცესია, — სხვა გზა, თუ არა რეცეფტორის ფიზიკური გაღიზიანებისა, არ არსებობს შეგრძნების გამოსაწვევად. გრძნობა კი, მისი გამოწვევის თვალსაზრისით, უნივერსალურია: მას იწვევს როგორც ორგანიზმის გარეგანი ფიზიკური გაღიზიანება სათანადო შეგრძნებათა გამოწვევის მეშვეობით (მაგალითად, ტკივილით), ისე უოველგვარი ფსიქიკური პროცესი — მოგონება, წარმოდგენა, მოლოდინი, აზრი და ა. შ.

3) შეგრძნება პიროვნებისათვის შედარებით უფრო „პერაფერული“, ზედაპირულ მოვლენას წარმოადგენს, გრძნობა კი განსაკუთრებით ღრმა პიროვნული, „ცენტრალური“, პიროვნებისათვის „ინტიმური“ განცდაა; იგი თვით პიროვნების შინაგანი მდგომარეობაა.

4) გრძნობა მჭიდროდაა დაკავშირებული სუბიექტის მოთხოვნებთან; სხვადასხვა მოვლენა სიამოვნების, თუ პიროვნული სიამოვნების გრძნობებს იწვევს იმის მიხედვით, ეს მოვლენა აკმაყოფილებს თუ, პირიქით, ხელს უშლის რაიმე მოთხოვნების დაკმაყოფილებას; — ძლიერ წყურვილის შემთხვევაში ცივი წყლის დალევა უადრეს სიამოვნებას იწვევს, ხოლო იგივე წყლის დალევა უსიამოვნების გრძნობას იწვევს, თუკი ადამიანს სულ არ წყურია და სცივა კიდევაც. შეგრძნებას ასეთი პირდაპირი კავშირი მოთხოვნებთან არა აქვს.

შეგრძნებასა და გრძნობას შორის სხვაობა ნათლად ჩანს იმ შემთხვევებში, როდესაც ერთი და იგივე შეგრძნება ადამიანის სხვადასხვა შინაგანი მდგომარეობის გამო არსებით

მაღალგანსხვავებულ და საწინააღმდეგო გრძნობასაც იწვევს. მაგალითად, ერთი და იმავე სასიამოვნო ელფურის ტონის მოსმენა დასაწყისში იწვევს სიამოვნების გრძნობას, მაგრამ თუ ეს ტონი დიდხანს გაგრძელდა, იგი მოსაბეზრებელი და უკვე ძლიერი უსიამოვნების გრძნობის გამოწვევიც ხდება.

გრძნობა და ორგანული შეგრძნება

ორგანულ შეგრძნებებს ზოგიერთი ისეთი თვისებები ახასიათებს, რაც აახლოებს მათ გრძნობებთან. მაგალითად, ორგანული შეგრძნებები თვით სუბიექტის ორგანიზმის შინაგანი მდგომარეობის განცდას წარმოადგენს (ტკივილის, სისუსტის, სიძნევის, დაღლილობის, წყურვილისა და სხვ. — იხ. თ. II — ორგანული შეგრძნებები). გარდა ამისა, შინაგანი ორგანოების მდგომარეობით გამოწვეული ორგანული შეგრძნებები ხშირად განიცდებიან გრძნობასთან ერთად, ერთი განცდის სახით. მაგალითად, ძლიერი შიშის გრძნობის განცდისას სხეულში ისეთი ვაზომოტორული ცვლილებები ხდება, რომელნიც სპეციფიკურ ორგანულ შეგრძნებებს იწვევენ — ჭრუანტივს და სხვ.

ეს გარემოება ბუნებრივად სვამს საკითხს გრძნობასა და ორგანულ შეგრძნებათა შორის დამოკიდებულების შესახებ.

ჯეშ-ლანგეს თეორია

ამ საკითხის თავისებურ ინტერპრეტაციას ჯეშ-ლანგეს თეორია აძლევს.

ამერიკელმა ფსიქოლოგმა ჯეშმა და დანიელმა ანატომმა და ფიზიოლოგმა ლანგემ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შეიმუშავეს თეორიები გრძნობის ბუნების შესახებ, რომელთა ძირითადი საერთო დებულებები ფსიქოლოგიის ისტორიაში ერთი თეორიის სახით შევიდა ორივე ამ ავტორის სახელით.

გრძნობებსა და სხვადასხვა ეისცერალურ (შინაგანი ორგანოების) პროცესთა ორგანულ შეგრძნებებს შორის დამოკიდებულების დაკვირვების შედეგად ეს ავტორები იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ ის, რასაც ჩვენ გრძნობას ვეძახით, სინამდვილეში წარმოადგენს იმ ორგანულ შეგრძნებათა კომპლექსებს, რომელსაც გარკვეული ეისცერალური პროცესები იწვევს. გრძნობა, როგორც განსაკუთრებული, თავისებური, ორგანულ შეგრძნებებზე დაუყვანებელი პროცესი არ არსებობს.

მაგალითად, თუ ადამიანი განიცდის შიშს, ეს განცდა წარმოადგენს იმ ორგანულ შეგრძნებათა კომპლექსს, რომელსაც შიშის გამოწვევის (მაგალითად, ტყეში დათვის) აღქმით გამოწვეულმა ვისცერალურმა პროცესმა გამოიწვია, როგორცია, მაგალითად, სისხლის მილების შევიწროება, კუნთების მოდუნება და ა. შ.

ჩემის სიტყვებით: „სხეულებრივი აგზნება უშუალოდ მოსდევს მისი გამოწვევი ფაქტის აღქმას: ამ აგზნების გაცნობიერება (განცდა — რ. ნ.) არის ემოცია“

ფართოდ ცნობილია ჩემის შემდეგი გამოთქმა: „ჩვენ იმიტომ კი არ ვტყავთ, რომ დავღონდით, არამედ იმიტომ დავღონდით, რომ ვტყავთ“. ან შეიძლება: „მე იმიტომ კი არ გაფითარდი და ავკანკალდი, რომ შემეშინდა, არამედ პირიქით, მე იმიტომ შემეშინდა, რომ ავკანკალდი და გაფითარდი“.

ყველა ეს გამოთქმა იმ აზრს გამოხატავს, რომ გრძნობა ვისცერალური ცვლილებების ორგანულ შეგრძნებებზე დაყრდნობა, რომ ვისცერალურ ცვლილებებს გრძნობა კი არ იწვევს, არამედ თვით ეს ვისცერალური პროცესები განიცდება როგორც „გრძნობა“, რომელიც სინამდვილეში სხვა არაფერია, თვით ამ პროცესებით გამოწვეული ორგანული შეგრძნებების გარდა.

ეს, პირველი შეხედვით, უცნაური შეხედულება, ძირითადად შემდეგ დაკვირვებებს ეყრდნობა:

1) როდესაც დაეკვირდებით ჩვენს გრძნობას, რათა აღეწეროთ იგი, ჩვენ ვამჩნევთ და აღეწერთ ფაქტურად მხოლოდ ორგანულ შეგრძნებებს („ცახცახმა ამიტანა“, „ქრუანტელში ტანში დამიარა“ ან „გული დამიღონდა“, „სუნთქვა შემეკრა“ და ა. შ.), გრძნობის აღწერაში ორგანული შეგრძნებების მეტი არაფერი რჩება.

2) როდესაც ადამიანი განზრახ მიიღებს რაიმე გრძნობის გამოთხატველ „პოზას“ — „გაათამაშებს“ გრძნობას — მაგალითად, მწუხარების შესატყვის მიმიკას და სხეულის პოზას მიიღებს, მასში მართლაც შესაფერი გრძნობა აღმოცენდება — შესაფერ გუნებაზე დადგება.

3) მაგარი ყავის ერთი ჭიქის დალევა საკმარისია, რომ შეუცვალოს ადამიანს გუნება. ცხადია, რომ მიღებული ნივთიერება იწვევს ცვლილებებს ორგანიზმის ვისცერალურ პროცესებში, ხოლო ეს ცვლილებები სათანადო ორგანული შეგრძნებების სახით განიცდებიან, ჩვენ კი მათ გრძნობას — კერძოდ, ამ შემთხვევაში ამა თუ იმ გუნებას ვუწოდებთ.

თანამედროვე ფიზიოლოგიას და ფსიქოლოგიას მოეპოვება მრავალი ფაქტური მონაცემი, რომელიც ეწინააღმდეგება ჯეოს-ლანგის თეორიას. მოვიყვანოთ მთავარს:

1) ერთ და იმავე ვისცერალურ პროცესებს და სუნთქვისა და გულისცემის ერთ და იმავე ცვლილებას ადგილი აქვს ზოგიერთ განსხვავებულ გრძნობათა განცდისას და ზოგჯერ გრძნობის განცდის გარეშეც.

მაგალითად, ადრენალინის გამოყოფა სისხლში და ამასთან დაკავშირებული სისხლძარღვების შევიწროება და შაქრის გამოყოფა ორგანიზმიდან დასტურდება როგორც ძლიერი შიშის განცდისას, ასე რისხვის განცდისას, ე. ი. სწინააღმდეგო გრძნობების დროს, და აგრეთვე, როდესაც ორგანიზმს უბრალოდ შესცივდება, თუმცა არავითარ განსაკუთრებულ ემოციას ადამიანი ამ დროს არ განიცდის.

2) ფიზიოლოგ შერინგტონის ცდაში ძალდი, რომელსაც მოგვრჩო ტვინისა და ცთომილი ნერვის გადაჭრის შედეგად აღკვეთილი ქქონდა ორგანიზმი შეგრძნების განცდის შესაძლებლობა (აგზნება სხეულიდან თავის ტვინში ვერ გადადიოდა ნერვული გზის გადაჭრის გამო), გრძნობებს მაინც განიცდიდა. ჯოხის მოჭნევა მას აშინებდა, კატის დანახვა აზრებდა, საჭმლის დანახვა „სახარბის“ ემოციას იწვევდა. მაშასადამე, გრძნობა ვერ დაიყვანება ორგანულ შეგრძნებაზე, რაკი შესაძლებელი ყოფილა გრძნობის განცდა ორგანიზმი შეგრძნების გარეშე.

3) ავსტრიელი ფიზიოლოგების მიერ ჩატარებულ ცდებში ცდისპირებს სისხლში უშეზღუდვად ადრენალინს, რაც, ბუნებრივია, იწვევს იმ ვისცერალურ ცვლილებებს, რაც შიშისათვისაა დამახასიათებელი. რადგანაც შიშისათვის დამახასიათებელია პირველ რიგში ადრენალინის გამოყოფა და ამასთან დაკავშირებული ვისცერალური ცვლილებები.

თუმცა ადრენალინის სისხლში შეყვანის შედეგად ცდისპირებს მართლაც უჩნდებათ ის ორგანული შეგრძნებები, რასაც ჩვეულებრივად ძლიერი შიშის განცდის დროს აქვს ადგილი, მაგრამ აქავითარი შიშის გრძნობა არ აღმოცენდება. მაშასადამე, გარკვეული გრძნობის შესატყვისი ორგანიზმი შეგრძნების განცდა შესაძლებელი ყოფილა მისი შესატყვისი გრძნობის გარეშე. ამგვარად, ორ უკანასკნელ ცდაში მტკიცდება გრძნობისა

და ორგანულ შეგრძნებათა ერთმანეთისაგან დაცილების პრინციპული შესაძლებლობა, ე. ი. ამ ცდებმა გააბათილეს ჭეშმალანგეს თეორიის ძირითადი დებულება გრძნობის იგივეობის შესახებ ორგანულ შეგრძნებებთან.

4) არსებობს კლინიკური დავირვება დაავადებისა, რომლის დროს ავადმყოფს აბსიათებს ემოციური განცდის ანაშექნების შესაძლებლობის გამოკლებითი მოძრაობებით მაგალითად, მხიარულების ემოციის განცდის ავადმყოფს აუვარდებოდა ტირილი, ხოლო მწუხარების განცდისას — სპაზმატური სიცილი.

მართალია, ეს ავადმყოფობა შეტად იშვიათია, მაგრამ ერთი შეკითხველია რომ იყოს ასეთი, იგი ამტკიცებს გრძნობისა და მისი გამოსახულებითი მოძრაობების ერთმანეთისაგან დაცილების შესაძლებლობას, რაც უწინააღმდეგება ჭეშმალანგეს თეორიას (რუბინშტეინი გონებაშია აღუბრუნებული შენიშნავს, რომ ამ ავადმყოფთა მიმართ ჭეშმალანგეს ცნობილი ფორმულა, რომელიც აღნიშნავს, რომ ჩვენ იმიტომ ვართ მხიარულნი, რომ ვიცინით, უნდა შეიცვალოს ასე: „ისინი იმიტომ არიან დაღონებული, რომ იცინიან“).

5. აღსანიშნავია, რომ ორგანული შეგრძნების როლი გრძნობის განცდისას არსებითად განსხვავებულია თვით გრძნობის სახის მიხედვით. არსებობს გრძნობები — უმთავრესად მართივი, ელემენტარული, ორგანულ მოთხოვნილებებთან მჭიდროდ დაკავშირებული გრძნობები, რომელთა განცდა იმდენად შეერწყმულია ორგანული შეგრძნებების განცდას, რომ ემოციური ტონი და ორგანული შეგრძნება ძნელი დასაცილებელი ხდება ერთმანეთისაგან. ასეთია, მაგალითად, „თვითგრძნობის“ ანუ „თვითშეგრძნების“ ზოგადი ორგანული შეგრძნება და უსაფრთხო გუნება, ე. ი. ემოციური ხასიათის თვითგრძნობა, როდესაც ისინი დაახლოებით ერთი რომელიმეობისა არიან: — მაგალითად „სისუსტის“, „ცუდი კოფის“ ორგანული შეგრძნება და ღებრისა. ული გუნება განცდისეულად ძალიან უახლოვდება ერთმანეთს.

მაგრამ სულ სხვა დამოკიდებულებაა გრძნობისა და ორგანულ შეგრძნებებს შორის მაღალ, სპეციფიკურად აღმართულ, რთულ გრძნობათა განცდისას: — ინტელექტუალური, ესთეტიკური, მორალური გრძნობის განცდა უშუალო გამოცდილებაში ისე გვევლინება განსხვავდება იმ ორგანული შეგრძნებებისაგან, რომელსაც შეიძლება ჰქონდეს ადგილი იმ „მაღალი“ გრძნობების განცდისას, რომ მათი

„აღრევა“ შეუძლებელია. ძნელია, მაგალითად, კაცმა დაიყვანოს სიმღერ ავადმყოფი შეილის ლოგინთან დედის მჭიდროდ განცდილი დარდი ან შიში იმ ორგანულ შეგრძნებებზე, რომელსაც იმ დროს განიცდის ეს ადამიანი (ვ. შტერნის მაგალითი). რაც მთავარია, ამ მაღალ გრძნობათა ინტენსივობა არ არის პირდაპირ დაკავშირებული მათში შემავალ ორგანულ შეგრძნებათა ინტენსივობასთან.

ეს დავირვება უძველესად ძლიერ აზგუშენებს წარმოდგენს ჭეშმალანგეს თეორიის წინააღმდეგ.

ამრიგად, ჭეშმალანგეს თეორია არ შეიძლება ჩაითვალოს მართებულად. გრძნობები უეჭველად არსებობდა სხვა სახის განცდებში, ვიდრე ორგანული შეგრძნებები.

მოუხდელად ამისა, ჭეშმალანგეს დაკვირვებათა რიგი ანგარიშგასწავლია. მათი დამსახურება იმაშია, რომ მათ ბირველად მოაქციეს ყურადღება იმ გარემოებას, რომ გრძნობის განცდაში ნორმალურ პირობებში შედის ორგანული შეგრძნებების განცდებიც, რომლებიც თავისებურ ელფერს აძლევენ იმ გრძნობათა განცდას. ეს არის უმთავრესად გულის არეში, ნაწილობრივ მუცლის არეში ლოკალიზებული ორგანული შეგრძნებები. ამიტომ, რომ გულუბრყვილო ადამიანი გრძნობას „გულში“ ათავსებს; გრძნობის „ადგილად“ გულს თვლის!

გრძნობის ფიზიოლოგიური საფუძვლები

ჭეშმალანგეს თეორია გრძნობის ფიზიოლოგიურ საფუძველად თვლის პერიფერიულ ფიზიოლოგიურ პროცესებს, სახელდობრ, გრძნობის გამომწვევი ობიექტის აღქმასთან რეფლექტორულად დაკავშირებულ ვისცერალურ ცვლილებებს, რომელნიც აისახებიან ტვინის ქერქში, რის შედეგადაც ემოციის განცდა აღმოცენდება.

თანამედროვე ფიზიოლოგიას გააჩნია მოწამებები, რომლის მიხედვით გრძნობის განცდის საფუძველს ცენტრალური და, კერძოდ, ქერქული პროცესებიც შეადგენენ; ამ პროცესების ჩათვლა მეორად მოვლენად არ შეეფერება სინამდვილეს. გრძნობის ფიზიოლოგიურ საფუძველში ქერქული პროცესები დიდ როლს ასრულებენ, თუმცა ისევე, როგორც ინსტიქტები, გრძნობებიც მნიშვნელოვნად გაპირობებულია ქერქული ცენტრების მოქმედებით (იხ. თავი 1, § 4) და ვეგეტატიური

ნერეული სისტემის პროცესებით. დადასტურებულია, რომ ტანის იმ ნაწილის დაზიანება, რომელსაც მხედველობის ბორცვს უწოდებენ (იხ. თ. 1, § 4), იწვევს ემოციური პროცესების დარღვევას. მიუხედავად ამისა, ადამიანის საფეხურზე, როგორც ამას განსაკუთრებული პავლოვი ფიზიოლოგია ამტკიცებს, ქერქვეშა პროცესები ქვეტული მოქმედებისაგან დამოუკიდებლად ვერ მიმდინარეობენ. პავლოვის თქმით ქერქს „თავის განკარგულებაში უჭირავს სხეულში მიმდინარე ყველა პროცესი“. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ემოციურ განცდათა აღმოცენებისათვის და მიმდინარეობისათვის ჰქონია მხედველობის ბორცვის კავშირს დიდი ტვინის ქერქთან.

გრძნობა მაშინ აღმოცენდება, როდესაც სათანადო ფიზიოლოგიური პროცესი ქერქისა და ქერქქვეშა ცენტრებში და, ერძოდ, მხედველობის ბორცვში მიმდინარეობს. საგულისხმოა, რომ გრძნობის ის გამოსახულებითი მოძრაობები და ის ვისცერალური ცვლილებები, რასაც ჯემს-ლანგეს თეორია გრძნობის საფუძვლად თვლის, ამ ქერქქვეშა ცენტრებისა და ევგენტური ნერეული სისტემის მეშვეობით ხორციელდება.

ი. პავლოვი ემოციის საფუძვლად, ერძოდ, „დინამიკური სტერეოტიპის“ (იხ. თავი 1, § 4) ჩამოყალიბებაში და მის დარღვევაში ხედავს, რაც ქერქში მიმდინარე პროცესს წარმოადგენს. იგი წერს: „უნდა ვიფიქროთ, რომ ნახევარსფეროების ნერეული პროცესები დინამიკური სტერეოტიპის ჩამოყალიბებისა და შენარჩუნების დროს არის ის, რასაც ჩვეულებრივ უწოდებენ გრძნობებს მათ ორ ძირითად კატეგორიაში — დადებითსა და უარყოფითში და მათი ინტენსივობების უშველებელ გრადიენტში“.

დინამიკური სტერეოტიპის დარღვევის პროცესების აღწერას შემდეგ ი. პავლოვი დაასკვნია — „მე ვფიქრობ, რომ არსებობს საკმარისი საფუძველი მივიღოთ, რომ დიდ ნახევარსფეროებში მიმდინარე აღწერილი ფიზიოლოგიური პროცესები უპასუხებენ იმას, რასაც ჩვენ სუბიექტურად ჩვენში ჩვეულებრივ გრძნობებს ვუწოდებთ, დადებითი და უარყოფითი გრძნობების ზოგად ღორბაში და ელფერებისა და ვარიაციების უამრავ რიგში მათი კომბინირებისა ამ მათი განსხვავებული დამბულობის წყალობით“.

§ 2. გრძნობის ძირითადი თვისებები

რამდენადაც გრძნობები, როგორც დაინახეთ, ორგანულ შევარბებებზე დაუყვანებად თავისებურ ფსიქიკურ პროცესებს წარმოადგენენ, საჭიროა მათი ძირითადი თვისებების დახასიათება.

გრძნობის სუბიექტურობა

1. გრძნობის ერთ-ერთ ძირითადს, განსაკუთრებით შემეცნებით პროცესებისაგან განმასხვავებელ თვისებას, როგორც ეს ზემოთაც აღვანშნული, მისი სუბიექტურობა შეადგენს.

გრძნობა ყველა სხვა ფსიქიკურ პროცესებთან შედარებით უფრო სუბიექტურად, პიროვნებაში ჩანერგილად განიცდება. როგორც სუბიექტში, „მე“-ში მიმდინარე პროცესი, ამ მხრივ „გი ალქმის ანტიპოდია: ალქმა ხომ პიროვნება-საგან გამოყოფილად განიცდება — როგორც ჩვენს გარეთ არსებული, ჩვენგან დამოუკიდებელი, ობიექტური საგანი: ჩვენ საგანს განვიცდით და არა მის ალქმას: ალქმა არ განიცდება ისევე როგორც სათვალის გამჭვირვალე შუშა, როდესაც საგანს სათვალეში ვუყურებთ.

გრძნობა სუბიექტურია თავისი ფუნქციონირებაში: როგორც ზემოთ ითქვა, იგი ობიექტის თვისებას კი არ ასახავს, არამედ თვით სუბიექტის შინაგან მდგომარეობას გამოხატავს. სხვადასხვა სახის გრძნობებს მეტ-ნაკლები სუბიექტურობა ახასიათებს (იხ. ქვემოთ — გრძნობათა კლასიფიკაცია).

2. გრძნობის ამ თვისებასთან არსებითად დაკავშირებულია გრძნობის სუბიექტურობა სხვა მნიშვნელოვან თვისებებთან, მისი შინაარსის დამოკიდებულება სუბიექტის, პიროვნების მდგომარეობაზე, გრძნობის ადვილი სუბიექტური ცვალებადობა ერთი და იმავე ობიექტურ პირობებში.

ამ მხრივ აღსანიშნავია გრძნობის დიდი, როგორც ინტერინდივიდუალური განსხვავებულობა (ეს გარემოება ჭერ კიდევ ძველი რომაელების ანდაზაშია ასახული — „გემოვნებზე არ დავობენ“), ისე ინტერინდივიდუალური ცვალებადობა: ერთი და იგივე საგანი, ან ობიექტური ვითარება ხშირად იწვევს არსებითად განსხვავებულ გრძნობებს არა მხოლოდ სხვადასხვა ადამიანთან, არამედ ერთ და იმავე ადამიანში მისი შინაგანი მდგომარეობის გამო (ის, რაც ერთ პერიოდში მოსწონს, მეორე პერიოდში არ მოსწონს და ა. შ.).

„ამოცირი განსახი პრტიანობა“

გრძნობა არ არის სტრუქტურული, განაწევრებული, როგორც, მაგალითად, ალქმა: მისი მთლიანობა უფრო დიფუზური ხასიათისაა. ამიტომ ერთდროულად აღმოცენებული გრძნობები ერთმანეთის „გვერდით“ კი არ განიცდებიან, რო-

გორც, მაგალითად, სხვადასხვა ფერები ჭრელი საგნის აღქმისას; არამედ შეიძლება დაერთიანდეს ზოგიერთი გრძნობის სახით — „ერთიანი ემოციური მდგომარეობის“ სახით განიცდებიან (იხ. ქვემოთ „ამბივალენტობა“).

პოლარობა

გრძნობათა სპეციფიკურ თვისებას მათი პოლარული ხასიათი შეადგენს. გრძნობებს ერთიმეორის საწინააღმდეგო, პოლარული მართულება ახასიათებს. ყოველი გრძნობა ან დადებითი ან უარყოფითი — ან სიამოვნების ან უსიამოვნების ელფერს ატარებს: სიხარული — მწუხარება; სიყვარული — სიძულვილი; მხიარულება — მოწყენილობა და ა. შ.

ამბივალენტობა

მთელ რიგ გრძნობებს ახასიათებს ამბივალენტობა („ორპოლუ-სიანობა“), რაც გრძნობების „ემოციური ტონის ერთიანობის“ ზემოთ აღნიშნულ თვისებასთანაა დაკავშირებული. სიამოვნებისა და უსიამოვნების ელფერის გრძნობათა შერწყმა თვისობრივად ახალ გრძნობას ქმნის, რომელშიაც სიამოვნება და უსიამოვნება ცალ-ცალკე კი არ არის მოცემული, არამედ ახალ, მთლიან, სპეციფიკურ განცდას წარმოადგენს.

ასეთი ამბივალენტური ბუნებისაა, მაგალითად, სპეციფიკური მძაფრი სიამოვნების გრძნობები, რომლის აღმოცენებაში მნიშვნელოვან როლს საშინოების მომენტი ქმნის: ეს ის სიამოვნებაა, რომელსაც ადამიანი გვრის დიდი სისწრაფით მანქანით ქროლა, მაღალ საქანელაზე ქანაობისას მაღლა აფრენა, პარაშუტით ჩამოხტომა, სიმაღლიდან წყალში გადახტომა და ა. შ.

ამბივალენტურია სიდიადის გრძნობა, რომელსაც ჩვენში იწვევს, მაგალითად, ბუნების დიადი გამოვლინებები (კავკასიონის ქედის პანორამის მზერა, აბოზოქრებული ზღვა, დიდი ჩანჩქერი და ა. შ.), ამ სახის ესთეტიკურ ტკბობას სპეციფიკურ იერს აძლევს, ბუნების ძალასთან შეერთების შთაბეჭდილებით გამოწვეული, თავისთავის „ამაღლებულობის“ განცდასთან შეერთებული თავის სიპატარავისა და სისუსტის უსიამოვნო განცდის მომენტიც (იხ. ქვემოთ: სიდიადის გრძნობა); ოღონდ ეს ორი მომენტი ცალ-ცალკე კი არ განიცდება, არამედ სპეციფიკურ მთლიან

განცდას წარმოადგენს, რომელშიაც სუბიექტი ჩვეულებრივ ეერ ამჩნევს უსიამოვნო ელფერის ზემოაღნიშნულ გრძნობას.

ამბივალენტური ბუნებისაა მოლოდინის განცდა, ექვიანობის გრძნობა და სხვ.

გრძნობის დინამიკობა

გრძნობა საზოგადოდ, განსაკუთრებით კი ემოცია, მხოლოდ განცდა კი არ არის, არამედ მეტ-ნაკლებად მოქმედებისაკენ სწრაფვაცაა: ამ თვისებას ზოგი ავტორი გრძნობის დინამიკობას უწოდებს. გრძნობას მოქმედებისაკენ სწრაფვის, მოქმედებაში გადასვლის ტენდენცია ახასიათებს. მაგალითად, შიშის გრძნობაში მოცემულია ამ განცდის გამომწვევი ობიექტებისაგან მოშორების ტენდენცია, რისხვაში, პირიქით, ამა თუ იმ ფორმაში მოცემულია „თავდასხმის“ ტენდენცია და ა. შ.

ამ თვისების გამო ემოციას ხშირად იხილავენ როგორც ქცევის მამოძრავებელ ძალას.

აღსანიშნავია, რომ იმ შემთხვევაში, როდესაც ემოციის ინტენსივობა ძალიან მაღალ დონეს აღწევს, მაგალითად, აფექტის შემთხვევაში, იგი უნებლედ გადადის მოქმედებაში ისე, რომ ამ მომენტში ადამიანის ქცევას ეს ძლიერი ემოცია (აფექტი) წარმართავს (იხ. ქვემოთ, აფექტები).

მაგრამ ნებისმიერი მოქმედების შემთხვევაშიც ემოციის დინამიკურობა იმ მხრივ იჩენს თავს, რომ იგი ხშირად განსაზღვრავს ნებისმიერი მოქმედების მოტივს, ე. ი. ამა თუ იმ გადაწყვეტილებას გამოატანინებს ადამიანს.

ემოციის ქცევასთან დამოკიდებულების მხრივ აღსანიშნავია, რომ ძლიერი ემოცია (ღარღის, რისხვის, შიშის და ა. შ.) ადვილად იწვევს მოქმედების შეფერხებას, ქცევის დეზორგანიზაციას.

საინტერესოა, რომ ჯერ კიდევ სპინოზა ემოციური მდგომარეობის ნიშანდობლივ თვისებად თვლიდა, რომ იგი აძლიერებს ან ასუსტებს „სხეულის მოქმედების“ უნარს.

გრძნობის ინტენსივობა

ყოველ გრძნობას ინტენსივობის რალაცა ხარისხი გააჩნია, ერთი და იმავე სახის გრძნობები ინტენსივობის მხრივ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. სიხარული იქნება ეს თუ მწუხარება, სიყვარული

თუ სიძულვილი, შიში თუ რისხვა და ა. შ. თითოეული მათგანი სხვადასხვა შემთხვევაში მეტ-ნაკლებად ინტენსიურია. ერთ შემთხვევაში ძლიერ სიბარულის განვიცდით, მეორე შემთხვევაშიც გვიხარია მაგრამ ნაკლებად და ა. შ.

მაგრამ, უნდა აღინიშნოს, რომ ინტენსივობით დიდად განსხვავებული ერთი და იმავე სახის გრძნობები, გარკვეულ ფარგლებში, თვისობრივადაც იცვლება. მაგალითად, სუსტი და ძლიერი სიბარული თვისობრივადაც არ არის იგივეობრივი.

გრძნობის მასშტაბის ცვლილება

გრძნობის ექსტენსივობას უწოდებენ მის, ასე ვთქვათ, გავრცელებას სუბიექტში. ეს თვისება საზოგადოდ გრძნობის დამახასიათებელია, რამდენადაც გრძნობა ლოკალური მოვლენაა კი არ არის, არამედ მთლიანი პიროვნების მდგომარეობაა. მაგრამ სხვადასხვა სახის გრძნობები ამ მხრივ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: ზოგი გრძნობა (მაგალითად, გუნება) განსაკუთრებით დიდ ექსტენსივობით ხასიათდება — იგი მოიცავს მთელ პიროვნებას და მეტ-ნაკლებ გავლენას ახდენს პიროვნების ყველა განცდაზე; იმის მიხედვით, რა გუნებაზეა ადამიანი, ობიექტურად ერთი და იგივე მოვლენები, გარკვეულ ფარგლებში განსხვავებული ემოციური ტონით განიცდებიან.

პირიქით, შედარებით სუსტი ექსტენსივობის გრძნობა იმდენად დაკავშირებულია მხოლოდ მის გამომწვევ მოვლენასთან, რომ მაინც და მაინც შესაძლებელია გავლენას სუბიექტის სხვა განცდაზე არ ახდენს. მაგალითად, წამლის უალრესად არასასიამოვნო გემოთი გამოწვეული უსიამოვნების გრძნობა ვერ ცვლის სუბიექტის კარგ გუნებას, ანდა იმ სიამოვნების განცდას, რომელსაც მასში, იმავე დროს, ლამაზი ლექსი თუ პეიზაჟი აღძრავს.

აღსანიშნავია, რომ გრძნობის ინტენსივობა და ექსტენსივობა არ არიან ერთმანეთთან პირდაპირ კავშირში. ექსტენსიური შეიძლება იყოს სუსტი ინტენსივობის გრძნობაც (მაგალითად, გუნება) და დიდი ინტენსივობისაც (მაგალითად, აფექტი, რომელიც მთლიანად ავსებს სუბიექტის ცნობიერებას).

გრძნობის სიმაღლე, ანუ ხანძარი

გრძნობები დიდად განსხვავდებიან ხანძრებით, რასაც ჩვეულებრივ გრძნობის სიმტკიცეს უწოდებენ. ზოგი გრძნობა ძალიან სწრაფწარმოქმნილია (მაგალითად, აფექტი), ხოლო ზოგი წლების გან-

მდლობაში და ზოგჯერ მთელი შეგნებული ცხოვრების განმავლობაში გრძელდება (მაგალითად, ვნება).

საზგასმელია, რომ გრძნობის მეტ-ნაკლები ხანგრძლივობა არა მხოლოდ თვით გრძნობის სახეზეა დამოკიდებული, არამედ პიროვნების თავისებურებაზეც. განსაკუთრებით მის ტემპერამენტზე (იხ. თავი 12, § 1).

გრძნობის სიღრმე

პიროვნების ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობისაა გრძნობის ის თავისებურება, რასაც გრძნობის სიღრმე ეწოდება. თუმცა გრძნობებს საზოგადოდ, შეგუწებით პროცესებთან შედარებით, პიროვნებაში მეტი „ხანგრძლივობა“ და ამ აზრით, მეტი სიღრმე ახასიათებს, როგორც ეს ზემოთაც გვქონდა აღნიშნული, მაგრამ ამ მხრივ, გრძნობები ერთმანეთისაგანაც დიდად განსხვავდებიან. ზოგი გრძნობა უფრო ღრმად წვდება პიროვნებას, ცვლის კიდევ მას, ზოგი იმდენად „ზედაპირულია“, პერიფერიულია პიროვნებასათვის, რომ სრულიად უკვალოდ გაქრება ხოლმე.

აღსანიშნავია, რომ გრძნობის სიღრმეს არა აქვს პირდაპირი დამოკიდებულება მის ინტენსივობასთან, თუმცა ხშირად ინტენსიური გრძნობა ღრმაც არის, მაგრამ ეს არ არის აუცილებელი. ძლიერი გრძნობა შეიძლება არ იყოს ღრმა, ხოლო სუსტი ინტენსივობის გრძნობა კი ღრმა იყოს.

მაგალითად, კბილის ძლიერი ტკივილით გამოწვეული გრძნობა შეიძლება უალრესად ძლიერი იყოს — აფექტის დონეზეც კი მიიღწეოს, მაგრამ იგი არაა ღრმა — კბილის ტკივილთან ერთად ისიც მკვეთრად გაქრება, პირიქით, ინტერესი თავის სპეციალობის გარკვეულ საკითხებისადმი ჩვეულებრივ ძალიან ღრმა გრძნობას წარმოადგენს, მაგრამ იგი დიდი ინტენსივობის გრძნობა არ არის. ღრმა გრძნობის დამახასიათებელია, რომ იგი კვალს ტოვებს პიროვნებაში, მეტ-ნაკლებად ცვლის მას, ზეგულე გრძნობა, პირიქით, უკვალოდ გაივლის.

გრძნობის სიღრმეც მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია პიროვნების თავისებურებაზე, კერძოდ, მის ტემპერამენტზე. არსებობს ისეთი ტემპერამენტის ადამიანები, რომელთაც ღრმა გრძნობებისადმი ტენდენცია ახასიათებთ — მათში შედარებით უმნიშვნელო მოვლენებზეც ღრმა გრძნობას იწვევენ, ემოციურად აღელვებენ მათ და ა. შ. და, პირიქით, არსებობენ ადამიანები, რომელნიც შედარებით

ზერელედ, იოლად განიცდიან მათთვის ობიექტურად დიდ მნიშვნელობის მოვლენებსაც კი.

არსებობენ ისეთი პიროვნებები, რომელთათვისაც დამახასიათებელია ღრმა გრძნობები მხოლოდ ინტერესთა გარკვეულ სფეროში — ზოგს მხოლოდ თავის ოჯახურ ინტერესებთან დაკავშირებულ სფეროში, ზოგს მხოლოდ თავის პრაქტიკულ სფეროში, ზოგს უბრალო საზოგადოებრივი ცხოვრების სფეროში და ა. შ.

გრძნობათა სერიოზულობა-არასერიოზულობა

გრძნობათათვის დამახასიათებელ თვისებათა შორის აღსანიშნავია თავისებური თვისება, რომელიც განასხვავებს ნამდვილ რეალური ცხოვრების მოვლენებით გამოწვეულს და წარმოასახელებს, ან უბრალოდ მოვლენებით გამოწვეულ გრძნობებს. ფსიქოლოგმა ვ. შტერნმა ამ თვისებას გრძნობის „სერიოზულობა“ და „არასერიოზულობა“ უწოდა.

საქმე ის არის, რომ აბარეალურად ნაგულისხმევი მოვლენის ფანტაზიით შეთხზული ამბებიც, გარკვეულ პირობებში (ერისი ნათხზავის მხატვრულ ფორმაში მოცემულობისას, ან ბავშვის შეხსენებაში, თამაშის პირობებში), საესებით ნამდვილ რეალურ და ზოგჯერ ძალიან ინტენსიურ გრძნობას იწვევენ: მკითხველი ან მსმელ-ბელი თეატრში თუ კინოში იმდენად ძლიერ გრძნობებს განიცდის, რომ ზოგჯერ ტირის, იცინის და ა. შ., მიუხედავად იმისა, რომ ნამდვილებით იცის ამ გრძნობათა გამომწვევი ამბებისა და პირობების არარსებობის შესახებ.

მიუხედავად იმისა, რომ ეს გრძნობები ნამდვილი, რეალური განცდებია, ისინი, ცხადია, არსებითად განსხვავდებიან რეალური მოვლენებით, ნამდვილი ამბების გამოწვეული გრძნობებისაგან. აი, სწორედ ამ განსხვავების აღსანიშნავად უკანასკნელი სახის გრძნობების თავისებურებას ვ. შტერნი „არასერიოზულობას“ უწოდებს. სხვა ავტორი (მფენდერი) უკანასკნელი სახის გრძნობებს „მფრანკო“ გრძნობებს უწოდებს; ამით იგი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ამ გრძნობებს არა აქვთ გადგმული „ღრმა ფესვები“ პიროვნებაში, რომ ისინი „აწეული“ („ამაღლებული“) ბუნებისა არიან.

არასერიოზულ გრძნობებს არ ახასიათებთ ის დინამიკურობა — მოქმედებაში გადასვლის ტენდენცია, რაც ზემოთ გვქონდა განმარტებული, როგორც გრძნობის ერთ-ერთი თვისება: რაც არ უნდა აბრუნდეს მსმელ-ბელი კინოეკრანზე ბავშვის წყალში დახრჩობის

სცენით, მას იმპულსიც არ გაუჩნდება მის მისაშველებლად გაქცევისა და წყალში გადავარდნისა.

არასერიოზულ გრძნობებს ის სიღრმეც არა აქვთ, რაც ანალოგიური სახის სერიოზულ გრძნობებს ახასიათებს. უმძიმესი ტრაგიზმით დასავსე როლში დიდ „ენებათა ღელვის“ განცდის შემდეგ, ამ როლის შემსრულებელი მსახიობი მზიარულ გუნებაზეა და იქტიურად წინაწილებს სპექტაკლის შემდეგ გამართულ ზეიმში: არასერიოზული გრძნობის სახით სცენაზე განცდილმა ტრაგედიამ ვერ შეცვალა პიროვნება.

§ 2. გრძნობათა კლასიფიკაცია

გრძნობათა მრავალსახიანობაში ასხვავებენ შემდეგ ძირითად კლასებს, ანუ სახეებს.

„საგნობრივი გრძნობები“ და ემოციები

ასხვავებენ ემოციებს და გრძნობებს ეიწრო მნიშვნელობით. ამ უკანასკნელს ზოგი ავტორი საგნობრივ გრძნობებს უწოდებს. თუმცა მათ განმასხვავებელ ნიშანთა შესახებ აზრთა სხვაობა არსებობს, მაგრამ პრაქტიკულად, განცდაში ისინი სავსებით ნათლად განსხვავდებიან:

მაგალითად, სიხარული, მწუხარება, ღარდი, სევდა, სიყვარული, სიძულვილი, შიში, რისხვა და სხვა ამგვარი განცდები ემოციებს წარმოადგენენ, ხოლო საგნის სილამაზის, ან მისი უღიმავობის თუ სიმპათიურობის, საზიზღრობის თუ მშვენიერების, ესთეტიკური სიამოვნების ანდა ინტერესის განცდა (ეს ამბავი საინტერესოა, ეს წაგნი მოსაწყენია) და ა. შ. ეიწრო მნიშვნელობით გრძნობებია, ანუ „საგნობრივი გრძნობებია“.

როგორც ვხედავთ, მთავარი განსხვავება ემოციურ განცდათა ამ ორ ძირითად სახეს შორის, უპირველეს ყოვლისა, შეტნაკლებს სუბიექტურობაში: ემოცია განიცდება, როგორც თვით სუბიექტის განცდა, მისი შინაგანი მდგომარეობა: შემიხარია, მე მწუხარ, მე მიყვარს და ა. შ., საგნობრივი გრძნობა კი, პირიქით, ობიექტში გადატანილად განიცდება: ამ სახის გრძნობებს ისე განვიცდით, თითქმის ეს თვით საგნის, ობიექტის თვისება ყოფილიყოს და არა ჩემი განცდა საინტერესოა ეს რომანი, მშვენიერია ეს პეიზაჟი, საზიზღარია ეს ქვეწარმავალი და ა. შ. რასაკვირველია, არსებითად, ეს საგნობრივი გრძნობებიც სუბიექტურია, — იმ აზრით,

რომ სუბიექტის შთაბეჭდილებას და არა საგნის ობიექტურ თვისებას წარმოადგენენ. ეს არის საზოგადოდ გრძნობების შეგრძნება. საგან შთაბეჭდილებაზე უფრო ზრდილი ნიშანი (იხ. ზემოთ 5. 1). ერთი და იმავე ობიექტს ერთი ადამიანი როგორც საინტერესოს ან ლამაზს განიცდის, მეორე კი — როგორც არასაინტერესოს, მოსაწყვეს ან უღამაზოს, მაგრამ განცდაში ეს ინტერესის თუ სილამაზის ვარსებობა როგორც ზემო განცდა კი არ გვეძლევა, არამედ როგორც ობიექტურად, ჩვენ გარეთ არსებული ობიექტის თვისება განიცდება. ეს განცდა კი უფრო მეტად ზრდილია, რადგან იგი გრძნობის განცდასა და განცდას (აქტიურ უწოდებენ ამ გრძნობებს საგნობრივად). გარდა ამ თვისებებზე მისი მხრივ ასეთი გრძნობები საგნის თვისებებთან აღქმას უზღოვდება.

აღსანიშნავია, რომ შინაარსეულად ერთი სახის გრძნობაც სხვასთან ერთად შეიძლება იქნას. სიტუაციის მიხედვით შეიძლება იქნას განცდილი როგორც ემოცია და როგორც საგნობრივი გრძნობა. მაგალითად, ზოოპარკში გალიაში აღქმული ლომი „საშიშრელია“, მაგრამ მისი „საშინელების“ განცდა სულ არ აწუხებს ადამიანს — ეს საგნობრივი გრძნობაა, მაგრამ როდესაც იმავე ადამიანს ზოოპარკში გალიიდან გამოპარული ლომი შეხვედრას იწვევს, მაშინ ემოციის განიცდის — ეს გრძნობა საგანში გაერთიანდა ადამიანის განცდასთან, ახლა თვით ადამიანს იპყრობს შიშ.

მეორე მნიშვნელოვანი განსხვავება ემოციასა და საგნობრივ გრძნობას შორის იმაში მდგომარეობს, რომ ემოციები უფრო მთლიან-ბაზოვრული ბასიათისა და უფრო ექსტრინსიკური არიან: საღვარდლო, რისხვა, შიში და ა. შ. უფრო მთლიანად ბაზოვრულ მდგომარეობაში, უფრო საგნის სილამაზის თუ მისი უმნიშვნელობის განცდა.

ემოციები და საგნობრივი გრძნობები განსხვავდებიან დინამიკურადაც მხრივაც. ემოციებს, როგორც წესი, უფრო ახასიათებს მოკლე დროში გადასვლის ტენდენცია.

საგნობრივი და ათუთი გრძნობები

დიდი ბანია მიღებულია სიმარტივისა და სირთულის თვალსაზრისით გრძნობების დაყოფა ორ დიდ კლასად. პირველს შეადგენს ბაზოვრული, „ელემენტარული“, ანუ „ფიზიკური“, ანდა „დაბალი“ გრძნობები, მეორეს — ათუთი, ანუ „მაღალი“ გრძნობები.

მარტივს უწოდებენ იმ გრძნობებს, რომელსაც იწვევს საგნის ნეგატიური თვისებები (ცენო, სუნი, ფერი, ბგერა, შეხებითი თვისებები და ა. შ.). აღქმა. რთულს კი იმ გრძნობებს, რომელიც უფრო

ბები და ა. შ.) აღქმა. რთულს კი იმ გრძნობებს, რომელიც უფრო რთული, შინაარსიერი მოვლენითაა გამოწვეული.

მაგალითად, თუ ფერით ან ბგერით გამოწვეული გრძნობა მარტივია, სურათით ან მუსიკალური ნაწარმოების მოსმენით გამოწვეული გრძნობა რთულია.

რთულ გრძნობათა სამ ძირითად ჯგუფს ასხვავებენ: ესთეტიკურს, ინტელექტუალურსა და მორალურს.

ესთეტიკური გრძნობები

ესთეტიკური გრძნობები სიამოვნების ელფერის გრძნობებია, რომელნიც ძირითადად სიმშვენიერის სპეციფიკურ განცდას წარმოადგენენ. ოღონდ ეს სიამოვნება არ არის დაკავშირებული რაიმე ბიოლოგიური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასთან, არაა სხეულებრივი სიამოვნება (გემრიელი საჭმლით ან კარგი სუნით გამოწვეული სიამოვნება, მაგალითად, ესთეტიკური გრძნობა არ არის); იგი სპეციფიკურად ადამიანური განცდაა. ესთეტიკურ სიამოვნებას იწვევს მოვლენა, რომელიც სხეულებრივი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობასთან არ არის დაკავშირებული (ლამაზი ან დიადი პეიზაჟი, ქანდაკება, სურათი, ლექსი და ა. შ.).

ესთეტიკური გრძნობისათვის დამახასიათებლად ითვლება სპეციფიკური განცდა ამ გრძნობის გამოწვევს საგანთან სპეციფიკური შინაგანი ხასიათის დაკავშირებისა, ობიექტთან მეტნაკლები „შერწყმის“ განცდა, რასაც, ჩვეულებრივ, „შთაგრძნობას“ უწოდებენ.

ეს სპეციფიკური განცდა განსაკუთრებით მეკეთრად იჩენს თავს ესთეტიკური გრძნობის იმ სახეობაში, რასაც სილიადის ან „მაღლებულობის“ გრძნობას უწოდებენ.

სილიადის ესთეტიკური განცდა: ამ სახის ესთეტიკური ბუნების განცდას იწვევს გრანდიოზული, დიადი მოვლენის აღქმა, მაგალითად, ბუნების თვალუწვდენელი სივრცეები ან დიდი ძალის გამოვლინება (უზარმაზარი კლდე, მაღალი მთა, თვალუწვდენელი ველები, დიდი ჩანჩქერი, აბოზოტრებული ზღვა, ძლიერი ქვეა-ქუხილი და ა. შ.).

ასეთი გრანდიოზული მოვლენები იწვევენ ადამიანში სილიადის თვისებურ, აღტაცებისმაგვარ ესთეტიკურ გრძნობას მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი არ აშინებენ ადამიანს, თუ სუბიექტი თავის თავს ამ დიდ ძალთან გამანადგურებელი მოქმედებისაგან დაცულია გრძნობს.

სიდიადის გრძნობისათვის, როგორც ვთქვით, განსაკუთრებით დამახასიათებელია „შთაგრძნობის“ მოვლენა: ადამიანი ისე განიცდის ამ უსულო მოვლენებს, თითქოს, ერთი მხრივ, მათში ადამიანური განცდა იყოს მოცემული (აბოპოქრიფული ზღვა განრისხებულად იბრძვის და ა. შ.), ხოლო, მეორე მხრივ, ამ გრძნობით მოვლენის ძალა თვით მასში, სუბიექტში იყოს გადმოსული, თითქოს ეს შეერწყმის ამ მოვლენას და მასთან ერთად ძლიერდება და დიდდება (აქედან სახელწოდება „ამაღლებულის გრძნობა“); თუმცა ამასთან ერთად ხშირად აღინიშნება ამ მოვლენის წინაშე თავისი სისუსტისა და სიპატარაის განცდაც (ეს გრძნობა ამბივალენტურია — იხ. ზემოთ).

კომიკურის გრძნობა. ესთეტიკური გრძნობის ერთ-ერთ საბედოვლიან ხოლმე კომიკურის გრძნობას. თუმცა ზოგი ავტორი მას ინტელექტუალური გრძნობების კატეგორიას აკლავს, რამდენადაც ეს განცდა გარკვეულ მიმართებათა წვდომის საფუძველზე აღმოცენდება.

როგორც ყველა ესთეტიკური გრძნობა, კომიკურის გრძნობა არასხეულებრივი სიამოვნების ელფერს ატარებს. ამ გრძნობის გამომწვევ პირობათა შორის, პირველ რიგში, აღსანიშნავია მოულოდნელი შეუფერებლობა ალკიმეისა სიტუაციასთან და, კერძოდ, ადამიანის მოქმედების მოულოდნელი შეუფერებლობა მის მიზანთან, ოღონდ იმ შემთხვევაში, თუ ეს მოვლენა საკეთილდღეოდ მთავრდება.

მაგალითად, ამაყი გარჯობის, დიწყად მოსიარულე, ჭოღოთ შეიარაღებული მსხვილი ადამიანის წვიმიან ამინდში დაკეპა ქუჩაში მაყურებელში სიცილს იწვევს (თუ ეს ადამიანი არ დაიმტვრა, ე. ი. თუ საკეთილდღეოდ დასრულდა ეს მოვლენა). მაგრამ ბატარა ბავშვის დაკეპა, რომელიც ქუჩაში მოზადა, კომიკური არ არის. პირველ შემთხვევაში კომიკურის გრძნობას იწვევს მოულოდნელი შეუფერებლობა დაკეპისა ადამიანის ამაყ გარეგნობასთან და დარბაისლურ სიარულთან, მეორე შემთხვევაში კი — ასეთ შეუფერებლობას ადგილთა არა აქვს.

ინტელექტუალური გრძნობები

ინტელექტუალური გრძნობები წარმოადგენენ შემეცნების პროცესთან დაკავშირებულ გრძნობებს, როგორიცაა, მაგალითად, გაკვირვების, ცნობისმოყვარეობის, ინტერესის, ეჭვის, დარწმუნებულობისა და სხვა ისეთი გრძნობები, რომელსაც აზროვნების პროცესი აღძრავს.

ინტელექტუალურ გრძნობას წარმოადგენს, მაგალითად, ის უსი-

ამოვნების გრძნობა, რომელსაც იწვევს გაუგებარი წიგნი, ცუდად წაკითხული ან ბუნდოვანი შინაარსის მოხსენება, არადამარწმუნებელი თეორია... ინტელექტუალურ გრძნობას წარმოადგენს აგრეთვე შემეცნებითი პროცესით გამოწვეული სიამოვნება: რაიმე რთული შინაარსის გაგებით, ამოცანის გადაწყვეტით, ახლის აღმოჩენით, რაიმე კანონზომიერების დადასტურებით ანდა სიამოვნება, რომელსაც იწვევს ნათელი, ღრმა აზრი, კარგი შედარება, მოხდენილი გამოთქმა, გონებამახვილური მეტაფორა, ლოგიკურად გამართული სიტყვა და ა. შ.

მორალური გრძნობები

მორალური გრძნობები წარმოიშეებიან მხოლოდ საზოგადოებრივი ურთიერთობის საფუძველზე.

საზოგადოებრივ ურთიერთობაში არის მოქმედებები, რომელნიც ზნეობრივად ითვლებიან, მეორე მხრივ — არის მოქმედებები, რომელნიც უზნეოდ ითვლებიან, იმის მიხედვით, თუ როგორია ამ მოქმედებათა საზოგადოებრივი ღირებულება: მორალური გრძნობები წარმოადგენენ ადამიანის ქცევის ამ ზნეობრივი ღირებულების ან მისი დარღვევის განცდას გრძნობის სახით: მაგალითად, სირცხვილის ან სიამაყის გრძნობა, ზნეობრივი მოვალეობის, სინანულის, სინდისის ქენჯნის, აღშფოთების, თანაგრძნობა-სიმბრალულის გრძნობა და ა. შ.

ამოცანათა სახეები

ემოციათა სახეებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია შემდეგი ძირითადი ჯგუფები:

ფექტები. ფექტები წარმოადგენენ ერთგვარად წამოჭრილ, სწრაფად წარმავალ და უკიდურესად ინტენსიურ ემოციას, რომელიც მისი განცდის მომენტში ეუფლება პიროვნებას, წარმართავს მის ქცევას და ძლიერი გამომხატველი მოძრაობებით ხასიათდება.

ფექტის დროს უაღრესად ირღვევა წონასწორობა სუბიექტსა და გარემოს შორის, ისე რომ ადამიანი ობიექტურად ვერ აფასებს შექმნილ მდგომარეობას და იძლევა მიზანშეუწონელ, ხშირად, ქოლსურ რეაქციას.

აფექტს ახასიათებს შემდეგი ძირითადი მომენტები: უპირველეს ყოვლისა, დიდი ინტენსივობა და მწვავე ხასიათი. აფექტი მთლიანად მოიცავს ადამიანის ცნობიერებას, რომელიც აფექტის გამოვიწროვდება; აფექტი აღარ უტოვებს ადგილს სხვა განცდებს; ცნობიერების შეიწროვებულ ველში არ შემოდის სხვა შინაარსები. ამიტომაც, რომ აფექტით შეპყრობილ ადამიანს არ ესმის ხოლმე რჩევისა და დამშვიდების სიტყვები, რომლითაც მას მიმართავენ. აფექტის დროს ადამიანს არ შეუძლია ნორმალურად მსჯელობა, მოცემული პირობების ან თავისი ქცევის სალი შეფასება და ა. შ. ძლიერი აფექტი ადამიანის მოქმედების ღებორგანიზაციას იწვევს; ადამიანი კარგავს საკუთარი ქცევის შეგნებული რეგულაციის უნარს.

მაგრამ ეს მდგომარეობა არ გრძელდება დიდხანს: აფექტი მკორე ხანირებით ხასიათდება, მას „ფეთქადს“ ემოციას უწოდებენ — იგი უცბად იფეთქებს და ისევ უცბად გაივლის.

ზემოთქმულთან ერთად აფექტს ახლავს ძლიერი სხეულბრივი გამოსახულებანი — გულისცემის, სუნთქვის, სისხლის მიმოქცევის მიმოცისა და სხვა სხეულბრივი პროცესების მკვეთრი ცვლილებები.

აფექტს წარმოადგენს, მაგალითად, ძლიერი რისხვა, რომელიც იპყრობს ადამიანს და შეიძლება ისეთი რამ ჩაადენინოს, რასაც ის შეგნებულად არასდროს არ მოიმოქმედებდა; ან, მაგალითად, ძლიერი შიში, რომელიც იპყრობს ადამიანს და წარმართავს მის ქცევას ზოგჯერ თვით სუბიექტისათვის მოულოდნელი მიმართულებით (პანიკური შიში). აფექტის სახით შეიძლება იყოს განცდილი ძლიერი სიხარული (სიხარულის აფექტი) ან მწუხარება და ა. შ.

აფექტებს ჰყოფენ ორ დიდ ჯგუფად: სთენიკურ (სიძლიერის) და ასთენიკურ (სისუსტის) აფექტებად.

სთენიკური აფექტებისათვის დამახასიათებელია თანხლები სხეულბრივი პროცესების გაძლიერება და, საზოგადოდ, ინდივიდის მოძრაობათა და ფსიქიკურ პროცესთა გაცხოველება; გულისცემა და სუნთქვა სთენიკური აფექტის დროს ძლიერდება, სისხლის მილევი ფართოვდება, კუნთების ძალა მატულობს, აზრები და წარმოდგენები სწრაფად მიმდინარეობენ აფექტით ნაქარნახევი მიმართულებით. ტიპურ სთენიკურ აფექტებად რთვდება რისხვის, სიხარულის, აღტაცების, აღფრთოვანების აფექტები.

ასთენიკური აფექტებისათვის, პირიქით, დამახასიათებელია უველა ზემოაღნიშნული პროცესის მოღუნება, დასუსტება და შენელება: სისხლის მილევი ვიწროვდება, ადამიანი ფიქრდება, გულისცემა ნელდება და სუსტდება, სუნთქვა ჩერდება, ადამიანი

გაშეშდება, წარმოდგენათა და აზრთა მიმდინარეობა ფერხდება და ა. შ. ტიპურ ასთენიკურ აფექტად თვლიან შიშს, განცვიფრებას, ღარდის აფექტს...

მაგრამ უნდა ითქვას, რომ როგორც საზოგადოდ აფექტის აღმოცენება დამოკიდებულია ადამიანის თავისებურებაზე — მის ტემპერამენტზე და ა. შ. (არაონ ადამიანებზე, რომელთათვისაც აფექტი უცხოა — იხ. თ. 12, § 1), ისე აფექტის შემასუსტებელი და გამაძლიერებელი გამოვლინებაც სასიცოცხლო პროცესების მიმართ დამოკიდებულია არა მხოლოდ თვით აფექტის სახეზე (მაგალითად, რისხვის აფექტია ეს თუ შიშისა და ა. შ.), არამედ პიროვნების ტიპზედაც. არის შემთხვევები, როდესაც ადამიანი ღარდის აფექტსაც ძლიერი სთენიკური გამოვლინებებით განიცდის. აფექტის გაციდის გამოვლინება დამოკიდებულია აგრეთვე მოცემული აფექტის ინტენსივობაზედაც და მიუღ იმ სიტუაციაზე, რომელშიაც აღმოცენდება აფექტი — რა განცდები უსწრებდა მას წინ, რამდენად ხანგრძლივი იყო ეს ემუცემა, რომელიც აფექტში გადაიზარდა და ა. შ.

ვნებზე: ვნებაუ თავისებური სახის ემოციას წარმოადგენს. იგი ინტენსიურია და მეტად ხანირი (მტკიცე) ემოციაა, რომელსაც ახასიათებს სუბიექტის ინტენსიური სწრაფვა გრძნობის საგნის მიმართ.

სხვადასხვა ტიპის ადამიანს სხვადასხვა სახის ვნება ახასიათებს. ტიპიელ შეპყრობილი იყო სიყვარულის ვნებით. მოლიერისა და პეტრონის ტენწი — გამდიდრების ვნებით; ზოგიერთ მთავრულს ალპინიზმით გატაცება ვნებად აქვს გადაქცეული; ზოგიერთ მონადირეს ნადირობის ვნება უჩნდება; ზოგიერთ კოლექციონერს (მაგალითად, ფილატელისტს) კოლექციონირების ვნება აქვს და ა. შ.

როგორც ვთქვით, ვნება დიდი ინტენსივობის გრძნობაა. ამ მხრივ იგი აფექტს უახლოვდება ვნება, თუკი იგი აღმოცენდება ადამიანში, იპყრობს მას და ყველა მის ძალასა და სწრაფვებს ერთი, ამ ვნების შესატყვისი მიმართულებით წარმართავს.

ვნების განსაკუთრებით მნიშვნელოვან თვისებას თვალსაჩინოდ გამოხატული სწრაფვის დინამიური მომენტი შეადგენს: ვნება არა მხოლოდ გრძნობაა, არა მხოლოდ ემოციური მდგომარეობაა, არამედ, იმავე დროს, ინტენსიური სწრაფვაა — იგი ადამიანს გარკვეული მიმართულებით სამოქმედოდ წარმართავს, ყველა მისი ძალების ერთი მიმართულებით კონცენტრაციას ახდენს. ვნება წარმოადგენს მოქმედებისათვის ენერგიას მძლავრ წყაროს, თუკი მოქმედების მიმართულება ენებას

შესატყვისება. ამ მხრივ ვნებაში მოცემულია ნებისყოფისათვის მნიშვნელოვანი მომენტი, ვნება მისი შესატყვისი მიზნებისადმი სწრაფვის უდიდეს ძალას წარმოადგენს. უდიდეს ნებისყოფას იქნენ ხოლმე არა გულცივი, არამედ ნებელობის მიზნების მიმართ ვნებით „ანთებული“ ადამიანები; ვნება აძლევს ენერგიას ნებისყოფის მოქმედებას, თუ ამ უკანასკნელის მიმართულეა შეესატყვისება ვნებას და, პირიქით, წარმოადგენს უდიდეს დაბრკოლებას ნებისმიერი მოქმედებისათვის, თუკი შინა მიმართულეა ეწინააღმდეგება ნებისყოფის მიმართულეას. ვნებით შეპყრობილ, ვნებისადმი დამორჩილებულ ადამიანს ძალა არ შესწევს შეგნებულად დასაბუთი მიზნების მიმართულებით იმოქმედოს, თუკი ეს მიზნები ეწინააღმდეგება ვნების მიმართულებას.

ამრიგად, ვნება ადამიანის ქცევისა და შინა მოქმედების მნიშვნელოვან, პიროვნებისეულ საფუძველს წარმოადგენს.

სუსტი ნებისყოფის ადამიანთა ვნებას ახასიათებს პიროვნების შეპყრობა, მისი ქცევის დაუფლება. ამ დაუფლების ხარისხი პირველ რიგში თვითონ პიროვნებაზე და განსაკუთრებით მის ნებისყოფაზე დამოკიდებული. ვნება ხშირად განსაზღვრავს ადამიანის ქცევას და ზოგჯერ მთელი მისი ცხოვრების გეზსაც თავისებურად წარმართავს.

თავისი გავლენით ადამიანის ქცევაზე ვნება ნაწილობრივ უახლოვდება აფექტს, სიმაგიეროდ თავისი ხანირებით იგი აფექტის საწინააღმდეგო უკიდურესობას წარმოადგენს. აფექტი ყველა სახის ემოციათა შორის ყველაზე ხანმოკლე, ყველაზე სწრაფ-წარმავალი განცდაა; ვნება კი, პირიქით, ყველაზე უფრო ხანგრძლივი და მტკიცე ემოციური მდგომარეობაა. იგი გრძელდება წლებისა და ზოგჯერ ადამიანის მთელი შეგნებული ცხოვრების მანძილზე. ვნება ქრონიკული ემოციური მდგომარეობაა, აფექტი კი მომენტალური, თუმცა ცხადია, რომ ვნების მეტ-ნაკლები სიმტკიცე ადამიანის ინდივიდუალობაზეცაა დამოკიდებული, არსებობენ ინდივიდები, რომლებსაც ცხოვრების მანძილზე ვნებათა შეცვლა ახასიათებთ, არიან ინდივიდები, რომელთა სიცოცხლის მთელ შეგნებულ პერიოდს ერთი ვნება განსაზღვრავს.

გუნება ემოციათა თავისებურ სახეს გუნება წარმოადგენს. მთელი რიგი თვისებებით იგი აფექტის საწინააღმდეგო ემოციური განცდაა. გუნებისათვის, უპირველეს ყოვლისა, ის არის დამახასიათებელი, რომ იგი არ წარმოადგენს გამოკვეთილს, რაიმე გარკვეულ ობი-

ექტზე მიმართულ გრძნობას; იგი უფრო მთელი სუბიექტის ზოგადი, გაუნაწევრებელი ემოციური მდგომარეობაა, გრძნობის ტონია, რომელიც მთელ პიროვნებაზე ვრცელდება და ყველა მის განცდას თავისებურ ელფერს აძლევს, თავის შესატყვისად აფერადებს. ამ აზრით გუნებას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ახასიათებს—იგი მთელ პიროვნებაზე, ყველა მის განცდაზე ვრცელდება.

როდესაც ადამიანი მხიარულ გუნებაზეა, მას ისეთი მოეწონება ერეგება სასიხარულოდ, სასიამოვნოდ თუ მშვენიერად, რომელიც სხვა დროს სრულიად არ ერეგებოდა ასეთად. კარგ გუნებაზე მყოფი ადამიანი სინამდვილეს, როგორც ამბობენ, ვარდისფერი სათვალუ-რებით უყურებს. პირიქით, ცუდ გუნებაზე მყოფი ადამიანს ბევრი რამ ისეთიც ერეგება არასასიამოვნოდ, რაც სხვა დროს სიამოვნებას მოჰგვრიდა მას.

გუნების მეორე დამახასიათებელ თვისებას სუსტი ინტენსივობა შეადგენს: გუნება სუსტი ინტენსივობის ემოციაა; ამ მხრივ იგი აფექტის საწინააღმდეგოა—გუნება არ წარმოადგენს ძლიერ, მწვავე გრძნობას.

გარდა ამისა, გუნებას ახასიათებს დიდი ხანირება: იგი არ არის სწრაფწარმავალი. ამ მხრივაც გუნება აფექტის საწინააღმდეგოა; ერთი და იგივე გუნება შეიძლება გრძელდებოდეს დღეების, კვირებისა და თვეების განმავლობაშიც.

ნებისმიერი

§ 1. ნებისმიერი მოქმედების ცნება

იმპულსური და ნებისმიერი მოქმედება

ნებისყოფა, როგორც ნებისმიერი მოქმედების უნარი, აღმოი-
ნის ერთ-ერთ ძირითად სპეციფიკურობას შეადგენს. ცხოველს, ისე-
ვე როგორც სულ პატარა ბავშვს, მხოლოდ უნებლიე მოქმედების
უნარი გააჩნია, მოქმედებისა, რომელიც თავისი იმპულსური ბუ-
ნებით ნებისმიერი მოქმედების საპირისპიროა.

იმპულსური მოქმედების ძირითადი დამახასიათებელია მისი
უშუალო და უნებლიე ხასიათი: გაჩნდა თუ არა რაიმე მოთხოვნი-
ლების საფუძველზე მოქმედების იმპულსი, იგი უშუალოდ, სუბიექტ-
ტის მიერ მისი შეფასებისა და კონტროლის გარეშე, მასზე მსჭე-
ლობის გარეშე, გადადის მოქმედებაში. მოქმედება განზრახვის ან
გადაწყვეტილების და მიზნის დასახვის საფუძველზე კი არ აღმო-
ცენდება, არამედ მოქმედების იმპულსის უშუალო
განხორციელებას წარმოადგენს.

ნებისმიერი მოქმედება, პირიქით, სუბიექტის მიერ განზრახუ-
ლი, მიზანდასახული, გაცნობიერებული მოქმედებაა: სუბიექტი ჯერ
შეაფასებს სიტუაციას, აწონ-დაწონის შესაძლო მოქმედებას, იმს-
ჯელებს მის შესახებ და ამ შეფასების შედეგად გამოიტანს გადა-
წყვეტილებას, განიზრახავს მოქმედებას და ამ განზრახვის
თანახმად იმოქმედებს.

მოთხოვნილების საფუძველზე აღმოცენებული მოქმედებას იმ-
პულსი ამ შემთხვევაში უშუალოდ არ გადადის მოქმედებაში, — მას
სუბიექტი უწევს კონტროლი: ან სულაც შეიკავებს თავს ამ იმ-
პულსის შესატყვისი მოქმედებისაგან, ან თუ ნახავს ამის მიზანშე-
წონილად, შესატყვისს შესატყვისი მოქმედებას, მაგრამ ამას გან-
ზრახს, სათანადო გადაწყვეტილების საფუძველზე გააკეთებს.

როდესაც მოწყურებული ბავშვი დაინახავს ჭიქას წყლით და
მაშინვე მოუფიქრებლად დისტაცებს მას ხელს და დაეწაფება
წყალს, ეს იმპულსური ქცევაა; მაგრამ როდესაც იმავე მდგომარეო-
ბაში მყოფი აღამიანი ჯერ გამოარკვევს რა წყალია ეს, სუფთაა თუ
არა ჭიქა და ა. შ. და ამის შემდეგ ისე მოიქცევა, როგორც ჩათვ-
ლის მიზანშეწონილად — დაღევს თუ გამოარკვევს, რომ წყალი სუფ-
თაა, ან პირიქით, თავს შეიკავებს დაღვევისაგან, რადგანაც წყლის
სისუფთავე საეჭვოა — ორივე შემთხვევაში მოქმედება ნებისმიერი
იქნება.

პარაქსია

ნებისმიერი მოქმედების ფსიქოლოგიურ ბუნებას განსაკუთრე-
ბით ნათელს ხდის მისი შედარება ნებისმიერი მოქმედების უნარ-
დაკარგული ავადმყოფის ქცევასთან. ასეთ ავადმყოფობას პარაქ-
სია ეწოდება (პარაქსის ძველ ბერძნულად მოქმედებას ნიშნავს).
ავადმყოფს მოტორიკა (მოძრაობები) დარღვეული არა აქვს. იმ-
პულსურად, სათანადო მოთხოვნილებებისა და
სიტუაციით ნაკარანახევ ყოველ მოქმედებას
იგი ნორმალურად ასრულებს, მაგრამ იმავე მოძრაო-
ბას, როდესაც საამისო იმპულსი არ არის, ნებისმიერად ვერ
ასრულებს. მაგალითად, როდესაც სიცივეში გარეთ გასულ
ავადმყოფს შესცივდება, იგი იმპულსურად თავისუფლად შეიკრავს
პალტოზე ყველა ღილს, მაგრამ თბილ ოთახში ყოფნისას ამას ვე-
რაფრით ვერ აკეთებს, მიუხედავად ექიმის დაჟინებითი მოთხოვნისა.
ანდა ნებისმიერად ვერ ხუჭავს თვალებს, როდესაც ეს ექიმს მისი
გასინჯვისას ჭირდება, ხოლო როდესაც დაწვება დასაძინებლად,
თვალებს იმპულსურად დახუჭავს დაძინებამდე. ზოგიერთ პარაქ-
სიით დაავადებულს არ შეუძლია იმის თქმა, რაც ეწინააღმდეგება
მოცემულ სიტუაციას. მაგალითად, ნორმალურად მეტყველი ავადმ-
ყოფი კარგ ამინდში ვერაფრით ვერ გამოთქვამს წინადადებას
„დღეს ცუდი ამინდია“, ან „დღეს წვიმს“, ანდა პირიქით, წვიმიან
ამინდში ვერ იტყვის „დღეს კარგი ამინდია“;

ერთი სიტყვით, ნებისყოფის დარღვევის გამო ავადმყოფი სი-
ტუაციისა და თავისი იმპულსების მონაა, იგი ვერ ეუფლება თავის
ხაკუთარ ქცევას.

ნებისყოფა, როგორც ნებისმიერი მოქმედების უნარი, თავი-
სუფლეს აღამიანს სიტუაციის მონობიდან, იგი თავისი ქცევის დაუ-
ფლების უნარს წარმოადგენს.

ყველაფერს აქვს თავისი მიზეზები და, ცხადია, ადამიანის ნების ყოფაც მიზეზობრიობისაგან თავისუფალი არ არის. გადაწყვეტილების გამოტანისას სუბიექტი რაღაც მოტივით ხელმძღვანელდება. ნებისმიერი მოქმედება მოტივით განსაზღვრული მოქმედებაა, რაც განაც გადაწყვეტილების მიღებას მოტივი განსაზღვრავს. მოტივი არის ის ფსიქოლოგიური საფუძველი, რომლის ნიადაგზე ადამიანი განზრახულ ნებისმიერ მოქმედებას შეასრულებს. მაგალითად, ამაში მინდა ვერ შეძლო თამბაქოს წვეისათვის თავის დაწება მოუხდავად იმისა, რომ კარგად ესმოდა ამის შეგნებლობა მისი ჯანმრთელობისათვის; თავისი ჯანმრთელობის დაცვის მოტივი არ აღმოჩნდა ამისათვის საკმარისი. მაგრამ როდესაც გამოირკვა, რომ მოსაფიქრებელი დაავადებული ვაფიშვილი არ დაანებებს თავს წვეს სანამ მამამისი ეწევა, ამ ადამიანმა ხელად დაიწება თავი თამბაქოს შეილის ჯანმრთელობის შენარჩუნების მოტივი მისთვის საკმარისი აღმოჩნდა ნებისყოფის იმ აქტის განსაზღვრულად, რომელსაც ის სხვა მოტივით (თავისი ჯანმრთელობის შენარჩუნების მოტივით) ვერ ასრულებდა.

მოტივს, რომლითაც ხელმძღვანელობს ადამიანი გადაწყვეტილების გამოტანისას, გარკვეული მიზეზები გააჩნია. ოღონდ ჩვეულებრივ ეს მიზეზი რთულია, — მოტივს ხშირად ძნელად გასათვალისწინებელ დახლართულ ფაქტორთა რიგი განსაზღვრავს.

ამ მიზეზთა სირთულეს კიდევ უფრო ართულებს ადამიანის ცნობიერების ფაქტი — ადამიანის უნარი თავისი ქცევისა და თავისი თავის გაეცნობიერებისა, მისი შეფასებისა. მაგრამ მიზეზობრიობის რეალში ადამიანის ქცევის მოტივებიც, ცხადია, მანინ ჩაბრუნდება. ამდენად, ადამიანი არ არის სავსებით თავისუფალი თავის ნებისმიერ მოქმედებაში. თავისი მიზეზები ყოველი გადაწყვეტილების მიღებასაც გააჩნია.

§ 2. ნებისმიერი მოქმედების პერიოდები

დასრულებული ნებისმიერი მოქმედება სამ პერიოდს შეიცავს. პირველ პერიოდს შესაძლებელ მოქმედებათა გადმოხედვები და მათი შეფასება შეადგენს. რა უპირატესობა და ნაკლი აქვს ამა და ამ მოქმედებას? როგორ მოუქცე? მაგალითად, შაბათს საღამოს ვიმეცადინო და კვირა დღეს დავსვენო, თუ პირიქით, შაბათს დავისვენო და კვირა დღეს ვიმეცადინო?

შეი? შესაძლებელი მოქმედებები ამ პირველ პერიოდში აზროვნების საგანს წარმოადგენენ; სუბიექტი მსჯელობს სხვადასხვა შესაძლებელი მოქმედების ღირებულებაზე. ეს პერიოდი ძირითადად შიგონებაშია. პრაქტიკულად გენს, რაც არ კმარა იმისათვის, რომ ადამიანმა იმოქმედოს. იმისთვის გადაწყვეტილების გამოტანა საჭიროა.

მეორე პერიოდს გადაწყვეტილების გამოტანა შეადგენს. შეფასება, რომელიც პირველ პერიოდში მოხდა, მხოლოდ მოსაშაადებელი ოპერაციაა ამ მეორე პერიოდისათვის — გადაწყვეტილების გამოტანისათვის. გადაწყვეტილების მიღება პირველ პერიოდში შესრულებული შეფასების საფუძველზე ხდება.

მაგრამ გადაწყვეტილების აქტი სპეციფიკური ფსიქიკური პროცესია. იგი სხვა ფსიქიკურ მოვლენებზე ვერ დაიყვანება. არსებობენ სუსტი ნებისყოფის, გაუბედური ადამიანები, რომლებსაც საზოგადოდ უჭირთ გადაწყვეტილების გამოტანა, მოუხდავად იმისა, რომ შეიძლება პირველ პერიოდში ძალიან გონივრულად იმსჯელონ და სწორად შეაფასონ შესაძლო მოქმედებები. ასეთი სუსტი ნებისყოფის ადამიანები მერყეობენ ხოლმე გადაწყვეტილების გამოტანაში, მათ აწუხებთ გადაწყვეტილების გამოტანის საჭიროება, ისინი გაურბიან პასუხისმგებლობას და ა.შ.

გადაწყვეტილების აქტის სპეციფიკურობა განსაკუთრებით ნათლად ჩანს ამ უნარის იმ პათოლოგიური დარღვევის შემთხვევაში, ვთვალისწინებთ, რასაც აბულია ეწოდება: აბულით შეპყრობილ ადამიანს არ შეუძლია გადაწყვეტილების გამოტანა სულ უბრალო შემთხვევაშიც კი; მაგალითად, იგი ვერ გადაწყვეტს ამ საღამოს გააქეთოს ხელისათვის გასაყეთებელი საქმე. თუ აღრე დაიძინოს და ხელს დილაადრიან გააქეთოს, იგი გონივრულად იმსჯელებს ამ საკითხზე, მაგრამ საკითხს ვერ გადაწყვეტს, იყოყმანებს მანამდე, სანამ გვიანი ღროის გამო გადასაწყვეტი ალარა ექნება რა.

მესამე პერიოდი. გადაწყვეტილების გამოტანა როდის არის ყოველთვის საკმარისი მისი შესრულებისათვის. ნებისყოფა გადაწყვეტილების განხორციელებაში შეღავნდება. ნებისმიერი მოქმედების შესაძლებელი პერიოდს გადაწყვეტილების შესრულების პერიოდი შეადგენს. ამ პერიოდში განსაკუთრებით ვლინდება ნებისყოფის სისუსტე, თუ სიძლიერე. სუსტი ნებისყოფის ადამიანი ვერ ასრულებს გადაწყვეტილებას ოდნავი დაბრკოლების შემთხვევაში, ან გადაწყვეტილების გამოტანის შემდეგ დიდი ღროის გასვლის შემდეგ.

მაგალითად, ადამიანმა შეიძლება გადაწყვიტოს თამბაქოს წვე-
სათვის თავის დანებება, მაგრამ როდესაც მოწვევის მოთხოვნილება
შეაწუხებს, დარღვევს ამ გადაწყვეტილებას და საამისო „გასამარ-
თლებელ საბუთებსაც“ მონაბავს („ერთი ზედმეტი პაპროსი რას
მეზამს“, „სტეპილი ზომ სწევინ“ და ა. შ.). ძლიერი ნებისყო-
ფის ადამიანთ, პირიქით, დიდ დაბრკოლებებ-
საც გადალახავს მიზნის მისაღწევად. გადაწყ-
ვეტილებების შესასრულებლად.

გვ. ნებისმიერი მოქმედების ფსიქოლოგიური საფუძვლები

რა ამოძრავებს ადამიანს ნებისმიერი მოქმედების შემთხვევაში—
რა შეადგენს ასეთი მოქმედების საფუძველს, მის, როგორც ამბო-
ბენ, „ბრავს“?

ცოცხალი არსების ყოველი აქტიუობის საფუძველს მოთხოვნი-
ლებები წარმოადგენენ. მოთხოვნილებების საფუძველზე გარკვეულ
სიტუაციაში მყოფი ცოცხალი არსება ამ სიტუაციის შესატყვისად
განეწყობა, მოძილობირდება და სათანადოდ მოქმედებს, — თავს
იცავს, საკვებს შოულობს, სოროს თხრის და ა. შ.

იმპულსური, უნებლიე მოქმედების შემთხვევაში ეს ნათელია
ცხოველი იმიტომ მოქმედებს, იმიტომ არ ჩნება უძრავად, რომ
სხედასხვა მოთხოვნილებას განიცდის, ე. ი. განიცდის რაღაცის
დანაკლებს; წონასწორობა მასსა და გარემოს შორის დარღვეულია
ეს მოთხოვნილება ამოძრავებს მას მანამდე, სანამ არ დაკმაყოფილ-
დება, სანამ დანაკლისი არ შეივსება, სანამ წონასწორობა გარე-
მოსთან არ აღდგება. ამგვარი მოქმედების ძრავს, მის ამოძრავე-
ბელს მოთხოვნადება წარმოადგენს.

მაგრამ რა წარმოადგენს ნებისმიერი, განზრახული მოქმედე-
ბის ამოძრავებელ ძალას? ასეთი მოქმედება ზომ ზნაირად უძლიე-
რებს მოთხოვნილებათა საწინააღმდეგოდ არის მიმართული: ალექ-
სანდრე ბაკუნინი უდაბნოში დიდი სიმძნელით ნაშოვნ წყალს კი
არ დაღუვს წყურვილის დასაკმაყოფილებლად, არამედ ქარის თვალ-
წინ გადააქცევს; გასტელო ცეცხლწყვილებული თვითმფრინავიდან
კი არ გადახტება პარაშუტით, რასაც თვდაცვის უძლიერესი მოთ-
ხოვნილება (ინსტინქტი) უკარნახებს, არამედ პირიქით, მტრის ბერ-
ჯინის ცისტერნებზე დააჩახებს თავის ცეცხლწყვილებულ თვითმფ-
რინავს და თავს შესწირავს ამ საქმეს.

რა არის ამგვარი მოქმედების საფუძველი?

როგორც ზემოთ დავინახეთ, ადამიანს მას შემდეგ შეუძლია ნე-

ბისმიერი მოქმედების განხორციელება, რაც იგი სათანადო გადა-
წყვეტილებას გამოიტანს. შესაძლო მოქმედებათა შეფასება, რაც
წინ უსწრებს გადაწყვეტილებას, ძირითადად, ინტელექტუა-
ლური ბუნების პროცესია, მას არა აქვს, ასე ვთქვათ, ძალი სუ-
ბიექტის ასამოქმედებლად. იმისათვის, რომ ამ გონებრივმა შეფასე-
ბამ ქცევის ამოძრავებელი ძალა შეიძინოს, იგი მოტივად უნდა გა-
დმოქცეს. გადაწყვეტილების მიღებას, როგორც დავინახეთ, მოტი-
ვი განსაზღვრავს. ნებისმიერი მოქმედების სა-
ფუძველს მოტივი წარმოადგენს.

სამშობლოს დაცვის, მტრისათვის ზარალის მიყენების ძლიერმა
მოტივმა განსაზღვრა გასტელოს გმირული ქცევა. შეილის ქანძრ-
თელობის შენარჩუნების მოტივმა განსაზღვრა ჩვენს ზემოთ მო-
ტანილ მაგალითში, თამბაქოს წვეისათვის თავის დანებება, როდესაც
თავის ჯანმრთელობის დაცვისათვის ამავე ქცევის საჭიროე-
ბის გაგება ვერ აღმოჩნდა საამისოდ საკმარისი (იხ. ზემოთ მოტივი).

რა აძლევს მოტივს ამ ძალას, რა უღუვს სა-
ფუძველად მოტივს?

ქცევის ღირებულების ინტელექტუალური შეფასება მხოლოდ
მაშინ გადაიქცევა მოტივად, როდესაც სუბიექტი რეალურად იგრძ-
ნობს მის მიმზიდველ ძალას, როდესაც ადამიანი რეალურად
განიცდის იმის ღირებულებას, რაც დადებითად შეაფასა. ეს
კი მაშინ მოხდება, შესასრულებელი ქცევის მიზიდულობის გან-
ცდა მაშინ აღმოცენდება, როდესაც ეს ქცევა სუბიექტ-
ტის მოთხოვნილებათა სისტემაში ჩიერთვას
სუბიექტის მოთხოვნილებას დაუკავშირდება.

მაგრამ თუ ეს ასეა, რილათი განსხვავდება ნებისმიერი ქცევა
იმპულსურისაგან და როგორღა მოქმედებს ადამიანი ნებისმიერად
თავისი აქტუალური მოთხოვნილების საწინააღმდეგოდ?

ადამიანი მხოლოდ ორგანიზმი კი არაა — პიროვნება. პირთვე
ნებას მხოლოდ ბიოლოგიური სასიცოცხლო
მოთხოვნილებები კი არ გააჩნია, არამედ კო-
ცობრიობის კულტურული-ისტორიული განვით-
ახების პროცესში აღმოცენებული ე. წ. „მაღა-
ლი“, „კულტურული“, სოციალური ცხოვრებით გაპირობებული მო-
თხოვნილებები, მაღალი ინტერესები, იდეალები
გააჩნია. — შეშეცნებითი, ესთეტიკური, მორალური მოთხოვნილე-
ბები. მხოლოდ ადამიანს აქვს საზოგადოდ მორალური ქცევის მოთ-
ხოვნილება. მოვალეობის შესრულების მოთხოვნილება და ა. შ.

პიროვნების ეს ზოგადო, მაღალი მოთხოვნილებები უშუალოდ

ვერს განიწყობენ სუბიექტს სამოქმედოდ. იმისათვის, რომ იდამიანმა ამ არააქტუალურ, ზოგად მოთხოვნილებათა შესატყვისად იმოქმედოს, აუცილებელია სათანადო გადაწყვეტილების მიღება. ნებისმიერი მოქმედების შესასრულებლად სუბიექტის შინაგანი მოთხოვნა, სათანადო განწყობის აღმოცენება (რაც აუცილებელია ყოველი მოქმედების შესასრულებლად) სუბიექტის გადაწყვეტილების პროცესში მოხდება. მაგრამ საფუძველს ამგვარი განწყობის აღმოცენებისათვის პიროვნების ზოგადი, მაღალი მოთხოვნები წარმოადგენენ. იმის განწყობას სუბიექტი ვერ შექმნის, რისი შესატყვისი მოთხოვნილებაც მას არ გააჩნია.

იმპულსურ ქცევის ყოველთვის მოცემული მომენტის მოთხოვნილება წარმოადგენს, რომელიც უშუალო სწრაფვის სახით ვლინდება; ასეთ მოთხოვნილებას აქტუალურ მოთხოვნილებას უწოდებენ. ნებითი მოქმედების მოტივს კი პიროვნების მაღალი ზოგადი მოთხოვნილება განსაზღვრავს, რომელიც არ ვლინდება მოქმედებისადმი უშუალო სწრაფვის სახით.

მოქმედების შესრულების თვალსაზრისით ამ ორ მოთხოვნილებას შორის დიდი არსებითი განსხვავებაა: მომენტის მოთხოვნილება აქტუალური, ე. ი. ამჟამად აქტუალურად მოქმედი მოთხოვნილება არის და იგი თვითონ წარმოადგენს მოქმედების უშუალო ძრავს, რადგანაც მის საფუძველზე სუბიექტში იქმნება გარკვეული მოქმედების განწყობა, სუბიექტი უნებურად მობილიზირდება სათანადო მოქმედების შესასრულებლად, ხოლო პიროვნების ზოგადი მოთხოვნილება უშუალოდ ვერ წარმოადგენს ქცევას, უშუალოდ მოქმედებაში ვერ გადადის; იგი მხოლოდ მოტივს ქმნის მოქმედებისათვის. ხოლო იმისათვის, რომ მოქმედება ამ მოტივის მიხედვით, მის საფუძველზე განხორციელდეს, აუცილებელია ნებისყოფის ამოქმედება, სახელდობრ, ამისათვის სუბიექტმა უნდა გადაწყვიტოს სათანადო მოქმედების შესრულება. მოქმედების განწყობას ამ შემთხვევაში გადაწყვეტილება ქმნის.

მაგალითად, როდესაც ადამიანი საზრდოობის უშუალო, აქტუალურ მოთხოვნილებას განიცდის, ე. ი. შიმშილს ან წყურვილს გრძნობს, მან შეიძლება, ყოველგვარი მოფიქრების გარეშე უშუალოდ დაისხას ღოჭიდან წყალი და დალიოს ან მოიტეხოს პური და შექამოს. მაგრამ საზრდოს შოვნის ზოგადი მოთხოვნილება წყურვილისა თუ შიმშილის აქტუალური განცდის გარეშე ასე უშუალოდ ვერ წარმოადგენს იმ მოქმედებას (შრომს), რომელიც ამ შემ-

თხვევაში არის საჭირო, მაგალითად, მიწის მოხენას ან წყაროდან წყლის მოტანას, როდესაც ადამიანს ამ მომენტში არ წყურია. ამ მოქმედებათა შესასრულებლად აუცილებელია ნებისყოფა, განზრახვა. მათ შესასრულებლად გადაწყვეტილების გამოტანაა საჭირო. ყოველი შრომის პროცესი ნებისმიერი მოქმედებაა; ყოველი შრომა ნებისყოფის გამოვლინებას წარმოადგენს გენერულად ადამიანის ნებისყოფა, ე. ი. ადამიანის უნარი ნებისმიერი მოქმედებისა, შრომის პროცესში აღმოცენდა და განვითარდა.

ამრიგად, ზოგადი არააქტუალური მოთხოვნილება მხოლოდ მოტივის წყაროს წარმოადგენს. მოქმედება მაღალ მოთხოვნილებათა საფუძველზე მოითხოვს გადაწყვეტილების გამოტანას.

ნებისყოფის საბალოდ დასაყრდენს, მისი ენერგიის სათავეს პიროვნების მაღალი მოთხოვნილებები წარმოადგენენ. ამიტომაც, რომ ნებისმიერი მოქმედების შესრულების უნარი მოტივზეა დამოკიდებული, ის მოსაზრება, ის მაჩელობა გარკვეული ქცევის შესრულების საჭიროების შესახებ, რომელიც არ უყრდნობა პიროვნების მოთხოვნილებებს, ვერ გადაიქცევა ქცევის მოტივად და ნამდვილი გადაწყვეტილების საფუძველად, იგი ფორმალურ მსჯელობად დარჩება, მას არ ექნება ქცევის ძრავის ძალა.

პიროვნების მაღალი ზოგადი მოთხოვნილებები აძლევენ ადამიანს ნებისმიერი მოქმედების შესრულების უნარს. გასტელის პიროვნებისათვის სამშობლოს დაცვის მაღალი მოთხოვნილება რომ არ ყოფილიყო დიდი ზეედრითი წონისა, ის ვერ შესძლებდა თავისი გმირული საქმის შესრულებას.

რაც უფრო განვითარებულია, რაც უფრო ღრმა და ინტენსიურია პიროვნებაში ეს სოციალურად აღმოცენებული, მაღალი მოთხოვნილებები, მაღალი ინტერესები, რაც შეროლს თამაშობენ ისინი პიროვნებაში, მით უფრო მტკიცე საფუძველი აქვს პიროვნების ნებისყოფას, მით უფრო ძლიერია მისი ქცევის მოტივები და მით უფრო მტკიცეა გადაწყვეტილება, რომელსაც ამ მოტივების საფუძველზე გამოიტანს ადამიანი.

ძლიერი, მაღალი მოთხოვნილების მქონე პიროვნება საგმირო საქმესაც ჩაიდენს; ძლიერი პატრიოტული, საზოგადოებრივი მოთხოვნილებების საფუძველზე ადამიანი სიცოცხლესაც ადვილად სწირავს სამშობლოსათვის ბრძოლაში. მაგრამ ლუარსაბ თათქარისთანა ადამიანი, რომლის მოთხოვნილებები თითქმის ამოიწუ-

რება მომენტის ორგანული მოთხოვნილებებით (ჭამა-სმა და სხვ.) უნებისყოფითა. მას არ ძალუძს ნამდვილი ნებისყოფით გამოთვლი-
ნოს, დასრულის მომენტის მოთხოვნილებათა იმპულსები, დაეუფ-
ლოს თავის ქცევას და საგმირო ან საზოგადოდ ჰეშმარიტად ნე-
ბითი მოქმედება შეასრულოს.

ამიტომ ძლიერი ნებისყოფის გასაფართოებლად, პირველ რიგში, ძლიერი საზოგადოებრივი ინტერესებისა და ძლიერი მოვალეობის გრძნობის აღზრდაა საჭირო.

ნებისყოფის გასაფართოებლად მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ადამიანის გავარჯიშებას თავის უშუალო სწრაფეთა დაძლევაში, და საბულო მიზნის მისაღწევად, მიღებულ დაეაღწეათა შესრულების დაბრკოლებათა მიუხედავად, დისციპლინის წესების დაცვას და ა. შ.

თავი მეოთხედი

პიროვნების ფსიქიკური თვისებები

ფსიქოლოგიის ამოცანას ფაქტურად ყოველთვის შეადგენდა და შეადგენს ადამიანის გარეგან და შიგნით ფსიქიკური თვისებებისა და ფსიქიკური ფუნქციების შესწავლით შეუძლებელია, რადგანაც ფსიქიკური პროცესები პიროვნებისეული ბუნებისაა (იხ. თ. I, § 1 და 6). ფსიქოლოგიური მეცნიერების ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანა პიროვნების ფსიქიკურ თვისებათა შესწავლაა; იმ თვისებათა შესწავლა, რომელნიც ადამიანის როგორც ერთიანი, მთლიანი არსების ფსიქოლოგიურ თვისებებზე წარმოადგენენ. ადამიანის ქცევისა, მის მოქმედებათა გარეგან მის ფსიქოლოგიურ თვისებებზე დაფუძნების შესწავლის გარეშე — შეუძლებელია.

პიროვნების ძირითად ფსიქიკურ თვისებებად ითვლება ხასიათი, ტემპერამენტი, ინტელექტი („ზოგადი გონიერება“) და ნიჭი.

§ 1. ტემპერამენტი

ტემპერამენტის ცნება

ტემპერამენტი ეწოდება ადამიანის იმ ფსიქიკურ თვისებას, რომელიც, ძირითადად, წარმოადგენს პიროვნების ემოციური ცხოვრების საფუძველს, ანალოგიურად იმისა, როგორც ინტელექტი (გონება) წარმოადგენს ადამიანის აზროვნების საფუძველს.

აუღელვებელია, ცივია ადამიანი, თუ პირიქით, ემოციურია, აფექტურია, მშფოთვარე; ძნელი გამოსაწვევია მასში გრძნობები თუ, პირიქით, იგი ადვილად აინთება გრძნობებით; სუსტი გრძნობები ახასიათებს მას, თუ ძლიერი, მტკიცეა მისი გრძნობები თუ სწრაფწარმოადგენს, ძლიერი ვნებები ახასიათებს ადამიანს თუ, პირიქით, მისთვის უცხოა ვნება და აფექტი და ა. შ. — ეს დამოკიდებულია, პირველ რიგში, ადამიანის ტემპერამენტზე.

ერთ და იმავე ობიექტურ მოვლენას, ერთ და იმავე ამბავს ერთი ტემპერამენტის მქონე ადამიანი აღიქვამდა შეხედვად, მეორე ტემპერამენტის ადამიანი კი ძლიერ ემოციით უპასუხებს; ერთი ტემპერამენტის ადამიანს ძლიერი გრძნობაც კი მალე გადაუვლის, მეორეს, პირიქით, ძალიან მტკიცე, ხანგრძლივი გრძნობები ახასიათებს; ერთისთვის დამახასიათებელია გრძნობების წყნარო, მშვიდი მიმდინარეობა, მეორისთვის, პირიქით, მწვავე მღელვარე გრძნობები და ა. შ.

გრძნობების თავისებურებასთან ერთად ტემპერამენტი ვლინდება ადამიანის ქცევაშიც. მის მოქმედებათა თავისებურებაში, მის მოძრაობათა სიძნელეში, მათ სისწრაფეში აჩვენებულობაში თუ სიდიდეში და ა. შ.

ადამიანის ეს ფსიქიკური თვისება — ტემპერამენტი, პირველად აღწერა და ტემპერამენტის პირველი ცნება, ისევე როგორც ტემპერამენტთა კლასიფიკაცია, მოგვცა ჩვენ წელთაღრიცხვამდე V საუკუნეში, ძველი საბერძნეთის მოაზროვნე, მელიციზის მამამთავარმა — პიპოკრატემ.

თუმცა ტემპერამენტის ფიზიოლოგიურ საფუძველზე პიპოკრატეს სრულიად გულუბრყვილო შეხედულება ჰქონდა¹, მაგრამ რაც შეეხება მის მიერ მოცემულ ტემპერამენტთა კლასიფიკაციას, დღესაც (ორნახევარი ათასი წლის შემდეგ²) ფსიქოლოგიაში, ფსიქიატრიაში და ფიზიოლოგიაში მიღებულია ტემპერამენტის ის ძირითადი 4 ტიპი, რაც პირველად პიპოკრატეს მიერ იყო აღწერილი.

ტემპერამენტის ტიპები

1. სანგვინიკური³ ტემპერამენტი. ამ ტიპის ადამიანში გრძნობები ადვილად აღმოცენდება. შედარებით უბრალო და უმნიშვნელო მოვლენაც მასში გრძნობას იწვევს, მაგრამ ეს გრძნობა აღ-

¹ პიპოკრატე თვლიდა, რომ ორგანიზმში არის ოთხი სითხე („წყენი“) — სისხლი, რომელიც ათბობს ორგანიზმს, ნალექი, რომელიც სიმშრალეს იცავს ორგანიზმში, შავი ნალექი, რომელიც სინთეზებს და სითხეს ინახავს ორგანიზმში და ლორწო, რომელიც აკრებს ორგანიზმს (სიცოცხეს ინახავს). ზოლო ტემპერამენტის თვისებურებას განსაზღვრავს ის, თუ რომელი უპირატესობა ამ სითხეებშიდან მოცემული ადამიანის ორგანიზმში.

² „სანგვინიკური“ ლათინ. სისხლს ნიშნავს. პიპოკრატე ფიქრობდა, რომ ამ ტემპერამენტის განსაზღვრავს ორგანიზმის სითხეებს შორის სისხლის სიჭარბე, აქედან შემდგომი შემოღებული სახელწოდება — სანგვინიკური.

ვილადვე და მალე გადაივლის. მისი გრძნობები არაა ღრმა და მტკიცე. ამრიგად, სანგვინიკისათვის დამახასიათებელია გრძნობების დიდი აგზნებადობა, ე. ი. ადვილი და სწრაფი აღმოცენება, მაგრამ სწრაფი წარმავლობაც.

ამასთანავე მას ახასიათებს სიამოვნების ემოციური განცდები-სადმი მიდრეკილება, ე. ი. უფრო დადებითი გრძნობებისაგან მიდრეკილება. იგი ოპტიმისტურადაა განწყობილი, უფრო კარგს მოელოს, ვიდრე ცუდს, ცხოვრებაში უფრო კარგ მხარეებს ამჩნევს, ხშირად უღარდელია. ადამიანის მიმართ უფრო სიმშაფით არის განწყობილი, ვიდრე ანტიპათიით, ადამიანშიც უფრო კარგ მხარეებს ამჩნევს. მისთვის უცხოა გულწაბრობილობა, პირიქით, დამახასიათებელია გრძნობების უშუალო გარემო სახე-ლები.

სანგვინიკი მოძრავი ადამიანია. მას ჩვეულებრივი აჩქარებული, ხშირად იშპულსური, უშუალო მოქმედება ახასიათებს; მისი მოძრაობები, ექსტები სწრაფია.

2. ქოლერიკული ტემპერამენტი⁴. ამ ტიპის ადამიანთანაც გრძნობები ადვილად და სწრაფად აღმოცენდება; ეს ტიპიც ადვილად ინთება, ხშირად აფექტურიც არის. ამრიგად, ქოლერიკისათვისაც დამახასიათებელია გრძნობების დიდი აგზნებადობა.

მაგრამ სანგვინიკური ტემპერამენტისაგან განსხვავებით, ქოლერიკისათვის დამახასიათებელია შედარებით უფრო მტკიცე, უფრო ხანგრძლივი და ღრმა გრძნობები.

გრძნობების შინაარსის მხრივ ქოლერიკი სანგვინიკის საწინააღმდეგოა; მისთვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია უარყოფითი გრძნობებისადმი მიდრეკილება: უკმაყოფილება, გაჭირვება; ცხოვრებაში და ადამიანებში იგი უფრო ამჩნევს უარყოფით თვისებებს, მისთვის დამახასიათებელია პესიმისტური ტენდენციები.

ქოლერიკსაც ხშირად ახასიათებს აჩქარებული მოქმედება და მოძრაობათა სისწრაფე, თუმცა ეს მისთვის ნაკლებ დამახასიათებელია, ვიდრე სანგვინიკისათვის.

3. ფლეგმატიკური⁵ ტემპერამენტი. გრძნობის აგზნებადობის თვალსაზრისით ეს ტიპი ორივე ზემოაღწერილი ტიპის საპირისპი-

³ „ქოლე“ ბერძნ. ნალექია. პიპოკრატე ფიქრობდა, რომ ამ ტიპის ტემპერამენტს განსაზღვრავს ნალექის სიჭარბე ორგანიზმის 4 სითხეთა („წყენთა“) შორის.

⁴ ფლეგმა — ლორწოს ბერძნული სახელია. პიპოკრატე თვლიდა, რომ ამ ტემპერამენტს განსაზღვრავს 4 სითხეთა შორის ლორწოს სიჭარბე, რაც „უცხოებს“ ადამიანის ორგანიზმს.

როა; მას ახსიათებს გრძნობების სუსტი აგზნებადობა. ეს არის მშვიდი, გულგრილი აღმზიანი, რომლისთვისაც უცხოა აფექტები. ფლეგმატიურ ადამიანში გრძნობის გამოწვევა ძნელია. გრძნობები აღმოცენდება ნელა, გვიან და არც აღწევს აფექტის ინტენსივობას. სამაგიეროდ, სანგვინიკის საწინააღმდეგოდ, ფლეგმატიკის გრძნობები შტატი და ღრმაა — დიდხანს არ გადივლის — არ ქრება და ხშირად, პირიქითაც, დროის განმავლობაში სულ უფრო ღვივდება, ძლიერდება. მისთვის უცხოა სანგვინიკისათვის დამახასიათებელი გრძნობათა ხშირი ცვლებადობა და სწრაფიარმავლობა.

თუმცა ამ მხრივ ფლეგმატიკი სანგვინიკის საწინააღმდეგო ტიპია, მაგრამ გრძნობების შინაარსის მხრივ, პირიქით, ეს ორი ტიპი უახლოვდება ერთმანეთს; ორივესთვის უფრო დამახასიათებელია დადებითი გრძნობებისადმი მიდრეკილება, ვიდრე უარყოფითისადმი; ორივე, აღმზიანებშიც და, საზოგადოდ, ცხოვრებაში უფრო დადებითს აქცევს ყურადღებას, ვიდრე უარყოფითს, ორივეს ოპტიმისტური ტენდენციები ახსიათებს. ცხოვრებაში ორივე უფრო დადებითს მოელის, ვიდრე უარყოფითს.

ფლეგმატიკის წონასწორობიდან გამოყვანა ძნელია; იგი აუღელვებელია, მას აუჩქარებელი, მოფიქრებელი და არა იმპულსური მოქმედება ახსიათებს. მოძრაობებშიც, ჩვეულებრივ, დინჯი, აუჩქარებელი აქვს. მიმიკა და ქესტები — შეკავებული. სანგვინიკთან შედარებით, მას, საზოგადოდ, თავშეკავებულობა ახსიათებს. კერძოდ, გრძნობებისაც ფლეგმატიკი ნაკლებად ავლენს.

მას არ უყვარს თავის გრძნობების გამოხატულება. ამიტომ გარეგნულად იგი მშინაც ცივი, გულგრილი ადამიანის შთაბეჭდილებას ტოვებს, როდესაც საკმაოდ ძლიერ გრძნობას განიცდის.

4. მელანქოლიკური¹ ტემპერამენტი. ამ ტემპერამენტისათვის კიდევ უფრო, ვიდრე ქოლერიკისათვის, დამახასიათებელია მიდრეკილება უარყოფითი გრძნობებისადმი: მის გრძნობებს შორის ბევრად ჭარბობს უარყოფითი ემოციები. იგი პესი-მისტურადაა განწყობილი. თავისთვის მუდამ ცუდს მოელის და ცხოვრებაშიც უფრო უსიამოვნო მხარეებს ხედავს. მისთვის ჩვეულებრივია ნაღვლიანობა, ცუდ გუნებაზე ყოფნა, მაგრამ არა სასოწარკვეთილება.

¹ მელანქოლიკური — „შავი ნიღელი“ (ბერძნული). ამ სიტყვის სიჭარბე სიტხის შორის პიპოკატეს მიანდა მელანქოლიკური ტემპერამენტის მიზეზად.

ამ ტემპერამენტის გრძნობების სუსტი აგზნებადობა ახსიათებს. ამ მხრივ ეს ტიპი უფრო უახლოვდება ფლეგმატიკურს; სანგვინიკთან და ქოლერიკთან შედარებით მას უფრო ძნელია აგზნებადი და სუსტი, მოღუწებული გრძნობები ახსიათებს.

ამ ტემპერამენტის ადამიანს მოქმედებაში ჩვეულებრივ მოღუწებულობა, უენერგია, უხალისო, მოძრაობებიც შედარებით ზანტი და ნელი აქვს. საზოგადოდ ცხოვრებაშიც ტონუსი დაქვეითებული აქვს.

5. ტემპერამენტი ზემოთ მოცემულ დამახასიათებელთაგან, რომ გრძნობათა აგზნებადობის მხრივ ოთხივე ტემპერამენტი ჩვეულებრივად: სანგვინიკი და ქოლერიკი შედიან ერთ ჯგუფში, რადგანაც ორივე ახსიათდება გრძნობების მაღალი აგზნებადობით, ხოლო ფლეგმატიკი და მელანქოლიკი — მეორე ჯგუფში, რადგანაც ორივეს ახსიათებს გრძნობების დაბალი აგზნებადობა.

სამაგიეროდ, ტემპერამენტისათვის დამახასიათებელი გრძნობების შინაარსის მხრივ იგივე ოთხი ტიპი სხვაგვარად დაჯგუფდება:

სანგვინიკური და ფლეგმატიკური ტემპერამენტი ერთ ჯგუფში შეყვანდება, რადგანაც ორივესთვის დამახასიათებელია ტენდენცია დადებითი გრძნობებისადმი, ხოლო ქოლერიკი და მელანქოლიკი მეორე ჯგუფში, რადგანაც მათთვის დამახასიათებელია მიდრეკილება ნეგატიური გრძნობებისადმი.

6. ასეთია ტემპერამენტთა კლასიფიკაცია. როგორც ყოველი ტიპოლოგია, ტემპერამენტების კლასიფიკაციაც გარკვეულ თვისებათა განყენებას ეყრდნობა. რის შედეგადაც ადამიანთა ტემპერამენტებს უსაზღვრო მრავალსახეობა 4 ძირითად ტიპად არის დაჯგუფებული. ყოველი კონკრეტული ადამიანი როდის ეყუთვნის აუცილებლად რომელიმე ერთ ტიპს ძირითადი ოთხი ტიპიდან. უფრო ხშირად ადამიანები წარმოადგენენ ნარევ ტიპს ერთ-ერთისა-კენ მეტ-ნაკლებად გადახრილ. მაგალითად, ადამიანი შეიძლება იყოს ძირითადად სანგვინიკური ტიპისა, მაგრამ ზოგიერთი ქოლერიკისათვის დამახასიათებელი ნიშნები ჰქონდეს; მეორე უფრო ფლემ-მატიკია, მაგრამ აქვს მელანქოლიკის ნიშნებიც და ა. შ.

ტემპერამენტის ფიზიოლოგიური საფუძვლები

ადამიანის ტემპერამენტი ყალიბდება ცხოვრების პროცესში. მის ჩამოყალიბებაზე, ცხადია, გავლენას ახდენს ცხოვრების პირობები, გარემოები, ცხოვრების შინაარსი, გარკვეულ ფარგლებში

აღზრდაც, მაგრამ ხასიათისაგან განსხვავებით ტემპერამენტს უმთავრესად ორგანიზმის გარკვეული ფიზიოლოგიური თავისებურებები განსაზღვრავენ. პავლოვისა და მისი სკოლის გამოკვლევების მიხედვით ტემპერამენტის უშუალო ფიზიოლოგიურ საფუძველს ადამიანის ნერვული სისტემის გარკვეული თავისებურებები წარმოადგენენ. კერძოდ, ტემპერამენტის ტიპს საფუძვლად უდევს ნერვული სისტემის ტიპი.

მეტად საგულისხმოა, რომ ი. პავლოვმა ნერვული სისტემის ტიპების გამოკვლევის შედეგად დაადგინა ისეთი 4 ტიპის არსებობა, რომელიც ტემპერამენტის ზემოთ განხილული 4 ტიპის ანალოგებია. ნერვული სისტემის 4 ტიპს, ძირითადად ცენტრალურ ნერვულ სისტემაში მიმდინარე აგზნებისა და შეკავების პროცესთა სიძლიერე და, რაც მთავარია, მათი ურთიერთდამოკიდებულების სახეები განსაზღვრავენ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ტემპერამენტის ჩამოყალიბებაზე გარკვეულ გავლენას ახდენს შინაგანი სეკრეციის ჭირკვლები მდგომარეობაც, მათი ფუნქცია (განსაკუთრებით სასქესო ჭირკვლის შინაგანი სეკრეციისა და ფარისებრი ჭირკვლის ფუნქცია). მაგრამ თვით შინაგანი სეკრეციის ჭირკვალთა სისტემის ფუნქცია რთულ ურთიერთობაშია ნერვული სისტემის მდგომარეობასთან, მის თვისებებთან.

§ 2. ხასიათი

ხასიათის ცნება

ხასიათის გაგებაში თანამედროვე მეცნიერებაში აზრთა დიდ სხვადასხვაობას აქვს ადგილი. მაგრამ ის მაინც უდავოა, რომ ხასიათი პიროვნების ძირითად დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენს, რომელიც ადამიანთა მკვეთრად გამოხატულ ინდივიდუალურ თავისებურებებს განსაზღვრავს და საფუძვლად უდევს ადამიანის ქცევის თავისებურებას. იცოდე ადამიანის ხასიათი — ამბობს საბჭოთა ფსიქოლოგი ს. ლ. რუბინშტეინი — ნიშნავს იცოდე ადამიანის ის არსებითი თვისებები, რომლიდანაც გამომდინარეობს და რომლითაც განისაზღვრება მის მოქმედებათა სახე“.

რამდენადაც ხასიათი თავს იჩენს უმთავრესად ადამიანის ქცევაში, მის დამოკიდებულებაში სხვა ადამიანებთან, იმ მოტივებში

და მიზნებში, რომელნიც განსაზღვრავენ მის ქცევას, რომელნიც წამყვანია მის ცხოვრებაში და ა. შ., იმდენად გასაგებია, რომ მეცნიერებაში სულ უფრო ვრცელდება შეხედულება, რომელიც ხასიათს თვლის ადამიანის ნებისყოფის საფუძვლად, ანალოგიურად იმისა, როგორც გრძნობების საფუძვლად ტემპერამენტი იგულისხმება, ხოლო აზროვნების თავისებურებათა საფუძვლად — ინტელექტი.

თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ნებისყოფა ვლინდება ნებისმიერ მოქმედებაში, რომელსაც საფუძვლად მოტივი უდევს, თუ გავიხსენებთ, რომ ადამიანის ნებისყოფის თვისებებს განსაზღვრავს უმთავრესად ურთიერთდამოკიდებულება ადამიანის მაღალ და აქტუალურ მოთხოვნილებათა შორის (იხ. წინა თავი) და საზოგადოდ თუ გავითვალისწინებთ იმ პიროვნების ეულ საფუძველეს, რომელსაც ეყრდნობა ადამიანის ნებისყოფა, მისი ნებისმიერი ქცევა (იხ. წინა თავი), გასაგები გახდება, რომ ხასიათი შეიძლება ნებისყოფის საფუძვლად ჩაითვალოს. ე. ი. ადამიანის ისეთ ფსიქიკურ თვისებად, რომელიც ისე ვლინდება მის ნებისმიერ მოქმედებაში, როგორც მაგალითად, ტემპერამენტი ადამიანის გრძნობათა თავისებურებაში.

„ხასიათისათვის, ისევე როგორც ნებისყოფისათვის, — ამბობს ს. ლ. რუბინშტეინი, — თუ შევხედავთ მათ არა ფორმალურად, არამედ არსებითად, გადამწყვეტია საზოგადოებრივად მნიშვნელოვანის და პირადულად მნიშვნელოვანის ურთიერთმიმართება“.

იმისათვის, რომ უფრო კონკრეტულად წარმოვიდგინოთ ეს დამოკიდებულება ხასიათსა და ნებისყოფას შორის, ჩამოვთვალოთ მაგალითისათვის ხასიათის ზოგი მხარე და თვისება, რომელიც განსაზღვრავს ადამიანის ნებისყოფის მნიშვნელოვან თვისებათა რიგს: ხასიათის სიმტკიცე თუ, პირიქით, სისუსტე და ლაბილობა; ხასიათის მთლიანობა თუ, პირიქით, შინაგანი რღვევა და კონფლიქტულობა — წინააღმდეგობა შეგნებულ მიზნებსა და უნებლიე მისწრაფებათა შორის; დამოკიდებულების სხვადასხვაობა პიროვნების მაღალ საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა და ეგოისტურ აქტუალურ მოთხოვნილებათა შორის; ის ადგილი, რომელიც უჭირავს ადამიანის ქცევაში, ერთი მხრივ, საზოგადოებრივ ინტერესებს, თავისი კოლექტივისა და სახელმწიფოებრივ ამოცანებს და, მეორე მხრივ, პირად ინტერესებსა და ეგოისტურ ამოცანებს; სხვა ადამიანებთან დამოკიდებულების ნაირობა და ა. შ.

ხასიათის ჩამოყალიბებაზე უდიდეს გავლენას ახდენს გარემოს პირობები, რომელშიაც უბდება ადამიანს ცხოვრება, ის საქონლობა, რომელსაც ეწევა ადამიანი ცხოვრებაში, მისი პროფესია, ცხოვრების რეჟიმი და ასე შემდეგ.

განსაკუთრებით დიდია გარემოს პირობების გავლენა ადამიანის ზრდა-განვითარების პერიოდში. კერძოდ, დიდ გავლენას ახდენს ხასიათის ჩამოყალიბებაზე ბავშვის აღზრდა. ხასიათის აღზრდა ბავშვის აღზრდის ერთ-ერთ ამოცანას წარმოადგენს.

საზოგადოებრივი ინტერესების ჩამოყალიბება, კოლექტიური სულისკეთების, მოვალეობის შეგნების, პასუხისმგებლობის გრძნობის განვითარება პიროვნებაში თუ, პირიქით, ეგოიზმისა და ინდივიდუალისტურ-ეგოცენტრული ინტერესებისა და მისწრაფებების კულტივაცია, მატერიალური კეთილდღეობის „კულტის“ შექმნა და ა.შ., პირველ რიგში დამოკიდებულია აღზრდაზე (ფართო მნიშვნელობით). დიდ როლს თამაშობს აღზრდა ხასიათის სიმტკიცის გამომუშავებაშიც და არასწორი აღზრდა, პირიქით, უნებნისყოფობისა და სუსტი ხასიათის ჩამოყალიბებაშიც და ა. შ.

ხასიათის თვითაღზრდაც არის შესაძლებელი: თუ ადამიანს საკმარისი ნებისყოფა გააჩნია, მას თავისი ხასიათის, გარკვეულ ფარგლებში, გარდაქმნა შეუძლია. მაგალითად, მტკიცე ხასიათის შესამუშავებლად ადამიანს შეუძლია მიაჩვიოს თავი უნებლიე იმპულსთა დაძლევის, შინაგან დისციპლინას, დაწყებული საქმის ყოველთვის ბოლომდე მიყვანას, დასახული მიზნების მისაღწევად ბრძოლას, სიზარმაცისა და პასუხისმგებლობის სისტემით დაძლევის ყოველთვის გარკვეული პრინციპებით მოქმედებას და ა. შ. „საზოგადოებრივი ხასიათის“ შესამუშავებლად ადამიანმა თვით უნდა მიაჩვიოს თავი თავის ქცევაში სხვისი ინტერესების, განსაკუთრებით კოლექტივის ინტერესებისა და ფართო საზოგადოებრივი ინტერესების გათვალისწინებას, ეგოისტურ მისწრაფებათა დაძლევის, პირად ინტერესთა უკანა პლანზე დაყენებას და ა. შ.

რამდენადაც ხასიათის ჩამოყალიბებაში დიდ როლს საზოგადოდ ცხოვრებისა და მოქმედების პირობები ასრულებენ, ბუნებრივია, რომ გარკვეულ ფარგლებში ადამიანის ხასიათი ისტორიულად იცვლება. გაპირობებული. კერძოდ, სხვადასხვა ისტორიული ეპოქა, განვლილი ისტორიული ვითარება (ომი, დარბევა და ა. შ.) და, ცხადია, საზოგადოებრივი ფორმაცია, რომელშიც ცხოვრობს ადამიანი, გარკვეულ ფარგლებში გავლენას ახდენს ხასიათის ზოგიერ-

თი ტიპობრივი თვისების ჩამოყალიბებაზე, ისევე როგორც ის სოციალური წრე, რომელსაც ეკუთვნის ადამიანი. მაგალითად, ფეოდალისა და ბურჟუას ხასიათში ისევე არის ტიპობრივად განსხვავებული თვისებები, როგორც, მაგალითად, ბურჟუაზია და პროლეტარის ხასიათში.

ადამიანი, რომელიც იზრდება და ცხოვრობს საზოგადოებაში, სადაც მას ბავშვობიდანვე უნერგავენ საზოგადოებრივ ინტერესებს, კოლექტივიზმს, სადაც ადამიანი სკოლაშიც, შრომის პროცესშიც მუდამ ეჩვევა საზოგადოებრივი ინტერესებისათვის უპირატესობის მიცემას საკუთარ ეიწრო-პიროვნულ ინტერესებთან შედარებით, სადაც პირადი შრომა საზოგადოებრივ ინტერესებს ემსახურება და სიმამაცისა და ღირსების საქმედ ითვლება, სადაც მოქალაქის ცხოვრების იდეალს სამშობლოს წინსვლისათვის ხელის შეწყობა წარმოადგენს, რასაც ყოველი მოქალაქე თავის პატარა უბანზე თავისი შრომით ემსახურება, იქ „საზოგადოებრივი ხასიათის“ ტიპობრივი თვისებები ყალიბდება.

ხასიათის მხარეები და თვისებები

ცნობილია ხასიათის კლასიფიკაციათა მთელი რიგი¹, მაგრამ ზევნ აქ მათზე არ შევჩერდებით, რადგანაც დღემდე მოცემულ კლასიფიკაციებიდან არც ერთი არაა საყოველთაოდ მიღებული. ხასიათის მეცნიერული შესწავლა შედარებით ახალი საქმეა: ძველი ფსიქოლოგია ცალკე ფსიქიკური პროცესების კვლევით იყო გატაცებული (იხ. თ. I, § 1); ამ მიმართულებით მუშაობა მხოლოდ თანამედროვე მეცნიერებაში გაიშალა. აქ აღვნიშნავთ მხოლოდ რამდენიმე ძირითად თვალსაზრისს, რომლითაც იხილავენ ხოლმე ხასიათს, ხასიათთა ტიპების (კლასიფიკაციის) დასადგენად.

უპირველეს ყოვლისა, ეს არის იმ მოტივების თვალსაზრისი, რომელნიც ძირითადად განსაზღვრავენ ადამიანის ქცევას: რა ბუნების მოტივებით მოქმედებს ხოლმე ადამიანი, როგორი მოტივები ჭარბობენ ადამიანის ქცევაში, რა მიზნებისაკენ მიისწრაფვის ხოლმე ადამიანი თავის მოქმედებაში, რა სახის მიზნები დომინირებენ მის ცხოვრებაში, რა ხასიათის მოთხოვნები წამყვანი მის ქცევაში.

ამ თვალსაზრისით შეიძლება განვსხვავოთ, მაგალითად, ეგოისტურ, ალტრუისტურ და საზოგადოებრივ ხასიათის ადამიანები.

¹ იხ. დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, გვ. 196 და შემდ.

ე გ ო ის ტ ის ქვევას ძირითადში მისი პირადი კეთილდღეობის მოტივები, პირადი ეგოისტური ინტერესები განსაზღვრავენ; ცხოვრებაში ის ძირითადად ვიწრო პირადი კეთილდღეობის მიზნებს ისახავს.

ა ლ ტ რ უ ის ტ ი, პირიქით, ძირითადად სხვა ადამიანების, მახლობლების ინტერესების, მათი კეთილდღეობის დაცვას მოტივებით მოქმედებს, მაზლობლის კეთილდღეობის ინტერესებიდან ამოდის თავის ქვევამი, ხშირად დათმობს პირად ინტერესებს მახლობლის ინტერესებისათვის და ა. შ.

ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ რ ი ე რ ტ ი პ ის ადამიანისათვის კი დამახასიათებელია პირველ პლანზე ს ა ზ ო გ ა დ ო ე ბ რ ი ე რ (და არა კონკრეტული პირების) ინტერესების წამოწევა; იგი ძირითადად საზოგადოებრივი მოტივებით მოქმედებს. მის ინტერესებში და ქვევის მიზნებში გაბატონებულია საზოგადოებრივი (თავისი კოლექტივის, კლასის, სამშობლოს, კაცობრიობის) ამოცანები. ის ადვილად, შინაგანი ბრძოლის გარეშე, დათმობს პირად ეგოისტურ ინტერესებს საზოგადოებრივი ინტერესებისათვის; ეს მისთვის ბუნებრივია. მის მოთხოვნილებებში მაღალი, სოციალურად წარმოშობილი მოთხოვნილებები ქარბობს.

მეორე თვალსაზრისით, რომლითაც იხილავენ ხოლმე ხასიათის ტიპებს, ხასიათის სიმტკიცის თვალსაზრისით: რამდენად დამახასიათებელია ადამიანისათვის დასახული მიზნების განხორციელება, მიზნის მისაღწევად დამტკიცებების გადაღება, უნებლიე იმპულსების დაძლევა, ძლიერი ნებისყოფა თუ, პირიქით, ადვილად გადახვევა დასახული მიზნებიდან, მიზნების ცვალებადობა, უნებლიე იმპულსებისათვის დამორჩილება და ა. შ. ამ თვალსაზრისით განასხვავებენ ძირითადად მტკიცე და სუსტი ხასიათის ადამიანებს.

მესამე გავრცელებული თვალსაზრისი არის ხასიათის სტრუქტურისა და, კერძოდ, ხასიათის მთლიანობის თვალსაზრისით: მონოლითურია, პარმონიულია ადამიანის ხასიათი თუ, პირიქით, — გაზღეწილია, დისპარმონიული, წინააღმდეგობისა და შინაგანი კონფლიქტების შემცველია. კერძოდ, რამდენად პარმონიულადაა მოცემული პიროვნებაში მოქმედების შეგნებული მიზნები, ცხოვრების შეგნებულად დასმული ამოცანები, ცხოვრების იდეალები და უნებური სწრაფვები, მოთხოვნილებები, გატაცებები.

ხასიათის ამ მხარეს — მის სტრუქტურას, დიდი მნიშვნელობა აქვს ხასიათის უფრო კერძო გამოვლინებებისათვის და, პირველ რიგში, ნებისმიერი ქვევის სიმტკიცისათვის. შინაგანი კონფლიქტები, შინაგანი ბრძოლა ძირს უთხრის ადამიანის ნებისყოფას, ასუს-

ტებს მისი მოქმედების ენერგიას და მიზანსწრაფვას, ხოლო ერთიანობა, მონოლითობა საუფუძველს აძლევს ძლიერ ენერგიულ მიზანსწრაფვას, ძლიერი ნებისყოფის გამოვლინებას.

ამ სამი ძირითადი მომართულების გარდა, ხასიათს სხვა მრავალი თვალსაზრისით იხილავენ. მაგრამ ეს უკვე უმთავრესად ძირითადი მომართულებების დეტალიზაციის ხაზით ხდება, რის შედეგადაც კონკრეტულ ადამიანთა ხასიათში აღნიშნავენ ისეთ თვისებებს, როგორიცაა პრინციპულობა თუ უპრინციპობა, კეთილობა თუ ბოროტება, სიმამიცე თუ სიმხდალე, გამბედაობა თუ გაუბედაობა, თავდადებულობა, გულგრილობა, გულისხმიერება; გულზიარობა, მორცხვობა, დელოკატობა, თავბედობა, თავის თავში დარწმუნებულობა თუ დაუდრწმუნებლობა, ინიციატივიანობა თუ. ინერტობა, კეთილსინდისიერება, შრომისმოყვარეობა, სიზარმაცე, სიზანტე, თავშეკავებულობა, გულწრფელობა, გულწათხრობილობა, გულლიობა, მოკრძალებულობა, მკვებარობა, თავმდაბლობა, სიამაყე, ზვიადობა, გულწილობა, სენტიმენტალობა, ხათრიანობა, სიტლანქე, უნდობლობა, ეჭვიანობა, დაუდევრობა, პასუხისმგებლობისა და მოვალეობის შეგნება, პუნქტუალობა, სიდიწყე, აუქჩარებლობა და მრავალი სხვა.

§ 8. ინტერესები

ადამიანის ხასიათის ზოგიერთ თავისებურებასთან განუყრელადაა დაკავშირებული მისი ინტერესები (იხ. ზემოთ ხასიათის შესახებ).

ეს ტერმინი — ინტერესი — სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება არა მარტო სხვადასხვა მეცნიერებაში (შეადარე, მაგალითად, ინტერესის ცნება პოლიტეკონომიაში), არამედ თვით ერთი მეცნიერების ფარგლებშიც. თანამედროვე ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში გავრცელებული გაგებით ინტერესი გულისხმობს შემეცნებითი ხასიათის დაინტერესებას რაიმეთი: ვ. ი. სურვილს ინტერესის ობიექტის გაცნობისა, მისი აღქმის, დაკვირვების, მისი გაგების, სწრაფვას მასზე ფიქრისადაც, მასზე ყურადღების შეჩერებისადაც.

ინტერესს მისი შემეცნებითი ბუნებით განასხვავებენ მიდრეკილებისაგან, რომელიც არა მარტო შემეცნებით დაინტერესებას გულისხმობს, არამედ გარკვეულ მოქმედებისადაც სწრაფვასაც. ამ შემთხვევაში, მაგალითად, პოეზიისადმი სწრაფვა გულისხმობს არა მხოლოდ ინტერესს ამ დარგისადმი, არამედ სათანადო მოქმედებისადმი — ლექსების წერისადმი სწრაფვას, ისე როგორც ალპინიზმი-

საღმის მიდრეკილება გულისხმობს მწვერულებზე ასვლისადმი სწრაფვას და არა მხოლოდ შეშვეცნებით ინტერესს ალპინიზმისადმი და ა. შ.

ინტერესი განიცდება ინტელექტუალური გრძნობის (იხ. თ. X, § 3) სახით. იგი წარმოადგენს ყურადღებისა და ყველა ინტელექტუალური ძალების ინტერესის ობიექტისაყენ მიმართვის ძლიერ ფაქტორს. ინტერესი უნებლოდ ამოქმედებს სათანადო მიმართულებით სუბიექტის ყურადღებას. აღქმის, შეხსიერებას და აზროვნებას და ხშირად მთელი პიროვნების ძალების კონცენტრაციას იწვევს სათანადო მიმართულებით.

ინტერესთა ტიპოლოგიურ სხვაობათა დიდგენისას ამ თვისებამ ძირითადად შემდეგი ასპექტით იხილავენ: ინტერესთა მიმართულების, მათი მოცულობის, სიმტკიცისა და ინტენსივობის თვალსაზრისით.

ინტერესთა მიმართულება. პირველი თვალსაზრისი — ინტერესთა მიმართულება — გულისხმობს იმის დადგენას, თუ რის მიმართაა ინტერესი წამყვანი მოცემულ პიროვნებაში; მაგალითად, საზოგადოებრივი ინტერესებითა წამყვანი თუ მეცნიერული, ხელოვნების მიმართ ინტერესი. მანქანების კონსტრუირებისადმი თუ სპორტისადმი და ა. შ.

ინტერესთა მოცულობა. ადამიანთა შორის დიდ სხვაობებს ქმნის ინტერესთა მოცულობა. ამ მხრივ ორ უკიდურესობას წარმოადგენს მეტად ვიწრო, ცალმხრივი ინტერესების მქონე ადამიანი (მაგალითად, ადამიანი, რომლის ინტერესთა მოცულობა მხოლოდ თავისი ოჯახის ინტერესებით ან მხოლოდ თავისი ვიწრო პროფესიონალური ინტერესებით ამოიწურება) და უკიდურესად ფართო ინტერესების ადამიანი, რომელსაც თანაბრად აინტერესებს ყველაფერი პოლიტიკა, ლიტერატურა, ხელოვნება, ტექნიკა, სპორტი, ასტრონომია, ბოტანიკა და ა. შ.

თუ მეტად ვიწრო ინტერესები ზღუდავს პიროვნებას, ცალმხრივ ხდის მის, მეტად ფართო თანაბარი ინტერესები, რაც ინტერესთა დაქსაქსულობაში გადიის, ხელს უშლის ინტერესთა გაღრმავებას, აფერხებს დიფერენციალს და ხელს უშლის რომელიმე დარგში სერიოზულ სპეციალიზაციას და მნიშვნელოვან მიღწევებს.

მრავალმხრივად განვითარებული, ფართო პორიზონტის მქონე პიროვნების განვითარებას ხელს უწყობს ინტერესების არა დაქსაქსვა, არამედ რამდენიმე ძირითადი მიმართულების ირგვლივ გაერთიანება, ისე რომ ეს ფართო, მაგრამ გარკვეულ ფარგლებში განათვისებულ ინტერესები კი არ გადახრიან პიროვნების ენერგიას

ერთმანეთის საწინააღმდეგო მიმართულებით, არამედ ერთ „ფოკუსში“ იყრიან თავს და ხელს უწყობენ ადამიანის შემოქმედებით ძირითად მიმართულებით, რამდენადაც მეტი განზოგადებისა და უფრო ფართო პორიზონტის შექმნის შესაძლებლობას აძლევს.

ინტერესთა სიმტკიცე. დიდ ინტერინდივიდუალურ სხვაობებს ადამიანთა შორის იძლევა ინტერესთა სიმტკიცე. ეს თვისება არსებითად დიფერენციალურია ადამიანის ტემპერამენტთან. არსებობენ ადამიანები, რომლებსაც ძალიან მყარი, უცვლელი მიმართულების ინტერესები ახასიათებთ, და მათ შორის ისეთებიც, რომ ჰაბტუაზის ასაკიდან მთელი სიცოცხლის მანძილზე ინარჩუნებენ ინტერესთა ერთსა და იმავე მიმართულებას. მეორე უკიდურესობას წარმოადგენენ ადამიანები, რომელთა ინტერესებს კალენდოსკოპური ცვალებადობა ახასიათებთ და ისიც არსებითად განსხვავებული მიმართულების ინტერესთა მონაცვლეობა. ამ ორ უკიდურესობას შორის, ცხადია, უამრავი გარდაცვალება არსებობს.

ინტერესთა ინტენსივობა. ადამიანები მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ინტერესთა ინტენსივობითაც. ეს თვისება ადამიანის ტემპერამენტზედაცაა დამოკიდებული.

ზოგ ადამიანთან ინტერესი ისეთ სიძლიერეს აღწევს, რომ ნებისყოფის უძლიერესი გამოვლინების მოტივს წარმოადგენს. ინტერესის დასაკმაყოფილებლად ადამიანი უდიდეს სიმამაცებს გადილობავს და სიცოცხლის რისკით აღწევს მის დაკმაყოფილებას. მოვიგონოთ, მაგალითად, განთქმული გეოგრაფიული ექსპედიციები არქტიკაში, თუ ინტარქტიკაში, უდაბნოებში, კონკონაეტებში გაფრენა და ა. შ.

მეორე უკიდურესობას წარმოადგენენ ინდიფერენტული ადამიანები, რომლებსაც არაფრის მიმართ არა აქვთ ინტენსიური ინტერესი, ასეთი, ასე ვთქვათ, პასიური, სუსტი ინტერესი ეერ შექმნის მოტივს ნებისყოფის მოქმედებისათვის. ასეთი სუსტი ინტერესის დასაკმაყოფილებლად ადამიანი ოდნავ დაბრკოლებასაც ვერ გადილობავს.

§ 4. ზოგადი გონიერება, ნიში და ნასახი

ნიში და ნასახი

ყოველი მეტად თუ ნაკლებად სპეციფიკური მოქმედების წარმატებით შესრულება ადამიანისაგან სათანადო უნარს მოითხოვს. თუკი ადამიანს რაიმე სპეციფიკური სახის მოქმედების ადვილი დაუფლებისა და მისი წარმატებით შესრულების უნარი აქვს, ეს

იმას ნიშნავს, რომ მას სათანადო ნიჭი ჰქონია: ყოველი, მეტად თუ ნაკლებად სპეციალური მოქმედების წარმატებით შესრულება — იქნება ეს ზუსტი დაცვარების წარმოება თუ მათემატიკური ოპერაციები, მუსიკა თუ ხატვა. ცეკვა თუ ტანვარჯიში, ლექსების წერა თუ ორატორთა ან ფილოსოფიური აზროვნება თუ შანჭანის კონსტრუირება და ა. შ. — მოითხოვს ადამიანისაგან სათანადო სპეციალურ თვისებას; ამ თვისებას ნიჭს უწოდებენ. ნიჭი არის რაიმე სპეციალური მოქმედების უნარი.

ნიჭი ბირთვების ერთ-ერთ ძირითად თვისებას შეადგენს, რომელიც ძალიან დიდად განსხვავებულია ინტერინდივიდუალურად არა მხოლოდ იმ მხრივ, რომ ზოგს აქვს რაიმეს ნიჭი, ზოგს არა, არც მხოლოდ ნიჭის ხარისხის მხრივ (ზოგი მკირე ნიჭის პატრონია, ზოგი — ტალანტია, ე. ი. უაღრესად მაღალგანვითარებული ნიჭის პატრონია), არამედ ნიჭის უთვალავ ნაირსახეობათა მხრივაც.

მაგრამ ეს დიდი ინტერინდივიდუალური სხვაობები როდის ნიშნავს, რომ ადამიანი იბადება ნიჭიერად, რომ ნიჭი თანდაყოლილი თვისებაა, — არა! მაგრამ ისიც არაა სწორი, თითქოს ნიჭს იძენენ ნიჭის შეძენა, თუ ადამიანს არ გააჩნია სათანადო ნასახი¹ — შეუძლებელია, ადამიანები ერთნაირები არ იბადებიან — სხვა განსხვავებულ თვისებათა შორის მათ სხვადასხვა ნიჭთა ნასახი გააჩნიათ. იმისათვის, რომ ნასახიდან განვითარდეს ნიჭი, აუცილებელია მისი გავარჯიშება — აუცილებელია სათანადო მიმართულებით მოქმედება, სწავლა, ვარჯიში და ა. შ. ნასახის მოცემულობა ჯერ არ ნიშნავს ნიჭის მოცემულობას. ნასახის სახით მოცემულია ნიჭის ჩამოყალიბების მხოლოდ შესაძლებლობა; რომ ეს შესაძლებლობა განხორციელდეს, აუცილებელია, როგორც ვთქვით, ამ ნასახის განვითარება სათანადო მოქმედებით, სახელდობრ, სათანადო მიმართულებით მუშაობით, წინააღმდეგ შემთხვევაში ნიჭი არ „ჩამოყალიბდება“ და თვითონ სუბიექტიც ვერ გიიგებს, რომ მას რაღაცა ნიჭის ნასახი ჰქონდა.

მაგრამ ეს როდის ნიშნავს იმას, რომ ნიჭი დაახლოვნება ერთი და იგივეა. ეს არის ორი სხვადასხვა ცნება. დახელოვნება არის გაწვრთნის შედეგი; რომელიც დიდ ნაწილში გარკვეულ ჩვევათა (იხ. თავი VI) დაუფლებას ეყრდნობა, ნიჭს კი სწავლით და გაწვრთნით ვერ შეიძენ — ნიჭის განვითარება ხდება ნასახიდან სათანადო მუშაობის და სწავლების შედეგად და არა შეძენა. ხოლო თუ დახელოვნება

ბა ილწევს ჩვეულებრივზე მაღალ დონეს, ის, თავის მხრივ, სათანადო ნიჭს (ნიჭის ნასახს) ეყრდნობა. რომელიმე დარგში მოქმედების წარმატებით შესრულება ნიჭის გარდა, ცხადია, მოითხოვს სათანადო ცოდნასა და დახელოვნებას, გარკვეულ ჩვევათა გამომუშავებას და მათ ფლობას.

უნდა აღინიშნოს, რომ დიდი ნიჭის — ტალანტის — ნასახი ხშირად სპონტანურად იჩენს თავს ადრე ბავშვობაში წინასწარი წვრთნის გარეშე; ეს განსაკუთრებით ეხება მუსიკალურ ნიჭს. ზოგმა დიდმა კომპოზიტორმა (მოცარტმა, რიმსკი-კორსაკოვმა) პირველად გამოავლინა მუსიკალური ნიჭი 3—4 წლის ასაკში. თუმცა ყველა ასეთ შემთხვევაში ნიჭის გამოვლინებაში დიდი როლი შეასრულა მუსიკალურმა გარემომაც. გარდა ამისა, ის დიდი და რთული გზა, რომელიც მათ განელეს ნიჭის ამ პირველი გამოვლინებიდან მისი განვითარების დასრულებამდე, იყო გზა სათანადო მიმართულებით სისტემატური, ენერგიული და გულმოდგინე შრომისა და წვრთნისა.

ზოგადი გონიერება

რომელიმე სპეციალური მოქმედების დარგში გამოვლენილი ნიჭისაგან, ე. ი. ცალკეულ ნიჭთან, ასხვავებენ ზოგად გონიერებას ანუ ზოგად ინტელექტუალურ დონეს, რომელიც რაიმე სპეციალური მოქმედების უნარს კი არ გულისხმობს, არამედ საზოგადოდ ინტელექტს — გონებრივ უნარიანობას. ხოლო რამდენადაც ინტელექტის დამახასიათებელია ახალ ამოცანათა გადაწყვეტის, ახალ პირობებთან გონიერი შეგუების უნარი (იხ. თ. VII, § 1). ზოგად გონიერებასაც, ყველაზე უფრო გაერცელებული შეხედულების თანახმად, განსაზღვრავენ როგორც საზოგადოდ ახალ ამოცანათა გადაწყვეტისა და ახალ პირობებთან გონიერი შეგუების უნარს. „სპეციალურ ნიჭთან“ დაპირისპირებულ „ზოგად გონიერებას“ სხვადასხვა ტერმინით გამოხატავენ: რუსულ ლიტერატურაში „ზოგად გონებრივ დაჯილდოვებულებას“ ან პირდაპირ „ზოგად დაჯილდოვებულებას“¹. უწოდებენ, დასავლეთ ევროპულ ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში — „ინტელიგენტობას“² უწოდებენ ინტელექტს და არა განათლებულობის ცნებასთან მიახ-

¹ ნასახი იდეკატურია რუსული „Задаток“-ის.

¹ „Сбавная одаренность“.

² Intelligence, Intelligenz.

ლოებული მნიშვნელობით; ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში დ. უზნაძის ინიციატივით შემთღებულაა „ზოგადი გონიერების“ ცნება.

გაბატონებული შეხედულებით ეს ზოგადი გონიერება ერთიან მთლიან თვისებას წარმოადგენს¹. იგი არ არის დამოკიდებული რომელიმე სპეციალურ ნიჭთან. მაღალი ზოგადი გონიერების მქონე, „ჭკუიანი“ ადამიანები ზშირად არაერთგვაროვანი სპეციალური ნიჭით არ არიან დაჯილდოებული, ხოლო ცალკე რაიმე სპეციალური ნიჭი (მაგალითად, მუსიკის, მხატვრობის და ა. შ.) არ გულსხმობს აუცილებლად მაღალ ზოგად გონიერებას. ზშირად სპეციალური ნიჭის მქონე ადამიანი ზოგადი გონიერების მხრივ საშუალო დონეზე დგას. სპეციალური ნიჭის მოცემულობა მაღალ ზოგად გონიერებასთან ერთად საუკეთესო პირობას წარმოადგენს სათანადო დარგში მაღალი მიღწევებისათვის, მნიშვნელოვანი შემოქმედებისათვის.

ერთი ავტორი ზოგად გონიერებასა და სპეციალურ ნიჭთან შორის დამოკიდებულებას აღიარებს ზეგანსა და მასზე მდებარე ცალკე მწვერვალებს შორის დამოკიდებულებას. ზოგადი გონიერების დონე, ისე როგორც ზეგნის სიმაღლე ზღვის დონიდან, ერთია, ხოლო ამ ზეგანზე შეიძლება იყოს მოცემული მაღალი და დაბალი გორაკები თუ მთები (როგორც სხვადასხვა სპეციალური ნიჭი ადამიანთან), მაგრამ შეიძლება სულაც არ იყოს, ზეგნის დონე ამით არ იცვლება.

ზოგადი გონიერების მხრივ ადამიანთა შორის დიდი ინტერინდივიდუალური სხვაობები დასტურდება, უმთავრესად ამ თვისების ხარისხისა და მისი განვითარების დონის მხრივ. ეს სხვაობები განსაკუთრებით დიდია საშუალო ნორმას, ქვენორმას (ე. ი. გონებრივ ჩამორჩენილობას) და „ზენორმას“ შორის. მაგრამ ლით ნორმალური გონებრივი დონის ფარგლებშიც ინტერინდივიდუალური სხვაობები დიდია.

უნდა ითქვას, რომ ადამიანები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ზოგადი გონიერების არა მხოლოდ დონის (განვითარების ხარისხის) მხრივ, თვით ზოგადი გონიერების ფარგლებშიც არსებობს ტიპოლოგიური სხვაობები; ზოგადი გონიერების განსხვავებული ტიპები არსებობს, როგორც ამბობენ, „ყო-

ველი ჭკუიანი ადამიანი თავისებურად ჭკუიანია“. მაგალითად, ზოგს შედარებით უფრო ანალიტური ხასიათის ინტელექტი აქვს, ზოგს კი სინთეტიკური; ზოგი ადამიანი ზოგადი გონიერების უფრო მაღალ დონეს იჩენს თვითრითელ საკითხში სფეროში, ზოგი კი პრაქტიკულ სფეროში და ა. შ.

აღსანიშნავია, რომ ადამიანის გონებრივი დონის შემოწმებისას შეტად ძნელი ხდება ცოდნის, კულტურული დონის, განათლებულობის, ერთი მხრივ და, მეორე მხრივ, ზოგადი გონიერების როგორც პიროვნების თვისების ფაქტვანა, ხოლო მათი ერთმანეთში არევა პრაქტიკულად შორსწდომი მნიშვნელობის შეცდომის წყაროს წარმოადგენს. ცნობილია ზოგადი გონიერების შესამოწმებლად შედგენილი მეთოდების რამოდენიმე სისტემა, მაგრამ ჩერჩვრობით უნაკლო არც ერთი მათგანი არ არის.

გენიოსობა. როდესაც ადამიანს ზოგადი გონიერების იმდენად მაღალი დონე ახასიათებს, რომ ის არა მხოლოდ ეგუება გონებრივად ახალ სიტუაციას და მოცემულ ახალ ამოცანებს წვევებს, არამედ მის საზოგადოებაში არსებული კულტურის დონესთან შედარებით, გარკვეულ დარგში შემოქმედების პროცესში ახალ, ორიგინალურ, ეპოქალური მნიშვნელობის ღირებულებას ქმნის, ეს უკვე გენიოსობის მაჩვენებელია.

გენიოსობა ზოგადი გონიერების ძალიან მაღალ დონესთან ერთად რომელიმე დარგში დიდ ტალანტსაც შეიცავს. ზოლმე ასეთ შემთხვევაში გენიოსის შემოქმედება ვლინდება ამ ტალანტის შესატყვის დარგში; გენიოსი პოეზიაში, გენიოსი მუსიკაში, მათემატიკაში, ტექნიკის დარგში და ა. შ.

შეტად იშვიათია გენიოსი, რომლის შემოქმედება ეპოქალური მნიშვნელობის ღირებულებას ქმნიდეს კულტურის სხვადასხვა დარგში (არისტოტელე, ლეონარდო და ვინჩი, ლოპონოსოვი). ასეთ გენიოსებს „უნივერსალურ გენიოსებს“ უწოდებენ ზოლმე.

¹ მასობის საწინააღმდეგო პეტანისტური შეხედულებაც, რომელსაც იგი სპეციალურ ნიჭზე დაყავს.

ბავშვის უსიყვარლო განვითარება

§ 1. ბავშვის ასაკობრივ თავისებურებათა ზოგადი დახასიათება¹

ცნობილია, რომ ბავშვი არ წარმოადგენს მხოლოდ „პატარა ზრდადამთავრებულს“, ე. ი. დიდი ადამიანისაგან მხოლოდ ოდნობით კი არ განსხვავდება — მხოლოდ უფრო სუსტი და პატარა კი არ არის ღიდათ შედარებით, არამედ მთელი რიგი თავისებურებებით განსხვავდება მისგან; ასევე ბავშვობის სხვადასხვა ასაკს შორისაც მხოლოდ ოდნობითი განსხვავებები კი არ არის, არამედ დიდი თვისობრივი სხვაობა არსებობს: თითოეულ ასაკობრივ პერიოდს მნიშვნელოვანი თავისებურებები ახასიათებს, თავისებურებები, რომელნიც ბავშვის განსხვავებულ აღზრდასაც მოითხოვენ.

ბავშვობის პერიოდიზაციას სხვადასხვა თვალსაზრისით ახდენენ, ამიტომ არსებობს სხვადასხვა მეტ-ნაკლებად განსხვავებული პერიოდიზაცია. აქ ჩვენ ვჩერდებით იმ გავრცელებულ პერიოდიზაციაზე, რომელიც ჩვენი გაგებით ყველაზე უფრო მისაღებია ბავშვის მთლიანი პიროვნების განვითარების თვალსაზრისით. ამ პერიოდების თავისებურებათა გაცნობისას უნდა გვახსოვდეს, რომ ზუსტი ასაკობრივი საზღვრის გავლება ამ პერიოდებს შორის შეუძლებელია: თითოეული პერიოდიდან მომდევნოში ბავშვი გადადის თანდათან და ამიტომ ძირითად პერიოდთა შორის იქმნება გარდამავალი ასაკობრივი „ზონა“; ამას გარდა, განვითარების ტემპის მხრივ ბავშვთა შორის დიდი ინდივიდუალური სხვაობები არსებობს.

¹ დაწერ. იხ. ლ. უზნიძე, ბავშვის ფსიქოლოგია. 1947.

ახალდაბადებულობის პერიოდი. დაბადების შემდეგ, დაახლოებით ერთნახევარი თვის განმავლობაში, რასაც ახალშობილობის პერიოდს უწოდებენ, ბავშვის ორგანიზმი ისე გადატვირთულია გარემოს, მისთვის უჩვეულო, ზეგავლენებით, რომ ამ ასაკის მთავარ ფუნქციას, მთავარ ამოცანას გარემოს ზეგავლენების ატანა, ახალფიზიკურ გარემოში „გაძლება“ შეადგენს.

მანამდის, როგორც დედის სხეულის ნაწილი, პარაზიტულად არსებული ორგანიზმი, რომლის ყველა ფუნქციას დედის ორგანიზმი ასრულებდა, ახლა უცბად დამოუკიდებელ არსებად იქცევა, რომელმაც თვითონ უნდა ისუნთქოს, მიიღოს და მოინელოს საკვები, შეეგუოს გარემოს ცვალებად ტემპერატურას და უამრავ გამლიზიანებულს. არსებობის პირობების ეს „კატასტროფული“ შეცვლა იმდენად გადატვირთავს სუსტ-ორგანიზმს, რომ გარკვეულ პერიოდში ბავშვი, წონის მომატების ნაცვლად, იკლებს წონაში.

ცხადია, რომ ამ პერიოდში აღზრდელის მთავარ ამოცანას გარემოს გამლიზიანებულთა ზემოქმედების შესუსტება — ბავშვის დაცვა გარემოს გამლიზიანებულებისაგან, ე. წ. ფ ე ტ ო ფ ი ლ უ რ ი გარემოს შექმნა შეადგენს. ბავშვს, შეძლების ფარგლებში, უნდა აეარიღოთ ინტენსიური სინათლე და ბგერები, ტემპერატურის ცვალებადობა და ა. შ. და შეეუწყოთ ხელი ამ პერიოდისათვის ყველაზე უფრო დამახასიათებელი მდგომარეობის — ძილისა და თვლემისმავარი მდგომარეობის, შენარჩუნებას.

„მკრეტის პერიოდი“. დიამეტრულად საწინააღმდეგოა ბავშვის დამოკიდებულება გარემოსთან მეორე თვიდან 5 თვის ასაკამდე. ამ პერიოდს ფსიქოლოგები „მკრეტის“ პერიოდს უწოდებენ. ამ ასაკის ფუნქცია ფერებისა და ბგერების შეგრძნებათა განვითარებაში და გარემოს აღქმის ჩამოყალიბებაში მდგომარეობს. თუ წინა პერიოდის დასაწყისში გარე გამლიზიანებულები, როგორც წესი, ტირილს და საზოგადოდ უარყოფით რეაქციას იწვევენ, ბავშვი თითქმის ზურგს უბრუნებს გარემოს, გაურბის მას, ახლა, პირიქით, ყოველი ზომიერი სიმღერის გამლიზიანებელი მისი შეგრძნების, მისი მკრეტის დადებით რეაქციას იწვევს, ბავშვს სიამოვნებას გვრის ბგერების მოსმენა და საგნების ყურება. სამწახვეარი თვის ბავშვი უკვე ცხრა განსხვავებულ ფერს შეიგრძნობს. აღზრდის მთავარი ამოცანაა ამ ასაკის ბავშვს მივაწოდოთ ზომიერი ინტენსიუ-

¹ ფეტოფილური — ამ შემთხვევაში ნაყოფის შესატყვისის ნიშნავს.

ბის ბგერები და სხვადასხვა ფერები, მიეცეთ მას სათანადო გამოცდოების მიღების შესაძლებლობა, ვუჩვენოთ სხვადასხვა საგნები და ა. შ.

„ხელის მოკიდების პერიოდი“. 1. ხუთი თვიდან იწყება ახალი პერიოდი — „ბეღლის მოკიდების“, ანუ „ტაცების“ პერიოდი, ბავშვი აღარ კმაყოფილდება ცქერითა და მოსმენით, იგი ყველაფერს, რასაც ნახავს, ჰკიდებს ხელს და, ამ პერიოდის დასაწყისში, პირში მიაქვს; ბოლო შემდეგ თვეებში „ეჭსპეჩიმენტულ“ თამაშს იწყებს საგნებით — ხევს, გლეჩს, ამტვრევს, შორს იგდებს, ერთმანეთს არტყამს, ერთი საგნით ამოძრავებს მეორეს და ა. შ. აქტიუობის ამ გამოვლინებას შორისმწვდომი მნიშვნელობა აქვს ბავშვის განვითარებისათვის:

ა) ჭერ ერთი, საგნებით ამგვარი მანიპულაციების პროცესში ბავშვი „ექსპერიმენტულად“ ეცნობა ამ საგნების თვისებებს, საგნისათვის ხელის მოკიდების შედეგად ბავშვს უერთარდება საგნის ფორმის, მათი სიმანერის, სიბრტყისა და სხვა შეხებით თვისების აღქმა, ყალიბდება უნარი ახლო სივრცეში ორიენტაციისა და საზოგადოდ იზრდება გამოცდილება საგნით თვისებების მიმართ, რომელიც სრულიად აუცილებელია იმისათვის, რათა შემდეგ პერიოდში, როდესაც ბავშვი აიღვამს ფეხს, სივრცეში ორიენტაცია მოახერხოს.

ბ) ამას გარდა, ერთი საგნით მეორის ამოძრავების პროცესში წაისახება იარაღის გამოყენების უნარის პირველი საფუძვლები: ძუძუს ასაკის ბოლოს ბავშვი უკვე ახერხებს დაშორებული საგნის ხელში ჩასაგდებად მეორე საგნის (მაგალითად, მასზე მოხმული ძაფის, შემდეგ კი ჭობის) გამოყენებას და, საზოგადოდ, იწყებს გონიერ მოქმედებას საგნების გამოყენებით.

გ) ხელის მოკიდების, საგნებით სხვადასხვა მანიპულაციის შესრულებისა და ისეთი მოძრაობების შესრულებით, როგორცაა ლოგინზე გორაობა, წამოჭლომა, ფოფხვა და ა. შ., ბავშვი ამ პერიოდში ეუფლება საკუთარი სხეულის მართვას, ეუფლება ამისათვის აუცილებელ მოძრაობებს (მოტორიკას).

დ) აღნიშნულ მოძრაობათა შესრულების პროცესში ბავშვს გარემოს მიმართ აქტიური დამოკიდებულება უვითარდება — ჰკრეტის პერიოდისაგან განსხვავებით ბავშვი აღარ კმაყოფილდება საგნით პასიური აღქმით („ჰკრეტით“); იგი ეტანება საგანს დასაუფლებლად — ჰკიდებს მას ხელს და ა. შ. მის ირგვლივ მოცემულ საგნებსა და გამლიზიანებლებს შორის ბავშვი უკვე ეძებს მისთვის მიმზიდველს და აქტიურად ესწრაფვის ასეთის აღქმასა

და დაუფლებას; მაგალითად, ეძებს, საიდან მოდის ეს ბგერა (მაგალითად, ზარი) და ა. შ.

ყველა ზემოაღნიშნულიდან ცხადია, რომ აღმზრდელი ბავშვს ძუძუს ასაკის პერიოდში უნდა აწვდიდეს რაც შეიძლება უფრო ჭრელი თვისებების მქონე საგნებს, ოღონდ თვალი უნდა ადევნოს მათ სისულთავეს და სხვა პიგუნურ პირობებს და არ უშლიდეს ზღვს ამ საგნებით ისეთ მანიპულაციებს, როგორცაა მათი ხშირი გადაგდება, აბზურება, ერთმანეთზე დარტყმა და გარკვეულ პირობებში მათი დახვეა და გატეხვა. გვასოვდეს, რომ ეს ამ ასაკის ბავშვისათვის სწავლის, გამოცდილების შეძენისა და თავის ძალებისა და უნარების განვითარების ერთადერთი საშუალებაა.

2. ამავე ასაკში ბავშვს უკვე ადვილად უმუშავდება პირობითი რეფლექსები და ამიტომ უკვე ამ ასაკში (5 თვიდან) აღმზრდელმა უნდა შეუშუშოს ბავშვს ზოგერთი აუცილებელი ჩვევა ორგანიზმის ფიზიოლოგიურ გამოვლინებებთან დაკავშირებით.

3. ამავე ასაკში იწყება სოციალური კონტაქტი მოზრდილებთან — მოზლებთან, მომვლელებთან. ბავშვი, როგორც ეს ექსპერიმენტულად დამტკიცებულია, განიცდის სხვა ადამიანების მოალერსებასა და გაჯერების მიმოცას და ხმის ინტონაციას და საზოგადოდ უკვე ეჭვმდებარება სოციალურ კონტაქტებს. ატირებული ბავშვი დედის ალერსიან დალაპარაკებაზე დროებით მაინც ჭმუდება ბოლმე. თუმცა უნდა ითქვას, ეს კონტაქტი დასაწყისში ცალმხრივია, ბავშვი ჭერ ვერ უხდის სამაგიეროს მოზრდილს, რომელიც მას ეალერსება — ასე ვთქვათ, აქტიურად ვერ პასუხობს მოალერსებას.

აღმზრდელი ძუძუს ასაკის ბავშვის მიმართ სათანადოდ უნდა იყენებდეს მოფერებისა და გაჯერების ინტონაციებს, მიმოცას და ა. შ. და საზოგადოდ უნდა „ელაპარაკებოდეს“ ბავშვს, მიაჩვიოს იგი ადამიანის მეტყველების ბგერებს, რადგან ამ ასაკში ბავშვი უკვე ღუღუნებს და წაბაძვით ეუფლება იმ ბგერებს, რომელიც მას სხვებისაგან ესმის.

სათვამცდელის წინაპირობები

1. ძუძუს ასაკის შემდეგი ასაკობრივი პერიოდი, რომელიც მეორე წლის დასაწყისიდან მეოთხე წლამდე გრძელდება, „სკოლამდელის წინაპირობა“, ან „საბავშვო ასაკის“, ანუ „ადრეული ბავშვობის“ სახელითაა ცნობილი. ამ ასაკიდან ბავშვი აღწევს ისეთს, აღამიანის სპეციფიკურ უნართა განვითარებას, რომე-

ლიც მას მთელ ცხოველთა სამყაროზე შეუდარებლად მაღლა აყენებს — ეუფლება მეტყველებასა და აზრის გაგებას, აღქმულს მნიშვნელობის წდომას სწავლობს, რაც ე. წ. „სიმბოლური აზროვნების“¹ ჩამოყალიბების პირველ საფეხურს წარმოადგენს. ამ ასაკის მთავარ თავისებურებებს ძირითადად შემდეგი სამი მომენტი განსაზღვრავს: ძუძუს გაშვება, ფეხის აღგმა — მოზრდილის დაუხმარებლად სიარული და სირბილი და მეტყველებების დაუფლება, რაც ამ პერიოდში ბავშვის პიროვნების განვითარების მთავარ ფაქტორებს წარმოადგენს.

ა) ძუძუს გადაწვევასთან ერთად ბავშვის ორგანული, ფიზიოლოგიური კავშირი დედის ორგანიზმთან საბოლოოდ წყდება და იწყება პრაქტიკული დამოკიდებულება ობიექტური გარემოს საგნებთან და მათ შორის საცეცხთან.

ბ) სიარულისა და სირბილის დაუფლება სიერცეში სრული ორიენტაციისა და დამორბეულ საგნებთან და სხვა ბავშვებთან პრაქტიკული ურთიერთობის შესაძლებლობას იძლევა. ბავშვის გარემო წინა ასაკთან შედარებით მნიშვნელოვნად ფართოვდება.

გ) მეტყველების დაუფლებასთან არსებითად დაკავშირებულია „სიმბოლური აზროვნების“ განვითარება, რომელიც აძლევს ბავშვს აღქმულის მნიშვნელოვან წვდომის შესაძლებლობას, თვალსაჩინოში, აღქმადში, ე. წ. თვალისათვის და ყურისათვის მისაწვდომში, თვალისათვის და ყურისათვის მიუწვდომელის, არააღქმადის — სახელდობრ, მნიშვნელოვან, აზრის წვდომის შესაძლებლობას (იხ. თ. VIII, გვ. 224—225).

2. აღნიშნულ გარემოებათა შედეგად ამ ასაკიდან ბავშვს შეუძლია, მაგალითად, თვითონ, თავისი ძალებით მივიდეს წყალთან, დაისხას და დალიოს, გააღოს კარადა, გამოიღოს და მოიტეხოს პური, მოძებნოს თავისი სათამაშო, მოწყვიტოს ყვავილი და ა. შ., გაიგოს და თვითონ შეასრულოს ის პატარა დავალებები, რომელსაც მას დიდები აძლევენ: მოიტანოს მეორე ოთახიდან გაზეთი, წაიღოს და აქა და აქ დადოს ნივთი, გადასცეს მეზობელს ან ოჯახის წევრს მარტივი სიტყვიერი დავალება და ა. შ. ასეთ დავალებათა შესრულება განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ბიძგს აძლევს ამ ასაკობრივ საფეხურზე ბავშვის

აზროვნების, ნებისყოფისა და საზოგადოდ, ბავშვის პიროვნების განვითარებას. ჯერ ერთი, სულ მარტივი დავალების შესრულებაც მოითხოვს შემსრულებლისაგან მოქმედების აზრის გაგებას, ე. წ. მოცემულ მოძრაობებში თვალისათვის მიუწვდომელი შინაარსის, სახელდობრ, მოქმედების მნიშვნელობის გაგებას. მაგალითად, დედის მიერ მტვერის მოწმენდის მოქმედება ამ ასაკის ბავშვს უკვე ესმის, როგორც მტვერის მოწმენდა და არა როგორც მხოლოდ ხელის მოძრაობა, როგორც ეს მეორე წლეს მიწნაზე ხდება; სიტყვის ბგერებში ბავშვს უკვე ამ სიტყვის მნიშვნელობა ესმის და არა მხოლოდ ყურით მოსასმენი ბგერები, აზროვნების, ამ მხოლოდ ადამიანისათვის მისაწვდომი უნარის, განვითარება სკოლამდელის წინარე ასაკის ერთ-ერთ ძირითად თავისებურებას წარმოადგენს.

3. დავალებების შესრულება უვითარებს ბავშვს ნებისყოფას, სახელდობრ, დასახული მიზნის მიღწევის, დასახული მიზნის მიმართულებით მოქმედების უნარს, რაც ნებისყოფის განვითარების პირველ აუცილებელ საფეხურს წარმოადგენს. აქედან გასაგებია, რომ ამ პერიოდში — 2-დან 4 წლამდე — აღმზრდელი კი არ უნდა გაურბოდეს ბავშვისათვის ზოგიერთი მარტივი, ადვილად შესასრულებელი დავალების მიცემას, არამედ პირიქით, სისტემატურად უნდა აძლევდეს ასეთ დავალებებს, განსაკუთრებით თავის თავის მომსახურების მიმართულებით: თვითონ აიღოს, თვითონ მოიტანოს, დადოს თავის ადგილას ის საგანი, რაც იხმარა და ა. შ. ამით აღმზრდელი ხელს უწყობს ბავშვის როგორც გონებრივ განვითარებას, ისე მისი ნებისყოფის განვითარებასაც.

4. ისევ „სიმბოლური აზროვნებას“ ავითარებს და საზოგადოდ გონებრივად ავითარებს ბავშვს ამ ასაკისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელი სახე თამაშისა, რასაც „სიმბოლურ თამაშს“ ან „აღუზიის თამაშს“, ანდა „როლების თამაშს“ უწოდებენ: ეს ის თამაშია, რომლის დროსაც ბავშვი სხვადასხვა როლებს თამაშობს (დედის, მამის, მღვრინის, მეზღვაურის, ცხენოსნის...) და გარშემო საგნებსაც სულ სხვა საგნების ფუნქციას აკისრებს: ყოჩი — ცხენია, სკამი ხან გეშია, ხან თვითმფრინავი, ჭიკაბჭი — გახვეული შვშის ნაჭერი მისი შვილია და ა. შ. აღქმაში ბავშვი ჩადებს მნიშვნელობას, რომელიც სულ არ ჰგავს ამ თვალსაჩინო საგანს. ზოგი მშობელი უშლის ბავშვს ასეთ თამაშს, რადგანაც ფიქრობს, რომ ეს მას არაფანსად „ფანტაზიურობას“ აჩვენებს, უშლის ხელს რეალობის გრძნობის განვითარებას, ეს ძალიან შემცდარი აზრია! სასკოლო

¹ იხ. თ. VIII, გვ. 224, 225.

„არ შეიძლება“, რაც „ცუდია“, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზედმეტი სიმკაცრე და აკრძალვები — ბავშვის ყოველი თავისუფალი სურვილისათვის წინააღმდეგობის გაწევა და ყოველი დამოუკიდებელი მოქმედების აკრძალვა (ასე ნუ თამაშობ, კაბა გაგეხევა, თვითონ ნუ ჭამ — გაისვრები...) მეორე უკიდურესობას წარმოადგენს, რომელმაც ან შეიძლება გატეხოს ბავშვის ჭერ ჩამოუყალიბებელი ნებისყოფა, გადააქციოს იგი უინიციო ან პასიური, უნებისყოფო, გაუბედავ არსებად, ანდა უფროსების მიმართ ნეგატივიზმი, სიჭიქტე, ეინიონობა გამოიწვიოს, რამაც შეიძლება საბოლოოდ გაუფუჭოს ხასიათი.

სკოლამდელი ასაკი

I

სკოლამდელი ანუ სკოლისწინარე ასაკი მეოთხე წლიდან 7 წლამდე გრძელდება. სახელწოდება — „სკოლამდელი“ ან „სკოლისწინარე“ ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ეს პერიოდი გარდაამავალია ადრეულ ბავშვობასა და სასკოლო ასაკს შორის და, გარკვეული აზრით, მოსამზადებელია სასკოლო პერიოდისათვის. მართლაც, სკოლამდელი პერიოდის ბოლოსათვის — 7 წლის ასაკისათვის, ბავშვს უვითარდება ის თვისებები, ის უნარები, რომელნიც შესაძლებელს ხდის ბავშვისათვის სრულიად ახალ, სასკოლო გარემოსთან შეგუებას (იხ. ქვემოთ პირველი სასკოლო ასაკი).

სკოლამდელის ძირითადი თავისებურებები დაუშვრებლადია დაკავშირებული ბავშვის გარემოსთან ურთიერთობის იმ თავისებურებებთან, რაც ამ ასაკისათვის არის დამახასიათებელი. ხოლო ეს უკანასკნელი ძირითადად განსაზღვრულია სამი მთავარი ფაქტორით: ეს არის ბავშვის ფსიქო-ფიზიკური განვითარების ის თავისებურებები, რაც ამ ასაკში მშობლების დახმარებისაგან თავისუფალ, დამოუკიდებელ საყოფაცხოვრებო საქმიანობას უზრუნველყოფს; ბავშვის სოციალური მომწიფების ისეთი დონე, რომელიც შესაძლებელს ხდის თავის ტოლების კოლექტივის ნამდვილ წევრობას — ტოლების პედაგოგიურად ორგანიზებულ კოლექტივში, ოჯახის გარეშე ყოფნას და ე. წ. „სახვითი მოქმედების“ — ბატვის, ძვრწვის, „მშენებლობის“, მარტივი კონსტრუირების — უნარის განვითარება, რის შედეგადაც სახვითი მოქმედება ბავშვის ცხოვრებაში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს.

II

1. რაც შეეხება ბავშვის გარემოს, ნორმალურ პირობებში სკოლამდელი ასაკის დასაწყისში ბავშვის გარემოში გარდატეხა ხდება. თუ წინა პერიოდში მის გარემოს ოჯახი შეადგენდა, თუ ბავშვს ყოველ მოქმედებაში — ჩაცმაში, პირის ღებვაში, ჭამაში — უფროსები ეხმარებოდნენ, ისე რომ ბავშვი არასდროს დამოუკიდებლად არ „საქმიანობდა“, ახლა პირიქით, ბავშვისათვის ნორმალურს, მისი განვითარებისათვის შესატყვისის გარემოს საბავშვო ბაღის გარეშე შეადგენს; ეს კი, უპირველეს ყოვლისა, ტოლების გარემოა; პედაგოგიურად ორგანიზებული, მაგრამ მაინც ტოლების გარემოა. იმ შემთხვევაშიც, როდესაც ბავშვი საბავშვო ბაღის გარეშე რჩება, თავის დროის ბიუჯეტის დიდ ნაწილს ის ტოლების წრეში, მშობლებისაგან დამოუკიდებლად ატარებს (ეზოში, ქუჩაში, ვენახში, მინდორში) და ყოველდღიური ქცევის პატარ-პატარა ამოცანებს თვითონ თავის ძალებით, მოზრდილების დაუხმარებლად წყვეტს.

2. სკოლამდელ ასაკში კოლექტიურობის სულისკვეთება უკვე იმდენად განვითარებულია, რომ ბავშვი გარკვეულ დამოკიდებულებას ამყარებს არა მხოლოდ კოლექტივის ცალკე წევრებთან, ცალკეულ კონკრეტულ ინდივიდებთან, როგორც ეს ადრეული ბავშვობისათვის არის დამახასიათებელი, არამედ კოლექტივთანაც, როგორც მთელთან. თუ უფრო დაბალ ასაკში ერთად თამაშობდა ფაქტურად „თანამშრომლობას“, ე. ი. საერთო საქმის საერთო ძალებით კეთებას კი არა, არამედ უფრო „ერთიმეორის გვერდით“ თამაშს წარმოადგენს, რადგანაც თითოეული ბავშვის მოქმედება დამოუკიდებელია მეორის მოქმედებისაგან, სკოლამდელ ასაკში უკვე თავს იჩენს ნამდვილი თანამშრომლობა: რამდენიმე ბავშვი შეთანხმებულად მოქმედებს ერთი საერთო მიზნის მისაღწევად. თანამშრომლობა კოლექტიურ თამაშში სკოლამდელ ასაკში იმდენად მაღალ ფორმას აღწევს, რომ ხშირად ამ ერთიან მოქმედებაში ბავშვებს შორის ფუნქციების განაწილება ხდება: მაგალითად, ერთი მიზნის მისაღწევად — ვთქვათ „შენობის“ ასაგებად, ერთი ბავშვი მიწას თხრის, მეორე — აგურებს ეზიდება, მესამე — აგურებს აწყობს და ა. შ.

ტოლების კოლექტივში ყოფნის აღმზრდელობითი გავლენა ბავშვზე განუზომლად დიდია. არავითარ ოჯახურ გარემოს — რა გინდ კარგი აღმზრდელები იყვნენ ბავშვის მშობლები — არ შეუძ-

ლი ტოლების გარემოს მაგიერობის გაწევა უმთავრესად ბავშვის ხასიათის ჩამოყალიბებაში. საქმე ის არის, რომ ოჯახში არიან უფროსები და უმცროსები, რომელთა დამოკიდებულება ბავშვთან არასოდეს არ შეიძლება იყოს თანასწორუფლებიანთა დამოკიდებულება. მოზრდილი, ერთი მხრივ, უჭევრდება ბავშვს, ტუქსავს, სჯის, აიძულებს გარკვეულ მოქმედებათა შესრულებას, რასაც ვერ იზამს მისი ტოლი. მეორე მხრივ, მოზრდილი ანებიერებს ბავშვს, უთმობს ეხმარება; ტოლი კი არც დაუთმობს და არც დაეხმარება. ბავშვთან დამოკიდებულების ორივე ეს ფორმა ზღუდავს მის დამოუკიდებლობას და, ერთი მხრივ, ხელს უწყობს ბავშვის უნებისყოფობას. ზოგად, მეორე მხრივ, ხელს უწყობს სიჯიუტის, ჭირვეულობისა და ენინიანობის განვითარებას, რაც 4 — 5 წლის ასაკში განსაკუთრებულ ხიფათს წარმოადგენს (იხ. აღრუული ასაკი).

სულ სხვა სიტუაციაში იმყოფება ბავშვი ტოლებს შორის: აქ იგი რჩება თავისი ძალების ანაბარა: მან თვითონ თავის ძალებით უნდა დაამყაროს ურთიერთობა სხვა ბავშვებთან. ერთი მხრივ, თვითონ დაიცავს თავისი ინტერესები, ზოგჯერ წინააღმდეგობა გაუწიოს სხვა ბავშვის აგრესიულობას, ხოლო, მეორე მხრივ, სხვის ინტერესებს გაუწიოს ანგარიში, დაეხმაროს, მეგობრობა გაუწიოს, დაძლიოს ეგოისტური მიზნაფხებები, დაეჭვმდებაროს კოლექტივის სურვილს, სხვებთან ერთად კოლექტიური ძალებით ერთი მიზნის მისაღწევად იმოქმედოს. ცხადია, რომ ტოლების კოლექტივთან ამგვარი ურთიერთობა უვითარებს ბავშვს მორალურ თვისებებს და, საზოგადოდ, ზრდის მას მორალურად, უვითარებს პასუხისმგებლობის გრძნობას, მოვალეობის განცდას და თავის იმპულსების შეკავების უნარს.

3. რაც შეეხება, კერძოდ, ენინიანობასა და, საერთოდ, ნეგატივიზმის განვითარების საშიშროებას, ამასთან ბრძოლის უკეთესი საშუალებაა ტოლთა კოლექტივში ცხოვრება. შემთხვევით კი არ არის, რომ ენინიანობას და ჭირვეულობას ბავშვი ტოლების მიმართ კი არ ავლენს, არამედ მხოლოდ იმ მოზრდილების მიმართ, ვინც მას ზრდის, ვინც, ერთი მხრივ, ანებიერებს და, მეორე მხრივ, ტუქსავს მას. ტოლებთან ჭირვეულობა ვერ გაუვა, ტოლი არც ზღუდავს მის დამოუკიდებლობას და სიჯიუტის საბაბს არ აძლევს; ტოლებთან ურთიერთობაში ბავშვი ეჩვევა თავისი კაპრიზებისა და გაუმართლებელი იმპულსების დაძლევის.

4. ტოლების კოლექტივის ამ აღმზრდელობით გავლენას ემატება ის გარემოება, რომ საბავშვო ბაღის გარემო პედაგოგიურად უარგანოვანესი გარემოა. მართალია, სწავლას, ამ სიტყვის ზუსტი

მნიშვნელობით, აქ ადგილი ჯერ არა იქვს, მაგრამ გარკვეული რეჟიმი აქაც არსებობს და გარკვეული წესების დაცვა აქაც სათაღდებულოა. და აი, ბავშვი ეჩვევა ამ წესებისა და მასწავლებლის მოთხოვნის მიზნად მოქმედებას და, მამასადაც, თავისი იმპულსების დაძლევისა და თავისი ქცევის რეგულაციას, რაც, კერძოდ, ენინიანობის წინააღმდეგ ბრძოლაში ძლიერი ფაქტორია და, საზოგადოდ, ნებისყოფის განვითარების მნიშვნელოვან ეტაპს წარმოადგენს ბავშვობის ასაკში. მასწავლებლის მოთხოვნით ბავშვს სწირად უხდება მოქმედება თავის უშუალო სურვილებისა და იმპულსების წინააღმდეგ, უხდება ასეთი რაიმეს შესრულება, რაც მოცემულ მომენტში მას სრულიად არ სურს. ასე ყალიბდება მოვალეობის ცნობიერება და პანუსიპეტულობის გრძნობა.

5. ტოლებთან სისტემატური ურთიერთობის პროცესში სკოლამდელ ასაკში ბავშვს უფითარდება თვითშეფასების უნარიც. ის აფასებს თავის ქცევას მორალურ თვალსაზრისით (კარგად მოიქცა თუ ცუდად), აფასებს თავის „სპორტულ“ მიღწევებს (სირბილი, ხტომა, ბეზე იბრთა და ა. შ.) და თავის პრაქტიკულ მოქმედებას — რამდენად სწრაფად და კარგად მოახერხა ჩაცმა, ფეხსაცმლის ზონარის შეკვრა თუ სიდიდის ჰამა და ა. შ. მართალია, ეს თვითშეფასება ჯერ შორს არის ობიექტურობისაგან, მაგრამ მაინც მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენს აღზრდის პროცესის ჩამოყალიბებაში.

6. სისტემატური მეტყველებითი კონტაქტების შედეგად ბავშვი ამ ასაკში უკვე ახერხებს თავის ზოგ განცდათა სიტყვიერ გამოხატვას და ამით ამ განცდათა გაცნობიერებას: ბავშვი არა მხოლოდ განიცდის, არამედ გარკვეულ ფარგლებში იცნობიერებს ამ განცდას — აღნიშნავს მათ სიტყვებით — მიზარია. მრცხენია, მეწყინა და ა. შ. ეს უნარია — განცდის გაცნობიერება — თავის მეს გაცნობიერებაში მნიშვნელოვან ეტაპს წარმოადგენს.

ერთი სიტყვით, საბავშვო ბაღის გარემო სკოლამდელ ასაკში ბავშვის განვითარებისათვის საუკეთესო პირობას წარმოადგენს. არ არის საჭიროებელი, რომ საბავშვო ბაღში ნამყოფი ბავშვი სკოლაში შესვლისას შეუდარებლად უფრო ადვილად და სწრაფად ეგუება სკოლის გარემოს, სასკოლო რეჟიმს, ვიდრე ბავშვი, რომელიც სკოლაში პირდაპირ ოჯახიდან მიდის.

1. სკოლამდელ ასაკში ბავშვი ფიზიკურადაც და ფსიქოლოგიურადაც მზად არის მარტივი საუოთაცხოვრებო ხაქმიანობისათვის.

ამ ასაკში ბავშვის ფიზიკური განვითარებისათვის დამახასიათებელი

ბელია, რომ იგი არა მხოლოდ საზოგადოებრივი ღონიერდება და მაგრ-
დებო, არამედ ის, რომ მას უვითარდება წვრილი კუნთები და ე. წ.
წვრილი მოძრაობების (ხელის მტევნისა და თითების მოძრაობის)
ზუსტი შესრულების უნარი. ამავდროულად ტვინის ქერქის ინტენსი-
ური განვითარება ამ ასაკში განაპირობებს მოძრაობათა ზუსტი რე-
გულაციის, მანძილდასახეობის, ნებისმიერი მოძრაობების შესრულებისა
და, კერძოდ, იმპულსთა შეკავების უნარის განვითარებას.

ყოველივე ეს ხელს უწყობს სკოლამდელ ასაკში მოძრაობათა
სიზუსტის, სიძნელისა და სიძლიერის განვითარებას, რაც ამ ასაკში უზრუნველყოფს საგნებით რთულ მანოვრულ-
აციებს, მარტივი „იარაღების“ გამოყენებას, კერძოდ, ფანქრის, დანა-
ჩანგლის, კოვჩის, ფინჯანის სუფთა და მოხდენილ ხმარებას, ხატვას,
ქერწვას, კონსტრუქციულ თამაშს და სეროოზულ საქმიანობას, უმ-
თავრესად თვითმომსახურების, ხოლო სკოლამდელი პერიოდის ზე-
და ასაკში ბინის მოვლის მიმართულებითაც. ჩაცმა, ზონარებისა
და ღილების შეკერა, პირის დამახანა, კბილების გახეხვა, ჭამასთან და-
კავშირებული სხვა პროცედურა, საკუთარი ღოგინის დაცვა და
გასწორება, სათამაშოებისა და სხვა ნივთების აღდგენა დალაგება,
დედისათვის დახმარება სუფრის გამლაშე და ალაგება და ა. შ., ამ
ასაკის ბავშვისათვის აღწერილი შესასრულებელია.

ამგვარი საქმიანობა სკოლამდელ პერიოდში ბავშვის პიროვნე-
ბის განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს.

ბავშვის სწრაფვა დამოუკიდებელი მოქმედებისაკენ („მე თვითონ
გავაკეთებ“), უკვე ადრეულ პერიოდში ილვებოდა, მაგრამ დაუმკ-
ყოფილებელი რჩება, რადგანაც ადრეული ბავშვობის პერიოდისა-
თვის დამახასიათებელია ყოველგვარი მოქმედების მოზრდილის
დახმარებით შესრულება (ჩაცმაშიც და ჭამაშიც ბავშვს მოზრდილი
ეხმარება). ეს დაუმკოფილებელი სწრაფვა დამოუკიდებლობისა-
კენ ხშირად ბავშვის ჟინიანობისა და ნეგატივიზმის ერთ-ერთ საფუძ-
ველს წარმოადგენს, სუსტი ხასიათის ბავშვებთან კი ზედმეტი დახ-
მარება ავითარებს უინიციურობას, პასიურობას და უნებისყოფო-
ბას. დამოუკიდებლობისადმი ეს დაუმკოფილებელი სწრაფვა
სკოლამდელ ასაკში პირველად ნახულობს დაუმკოფილებელ მარტივ,
მაგრამ სერიოზულ დამოუკიდებელ საქმიანობაში. ბავშვის ხასია-
თის განვითარებისათვის, კერძოდ, ჟინიანობის ხიფათის შესანელებ-
ლად ამას დიდი დადებითი მნიშვნელობა აქვს. ამიტომ მშობლებმა
ზედმეტი დახმარებით არ უნდა შეუშალონ ხელი ბავშვის ისეთი
სახის დამოუკიდებელ საქმიანობას, რომლის დაუფლება შესაძლე-
ბელია ამ ასაკში. მშობლები კი არ უნდა გაურბოდნენ ბავშვის და-

საქმებას სკოლამდელ ასაკში, როგორც ეს ხშირად ხდება ხოლომე
ჩვენს ოჯახებში, არამედ, პირიქით, ზომიერად, მაგრამ სისტემატუ-
რად უნდა დასაქმონ ბავშვი.

ასეთი საქმიანობა თავისი ქცევის ნებისმიერი რეგულაციის გა-
ცილებით უფრო მაღალგანვითარებულ უნარს მოითხოვს, ვიდრე იმ
პატარა-პატარა დავალებების შესრულება, რაც ადრეული ბავშვო-
ბისათვის არის დამახასიათებელი და, მაშასადამე, ბავშვის ნების-
ყოფის შემდეგი განვითარების ფაქტორს წარმოადგენს.

2. ამას გარდა, სერიოზული საქმიანობა მეტად ეფექტურ საშუა-
ლებას წარმოადგენს ბავშვში რეალობის გრძნობის გასავითარებლად
და თავისი უშუალო გარემოს პრაქტიკული დაუფლებისათვის.
საქმიანობის პროცესში ბავშვი იჭრება ობიექტურ სინამდვილეში,
პრაქტიკულად ეცნობა და ეუფლება მას. ეს პროცესი აწონასწორებს
სინამდვილიდან იმ „აფრენას“, რომელიც ამ ასაკისათვის დამახა-
სიათებელ „სიმბოლურ თამაშში“ ფანტაზიის შეუზღუდავ გამოვ-
ლინებებში იჩენს თავს.

IV

1. სკოლამდელ ასაკში ბავშვის ქცევაში დიდი ზეგავლენით წონა
აქვს ე. წ. სახვით მოქმედებას — ხატვას, პლასტიკიდან ქერწვის,
„კონსტრუქტორებით“ კონსტრუქციებს და ა. შ. ამ მოქმედებას
შორსმწვდომი და მრავალმხრივი მნიშვნელობა აქვს ბავშვის პიროვნე-
ბის განვითარებისათვის.

გაუფორმებელი მასალიდან გარკვეული ფორმის შექმნა, პირველ
რიგში, ცხადია, ავარჯიშებს და ავითარებს წარმოსახვას (ფანტაზი-
ას), დამკვირვებლობას და აზროვნებას. სკოლამდელ ასაკში ხატვა
და ქერწვა სათანადო სპეციფიკური ნიჭის საქმეს კი არ წარმოად-
გენს, არამედ ბავშვის საერთო გონებრივი განვითარების გამოვლი-
ნებას. ხატავს ყველა, მიუხედავად იმისა, აქვს თუ არა მას სათანადო
მიმართულებით რაიმე ნიჭი. ამ პერიოდში ხატვის თუ ქერწვის პრო-
ცესი, პირველ რიგში, აზროვნების მოქმედების გამოვლენაა. ბავშვი
ხატავს იმას, რასაც ფიქრობს და არა იმას, ან უკეთ რომ ეთქვამთ,
არა ისე, როგორც ხედავს საგანს. მას შეუძლია, მაგალითად, ხე
დახატოს ფესვებით, თუმცა ფესვები არ ჩანს, ან დახატოს სახლში
ავეჯი და მცხოვრებლები ჩახატოს და ა. შ.

2. მაგრამ სახვითი მოქმედების აღმზრდელობითი მნიშვნელობა
ინტელექტუალური პროცესებით როდი ამოიწურება. იგი სიზო-
გადოდ პიროვნების განვითარების მძლავრ ფაქტორს
წარმოადგენს.

ჯერ ერთი, სახვითი მოქმედება გარკვეული აზრის, იდეის განხორციელებას წარმოადგენს; ასეთ მოქმედებაში ჩანაფიქრის გარკვეული პროდუქტის სახით რეალიზაცია ხდება. ეს პროდუქტი ადამიანის მოქმედების უმაღლეს ფორმას წარმოადგენს. ეს არის შემოქმედება! მართალია, ბავშვის მიერ შექმნილი პროდუქტი არ გადაიქცევა საზოგადოების კუთვნილებად, ობიექტად, რომელიც საზოგადოებისათვის რაიმე ღირებულებას წარმოადგენდეს. მაგრამ ფსიქოლოგიურად ბავშვის მოქმედებაში მაინც ხდება იდეის რეალიზაცია, ობიექტური, რეალური პროდუქტის სახით. ბავშვი ერთ ხანს ინახავს ამ თავის „ნაწარმოებს“, უჩვენებს მას სხვას და ა. შ. ცხადია, რომ ამგვარი მოქმედება ადამიანის პიროვნების ჩამოყალიბებაში დიდ როლს ასრულებს, სახვითი მოქმედების პროცესში ბავშვს საკუთარი მოქმედების პროდუქტის ცნობიერება უვითარდება.

3. ამას გარდა, სახვითი მოქმედების პროცესში ბავშვს უვითარდება ნებისყოფაც, რადგანაც ჩანაფიქრის განხორციელება რთულ, ხანგრძლივ მიზანდასახულ მოქმედებას წარმოადგენს, რომელიც რიგი სიძნელეებისა და დაბრკოლებების გადალახვას მოითხოვს: ადრეული ბავშვობისაგან განსხვავებით, ბავშვი უკვე აღარ კმაყოფილდება ყოველგვარი ნაწილობრივ და ყოველგვარ ფორმით აღარ გულისხმობს რასაც მოინდომებს, რაგორც ეს სიმბოლურ თამაშში ხდება (როდესაც ერთ და იმავე ნაწილში ბავშვი ხან ლომს და ხან თავის დედას გულისხმობს). ბავშვი უკვე ცდილობს, რაც შეიძლება უფრო მიამსგავსოს თავისი ნაწარმოები თავის ჩანაფიქრს—წარმოდგენილ ხაგანს. ეს კი გულმოდგინე და დაჟინებით „მუშაობას“ მოითხოვს.

4. არ შეიძლება არ აღინიშნოს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მხარე, რომელიც სახვით მოქმედებას ახლავს და რომელსაც აგრეთვე დიდი აღმზრდელობითი მნიშვნელობა აქვს. საქმე ის არის, რომ მასალას, რომლიდანაც ბავშვი აშენებს თუ ძერწავს, გარკვეული ფიზიკური თვისებები გააჩნია და ამ მასალისათვის გარკვეული ფორმის მიცემა შეუძლებელია ამ თვისებებთან ბავშვის მოქმედების შეგუების გარეშე: თუ ბავშვის მოქმედება პრაქტიკულად არ შეეგუება სათანადო ფიზიკურ კანონზომიერებას, თუ ბავშვმა ვერ გაითვალისწინა მასალის ობიექტური თვისებები, მიზანი მიუღწეველი დარჩება—კოშკი დაინგრევა, ზიდი ვერ აშენდება და ა. შ. თუ ბავშვის ჭირვეულობა და თვითნებობა ხშირად ჭრის მშობლებთან, იგი ვერ გაჭრის საამშენებლო მასალასთან! ბავშვი იძულებულია

ბუღია დაუმორჩილოს თავისი მოქმედება ობიექტურ აუცილებლობას. ახე უაღიბდება ობიექტური აუცილებლობის ცნობიერება.

აქედან გასაგებია, რომ სახვითი მოქმედება აჩვენებს ბავშვს თავის სუბიექტურ, ობიექტურ ვითარების შეუფერებელ იმპულსთა შეკავებას, თავისი კაპრიზების, წიუტობისა და ჭირვეულობის შეზღუდვას, რაც სკოლამდელ ასაკში ბავშვის აღზრდის აქტუალურ ამოცანას წარმოადგენს.

აღსანიშნავია, რომ კონკრეტული ფიზიკური მასალის გაფორმების პროცესში ბავშვის ფანტაზიაც რეალური სინამდვილისათვის ანგარიშის გარეშე აუცილებლობით შეიზღუდება, რის შედეგადაც მიიღწევა წარმოსახვის უფრო მაღალი ფორმის ჩამოყალიბება: ვიდრე სიმბოლურ თამაშში გამოვლინებული რეალობით შეუზღუდავი ფანტაზიისათვის არის დამახასიათებელი.

ჩვენ შევჩერდით სკოლამდელი ასაკის რამდენიმე ძირითად თავისებურებაზე. ეს სრულიად არ ნიშნავს იმას, რომ ამ ასაკში არ განიცდიდეს ცვლილებას ბავშვის ფსიქიკური ცხოვრების სხვა მხარეები. პირიქით, ამ ასაკში ბავშვის ფსიქიკური ცხოვრება იმდენად მრავალმხრივია, რომ აქ ამ ასაკის ყველა თვისებაზე შეჩერება შეუძლებელია. ინტენსიურად ვითარდება ბავშვის მეხსიერებაც და ყურადღებაც, რთულდება და ვითარდება მისი ემოციური გაცდები, ვითარდება პრაქტიკული გონიერება და ლოგიკური აზროვნება და ა. შ. ამაზე აქ ვერ შევჩერდებით, მაგრამ ერთი რამ მაინც უნდა აღინიშნოს. ქცევის ძირითად ფორმას ამ ასაკში ისევ თამაში წარმოადგენს; მართალია, თამაშის ფორმები იცვლება—სიმბოლური თამაშის შინაარსი სულ უფრო „რეალისტური“ ხდება, სულ უფრო დიდ ადგილს იკავებს ორგანიზებული თამაში და ა. შ., მაგრამ თამაშის ხასიათის მოქმედება მაინც წამყვანი რჩება. ცოდნის შეძენაც ამ ასაკში თამაშის ბუნების მოქმედების ხასიათს ატარებს და არა ცოდნის მიზანდასახული შეძენისა, არა მიზანდასახული სწავლისა.

ყ ათავადი სასკოლო პერიოდი

1. პირველი სასკოლო პერიოდი, რომელიც 7 წლიდან იწყება და გოგონებთან, დაახლოებით, 11 წლამდის, ხოლო ვაჟებთან, დაახლოებით, 12 წლამდის გრძელდება, ფიზიკური განვითარების

მხრივ ხასიათდება ორგანიზმის გამაგრებით. ეს არის ე. წ. „მომაგრების პერიოდი“: ბავშვი ნაკლებ სწრაფად იზრდება სიმალლეში, ვიდრე წინა ასაკში, სამაგიეროდ შეტად შავრდება ჭანმრთელობის, შინაგან ორგანოთა (გულის, ფილტვების, კუჭ-ნაწლავისა და ა. შ.) ფუნქციონალური განვითარებისა და ფიზიკური, კუნთური ძალის მხრივ. წინა ასაკთან შედარებით მკვეთრად კლებულობს ბავშვთა დაავადება და სიკვდილიანობა; ამ ასაკში ბავშვი იშვიათად ავადმყოფობს და ძალიან იშვიათად ფსიქიკური ტრავმა. ამ ასაკს „ფიზიკური ძალების ინტენსიური ზრდის პერიოდის“ ან „ლონის მომატების“ პერიოდს უწოდებენ ხოლმე. იგი ენერგიის მოზღვავეებით ხასიათდება.

შინაგანი სეკრეციის ჭირკვლების გარკვეული ცვლილებების შედეგად ამ ასაკიდან პირველად იწყება თვალსაჩინო სხვაობა ორი სქესის ბავშვთა განვითარებაში და უკვე მკვეთრად იჩენს თავს თითოეული სქესის ბავშვთათვის დამახასიათებელი ფსიქო-ფიზიკური თავისებურებანი.

2. მკვეთრად იცვლება გარემო. ბავშვი სასკოლო გარემოში ხვდება; ემორჩილება სკოლის რეჟიმს; მის ძირითად მოქმედებას უკვე თამაში კი არა — სწავლა შეადგენს.

ეს გარემოება განსაკუთრებულ მოთხოვნებს უყენებს ბავშვის პიროვნებას და ხელს უწყობს მასში რიგ თვისებათა განვითარებას.

წინა ასაკებში გაბატონებული ქცევის ფორმა — თამაში — პროცესუალურ ხასიათს ატარებს, ე. ი. სუბიექტისათვის თამაშის აზრი თვით მოქმედებაშია: თამაშის გარეთ ამ მოქმედებას არაფერია სხვა, თამაშის მოქმედებისათვის უცხო მიზანი არ გააჩნია. თამაშის მოქმედებას „ფუნქციონების ტენდენცია“ ამოძრავებს. ე. ი. მოქმედების მოთხოვნილება — გარკვეული ძალების ამოქმედების ტენდენცია. სულ სხვა ბუნებისაა სწავლა: იგი მოხდასახული მოქმედებაა, რომელსაც გარკვეული შედეგი — გარკვეული ცოდნის შეძენა უნდა მოჰყვეს (ამ მხრივ სწავლა შრომის უახლოვდება, თუმცა სხვა მხრივ არსებითად განსხვავდება მისგან)¹. მაშასადამე, თავის ფსიქოლოგიური ბუნებით ეს ორი ქცევა — თამაში და სწავლა — სრულიად განსხვავებულია. პირველი ძირითადად უნებლიეა: იგი სათანადო მიმართულებით მოქმედების მოთხოვნილების გამოვლინებაა, მეორე კი — პი-

¹ სწავლასა და შრომას შორის დიდი სხვაობაც არსებობს: იხ. დ. უზნაძე-ქაევის ფორმები, თსუ შრომები, ტ. XVII.

რებით, ნებისმიერი, განზრახული მოქმედებაა. სკოლის პირობებში იგი სხვის მიერ დავალბებული, სხვის მიერ მოცემული მიზნის მისაღწევად წარმოებულ მოქმედებაა.

სწავლა დიდ ენერგიას და უკვე ნამდვილ ნებისყოფას მოითხოვს. ამ მოქმედების განხორციელებაში მნიშვნელოვან როლს პირველი სასკოლო ასაკისათვის დამახასიათებელი ენერგიის დატოვება ასრულებს.

სასკოლო რეჟიმთან შეგუებაშიც მნიშვნელოვან როლს სასკოლო ასაკისათვის დამახასიათებელი ორგანიზმის საერთო გამაგრება ასრულებს: წინა ასაკში ბავშვისათვის აუტანელი და სატანჯავი იქნებოდა ზარიდან ზარამდე გაკვეთილზე ერთ ადგილზე ჯდომა და შეცდილობა და მხოლოდ დისციპლინის ზუსტად განსაზღვრულ წუთებში კლასიდან გასვლისა და თამაშის უფლება, გაკვეთილის განმეგობებაში ყველა იმპულსების შეკავება, — ადგომის, გაქცევის, თამაშის, ამხანაგთან დილაპარაკებისა და ა. შ., ლაპარაკი მხოლოდ ნებართვით და ასიც მხოლოდ გარკვეულ თემებზე და ა. შ.

მაგრამ მიუხედავად ცხოვრების რეჟიმისა და გარემოს ასეთი მკაცრი შეცვლისა, პირველ სასკოლო ასაკობრივ პერიოდში ბავშვისათვის დამახასიათებელი პოზიტიური ხალისიანი დამოკიდებულებები ახალ პირობებთან და საზოგადოდ ყარგი გუნება, მზიარულება, სიმხნევე, თავის ძალებში დარწმუნებულობა. ნორმალურ პირობებში ბავშვი ამ ასაკში, როგორც წესი, კარგად, ჯანმრთელად გრძნობს თავს. კმაყოფილია თავისი თავითაც, მასწავლებლითაც, ამხანაგებითაც, უყვარს სკოლა და ა. შ. და საზოგადოდ ოპტიმისტურად არის განწყობილი¹.

მიუხედავად იმისა, რომ გარემომ ბავშვს უცბად აშდენი მკაცრი მოთხოვნა წამოუყენა, იგი კი არ ვაუტრბის, კი არ ერიდება მას, არამედ, პირიქით, დიდი ხალისით იჭრება ამ გარემოში, ხარბად ეწაფება მას და ტოლების მიმართ მეგობრობასთან ერთად ზოგჯერ (შეტადრე ვაყვები) აგრესიულობასაც და სხვადასხვა ფორმაში გამოვლენილ ბრძოლის აქტივობას იჩენს — ჭიდაობა, შეჭიბრი და ა. შ. ვაყებს ამ ასაკში სფეროში ინტერესი აქვთ ფიზიკური ძალისა, კერძოდ, თავისი კუნთური ძალისა და სიმარდის მიმართ.

¹ არსებობს სპეციალური ფსიქოლოგიური გამოკვლევები, რომელშიაც აღრიცხულია მთელი სასკოლო პერიოდის გასწვრივ ყველა წლოვანებისათვის დამახასიათებელი გუნებისა და სულისკეთების გამოვლენა.

3. მეტად საგულისხმოა, რომ თუ წინა ასაკში ბავშვის აქტიუბის მაშობრავებელ მთავარ ინტერესსა და მისწრაფებას თამაშისა-დში მისწრაფება შეადგენდა, სასკოლო ასაკში ბავშვში ილვიძებს სწავლის ინტერესი, ოღონდ არა რომელიმე საკითხთა წრისადმი, რომელიმე საგნისადმი, არამედ საზოგადოდ სწავლის ხალისი. მაგრამ ეს ინტერესი გარკვეულ შინაარსთა მიმართ წმინდა შემეცნებითი ინტერესი კი არ არის (ეს მეორე სასკოლო ასაკისათვისაა დამახასიათებელი). არამედ „ფუნქციონალური“ ხა-სიათის მიდრეკილებაა, როგორც ამას დაასკვნის დ. უზნაძე¹, ე. ი. ბავშვს თვით სწავლის პროცესი, სწავლის მოქმედება იზი-დავს და არა ის შინაარსი, რასაც ის სწავლობს. ამ მხრივ ეს ინ-ტერესი თამაშისათვის დამახასიათებელ ფუნქციონალურ ტენდენ-ციას და ნამდვილ შემეცნებით ინტერესებს შორის გარდამავალ ფორმას წარმოადგენს. ბავშვს სიამოვნებას გონებრივი მუშაობის პროცესი გვრის. ამ ასაკში ინტენსიურად ვითარდება აგრეთვე ცნობისმოყვარეობა.

აღსანიშნავია, რომ ამ ასაკში დიდ ცნობისმოყვარეობას და ინ-ტერესს იჩენს ბავშვი (განსაკუთრებით ვაჟები) ტექნიკისადმი. სი-თამაშოებისა და სხვა ტექნიკური კონსტრუქციისადმი ცნობისმო-ყვარეობა აიძულებს ბავშვს დაშალოს და ხელახლა ააგოს სათამა-შო; ამ ასაკში ერთ-ერთ საყვარელ ვასარტობს კონსტრუქტორებით კონსტრუირება შეადგენს.

4. ამ ასაკისათვის დამახასიათებელია წიგნის კითხვის ა-ღმი ინტერესის გაღვიძება და მისი თანდათანობითი გაძლიერება. აღსანიშნავია, რომ ზღაპრებისადმი ინტერესი, რომე-ლიც წინა ასაკში ეგოდენ დამახასიათებელი იყო ბავშვისათვის, სასკოლო ასაკში კლებულობს და 10—12 წლის ასაკში, როგორც წესი, ქრება. რეალურ სინამდვილეს ახლა ბავშვი უმთავრესად ლი-ტერატურული ნაწარმოებით ეცნობა, რაც არაჩვეულებრივად აფართოებს მის ვიწრო პერიზონტს, ზნეობრივად ზრდის მას — კაცობრივობას, პუმიანზმს, სხვის შეცოდებას, თანაგრძნობასა და ალტრუიზმს უნერგავს. მოზარდს სასკოლო ასაკში იზიდავს უმთავრესად სათავგადასავლო შინაარსის ნაწარმოებები, გმირობა, რაინდობა, თავგანწირულობა, გამბედაობა, ვაჟკაცობა და ა. შ.

5. პირველ სასკოლო ასაკში ძლიერია ბავშვის (განსაკუთრებით ბიჭების) ინტერესი სპორტისადმი, ფიზიკური ვარჯიშისადმი, ყო-

ველგვარი შეჯიბრისადმი, ფიზიკური ძალისა და სიძარდის ყოველ-გვარ გამოვლინებათა მიმართ და ა. შ. ბავშვი ესწრაფვის ყოველ ნა-ბიჯზე ტოლბოთნ შეჯიბრებას, გამარჯვებას.

საგულისხმოა, რომ ამ ასაკში ბავშვი უკვე იმდენად ვითარდე-ბა სოციალურად, რომ მას მეტად იტაცებს შეჯიბრის კოლექტიუ-რი ფორმები: თავისი კოლექტივის (კლასის, გუნდისა და ა. შ.) გა-მარჯვებისათვის ის უკანასკნელ ზომამდე დიპიშვს ძალებს და თავგანწირვით იბრძვის, მიუხედავად იმისა, თუ რა სპორტული თამაშია ეს.

6. აღსანიშნავია, რომ თუმცა ამ ასაკში ბავშვი, მეტადრე გო-გონება, შესაძინე ინტერესს ავლენენ აღქმულის სილამაზის მი-მართ, მაგრამ, როგორც წესი, ესთეტიკური გრძნობა ამ ასაკში ჯერ არ არის იმდენად განვითარებული, რომ ესთეტიკური შოთხონი-ლებები, ესთეტიკური ინტერესები დამოუკიდებელი ესთეტიკური ქცევის საფუძველს წარმოადგენდეს. საგნობრივი, შეშეც-ნებითი ინტერესები შთანქმევს ხალხე ამ საფუხურე ესთეტიკურ მხარეს. მაგალითად, მხა-ტრული ლიტერატურული ნაწარმოების აღქმისას მისი შინაარსი-სადმი, ფაბულისადმი ინტერესი ჩრდილავს ესთეტიკურ მხარეს. სიმ-ღერის აღქმისას სიტყვები ხშირად დომინირებს, ჩრდილავს მუსიკის ესთეტიკურ განცდას. საგულისხმოა ამ მხრივ, რომ სიმღერის ეს-თეტიკური აღქმა და, კერძოდ, სიმღერის მელოდიურობის ესთეტი-კური განცდა ზეერად უფრო ადრე იჩენს თავს ჩვენთვის საინტერე-სო პერიოდში, ვიდრე უსიტყვო ინსტრუმენტალური მუსიკისა. სა-განგებო მუსიკალური აღზრდის გარეშე ამ სახის ესთეტიკური აღქმა გვიან ვითარდება.

უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ ბავშვის ესთეტიკური გრძნო-ბის განვითარება ამ ასაკში მეტად დამოკიდებულია აღზრდაზე, გარემოზე და თვით ბავშვის ინდივიდუალურ თავისებურებებზე. ბავშვის ესთეტიკური აღზრდა სკოლამდელი ასაკიდან ან, ყოველ შემთხვევაში, თვით სასკოლო ასაკში, ხელს უწყობს ესთეტიკური განცდის გაცილებით უფრო ადრინდელ გამოვლინებას, ვიდრე ეს ასეთი აღზრდის გარეშე ხდება. ამიტომ პირველ სასკოლო ასაკში ესთეტიკური აღზრდა მეტად საქირთა ჩანასახის ფორმაში მოცემუ-ლი ესთეტიკური გრძნობის გასავითარებლად.

ესთეტიკური განცდის პირველი გამოვლინება დიდადაა დამო-კიდებული ბავშვის ინდივიდუალურ თავისებურებებზედაც, სათანა-დო ნიჭი (მაგალითად, მუსიკალური ტალანტი), თუკი ასეთი არის,

¹ ამ შემთხვევაში დ. უზნაძე შ. ბიულერისა და კროს მიერ მოყვანილ მდი-დარ მასალას ეყრდნობა.

ჩვეულებრივ ადრე — სასკოლო ასაკის დასაწყისშივე და ხშირად უფრო ადრეც ვლინდება.

7. პირველი სასკოლო ასაკის მნიშვნელოვან თავისებურებას წერითი მეტყველების დაუფლება შეადგენს. წერის კულტურა, აზრის წერილობითი გამოთქმა განსაკუთრებით მნიშვნელოვნად ამ პერიოდში, უმოაერესად მის ზედა ასაკში ვითარდება. სახელდობრ, ამ ასაკში პირველად აქცევს ბავშვი ყურადღებას მეტყველების და, კერძოდ; წერითი მეტყველების ფორმას — პირველად თვით მეტყველება გადაიქცევა ყურადღების საგნად.

8. პირველი სასკოლო ასაკის თავისებურებათა შორის განსაკუთრებით ხაზგასასმელია ნებისყოფის ინტენსიური განვითარება და სხვა ფსიქიკურ ფუნქციათა ნებისმიერი, აქტიური ფორმების განვითარების დასაწყისი.

ნებისყოფა ვითარდება მთელი ბავშვობის პერიოდში სკოლამდელის წინარე ასაკიდან დაწყებული, მაგრამ მისი განვითარების ყველაზე ინტენსიურ პერიოდს პირველი სასკოლო პერიოდი წარმოადგენს! ამ ასაკში უკვე მიიღწევა ნებისყოფის ის დონე, რომელიც საჭიროა თავისი ქცევის დასაუფლებლად, დაბრკოლებების გადასალახავად, დასახული მიზნის მისაღწევად, რთული მოქმედების განსახორციელებლად.

გარდა ამისა, როგორც ეს-ეს არის აღვნიშნეთ, დაწყებითი სკოლის საფეხურისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია ყველა ფსიქიკური ფუნქციის — აღქმის, ყურადღების, მეხსიერების, აზროვნების, წარმოსახვის — აქტიური ფორმების განვითარება; თუ სკოლამდელ ასაკში ყველა ეს ფუნქცია მნიშვნელოვნად და სწრაფად ვითარდება, ამ პერიოდისათვის ძირითადად დამახასიათებელია მაინც მათი უნებლიე, პასიური ფორმების განვითარება — უნებლიე ყურადღება, უნებლიე დახსოვნება, ფანტაზიის უნებლიე გამოვლინება და ა. შ. პირველ სასკოლო ასაკის ბოლოსათვის პირობით, უკვე დამახასიათებელია ყველა ამ ფუნქციის, გარკვეულ ფარგლებში, აქტიური, განზრახვითი, ნებისმიერი ამოქმედება: ამ ასაკში ბავშვს შეუძლია არა მხოლოდ უნებურად აღქმა, არამედ შეგნებულად მიზანდასახული დაკვირვების წარმოება, თუკი ასეთი რამ მას ევალება, და თუ ეს მოქმედება მის სხვა ძლიერ მოთხოვნილებას არ ეწინააღმდეგება, მას შეუძლია ნებისმიერად ყურადღებით წაიკითხოს ან დაწეროს ის, რაც მას ევალება ან რასაც საჭიროდ თვლის, მაშინაც, როდესაც ეს მასალი მას არ აინტერესებს; მას შეუძლია არასაინტერესო მასალის დასწავლა, ან აზროვნების წარმართვა მისთვის არასაინტერესო ამოცანის გად-

საწყვეტიდ, თუკი ამას დაავალბს მას უფროსი, თუკი გაცილებით უფრო მაღალ საფეხურს ქცევის ეს ნებისმიერი, აქტიური ფორმები მეორე სასკოლო საფეხურზე — გარდამავალ ასაკში მიიღწევენ.

—*—

ქცევის ყველა ეს აქტიური ფორმა, ერთი მხრივ, აუცილებელი პირობაა სწავლისა, ე. ი. სასკოლო ასაკის ძირითადი ფუნქციის შესასრულებლად, მაგრამ, მეორე მხრივ, თვით სასკოლო მუშაობა, ხანაო დავალებები, სკოლის მთელი რეჟიმი ხელს უწყობს ქცევის ყველა ამ აქტიური ფორმის განვითარებას. ამაშია ძირითადი არსი პირველი სასკოლო პერიოდისა ადამიანის პიროვნების ჩამოყალიბების იმ ხანგრძლივ პერიოდში, რომელიც ძეძუს ასაკიდან ჭაბუკობის ბოლომდე გრძელდება.

მეორე სასკოლო, ანუ პარადოქსული ასაკი

1. გარდამავალი პერიოდი გოგონებთან დაახლოებით 11-დან 14 წლამდის, ხოლო ვალებთან 12—13-დან 16 წლამდის გრძელდება. ამ ასაკს არა მხოლოდ გარდამავალს უწოდებენ, არამედ კრიტიკულსაც და გარდატეხის პერიოდსაც. პირველი სახელწოდება ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ეს ასაკი გარდამავალია ბავშვობასა და სიკვამყეს შორის, ხოლო ორი უკანასკნელი სახელწოდება გამოხატავს ამ ასაკის იმ თავისებურებას, რომ ეს გადასვლა გარდატეხის, რღვევისა და, გარკვეული მნიშვნელობით, გაღატოების ხასიათს ატარებს. ამ პერიოდში მოზარდში ისეთი მკვეთრი ცვლილებები ხდება, რომ დიდი ფრანგი მოაზროვნე ე. ე. რუსო ამ პერიოდს „მეორე დაბადებასაც“ უწოდებდა!

2. არ არის ისეთი მხარე მოზარდის განვითარებაში, რომელიც ამ პერიოდში არსებით ცვლილებას არ განიცდიდეს. იცვლება გარეგანი შეხედულება, ხმა, სახის გამომეტყველება, ტანის მოყვანილობა, მოტორიკა (მოძრაობები), ხასიათი, ქცევა, შეხედულებები, ინტერესები, გარემოსთან დამოკიდებულება და ა. შ.

ამ ასაკს „წინა დამდევობათა ასაკსაც“ უწოდებენ, რადგანაც მას, ძველსა (ბავშვური თვისებებისა) და ახალს (მოზარდილის თვისებების) შორის ბრძოლის შედეგად, მართლაც ერთმანეთის საწინააღმდეგო თვისებათა რიგი ახასიათებს:

ერთი მხრივ, ეს არის ზრდისა და აღმოვლინების პერიოდი, მეორე მხრივ, მას მოდუნებულობა, დასუსტება და დებრესიულობა

იხასიათებს; ერთი მხრივ, ეს არის ფიზიკური ღონის მომატებისა და ჩონჩხის გამაგრების პერიოდი, მეორე მხრივ, მას ადვილი დაღლადაობა და ხშირად სისხლნაკლებობა ახასიათებს.

ერთი მხრივ, ეს არის სასიცოცხლო ძალების აღმავლობისა და გაფურჩქვნის პერიოდი, მეორე მხრივ, ამ ასაკში სხვა პერიოდებთან შედარებით, ხშირია ფსიქიკური ტრავმები, ნერვული დაავადებანი, ტუბერკულოზური დაავადებანი და ა. შ. (ერთი ავტორი ამ პერიოდს ტრავმების პერიოდს უწოდებს).

ერთი მხრივ, ამ ასაკს სენტიმენტალობა და რეალიზმს მოწყვეტილი ოცნებობა ახასიათებს, მეორე მხრივ, ეს ასაკი არის პრაქტიკული ინტერესების გაღვივების, პრაქტიკული და ტექნიკური აზროვნებისა და ინტერესების გაფურჩქვნის და, კერძოდ, მომავალი პროფესიისადმი ინტერესის პირველი გაღვივების ასაკი.

ერთი მხრივ, ამ ასაკში პირველად იღვივებს ინტერესი თავისი თავისი პიროვნებისა და თავისი შინაგანი სამყაროს მიმართ (არაა შემთხვევითი, რომ ამ ასაკში პირველად იწყებენ ხოლმე დღიურების წერას). მეორე მხრივ, ეს არის ობიექტური სამყაროს მიმართ ნამდვილი შემოესებოთა ინტერესების პირველი გაღვივებისა და, საზოგადოდ, კაცობრიობის კულტურაში შეზრდის ასაკი.

ერთი მხრივ, ამ ასაკს ახასიათებენ როგორც გულჩაბრობილობის, ინდიფერენტობის, თავის შინაგან სამყაროში ჩაკეტივის ტენდენციების პერიოდს, მაგრამ, მეორე მხრივ, სწორედ ამ ასაკს ახასიათებს კოლექტივიზმის ძლიერი განვითარება და საზოგადოებრივი ინტერესების აღმოცენება.

ამ ასაკში შემჩნეულია მეხსიერების ძალის (ე. წ. „ნატურალური მეხსიერების“) დასუსტება, მაგრამ, მეორე მხრივ, ეს ასაკი არის მეხსიერების ახალი ფორმის — ნებისმიერად ორგანიზებული დახსოვნების უნარის, ძლიერი განვითარების ასაკი.

3. რა არის ყველა ამ წინააღმდეგობათა მიზეზი? რა ფაქტორი იწვევს ამ პერტურბაციებს მეორე სისკოლო ასაკში?

ამ ასაკის შესახებ არსებობს მრავალი თეორია; მათ შორის ბევრი წინააღმდეგობაა, მაგრამ ერთი ფაქტორი მდგომარეობას ყველა ეს თეორია აღიარებს, სახელდობრ, გარდამავალი ასაკისათვის დამახასიათებელი პერტურბაციების ერთ-ერთ ფიზიოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს ის დიდი ცვლილებები, უფრო სწორად ის გადატრიალება შინაგანი სეკრეციის ჯირკვალთა სისტემაში, რომელიც ამ პერიოდში ხდება მოზარდის ორგანიზმში. ეს ის ჯირკვლებია, რომელთა მოქმედება (სეკრეცია) გან-

საზღვრავს ორგანიზმის ზრდა-განვითარებას, სხეულის პროპორციებს, ნერვული სისტემის ზოგ თავისებურებას და ა. შ.

ძირითადი ცვლილება შინაგანი სეკრეციის ჯირკვალთა სისტემაში ბავშვის სქესობრივ მომწიფებასთანაა დაკავშირებული. იმ ჯირკვლის („ჰეპერლუქანა“ ჯირკვლის) სეკრეცია, რომელიც ბავშვობის ასაკში წამყვან როლს ასრულებდა, გარდამავალი პერიოდის დასაწყისისათვის ისპობა, ხოლო იმ ჯირკვლის (სასქესო ჯირკვლის) შინაგანი სეკრეცია, რომელიც ამ პერიოდამდის შედარებით უმნიშვნელო იყო, ერთბაშად — ამ ჯირკვლის ძლიერ განვითარებასთან დაკავშირებით — გაბატონებული როლის შესრულებას იწყებს შინაგან ჯირკვალთა სისტემაში. ამ ჯირკვალთა როლის ასეთი შენაცვლება დიდ ცვლილებებს იწვევს შინაგანი სეკრეციის სხვა ჯირკვალთა მოქმედებაშიც. იგი განაპირობებს მოზარდის მთელი ორგანიზმის გარდაქმნას: — ბავშვისათვის დამახასიათებელ თავისებურებათა ინვოლუციას (გადაგვარებას), ხოლო ზრდადამთავრებულისათვის დამახასიათებელ თვისებათა მომწიფებას, რაც — დროებით, ამ პროცესის დასრულებამდე — ორგანიზმის შინაგანი წონასწორობის დარღვევას იწვევს. ბავშვისათვის დამახასიათებელი ფონაწერობა ჯერ არ არის მიღწეული. სხეულის აგებულების პარამონიულობა ირღვევა, ხოლო მთავარი დილისათვის დამახასიათებელი ფონაწერობა ჯერ არ არის მიღწეული. სხეულის პროპორციები იცვლება, ტანი სწრაფად მალდება, იცვლება ჩონჩხის სტრუქტურა (გოგონებთან განსაკუთრებით ვითარდება მენჯი), სრულდება გაძელების პროცესი (ამ ასაკში საგანგებო ყურადღებას მოითხოვს ძელების პიგიენა, ამ პერიოდში ხშირია ხერხემლის გამრუდება და სხვ.).

დიდი ცვლილებები ხდება გულ-სისხლძარღვთა სისტემაში: გულის მოცულობა არ შეესატყვისება სისხლ-ძარღვთა მოცულობას, რაც სისხლის მიმოქცევის დარღვევას იწვევს და ადვილ დაღლილობასაც განაპირობებს.

დიდი ცვლილება ხდება ცენტრალურ ნერვულ სისტემაში, რომელიც ორგანიზმის ყველა მოქმედებას განაგებს. სახელდობრ, ერთი მხრივ, მატულობს ნერვული აგზნებადობა (ნერვული სისტემა ადვილად ღიზიანდება და ზედმეტად აიგზნება). მეორე მხრივ, სისხლის მიღენა ხდება შინაგან ორგანოებთან, ხოლო ტვინი სისხლნაკლებობას განიცდის და თანაც ძალიან სწრაფად იზრდება, მატულობს მისი წონა. ყოველივე ეს დიდ გადაღ-

არსებითად იცვლება მოძრაობათა რეგულაცია, თუ ბავშვობის ასაკში დამახასიათებელია მოძრაობათა უმრავლესობის ქერქ-ქვეშა ცენტრების მიერ წარმოება, ტვინის ქერქის სწრაფ განვითარებასთან დაკავშირებით ასეთ უნებლოე ხასიათის მოძრაობათა დიდი რაოდენობა ახლა ნებისმიერად, ცნობიერად სრულდება. ამის შედეგად იკარგება ბავშვობაში მიღწეული მოძრაობათა მოქნილობა, სიზარდე, ბუნებრიობა. — მოძრაობები მოუხეშავი ხდება: ძველი ავტომატიზმები ირღვევა, ახალი კი ჭეკარაჩის შექმულ შედეგებზე. ახლა ნებისმიერად სრულდება ისეთი მოძრაობები, რომლებიც წინა ასაკებში და შემდეგ ასაკშიც ავტომატურად მიმდინარეობენ.

ბუნებრივია, რომ ამ დიდი ცვლილებების გამო, რომელსაც ამ ასაკში ნერვული სისტემა განიცდის, იგი სუსტდება და ამიტომ ამ ასაკობრივ პერიოდში ყურადღებას იქცევს ნერვული და ფსიქიკური დაავადებანი, კერძოდ, შედარებით ხშირია ვეგეტატიური ნერვული სისტემის ფუნქციების დარღვევა, რაც, თავის მხრივ, საკმაოდ ხშირად, ნევოზურებთან ცვლის დარღვევას იწვევს და ა. შ.

4. დიდი ცვლილებები და გარდატეხები ხდება მოზარდის ფსიქიკურ განვითარებაში. ერთი მხრივ, სქესობრივ მომწიფებასთან დაკავშირებით, ორგანიზმში იღვიძებს თუნდაც გაუცნობიერებელი, ახალი ძლიერი მოთხოვნილებები, ხოლო, მეორე მხრივ, ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება გამორიცხულია: მოზარდი არც ორგანულად და არც სოციალურად არაა მზად ოქაბის შესაქმნელად. ამ მხრივ იგი ჭერ ბავშვია.

იმ შემთხვევაში, თუ მომწიფებასთან დაკავშირებული ახალწამოჭრილი მოთხოვნილებები წარმართავენ მოზარდის ინტერესებს, მაშინ იგი დიდი ხიფათის წინაშე დგება: ეს არის ე. წ. „სქესობრივი პარაზიტოზიზმი“, ანუ ფიზიოლოგიური ტერმინოლოგიით, „სქესობრივი დომინანტის“ შექმნის საშიშროება. ეს მოვლენა იმაში მდგომარეობს, რომ არაჩანსალი ინტერესები სქესობრივი ცხოვრების მიმართულებით იზიდავენ და შთანთქავენ მოზარდის ყველა ინტერესებს, მისი პიროვნების ყველა ძალებს, მთელს მის ყურადღებას, აზროვნებასა და ნიჭიერებას.

ამ ხიფათის ასარიდებლად ყველაზე ეფექტურ საშუალებას წარმოადგენს დროზე, ე. ი. სქესობრივი მომწიფების პერიოდის დაწყებამდე ან, ყოველ შემთხვევაში, მისი დასაწყისისათვის რაიმე სხვა მიმართულებით მტკიცე და ღრმა ინტერესების გაღვიძება მოზარდში. იქნება ეს რაიმე დარგისადმი შემეცნებითი ინტერესები, ტექნიკურ-კონსტრუქტული ინტერესები, სპორტული გატაცება, მო-

ზარდთა შორის საზოგადოებრივი მუშაობით გატაცება, თუ სხვა რამ — სულ ერთია, მთავარია, რომ ეს ინტერესი ღრმა და მტკიცე იყოს!

ასეთი ინტერესების დანერგვისათვის ჩვენი სინამდვილე არაჩვეულებრივ დიდ შესაძლებლობებს იძლევა: სკოლაში თუ პიონერთა სასახლესთან არსებული მოზარდთა ყოველნაირი წრეები და სხვა ანალოგიური ორგანიზაციები ყოველნაირი მიმართულების ინტერესის მქონე მოზარდთათვის ფართო შესაძლებლობას იძლევიან ინტერესთა გასამტკიცებლად და მათ დასაყმაყოფილებლად.

ხოლო თუ მომწიფების პერიოდში ბავშვს რაიმე მიმართულებით ძლიერი და ღრმა ინტერესები გააჩნია, მაშინ ეს ინტერესები გადახრიან თავისკენ მოზარდის ენერგიას, მისცემენ მას სხვა კალაპოტს, ბავშვი ჩაერთვის ამ ინტერესების შესატყვის მოქმედებაში და ის ენერგიაც, რაც სქესობრივ მომწიფებასთანაა დაკავშირებული, ამ სხვა ინტერესთა კალაპოტით წარიმართება. მოზარდის მთელი პიროვნება გარდამავალი ასაკისათვის ჩვეული ალტკინებით ჩაერთვის ამ ინტერესთა სფეროში.

ამრიგად, მტკიცე ინტერესების შექმნა გარდამავალ ასაკში აღზრდის ძირითად და უმნიშვნელოვანეს ამოცანას შეადგენს!

5. რა შესაძლებლობები არსებობს ამ მხრივ მეორე სასკოლო ასაკში? — არაჩვეულებრივ ბევრი და არაჩვეულებრივ ეფექტური სწორედ ამ ასაკში უვითარდება მოზარდის სთვისებები, რომელნიც კულტურის ყველა დარგისადმი მტკიცე ინტერესის გაღვიძებასა და განმტკიცებას უწყობს ხელს:

ამ ასაკში მეტად ინტენსიურია აზროვნების განვითარება: საბელლობრ, 11-დან 14 წლამდის ბავშვს უვითარდება ლოგიკური, ცნებითი აზროვნება და თანაც უმწიფდება ნამდვილი შემეცნებითი ინტერესები ცოდნის სხვადასხვა დარგის მიმართ. ამ ასაკში ძლიერ აღმავლობას განიცდის ტექნიკური აზროვნება და ტექნიკურ-კონსტრუქტული უნარი.

ეს ასაკი სამყაროსა და თავისი თავის მიმართ ნამდვილი შემეცნებითი ინტერესების გაღვიძების ასაკია: ამ ასაკში ბავშვს თვით სწავლის პროცესი კი არ იზიდავს, როგორც ეს წინა ასაკისათვის არის დამახასიათებელი, არამედ მასში იღვიძებს ინტერესი ცოდნის შინაარსის მიმართ, იმ კანონზომიერების მიმართ, რომელიც არსებობს ობიექტურ სამყაროში და ადამიანის ორგანიზმში, თუ მის შინაგან სამყაროში. აღზრდელს მოეთხოვება მხოლოდ ხელის შეწყობა ამ ინტერესთა განვითარებისათვის ამ ასაკში. მოზარდი მწიფ-

დება ესთეტიკურადი. **ესთეტიკური** გრძნობის განვითარება მაღალ დონეს აღწევს და ესთეტიკური ტკბობა ხშირად **დამოუკიდებელი** ინტერესების სფეროდ გადაიქცევა; მოზარდი მზად არის ხელოვნების ყოველივე დარგისადმი ძლიერი ინტერესების გასაღწევად. ლიტერატურა, პოეზია, მხატვრობა, მუსიკა, თეატრალური ხელოვნება ადვილად შეიძლება გადაიქცეს მისი პერვეტიტი ინტერესების საგნად; ხოლო ამ შემთხვევაში, როდესაც მოზარდს რომელიმე ამ დარგთან განხილვის შესაძლებლობა ნიჭიერად გააჩნია, იგი მზადაა ამ მიმართულებით პრაქტიკული, შემოქმედებითი მუშაობისათვისაც (მუსიკისა თუ ხატვის სერიოზული დაუფლება, ლიტერატურულ თუ დრამატულ წერეთი მონაწილეობა და ა. შ.). ამ ასაკიდან რაიმე სპეციფიკური ნიჭით დაჯილდოებული მოზარდები უკვე სათანადო მიმართულებით შეიძლება დაეხმოს მუშაობისათვისაც არიან მზად (ლექსების წერა, ხატვა და ა. შ.).

ამ ასაკში მოზარდს ხშირად უვითარდება სპორტული ინტერესები, შეჭობის მოთხოვნილება, რაც შეიძლება საფუძვლად დაედოს სპორტის რომელიმე დარგით გატაცებას. ოღონდ ამ შემთხვევაში ექიმის მეთვალყურეობა აუცილებელია, რადგანაც „კრიზისის“ მდგომარეობაში მყოფი ორგანიზმი ადვილად შეიძლება გადაიტვირთოს და გადაიღალოს!

რაც მთავარია, ამ ასაკში მოზარდის პიროვნება ვითარდება იმ დონემდე, რომ, როგორც წესი, იგი მზადაა, ე. წ. მაღალი, სპეციფიკურად ადამიანური, პიროვნების მოთხოვნილებების ჩამოყალიბებისათვის. ეს არის ასაკი პირადი მორალის ჩამოყალიბებისა და საზოგადოდ მორალის საერთოებისადმი გამახვილებული ინტერესებისა პატრიოტიზმის გრძნობა, საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა დარგისადმი ინტერესი, კოლექტივიზმი, საორგანიზაციო მუშაობისადმი სწრაფვა, თავისი კოლექტივის ინტერესთა დაცვის გამახვილებული მოთხოვნილება და ა. შ., ზემოთ აღნიშნულ შემეცნებით და ესთეტიკურ ინტერესებთან ერთად, საუკეთესო ბაზას ქმნიან მოზარდის პიროვნების მთლიანი ჩართვისათვის ამ მაღალ, სპეციფიკურად ადამიანურ ინტერესთა სფეროში, პიროვნების ყველა ძალიან და უნარის ამომწურავი ჩართვისათვის იმ საქმიანობაში, რომელიც ინტერესებს მოზარდს, რომლითაც იგი არსებობს და სუნთქავს.

6. მიუხედავად ყველა ამ დადებითი ფაქტორებისა, ამ მიმართულებით მოზარდზე ზეგავლენას დიდი სიმძლევით ახლავს! საქმე ის არის, რომ ამ ასაკში ბავშვი უკიდურესად კრიტიკულად არის განწყობილი; მას აღარ სწამს ავტორიტეტები და ეს კრიტიკული

განწყობილება მასწავლებლებზე, მშობლებზე და საზოგადოდ დიდებზე ვრცელდება. ეს ასაკი **ნეგატივიზმის ასაკი** და ამიტომ ამ პერიოდში მოზარდზე რაიმე გაულების მოხდენისათვის დიდი სიფრთხილე და პედაგოგიური ტაქტიკა საჭირო.

7. უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი მეტად მნიშვნელოვანი მომენტი არასასურველი სქესობრივი ინტერესებიდან მოზარდის გადანაცვლებაში დიდ დადებით როლს თამაშობს ბავშვობიდანვე და, კერძოდ, გარდამავალ ასაკში ორივე სქესის ბავშვთა ერთად სწავლა, ერთად მუშაობა წრეებში და საზოგადოდ ერთად ყოფნა. ამას არ უშლის ხელს, კერძოდ, არც ის სპეციალური აკმაფილური გატაცება, აკმაფილური შეყვარება, რომელიც ხშირად იჩენს ხოლმე თავს ამ ასაკში. ეს გრძნობა მხოლოდ ამაღლებს მორალურად უმწიფოს და უკეთესობისაკენ უბიძგებს მას. ასეთი წმინდა გრძნობა, როგორც სამართლიანად აღნიშნავენ ხოლმე, ამ ასაკში არასასურველ სქესობრივ ინტერესთა დახშობის ერთ-ერთ ეფექტურ ფაქტორს წარმოადგენს. ხოლო ორი სქესის მოზარდთა ცალ-ცალკე სწავლა, მათი იზოლაცია ერთმანეთისაგან, პირიქით, ხელს უწყობს მეორე სქესის მიმართ არაქანსალი ინტერესის გაღვივებას. ამ შემთხვევაში მეორე სქესისათვის სპეციფიკური ყოველგვარი გამოვლინებები დაწყებული ჩაცმისა და თმის დაცვენებიდან და გათავისუფლებული ტანის მოყვანილობის, მოძრაობებისა და ხმის თავისებურებებით, მოზარდის თვალში არაჩვეულებრივად გამოიყურება, არაქანსალი ინტერესს იწვევს და მისდაუწებურად მის ცნობიერებაში არასასურველ მოთხოვნილებებს უკავშირდება, ორი სქესის ბავშვები და ბავშვები ასაკიდანვე უნდა ერთმანეთს.

§ 2. ფსიქიკურ ფუნქციონირებას განვითარებას მონათხილვაში

აღმზის განვითარება

1. სხვადასხვა მოდლობის შეგრძნებები ბავშვს სიცოცხლის პირველ თვეებშივე უვითარდება. იგი განსხვავებულ რეაქციას იძლევა სხვადასხვა ზგერებზე, გემოზე, სუნზე, ფერებზე და ა. შ. სხვადასხვა სახის შეგრძნების უნარი ამ ასაკის ფარგლებში სხვადასხვა დროს მწიფდება. რეცეფტორების რიგი დაბადებიდანვე ფუნქციონირებს, მათგან ასაკისათვის ბავშვი განსხვავებულ რეაქციას იძლევა უკვე მთავარ სპეცტრალურ ფერებზე, მაგრამ აღჭმამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, ე. ი. საგნის თვალსაჩინო გეგმა უფრო გვიან ქალიბდება, ვიდრე პირველი რეაქცია გამომიხატებულზე.

როგორც ექსპერიმენტული მონაცემებიდან ჩანს, დაბადების შემდეგ პირველ პერიოდში ბავშვი საგანს, როგორც ასეთს, კი არ აღიქვამს, არამედ უფრო დიფუზიურ, გაუნაწევრებელ შთაბეჭდილებებს განიცდის, რომელშიც ვერ არაა გამოყოფილი ერთმანეთისაგან ობიექტური და სუბიექტური, საგნის თვისება და სუბიექტში საგნით აღძრული ემოციური ელფერის შთაბეჭდილება.

ფიქრობენ, რომ ალქმის ჩამოყალიბების პროცესში ეს, საგნის გაქცევის გარეშე, დიფუზიური განცდა თანდათან დიფერენცირდება: სენსორული შთაბეჭდილებები „საგნობრივდება“ — სუბიექტის გარეთ მოცემული საგნის ალქმის სახით ქალიბდება. ე. ი. უკვე ალქმის ძირითადი ნიშნის — საგნობრიობის მატარებელი ხდება (იხ. თ. III — ალქმის საგნობრიობა).

საგნით გამოწვეული სუბიექტური, ემოციური ელფერის შთაბეჭდილებები თანდათან გამოეყოფა საგნის ობიექტურ თვისებათა ალქმას. მაგრამ ალქმის მეტ-ნაკლები სუბიექტურობა მთელი ბავშვობის პერიოდისათვის რჩება დამახასიათებელი; ბავშვი დიდხანს ვერ თავისუფლდება ეგრეთ წოდებული „ფიზიოგნომიური“ ალქმისაგან: ყოველი უსულთ საგანიც კი აღიქმება რაიმე შინაგანი ემოციური თვისებების მატარებლად, — ზოგი მოღუშულად გამოიყურება, ზოგი მზიარულად, ზოგი კეთილად, ზოგი ბოროტად..., ისე რომ, მაგალითად, საგნის დახატვისას, ადრეული ასაკის ბავშვი პირველ რიგში ამ სუბიექტურ ემოციურ შთაბეჭდილებას გამოხატავს ხოლმე და ნაკლებად ზრუნავს საგნის ობიექტურ თვისებათა გამოხატვაზე. განვითარების პროცესში ბავშვის ალქმის ეს თავისებურებაც კლებულობს, ალქმა სულ უფრო და უფრო ობიექტურ ხასიათს ატარებს, რაც, კერძოდ, საგნის დახატვაშიც იჩენს თავს.

2. ალქმის განვითარების მეორე ხაზი მისი **ხტრუქტურის** განვითარებაში მდგომარეობს. ექსპერიმენტულად დამტკიცებულია, რომ განვითარების დაბალ საფეხურზე ალქმა დიფუზიურ, გაუნაწევრებელ მთლიანობას წარმოადგენს და რომ შემდეგ ასაკობრივ განვითარებასთან ერთად თანდათან ხდება ამ მთლიანობის დიფერენცია, განაწევრება, ისე რომ საესებით განაწევრებული მთლიანობა — **გეშტალტის**¹ — სახეს ადამიანის ალქმა საკმაოდ ხანგრძლივი ონტოგენეტური განვითარების შემდეგ იღებს.

ძუტუს ასაკის ბავშვის ალქმა ვერ იმდენად დიფუზიურ მთლიანობას წარმოადგენს, რომ ბავშვი არა მხოლოდ საგნის ცალკე ნაწი-

ლებს ან მის ცალკე თვისებებს ვერ გამოჰყოფს ალქმაში, არამედ იმ შემთხვევაში, როდესაც საგნები მჭიდრო სივრცით კონტაქტშია მოცემული, სხვადასხვა საგანსაც ერთ დიფუზიურ მთლიანობაში აღიქვამს — ვერ გამოჰყოფს ალქმაში ერთმანეთისაგან. მაგალითად, თუ ბრჭყვიალა საგანი, რომელიც იზიდავს მ თვის ბავშვს, დადებულია რუხ მუყაოზე, ბავშვი მთელ მუყაოს ეტანება ამ საგანთან ერთად და თავისკენ მიაქვს, რადგანაც მის ალქმაში ეს საგანი ვერ გამოეყოფა მუყაოს. ამგვარი ექსპერიმენტული მონაცემებიდან დაასკვნია, რომ განვითარების დაბალ საფეხურზე ბავშვის ალქმა არა მხოლოდ ინტეგრირებულია, ე. ი. არა მხოლოდ ერთი საგნის ფარგლებშია („შიგნით“) დიფუზიური, არამედ ინტეგრირებულია, ე. ი. საგანთა შორისაც დიფუზიურია.

ალქმის დიფუზიურობა განვითარების პროცესში კლებულობს, ბავშვი სულ უფრო ადვილად ახერხებს მთლიანი საგნის განაწევრებას, ე. ი. ალქმაში საგნის ცალკე თვისებათა გამოყოფას.

სკოლამდელი პერიოდისათვის ბავშვი უკვე ახერხებს მთლიან საგანში რომელიმე ცალკე თვისების, მაგალითად, ფერის, სიდიდის ან ფორმის განზოგადების დანარჩენი თვისებებისაგან დამოუკიდებლად.

ამ პერიოდის ბოლოსათვის ბავშვის ალქმა უკვე საესებით განაწევრებული, გეშტალტურ მთლიანობას წარმოადგენს (იხ. თ. III, §1. ალქმის მთლიანობა).

შუალედური განვითარება

1. დაბადების შემდეგ პირველივე თვის ბოლოს დადასტურებულია „რეფლექსური ყურადღების“ პირველი გამოვლინება, ე. ი. **საორიენტაციო რეფლექსის** სახის მოქმედება: რეფლექსური ხასიათის მომართვა გამლიზიანებლის მიმართულებით, რომელიც ხელს უწყობს ამ გამლიზიანებლის მიღებას, მის, ასე ვთქვათ, ალქმას. II თვიდან, ე. ი. ახალდაბადებულობის პერიოდის შემდეგ, ასეთი მოქმედება უკვე სისტემატურ ხასიათს ატარებს და ბავშვისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელი ხდება (იხ. ზემოთ — ძუტუს ასაკი). ბავშვს იზიდავს ზომიერი ინტენსივობის ოპტიკური და სმენითი გამლიზიანებლები; ბავშვი მათ რამდენიმე სეკუნდს „მიაჩერდება“ ხოლმე.

2. ერთი წლის შემდეგ, ექვს წლამდის ბავშვისათვის ტიპურია უშუალო ინტერესით, ემოციით წარმართული ყურადღება. ყურადღება, როგორც საზოგადოდ ბავშვის ქცევა, ამ ასაკში იმპულსურია. ყურადღება წარმართება ბავშვის უშუალო სწრაფ-

¹ იხ. თ. III, § 1.

მეხსიერების პირველი გამოვლინებები ჯერ „შეზღუდული“ მეხსიერების (იხ. თ. V, § 2) სახით, ე. ი. ალქმის პროცესთან დაკავშირებული მეხსიერების სახით, თავს იჩენენ უკვე სიცოცხლის პირველი წლის პირველ მეოთხედში.

1. დადასტურებულია, რომ ცხოვრების მეორე თვიდან ბავშვი მისი მხედველობის ველიდან უცხად „გამჭრალ“ საგანს 4—7 სეკუნდის განმავლობაში „მოელის“, ე. ი. დამალული საგნის მიმართულებით იყურება, 3 თვიდან — 12—25 სეკუნდის განმავლობაში, ხოლო 6 თვისათვის ერთ წუთზე მეტ ხანს იყურება „დაკარგული“ საგნის მიმართულებით. როგორც ჩანს, ამ ხნის განმავლობაში ბავშვის ცნობიერებაში ასახულია საგანი, რომლის აღქმა შეწყდა. ამიტომ ასეთი ქცევა უშუალო მეხსიერების (იხ. თ. V, § 2) პირველ გამოვლინებად ითვლება.

ამგვარად, მეხსიერების ამ უმდაბლესი ფორმის განვითარების დასაწყისად სიცოცხლის მეორე თვე ითვლება.

2. ცნობის მეხსიერების (იხ. თ. V, § 2) პირველი გამოვლინებები, ბავშვის ქცევის დაკვირვებით და ექსპერიმენტულადაც, დადასტურებულია უკვე 3 თვის ასაკში. უცნობისა და ნაცნობის მიმართ ბავშვი განსხვავებულად იქცევა სიცოცხლის მესამე თვიდან. ცნობის მეხსიერების უმდაბლესი გამოვლინება, რომელიც ჯერ არ გულისხმობს ნაცნობობის განცდას, თავს იჩენს მრავალჯერ გამეორებული გამაღიზიანებლის მიმართ რეაქციის შეცვლაში და ჩვეულებრივისა და უცხოს მიმართ განსხვავებული რეაქციის მოცემაში. 3 თვის შემდეგ ნაცნობი ადამიანების, ნაცნობი სათამაშოებისა და სხვა ჩვეულის საგნების დანახვა უკვე სპეციფიკური სიხარულის რეაქციას იწვევს. ხოლო უცნობის მიმართ რეაქციას ამ ასაკში ჩვეულებრივ სპეციფიკური უარყოფითი ემოციური ტონი ახლავს. როგორც ჩანს, ამ ასაკიდან უკვე „ნაცნობობის გრძნობის“ და „უცნობობის გრძნობის“ განცდასაც აქვს ადგილი (იხ. თ. V, § 2 — „ცნობის მეხსიერება“).

ცნობის მეხსიერების შემდგომი განვითარება სწრაფი ტემპით მიმდინარეობს უმთავრესად ორი მიმართულებით — იზრდება მეხსიერების ფართული პერიოდი, ე. ი. ის პერიოდი, რომლის შემდეგ ბავშვი ცნობს წინათ ნახულ საგანს, და იზრდება ის საგანობა წრე, რომელსაც ცნობს ბავშვი. მეორე წლიდან ცნო-

ბის მეხსიერების ფართული პერიოდი უკვე თვეებს აღწევს, ხოლო მეოთხე წლიდან ერთ წელსაც შეიძლება გადასცილდეს.

ნამდვილი ცნობა, რომელიც უკვე გაიგივება გულსხმობს (იხ. თ. V, § 2), ცხადია, უფრო გვიან მიიღწევა, ვიდრე ცნობის დამალი ფორმები.

3. უფრო გვიან — ძუძუს ასაკის ბოლოს — იწყება „თავისუფალი“, ე. ი. აღქმიდან „ემანსიპირებული“, წარმოდგენის სახით გამოვლინებული მეხსიერების (იხ. თ. V, § 2) განვითარება.

პირველად თავს იჩენს წარმოდგენის ასოციაციური გამოწვევა აღქმის საფუძველზე: ერთი რამეს აღქმა ასოციაციით იწვევს მეორე მოვლენის წარმოდგენას. უფრო გვიან იჩენს თავს წარმოდგენათა ასოციაცია, ე. ი. წარმოდგენის ასოციაციური გამოწვევა სხვა წარმოდგენასთან დაკავშირებით.

4. მეტად მნიშვნელოვანია მეხსიერების განვითარებაში მეხსიერების უნებლო ფორმებიდან გადასვლა ნებისმიერ, აქტიურ ფორმებზე. სასკოლო ასაკამდე, ე. ი. 7 წლამდე ბავშვისათვის დამახასიათებელია მეხსიერების უნებლო ფორმები. ამ პერიოდში ბავშვი ძალიან ბევრს ითვისებს, მაგრამ ეს ხდება არა ნებისმიერად, არა მიზანდასახულად წარმოებული სწავლის შედეგად, არამედ უნებურად, თამაშისა თუ მოსვენის, ან ცქერის პროცესში, დასწავლისა და დახსოვების განზრახვის გარეშე. უნებლო მეხსიერება სკოლამდელ ასაკში მაღალ განვითარებას აღწევს. რაც შეეხება ნებისმიერ, აქტიურ მეხსიერებას, იგი ძირითადად სასკოლო ასაკიდან ვითარდება. ეს მომენტი მეხსიერების განვითარებაში მნიშვნელოვან ჭარბატეხად ითვლება...

აღსანიშნავია, რომ აქტიური მეხსიერების განვითარების პერიოდში თვალსაჩინოდ მატულობს მეხსიერების მოცულობაც, მაგრამ საყურადღებოა, რომ უფროსი სასკოლო პერიოდიდან (14 წლიდან), როდესაც აქტიური მეხსიერება მაღალ დონეს აღწევს, მეხსიერების განვითარება ხდება უმთავრესად არა მისი, არამედ ვთქვათ, ბუნებრივი ძალის, არა, როგორც ამბობენ, „ნატურალური მეხსიერების“ განვითარების ხარჯზე, არამედ უმთავრესად მოზარდის გონებრივი განვითარებისა და ნებისმიერი მოქმედების უნარის განვითარების შედეგად. საქმე ის არის, რომ ინტელექტუალური განვითარების შედეგად მოზარდი სულ უფრო ნაყოფიერად აბერებს დასასწავლი მასალის გონებრივ გადამუშავებას, მის სათანადო ორგანიზაციას — მთავარის გამოყოფას, ძირითადის დახსოვებას, ელემენტების დაჯგუფებას და ა. შ., რაც, როგორც ვიცით, დახსოვების მნიშვნელო-

გან ფაქტორებს წარმოადგენს¹ (იხ. თ. V, § 3). გარდა ამისა, ამ ასაკში ვითარდება ნებისყოფა — თავისი ძალების ნებისმიერი მობილიზაციის უნარი და, კერძოდ, დახსოვების მიმართულებით ნებისყოფის დაძაბვის უნარი.

5. მოზარდის გონებრივ განვითარებასთან ერთად იცვლება აგრეთვე დახსოვებისათვის მისაწვდომი მასალის შინაარსი: ბავშვობაში მეხსიერებისათვის მისაწვდომია უმთავრესად კონკრეტული, თვალსაჩინო მასალა, მოზარდი კი აღვივად იხსოვებს უკვე განყენებულ, აბრკალებულ, ვერბალურ მასალას.

აღსანიშნავია, რომ თუმცა მოზარდის მეხსიერების მოცულობა და დასწავლის სისწრაფე აღემატება ბავშვისას (მოზარდის შეუძლია ბევრად მეტი მასალის დახსოვება და უფრო სწრაფად შეუძლია დასწავლა), მაგრამ ბავშვის მეხსიერებას მეტი სიმტკიცე ახასიათებს: როგორც წესი, ბავშვობაში (თუ არ მივიღებთ მხედველობაში სიცოცხლის პირველ წლებს), დახსოვებული უფრო მტკიცედ გვახსოვს, ვიდრე დიდობისას დახსოვებული.

როგორც ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად ირკვევა, დასწავლის უნარი სასკოლო ასაკში მნიშვნელოვნად ვითარდება დაახლოებით 12—13 წლამდის, მერე, გარდამავალ ასაკში — 16 წლამდის, განვითარება ნელდება, ხოლო 16-დან 20—25 წლამდის ისევ ინტენსიურად ვითარდება, შემდეგ კი განვითარება წყდება, 50—55 წლის შემდეგ მეხსიერება შესამჩნევად სუსტდება.

6. აღამიანის პიროვნების ჩამოყალიბებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს სუბიექტის ე. წ. „ისტორიულ მეხსიერებას“, ე. ი. თავის თავის შესახებ ბავშვობიდან დარჩენილ მოგონებებს, მოგონებებს, რომელნიც თავის პიროვნების ისტორიას წარმოადგენენ. როგორია ამ სახის მეხსიერების განვითარება?

დაბალი ასაკის ბავშვი მთლიანად აწყობს ცხოვრობს; წარსულის მიმართ მას არავითარი ინტერესი არა აქვს. როგორც ჩანს, ეს გარემოებაც თავისთავად როლს იმავს, რომ სიცოცხლის პირველი წლებიდან აღამიანს ჩვეულებრივ არავითარი მოგონებები არ რჩება. ვამოიკვამ, რომ ერთეული, განცალკევებული პირველი მოგონება ზრდადიამთავრებულს ხშირად აქვს 3 წლის ასაკიდან, იშვიათად — 2 წლის ასაკიდან. უფრო ადრეული მოგონებები დასტურდება, მაგრამ უნიკალური შემთხვევების სახით. უმრავლესობის პირველი მოგონებები კი 4 წლის ასაკს და საკმაოდ ხშირად — 5 წლის ასაკსაც ეკუთვნის.

¹ იხ. რ. ნათაძე, მეხსიერება, თბილისი, 1963, გვ. 84 და შემდ.

ასეთი, ცალკეული ხასიათის პირველი მოგონების ასაკი ნაწილობრივ შემთხვევადაც არის დამოკიდებული, რადგანაც პირველი მოგონება ეხება ხოლმე ამბავს, რომელმაც თავის დროზე ბავშვში ძლიერი ემოცია გამოიწვია. როდის შეხვდა ბავშვს ასეთი ინტენსიური შთაბეჭდილების მომგვრელი ამბავი — 3 წლის ასაკში, თუ ორი წლის ან ოთხი წლის ასაკში, — ეს, ცხადია, შემთხვევადაც არის დამოკიდებული. ამ ცალკეულ მოგონებებს არა აქვთ ხოლმე შესაბამისი მნიშვნელობა პიროვნების ჩამოყალიბებისათვის, თუკი მომხდარმა ამბავმა არ იმოქმედა პიროვნებაზე ტრავმატულად.

რაც შეეხება გაბმულ, უწყვეტ მოგონებებს თავის შესახებ, რომელნიც მართლაც პიროვნების ისტორიის მოგონებას წარმოადგენენ, ასეთი მოგონებები უფრო გვიან იწყება.

გამოიკვამ, რომ თავისი თავის შესახებ ასეთი უწყვეტი გაბმული მოგონება ხშირად 5 წლიდან იწყება, საკმაოდ ხშირად — 7 წლის ასაკიდანაც, იშვიათად — 8 წლისა და ზოგჯერ (ძალიან იშვიათად) — 10 წლის ასაკიდანაც კი.

საინტერესოა, რომ რაც უფრო ახალგაზრდაა აღამიანი, რომელიც იგონებს თავის ბავშვობას, მით უფრო ადრინდელ პერიოდს ეკუთვნის ხოლმე მასი პირველი მოგონებანი.

აღმონდა, რომ მოგონებები წარსულის გარკვეული პერიოდისათვის მიკუთვნების სიზუსტე გაპირობებულია პირადი ცხოვრების დაკავშირებით იმ კოლექტივის საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან (კერძოდ, ხშირად სასკოლო კლასის ცხოვრებასთან), რომელშიაც ცხოვრობდა ბავშვი.

პიროვნების განვითარება

1. ინტელექტის სპეციფიკურ ნიშნად, როგორც ზემოთ დავინახეთ (თ. VII, § 1), სუბიექტისათვის ახალ მიმართებათა დამყარება ითვლება. მიმართებათა დამყარების უმარტივეს ფორმას წარმოადგენს ფიზიკურ, თვალსაჩინო საგანთა შორის მარტივი მიმართების დამყარება მოქმედების გზით, მსჯელობის გარეშე (იხ. თ. VII, § 4). აქედან გასაგებია, რომ ბავშვის ინტელექტუალური განვითარების პირველი უდაბლესი გამოვლინების მიჩვენებლად ითვლება ბავშვის მიერ პრაქტიკული მოქმედების პროცესში უმარტივესი მიმართების დამყარება აღქმაში მოცემულ ორ ფიზიკურ საგანს შორის. ამიტომ როდესაც ბავშვი მოწოდებით (მისი ხელისათვის მიუწვდომელ მანძილზე) დადებული ნამსცხვრის ხელში ჩასაგდებად მოჰკიდებს ხელს

ვან ფაქტორებს წარმოადგენს¹ (იხ. თ. V, § 3). გარდა ამისა, ამ ასაკში ვითარდება ნებისყოფა — თავისი ძალების ნებისმიერი მოპილიზაციის უნარი და, კერძოდ, დახსოვების მიმართულებით ნებისყოფის დამატების უნარი.

5. მოზარდის გონებრივ განვითარებასთან ერთად იცვლება აგრეთვე დახსოვებისათვის მოსაწვდომი მასალის შინაარსი: ბავშვობაში მეხსიერებისათვის მისაწვდომია უმთავრესად კონკრეტული, თვალსაჩინო მასალა, მოზარდი კი ადვილად იხსოვებს უკვე განყენებულ, აზრობრივს, ვერბალურ მასალას.

აღსანიშნავია, რომ თუმა მოზარდის მეხსიერების მოცულობა და დასწავლის სისწრაფე აღემატება ბავშვისას (მოზარდის შეუძლია ბევრად მეტი მასალის დახსოვება და უფრო სწრაფადაც შეუძლია დასწავლა), მაგრამ ბავშვის მეხსიერებას მეტი სიმტკიცე ახასიათებს: როგორც წესი, ბავშვობაში (თუ არ მივიღებთ იხსოვებაში სიცოცხლის პირველ წლებს), დახსოვებული უფრო მტკიცედ გვახსოვს, ვიდრე დიდობისას დახსოვებული.

როგორც ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად ირკვევა, დასწავლის უნარი სასკოლო ასაკში მნიშვნელოვნად ვითარდება დაახლოებით 12—13 წლამდის, მერე, გარდამავალ ასაკში — 16 წლამდის, განვითარება ნელდება, ხოლო 16-დან 20—25 წლამდის ისევ ინტენსიურად ვითარდება, შემდეგ კი განვითარება წყდება, 30—55 წლის შემდეგ მეხსიერება შესამჩნევად სუსტდება.

6. აღამიანის პიროვნების ჩამოყალიბებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს სუბიექტის ე. წ. „ისტორიულ მეხსიერებას“, ე. ი. თავის თავის შესახებ ბავშვობიდან დარჩენილ მოგონებებს, მოგონებებს, რომელნიც თავის პიროვნების ისტორიას წარმოადგენენ. როგორია ამ სახის მეხსიერების განვითარება?

დაბალი ასაკის ბავშვი მთლიანად აწყობს ცხოვრობს; წარსულის მიმართ მას არავითარი ინტერესი არა აქვს. როგორც ჩანს, ეს გარემოებათა თამაშობს როლს იმაში, რომ სიცოცხლის პირველი წლებიდან აღამიანს ჩვეულებრივ არავითარი მოგონებები არ რჩება. გამოირკვა, რომ ერთეული, განცალკევებული პირველი მოგონება ზრდადამთავრებულს ხშირად აქვს 3 წლის ასაკიდან, იშვიათად — 2 წლის ასაკიდან. უფრო ადრეული მოგონებები დასტურდება, მაგრამ უნაკლები შემთხვევების სახით. უმრავლესობის პირველი მოგონებები კი 4 წლის ასაკს და საკმაოდ ხშირად — 5 წლის ასაკსაც ეკუთვნის.

ასეთი, ცალკეული ხასიათის პირველი მოგონების ასაკი ნაწილობრივ შემთხვევადაც არის დამოკიდებული, რადგანაც პირველი მოგონება ეხება ხოლმე ამბავს, რომელმაც თავის დროზე ბავშვში ძლიერი ემოცია გამოიწვია. როდის შეხვდა ბავშვს ასეთი ინტენსიური შთაბეჭდილების მომგვრელი ამბავი — 3 წლის ასაკში, თუ ორი წლის ან ოთხი წლის ასაკში, — ეს, ცხადია, შემთხვევადაც არის დამოკიდებული. ამ ცალკეულ მოგონებებს არა აქვთ ხოლმე შესამჩნევი მნიშვნელობა პიროვნების ჩამოყალიბებისათვის, თუკი მომდარება ამბავმა არ იმოქმედა პიროვნებაზე ტრავმატულად.

რაც შეეხება გაბმულ, უწყვეტ მოგონებებს თავის შესახებ, რომელნიც შართლაც პიროვნების ისტორიის მოგონებას წარმოადგენენ, ასეთი მოგონებები უფრო გვიან იწყება.

გამოირკვა, რომ თავისი თავის შესახებ ასეთი უწყვეტი გაბმული მოგონება ხშირად 5 წლიდან იწყება, საკმაოდ ხშირად — 7 წლის ასაკიდანაც, იშვიათად — 8 წლისა და ზოგჯერ (ძალიან იშვიათად) — 10 წლის ასაკიდანაც კი.

საინტერესოა, რომ რაც უფრო ახალგაზრდაა აღამიანი, რომელიც იგონებს თავის ბავშვობას, მით უფრო ადრინდელ პერიოდს ეკუთვნის ხოლმე მისი პირველი მოგონებანი.

აღმოჩნდა, რომ მოგონებული წარსულის გარკვეული პერიოდისათვის მიკუთვნების სიზუსტე გაპირობებულია პირადი ცხოვრების დაკავშირებით იმ კოლექტივის საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან (კერძოდ, ხშირად სასკოლო კლასის ცხოვრებასთან), რომელშიც ცხოვრობდა ბავშვი.

პიროვნების განვითარება

1. ინტელექტის სპეციფიკურ ნიშნად, როგორც ზემოთ დავინახეთ (თ. VII, § 1); სუბიექტისათვის ახალ მიმართებათა დამყარება ითვლება. მიმართებათა დამყარების უმარტივეს ფორმას წარმოადგენს ფიზიკურ, თვალსაჩინო საგანთა შორის მარტივი მიმართების დამყარება მოქმედების გზით, მსჯელობის გარეშე (იხ. თ. VII, § 4). აქედან გასაგებია, რომ ბავშვის ინტელექტუალური განვითარების პირველი უდაბლესი გამოვლინების მაჩვენებლად ითვლება ბავშვის მიერ პრაქტიკული მოქმედების პროცესში უმარტივესი მიმართების დამყარება აღქმაში მოცემულ ორ ფიზიკურ საგანს შორის. ამიტომ როდესაც ბავშვი მოშორებით (მისი ხელისათვის მიუწვდომელ მანძილზე) დადებული ნამცხვრის ხელში ჩასაგდებად მოჰკიდებს ხელს

¹ იხ. რ. ნათაძე, მეხსიერება, თბილისი, 1963, გვ. 84 და შემდ.

ნამცხვარზე მობმულ ბაწარს, რომლის ბოლო ბავშვთან ახლოსაა და ასე, ბაწარის საშუალებით, მოსწევს მას (იხ. თ. VII, § 4), ეს მიზანსა და საშუალებას შორის მიმართების დამყარების მოქმედებაა. ვინაიერა ქცევის პირველი გამოვლინების მაჩვენებელი ითვლება. რადგანაც ძაფი უკვე მიბმულია ნამცხვარზე და, მაშასადამე, მათ შორის კონტაქტი აღქმადია, თვალსაჩინოდ და მოცემული, ამიტომ ეს მიმართება უმარტივეს მიმართებად ითვლება. იგი უფრო მარტივია, ვიდრე, მაგალითად, შორიახლო დადებულ ჯოხსა და ბანანს შორის მიმართება ანთროპომეტრზე ჩატარებულ ცდებში (იხ. თ. VII, § 4), რადგანაც ამ უკანასკნელ ცდაში ჯოხი დაშორებულია ბანანისაგან და მათ შორის კონტაქტი დასამყარებელია.

ნამცხვარის ხელში ჩასაგდებად ბაწარს გამოწვევას ბავშვები, როგორც წესი, 10 თვის ასაკიდან (ზოგი 9 თვიდან) მიმართავენ. ამიტომ ინტელექტუალური განვითარების დაწყების ასაკად სიკოცხლის პირველი წლის უკანასკნელი თვეები ითვლება.

მაგრამ აზროვნების დასაწყისად ეს ასაკი ვერ ჩაითვლება, რადგანაც მსჯელობისა და საზოგადოდ ლოგიკური, ვერბალური აზროვნების გარეშე, მხოლოდ პრაქტიკულ მოქმედებაში მიმართების დამყარება აზროვნებას არ წარმოადგენს (იხ. თ. VII, § 4).

2. ვერბალური აზროვნების პირველ გამოვლინებად ითვლება მეტყველების დასაწყისი, სახელობრ, სიტყვის, როგორც ხანის აღმნიშვნელის პირველი გამოყენება, როდესაც სიტყვაში რაღაცა მნიშვნელობა იგულისხმება.

სიტყვის ასეთი ხმარება იწყება მეორე წლის (დაახლოებით წლინახევრის) ასაკიდან, ამიტომ აზროვნების განვითარების დაწყების ასაკად მეორე წელი ითვლება. მართალია, მანამდე — დაახლოებით პირველი წლის ბოლოს, ბავშვი იყენებს ცალკე სიტყვებს, მაგრამ ეს სიტყვები ობიექტის აღნიშვნის ფუნქციას ჯერ არ ასრულებენ. სიტყვა ამ საფეხურზე ობიექტს კი არ აღნიშნავს, არამედ ბავშვის განცდათა კომპლექსს გამოხატავს, რასაც მეტყველებას დაუფლებული აღამიანი მთელი წინადადებით გამოხატავდა (იხ. ქვემოთ — მეტყველების განვითარება).

3. რამდენადაც ლოგიკური აზროვნება ცნებებით აზროვნებაა, ბუნებრივია, რომ მისი ონტოგენეტური განვითარებისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია ცნების დაუფლების განვითარება, ან სხვათადაც რომ ვთქვათ, ბავშვის მიერ სიტყვის მნიშვნელობის

გაგების განვითარება. სიტყვის მნიშვნელობის გადაჭევა ნამდვილ ლოგიკურ ცნებად.

მეორე წლის ბოლოს ცალკეულ კონკრეტულ საგანთა აღსანიშნავად ხმარებული პირველი სიტყვები, რა თქმა უნდა, ჯერ შორს არიან ცნებისაგან. ცნება ხომ საგანთა კატეგორიის (კლასის) შესახებ აზრია, რომელშიაც ამ კატეგორიის არსებითი ნიშნები გაიზარება (იხ. თ. VII, § 2); ასეთი რამ ბავშვისათვის ჯერ სრულიად მიუწვდომელია. ექსპერიმენტული შესწავლის შედეგად გამოიჩევა, რომ ბავშვის პირველი სიტყვებიდან ნამდვილი ცნების დაუფლებამდე აზროვნება გრძელ და რთულ გზას გაივლის; განვითარების ეს პროცესი გრძელდება უფროს სასკოლო ასაკის ბოლომდე; ხოლო ძირითადად 14 — 15 წლის ასაკში სრულდება.

4. სკოლას წინარე ასაკის დასაწყისში (4 წლის ასაკში) ბავშვის მეტყველების განვითარება ძირითადად მთავრდება (იხ. ქვემოთ — მეტყველების განვითარება); ბავშვი პრაქტიკულად ხმარობს შედარებით კონკრეტული მნიშვნელობის სიტყვათა დიდ რაოდენობას — რამოდენიმე ათასს, მაგრამ ეს, პრაქტიკულად სწორად ხმარებული სიტყვები ჯერ როდი წარმოადგენენ ცნებებს. ისინი ცნების სახით ვერ გაიზარებიან. ეს სიტყვები, როგორც ამბობენ, ცნების „ფუნქციონალურ ექვივალენტს“ წარმოადგენენ. ე. ი. ასრულებენ ცნების ფუნქციას: ცნების ფუნქციის ექვივალენტური არიან მათი პრაქტიკული გამოყენებისას ისეთი სახის აზროვნებით ოპერაციებში, სადაც არაა აუცილებელი ნამდვილი ცნების გააზრება და, კერძოდ, არაა აუცილებელი ცნების არსებითი ნიშნების გააზრება, — მაგრამ შინაარსობრივად ცნებებს არ წარმოადგენენ.

მართლაც, სიტყვის მნიშვნელობა ამ საფეხურზე ბავშვის მიერ განიცდება როგორც გაუნაწევრებელი თვალსაჩინო წარმოდგენა. რომლიდანაც ბავშვი ვერ გამოაყოფს „ნაწილს“ (ნაწილობრივ შინაარსს), რაიმე თვისებას და, მით უმეტეს, საერთო ნიშანს (დ. უზნაძე); ნიშანი სიტყვის მნიშვნელობაში ჯერ არ იგულისხმება. საემაოდ დიფუზიურ წარმოდგენაში, რომლის სახით გაიზარება სიტყვის მნიშვნელობა, არავითარი ნიშანთვისება არ არის მოცემული¹, ნიშანი ბავშვისათვის ჯერ არ არსებობს. ბავშვი ვერ ახერხებს ცნების გადატანას, ე. ი. სიტყვის მნიშვნე-

¹ დ. უზნაძე, „შრომები“, ტ. I, „ცნების შემუშავება სკოლის წინარე ასაკში“.

ნელობის გავრცელებას საგნებზე, რომელნიც ნამდვილად, ცნებაში ნაგულისხმევი ნიშნების მიხედვით, ამ ცნებას ეკუთვნია. ბავშვი ამას ვერ ახერხებს, რადგანაც არ გაიაზრებს სიტყვის მნიშვნელობაში სათანადო ნიშნებს. ცნების განმარტებისას ბავშვს ფიქტრადიც არ მოსდის მისი ნიშნების აღნიშვნა.

5. მე-7 წლის ასაკშიც, ე. ი. სკოლამდელი პერიოდის ბოლოს — სასკოლო ასაკის მიჯნაზე, ცნების „ექვივალენტი“ ჯერ შორს არის ნამდვილი ლოგიკური ცნებისაგან. ცნების ექვივალენტს ამ საფეხურზე ჯერ არ გააჩნია ის, რაც ცნების ძირითად თვისებას შეადგენს: მასში არ ხდება საგნის, ან საგანთა კატეგორიის ზოგადი არსის ასახვა. ბავშვი არ ცდილობს ცნებაში საგანთა კლასის საერთო ან არსებითი ნიშნების წვდომას: „ცნებაში“ ბავშვი კონკრეტულ საგანთა სიმრავლეს გულისხმობს, რომელიც გაერთიანებულია დიფუზიური, სუბიექტური შთაბეჭდილებებით, რასაც სიტყვიერად ბავშვი ვერც გამოხატავს¹. ყოველ მოცემულ მომენტში ცნების გააზრებისას საგანთა ეს სიმრავლე რეპრეზენტირებულია ბავშვის ცნობიერებაში ერთ-ერთი კონკრეტული საგნის წარმოდგენით. ეს ორიოდ საგანი წარმომადგენლობს „ამისდაგვარ“ სხვადასხვა, ისე რომ, ცნების მნიშვნელობა ბავშვისათვის ამ ორიოდ საგნით კი არ ამოიწურება: საგანთა ჯგუფისაგან მიღებული, ზემოაღნიშნული სუბიექტური შთაბეჭდილების მეშვეობით ბავშვი ცნებაში „ამისდაგვარ“ საგანთა განუსაზღვრელ რაოდენობას გულისხმობს. ახალ კონკრეტულ საგნებსაც ბავშვი ამ ზოგადი შთაბეჭდილებების საფუძველზე მიაკუთვნებს ცნებას. ოღონდ ეს მიაკუთვნება მაშინ არის სწორი, თუ ახალი საგანი თავის თვალსაჩინო მოცემულობით, თავისი გარეგნობით წაადგას იმ საგნებს, რომელსაც გულისხმობს ბავშვი ცნებაში. ხოლო როდესაც გარეგნობით მსგავსი საგანი თავისი არსებითი ნიშნებით სულ სხვა არის, — სხვა ცნებას ეკუთვნის, ბავშვი მას შემდგომად მისი გარეგნობის მიხედვით ამ სხვა ცნებას მიაკუთვნებს. მაგალითად, როდესაც ბავშვმა მტკიცედ იცის, რომ ძუძუმწოვარი ცხოველია ყველა ცოცხალი არსება, რომელიც შეილება ძუძუთი კვებას და სუნთქავს ჰაერით, და არც ერთი თევზი არ სუნთქავს ჰაერით და შეილება ძუძუთი არ კვებავს, იგი მაინც დელფინს ან ვეშაპს თვლის თევზად მისი სურათის მიხედვით, თუმცა

¹ იხ. რ. ნათაძე, ცნების დიფუზულობა და ცნების სკოლის ფარგლებში. კრებული „პედაგოგიური ფსიქოლოგია“, 1962.

საესებოთ დაგიჯერებს, რომ ეს ცოცხალი არსება პატარებს ძუძუთი კვებას და სუნთქავს ჰაერით¹. ცნების რაობა ბავშვის ცნობიერებაში ჯერ ცნების ნიშნებით არ გამოიხატება.

ბავშვის აზროვნება ჯერ იმდენად კონკრეტულია, რომ სიტყვის ზმარებისას ბავშვი მასში იმ შემთხვევაშიც არ გულისხმობს ზოგად ნიშნებს, როდესაც შეითვისა და კარგად დაიხსოვა ეს ნიშნები სათანადო ახსნის შედეგად. ამის შემდეგაც ყოველ კონკრეტულ მომენტში ბავშვი ცნებაში ერთ-ერთ კონკრეტულ საგანს გულისხმობს ცნების მოცულობიდან. მაგალითად, ცხოველზე მსჯელობისას ყოველ ცალკე მომენტში სხვადასხვა ცხოველს გულისხმობს, ხან ცხენს, ხან ცხვარს, ხან მგელს და ა. შ., თუმცა მშვენივრად იცის, რომ ცხოველი მართლაც ამას კი არ ნიშნავს, არამედ უამრავ სხვადასხვა.

ბავშვის აზროვნება ამ საფეხურზე იმდენად თვალსაჩინოა, იმდენად მოსთხოვს აუცილებლად თვალსაჩინო დასაყრდენს, რომ ახალი ცნების შემთხვევაში (რაც თქმა უნდა, მისი აფუნქციონირების ექვივალენტის² სახით) ბავშვს შეუძლია მხოლოდ თვალსაჩინო კონკრეტული მასალის (კონკრეტულ საგანთა ან მათი სურათების) საფუძველზე, ხოლო იგივე ცნებები, რომელსაც ამ ასაკის ბავშვი აღვიდა ეუფილეს ამ გზით, მისთვის სრულიად მიუწვდომელი სრულიად გაუგებარი რჩება, თუ მათი მიწოდება ხდება მხოლოდ სიტყვიერი განმარტებების გზით, მაშინაც, როდესაც ამ განმარტების ყოველი სიტყვა ცალ-ცალკე ბავშვისათვის ნაცნობია და გასაგებია³.

აზროვნების ეს თვალსაჩინოება იმასიც გამოიხატება, რომ ცნების გაგებაში იმდენად ბატონობს საგნის თვალსაჩინო ხატი, რომ, როდესაც საგნის გარეგნობა ეწინააღმდეგება ცნების არსებით ნიშნებს, რომელნიც ბავშვისათვის კარგადაა ცნობილი, იგი ამ საგანს მიაკუთვნებს იმ სიტყვის მნიშვნელობას, იმ ცნებას, რომლის მოცულობაში შემავალ საგნებს ჰგავს ეს საგანი (იხ. ზემოთ დელფინისა და ვეშაპის მაგალითი).

6. (სასკოლო ასაკში ცნებითი აზროვნება სწრაფი ტემპით ვითარდება. 9 წლის ასაკში ამ მხრივ ბავშვი უკვე მნიშვნელოვ-

¹ დაწერილობით იხ. რ. ნათაძე, საბუნებისმეტყველო ცნებათა დიფუზულობა სასკოლო ასაკში, კრებული „პედაგოგია“, ტ. 1, 1943.

² დაწერილობით იხ. რ. ნათაძე, ცნების შემთხვევების ორი გზა, კრებული „ფსიქოლოგია“, ტ. X, 1956.

ნად უფრო მაღლა დგას, ვიდრე შეიდი წლის ასაკში. ამ საფეხურზე ბავშვი უკვე იუენებს კონკრეტულ¹ ცნებათა ნიშნებს რიგ გონებრივ ოპერაციებში. კერძოდ, ცნების განსაზღვრებისას 9 წლის ბავშვები ხშირად იუენებენ ცნების არსებით ნიშნებს, თუკი ასეთი ნიშნები მანამდის ასწავლეს მათ და ა. შ.

მაგრამ განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობის გარდატეხა ცნებითი აზროვნების განვითარებაში 11 წლის ასაკში ხდება. შეიძლება ითქვას, რომ ნამდვილი ცნების დაუფლება ამ ასაკიდან იწყება.

ამ ასაკში ცნების არსებითი ნიშნის თვალსაზრისი უკვე იმდენად განმტკიცებულია და კონკრეტულ საგანთა თვალსაჩინო წარმოდგენათა როლი იმდენად შესუსტებულია, რომ ცნებისათვის ახალ საგანთა მიკუთვნება სათანადო შეკითხვების დახმარებით, ბავშვს მაშინაც შეუძლია, როდესაც, როგორც ზემოთ მოყვანილ მაგალითში, დაპირისპირებულია საგნის გარეგანი შეხედულება და მისი არსებითი ნიშნები; ბავშვს შეუძლია დაძლიოს თვალსაჩინო ხატის თვალსაზრისი და საგანი ცნებას არსებითი ნიშნების თვალსაზრისით მიიკუთვნოს, თუკი, ცხადია, იცნობს ამ ნიშნებს. საზოგადოდ მთელ რიგ საზოგადო ოპერაციებში თერამეტწლიანი ბავშვი ნაცნობ კონკრეტულ ცნებაზე მისი ნიშნების მიხედვით აზროვნებს. კერძოდ, კონკრეტულ ცნებათა განმარტების მოცემისას ბავშვი უკვე ხშირად ისეთ განსაზღვრებას იძლევა, რომელშიც გამოყენებულია ამ ცნების ბავშვისათვის ცნობილი არსებითი ნიშნები.

ცნების შინაარსს უკვე მისი ნიშნები შეადგენენ და არა ცალკეული საგნების კრებადობა, როგორც ეს 7 წლის ასაკისათვისაა დამახასიათებელი.

ამ დიდი მიღწევის მიუხედავად ცნების არსებით ნიშანთა დაუფლება 11 წ. ასაკში როდის სრულდება. იგი ამ ასაკში მნიშვნელოვნადაა შეზღუდული. ჯერ ერთი, ამ ნიშანთა დაუფლების ის დონეც, რომელზედაც ეს-ეს არის გვექონდა საუბარი, მიიღწევა მხოლოდ კონკრეტულ ცნებათა მიმართ, რომელთა არსებითი ნიშნები შედარებით ადვილი მისაწვდომია. ხოლო ზოგად, განუცნებულ, რელატიურ ცნებათა მიმართ ბავშვი ვერ აღწევს არსებობ-

¹ კონკრეტულია ის ცნება, რომელიც კონკრეტულ საგნებს მოიცავს, ე. ი. რომლის „განსაზღვრება“ კონკრეტულ აღქმად საგანთა სახით შეიძლება, მაგალითად, აღმართი, ცხოველი, პეცნარე, თოვლი და ა. შ.

თი ნიშნის თვალსაზრისზე დგომას მაშინაც, როდესაც თვით ამ ნიშანთა შინაარსისთვის გასაგებია. გარდა ამისა, კონკრეტულ ცნებათა მიმართაც, არსებითი ნიშნის მნიშვნელობა მას ჯერ არაა აქვს საცხებით გაცნობიერებული, სახელდობრ, არა აქვს გაცნობიერებული ასეთ ნიშანთა არსებობა, მათი აუცილებლობა და ა. შ. გარდა ამისა, ამ ასაკში ბავშვი ადვილად ტოვებს არსებითი ნიშნის თვალსაზრისს და კონკრეტულ საგანთა ჯგუფის გულისხმობაზე გადადის, თუკი არსებითი ნიშნის თვალსაზრისზე დგომას რაიმე დაბრკოლება შეხედება.

11 წლის ასაკში მეტად მნიშვნელოვან მიღწევას წარმოადგენს აზროვნების იმ უკიდურესი თვალსაჩინოების დაძლევა, რომელიც სასკოლო ასაკის დასაწყისში ახასიათებს მას: კონკრეტულ ცნებათა დაუფლებას 11 წ. ასაკის ბავშვი აღწევს წმინდა ეერბალური განსაზღვრებების საფუძველზე კონკრეტულ თვალსაჩინო მასალის გარეშეც. რაიც, როგორც ზემოთ დავინახეთ, სასკოლო ასაკის დასაწყისში მიუწვდომელია. 11 წ. ბავშვები წმინდა ეერბალური გზით მიწოდებულ ცნებებს ისევე ეუფლებიან, როგორც კონკრეტულ თვალსაჩინო მასალაზე იგებულ ცნებებს¹.

ეს არის მეტად დიდი მნიშვნელობის მიღწევა ცნებითი აზროვნების განვითარების პროცესში, რადგანაც ცნებათი აზროვნების ძირითად თავისებურებას წარმოადგენს უნარის საგნის არსის წვდომისა ცნების შინაარსის სახით, კონკრეტული საგნის გარეშე და ამ სახით ცნებათა გამოყენების შესაძლებლობა.

ამრიგად, 11 წლის საფეხურზე ბავშვის აზროვნება იმდენად თავისუფლდება თვალსაჩინო კონკრეტულობით შეზღუდვისაგან, რომ იგი უკვე ახერხებს თვალსაჩინო საგნობრივი მასალის გარეშე კონკრეტული ცნების შინაარსის წვდომას.

ეერბალური აზროვნების ინტენსიური განვითარება 11 წლის საფეხურზე თავს იჩენს აგრეთვე საზოგადოდ ზოგადი აზროვნებისა და, კერძოდ, ცნებათა შორის ლოგიკური დამოკიდებულებათა წვდომის უნარის მომწიფებაში. უფრო დაბალ ასაკებში ახალ შეთვისებულ ცნებათა შორის ლოგიკური და-

¹ დაწვრილებით ის-რ. ნათამე, ზემოთ დასახელებული შრომა, „კრებული ფსიქოლოგია“, ტ. X, 1956.

მკაცრულად ზავშვითების მიუწევდომელია. მათ სწორად ესმით ლოგიკური დამოკიდებულება ნაცნობ ცნებათა შორის ყოველ-დღიურ გამოცდილებების წმინდა ემპირიულ საფუძველზე, მაგრამ ახალ შეთვისებულ ცნებათა შორის ლოგიკურ დამოკიდებულებათა წვდომა მოითხოვს ფორმალურ თვალსაზრისზე დაფუძნებას. რაც 11 წლამდის, როგორც წესი, მიუწვდომელია ბავშვისათვის. 11 წლიდან მდგომარეობა იცვლება: ბავშვების უმრავლესობას უკვე შეუძლია ახალ შეთვისებულ ცნებათა შორის ასეთი მართლად ლოგიკური დამოკიდებულებათა წვდომა, როგორცაა პრაქტიკულად, საბუთით ცნებათა და გვაროვნულ ცნებას შორის დამოკიდებულების სახეები¹ და ა. შ.

მთავარად უკვლე ამ წარჩატებისა. 11 წლის ასაკში ლოგიკური ცნების ხრული დაფუძნება როდია მიღწეული². ბავშვისათვის ჯერ ზედაწარმოშობილია არააკონკრეტული, მიმართებითი ცნებებში კონკრეტულ ცნებათა მიმართაც მის აზროვნებას ზარცების რაგო გააჩნია. როგორც ვხედავთ, ჯერ ახალ არსის საფუძვლით გაკონსტიტუირებული ცნების არსებობის ნიშნების მნიშვნელობა, სუსტია გამოვლინებული აზროვნება: ბავშვს უჭირს ცნებების განზოგადების გზით უფრო ზოგად (გვაროვნულ) ცნებათა შექმნას და ა. შ.

უკვლე ეს ხარვეზი შეივსება ძირითადად 14—15 წლის საფუძვრზე. ეს ასაკი ცნებითი აზროვნების განვითარებაში მეორე უტყუარ შემთხვევას საფუძვლად წარმოადგენს.

ამ საფუძვრზე უკვე გაკონსტიტუირებულია ცნების არსებითი ნიშნების მნიშვნელობა მოხარდი მტკიცე დგება ცნების არსებით ნიშნებსა და საფუძვლისზე. ცნებაში ის საფუძვლი კლასისათვის საერთო საფუძვლი ნიშნებს გაითარება. წინა საფუძვრისათვის დამახასიათებელია განზოგადებული აზროვნების სისუსტე დაძლეულია, მოხარდი უფრო ადვილად და სწორად ახერხებს ცნებათა განზოგადებას და ამ გზით ახალ ცნებათა შემუშავებას. მისთვის მკაფიოდ მოქმედებს უკვე ზოგადი მიმართებითი ცნებები და ა. შ. ამ ასაკში მოხარდისათვის უკვე მისაწელომია ყველა

¹ ი. ა. ნაზარაძე, ცნებათა გარზოვების ონტოგენეზისათვის, კრებული „საბავშვო“, ტ. 3, 1952.

² საბავშვო 11 წ. ასაკის საფუძვრზე ცნებითი აზროვნების დახასიათების შედეგად ი. ა. ნაზარაძე, ცნების დაფუძნება დაწყებითი სკოლის ფარგლებში, ქართული საბავშვო ფსიქოლოგია, 1962 (ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის კრებული).

სახის ლოგიკური დამოკიდებულება ახალ შეთვისებულ ცნებათა შორის. ფორმალური აზროვნება ძირითადად უკვე მომწიფებულია განსაკუთრებით დასაბუთებაში საფუძვრზე აზროვნების ოპერაციით ახალ მართლად შექმნილი არამედ მათი საფუძვლის გაკონსტიტუირება, თავისთავად აზრის დასაბუთების მოთხოვნილება და ასეთი დანაბრების საკმაოდ განვითარებული უნარია. რაც თავის მხრივ, ეყრდნობა აზროვნების ოპერაციით გარზოვების მაღალ დონეს.

14—15 წლის ასაკი ნამდვილი ლოგიკური ცნების დაფუძნების ასაკია.

8. შემდეგი ორიოდ წლის განმავლობაში ცნებათა აზროვნების განვითარებაში უკვე არსებითი მასიის ცვლილებებს ადგილი არ აქვს. — მხოლოდ ღრმავდება და მტკიცდება ის, რაც ძირითადად 15 წლის ასაკში მომწიფდა. განვითარება უმთავრესად ცნებისა და კერძოდ არსებობის ნიშნების მნიშვნელობის უფრო ღრმავდებაში (რაც უკვლე ადგილობრივად როდის მიიღწევა ხოლმე) და აგრეთვე ტერმინოლოგიის დამატებაში, განსაზღვრებებისა და საზოგადოდ სიტყვით ფორმულირებათა უფრო ადეკვატურ ჩამოყალიბებაში და ა. შ.

შემაჯავრების განვითარება

1. სანამ ბავშვი მეტყველების დაიწყებდეს, ის სხვადასხვა ხერხით რეაქციებსაც იძლევა და მოზრდილის მეტყველების გარშემო გავლენასაც განიცდის.

ახალდაბადებულის კვილის არადიფერენცირებულ ბგერებს მალე (მესამე თვიდან) ცელის შედარებით უფრო დაფერხებული, სუსტად დანაწევრებული ბგერები რომლებიც მალე „ტოტინში“ გადადის, ბგერებში, რომლებიც არ არიან დიფერენცირებული მნიშვნელობასთან, მაგრამ ადამიანის სპეციფიკურ ბგერებს წარმოადგენენ.

ძალიან ადრე დასტურდება ადამიანის მეტყველების — უმოკრესად მისი ინტონაციის, გავლენა ბავშვის ქცევაზე. პრაქტიკულად რამდენიმე თვის ატირებული ბავშვი სათანადო ინტონაციით ნათქვამი სიტყვების გავლენით განუმდგება ხოლმე (საბავშვო მკვლევარ ხნით). მას აწყნარებს ადამიანის მეტყველების ინტონაცია მეტყველების ასეთ გავლენას სიტყვის არადიფერენცირებულ გავლენასთან

უწოდებენ. ცხადია, რომ სიტყვის გაგებაზე აქ ჯერ ლაპარაკი შეუძლებელია.

სიტყვების შედარებით უფრო დიფერენცირებული გავლენა თავს იჩენს 5 თვის შემდეგ. ეს გავლენა ხშირად გამოვლენილია სიტყვაზე პირობითი რეფლექსის შემთხვევაში მღვთვართბს. მაგალითად, ერთი და იგივე სიტყვის ან ფრაზის („სად არის ფანჯარა?“) გამოვლენისას მუდამ ერთი და იმავე საგნის (მაგალითად, ფანჯრის) ჩვენების შედეგად ძუძუს საცის წაღწევი ამ სიტყვის ან ფრაზის ვაგონებაზე სათანადო საგნის (ფანჯარის) შეხედვის. ეს არის პირობითი რეფლექსი, რომელსაც ჯერ არავითარი კავშირი არა აქვს სიტყვის მნიშვნელობის გავებასთან (სხვა სიტყვის იმავე მოდულაციით თქმაც იმავე საგნისკენ გახედვას იწვევს).

2. შედარებით უფრო მაღალი ტიპის კომუნიკაცია თავს იჩენს ისევე მეტყველების დაწყებამდე, პირველი წლის მეორე ნახევარში, ასე უთქვით, ნებისმიერი კივილის სახით: იმის შედეგად, რომ ბავშვის ყვირილს ან ტირილს მუდამ სდევს მოზრდილის მისვლა ბავშვთან, და ტირილის მიზეზის მოპოვება — ბავშვის მოთხოვნილებების დამაყოფილება (გამზრალბა, ხელში აყვანა, კვება და ა. შ.), პირველი წლის მეორე ნახევარში (უმთავრესად მე-8 თვიდან) ბავშვი ხშირად განზრახ იწყებს ყვირილს, თუკი გაუჩნდება სურვილი დედის მისვლისა მასთან, ხელზე აყვანისა, ჭამისა და ა. შ. როგორც ვხედავთ, ამგვარი კივილი უკვე ერთგვარ კომუნიკაციას ამყარებს ბავშვსა და მის მომვლელს შორის.

3. პირველი წლის ბოლოს (ზოგი ბავშვი 9 — 10 თვეში, ზოგი რამდენიმე თვით უფრო გვიან) ბავშვი პირველ სიტყვას და მალე რამდენიმე ცალ-ცალკე, ერთმანეთთან დაუკავშირებელ თითო სიტყვას ამბობს ხოლმე. გავრცელებული შეხედულებით ეს სტადია — ცალ-ცალკე სიტყვის პირველი თქმის სტადია, მეტყველების დასაწყისად ითვლება. მაგრამ ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ მეტყველების განვითარების ამ პირველ სტადიაზე სიტყვა ჯერ არ ასრულებს იმ ფუნქციას, რომელიც მეტყველების აუცილებელ ფუნქციას წარმოადგენს — აღმნიშვნელობის ფუნქციას. ამ სტადიაზე ყოველი სიტყვა ბავშვის განცდითა კომპლექსის გამოხატელობა, ოღონდ გარკვეულ საგანთან (დედასთან, ფაფასთან, ბაბთან და ა. შ.) დაკავშირებულ განცდათა გამოხატელობა. ბავშვის მიერ თქმული „დედა“ ამ სტადიაზე ჯერ ამ აღმნიშვნელ — ბავშვის დედას კი არ აღნიშნავს, არამედ გამო-

ხატავს ამ აღმნიშვნელ დაკავშირებულ სუბიექტურ განცდებს, სურვილს და ა. შ. მაგალითად, „დედა“ ერთ შემთხვევაში გამოხატავს ბავშვის სურვილს, რომ დედამ ხელზე აიყვანოს, მეორე შემთხვევაში იგივე სიტყვა გამოხატავს სურვილს, რომ დედამ აჭამოს, მესამე შემთხვევაში — დედამ სასეირნოდ წაიყვანოს და ა. შ. რადგანაც ეს პირველი სიტყვები გამოხატავენ საგანთან დაკავშირებულ განცდათა მთელ კომპლექსს, რასაც მეტყველო აღმნიშვნელი მთელი წინადადებათა გამოხატავდა, ამიტომ ბავშვის მეტყველების განვითარების ამ პირველ სტადიას „ერთსიტყვიანი წინადადებათა გამოხატავდა“ უწოდებენ. რამდენადაც ამ საფეხურზე სიტყვას არ გააჩნია მეტყველების არსებითი ნიშანი — სიტყვა ვერ ასრულებს სოფნიფიკაციის ფუნქციას (იხ. თ. VIII), იმდენად ეს სტადია არსებითად მეტყველების უფრო მოსამზადებელ სტადიად უნდა ჩაითვალოს, ვიდრე მის პირველ სტადიად.

4. „ერთსიტყვიანი წინადადების“ სტადია დაახლოებით ნახევარი წლის განმავლობაში გრძელდება, რის შემდეგაც, დაახლოებით წლინახევრის ასაკში ბავშვი მიაღწევს მისი შემდეგი გონებრივი განვითარებისათვის უდიდესი მნიშვნელობის ეტაპს, ის ეუფლება სიტყვას, როგორც ობიექტის აღმნიშვნელს. ბევრათა კომპლექსი (სიტყვა) აზრების შედეგად (იხ. თ. VIII) გარკვეული ობიექტური მნიშვნელობის მატარებელი ხდება. ეს მომენტი უკვე ნამდვილი მეტყველების პირველ მიღწევად უნდა ჩაითვალოს, ამ ეტაპიდან ბავშვი მეტყველ არსებად იქცევა, მისი სიტყვები უკვე შეგნებულ, ერთმნიშვნელოვანი კომუნიკაციის საშუალებას წარმოადგენენ, რადგანაც სოფნიფიკაციის ფუნქციას ასრულებენ. ეს არის ეგრეთ წოდებული სიმბოლური აზროვნების (იხ. თ. VIII) პირველი მნიშვნელოვანი გამოვლინება.

ამ გადამწყვეტი მნიშვნელობის ეტაპის მიღწევის შემდეგ მეტყველება სწრაფად ვითარდება. სწრაფად იზრდება სიტყვათა მარაგი, სიცოცხლის მეორე წლის დამლევსათვის ბავშვის სიტყვათა მარაგი დაახლოებით 300-ს აღწევს, ხოლო 4 წლის დამლევსათვის — დაახლოებით ორ ათასს.

თუ პირველად ბავშვი ხმარობდა მხოლოდ არსებით სახელებს, იგი მალე გადადის მოქმედების აღმნიშვნელი სიტყვების — ზმნების, გამოყენებაზე, შემდეგ (2 წლის ბოლოსათვის) საგანთა თვისებების გამოხატელობის სიტყვებს — ზედსართავებსა და მიმართებების

აღმნიშვნელ სიტყვებსაც ხმარობს, რაც აზროვნების მნიშვნელოვანი განვითარების მაჩვენებელია.

მეტყველების განვითარებაში მეტად მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენს ფლექსიების (სიტყვათა ბრუნვის, უღლილებისა და სხვ.) დაუფლება: ერთსიტყვიანი წინადადების სტადიაზე ბავშვი მხოლოდ იით-თითო სიტყვას გამოთქვამდა, შემდეგ ორ-ორ და მეტ სიტყვას ამბობდა, მაგრამ ორივე შემთხვევაში სიტყვები უცვლელ ფორმაში, ბრუნვის, უღლილებისა და სხვა ფლექსიური ცვლილებების გარეშე იხმარებოდა („დედა პური“, „დედა ამაში“ და ა. შ.). ფლექსიების ცვლილება ბავშვის მეტყველების უკვე საკმაოდ მაღალი განვითარების მაჩვენებელია.

5. მნიშვნელოვან ხაზს მეტყველების განვითარებაში წარმოადგენს მისი სინტაქსური განვითარება. როდესაც ბავშვი გასცდება ერთსიტყვიან სტადიას და რამდენიმე სიტყვიან „წინადადებებს“ ადგენს, დასაწყისში გრამატიკულად ეს წინადადება ერთი მთლიანს კი არ წარმოადგენს, არამედ სიტყვათა დაუკავშირებელ რიგს. ჰგავს ეს სიტყვები მხოლოდ ფსიქოლოგიურად ააგარვეული „წინადადების“ გამოხატვით. შემდეგ თანდათან, ფლექსიებისა და შემავსებელი სიტყვების ჯეროვან გამოყენებასთან ერთად, ჩამოყალიბდება წინადადება, რომელიც გრამატიკულადაც ერთი სტრუქტურული მთლიანის სახეს მიიღებს.

შემდეგ ვითარდება წინადადებათა სხვადასხვა ფორმები (თხრობითი, კითხვითი და ა. შ.) და ბოლოს ბავშვი ეუფლება რთულ დამოკიდებულ წინადადებას, რაც მეტყველების განვითარებაში მნიშვნელოვან ეტაპად ითვლება. მთავარ წინადადებაში დაქვემდებარებული წინადადებების გამოყენებით ბავშვი უკვე ახერხებს აზრთა ლოგიკურ დამოკიდებულებათა გამოხატვას, მთავარ და დამოკიდებული აზრის გამოყოფას, მათ შორის დამოკიდებულების გამოხატვას და ა. შ.

6. სკოლამდელის წინარე პერიოდის ბოლოს — 4 წლის ასაკში, ბავშვის მეტყველების ფორმათა ონტოგენეტიური განვითარება ძირითადად მთავრდება. 4 წლის ბავშვი უკვე მეტყველებს დასრულებულ წინადადებათა სახით, მაგრამ ეს, ცხადია, არ ნიშნავს, რომ ამით საზოგადოდ მთავრდება მეტყველების განვითარება. სკოლამდელ ასაკშიც ბავშვს ახასიათებს არასწორი გამოთქმები, შემცდარი ფლექსიები, არასწორად აგებული წინადადებები და ა. შ. მთელი სასკოლო პერიოდის განმავლობაში მოზარდის მეტყველება შესაძინევად ვითარდება როგორც რაოდენობრივად (სიტყვათა მარაგი იზრდება), ასევე თე-

სობრივად; განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ პერიოდში წერითი მეტყველების განვითარება, მაგრამ ეს უკვე ეხება უმთავრესად მეტყველების კულტურას.

მეტყველების კულტურა კი ვითარდება აღამიანის მთელი სიცოცხლის მანძილზე მის გონებრივ განვითარებასთან ერთად. უნარი თავის აზრისა სხვისთვის გასაგებ, ნათელ და ლამაზ ფორმაში გამოთქმისა დაუბოლოვებლად ვითარდება, მეტადრე თუ აღამიანი შეგნებულად ზრუნავს თავისი მეტყველების გაუმჯობესებაზე.

წარმოსახვის განვითარება

1. ფანტაზიის პირველი აშკარა გამოვლინებები ბავშვთან მეორე წლიდან ე. წ. „სიმბოლურ“, ანუ „ილუსტრის თამაშში“ იჩენენ თავს. როდესაც პატარა გოგონა ჩვერში გახვეულ შუშის ნაჭერს ნანახ უმღერის, როგორც თავის პატარა ბავშვს, ანდა როდესაც პატარა ბიჭი ვადალაჭებს ჯოხს და „აჭენებს“ მას, როგორც ცხენს, ფანტაზიის გამოვლინება უდავოა.

წარმოსახვის ამგვარი გამოვლინებები მეორე წლის ბოლოს იწყება და სკოლამდელი ასაკის ბოლომდის ბავშვის ქცევის განსაკუთრებით დამახასიათებელ სახეს წარმოადგენენ.

ფანტაზიის ეს პირველი გამოვლინება, ისევე როგორც ბავშვის მეხსიერების პირველი გამოვლინება, აღქმით არის შეზღუდული: ფანტაზია აღქმის პროცესში ვლინდება; ფანტაზიის წარმოდგენის აღქმადი დასაყრდენი სჭირდება. როგორც ჩანს, დაბალ ასაკში აღქმისაგან მოწყვეტილი ფანტაზიის წარმოდგენებით ოპერირება ბავშვს ეძნელება. წარმოსახული ცხენი, ხმალი, ლომი, გემი თუ თვითმფრინავი, რაიმე კონკრეტულ საგანში (ჯოხში, თოჯინაში, სკამში და ა. შ.) იგულისხმება, — საგანში, რომელსაც ბავშვი თამაშის დროს აღიქვამს. პირველ ხანებში სიმბოლურ თამაშში გამოვლენილი ფანტაზიის სისუსტე თავს იჩენს კიდევ მეორე გარემოებაში: ამგვარი თამაშის შინაარსს, მისი განვითარების პირველ წლებში მაინც, ბავშვის მიერ ვარდმოშინახულის ან განავთონის თითქმის უცვლელი რეპროდუქცია წარმოადგენს, თამაშის პროცესში რეპროდუქტირებული წარმოდგენების მეტად მცირე შეცვლა ხდება: ძირითადად ბავშვი ზამთს იმას, რაც გავონილი ან ნანახი ჰქონდა.

2. ბავშვის ფანტაზიის შემდეგი თავისებურება, რომელიც წარმოსახვის ამ პირველივე გამოვლინებებში მკვეთრდება, მისი საოცარი „დაუღეერობა“, ანუ „უზრუნველობა“. ასე უწოდებენ ანგა-

რი შეტყუანვლობის რეალობის აღმოჩენის შემთხვევაში, პეტისმეტად დიდ დაშორებას სინამდვილიდან, მართლაც საოცარია ის დაშორება, რომელიც არის ზოლში, შავალითად, აღქმულ საგანსა და მასში ბავშვის ფანტაზიით ნაგულისხმევ წარმოსახულ საგანს ან მოქმედებას შორის: ერთი და იგივე საგანი, შავალითად, ფიქრის ნაჭერი რამდენიმე წუთის განმავლობაში წარმოადგენს ქვრთხილამურს, შემდეგ ძაღლს, მერე ავტომანქანას და შემდეგ ნავს ან თევზჭერაწავს. ერთი და იგივე წრისებური ფორმის ნაწილი კი-ლაღლზე ხან დედაა, ხან კატა, ხან სახლი და ხან სკოლა.

სინამდვილიდან ამ დაშორებაში უწინ ბავშვის ფანტაზიის სიძლიერეს ხედავდნენ და ამ თვისების გამო ბავშვის ფანტაზიის ზრდადამთავრებულის ფანტაზიაზე უფრო „ძლიერად“ თვლიდნენ. სინამდვილეში ეს თავისებური „უზრუნველობა“ ბავშვის წარმოსახვიით მოქმედების სისუსტეა, რომელიც, პირველ რიგში, მისი კრატეული აზროვნების სისუსტიდან მომდინარეობს; იგი კი არ გარდაქმნის რეალობას, არამედ ვერ უწევს მას ანგარიშს. ფანტაზიის სიძლიერე თავს იჩენს მაშინ, როდესაც მისი მოქმედება ისე აღწევს „სინამდვილიდან აფრენას“, რომ ამ აფრენაში ეს სინამდვილე აისახება, როდესაც ფანტაზია ისე შექმნის ახალს, ისე გარდაქმნის აღქმულს, რომ ობიექტური სინამდვილის კანონზომიერებებს არ დაარღვევს (იხ. თ. IX, § 3).

3. ბავშვის მეტად მნიშვნელოვან ფსიქოლოგიურ თავისებურებას წარმოადგენს მისი დამოკიდებულება წარმოსახულ მოვლას მიმართ: იგი ისე ემოციურად განიცდის წარმოსახულ გათამაშებულ მოქმედებებს და წარმოსახულ სიტუაციებს, თითქმის ყოველივე ეს ნამდვილი ეგონოს. ბავშვმა შეიძლება იტიროს, თუ მის „შვილს“ (ხის ნაჭერს ან თოვინას) ვინმემ „აწვევინა“... ცხადია, ეს არის ემოციის ის სახე, რასაც „არაბერიოზული“, „მფრინავ“ ემოციის უწოდებენ (იხ. თ. X, § 2). ეს ემოციები თავს იჩენენ ზრდადამთავრებულ ადამიანთანაც — მსახიობთან, სპექტაკლის მაყურებელთან, ან მხატვრულ ნაწარმოების მკითხველთან, მაგრამ ბავშვთან ამ სახის ემოციები მეტად უშუალო ხასიათს ატარებენ და, რაც მთავარია, გამოყვეული არიან სინამდვილიდან მეტად დაშორებული ანა „ნამდვილისებური“ ობიექტური სიტუაციით, რაც მოზრდილთან ასეთ ემოციას ვერ გამოიწვევს.

4. დაბალ ასაკში ბავშვის ფანტაზიის გამოვლინების მეორე მეტად მნიშვნელოვან სფეროს ზღაპრები წარმოადგენენ. ადრეული ასაკიდან ბავშვს უდიდეს სიამოვნებას ჰგვრის და აღელვებს ზღაპ-

რის მოსმენა. ზღაპრების მოსმენის პროცესში მისი ფანტაზია ძალაუფლებურად მიჰყვება ზღაპრის ფანტასტიკურ შინაარსს და ბავშვი ერევეა გარდაქმნილი წარმოდგენების განცდას, ერევეა ყოველდღიური აღქმული სიტუაციიდან „აფრენას“.

5. საკოლამდელო ასაკში თამაშისა და ზღაპრების მოსმენის გარდა, ფანტაზია ვლინდება ხატვის და ძერწვის პროცესში. ბავშვი ხატავს იმას, რასაც ფიქრობს საგნების შესახებ. ამიტომ პირველ ხანებში მისი ნახატი უფრო ბავშვის მიერ წარმოსახულის გამომხატველია, ვიდრე საგნის სურათი.

აღსანიშნავია ის როლი, რასაც ბავშვის ფანტაზიის განვითარებაში კონსტრუქტული თამაში (საშენი მასალა, კონსტრუქტორები) ასრულებს: იგი ზღუდავს ბავშვის ფანტაზიის უზრუნველობას და აჩვენებს ბავშვს რეალობის დამიანგარიშის გაწევას: მოცემულ მასალას სასურველ ფორმას ბავშვი ვერ მისცემს, თუ არ გაითვალისწინებს შენების პროცესში ამ მასალის ფიზიკურ თვისებებს და საზოგადოდ ობიექტურ კანონზომიერებებს. საშენი მასალა და მისი აგების კანონები არ ემორჩილება ბავშვის სურვილებსა და მისი ფანტაზიის წარმოდგენებს. ამიტომ ბავშვი იძულებული ხდება წარმოსახვის მოქმედება ამ რეალურ კანონზომიერებას შეაგუოს, ანგარიში გაუწიოს ობიექტურ სინამდვილეს (იხ. ზემოთ — § 1, „საკოლამდელო ასაკი“).

6. სასკოლო ასაკიდან იწყება წარმოსახვის განვითარების ახალი ეტაპი. სახელდობრ, ვითარდება ფანტაზიის ნებისმიერი, აქტიური ფორმები (იხ. თ. IX, § 3). ამ ასაკიდან ვითარდება ქცევის ახალი ფორმა — სწავლა, რომელიც ფანტაზიის მონაწილეობასაც მოითხოვს. ბავშვის მიერ იმ უნახავ საგანთა და მოვლენათა წარმოდგენა, რომლის შესახებ იგი სწავლობს, ფანტაზიის მონაწილეობის გარეშე შეუძლებელია. სწავლის პროცესში ხდება წარმოდგენათა გარდაქმნა, რაც ფანტაზიის სპეციფიკურ მოქმედებას წარმოადგენს.

გარდა ამისა, სასკოლო ასაკში, განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში, მოზარდთა მნიშვნელოვანი ნაწილი უკვე ეწევა ხელოვნების რომელიმე დარგში შემოქმედებას — თავისთვის წერს ლექსებს, ხატავს და ა. შ., რაც აქტიური ფანტაზიის მიზანდასახული, შეგნებული ნებისმიერი მოქმედების მაღალ ფორმას მოითხოვს. ამ ასაკში ასეთი „შემოქმედება“ არა მხოლოდ იმათთვისაა დამახასიათებელი, ვისაც სათანადო ნიჭი გააჩნია; განსაკუთრებით ლიტერატურულ შემოქმედებას (მეტადრე ლექსების წერას) ამ პერიოდში მოზარდთა საკმაოდ დიდი ნაწილი

ეწევა. არა ნაკლებ ფართოა ამ პერიოდში, განსაკუთრებით ვაგებს შორის, ვატაცება ტექნიკური კონსტრუქციებით (ავიომოდელები, „პლანერები“, რადიოაპარატები და ა. შ.), რაც აგრეთვე მოითხოვს აქტიური წარმოსახვის მაღალ ფორმას (იხ. თ. IX, § 3) ამ ასაკში ხელოვნების ნაწარმოებებით ტკბობა (მხატვრული ლიტერატურა, თეატრი, კინო, მუსიკა, მხატვრობა...) მასობრივია და თანაც დიდი ხვედრითი წონის მქონეა მოზარდის ცხოვრებაში. ესეც ხომ ფანტაზიის მოქმედების ერთ-ერთი ასპარეზია.

დიდი ადგილი მოზარდის (განსაკუთრებით გარდაშეწეულ ასაკში) შინაგან ცხოვრებაში უჭირავს ხოლმე ოცნებას, რომელიც „თავისუფალი ფანტაზიის“ მოქმედების ძირითად ფორმას წარმოადგენს (იხ. თ. IX, § 3). პასიური ოცნებით (რძნად) ვატაცება ამ ასაკში მოზარდის პიროვნებისათვის გარკვეულ ხიფათს ქმნის (იხ. ზემოთ § 1).

პრობლემატური მდგომარეობა

1. ყველა ფსიქიკურ პროცესთა შორის გრძნობები ონტოგენეტიკურად უადრესია. ემოციური ბუნების განცდები ადამიანს დამატებით დაემატა გვიან, ბავშვის პირველი ყვირილი დაბადების მომენტში და საზოგადოდ ნეგატიური რეაქციები სიცოცხლის პირველ დღეებიდანვე თითქმის ყოველგვარ გამღიზიანებელზე დაკავშირებულია ნეგატიური ხასიათის ემოციურ განცდებთან, ხოლო ზოგიერთი ბიოლოგიური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების პროცესი, — პირველ რიგში კვების პროცესი, — პირიქით, სიამოვნების ტონის განცდასთანაა დაკავშირებული.

სიცოცხლის მე-6 დღიდან თავს იჩენს სიამოვნების რეაქცია დედის ჩურჩულზე. რამდენიმე კვირის ბავშვში ალერსი უკვე სიამოვნების მიმიკას იწვევს. ცოტა უფრო გვიან, ისევე ძუძუს ასაკში, თავს იჩენს საკუთარი მოძრაობებით გამოწვეული სიამოვნების განცდა.

პირველი ემოციური განცდები განუყრელადაა დაკავშირებული ორგანულ მოთხოვნილებებთან და ორგანულ შეგრძნებებთან. პერცეფციისა და ემოციის პროცესები განვითარების ამ დაბალ საფეხურზე, როგორც ჩანს, ჯერ დიფუზური, გაუნაწევრებელი განცდის სახითაა მოცემული (შეად. ზემოთ — ალქმის განვითარება).

ემოციითა ონტოგენეტიკურ განვითარება ამ პირველადი დიფუზიური განცდის დიფერენციაციის გზით მიიმართება.

უპირველეს ყოვლისა, ალქმის პროცესში ხდება, როგორც ზემოთ დავინახეთ, პერცეფტული და ემოციური პროცესების გამოყოფა (გარკვეულ ფარგლებში) და, გარდა ამისა, თვით ემოციური პროცესების დიფერენციაიც; როგორც ბავშვის რეაქციებიდან ირკვევა, პირველ ემოციურ განცდებში გამოუყოფელია ისეთი ემოციებიც კი, როგორც არის რისხვისა და შიშის ემოცია. მაგრამ განვითარების პროცესში საკმაოდ ადრე ხდება ძირითადი ემოციების გამოკვეთილი გამოვლენა.

2. სიონტოგენეზი, რომ ემოციური ხასიათის სოციალური ზემოქმედების პირველი ჩანასახები, სხვისი მიმიკისა და საზოგადოდ გამოსახულებითი მოძრაობების წაბაძვის სახით, ძალიან ადრე იჩენენ თავს. გამოირკვა, რომ წაბაძვითი ხასიათის რეაქცია სხვა ბავშვის ტირილზე ორი თვის ასაკიდან იწყება, ხოლო ზრდადამთავრებულის ღიმილზე ღიმილითვე პასუხი, ე. ი. გაუცხოებერებელი წაბაძვა, დადასტურებულია მეორე თვის დასაწყისშიც. ცხადია, ამ საფეხურზე მიმიკის გაგებაზე ჯერ ლაპარაკი არ შეიძლება, მაგრამ სოციალური ზემოქმედების პირველი ჩანასახები ამ ფაქტში უკვე მოცემულია; სხვა ადამიანის გრძნობის გამომხატველი მოძრაობა უკვე ზემოქმედებს ბავშვზე, მის ქცევაზე. ხუთი თვის ასაკიდან, როგორც ეს ექსპერიმენტულად დადასტურდა, ბავშვების სახე იმ გამომეტყველებას ღებულობს (გაჯავრების, ალერსიანობის...), რასაც ბავშვი სხვის სახეზე ხედავს.

რაც შეეხება ნამდვილ სოციალურ ემოციებს, მათი პირველი გამოვლენა 8 თვის ასაკიდან დასტურდება. ექსპერიმენტულად დადასტურდა, რომ ამ ასაკის ბავშვი სხვის გამომეტყველებას კი არ ბაძავს, არამედ განიცდის, როგორც სათანადო ემოციის გამოსახულებას; გაჯავრების მიმიკაზე ასეთივე მიმიკით კი არ უპასუხებს, არამედ აშკარა უსიამოვნების მიმიკით, ან ტირილით, ალერსის მიმიკას კი სიამოვნების მიმიკით. ძალიან მალე იწყება აშკარა სიმპათიის გამოვლენა მახლობელთა მიმართ.

ამრიგად, 8 თვის ასაკიდან სოციალური ემოციების განვითარების სახით იწყება ახალი ეტაპი ბავშვის ემოციურ განვითარებაში.

3. სკოლამდელი ასაკიდან (4 წლიდან) კოლექტივიზმის განვითარებასთან დაკავშირებით სოციალური ემოციები სწრაფად ვითარდებიან და მრავალსახოვანი ხდებიან, რაც განსაკუთრებით ფართოდ იჩენს თავს სკოლამდელი ბავშვების კოლექტიურ თამაშის პროცესში: თანაგრძნობა, სიბრალული, ამხანაგობისა და შეგობრობის გრძნობა, როგორც რიგი ნეგატიური გრძნობებისა, ამ ასაკში უკვე საკმაოდ მკვეთრადია გამოხატული.

სოციალური გრძნობების განვითარებასთან პარალელურად ინტენსიურად ვითარდება, პირველად ადრე ბავშვობაში გამოვლენილი. ისეთი პიროვნული, მორალური კატეგორიის გრძნობები, როგორცაა თავმოყვარეობა, სიბრძნეობა, სიბრძნეობის განცდა, წყენის განცდა და ა. შ.

4. ბავშვის ემოციური განვითარება თავს იჩენს იმ მოვლენათა წრის გაფართოებაშიც, რომელნიც იწვევენ ემოციურ განცდებს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ მხრივ ემოციის გამოწვევა არა მხოლოდ აქტუალური აღქმით, ე. ი. ამჟამად ბავშვზე მოქმედი საგნით, არამედ წარმოდგენებითაც.

ინტელექტუალური და ესთეტიკური გრძნობები (იხ. თ. X, § 3) უფრო გვიან ვითარდებიან, ვიდრე ზემოთ განხილული გრძნობები ზოგიერთი სახის ინტელექტუალური გრძნობები, როგორცაა, მაგალითად, ცნობისმოყვარეობა, ინტერესის გრძნობა, უკვე შესამჩნევად აღივსება ივერს სკოლამდელი ბავშვის ფსიქიკურ ცხოვრებაში (მათი ცალკე გამოვლინებები ხშირად იჩენენ თავს სკოლამდელის წინარე ასაკშიც). ამავ ასაკში უკვე იწყება მარტივ ესთეტიკურ გრძნობათა განვითარებაც.

საზოგადოდ ბავშვის ემოციური ცხოვრება სკოლამდელ პერიოდში უკვე საკმაოდ მდიდარია. აღნიშნული ემოციური განვითარება ბევრად უსწრებს ინტელექტუალურ განვითარებას.

5. სკოლამდელ პერიოდში ბავშვის ემოციებს მალაღალი აგზნებადობა ახასიათებს: გრძნობების გამოწვევა ძალიან ადვილად ხდება; მაღალ ინტენსივობასაც ბავშვის გრძნობები ამ ასაკში აღვივებულად აღწევენ, მაგრამ არა ნაკლებ დამახასიათებელია ამ ასაკის ბავშვის გრძნობებისათვის მცირე ხანგრძლივობა — სწრაფწარმავლობა, რაც, როგორც ცნობილია, დიდი ასაკის ბავშვის ერთ-ერთი განსაკუთრებით დამახასიათებელი თვისებაა. ვის არ უნახავს სიხარულით მოღიმარე ბავშვი, რომლის თვალებზე ჯერ არ გამჟღავნებდა ერთი წუთის წინ მწარე წყენით გამოწვეული ცრემლები. ეს თვისება სკოლამდელ ასაკში კიდევ დამახასიათებელი რჩება ბავშვისათვის.

6. პირველ სასკოლო პერიოდში — 7 წლიდან გარდამავალ ასაკამდე — გრძნობების განვითარება უმთავრესად იმაში იჩენს თავს, რომ გრძნობები შესამჩნევად უფრო ხანგრძლივ — მტკიცე ხდება; ადრეული ბავშვობისათვის დამახასიათებელი სწრაფწარმავლობა ასაკთან ერთად მნიშვნელოვნად კლებულობს. კლებულობს აგრეთვე გრძნობების აგზნებადობა; ყოველი უბრალო რამ ვერ იწვევს გრძნობას, და მაღალ ინტენსივობასაც გრძნობა ადვილად ვერ აღწევს.

გრძნობათა სახეებიდან ამ ასაკში აღსანიშნავია უმთავრესად სოციალური (მაგალითად, შეგობრობის), ინტელექტუალური და ესთეტიკური გრძნობების განვითარება (შეად. ზემოთ § 1), თუმცა ისინი ნაკლებ ინტენსიურად ვითარდებიან, ვიდრე მეორე სასკოლო პერიოდში.

7. გარდამავალი ასაკი უკიდურესი ემოციონალიზმით ხასიათდება (იხ. ზემოთ § 1). გრძნობების აგზნებადობა ამ ასაკში ისევ მნიშვნელოვნად მატულობს (ამ პერიოდის შემდეგ ისევ და უკვე საბოლოოდ დაიკლებს). მოზარდის ემოციონალური ცხოვრება მკვეთრად რთულდება და მდიდრდება. დიდ აღმავლობას განიცდის სოციალური, ინტელექტუალური და ესთეტიკური გრძნობები. ამ პერიოდში ინტენსიურად ვითარდება და დიდ აღვივებას იჭერს მოზარდის შინაგან სამყაროში „მაღალი“ გრძნობები, მაღალი ინტერესები, იდეალები და ა. შ. ხშირად იჩენს თავს ყმაწვილური, რომანტიკული ხასიათის შეყვარება და ა. შ.

ნებისთვის ინტენსივობის განვითარება

1. სიციხის პირველ პერიოდში — ძუძუს ასაკში, ბავშვს „ინტენსივობა არსებას“ და საკლებით იმპულსურ არსებას უწოდებენ, იმდენად მოკლებულია იგი ნებისმიერი მოქმედების უნარს: გაღიზიანება უშუალოდ იწვევს რეაქციის სუბიექტის აქტიური ჩარევის გარეშე. საბასუნო მოქმედების შეტასებაზე ჯერ ლაპარაკი არ შეიძლება. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სისტემატური აღმზრდელობითი ზეგავლენის შედეგად ბავშვს უკვე პირველი წლის ბოლოს უვითარდება ზოგიერთი ელემენტარული რევეა და ამის შედეგად მალე ზოგი წმინდა ბიოლოგიური გამოვლინებების შეკავებისა და მათი მარტივი რეგულაციის უნარიც უზადიხდება. მაგრამ ამ ასაკში ეს უნარი პირობითი რეფლექსების შემუშავების სახეს ატარებს.

2. მდგომარეობა იცვლება მეორე წლიდან, როდესაც იწყება სიტყვიერი ურთიერთობა დიდებსა და ბავშვს შორის. აკრძალვის, გაჯავრების, წაქეზებისა და აღერის გავლენით ბავშვს უკვე შეეძლება წლიდან თანდათან უმუშავდებოდა, ერთი მხრივ, ნებადართული და, მეორე მხრივ, აკრძალული საქციელების მარტივი სისტემა. ბავშვი თანდათან ეჩვევა ზოგიერთი მოქმედების იმპულსების შეკავებას და გარკვეული ელემენტარული წესრიგის დაცვას.

ქალ ამ პერიოდში იწყება ბავშვის პირველი დისციპლინარება, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ნებისყოფის განვითარებად. დისციპლინა იჩვევს ბავშვს უშუალო იმპულსებისაგან თავის შეკავებას და თანდათანობით ათავისუფლებს მას თავის უნებლიე იმპულსებისა და მოცემული სიტუაციის მონობიდან (შეად. თ. XI, § 1 — „აპრიკსია“). ცხადია, რომ ნებისყოფის ამ ჩანასახოვან ფორმათა განვითარება მეტად დამოკიდებულია ილზრდაზე, უთავბოლო, უსისტემო დატუქსა და ალერსი, უკუჩქრი განვითარება ხელს უშლის ნებისმიერი ქცევის განვითარებას; ასეთ პირობებში ბავშვი ქირვეული ხდება და იდეალად ექვემდებარება თავის იმპულსებს.

3. ამავ პერიოდში ისევ მეტყველების დაუფლებასთან და ფეხის აღდგმასთან დაკავშირებით, თავს იჩენს ნებისყოფის განვითარების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი — ეს არის ბავშვის მიერ პატიარ-პატიარა და ვალეზების შესრულება, რასაც სკოლამდელის წინარე და სკოლამდელ ასაკში ბავშვი ჩვეულებრივ დიდ ხალისით აკეთებს. ამ დავალებათა შესრულება აზროვნებასთან ერთად უფითარებს ბავშვს მიზანდასახული, ნებისმიერი მოქმედების უნარს, ე. ი. საფუძველს უქმნის ნებისყოფის განვითარებას (იხ. ზემოთ § 1). ამ დავალებათა შესრულების პროცესში, ისე როგორც თამაშის პროცესში, ბავშვი ერვევა მეტ-ნაკლები დამაკოლუბების გადალახვასაც მიზნის მისაღწევად, — რაც აგრეთვე ნებისყოფის განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორს შეადგენს — და თავის ძალების მიზანდასახულ დაძაბვას.

4. ნებისყოფის განვითარებაში ახალ ეტაპად მეოთხე წელი ითვლება. ამ პერიოდს „პირველი ენინანობის ხანა“ ანდა ნეგატივიზმის ხანას უწოდებენ. ეს არის ბავშვის „მე“-ს პირველი გაცნობიერების ასაკი, სუბიექტის თვითცნობიერების პირველი გაღვიძების ისაკი.

ამ ასაკში ბავშვი მისწრაფვის გაღვიძებულ სურვილთა და ლტოლვათა დასაკმაყოფილებლად, ებრძვის მათ ყოველგვარ შეზღუდვას დიდების მხრივ — ყოველ ნაბიჯზე ცდილობს არ დაემორჩილოს ამ თავის სურვილთა შემზღუდვე წესებს, არ შეასრულოს დიდის მოთხოვნა, ენინანობს, რიტობს და, საზოგადოდ, ყველაფერში ნეგატივიზმს იჩენს.

თუ ბავშვის ამ ენინანობას არ მიეცა ვასაქინა, თუ აღმზრდელი სისტემატურად და ყოველთვის მოითხოვს წესების შესრულებას, მაშინ სიჭიჭე და ენინანობა მალე გადაივლის და გაღვიძებული მე-ს ცნობიერება ნებისყოფის განვითარებას დაედება საფუძვლად.

ბავშვი თანდათან დისციპლინირებული ხდება, ექვემდებარება წესებს და თავის იმპულსთა და მისწრაფებათა დამოზჩილებას ეჩვევა, რაც ნებისყოფის განვითარებაში მნიშვნელოვან ეტაპს წარმოადგენს. ამ პერიოდში იწყება ობიექტურად არსებული წესისა და ობიექტურად არსებული კანონზომიერების პირველი ცნობიერების განვითარება. იწყება ნებისმიერი ქცევის სწრაფი განვითარება. ამ ეტაპზე ნებისყოფის განვითარებაში მეტად მნიშვნელოვან როლს ასრულებს თამაშის კოლექტიური ფორმები, სადაც ბავშვი იძულებული ხდება დაემორჩილოს თამაშის საზოგადო წესს და კოლექტივის ანტიკეცებს, კოლექტივის მიერ მიღებულ წესებს და ა. შ.

5. მნიშვნელოვან როლს თავის იმპულსების შეკავების უნარის განვითარებაში ასრულებს აგრეთვე სხვადასხვა კონსტრუქციული თამაშობანი (საშენი მასალით, კონსტრუქტორებით თამაში და ა. შ.). საქმე ისაა, რომ ამ მასალიდან რაიმეს აგება, ე. ი. დასახული მიზნის მიღწევა შესაძლებელია მხოლოდ გარკვეული ობიექტური, ფიზიკური კანონზომიერებისათვის ანგარიშის გაწევით: აქ არავითარი ნეგატივიზმი და ენინანობა არ ჭრის. ბავშვი იძულებულია შეუფარდოს ამ ობიექტურ კანონზომიერებას თავისი მოქმედება, რაც, ცხადია, აიძულებს მას თავის ენინანობის დაძლევის. ასე უწყობს ხელს კონსტრუქტული თამაში ობიექტური ვითარების აუცილებლობის ცნობიერების ჩამოყალიბებას, რაც ნებისყოფის განვითარების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საწინდარია (იხ. ზემოთ § 1).

6. სრულიად ახალი, გადამწყვეტი მნიშვნელობის ეტაპი ნებისყოფის განვითარებაში იწყება სასკოლო პერიოდში (დაახლოებით 7 წლიდან).

სასკოლო ასაკში ქცევის ნებისმიერი მიზანდასახული ფორმები უკვე ქცევის გახატონებულ ფორმას შეადგენენ. სასკოლო რეჟიმი, დისციპლინა, სწავლა, დავალებების შესრულება, კერძოდ, გაკვეთილების მომზადება და ა. შ. ყოველ ნაბიჯზე მოითხოვს ბავშვისაგან არა მხოლოდ იმპულსების შეკავებას, არამედ საზოგადოდ მისი ქცევის სისტემატურ რეგულაციას მოვალეობის ცნობიერების საფუძველზე, რაც უკვე ნებისმიერი მოქმედების მაღალგანვითარებულ უნარს, ნამდვილ ნებისყოფას მოითხოვს.

7. გარდამავალ პერიოდში, გარკვეულ ბიოლოგიურ ფაქტორებთან დაკავშირებით, ნებისყოფის განვითარება, როგორც საზოგადოდ პიროვნების განვითარება, „კრიზისს“ განიცდის (იხ. ზემოთ § 1). ეს არის „მეორე ნეგატივიზმის ხანა“; მას ახასიათებს ნეგატიური რეაქციები, ავტორიტეტების უარყოფა, თვითნებობა და ა. შ. მაგრამ

ამავე ასაკში ისახება ხოლმე მაღალი ინტერესები, იდეალები, რომელთა განვითარება ამ პერიოდის გადალახვის შემდეგ ნებისყოფის ონტოგენეტურ განვითარებაში უმაღლესი საფეხურის საფუძველს წარმოადგენს: ამ ეტაპზე ყალიბდება იმ მაღალ მოთხოვნილებათა სისტემა, რომელიც საზოგადოდ ნებისყოფის „ბაზას“ შეადგენს (იხ. თ. XI, § 3); ყალიბდება მსოფლმხედველობა და მტკიცე იდეალები, ისახება ნებისმიერი მოქმედების მტკიცე მოტივები და ა. შ.

შინაარსი

პირველი გამოცემის წინასიტყვაობა 2

თავი პირველი

ფსიქოლოგიის ზოგადი საფუძვლები

- § 1. ფსიქოლოგიის საგანი 5
რას შეისწავლის ფსიქოლოგია 5. ფსიქოლოგიის საგნის გაგების ძირითადი ეტაპები 7.
- § 2. ფსიქოლოგიის მეთოდები 13
ექსპერიმენტი 13. თვითდაკვირვება 15. სხვათა დაკვირვება 16.
- § 3. ფსიქოლოგიის დარგები 17
ზოგადი ფსიქოლოგია 17. დიფერენციალური ფსიქოლოგია 18. გენეტიკური ფსიქოლოგია 18. სოციალური ფსიქოლოგია 19. პათოფსიქოლოგია 19. პედაგოგიური ფსიქოლოგია 20. შრომისა და საინჟინრო ფსიქოლოგია 20.
- § 4. უმაღლესი ნერვული მოქმედების საფუძვლები 21
ნერვული სისტემა 21. უმაღლესი ნერვული მოქმედება 25. პირობითი რეფლექსის შემუშავება 26. უმაღლესი ნერვული მოქმედების ძირითადი ბრინციები 32. დიდი ტვინის მოქმედების სტრუქტურული ბუნება 35.
- § 5. ფსიქიკის განვითარება ფილოგენეზში 37
ფსიქიკის აღმოცენება 37. ცხოველთა ქცევის განვითარება ფილოგენეზში 39. ადამიანის ცნობიერების განვითარება 42.
- § 6. ადამიანის ფსიქიკის ზოგადი დახასიათება 45
ფსიქიკის ძირითადი თვისებები 45. ფსიქიკურ პროცესთა კლასიფიკაცია 48.

თავი მეორე

შეგრძნება

- § 1. შეგრძნებათა ზოგადი დახასიათება 50
შეგრძნებები აღქმის შინაარსს შეადგენენ 50. შეგრძნებების აღმოცენება 51. საკითხი შეგრძნების ორგანოთა „სპეციფიკური ენერგიის“ შესახებ 52. შეგრძნების ორგანოთა მგრძნობიერება (შეგრძნების

ზღუდრებები) 54. შეგარძნების ზღუდრებთან დადებითი მნიშვნელობა 57.	
შეგარძნებათა ზოგადი თვისებები ანუ მხარეები 59. შეგარძნებათა მო-	
დალოების კლასიფიკაცია 60.	
§ 2. შეგარძნებათა ცალკე მოდალობები	62
მხედველობის შეგარძნებები	62
გამოზიანებები 62. რეცეფტორი 63. სინათლის, ანუ ნეიტრალური	
ფერის შეგარძნებები 64. სპექტრალური ფერების შეგარძნებები 65	
ფერითა შერევა 66. ფერთა კონტრასტის მოგვლენა 67. ოპტიკური თან-	
შიმდევარი კვალა 67. ადაფტაცია 68. ბინდის მხედველობა 69. არა-	
პირდაპირი ანუ გვერდითი მხედველობა 70. მხედველობის შეგარძნე-	
ბათი დარღვევები 70. ფერის შეგარძნების ზემოქმედება ადამიანზე 71	
სმენის შეგარძნებები	72
რეცეფტორი 72. ხმაური და ტონი 73. ტონით თვისებები 73. ტონითა	
შერევა 75. ყრისვა 76. გემოს შეგარძნება 77. შეხების შეგარძნება 78.	
ტემპერატურის შეგარძნება 80. ეიბრაციის შეგარძნება 81. კინესთე-	
ტიკური შეგარძნებები 81. წონასწორობის შეგარძნება 83. ორგანული	
შეგარძნებები 85.	
§ 3. შეგარძნებათა მოდალობების ურთიერთკავშირი	87

თ ა ე რ მ ე ს ა მ ე

ა ღ ჭ მ ა

§ 1. ალქმის ძირითადი თვისებები	91
ალქმა და შეგარძნება 91. ალქმის საცნობარეობა 92. ალქმის კატეგორი-	
ალობა ანუ აზრიანობა 93. ალქმის სტრუქტურული მთლიანობა 95.	
ალქმის კონსტანტობა 99. ალქმის პიროვნებისეული ხასიათი 102.	
§ 2. ალქმის ილუზიები	107
§ 3. სივრცისა და დროის ალქმა	109
სივრცის ალქმის ზოგადი დახასიათება 109. სივრცის ალქმის ძირითადი	
ფაქტორები 111. დროის ალქმა 114.	
§ 4. ალქმის ფიზიოლოგიური საფუძვლები	116
§ 5. დავიერება	117

თ ა ე რ მ ე ო თ ხ ე

ყ უ რ ა დ ლ ე ბ ა

§ 1. ყურადღების ზოგადი დახასიათება	119
§ 2. ყურადღების ძირითადი თვისებები	121
ყურადღების მოცულობა 121. ცნობიერების არე 122. ყურადღების	
ინტენსივობა 123. ყურადღების რბევადობა 123. ყურადღების შეგუ-	
ება 124. ყურადღების გადანაცვლება 124. ყურადღების განაწილე-	
ბა 125. ყურადღების გამძლეობა ანუ სტაბილობა 127. ყურადღების	
სიმყარე ანუ გადამტანადობა 128.	
§ 3. ყურადღების ძირითადი სახეები ანუ ფორმები	128
§ 4. ყურადღების ტიპები	130

ყურადღების განაწილებული და კონცენტრირებული ტიპი 130. ყუ-
რადღების ადვილი და ძნელი გადანაცვლების ტიპები 131. ყურად-
ღების სწრაფი და ძნელი შეგუების ტიპები 131. სტაბილური და ლა-
ბილური ყურადღების ტიპი 132. ყურადღების მყარი და გადამტანადი
ტიპი 132.

ყურადღების ფაქტორები 133
ყურადღების გამოწვევებ ფაქტორთა კლასიფიკაცია 133. ობიექტური
ფაქტორები 134. შინაგანი ანუ სუბიექტური ფაქტორები 137. ყუ-
რადღების ნეგატიური ფაქტორები 138.

ყურადღების ფიზიოლოგიური საფუძვლები და პათოლოგიური და-
ქვეითება 139
ყურადღების ფიზიოლოგიური საფუძვლები 139 ყურადღების პათო-
ლოგიური დაქვეითება 140.

თ ა ე რ მ ე ს თ ე

მ ე ხ ს ი ე რ ე ბ ა

§ 1. მეხსიერების ცნება	142
მეხსიერება ფართო მნიშვნელობით 142. „მწევე“ 144	
§ 2. მეხსიერების სახეები ანუ ფორმები	145
უშუალო ანუ ხანმოკლე მეხსიერება („შემწევის უნარიანობა“) 145.	
კნობის მეხსიერება 147. პერსტენცია 149. ასოციაციური მეხსიერე-	
ბა 150. ზოგადი დახასიათება 150. წარმოდგენა 151. „ასოციაციის კა-	
ნონები“ ძველ ფსიქოლოგიაში 153. ასოციაციის თანამედროვე გაგე-	
ბა 155. ასოციაციის ფიზიოლოგიური საფუძველი 158 ნებისმიერი	
მეხსიერების ზოგადი დახასიათება 159.	
§ 3. დასწავლის ფაქტორები	161
ნებისყოფის ფაქტორი 162. აქტივობის ფაქტორი 163. ინტელექტუ-	
ლური ფაქტორი 164. ინტერესის ფაქტორი 164. გამოცდილების ფაქ-	
ტორი 165. სტრუქტურულობის ფაქტორი 165. ფიზიოლოგიური ფაქ-	
ტორები 166. შეგარძნების მოდალობის ფაქტორი და მეხსიერების ტი-	
პები 167.	
§ 4. დასწავლის წესები და კანონზომიერებანი	169
„გლობალური დასწავლის“ წესი 169. „პროგრესული დასწავლის“ წე-	
სი 169. მასალის მოცულობის გავლენა დასწავლის სისწრაფეზე 170.	
განმეორებათა შორის ინტერვალი 170. ინტერვალის თანდათანობითი	
გადიდება 171. გამეორების რიგითი ადგილის კანონი 171. პიპერფიქ-	
სიციის წესი 172. მასალის ადგილმდებარეობის კანონი 172. მასალის	
გაერთიანების წესი 172. აქტიურ გამეორებათა წესი 173. „პუნუნე-	
რივი ტემპით“ კითხვის წესი 173. დასწავლის უნარის განვითარება	
დასწავლის შედეგად 174.	
§ 5. დავიწყება	174
დავიწყების მნიშვნელობა 174. დავიწყების გამოვლინებანი 175. და-	
ვიწყების პარადოქსალური ფორმა 176. დავიწყების მიმდინარეო-	
ბა 177.	
§ 6. მეხსიერების პათოლოგია	179

თავი მეექვსე

ჩვევები

ჩვევის ზოგადი დახასიათება 182. ჩვევათა სახეები 184. ჩვევათა მნიშვნელობა 186. ჩვევათა შემუშავება 188. ჩვევათა შორის დამოკიდებულება 192. ჩვევათა დარღვევა 193. ჩვეულებანი 194.

თავი მეშვიდე

აზროვნება

- § 1. აზროვნების ზოგადი დახასიათება 196
ძირითადი შემეცნებით ფუნქციონირება შორის სხვაობა 196. მიმართებათა ასახვა 197. განზოგადება 198. აზროვნების პროცესის მიზნობრივი და მთლიანობითი ხასიათი 198.
- § 2. ლოგიკური აზროვნების ძირითადი ფორმები 199
ენა 199. მსჯელობა 204. დისკვნა 207.
- § 3. აზროვნების ძირითადი ოპერაციები 208
ანალიზი 209. განყენება ანუ აბსტრაქცია 209. სინთეზი 212.
- § 4. აზროვნების გენეტაური ფესვები 212
ხიტოვანი ანუ თეოსოფიური აზროვნება 212. აზროვნებადელი „გონიერი მოქმედება“ 216. „გონიერი ქცევის“ პირველი გამოვლინება ბავშვთან 219.

თავი მერვე

მეტყველება

მეტყველება და აზროვნება 221. ენა და მეტყველება 221. მეტყველების ფუნქცია 222. სიტყვა და აზრი 226. შინაგანი მეტყველება 227. წერითი მეტყველება 228.

თავი მეცხრე

წარმოსახვა

- § 1. რა არის წარმოსახვა ანუ ფანტაზია? 229
- § 2. წარმოსახვის ძირითადი ოპერაციები 231
- § 3. წარმოსახვის ფორმები ანუ სახეები 234
ბასიური ფანტაზია 234. უნებლიე ფანტაზიის შეზღუდული გამოვლენის ფორმები 234. ფანტაზიის მოქმედება აღქმის პროცესში 235. ფანტაზიის მონაწილეობა მეხსიერების პროცესში 235. ფანტაზიის მონაწილეობა მომავალი სიტუაციის გაზრებაში 236. უნებლიე ფანტაზიის თავისუფალი გამოვლინება, სიზმარი. ოცნება 237. აქტიური ფანტაზია 240. რეპროდუქტიული ფანტაზიის ცნების უმარტუბულობა 242.
- § 4. წარმოსახვის ზემოქმედება სუბიექტზე 243

თავი მეთექვსმეტი

გრძნობები

- § 1. გრძნობის ცნება 247
გრძნობა და შეგრძნება 247. გრძნობა და ორგანული შეგრძნება 249. ჟეს-ლანგეს თეორია 249. ჟეს-ლანგეს თეორიის კრიტიკა 251. გრძნობის ფიზიოლოგიური საფუძვლები 253.
- § 2. გრძნობის ძირითადი თვისებები 254
გრძნობის სუბიექტურობა 255. „ემოციური განცდის ერთიანობა“ 255. პოლარობა 256. ამბივალენტობა 256. გრძნობის დინამიკურობა 257. გრძნობის ინტენსივობა 257. გრძნობის ექსტენსივობა 258. გრძნობის სიმტკიცე ანუ ხანგრძლივობა 258. გრძნობის სიღრმე 259. გრძნობათა სეროლოგიულობა-არასეროლოგიულობა 260.
- § 3. გრძნობათა კლასიფიკაცია 261
„სავნობრივი გრძნობები“ და ემოციები 261. მარტივი და რთული გრძნობები 262. ესთეტიკური გრძნობები 263. ინტელექტუალური გრძნობები 264. მორალური გრძნობები 265. ემოციათა სახეები 265.

თავი მეთერთმეტე

ნებისყოფა

- § 1. ნებისმიერი მოქმედების ცნება 270
იმპულსური და ნებისმიერი მოქმედება 270. აბრაქსია 271. მოტივი 272.
- § 2. ნებისმიერი მოქმედების პერიოდები 272
- § 3. ნებისმიერი მოქმედების ფსიქოლოგიური საფუძვლები 274

თავი მეთორმეტე

პიროვნების ფსიქიკური თვისებები

- § 1. ტემპერამენტი 279
ტემპერამენტის ცნება 279. ტემპერამენტის ტიპები 280. ტემპერამენტის ფიზიოლოგიური საფუძვლები 283.
- § 2. ხასიათი 284
ხასიათის ცნება 284. ხასიათის ჩამოყალიბება 286. ხასიათის მხარეები და თვისებები 287.
- § 3. ინტერესები 289
- § 4. ზოგადი გონიერება, ნიჭი და ნასახი 291
ნიჭი და ნასახი 291. ზოგადი გონიერება 293.

თავი მეცამეტე

ბავშვის ფსიქიკური განვითარება

- § 1. ბავშვის ასაკობრივ თავისებურებათა ზოგადი დახასიათება 296
ქუჟის ასაკი 297. სკოლამდელის წინარე პერიოდი 299. სკოლამდე-

5. ფსაქიკური ფუნქციითა განვითარება ონტოგენეზში 323
აღქმის განვითარება 323. ყურადღების განვითარება 325. მეხსიერე-
ბის განვითარება 326. აზროვნების განვითარება 331. მეტყველების
განვითარება 339. წარმოსახვის განვითარება 341. გრძნობათა ონტო-
გენეტიკური განვითარება 346. ნებისყოფის ონტოგენეტიკური განვითარება 349

68 1398

ბელმონტილია დასაბუქდად 25/IV-88წ.
ქალაქის ფორმატი 60×90/16
ნაბეჭდი თაბახი 22,5
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 18,94

შეკვეთა 2636 ტირაგვი 2000

ფურცელი 1 შან.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, თ. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14,
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა,
თბილისი 380060, კუტუზოვის 19
Типография АН СССР
Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19